T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİNDE MÜZİK TERİMLERİ

DOKTORA TEZİ

MELİS SEZEN GÜNEŞ YILMAZ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Meral Ozan
İKİNCİ TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Şaban Doğan

BOLU, HAZİRAN - 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Melis Sezen GÜNEŞ YILMAZ tarafından hazırlanan "**TÜRK DİLİNDE MÜZİK TERİMLERİ**" adlı tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir. 5/06/2023

Jüri Üyeleri	**İmza**
Danışman Prof. Dr. Meral OZAN Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	.....
Üye Prof. Dr. Uğur ALPAGUT Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	.....
Üye Doç. Dr. Bilge KAYA YİĞİT Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	.....
Üye Prof. Dr. Ferruh AĞCA Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	.....
Üye Doç. Dr. Ümit Özgür DEMİRCİ Düzce Üniversitesi	.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin 11/07/2023 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 26 olarak tespit edilmiştir.

.....

MELİS SEZEN GÜNEŞ YILMAZ

ÖZET

TÜRK DİLİNDE MÜZİK TERİMLERİ
DOKTORA TEZİ
MELİS SEZEN GÜNEŞ YILMAZ
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. MERAL OZAN)
(İKİNCİ DANIŞMAN: PROF. DR. ŞABAN DOĞAN)
BOLU, HAZİRAN - 2023
XVI+478 SAYFA

Bu çalışma tarihî Türk yazı dillerinde kullanılan müzikle ilgili terimleri tespit edip değerlendirmek üzere hazırlanmıştır. Tez kapsamında, Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Memlük-Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerine ait, çalışmanın amacına uygun eserlerle konuyla ilgili ulaşılabilen her türlü akademik çalışma taranmış ve elde edilen malzeme tasnif edilerek incelenmiştir. Türkçede müzik terimlerinin varlığı, gelişim ve değişiminin izlenebilmesi için, tarihsel süreçte kullanılan terimlerin bir araya getirilerek topluca görülüp değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Müzik terimleri ifadesi ile müzik aleti, müzisyen, müzik makamları, tören, dans anlamındaki kelimeler, müziğin temel unsuru olan ses ve ses ile ilişkili kelimeler kastedilmektedir.

Tezin ilk bölümünde, Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harzem, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerindeki müzik kültürü tarihi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, tarihî Türk yazı dillerine ait eserlerde belirlenen müzik terimlerinin bulunduğu yerler kısaltmalarla belirtilerek ve kaynakçada gösterilerek bağlamdaki yerinin anlaşılması için terimlerin yer aldığı cümleler, mısra veya beyitlerle birlikte yazılmış ve madde başları alfabetik olarak sıralanmıştır. Üçüncü bölümde, tespit edilen müzik terimlerinden Türkçe olanlarının kökenbilimsel incelemesi yapılmıştır. Bu bölümde birçok kökenbilimsel sözlükten faydalanılmış, alandaki önemli bilim insanlarının görüşleri kaynak gösterilerek verildikten sonra, son olarak yazarın görüşleriyle birlikte açıklanmıştır. Sonuç bölümünde tezin geniş bir değerlendirilmesi yapılmış, çalışmadan edinilen kazanımlar, alana katkıları belirtilerek ve öneriler yapılarak tez sonlandırılmıştır. Çalışmanın sonunda terimsel dizin yer almaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Türk Dili, Tarihî Türk Yazı Dilleri, Müzik, Kökenbilim.

ABSTRACT

MUSICAL TERMS IN TURKISH LANGUAGE
PHD THESIS
MELİS SEZEN GÜNEŞ YILMAZ
BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE
(SUPERVISOR: PROF. DR. MERAL OZAN)
(CO-SUPERVISOR:PROF. DR. ŞABAN DOĞAN)
BOLU, JUNE 2023
XVI+478 PAGES

This study was prepared to identify and evaluate the terms related to music used in historical Turkic written languages. Within the scope of the thesis, works belonging to the periods of Kokturk, Uighur, Karakhanid, Khwarezm, Mamluk-Kipchak, Chagatai, Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish, which are suitable for the purpose of the study, and all kinds of academic studies that can be accessed on the subject were scanned and the material obtained was classified and analyzed. In order to trace the existence, development and change of musical terms in Turkish, it is important to bring together the terms used in the historical process and evaluate them collectively. The term "musical terms" refers to words meaning musical instruments, musicians, musical modes, ceremonies, dances, and words related to sound and sound, which are the basic elements of music.

In the first part of the thesis, information about the history of music culture in Kokturk, Uighur, Karakhanid, Khwarzem, Kipchak, Chagatai, Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish periods is given. In the second part, the places where the music terms are found in the works belonging to historical Turkic written languages are indicated with abbreviations and shown in the bibliography, and the sentences, verses or couplets containing the terms are written together with the sentences, verses or couplets in order to understand the place of the terms in the context and the bullet points are listed alphabetically. In the third section, an etymological analysis of the Turkish music terms was conducted. In this section, many etymological dictionaries were utilized, the opinions of important scientists in the field were cited and finally explained together with the author's opinions. In the conclusion section, a broad evaluation of the thesis is made, and the thesis is concluded by stating the gains gained from the study, its contributions to the field and making suggestions. There is a terminological index at the end of the study.

KEYWORDS: Turkish Language, Historical Turkic Written Languages, Music, Etymology.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI ..... **iii**
ETİK BEYAN ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ ..... **x**
TEŞEKKÜR ..... **xvi**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM **9**
1. TÜRKLERDE MÜZİK KÜLTÜRÜ 9
1.1. Köktürklerde Müzik Kültürü 10
1.2. Eski Uygurlarda Müzik Kültürü 13
1.3. Karahanlılarda Müzik Kültürü 15
1.4. Harezm Türkçesi Döneminde Müzik Kültürü 17
1.5. Tarihî Kıpçak Türkçesi Döneminde Müzik Kültürü 19
1.6. Çağatay Türkçesi Döneminde Müzik Kültürü 20
1.7. Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Müzik Kültürü 21
1.8. Osmanlı Türkçesi Döneminde Müzik Kültürü 24
İKİNCİ BÖLÜM **27**
2. TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE MÜZİK İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI 27
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **333**
3. TÜRKÇE MÜZİK TERİMLERİNİN KÖKENBİLİMSEL İNCELEMESİ 333
3.1. Alka- 333
3.2. Atız- 334
3.3. Aya yapın-/Aya ur-/aya karş- 335
3.4. Ayalgu 337
3.5. Bar 339
3.6. Başık/Paşık 340
3.7. Borgu(y) 340
3.8. Buçı 344

3.9. Büdi- 344
3.10. Çal- 347
3.11. Çanka 352
3.12. Çav 353
3.13. Çeşte 354
3.14. Çıngratġu 355
3.15. Çinge 357
3.16. Düdük 357
3.17. Ekeme/İkeme 359
3.18. Ezgi 360
3.19. Iklık 361
3.20. Ir 362
3.21. Kak- 367
3.22. Kakratgu 368
3.23. Kam 369
3.24. Kıl 370
3.25. Kırtık 371
3.26. Kiriş 371
3.26. Konkyu 372
3.27. Konragı 373
3.28. Kopuz 375
3.29. Koş- 380
3.30. Koşuk 380
3.31. Köbürge 382
3.32. Kök/Kökte- 384
3.33. Küde- 385
3.34. Küg 386
3.35. Küzengü 388
3.36. Orguştek 389
3.37. Oyun 389
3.38. Sarna- 393
3.39. Sıbızgı 393
3.40. Sıgıt 395
3.41. Sıkır- 396
3.42. Sıyra- 399

3.43. Şagla- 400
3.44. Şıdurgu 401
3.45. Takşur- 402
3.46. Tavış 402
3.47. Tın 404
3.48. Tige 405
3.49. Toku- 405
3.50. Tovıl/Davul 408
3.51. Tuğ 409
3.52. Tünbek/Dünbek 411
3.53. Tümrü/Dümrü 412
3.54. Tüz-/Düz- 413
3.55. Ur- 415
3.56. Uzan/Ozan 418
3.57. Ün 419
3.58. Ür- 428
3.59. Yanra-/Yanku 430
3.60. Yatuk 432
3.61. Yatugan 433
SONUÇ 435
KAYNAKLAR 444
EKLER 457
TERİMSEL DİZİN 458

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

Eser Kısaltmaları

ABH: Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan Aç Bars Hikayesi

AG: Atâyinin Gazelleri

AH: Atebetü'l-Hakâyık

AD: Ahmedî Dîvânı

ADD: Ahmed-i Dâî Dîvânı

AKY: Alinin Kıssa-i Yusufu

AL: Abuşka Lugâti

AND: Abdulbâki Nâsır Dede Tedkîk ü Tahkîk

AŞNR: Ali Şir Nevâyinin Risaleleri

BAT: Battalnâme

BD: Babür Dîvânı

BDM: Bedr-i Dilşâd-Muradnâme

BEH: Behçetü'l-Hadâik

BH: Bahrü'l-Hakâyık

BHD: Bayram Hanın Türkçe Dîvânı

BM: Kitâbu Bulgâtu'l-Muştâk Fi Lugâti't-Türk ve'l Kıfçâk

BAY: Baytaratü'l-Vâzıh

BV: Ali Şir Nevâyi- Bedâiü'l-Vasât

CC: Codex Cumanicus

ÇAR: Ahmet Fakih Çarhnâme

ÇBH: Uigurica IV-Çaştani Bey Hikayesi

ÇG: Çağatayca Gülistan Tercümesi

ÇN: Ahmed-i Dâî Çengnâme

DEH: Yusuf Emîrî Dehnâme

DH: Dîvânı-ı Hikmet

DK: Dede Korkut

DLT: Dîvânü Lügâti't-Türk

DM: Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügâti't-Türkiyye

DTSK: Doğu Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l Kulûb

EKK: El-Kavâninü'l-Külliyye li-Zabti'l-Lugâti't-Türkiyye

EM: Edviye-i Müfrede

ETŞ: Eski Türk Şiiri

ETY: Eski Türk Yazıtları

ETZ: Et-tuhfe't-üz-Zekiyye fi'l-Lugât-it Türkiyye

EUDÇ: Eski Uygurca Dört Çatik

EUTG: Eski Uygur Türkçesi Grameri

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

FK: Ali Şir Nevâyi-Fevâyidü'l-Kiber

FN: Ferhengnâme-i Sâdi

GAR: Garipnâme

GD: Gedâî Dîvânı

GT: Seyfi Sarayi Gülistan Tercümesi

HAN: Ahmet Avni Konuk-Hânende Mecmuası

HBA: Hızır bin Abdullah-Kitâbü'l-Edvâr

HBD: Hüseyin Baykara Dîvânı

HDD: Hoca Dehhâni Dîvânı

HE: Ali Şir Nevâyi-Hayretü'l-Ebrâr

HM: Ali Şir Nevâyi- Hamsetü'l-Mütehayyirin

HP: Ali Şir Nevâyi- Halât-ı Pehlevan Muhammed Risâlesi

HŞ: Kutb'un Husrev u Şirin'i

HT: Haydar Tilbenin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevisi

HTKT: Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi

İD: Ali Şir Nevâyi-İlk Dîvân

İH: El-İdrâk Hâşiyesi

İKPÖ: İyi ve Kötü Prens Öyküsü

İKT: İbn-i Kesir Tercümesi

İM: İrşâdü'l-Mülûk ve's-selâtin

İML: İbnü Mühennâ Lugâtı

İN: Kitab fi-ilmi'n-Nüşşab (Hulasa)

İSK: Ahmedî İskendernâme

KaN: Kabusnâme

KB: Kutadgu Bilig

KE: Kitâbü'l-Ef'âl

KEN: Kenzü'l-Küberâ

KEn: Kısâsü'l-Enbiyâ

KF: Kitâb fi'l-Fıkh

KFT: Kitâbü fi'l Fıkh bi Lisâni't-Türkî

KG: Kitâb-ı Gunyâ

Kİ: Kitâbü'l-İdrâk li-Lisani'l-Etrâk

KİM: Kantemiroğlu Edvârı

KİP: Kuanşi İm Pusar

KMD: Kamran Mirzânın Dîvânı

KMD II: Kamran Mirzânın Dîvânı

KöB: Körüm Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı

KTİKT: Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi

KTRM: Kadızâde Tirevî Mûsiki Risâlesi

KTSV: Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)

KY: Hariri bin Mehmed (Kırşehirli Yusuf)-Risâle-i Edvâr

LD: Lütfî Dîvânı

LM: Ali Şir Nevâyi-Leylî vü Mecnûn

LT: Ali Şir Nevâyi-Lisânü't-Tayr

LZE: Ladikli Mehmet Çelebi-Zeynü'l-Elhân

MaN: Marzubannâme Tercümesi

MDF: Mübeyyen Der Fıkh-Zâhirü'd-din Muhammed Bâbür Mirzâ

MEv: Ali Şir Nevâyi-Mizânü'l-Evzân

ME: Mukaddimetü'l-Edeb

MeN: Ömer bin Mezid-Mecmuatü'n-Nezair

MG: Münyetü'l-Guzât

MiN: Miracnâme

MK: Ali Şir Nevâyi-Mahbubü'l-Kulûb

ML: Ali Şir Nevâyi-Muhâkemetü'l-Lugâteyn

MN: Ali Şir Nevâyi-Mecâlisü'n-Nefâis

MM: Mû'inü'l-Mürid

MSD: Mevlânâ Sekkâki Dîvânı

MT: Mantıku't-Tayr

MuN: Harezmî-Muhabbetnâme

NF: Nehcü'l-Ferâdis

NK: Çağatayca Manzum Sözlük Nisâb-ı Kutbiyye

NSÇT: Nevâyinin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar

OA: Orhun Abideleri

ON: Oğuznâme

OY: Orhun Yazıtları

RS: Resûlî Sözlüğünün Türkçe Söz Varlığı

SAKT: Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Tiem 73 (1v-235v)

SAKT2: Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Tiem 73 (235v/2-450r/7)

SAMT: Seyyid Ahmed Mirzâ-Taaşşuknâme

SÇM I: Süleyman Çelebi-Mevlid (Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-Necat Adlı Eseri Üzerine Bir Söz Dizimi İncelemesi)

SÇM II: Süleyman Çelebi-Mevlid (Mevlid- Vesiletü'n-Necat Süleyman Çelebi F.Kadri Timurtaş)

SEM: Seydî-El-Matlâ

Sİ: Ali Şir Nevâyi-Sedd-i İskenderî

SN: Hoca Mesud-Süheyl ü Nevbahar

SS: Ali Şir Nevâyi-Sebâ-i Seyyâre

SVİ: Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi

SVTM: Sultan Veledin Türkçe Manzumeleri

ŞAD: Şeyhzâde Atayî- Dîvân

ŞD: Şeyhî Dîvânı

ŞHD: Şiban Han Dîvânı

ŞİE: Şükrullah-İlmü'l-Edvâr

ŞM: Şerhü'l-Menâr

ŞT: Şecere-i Terâkime

TA: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercumân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî

TAR: Tarama Sözlüğü

TER: Ahmedi-Tervihü'l-Ervâh

TM: Tuhfe-i Mübârizi

TMEM: Türkçe Mani Elyazıları Manichaika

TN: Ahmedi Dâî Tıbb-ı Nebevî

TSA: Ahmedi Münazara Telli Sazlar Atışması

UÜH: Uigurica IV-Uygurca Üç Hikaye

Üİ: Üç İtigsizler

ÜLT: Üss-i Lisan-ı Türki

YD: Çengi Yusuf Dede- Risâle-i Edvâr

YE: Yusuf Emirî Dîvânı

YED: Yunus Emre Dîvânı

ZT: Zeban-ı Türki (Kelür-name)- Muhammed Yakub-ı Çingi

Diğer Kısaltmalar

Alt.Gr.: Alttürkische Grammatik

A.b.s.: Arapça birleşik sıfat

A.F.b.s.: Arapça Farsça birleşik sıfat

Ar.: Arapça

bk.: Bakınız

Çağ.: Çağatay Türkçesi

Çin.: Çince

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

ET: Eski Türkçe

F.: Farsça

F.A.b.s.: Farsça Arapça birleşik sıfat

F.b.s.: Farsça birleşik sıfat

F.i.t.: Farsça isim tamlaması

Fr.: Fransızca

Har.: Harezm Türkçesi

İtal.: İtalyanca

Kâş.: Kaşgarlı Mahmud

Kar.: Karahanlı Türkçesi

Kıp.: Kıpçak Türkçesi

Lat.: Latince

Man.: Manichaica

Moğ.: Moğolca

Mus.: Musiki

Müz.: Müzik

Osm.: Osmanlı Türkçesi

P.: Persian (Farsça)

Skr.: Sanskrit

Sog.: Soğdca

T.: Türkçe

TT.: Türkische Turfantexte

Toh.: Toharca

U.: Uigurica

Uyg.: Uygur Türkçesi

yak.: Yaklaşık

Yun.: Yunanca

TEŞEKKÜR

Başta, akademik yolumda bana her daim ışık tutan, yol gösteren, hiçbir zaman destek ve emeklerini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Şaban DOĞAN'a; tezimin ilerlemesi ve tamamlanması için her konuda yardımcı olan Prof. Dr. Meral OZAN'a; değerli katkılarıyla çalışmamın gelişmesini sağlayan jüri üyeleri Prof. Dr. Ferruh AĞCA, Prof. Dr. Uğur ALPAGUT, Doç. Dr. Bilge KAYA YİĞİT ve Doç. Dr. Ümit Özgür DEMİRCİ'ye saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tüm hayatım boyunca destek ve sevgilerini kalbimde hissettiğim canım ailem ve kardeşime; bu zorlu yolda her anımı paylaştığım, onların verdiği güçle yola devam ettiğim Burcu SIBIÇ ve Hatice Gökçe BAL'a; birlikte geçirdiğimiz yıllarda ve çalışma sürecimde en büyük yardımcım ve destekçim olan canım eşime sonsuz teşekkürler...

GİRİŞ

Müzik, basit notalar dizgesi olarak kabul edilirse insanlık tarihi kadar eski; doğadaki tüm ahenkli sesler olarak kabul edilirse dünya tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. İnsan hayatının her alanında önemli bir yere sahip olan müziğin, doğadaki seslerde, insan iletişiminde, savaşlarda, ibadetlerde, törenlerde; insanlık tarihinden bugüne, baktığımız her yerde az ya da çok bir yer tuttuğu görülebilir. Bu gerçekten hareketle ilgili araştırmayla, Türkçenin müzik terimleri üzerine yoğunlaşmak, tarihî Türk yazı dillerinde kullanılan müzik ile ilgili terimleri ortaya koyup tasnif ederek Türkçenin müzik tarihine katkı sağlamak ve alandaki çalışmalara bir nebze de olsa hizmet etmek hedeflenmiştir. Müzik unsurlarının Türkçede kelimelere nasıl döküldüğünü tespit ederek, müziğin dile yansımalarını incelemeye gayret edilen bu çalışmadaki amaç, Türk kültür dairesine ait müzik tarihine ışık tutacak verileri ortaya koymak ve bu yoldaki çalışmalara katkı sunmaktır.

İnsanlık tarihinde olduğu gibi Türk tarihinde de müzik önemli bir yere sahip olmuş; Türklerin sosyal, siyasal ve manevi dünyalarındaki yerini almıştır. Dinî törenlerde, savaşlarda, tıbbi uygulamalarda, doğum, ölüm, evlenme gibi geçiş dönemi ritüellerinde karşımıza çıkan müzik, yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak yüzyıllarca var olmuştur. Türklerin kurdukları devlet isimleri değişse de Türk tarihi ve dolayısıyla kültür ve müzik tarihi, keskin bir şekilde birbirinden ayrı ve bağımsız yaşayan bir olgu olarak düşünülemez. Çünkü kültür, geçmişten beslenerek günümüze ve geleceğe uzanır, toplumun yaşayışının aynasıdır. Bu çerçevede, müziğin Türk tarihindeki yerinin tespiti için dil, kültür ve müzik tarihi eserlerinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Araştırmacıların, Türkçenin yaklaşık 1300 yıllık tarihinde yer almış müzik terimlerine kolaylıkla ulaşabilmesi ve bu terimlerin tarihî gelişiminin izlenebilmesini sağlamak hedeflenmiştir. Türklerin tarih boyunca kullandıkları tüm müzik terimlerine tek kaynakta ulaşılması düşüncesi ile çalışmada, kelimelerin kullanım şekilleri, değişim ve gelişimleri gösterilmiştir. Dil-kültür-müzik ilişkisini gözler önüne serecek ve sonraki araştırmalara kaynaklık edebilecek bir çalışma olması umularak hazırlanmıştır.

Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Söz konusu araştırma başta, tarihî Türk yazı dillerinin günümüze ulaşan yazılı kaynaklarında yer alan müzik terimlerinin tespiti ve Türkçe müzik terimlerinin kökenbilimsel incelemesini içermektedir. Müzik terimleri ile kastedilen müzik aleti, müzisyen, makam adı, tören ve dans ile ilgili kelimeler, müziğin temel unsuru olan ses ve ilişkili kelimelerdir. Bu doğrultuda, Türkçenin tarihî metinlerinde müzik terimleri taranıp belli bir düzende sıralanarak incelenmiştir. Yapılan tarama, Türkçenin tarihî metinlerindeki müzik terimlerini dönem ve eser bazında değerlendirme imkânı sunarak dilin, hangi dönemde hangi terimleri ne sıklıkta kullandığı, bu terimlerin ne kadarının alıntı olduğu; aynı dönem içerisinde hangi eserde hangi terimlerin ne sıklıkta kullanıldığı vb. konularda fikir sahibi olunmasını sağlamıştır.

Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Memlük-Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemleri çalışmanın kapsamı içerisindedir. Belirtildiği üzere amaç, tarihî Türk yazı dillerinde kullanılan terimleri tespit etmek ve incelemektir, bu sebeple Türkiye Türkçesi dönemi eserleri çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir. Bahsedilen dönemlere ait 175 adet eser taranmış olup bu eserlerden müzik terimi içerenler, eserde yer alan örnek cümleleri ile birlikte gösterilmiştir. Buradan hareketle çalışma üç bölümden oluşmuş, ilk bölümünde Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezm, Tarihî Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemleri için Türk dili ve müzik tarihi ile ilgili bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ilgili taramalar sonucu elde edilen müzik terimleri örnek cümleler ile birlikte kaydedilmiş, alfabetik olarak sıralanmıştır. Üçüncü bölümde bu terimlerden Türkçe olanları seçilerek kökenbilimsel incelemeleri yapılmıştır. Çalışmanın sonunda ise terimsel dizin yer almaktadır.

Terim İfadesi ve Kapsamı

Terim, özel bir alana ait kavramların, dilin semantik ve fonetik imkânları çerçevesinde oluşturulan ve bu kavramları karşılayan kelimelerdir. Kullanıldığı alan ile ilgili bir yöntem, olgu veya aracı, bir veya birden fazla kelime ile ifadeye olanak sağlayan terimler, bir bilim dalı, sanat dalı veya meslekle ilgili bir anlam dairesi oluşturur. Bazı durumlarda ifade ettiği kavramı anlayabilmek için uzmanlık gerektirir, bazı durumlarda ise halk ağzında kullanılır durumdadır. Zülfikar'ın (2011: 20) tanımına göre terim, anlamları dar ve sınırları olan, bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının mensupları arasında kısa yoldan anlaşmayı sağlayan sözler ve çeşitli bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının özel kelimeleri olarak

ifade edilmiştir. “Türk Dilinde Müzik Terimleri” olarak adlandırılan bu çalışmada, müzik alanı ile ilgili özel kelimeler tespit edilmiş, daha açık bir şekilde gösterebilmek için de tespit edildikleri eserlerde kullanıldıkları cümle veya kelime gruplarıyla birlikte verilmiştir. Taranan eserlerde yer alan müzik aletleri; müzisyen-icracılar; tören, ses, şarkı, beste, ilahi anlamındaki/ile ilgili kelimeler; makam, usul, form, aralık isimleri kaydedilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde tespit edilen tüm kelimeler alfabetik sıralama ile verilmiştir. Çalışmanın sonunda ise bahsedilen başlıklar altında sınıflandırma yapılarak terimsel dizin verilmiş, kelimenin tezde yer aldığı sayfa ile birlikte gösterilmiştir.

“Terimlerin en başta gelen özelliklerinden biri bir bilimsel kavrama tek karşılığın olmasıdır. Tek kavrama tek karşılığın bulunması kuralının Türkçede birçok aykırı örnekleri vardır.” (Zülfikar, 2011: 20) Bu çalışmada da bu durumun örneklerine rastlanmıştır. Türkçe iki kelimenin birleştirilmesiyle oluşturulmuş *karadüzen* kelimesi hem bir çalgı aleti adı olarak hem de bir çalma biçimi olarak kullanılmıştır. Sesin peste doğru gitmesi anlamında *in-*; tize doğru gitmesi anlamında *çık-*; müzik aletinin teli anlamında *kıl*; müzik aletini akort etmek için bükülen parçalarına *kulak*; müzik aletinin gövdesine *tekne*; sap kısmına *kol* denmektedir. Bu kelimeler metinlerde müzik terimi olarak kullanılmış kelimelere örnek olarak gösterilebilir ve bu örnekler çoğaltılabilir. Taranılan eserlerde, müzik aleti, müzisyen-icracı ve makam, usul, form, aralık gibi doğrudan müzik alanının içerisine dâhil olan ve terim sınıfına giren kelimelerin yanı sıra, müziğin temel unsuru olan ses ile bağıntılı kelimeler ve türemişleri de tespit edilmiştir. Sadece ses anlamına gelen alıntı ve Türkçe 9 adet kelime tespit edilmiştir: *avaz, savt, ün, ses, çav, seda, tavış, tın, tiki (tige).* Bu kelimelerin, metinsel bağlam çerçevesinde değerlendirildiğinde, terim niteliği kazandıkları görülmektedir. “her ḳaçan ün çėkip terāne tüzüp/bezm ara naġme-yi muġāne tüzüp” “her ne zaman ses çıkarıp şarkı söylemiş, mecliste meyhane nağmesi söylemiş” [SS (F_2 236a-14)] beyiti örnek olarak gösterilebilir. Uyum ve ezgi anlamlarına gelen *aheng* kelimesinin metinlerde sıklıkla terim olarak yer aldığı görülmektedir: “dügāhın āheng teline baṣup rāst perdesinin üzerinde nerm çārgāh ṣadāsı icrā olunur” [KİM (5/4)].

Tören anlamına gelen veya tören ile ilgili kelimeler değerlendirilirken, doğum, evlilik, ölüm gibi olaylarda gerçekleştirilen ritüellerde müziğin ve ritmin çok önemli bir yeri olduğu düşünülerek hareket edilmiştir. Kam geleneğinden itibaren törenlerde ritim ve müzik, ritüeli yönlendirmek ve etkiyi arttırmak için

kullanılmıştır. Bu bağlantı göz önünde bulundurulduğunda tören ve müziğin iç içe iki olgu olması, tören ile ilgili kelimelerin çalışmaya dâhil edilmesi için gerekli görülmüştür.

Zülfikar (2011), terim yapma yolları olarak örnekseme, yapım ekleri ile kök ve gövdelerden terim türetme, kelime birleştirme yoluyla terim türetme, kelime türlerini değiştirme, genel dilden kelime aktarma, halk ağızlarından kelime aktarma, tarihî Türkçe metinlerden kelime aktarma, Çağdaş Türk Lehçelerinden yararlanma yöntemlerini açıklamış; fiillerden, kelime türetme yoluyla veya kelime birleştirme yoluyla birçok terim türetildiğini örneklerle göstermiştir. Terim yapmada en çok faydalanılan kelime sınıfının fiiller olduğunu ve kökü fiillere dayanan terimlerin kökü isimlere dayanan terimlerden çok daha fazla olduğunu belirtmiştir. Karaman (2009) *Terim Oluşturma Yöntemleri* adlı makalesinde "Dil İçi Terim Oluşturma" başlığı altında 1. Var Olan Kaynakların Kullanımı 2. Var Olan Kaynakların Değişimi 3. Yeni Kaynakların Kullanımı şeklinde sınıflandırma yaparak bu maddeleri de ayrıntılı olarak incelemiştir. Fiilerin daha çok "Var Olan Kaynakların Değişimi" başlığı altında ek ile türetilerek veya birleştirme yoluyla terimsel anlam kazandığı gösterilmektedir.

Fatih Bakırcı (2020) *Bir Okçuluk Terimi: Koşa Yay (Çekmek)* adlı makalesinde, terimbilimsel inceleme yöntemi ile tarihî metinlerde yer alan koşa yay (çekmek) fiilinin neden terim olarak değerlendirilmesi gerektiğini incelemiştir. Terimbilimin izleksel (bir alana özgü terimlerin bütünü üzerinden yapılan terimbilimsel araştırma) ve dizgesel (kavramlar dizgesinin oluşturulması ve bunların adlandırılması kapsamında yapılan terimbilimsel araştırma) olmak üzere iki temel inceleme yöntemi olduğunu, ardından terimlerin kavramsal türlerinin olgusal (Epistemological-Ontological) açıdan, kuramsal (theoretical, gözlemlenemeyen) ve görgül (emprical, gözlemlenebilen) olmak üzere iki şekilde değerlendirildiğini ifade eder. Terimlerin tanım türlerinin ise içlemsel (intensional), kaplamsal (extensional) ve bağlamsal (contextual) tanım olarak üçe ayrıldığını belirtir. Bakırcı'nın, Lukszyn adlı araştırmacıdan aktardığına göre terimsel inceleme biçimsel, anlamsal, işlevsel, tarihî ve etimolojik, genetik düzlemlerde yapılabilmektedir.

Bu çalışmada müzik ile ilgili tespit edilen fiillerin, dizgesel terimbilim yöntemine göre olgusal açıdan görgül yani gözlemlenebilen terimler olduğu söylenebilir. Bu fillerden bir kısmı bağlamsal terimler içerisinde

değerlendirilebilirken bir kısmı içlemsel terimler sınıfına dâhil edilebilir. Özel olarak müzik alanında kullanılan terimlerin yanı sıra, bağlamda müzik terimi niteliği kazanan fiiler de bulunmaktadır. Örneğin *etiz-* ve *ünde-* bir müzik aletini seslendirmek anlamı ile veya *ırla-* şarkı söylemek anlamı ile içlemsel terim niteliği kazanmıştır. *İn-, çık-, oku-, eyit-* gibi fiiller ise metin içerisinde müzik ile ilgili eylemleri ifade etmesi sebebiyle bağlamsal terim olarak düşünülebilir. Bu inceleme yöntemleri ile bakıldığında, tespit edilen fiillerin müzik alanının özel terminolojisine ait oldukları ve çalışmaya dâhil edilmelerinin gerekli olduğu görülmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Tarihî Türk yazı dillerinden günümüze ulaşan ve Türklerin kullandıkları farklı alfabelerle yazılmış eserlerin araştırmacılar tarafından transkribe edilmiş çalışmalarından faydalanılmıştır. Eserler, adı geçen dönemlere ait başlıca kaynaklardan seçilmiştir. Fişleme yöntemi ile tespit edilen terimler, Türk yazı dilinin tarihsel dönemleri göz önünde bulundurularak sıralanmıştır. Terimlerin yanlarında köşeli ayraç "[ ]" içinde alındıkları eser ve eserde bulundukları sayfa, satır, beyit veya mısra numaraları verilmiştir. Yine köşeli ayraç içinde, ilgili kelimenin eserde kullanıldığı yerler yazılmış, alınan örneğin bulunduğu numaralar ise parantez "( )" içine alınmıştır: Örnek: [HE (618); 705; 709] veya [AND 15-b; 20-a; (21-a)]. Bazı eserlerin sözlük niteliği taşımasından dolayı örnek cümle alıntılanamamıştır. Örnek cümle alınamayan eserler kelimenin tanımının ardından yine köşeli ayraç içerisinde gösterilmiştir. Kökenbilimsel inceleme bölümünde kelimenin açıklandığı sözlüklerden yapılan alıntılardan sonra tez yazarının kişisel görüşlerine yer verilmiştir. "Kaynakça" başlığı altında önce tezin tümünde faydalanılan eserlerin, ardından "Taranan Eserler" başlığı altında taramada kullanılan eserlerin künye bilgileri yer almaktadır. Taranan her eserde müzik terimine rastlanmadığı için bazı eserler Kaynakçada "Taranan Eserler" başlığında gösterilmiş fakat tez içerisinde o eserlerden alıntı yapılmadığı için "Kısaltmalar" başlığında gösterilmemiştir. Bu sebeple Kısaltmalarda yer alan eser sayısı Kaynakçada yer alan eser sayısından azdır.

Tezin ikinci bölümünde, taranılan eserlerden tespit edilen müzik terimleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Örneklerin yanlarında köşeli parantez "[ ]" içerisinde verilen eser kısaltmalarından eser ve örnekler takip edilebilir.

Tüm eserlerden örnek alınmış fakat örnek cümle bulunmayan bazı sözlük niteliğindeki eserlerden örnek alıntılanamamıştır. Terimlerin tanım ve açıklamaları için Yılmaz Öztuna'nın *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi,* Mehmet Tıraşçı'nın *Türk Musikisi Tarihî Terimleri Sözlüğü*, Kubbealtı Lugatı internet sitesi kaynaklarından faydalanılmıştır.

Çalışmanın sonunda yer alan "TERİMSEL DİZİN" başlığı altında, tespit edilen tüm terimlerin tematik olarak sınıflandırılması yapılmış ve çalışmada hangi sayfada yer aldığı gösterilmiştir. Fiiller, Müzik Aletleri ve Bölümleri, İcracılar, Ses Anlamındaki Kelimeler, Şarkı/Beste/İlahi vb. Anlamdaki Kelimeler, Tören Anlamındaki Kelimeler, Makam, Usul ve Perde/Nota İsimleri, Diğer Kelimeler olmak üzere başlıklandırılmış; Makam, Usul ve Perde/Nota İsimleri başlığı altında Makam, Usul ve Perde/Nota isimleri, Aralık İsimleri ve Aralıkla İlgili Kelimeler ayrı şekilde verilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Müzik terimlerinin tespiti ve incelenmesi ile ilgili yapılan çalışmalar Osman Fikri Sertkaya'nın doçentlik tezi, E*ski Türkçe'de Musiki Terimleri ve Musiki Alet İsimleri* adlı çalışmanın önsözünde belirtilmiştir. Eski Türk müziği aletleri ile ilgili, Arno Hutt'un *Die Musikinstrumente Ost-Turkestans bis zum 11. Jahrhundert nach Christi* adlı çalışması; Hedwig Usbeck'in İstanbul Üniversitesi'nde hazırladığı *Türklerde Musiki Aletleri* adlı bitirme tezi; Peter Zieme'nin *Musik und Musikinstrumente in den Alttürkischen Texte* adlı bildirisi Sertkaya'nın (1982) telaffuz ettiği çalışmalardır. Bunlara ek olarak Bahaeddin Ögel'in *Türk Kültür Tarihine Giriş IX-Türklerde Halk Musikisi Aletleri* adlı çalışması, Yavuz Daloğlu'nun *Eski Türklerde Musiki* adlı bildirisi, 2019 yılında hazırlanan *Türk Musikisi Atlası* bu alanda yapılmış önemli çalışmalar olarak gösterilebilir. Fakat bu çalışmalar, eser, yazar, konu veya dönem bazında olup bu denli uzun bir tarihi kapsayan, terimlerin incelendiği tek bir çalışma bulunmamaktadır. Türk dil ve kültür tarihine ışık tutacak nitelikte olan bu çalışmada Türklerin tarih boyunca kullandıkları müzik terimleri ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Filoloji, kültür ve müziğin kesişim kümesinde yer alan çalışmanın alanda yapılacak çalışmalara kaynaklık ederek konuyla ilgili araştırmaları kolaylaştırmasını umuyoruz.

Çalışmanın giriş bölümünde, ilk örneklerden biri olması sebebi ile Reşit Rahmeti Arat'ın *Eski Türk Şiiri* adlı eserinde yer alan *Tan Tanrı İlahisi*'ne değinmek, şiirin ve müziğin Türk tarihinde her zaman önemli bir yere sahip

olduğunu göstermek için bir vesile olmuştur. *Tan Tanrı İlahisi*, Orta Asya Turfan bölgesinde bulunan yazmalar arasındadır. Uygur harfleri ile yazılmıştır, Mani muhitine aittir ve kendi içerisinde bir ritimsellik ve ahenk barındırdığı için Türk müzik tarihi açısından da önem taşımaktadır. Arat'ın aktardığına göre diğer ilahilerde olduğu gibi bu ilahide de mısralar alt alta değil işaretlerle ayrılarak yanyana sıralanmıştır. Hece sayılarının dizilimi, kelime ve mısra tekrarları bu ilahinin ses ahenginin en üst düzeyde sağlandığı örneklerin ilkidir. Arat'ın ilahideki ses ahengini ve ilahinin bu bağlamdaki önemini değerlendirdiği ifadeleri şu şekildedir: "Başta ilk iki mısra aynen tekrarlanmak suretiyle, oldukça düzgün bir dörtlük vücuda getirilmiştir. 5. ve 6. mısralar bir çeşit bağlama vazifesi görmektedir. 5. mısranın başındaki turunlar, ibadet tarzına göre cemaate bir hitap olarak, ayrı telakki ve telaffuz edilirse, geri kalan kısım, umumi ahenge halel getirmeyecek şekilde ilk dört mısraya yaklaşmış olur. Bunu takip eden dört mısra düzgün ve halk türkülerinde çok rastlanan bir dörtlük olabilir. 11.-15. mısraları içine alan parça, tam manası ile, bir ses ahengi numunesi teşkil eder. 14. ve 15. mısraların sonunda Sogdca 5 rakamları bulunmaktadır ki bununla her iki mısranın beşer defa tekrarına işaret edilmiş olduğu düşünülmektedir. Son beş mısra ise bir öncekinin aynen tekrarıdır. Bu parçada mısraların 3, 5 ve 6 hecelere yükselip, tekrar 3 heceye düşmesi, sesin yükselme ve alçalması ile birleşerek, fevkalade bir tesirin husule gelmesine yardım eder. Türk Halk Edebiyatında bugün de hakim bir unsur olan ses ahengi için bu ilahi en eski bir örnek teşkil eder." (Arat, 2007: 7)

Taŋ teŋri kelti (Tan Tanrı geldi)
Taŋ teŋri özi kelti (Tan Tanrı kendisi geldi)
Taŋ teŋri kelti (Tan Tanrı geldi)
Taŋ teŋri özi kelti (Tan Tanrı kendisi geldi)
Turunlar kamag begler kadaşlar (Kalkınız, bütün beyler, kardeşler)
Taŋ teŋrig ögelim (Tan Tanrıyı övelim)
Körügme kün Teŋri (Gören güneş Tanrı)
Siz bizni küzediŋ (Siz bizi koruyun)
Körünügme ay teŋri (Görünen ay Tanrı)
Siz bizni kurtgarıŋ (Siz bizi kurtarın)
Taŋ Teŋri (Tan Tanrı)
Yıdlıg yıparlıg (Güzel kokulu, misk kokulu)
Yaruklug yaşuklug (Parıltılı, ışıltılı)

Taŋ teŋri 5 (Tan Tanrı 5)

Taŋ teŋri 5 (Tan Tanrı 5)

Taŋ Teŋri (Tan Tanrı)

Yıdlıg yıparlıg (Güzel kokulu, misk kokulu)

Yaruklug yaşuklug (Parıltılı, ışıltılı)

Taŋ teŋri (Tan Tanrı)

Taŋ teŋri (Tan Tanrı)

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKLERDE MÜZİK KÜLTÜRÜ

Çalışma kapsamında eser taradığımız her dönemin az ya da çok diğer dönemlerden ayrılan ya da onlarla örtüşen bir müzik kültürleri, eğilimleri, uygulamaları ve eserleri olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Her bir kültür dairesinde görülen özellikler bu başlık altında ele alınacaktır.

İlk olarak, Türk müzik tarihinin nasıl sınıflandırıldığına dair araştırmalar incelenmiş ve müzik araştırmacılarının konuyla ilgili çalışmalarında Türk müziği dönemlerini farklı şekillerde tasnif ettikleri görülmüştür.

Ercümend Berker (1986: 117) Türk müziğine ait elimize ulaşan belgelerin 13. yy.'dan başladığını ifade etmiş ve Türk müziğini 6 döneme ayırarak incelemiştir. Bu dönemler: 1. Hazırlık veya Oluşma Dönemi (?-1360?) 2. Klasik Öncesi veya Preklasik Dönem (1360?-1712) 3. Klasik Dönem (1712-1846) 4. Neo-Klasik Dönem (1846-1884) 5. Romantik Dönem (1884-1955) 6. Reform Dönemi (1955-Devam eden dönem) şeklindedir.

Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Teknik ve Tarih* (1987) adlı eserinde, 13. yy öncesi Türk müziğini tek bir başlık altında değerlendirmiştir. 14. yy'dan itibaren her yüzyılı ayrı ayrı başlıklandırarak açıklamıştır.

Ogün Atilla Budak (2000: 21) Türk Müzik Kültürü (Kökeni-Gelişimi) başlığı altında bir sınıflandırma yapmıştır. Bu sınıflandırmada yer alan başlıklar 1. Altaylılar Döneminde (Proto) Türk Müzik Kültürü 2. Hunlar Döneminde Türk Müzik Kültürü 3. Köktürkler Döneminde Türk Müzik Kültürü 4. Uygurlar Döneminde Türk Müzik Kültürü 5. Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular Döneminde Türk Müzik Kültürü 6. Osmanlılar Döneminde Türk Müzik Kültürü 7. Cumhuriyet Döneminde Türk Müzik Kültürü 8. Türk Cumhuriyetleri Döneminde Türk Müzik Kültürü şeklinde 8 ana başlık altında Türk müzik kültürünü incelemiştir.

Ahmet Şahin Ak (2014: 41) beş ana başlıkta ele almıştır. Bu başlıklar: I. Hunlar Öncesi Dönemde Türk Müzik Kültürü. II. Orta Asya Türk Devletleri Döneminde Türk Müzik Kültürü. III. Orta-Batı Asya Türk Devletleri Döneminde Türk Müzik Kültürü. IV. Ön Asya (ve Avrasya) Türk Devletleri Döneminde Türk Müzik Kültürü. V. Avrasya Bağımsız Türk Cumhuriyetleri Döneminde Türk Müzik Kültürü şeklindedir. Bu çalışma kapsamına giren dönemlerden ilki Orta Asya Türk Devletleri Döneminde Türk Müzik Kültürü başlığı; 1. Hunlar Döneminde Türk

Müzik Kültürü 2. Köktürkler Döneminde Türk Müzik Kültürü 3. Uygurlar Döneminde Türk Müzik Kültürü olmak üzere üç alt başlıkta incelenmiştir. İkinci olarak Orta-Batı Asya Türk Devletleri Döneminde Türk Müzik Kültürü döneminde ise 1. Karahanlılar Döneminde Türk Müzik Kültürü 2. Gazneliler Döneminde Türk Müzik Kültürü 3. Büyük Selçuklular Döneminde Türk Müzik Kültürü olarak ayrılmıştır. Üçüncü ana başlık olan Ön Asya (ve Avrasya) Türk Devletleri Döneminde Türk Müzik Kültürü döneminde ise 1. Türkiye Selçukluları Döneminde Türk Müzik Kültürü 2. (Türkiye) Osmanlılar Döneminde Türk Müzik Kültürü 3. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Türk Müzik Kültürü başlıkları yer almaktadır.

Ali Uçan (2015: 3), Ak ile benzer bir sınıflandırma yapmıştır. Türk müziğinin dönemlerini; I. Hunlar Öncesi Dönemde Türk Müzik Kültürü. II. Orta Asya Türk Devletleri Döneminde Türk Müzik Kültürü. III. Orta-Batı Asya Türk Devletleri Döneminde Türk Müzik Kültürü. IV. Ön Asya/Avrasya Türk Devletleri Döneminde Türk Müzik Kültürü ana başlıkları altında açıklamıştır.

Recep Uslu "Türk Müziği Tarihinde Yeni Bir Dönemlendirme Önerisi" adlı çalışmasında Türk müziğini beş döneme ayırarak incelemiştir. Bu dönemler: 1. Arkeolojik Müzik Dönemi (MÖ-MS 732). 2. Paleografik Müzik Dönemi (8. yy-13. yy). 3. Sistemciler Dönemi (13. yy - 16. yy sonu). 4. Klasik Türk Müziği Dönemi (17. yy-19. yy). 5. Sanatta Popülerleşme Dönemi (1850-Devam ediyor) (Uslu, 2015).

Türk müzik tarihçilerinin yukarıda bahsedilen tasnifleri incelendiğinde, bu çalışmada yapılan filolojik tasnifle paralellik taşıdığı görülmektedir. Köktürk, Uygur ve Karahanlı müziği müstakil şekilde araştırmacılar tarafından ele alınmıştır (Ak, 2014; Uçan, 2015; Budak, 2000). Fakat Harezm, Kıpçak ve Çağatay dönemleri özelinde müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi olarak ele aldığımız dönem tarihî olarak Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi kapsamına girmektedir. Osmanlı Türkçesi Dönemi olarak ele aldığımız dönem bilindiği üzere Osmanlı Devleti Dönemi kapsamına girmektedir. Türk müzik tarihinin tasnifi ile ilgili çalışmalara bakmak, bu çalışmanın genel çerçevesinin oluşturulmasına katkı sunmuştur.

1.1. Köktürklerde Müzik Kültürü

"Moğolistan'da kurulan 1. Köktürk Devleti döneminden (550-630) kalan ve bize kadar gelen Türkçe bir belge ya da yazıt yoktur. Bu dönemden kalma tek anıt olan Bugut yazıtı (dikilişi 581), ne yazık ki, Türkçe değildir. Yazıtın üç yüzü Soğd,

bir yüzü de Sanskrit dilindedir. Runik harfli en eski Türkçe yazıtlar 2. Köktürk Devleti döneminden kalmadır. Bu yazıtların başlıcaları, sırasıyla, şunlardır: Çoyren yazıtı (yak. 688-692 yılları arası), Ongi yazıtı (720?), Küli Çor (İhe- Hüşötü) yazıtı (yak. 720-725), İhe Ashete yazıtı (724?), Tunyukuk yazıtı (720-725 arası ?), Kül Tegin yazıtı (732) ve Bilge Kağan yazıtı (735). Moğolistan'daki Uygur Devleti (745-840) döneminden kalma runik harfli başlıca yazıtlar da şunlardır: Tes yazıtı (750), Taryat (Terhin [Terh]) yazıtı (753), Şine-Usu (Bayan Çor) yazıtı (759-760), Soğdca-Türkçe Sevrey yazıtı (762-763), Soğdca-Çince-Türkçe Karabalgasun yazıtı (825), Süci yazıtı (840), Yenisey yazıtları (9. - 10. yüzyıllar), vb." (Tekin ve Ölmez, 2014: 19)

Tarihte 550-745 yılları arasında var olan Köktürk Devleti dönemi, Türklerin en eski yazılı kaynaklarının ait olduğu dönemdir. Yazıt edebiyatı da denilen bu dönemden kalan eserler Türk dili, tarihi ve kültürüne ışık tutacak niteliktedir. Bunlardan en önemlileri bugünkü Moğolistan sınırları içerisinde Yenisey bölgesinde bulunan Bilge Kağan, Köl Tigin ve Tonyukuk abideleridir. Taş kaideler üzerine "tokı"nan yani kazınan bu metinler, Türk tarihi açısından çok önemlidir. Bu yazıtlar Orhun Abideleri olarak adlandırılmaktadır ve çalışmamıza da kaynaklık etmiştir. Türkçenin işlenmiş ve gelişmiş bir dil olduğunun göstergesi olan bu yazıtlarda, hükümdarların halka seslenişi ile Türklerin sosyal ve siyasî hayatı hakkında birçok bilgi edinilecek bir metin oluşturulduğu görülmektedir. Bu döneme ait Türk dili ve kültürüne ait verileri yalnızca bu yazıtlardan değil, farklı tarihî kaynaklardan da edinilmiştir. Köktürklerde müzik kültürü ile ilgili olarak bazı görüşler aşağıdadır:

"Türklerin ilk dönemlerindeki müziğinin yapısı, mitik ve epik karakterli, basit ama içten ve coşkuluydu. Kökleri kökenleri İlkçağ'ın derinliklerine dayanan ve tarih öncesi çağlara uzanan her müzik gibi Türk müziği de başlangıçta çok az perdeli idi. Ezgiler belirli aralıkta iki ses (perde) üzerinde oluşur, iki ses üzerinde dolaşır dururdu. Kullanılan perde sayısı zamanlar artıp giderek üçe, dörde yükselerek dört ya da daha az perdeli müzik olan "mod öncesi müzik"in en ileri aşaması olan dört perdelik (tetratonik) oluşumuna gelindi. Aynı ezgisel motifin tekrarından kurulu biçiminden oluşan müzik, ritim açısından, özellikle Şaman müziğinde, Şaman'ın hareketlerine bağımlı ve çeşitliydi. Sözler doğaçtan kurulu olup melodi ve ritim önemliydi. Müziğin ana temelini insan sesi oluşturmaktaydı. Bakşı'lar kopuzlarını seslerine, tellere vurduğu monoton seslerle eşlik veriyorlardı.

Yani musiki aleti, melodiye değil; hafifçe ritme eşlik ediyordu. Destanlarda veya dualardaki ana ses de, insan sesi idi. İnsan sesi ve şarkı çalgıdan önceydi. İnsan sesine ve şarkıya eşlikte davul ve defin önceliği vardı. Boru (borguy) ve kopuzun (kubuzun) ilk ön örneklerine erişildi. "Şaman müziği" denilen, büyüsel dinsel törensellik özelliği olan müzik, bağı (sihir)nın bir yardımcısı ve uzun zamanlar bir zevk işi gibi değil, bir büyüleme aracı olarak kullanılırdı. Başlangıçta, korkulan doğaüstü güçlere (ruhlara) ve diğer doğa güçlerine karşı hem saldırma hem de korunma silahı ve bundan başka da insanlar, hayvanlar ve eşya üzerinde etki yapmak üzere kullanılan Şaman müziği (bağılı müzik)nde ezgiye bağıyı yapan Şamandan başka kimsenin anlayamayacağı birtakım sözler yer almakta, henüz estetik bir karakterden uzak, çok az perdeli basit bir kurguyla ama ileride bir sanat haline gelebilmek için gerekli bağılı ibarenin tekrarı (ritim) ve kalınlı-inceli (pes-tiz) sesler (tonalite) öğelerini oluşturmaktaydı. Bu iki unsur bir araya gelmedikçe bağının etkisi olamamakta ve amaca ulaşılamamaktaydı." (Budak, 2000: 27, 28)

552-745 yılları arasında tarih sayfasında yer alan Köktürkler döneminde şaman, kam, baksı geleneği önemli bir yer tutmaktadır. Toplumun bilge kişisi olarak kamlar her türlü sosyal hareketin başrolünde olmuşlardır. Doğum, ölüm, düğün, savaş, hastalık, dinî ritüellerde yer alan kamlara çeşitli müzik aletleri eşlik etmiştir ve dolayısıyla müzik, Türk insanının yaşamının her anında yer almıştır. Hayvan derisinden yapılan ve çeşitli sembollerle donatılan kam davulu kamın kutsallığını pekiştiren bir unsur olmuştur. Bu durumda kamların yönetici, din adamı, doktor, şair gibi sıfatlarının yanına bir de müzisyen sıfatı eklenmektedir. Kamın bir başka müzik aleti ise kopuzdur ki kopuz Türk tarihinde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Şamanların toplumda din adamı, hekimlik, büyücülük, müzisyenlik gibi görevleri vardı ve bu görevlerin hepsinde müziği, dansı ve müzik aletlerini kullanırdı. Şaman müzik ve ritmin de etkisiyle trans haline geçer, ruhlarla bağlantı kurarak ritüeli gerçekleştirirdi. Ritim dinleyici-katılımcıların eşliğini kolaylaştırıcı bir unsur olarak önemliydi ve davul bu sebeplerle başlıca müzik aletleri arsındaydı.

"Asya temelli Türk musikisinin özelliklerine göz atacak olursak; en eski Türk musiki ses sisteminin beş sesli sistem olduğunu görürüz. Bilgin Eduart Chavannes, *Sur La Musique Chinoise* adlı eserinde bu beş sesli sistemin Türklerin öz malı olduğunu ve M.Ö. 370-335'te Çao zamanında yaşayan Çauyen'in bu sistemi Çinlilere telkin ettiği, ancak bu telkinlerin tesirsiz kalıp, bu sistemin Ş.

Huank T.den sonra Çin'de hayatiyet bulabildiğini belirtmektedir. Halen Asya Türk illerinde yaşamını devam ettiren koray, sıbızgı adlı üflemeli aletler, dombra, dutar gibi telli aletler ve usbırık, tastawık gibi topraktan yapılmış üflemeli aletler beşseslilik özelliğini taşımaktadırlar." (Halıcı, 1986: 41)

Köktürk dönemi müziği Türk müziğinin sistemleşmeye başladığı bir dönem olup "modal müzikte ilerlemeler olmuş, pentatonik yapı iyice belirginleşmiş, ses (perde) sayıları artarak ezgi genişlemiştir. Ayrıca yazılı Çin kaynakları yolu ile günümüze kadar ulaşan ilk büyük Türk müzikçileri yetişmiştir. Bunların en ünlülerinden biri olan Sucup Akari 560'lı yıllarda 12 perdeli Türk müziği ses sistemini-kuramını ve Türk müziği modlarını-çığırlarını Çinli müzikçilere tanıttı, açıkladı ve sunduğu müziklerle örneklendirdi." (Budak, 2000: 41)

Bu dönemde kullanılan müzik aletleri ise kopuz-ıklığ, davul, tef, arp, çeng, sıbızgı ve Orhun abidelerinde küzengü olarak geçen çan, zil türü bir çalgıdır.

M.S. 6-8. yüzyıllara ait olduğu tespit edilen Altay yatıg adlı müzik aleti de müzik tarihi açısından önemli bir keşif olup, müzik aletindeki harfli metin üzerinde pek çok bilim insanı tarafından okuma ve anlamlandırma çalışması yapılmıştır. Bu müzik aleti restore edilerek kullanılabilir hale getirilmiştir. (Doğan, 2020)

1.2. Eski Uygurlarda Müzik Kültürü

"Tarihî bilgilere göre Uygurlar, VI. Yüzyılda Kuzey-doğu Asya'nın ücra köşelerinden sayılan Selenge nehri ile Yenisey nehri başına kadar olan bölümde hüküm sürmekteydiler. 606 tarihinde Köktürk Devletinin hakimiyetine girdiler. 745'te Basmıl ve Kırgız ittifakıyla Köktürk hanedanına son vererek Türk Devletinin başına geçtiler. 745 tarihinden 840'a kadar Moğolistan'da yaşayan Uygurların başkenti Ordubalık'tı. Ötüken Uygur Devleti olarak da bilinen bu devlet, 840'ta Kazakların istilasına uğramış ve yıkılmıştır. Uygurların bir kısmı eski yurtlarını terk ederek Doğu Türkistan'ın Hamı vilayetine inmişler ve burada yeni bir devlet kurmuşlardır. Ötüken Uygur Devletinin ilk hükümdarı Kutlug Bilge Kağan'dır. Kutlug Bilge Kağan'ın oğlu Bayan Çor döneminde Çin ile iyi ilişkiler kurulmuş, şehir hayatına alışılmış ve ticaret yapılmaya başlanmıştır. Bayan Çor'dan sonra onun oğlu Bögü Kağan hükümdar olur ve Maniheizm'in kabulü bu dönemde gerçekleşir." (Akar, 2015: 104)

745-840 yılları arasında Orhun bölgesine varlık gösteren Uygur Devleti, dil, kültür ve medeniyet anlamında önemli gelişmelerle tarihteki yerini belirlemiştir.

Maniheizm ve Budizm dinlerini benimseyen Uygurların yaşam biçimleri bu çerçevede şekillenmiştir. Çin'in Kansu eyaletindeki Bin Buda mağaralarında bulunan yazılı birçok eser, bu dönemin aydınlatılması açısından önemli çalışmaların önünü açmıştır.

Uygurlar döneminde Türkler, yerleşik yaşama biçimiyle birlikte, kültür, sanat, ziraat, ticaret alanlarında ilerleme kaydetmişlerdir. Sanat anlamında gelişme sağlamaları müziğe de tesir etmiş, önceki dönemlere göre daha zengin bir müzik sistemi kurmuşlardır.

"Uygurlar döneminde müzik, Köktürkler dönemine göre her bakımdan çok daha gelişmiş, çok daha çeşitlenip zenginleşmiş olarak devlet, toplum ve birey yaşamının, din ve devlet törenlerinin, bayram, şölen ve eğlencelerin ve günlük yaşayışının vazgeçilmez ögelerinden biriydi. Uygurlar döneminde Türk müziği ses sistemi beş perdeli (pentatonik) ezgiler yönünden zenginleşti ve onunla birlikte "altı perdelilik" ve "yedi perdelilik" de gelişimini sürdürerek 7-8 perdeli modal müzik aşamasında ileri bir düzeye ulaştı. Uygurlar döneminde Türk müziği, kent, kasaba, köy biçimindeki yerleşime ve yüksek, orta, alt tabaka biçimindeki katmanlaşmaya dayalı bireysel, toplumsal, kültürel ve ekonomik gelişme ve farklılaşmayla bağlantılı olarak ilk kez "saray müziği"-"halk müziği"-"kent müziği"-"köy (kır) müziği" biçiminde ayrımlaşmaya ve türleşmeye başladı." (Ak, 2014: 45, 46)

"Uygurlarda da kadınlar ve erkekler bir araya toplanarak musiki aletleri çalarlar ve şarkılar söylerlerdi. Milattan önceki ve sonraki Hun, Uygur ve Tu Kiyolarda ananevi kopuzdan başka muhtelif musiki aletleri de vardı. Turfan vahası ile yakından alakadar olan Çin tarihçileri, Türklerin musikiye olan bağlılıklarını kaydederek, bunların seyahate çıktıkları zaman bile musiki aletlerini beraber dolaştırdıklarını yazmışlardır." (Sevengil, 1963: 181)

"Uygurlar döneminde doğaçlama yöntemi etkinliğini korumakla birlikte, besteleme yöntemi de hızla ağırlık kazanmaya başladı. Belirli ilke, kural, kalıp, yöntem ve tekniklere bağlı müzik yapma ve yaratma anlayışı benimseniyor ve yaygınlaşıyordu. Yalnız ustanın ağzından-elinden işitip görerek değil, aynı zamanda yazıp okuyarak da müzik yapma yöntemi öğrenilip uygulanıyordu. Bunu Uygur çalgıcılarının müzik yazısından (ya da notasından) çaldıklarına ilişkin sağlam ve inanılır bir gözlemin Tansukname'de yer almasından anlıyoruz. Böylece Türkler, tarihlerinde bilindiği kadarıyla ilk kez sınırlı da olsa "yazıya dayalı müzik yapma" aşamasına gelmiş oluyorlardı." (Uçan, 2015: 33)

“6. yüzyılın en parlak şahsiyetlerinden biri Küsenli Sucup‘tur. 568 yılında Zhu Wudi‘nin müstakbel hanımı olan Köktürk Kağanı Mukan‘ın Prensesi Aşna Süyüm‘le birlikte Changan‘e gitmiştir. O, Changan‘de müzik öğretimi ile uğraşmış, 12 Melodi Kanunu‘nu keşfederek “müzisyenlerin şefi” unvanını kazanmışır. Böylece Uygur (Türk) müzik sistemi Sui Sülâlesi‘nde çok yaygın bir hâl almıştır. Onun 12 Melodi Ses Kanunu Çin müziğinde devrim yaratmış, hatta bunun etkisi Japonya‘ya kadar ulaşmıştır. Sucup hem müzik teorisyeni hem şarkıcı hem de berbap ustasıdır. He Mianzi, M.S. 713-741 yılları arasında yaşamış meşhur dans ustası ve şarkıcıdır. O, aslen Uygur (Türk) olup, Hive Hanlığı‘ndan Çin‘in Sangzhou vilâyetine gidip yerleşmiştir. O, özellikle “zıplama dansı”yla şöhret olmuştur. Çin‘de berbap ustası olarak tanınan Sao Xiaokui de Uratepe Hanlığı‘nda, yani bugünkü Semerkand‘ın civarında doğmuş bir Türk‘tür. 713-741 yıllarında Changan‘e gitmiştir. O aynı zamanda müzikle tedavi yöntemini de geliştirmiştir. Burada özellikle Pey Abla‘dan bahsetmek gerekiyor. O, tahminen 690 yılında Kaşgar‘da doğmuştur. 715 yılında Changan‘e gitmiş ve kısa sürede dans ve müzikte ün yaparak, Türk kadınına has yeteneklerini sergilemiştir. Pey Abla, uzun yıllar süren öğretim süresinde pek çok müzisyen ve dansçıları yetiştirmiştir.” (İnayet, 2002: 70)

Bu dönemde, Türklerin göçebe ve yarı göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçmeleri, kültür, sanat, siyasî, dinî ve daha birçok alanda farklılaşmalarına sebebiyet vermiştir. Diğer kültürlerle girdikleri etkileşimlerin etkisiyle birlikte fikri ve sosyal yaşamda daha fazla derinleşmiş, sanatsal faaliyetleri de gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Müziğin nota sistemine döküldüğü ve müziğin bu sistem üzerinden okunarak icra edilebildiği, bir bakıma standartlaştığı bir dönem olmuştur.

Köktürk döneminden sonra Uygur döneminden günümüze ulaşan eserlerin fazlalığının etkisiyle de bu döneme ve kültüre ait müzik terimlerinin sayısı fazladır. Müzik aleti isimleri ve müzik ile ilgili fiiller çeşitlilik arz etmektedir. Türklerin göçebe ve yarı göçebelikten yerleşik hayata geçmeleri de kültür ve medeniyet dairesinin genişlemesine, düşünsel ve sanatsal faaliyetlerin derinleşmesine olanak sağlamıştır.

1.3. Karahanlılarda Müzik Kültürü

Karahanlı Devleti, Doğu ve Batı Türkistan’da üç yüz yıl hüküm sürmüştür ve bu devleti Karluk veya Yağma boylarının kurduğuna dair farklı görüşler vardır.

“Karahanlı Devleti’ni Yağma boyunun kurduğunu ileri süren görüşe göre, Ötüken’deki Uygur Devleti’nin 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmasından sonra Yağmalar batıya döğru yönelerek Kaşgar civarına yerleştiler. Bu bölgeyi Karlukların elinden alarak merkezi Kaşgar olmak üzere Karahanlı Türk Devleti’ni kurdular. Bu devlet, kısa sürede Orta Asya’da yaşayan bütün Türk boylarını bir araya getirerek siyasî bir güç haline geldi.” (Argunşah ve Sağol Yüksekkaya, 2015: 13)

Satuk Buğra Han 940’larda Karahanlı Devleti’nin başına geçtiğinde İslamiyet’i resmi din olarak kabul etmiş, İslamiyet hızla yayılmış ve Türklerin yeni bir kültür dairesi içine girmesi ile Türk kültür ve medeniyet tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Bu değişim, İslamiyet öncesi Türk kültürünün İslami öğelerle harmanlanarak zengin bir hale gelmesini sağlamıştır. Bu devirde Karahanlı Devleti (912-1212) idaresinde Karahanlıca ile birçok eser kaleme alınmıştır. İslamiyetin etkisiyle birlikte Arapça ve Farsçadan hem dil hem de kültür alanında çok fazla etkileşim olmuştur.

“Türk dil ve edebiyatının iş bu geçiş devri karma medeniyeti, yeni yeni teşekkül ve taazzuv etmeye başlayan Türk dilinde klasik edebiyatı, tamamiyle kendi tesiri altına almış bulunmakta idi. Bu baskı, özellikle Karahanlı Türk ülkesi ve devleti içerisindeki, kalıntı halinde bulunan İran dil ve edebiyatı adacıkları tarafından gelmekte idi; bu edebiyatın, dolayısıyle Karluk-Uygur ve Oğuz-Kıpçak Türkçesi kuruluşunda elbette, hissesi olmamış da değildir. Karahanlılar, sadık ve mümin müslüman olmaları hasebiyle, dince kendilerinden tamamiyle ayrı kalan Uygur Türkçesi'nden faydalandıkları gibi, edebi şekil, tarz ve karakter itibariyle, İran ve Arap edebiyatlarından fazlasıyla faydalanmayı daha uygun bulmuşlardır.” (Hacıeminoğlu, 2013: XIII)

“Kapsadığı konular çerçevesinde doğrudan ya da dolaylı olarak Karahanlılar dönemindeki müzik yaşamına ilişkin bazı bilgiler de verilen başlıca iki eser 11. yüzyılda ortaya konuldu. Yusuf Has Hacip 1069'da Boğra Han adına Kaşgar'da Uygur harfleriyle yazdığı ünlü Kutadgu Bilig'de 11. yüzyıl Karahanlı Türk toplumunda var olan meslek gruplarını sınıflayıp sıralarken şairleri (ozanları), dolayısiyle ozan-müzikçileri 12 meslek grubu içinde 6. sırada göstermektedir. Yusuf Has Hacib'in ozanları 6. Sıraya koyması, kuşkusuz toplumda onlara verilen değerin bir ifadesidir. Kaşgarlı Mahmud'un 1074'te Bağdat'da yazdığı Divanü Lûgat-it Türk'de ise 11. yüzyıl Türklerinin kendilerine özgü müzikleri ve müzik

yapma biçimleriyle çalgılarına ilişkin çok önemli bilgiler verilmektedir. Kaşgarlı Mahmud bu eserinde Çu - Çu adlı bir Türk ozanını ya da ozan kopuzcunun adını yazmaktadır. Öbür yandan Yedisu'da bulunmuş olan bir Türk mezar taşında da 1212'de ölen ünlü Türk ozanı Mengü Taştay'ın adı geçmektedir." (Uçan, 2015: 36)

"Bu yeni dönemde Türk müziği İslami anlayış doğrultusunda yeniden düzenlenmeye, Türk müziğinin hiyerarşik düzeni yeniden yapılanmaya ve özellikle başta "Türk Din Musikisi" dalında olmak üzere yeni türler, çeşitler ve biçimler belirmeye başladı. Karahanlılar döneminde Türk askeri müziği yavaş yavaş "Tuğ Müziği"nden "Tabıl Müziği"ne ve tuğ takımı, tabılhaneye dönüşmeye başladı. Özellikle san'at amaçlı müzikler makamsal niteliğe bürünmeye yüz tuttu." (Ak, 2014: 47)

"Bu arada ilk Türk müzik kuramı kitapları yazılmaya başlandı. Türkistan'ın Balasagun bölgesi Türkmenlerinden Ali bin Hasan, tanburi şarkıcılarla ilgili bir kitap yazdı. Daha sonra yine aynı bölgeden ve aynı aileden ünlü Mehmet Farabi (870-950) yalnız Türk-İslam dünyasının değil, aynı zamanda çağın en önemli iki temel müzik kuramını yazdı. Bunlardan biri Kitâbü'l-Mûsîka'l-Mudhal fi'l-Mûsîkî (Musikiye Giriş Kitabı), diğerleri ise Kitâbü'l-Mûsîka'l-Kebir (Büyük Musiki Kitabı) adını taşır. Farabi'den sonra ise geniş anlamı ile yine Türkistan'da ünlü İbn-i Sina (980-1037), Kitâbü'ş-Şifâ (Şifa Kitabı) adıyla yazdığı büyük eserinin 12. Bölümünde müzik konusunu ele aldı." (Uçan, 2015: 36)

1.4. Harezm Türkçesi Döneminde Müzik Kültürü

"Ceyhun'un Aral Gölüne döküldüğü bölgede yer alan Harezm, 11. yüzyıl başlarında Gaznelilere bağlı bir vilâyet idi. Buraya tayin edilen valilere Harezmşah deniliyordu. Gazneli Mahmud zamanında Harezmşah olarak Altuntaş tayin edilmişti. Altıntaş'tan sonra oğlu Harezmşah Harun bölgeyi idare ediyordu. Selçuklular zamanında da Harezm bölgesi valilerce yönetilmekteydi. Selçukluların tayin ettiği Harezm valileri Sultan Sançar'ın 1157'de ölümü üzerine bağımsız olmuşlardı... Harezmşahlar Devletine Çengizliler son verdiler. Bu siyasî oluşumların sonucu olarak Harezm Türkleşti ve 12. yüzyılda bir kültür merkezi olarak sivrildi. Çengizliler ve Altın Ordu çağında da bu durum devam etti. Altın Ordu çağında (1241-1502) Harezm, Aşağı Seyhun boyları, İdil'in Hazar'a döküldüğü yerde bulunan başkent Saray başlıca kültür merkezleriydi. Harezm Türkçesine ait eserler işte bu kültür muhitinde yazıldı." (Ercilasun, 2012: 369)

“XI. yüzyılda başlayan Harezm'in Türkleşmesi hadisesi, XIII. yüzyıla kadar devam etmiş ve Harezm ile ona bağlı bölgelerde yeni bir yazı dilinin kuruluşu, bu bölgenin Türkleşmesinden sonra gerçekleşebilmiştir. Harezm'in Türkleşmesinde özellikle Oğuzlar ve Kıpçaklar çok önemli bir rol oynamışlar; ayrıca Kalaçlar, Uygurlar, Peçenekler, Kimekler, Bayavutlar, Kanglılar ve birtakım göçebe Türk aşiretleri de bu hususta etkili olmuşlardır. Bölgenin Türkleşmesinde rol oynayan bu unsurlar, bölgenin kendine has lehçesini de oluşturmuşlardır. Bu lehçe, Karahanlı yazı dili ile bağlantılı ve Oğuz, Kıpçak, Kanglı ve diğer boyların lehçelerinin karışımı ile oluşmuş Harezm Türkçesidir. Her şeyden önemlisi ise bir yazı ve edebiyat dilidir.” (Argunşah ve Sağol Yüksekkaya, 2015: 163)

“Türk boyları arasındaki karışmaya paralel olarak Karahanlı Türkçesi de dalgalanmaya uğradı; kısa bir geçiş döneminden sonra 15. yüzyıl başlarında istikrar buldu. 13-14. yüzyıllardaki geçiş dönemi Türkoloji literatüründe Harezm Türkçesi adını aldı. 15. yüzyıl başında istikrara kavuşan ve 20. yüzyıl başlarına kadar bütün doğu ve kuzey Türklüğünün ortak yazı dili olan Türkçeye ise yine Türkoloji literatüründe Çağatayca adı verildi.” (Ercilasun, 2012: 366)

Türk müziği tarihçilerinin Türk müziğinin dönem tasnifi çalışmalarına bakıldığında Harezm bölgesindeki kültür, sanat ve müzik konusunda müstakil bir çalışma bulunmadığı görülür. Harezm Türkçesinin kullanıldığı 13 ve 14. yüzyıllarda Harezm bölgesinde Harezmşahlar ve ardından Altınordu Devleti hakimdi. Bundan önce ise bölgede Gazneli Devleti hüküm sürüyordu. 12. yüzyılın sonunda Büyük Selçuklu Devleti dağılmış, Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştu.

Öztuna (1987), 11. asrın son çeyreğinde Türk tarihinin Batı (Anadolu) ve Doğu (Türkistan) şeklinde iki büyük şube olarak incelenebileceğini söylemiştir. Harezm Türkçesinin kullanıldığı 13 ve 14. yüzyıllarda Türk müziği Eski Türk kültürünün İslami ögelerle harmanlanarak kullanılmaya başlandığı bir dönem olmuştur.

“13. asırda Türkistan’da seyahat etmiş olan ecnebi seyyahlar, Batu, Mengü hanların saraylarında çeşitli musiki aletleri gördüklerini söylemişlerdir. Bu seyyahlardan Plano Karpini Batu Hanı ziyaret etmişti; seyyah, Batu Hanın büyük meclisler arasında ancak şarkı söylenirken veya saz çalınırken oturduğunu kaydetmiştir.” (Sevengil, 1963: 181)

1.5. Tarihî Kıpçak Türkçesi Döneminde Müzik Kültürü

"11.-12. yüzyıllarda Karahanlı Türkçesi bütün Türkistan'ın yani Doğu Türklüğünün ortak dili idi. Karahanlılardan sonra özellikle Moğol istilası Türk dünyasında büyük değişiklikler meydana getirmiş, nüfus dalgalanmaları olmuş, dil birliği bozulmuştur. 15. yüzyılda Çağatay Türkçesiyle Doğu Türkleri arasında yeniden dil birliği sağlanana kadar bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Bu geçiş döneminin ilkini Harezm-Altın Orda Türkçesi, ikincisini de Kıpçak Türkçesi oluşturmaktadır. 15. yüzyılda Orta Asya Türklerinin ortak yazı dili hâline gelen Çağatay Türkçesi, Batı Türklüğünün ortak yazı dili olan Osmanlı Türkçesiyle yan yana 19. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş; Çağatay Türkçesi yerini çağdaş Özbek ve Uygur Türkçelerine bırakmış, Orta Asya'da yeni yazı dilleri doğmuş; Osmanlı Türkçesi ise çağdaş Türkiye Türkçesi olarak süregelmiştir." (Argunşah ve Sağol Yüksekkaya, 2015: 270)

"Memlükler, Mısır ve Suriye'deki Eyyubi Sultan ve emirlerinin muhafizlık görevinde kullanılan Kıpçak soyundan kölelerdi. Ancak, Memlük Emiri Aybeg'in Eyyubî Hânedanını devirmesi ve Sultan Baybars'ın hâkimiyeti ele alması ile (1259-1260) Mısır ve Suriye'de Memlükler dönemi başlamıştır. Memlük Devleti'nde yönetim kadrosu Türkçe konuşuyordu. Oradaki Arap kökenli halkın Türkçe öğrenmesi için birçok eser yazıldı. Böylece bu bölgede bir Memlük Türkçesi dönemi başladı. Memlükler bölgesindeki Türk halkı ve birçok yazar, XIII. yüzyıl Moğol akınından sonra, buraya Harezm ve Altın Ordu bölgesinden göç yoluyla geldikleri için bu bölgenin dilinde Altın Ordu-Kıpçak veya Harezm-Oğuz özellikleri taşıyan bir karışıklık vardır. Bu nedenle bölgede yazılmış olan eserleri de Kıpçak lehçesi özelliklerinin, Kıpçak-Oğuz karışımı veya Oğuzca özelliklerin ağır bastığı eserler olarak gruplandırmak yerinde olur. Bu bölgede de pek çok eser ortaya konulmuştur. Bunlar nitelikleri bakımından bazı edebî eserler dışında, bilimsel eserler veya Türk dili ile ilgili sözlük ve gramerlerdir. Altın Ordu bölgesinden Suriye ve Mısır'a göç eden Kıpçak ve Oğuzlar, burada Araplarla iç içe yaşamak zorunda kaldıklarından bölgede egemen duruma geçen Kıpçak dilinin öğrenilmesi için sözlük veya sözlük-gramer türü eserlerin yazılmasına ağırlık verilmiştir. Üstelik bu eserlerin bir kısmı da Kıpçak Türkçesi yerine Arapça olarak yazılmış eserlerdir." (Korkmaz, 2007: 70-71)

“Memlük veya Kölemen olarak geçen bu devletin kendi dönemindeki Arapça kaynaklardaki adı ed-devletü’t-Türkiyye (Türk Devleti) idi. Kıpçak Türklerinin kurduğu Memlük Devleti 1518’de Yavuz Selim’in Mısır’ı almasına kadar devam etti. Devletin ahalisi Arap’tı ve yöneticilerle askerlerin dili olan Türkçeyi öğrenme ihtiyaçları vardı. İşte bu maksatla Memlük sahasında Türkçeyle ilgili birçok sözlük ve gramer yazıldı. Türkler kendileri için de edebi eserler, atçılık, okçuluk, fıkıh gibi konularda kitaplar yazdılar. 13. ve 14. yüzyıllarda Mısır’da meydana getirilen bu eserlerde kullanılan dil, Kıpçak Türkçesi veya Memlük-Kıpçak Türkçesi adıyla Türkoloji literatürüne girdi.” (Ercilasun, 2012: 367)

Sevengil, 11. yüzyılda Karadeniz’in kuzeyi ile Moldovya taraflarında yer tutmuş olan Kıpçak Türklerinin milli musiki aletimiz olan kopuzu kullandığını ifade eder. Ayrıca 14. yüzyılda yazılmış *Codex Cumanicus* adlı eserde kopuz kelimesinin yer alması Kuman Kıpçak Türkleri arasında kopuzun kullanıldığının göstergesi olduğunu belirtir. (Sevengil, 1963)

Bu dönemde yazılan önemli eserlerden biri olan *Codex Cumanicus*’ta horon (Yun. ḫoros) canlı, hareketli bir oyun, horon. [CC 82b/10]), kopsagan (ilahi (mezmur) [CC 74a/6]), organa (Lat. Org adlı müzik aleti, erganun. [CC 70a/13]) gibi diğer dönemlere göre yeni müzik terimleri karşımıza çıkar. Bu da Kuman Kıpçaklarının, bulundukları coğrafyanın da etkisiyle, kültürel etkileşim dairelerinin genişlediğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1.6. Çağatay Türkçesi Döneminde Müzik Kültürü

“Çağatay dili, Türk dilleri ailesinin Orta Asya grubuna mensuptur. Bu dil, 15. yüzyıl başından 20. yüzyılın başına kadar kullanılan bir edebî dildir. Günümüz Türk şiveleri arasında Özbekçe ve Yeni Uygurca, ona en yakın olanlardır. Karahanlılar veya Hakânîler (11. -13. yüzyıllar) ve Harezm (14. yüzyıl) edebî dillerinin devamı olarak Timurlular (1405-1506) idaresi altında gelişen bu Çağatay dili, bilhassa Nevâyî'nin eserlerinde klasik şeklini aldı. Çağataycanın itibarı, yüzyıllarca çok büyük oldu. Çağatayca, yalnız Doğu Türkistan ve Orta Asya Türk devletlerinin diplomasi, edebiyat ve resmî devlet dili olarak değil, aynı zamanda 19. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa Rusyasının Oğuz olmayan Müslüman Türklerinin de edebî dili olarak kullanılmıştır. Rusların Buhara (1868), Hive (1873) ve Hokand (1876) işgallerinden sonra, Türkistan'da "Sart" adı altında kullanılan bu edebî Türk dili, aslında Çağataycanın mahallî Özbek dilinin tesiri altında az çok değişmiş bir

şekliydi. Özbekistan'da şehirlerin diyalektlerine dayanan Özbek edebî dili, 1921'de Çağatay edebî dilinin yerini aldı." (Eckmann, 2013: 9)

"15. yüzyılda Doğu Türkistan'da Türk kültür ve medeniyeti parlak bir dönem geçirmektedir. 1453'te İstanbul'un fethi ile Osmanlı Devleti de yükselişini sürdürmektedir. "Fatih, Osmanlı Cihan Devleti'nin temellerini çok sağlam bir şekilde atar ve bütün tarih çağlarının en müstesna şahsiyetlerinden biri olarak görünür. Babasının başlattığı Osmanlı rönesansına o ve oğlu II. Bayezid devam ederler. Bu akım, Batılı tarihçilerin "Timurlu Rönesansı" dedikleri Herat'ta merkezleşen Doğu Türklerinin büyük kültür hareketi ile çağdaş ve ilgili, ancak Batı'ya çok daha açıktır. Herat'ta Timuroğlu Sultan Hüseyin Baykara, bu rönesansı sembolleştirir. Ali Şir Nevai, bütün devirlerde Türkçe söyleyen şairlerin en büyüklerinden biri ve tesir bakımından birincisi olarak Herat'ta Hüseyin Baykara sarayında parlar. Çağatay lehçesinde bu Türk şiiri, Osmanlılar'a da şiddetle tesir eder." (Öztuna, 1987: 79)

Bu devrin en önemli sanatçıları, Ali Şir Nevai başta olmak üzere, Hüseyin Baykara, Kamran Mirza, Yusuf Emiri, Ubeydullah Han, Babür Han, Gedai, Şeybani Han, Mevlana Sekkaki, Atayi, Haydar Tilbe, Lütfi, Muhammed Yakub Çingi, Ebu'l Gazi Bahadır Han, Seyyid Ahmed Mirza, Bayram Han, Harezmli Hafız, Kelimetullah Hace Padişah'tır. Bu sanatçıların eserleri ve bu eserlerde kullanılan müzik terimlerinin tespiti, dönemin kültür ve sanat anlayışını göstermek açısından faydalı olacaktır.

1.7. Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Müzik Kültürü

Anadolu coğrafyasında Batı Türkçesi ile yazılan ve günümüze ulaşan en eski metinler XI-XIII. yüzyıllara aittir. Çalışmamızda da yer alan *Behçetü'l-Hadaik, Marzubanname Tercümesi, Ali Kıssa-i Yusuf, Battalname, Kitab-ı Gunya* gibi eserler hem Eski Türk yazı dili hem de Batı Türkçesi dil özelliklerine sahip olmaları nedeniyle karışık dilli eserler olarak adlandırılmıştır ve bu döneme aittir. Anadolu coğrafyasında dil, kültür, sosyal, dinî ve siyasî alanda varlık göstermeye başlayan Türkler, Anadolu Selçuklu Devletini kurmuştur. Ve ilk eserleri olarak sayılan yukarıda bahsettiğimiz eserleri vermişlerdir. Ardından Mevlana, Sultan Veled, Ahmed-i Dai, Ahmedi, Yunus Emre, Şeyyâd Hamza, Ahmed Fakih, Âşık Paşa, Süleyman Çelebi gibi önemli ilim ve sanat insanlarının eserleri Anadolu coğrafyasının kültür ve dil haritasını oluşturmuştur.

“Eski Anadolu Türkçesi veya Eski Türkiye Türkçesi diye adlandırdığımız yazı dili, bilindiği gibi, Anadolu ve Rumeli bölgesinde ve Oğuz-Türkmen lehçesi temelinde kurulup gelişmiş olan Türk yazı dilinin XIII-XV. yüzyıllar arasını kaplayan ilk dönemidir. Bugün Türkiye ve Avrupa kitaplıklarında yüzlerce yazma eseri bulunan Eski Anadolu Türkçesi, dil yapısı bakımından özel bir değer taşıdığı gibi, Türk dili tarihindeki yeri bakımından da bir dönüm noktası oluşturur. Çünkü, XIII. yüzyıla gelinceye kadar Oğuz boyları, Orta Asya Türk devletlerinin siyasî ve sosyal dokusunu oluşturan etnik yapıda önemli bir yer tuttukları hâlde, lehçeleri müstakil bir varlık gösterememiştir. Oğuz Türkçesinin bağımsız bir kimliğe ulaşabilmek için geçirdiği tarihî sürecin bir özet hâlinde gözden geçirilmesi bile, bu önem ve değeri kendiliğinden ortaya koyacak niteliktedir.” (Korkmaz, 2007: 151)

“Selçuklu Türkiyesi Türk müziği başlangıçta daha çok Büyük Selçuklu ve dolayısiyle Gazneli ve Karahanlı müziklerinden beslenmiştir. Çünkü Türkiye Selçuklu Devleti kendisine kaynaklık eden bu üç Türk Devletinin Anadolu'daki bir devamı niteliğindeydi. Selçuklu Türkiyesi'nde müzik yaşamı başlangıçta bazı yönlerden Büyük Selçuklu müzik yaşamıyla çok büyük benzerlikler gösterdiyse de sonraları bazı yönlerden oldukça farklı bir gelişim çizgisi izledi. Bu çizgi özellikle Selçuklu Devletinin yıkılışından sonraki "Beylikler" döneminde daha da belirginleşti. Selçuklu Türkiyesi'nde Türk müziği, başlangıçta daha çok Büyük Selçuklu müziğine ve dolaylı olarak da Gazneli ve Karahanlı müziklerine uzanan kaynaklardan beslendi. Zamanla Orta Asya'dan kopup Anadolu'ya gelen Türk boyları ve oymakları Orta Asya'ya özgü müzik kültürlerini, ezgilerini-türkülerini ve çalgılarını da beraberlerinde getirerek Anadolu'nun müzik yaşamına çok yönlü bir canlılık, çeşitlilik ve zenginlik kazandırdılar. Türkiye Türk müziği, kendine özgü bütünlüğü içinde biri "sanat müziği", diğeri "halk müziği" olmak üzere iki ana türde yürüyerek yeni bir gelişim evresine girdi.” (Uçan, 2015: 45)

“Türkiye Selçukluları Döneminde (1071 /1075-1308) Türk müzik kültürü, “sanat müziği” ve “halk müziği” türlerinde yeni bir oluşum - gelişim evresine girdi. İnançsal müzik alanında özellikle “tekke müziği” çok hızlı bir gelişme gösterdi. Bunda Türkistan'dan getirilen eski- köklü-çokyönlü Orta Asya Türk dinsel müziği geleneklerinin çok büyük etkileri-katkıları oldu. Kentsel tekke müziğinde Mevlâna (1207-1273) ve oğlu Sultan Veled (1227-1312), kırsal tekke müziğinde ise Taptuk Emre (13. yy.), Yunus Emre (1240-1320) ve Şeyyad Hamza (13. yy) belirleyici

oldular. Dünyasal müzik alanında sanat müziğinin belli dallarında oturtum ve üslûp farklılaşmaları belirginleşti, halk müziğinin bazı çalgıları ise ad, yapı ve işlev değişikliğine uğradı. Orta Asya'dan getirilen "kopuz" dan, uzun saplı Anadolu "saz"ı geliştirilmeye başladı. Müzik yaşamında geniş bir özgürlük ortamı oluştu ve hoşgörü egemen oldu. Türk müzik kültürü, yeryüzünün en eski kültür ülkelerinin başında gelen Anadolu'nun köklü, güçlü ve zengin müzik kültür birikimiyle buluştu, etkileşti, içiçeleşti ve daha da zenginleşti." (Uçan, 2015: 161)

"Türk musikisinin asıl ses sistemini, daha sonraları sağlam temellere oturtan Safiyüddin Abdülmümin El-Urmevi olmuştur. 13. yüzyılda dünya, Cengiz ve Moğol istilasıyla alt üst olmuş, Türk dünyası bu sebepten kaybetmiştir. Gelişen tarihî süreç içerisinde İslami Türk edebiyatı gelişmiş ve Anadolu'da Mevlana Celaleddin Rumi, mevlevi Türk tarikatının temellerini atarak yüksek Türk kültür hayatına, zamanımıza kadar devam edecek emsalsiz bir hamle kazandırmıştır." (Ak, 2014: 51).

"Mevlevilik, musikiyi birinci plana alan bir Türk tarikati olarak 14. asırda Anadolu'da gelişir. Konya'dan çevreye yayılır. Tarikatin düzenleyicisi hatta kurucusu Mevlana'nın oğlu Sultan Veled (1226-1312) müzisyen ve bestekârlardır. Konya, Türk musikisinin Anadolu'da ilk mühim merkezi olur. Sonra Bursa ve Edirne gelişir. Türk musikisinde bugün elimizde notaları bulunan en eski eserler, Safiyüddin ve Konyalı Sultan Veled'e ait olmak üzere 13. asrın ikinci yarısına aittir. Şu andaki tetkiklerimize göre kesin şekilde 14. asra mal edilebilecek, zamanımıza notası gelmiş bir Türk musikisi eseri yoktur. Bununla beraber 15. asrın ilk yarısında göreceğimiz Abdulkadir'in bestelerinin bir kısmı belki mühimce bir kısmı 14. asra ait olmalıdır. Maragalı Hoca Abdulkadir, 14. asrı 15. asra bağlar. 14. asrın son ve 15. asrın ilk çeyreklerinde musiki dünyasına kesin şekilde hakimdir." (Öztuna, 1987: 74, 75)

Bu dönemde Mevlana Celaleddin Rumi, Sultan Veled, Meragalı Abdulkadir, Safiyüddin Abdülmümin Urmevi dışında eser veren Ahmedi, Ahmedi Dai, Süleyman Çelebi, Ahmed Fakih, Aşık Paşa gibi önemli isimler de vardır. Bu isimlerin eserleri, hem dönemde kullanılan Türkçenin, hem de dönemin kültürel yapısının anlaşılmasında incelenmesi gereken eserlerdir. Eserlerde kullanılan müzik terimlerinin tespit ve değerlendirmeleri sonraki bölümlerde yapılmıştır.

1.8. Osmanlı Türkçesi Döneminde Müzik Kültürü

15-19. yüzyılları kapsayan bu dönemde hem Türk dili hem de Türk müziği Arap ve Fars kültürünün etkisiyle yoğrulmuş, verilen eserler de bu doğrultuda şekillenmiştir.

"13, 14 ve 15. Yüzyıllarda kullanılan Eski Oğuz Türkçesi, siyasî olarak Anadolu Selçuklularının son dönemini, Beylikler devrini, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerini; Osmanlıların ilk iki asrını içine almaktaydı. 16. Yüzyılda Osmanlı Türkçesi denilen dönem başlar; Osmanlı'nın hakim olduğu bütün sahalarda edebi dil olarak kullanılır ve 20. yüzyıl başlarında Genç Kalemler hareketinin yarattığı terkipsiz Türkçeyle sona erer." (Ercilasun, 2012: 457)

"Oğuz Türkçesi'nin ilk yazı dili Eski Anadolu Türkçesi'nin oluşumundan sonra İstanbul'un fethi olan 1453 tarihiyle birlikte "Osmanlı Türkçesi" evresi başlar. Osmanlı Dönemi Türkçesi, Osmanlı Devletinin imparatorluk olmaya başlaması ile gelişir. Osmanlının siyasî, ekonomik, ticarî, askerî alanlarda büyümesi ve İslam dünyasının en büyük gücü olması, doğrudan kültürel hayata da yansımıştır. Bu dönemde, Arapça medreselerde etkili bir bilim dili olmuş, birçok bilim bu dille okutulmuş, öğretilmiştir. Diğer yandan öteden beri uzun bir edebiyat geleneğine sahip Farsça da göz ardı edilmemiştir. Medrese eğitiminde bu iki yabancı dilin etkili olması, aydınlar arasında Türkçe kullanımını önemli derecede zayıflatmıştır. Özellikle kelime ödünçlemesinde büyük bir dengesizlik göze çarpmaktaydı." (Akar, 2005: 279)

Muharrem Ergin, yabancı kelimelerin dildeki etkisini, Osmanlı Türkçesini üç döneme ayırarak açıklar. 15. asrın sonu ile 16. asrın büyük bir kısmını içine alan ilk devrede Arapça ve Farsça unsurların yoğunlaştığı devre. İkinci devre 16. Asrın sonundan 19. asrın ortalarına kadar süren devredir ve karışık dil koyuluğunun son haddine varmıştır. 3. devre ise 19. Asrın ortalarından 20. Asrın başlarına kadar gelen devredir ve bu devreyi karışık dilin koyuluğunu yavaş yavaş kaybettiği devre olarak açıklamıştır. (Ergin, 2008)

Cinuçen Tanrıkorur bu dönemdeki Türk müziğinin karakterini şu cümlelerle açıklamıştır: "...Kuzey ve Doğu Asya'da 5 (pentatonik), Güney ve Batı Asya'da 7 (heptatonik) aralık üzerine kurulu, genellikle tizden peste doğru sönerek inen ses dizilerine dayalı; tarihî orijininde tek kişinin (ozan tarzına uygun) usûllü veya usûlsüz, ama mutlaka bir makam'a bağlı olarak çalıp söylediği; müziğin sadece ritm ve melodi unsurlarını kullanıp insan sesine ağırlık veren ve nihayet, nesilden nesile

aktarımı Batı müziğindeki gibi nota yoluyla değil meşk yoluyla sağlanan bir şahsî üslup ve ifade müziği. Osmanlı mûsikîsi bu genel karakteri bariz şekilde taşımakla birlikte, sonuç olarak bir imparatorluğun müziği olmak bakımından, mûsikîyle doğrudan ilgili askerî, dinî-tasavvufî, saray ve elit çevrelerde müesseseleşmiş, çok çeşitli etno-kültürel unsurların katılımıyla renklenmiş ve zenginleşmiş büyük bir sentez sanatıdır. Gerek hızla gelişmesinin, gerekse hem kendi içinde, hem çevresindeki etki gücünün kolayca hazmedilip yaygınlaşmasının sırrı, bu muhteşem sentezdedir. Sözü edilen insan sesine ağırlık verme özelliği, Osmanlı mûsikîsini sazdan ziyade bir söz (yani şiir) mûsikîsi yönünde geliştirmiştir; şiir denince de konuyu, İslâmî kültür dairesine bağlı edebiyatların klasik vezni olan Aruz'un dışında düşünmek mümkün olmaz . Bu noktada Osmanlı mûsikîsinin beste yapısı açısından mümeyyiz vasfı olan vezin-usûl münasebetine değinmeden geçemeyeceğiz. Aruz'un belirli vezinlerinde yazılmış şiirlerin ancak belirli birkaç usûl kullanılarak bestelenebileceği hususuna Abdülkâdir (ö . 1435) Câmiü'l -Elhan, Nevâî (ö.1530) Mizânü'l-Evzân, Bâbür (ö. 1530) Risâle -i ‘Aruz adlı eserlerinde dikkati çekmişlerdi. Nitekim, sözlü eser besteleri üzerindeki bir araştırmamız da göstermiştir ki, müzikolog H. S. Arel tarafından aksi iddia edilmiş olmasına rağmen, Türk bestekârları -farklı çağlarda yaşamış dahi olsalar- belli aruz kalıplarıyla yazılmış güftelerin bestelenmesinde en çok 3-4 usûl kullanmışlar, bunların içinde de ağırlığı hep aynı olan birine vermişlerdir.” (Tanrıkorur, 2019: 15-16)

Bu dönemde devletin kökleşmesi, güçlenmesi ve imparatorluk haline gelmesi ile Türk dili ve kültürü de beslendiği kaynaklarla birlikte zenginleşmiş ve çok geniş bir alanda varlık göstermiştir. Türk müziği de bu güçle birlikte gelişmiş, artık bir ilim dalı olarak değerlendirilmeye ve sadece bu alanda müstakil eserler verilmeye başlanmıştır.

Uçan, Osmanlı dönemindeki müzik kültürünü üç ana evrede değerlendirmiştir. İlk evreyi 1299-1520 yılları arasında, Türk sanat müziğini konu alan ilk kuram kitaplarının verilmeye başlandığı; yeni makam ve usullerin ortaya çıkmaya başladığı bir dönem olarak değerlendirmiştir. 15. yüzyılda Maragalı Abdülkadir, Abdülaziz, Ahmetoğlu Şükrullah, Abdullahoğlu Hızır, Ladikli Mehmet Çelebi ve Şirvanlı Fethullah Mümin ile 16. yüzyılda Abdülkadir'in torunu Mahmud'un yazdıkları eserlerin dönem için birçok yeniliği barındırdığını; Maragali Abdülkadir, Sultan II. Beyazit Şehzade Korkut'un kendilerine ait olduğu kesin

olarak saptanamayan fakat onların olduğu söylenen bazı kâr, beste, peşrev ve saz semaisinin günümüze kadar geldiğini ifade etmiştir. Süleyman Çelebi'nin 1400'lü yıllarda yazdığı Mevlid'in çok önemli bir yer tuttuğunu; Hacı Bayram'ın bestelemiş olduğu günümüze kadar gelebilen birkaç ilâhisinin bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca, yüzyıllardır devam eden kopuzcu-ozanlık geleneğinin 15. ve özellikle 16. yüzyıllardan itibaren yerini yavaş yavaş sazcı-âşıklık geleneğine bırakmaya başladığını belirtmiştir. İkinci dönemi "Orta Evre" olarak adlandırmış, 1520-1826 yılları arasını kapsadığını söylemiştir. Bu evrede devlet adamlarının da müzisyen kimliklerinin ön plana çıktığını, Mevlevihanelerin ve cami müziğinin büyük önem kazandığını, Itri ve Hafız Post gibi çok önemli müzisyenlerin önemli eserler verdiğini ve Batı müziğiyle karşılıklı bir etkileşim yaşandığını anlatmıştır. Üçüncü olarak 1826-1920/1922 yılları arasında gelişen "Son Evre"yi Türk müziğinin modernite temellerinin atıldığı, tek sesli müzikten sıyrılıp çok sesli müziğin yerleştirilmeye çalışıldığı, Mehterhane'nin yerine Müzika-i Hümâyûn adlı Avrupa örnek alınarak kurulan yeni bir askerî orkestranın kurulduğunu ve kadın bestecilerin yetişmeye başladığı bir dönem olarak değerlendirmiştir. (Uçan, 2015)

Bu dönemde tıp, matematik, edebiyat, astronomi gibi sayısız alanda sayısız eser vücuda getirilmiştir. Müzik de bu alanlardan biridir ve birçok müzik teorisi kitabı yazılmıştır. Bu eserlerin bir kısmı Arapça, bir kısmı, Farsça, bir kısmı da Türkçe yazılmıştır. Yazarların, makam, usul gibi teorik kavramları açıklarken daireler çizerek ve bu unsurları çizdikleri dairelere yerleştirerek anlatmalarından dolayı bu eserler, kökü Arapça daire kelimesinin, çokluk vezniyle oluşturulan "Edvār" olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Türkçesi dönemine ait Türkçe edvarlar yani müzik teorisi eserleri taranmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE MÜZİK İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Bu bölümde tarihî Türk yazı dillerinden Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Tarihî Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerine ait eserler taranmış, müzik ile ilgili söz varlığı tespit edilmiş ve taranan eserlerde kulanıldıkları cümlelerle birlikte alfabetik olarak sıralanarak gösterilmiştir.

A (elif): Ebcet notasında perde belirteci.

bu devrlerüŋ cem‘isi evvel A'dan başlanur. [ŞİE 62a/10]

ol ki cānibü’l-enfdür, aŋa ‘alāmet elif ḳoyalum. [ŞİE 16b/05]

‘acem: Ar. 1. Musikimizde acem perdesi üzerindeki çargah beşlisiyle beyati makamının birleşmesinden meydana gelen ve dügah (la) perdesinde karar kılan birleşik makam. 2. Musikimizde tiz sekizlideki “fa” sesinin adı, acem perdesi. [ŞD Mus.II/7-9]

ḳarcıġardur ki ‘acem ḳarār eyleye. [LZE 39b/6; (41a/1),4]

‘acem oldur ki ḥüseynī ḫānesi üstündeki segāh ḫānesin ḥüseynī ḫānesine ḳarīb idüb... [KTRM 176b/54; (180a/85(5)); 181a/92(8), 1b(2); 6a; 9b; 10a; 11a(2); 15b]

‘acem dārında inüben ḳarār it. [SEM (13a/2); 18a/3; 18b/4]

‘acem evinde ḳarār ide [HBA 143a; 145a]

‘acem evinde ḳarār ide [KY (64); 67; 93]

‘acem ve ḥüseynī perdesi gösterüb ‘uşşāḳ ḳarār ider. [AND 15b; (19-a); 19-b; 20-a; 20-b; 24-b; 27-a; 27-b]

beste-i ışfahān ışfahān āġāz edüb ‘acem ḳarār eder [YD (13/6); 13/12; 13/15; 14/13; 14/17; 15/6; 15/21]

‘acem perdesi ile ḥareket eylemek ruḫṣatı vardır [KİM 3/11; 11/3; 45/14; 53/18; 65/9; (67/12), 13, 16; 71/9, 16, 17; 73/19; 75/13, 15, 19; 77/4, 5, 7, 8; 85/5, 7, 10, 14; 87/6; 89/3, 8, 19; 91/7, 10, 11; 95/4, 6, 9, 11; 101/1, 2, 5, 7, 12; 103/8, 17; 105/10, 11, 15, 109/16; 111/14; 113/18; 115/4; 119/4, 6, 12, 15, 18; 123/2, 3; 125/4, 9; 129/1, 2, 11, 13, 20, 131/6; 137/26, 151/9, 10, 14, 30; 153/16, 17, 18, 19, 21; 157/8, 9; 163/4, 7; 179/11;]

gerdāniye ‘acem ḥüseynī neva… [HAN 24/22; 26/23, 24, (25)]

‘acem oldur ki ‘ırāḳı tamām göstere ve ine, dügāh karār ide. [ŞİE 120a/06]

‘acemaşīrān (‘acem‘aşirān, ‘acem ‘aşīrānı): 1. Musikimizde çargah makamının acem aşiran perdesindeki şeddi olan makam.

‘acemaşīrān oldur ki ‘acem tamām āġāz idüb ‘uşşāḳ ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (180a/85); 14a]

‘acem‘aşirān ‘acem āġāze idüb dügāh perdesine geldikde rast perdesine varub… [AND 15-b; (20-a); 23-a]

ya‘nī ‘acem ‘aşīränı bir ḥüseynī iki tīz ḥüseynī üçünci perdede bulunur [KİM 3/9; (5/19); 9/1, 2, 3; 45/21; 65/10; 77/6, 7; 101/10; 103/5; 105/10, 11; 113/18; 115/3; 119/12, 17, 21; 125/5; 129/12; 137/26; 151/10]

‘acem‘aşīrān māhūra ve ḥüseynī ‘aşīrān ile tāhir muḥayyere ve būselik ile nev-eser nihavende neva ve beyāti ‘uşşāḳa benzer [HAN 24/22; 26/1, (17)]

‘acem‘aşirān perdesi (perde-i ‘acem‘aşirān): Türk musikisinin orta sekizlisinde fa notasına verilen isim.

‘acem‘aşirān perdesi gösterüb anda ḳarār ider. [AND 5-b; 6-b; (20-a); 23-a; 23-b; 28-b; 37-a]

‘acem bā-zīrkeşīde: (“zīr-keşīde ile ‘acem”, “keşide” Farsçada “çekilmiş”, “zīr” ise “aşağı, alt” demektir. “zīr”in Arapça manası ise “ince tel”dir). Türk musikisinde en az 5-6 asır önce kullanılmış bir makam. Elimizde örneği yoktur. buŋa dirler ‘acem bā-zīrkeşīde. [SEM 17b/9]

‘acem-būselik: Musikimizde acem makamı ile buselik beşlisinin birleşmesinden meydana gelen ve dügah perdesinde karar kılan birleşik makam.

‘acem-būselik ‘acem āġāze idüb çargâh perdesine geldikde dönüb buselik ḳarār ider. [AND 16-a; (27-b)]

‘acem perdesi (perde-i ‘acem): Türk musikisinde tiz sekizlideki fa perdesine verilen isimdir.

‘acem perdesi gösterüb ‘acem perdesinde ḳarār ider.” [AND 6-a; 7-a; 8-b; 9-a; 9-b; 10-a; 11-a; 11-b; 12-a; 12-b; 13-a; 14-a; 18-a; (19-a); 20-a; 21-a; 21-b; 22-a; 22-b; 26-a; 30-b; 35-b; 37-a; 44-a; 45-a]

‘acem rāst (‘acem rast): Adına Kırşehirli Yusufun edvarında (XV. yy.) rastlanan makam.

bilesin ta ‘acem rāstı iy gūzek. [SEM 18b/11]

‘acem rast oldur kim dügāh evinden ırāḳ göstere ine [HBA 145b]

‘acem rāst oldur ki dügāh evinden ‘ırāḳ göstere [KY 64; (68)]

‘acem-i zirkeşīde (‘acem zirkeşīde): (“zīr-keşīde ile ‘acem”, “keşide” Farsçada “çekilmiş”, “zīr” ise “aşağı, alt” demektir. “zīr”in Arapça manası ise “ince tel”dir). Türk musikisinde en az 5-6 asır önce kullanılmış bir makam. Elimizde örneği yoktur.

‘acem-i zirkeşīde oldur ki çārgāh-ı ‘acem ide [HBA 145a]

‘acem zīrkeşīde oldur ki çārgāh-ı ‘acem āġāz ide [KY 63; 65; (67)]

açita: Skr. Semavi mızıkacı, göksel çalgıcı. [EUTS s.2]

AD bu’dı: Musikide aralık ismi, AD buudu.

ammā Safiyyüddīn Mevlānā Abdü‘l-mū’min-raḥmetu’l-lah AD bu‘dına bu‘d-ı ṭ ad ḳomışdur. [ŞİE 22a/05]

‘aded: Ar. Sayı. Istılahi olarak metinde “nota” anlamında kullanılmıştır.

‘adedi birinüŋ devri gibi olur. [LZE 13a/1; 13b/6, 11; 14b/7(2); (42b/6); 48a/4]

āġānī: Ar. Ezgiler.

ṣanasın rengi eşcāruŋ olupdur ālet-i ġannā

hevanuŋ infitāḥından çalar ḳānūn-ı āgānī

“ağaçların rengi müzik aleti gibi olmuştur, havanın açılmasıyla kanunun ezgileri çalar.“ [MeN 4/20]

āġāz (āġāze): (F. āġāz’dan āġāze) Musikiye, ahenge başlama; fasıldan önce yapılan giriş, okuyucunun şarkıya başlaması.

ḥicāz-ı ‘acem oldur ki ḥicāz āġāz ide [KY 44; 61; 62; 64; 65; 66; 67; (68)] bestenigār bir terkībdür, rāst āġāz edüb ḫāne-i çārgāhda ḳarār eder [YD 13/2; 13/4; 13/6; 13/8; 13/10; 13/12; 13/13; 13/15; 13/16; 13/18; 13/20; 13/23; 14/1; 14/2; 14/3; 14/5; 14/9; 14/11; 14/13; 14/15; 14/18; 14/20; 14/22; 14/23; 15/3; 15/4; 15/6; 15/8; 15/12; 15/14; 15/16; 15/23; 15/24; 16/1; 16/2]

egerçi āġāze meyanında güzer idse de [AND 3-a; 3-b; 17-a; 17-b; 25-a; 25-b; 26-a; (29-b); 34-b; 35-a; 36-a]

cümle maḳāmāt ve āġāze ve şu‘beyi her bir perde ve tarında muḥkem āhenk eyleyüb… [YD 12/3; (12/8); 16/14; 16/18]

ol ḫāneden āġāze idüb inüb aşaġı dügāh ḫanesinde ḳarār idersin [KTRM 175a/33, 35; 176a/45, 51; 176b/56(2); 177a/58(5); 177b/60, 61, 62; 178a/64(2), 65, 67(2), 68; 179a/68, 71(2), 73(2),74(2), 75(2), 179b/77; 81(2), 82, 84(5); (180a/85(7)); 180b/86(3), 88(7), 89; 181a/91, 92(7); 181b(8)]

tetimme-i perde ve āġāze-i ‘ırāḳ olur [KİM 7/14; 9/2, (3), 6, 11, 16; 11/6, 15; 15/5, 9, 12, 14, 18, 35/17; 39/2, 7, 8, 16, 17; 43/1, 3, 16, 47/8, 9; 49/11, 20; 51/11, 16;

57/19, 61/8; 63/12; 65/18; 67/7; 69/3, 11, 19; 71/15; 73/9; 75/1, 16; 77/19; 79/18, 21; 81/7, 12, 13, 15; 83/7, 18, 19; 85/7; 87/6; 89/5, 16; 91/9; 93/6, 9, 18; 95/3; 97/1, 9, 14, 19; 103/7, 13, 20; 105/4, 7, 14; 107/18; 109/8, 11, 15; 115/23; 127/15; 129/17, 131/3, 7, 14; 133/1, 4, 5, 7, 9, 15; 141/10, 13; 143/9; 145/2, 11; 149/3; 151/3, 27, 29; 157/8]

nazariyat kitaplarında gösterilen şu‘be ve āġāze ve maḳām ve terākipten bahs olunmamıştır [HAN 32/22]

çārgāh āġāze idüb ‘ırāḳ ḳarār ider [AND l6-a; (26-b)]

neva perdesinden āġāz idüb ḥicāz ve çargah perdesi gösterüb rehāvī ḳarār ider. [AND 9-b; 10-a; 10-b; 11;a; 11-b; 12-a; 12-b; 13-a; 13-b; 17-b; 18-a; 18-b; 19-a; 19-b; 20-a; 20-b; 21-a; 21-b; 22-a; 22-b; 23-a; 23-b; 24-a; 24-b; 25-a; 26-a; 26-b; 27-a; 27-b; (28-a); 28-b; 29-a; 29-b; 30a; 30-b; 31-a; 31-b; 32-a; 32-b; 33-b; 34-a; 34-b; 35-a; 35-b; 36-a; 36-b; 37-a; 37-b; 44-a; 44-b; 45-a; 45-b]

eyle eylegil Nevāyī naġmesinden her seḥer

ṣubḥ olunca kūs u nāy perdesidin āġāz ḳıl

“her seher vakti Nevâyinin nağmesini söyle, sabah olunca davul ve ney perdesine başla.” [ŞHD (92a/5); 160b/l]

āġāz hānesi: Başlama hanesi.

āġāz hanelerinden ḳarārgāhlarına dek bir seyr ile ḥāṣıl olub… [AND 17-a]

āġāz perdesi: Başlangıç perdesi.

ve rāstdan āġāz perdesi ile mefrūḳdur. [AND 17-b]

aġır: Türk musikisinde usullerin mertebeleri için kullanılmış bir terim. Umumiyetle küçük usullerde 4 birimli usullerin başına, büyük usullerde ise 2 birimlilerin başına getirilerek mertebe belli edilir. Bazı usullerde bu terim başa gelirse, usulün yalnız hareketi değil, karakteri de değişebilir.

aġır yürük nāmıyla iki ḳısma inḳısām edip… [HAN 47/4]

aġırıl- (aġarıl-) (Boru yüksek sesle) Çalınmak. [TAR 15]

gümbür gümbür davullar çalındı, altun tuç borılar aġarıldı. [DK 271/2]

aġırt- (aġart-) (Boruyu yüksek sesle) Çalmak. [TAR 15]

borı aġardup köçdiler, yola girdiler. [DK 283/10, 301/12]

aḥadd: Ar. Daha keskin, daha tiz.

bunuŋ mebde‘-i aḥadı ve maḥaṭṭı eṣḳal olmakdur. [LZE 12b/6(2); 13b/4, 8; 18b/3, 8, 11; 20a/9; 20b/3, 9, 10; 27b/8, 9, 11; 28a/1, 2, 3, 4(2), 5; 28b/6, 9, 11; 29b/7; 36b/3, 4, 7(2), 9, 11; 40a/1, 10; 41a/6; (42a/1)]

āheng: (F. āheng) Kulağa hoş gelen ses uygunluğu, hoş sada, ezgi, nağme, terane.
durub bülbül iderdi āhengü nigi. [SEM (3a/3); 3b/11; 5a/2; 12b/2; 16a/2; 22a/4]; [ŞD G.CXLVIII/2]
dügāhın āheng teline başup rāst perdesinin üzerinde nerm çārgāh ṣadāsı icrā olunur [KİM (5/4); 7/1; 55/9; 65/3; 99/14; 113/4; 115/22; 117/4, 9; 187/19]
iŋilerken fırāḳuŋda işitdi nālemi züḥre
düzetdi söz ü sāzumı temām āheng-i çengine
“ayrılığınla inlerken zühre feryadımı duydu, sözümü ve sazımı çenginin ahengine uydurdu” [AD (606/9); 624/8; tk III/6]
ḳatumda zühre bir çengī ḫalāyıḳ
dilerem olmaya āhenge lāyıḳ
“huzurumda zühre çengi bir hizmetkardır, dilerim ki nağmeye layık olmasın.” [ÇN 546; 598; 608; 615; 616; 659; 719; 721; 771; 779; (788); 797; 1056; 1145; 1152; 1220; 1222; 1227]
perde-i min dik tüzüŋ āhengni
nāle-i zārım iritür sengni
“āhengi benim perdelerim gibi düzenleyin; ağlayan iniltilerim taşı bile eritir.” [TSA 323a/7]
ko sözi mutrib al ele çengüŋi
rāst eyle perdede āhengüŋi
“ey çalgıcı! söz söylemeyi bırak çengini eline al ve ezgini çalmaya başla” [İSK 129/1947]
ḳılıp āheng çeng u berbat u nāy künidin kökde zühre ḳıldı köp vāy. “çeng, barbat ve ney uyumlu oldular, gökte zühre yıldızı çok vah etti” [HŞ 1063; 3819; 3834; 3921; 3983; 4011]
ṣad hezār her nefes āheng ḳılıp “yüz bin nefeste ahenk kılıp.” [MiN 66/14]
iy muġannī tut ‘ıraḳ āhengi vü körgüz ḥicāz
kim nevāyī ḫaṭırı bolmış ḫırāsāndın melūl
“ey şarkıcı ırakı tut ve hicazı göster, Nevâyinin gönlü horasandan bıkmış.” [İD 228/6; (264/6); 209/1]
iy muġannī tut ‘ıraḳ āhengi vü körgüz ḥicāz “ey şarkıcı ırak makamını tut ve hicaz (makamını) göster” [BV 167/2; (367/7); 378/7; 616/11]

iy Nevāyī ḥācet irmes ḳılmaḳ āheng-i ḥicāz “ey Nevâyi, hicaz makamından nağme çalmaya ihtiyaç yok” [FK 15/7; 164/1; (214/7); 215/9; 219/7; 239/7; 263/9; 348/7; 485/9; 581/2; 689/15; 689/57; 689/58; 689/454]

muġannīler iştiġāli senāsı üçün sürūd tüzmek muṣannifler maḳālı du‘āsı āhengide naġme körgüzmek. “şarkıcıların meşguliyeti (onu) övmek için şarkı söylemek, yazarların sözü, duası ahengli nağme göstermek” [MK (7a/12); 22a/11]

iy Ḥüseynī yār kūyı Kā‘besi nevrūz irür
ni ‘aceb ger bī-nevālar iyler āheng-i ḥicāz

“ey Hüseyin, sevgilinin köyünün Kabesi nevruz gibidir, acaba hicaz makamının sesi yok mudur?” [HBD 3/7; 16/9; 18/7; (51/7); 102/9; 203/23]

ḳılġaç ol ay bir kiçe çarḫ üzre āheng-i ‘urūc
taptı zīnet maḳdemidin efser-i ẕātü’l-burūc

“o ay bir gece gükyüzünde yükselen ses gibi yükselecek. Burçların kendi tacı dönüşünden süs buldu.” [YE (37/1); 64/2; 97/7; 112/9; 163/1; 192/1; 195/1; 337/1]

her zamān ‘uşşāḳ-ı bī-dil köŋlini avlar üçün
bang-i rūḥ-efzā durur āheng-i şehnāz eylemek

“her zaman gönülsüz aşıklar gönlünü avladığı için şehnaz makamında söylemek ruhfeza makamındadır.” [ŞHD 88a-5]

żamīri meşveretḳa tüzdi āheng
ġamı taġ itekine uruban çeng

“gamla dağ eteğinde çeng çalıp içiyle söyleşmek için nağme düzdü.” [DEH 380; (626); 694; 727; 791; 852]

maḳām-ı mey-gede ḫoştur ḥicāz āhengini best ėt
muḫālif ḳavline baḳma tüzüp ėgrini tirgize

“meyhane makamı hoştur hicaz nağmesini çal, karşı sözüne bakma igriyi çalarak can versin.” [ŞAD (186/6); 255/3]

‘ūd u ṣandal bile yasap aŋa çeng
zühreveş çalmaġ ėyleben āheng

“ud ve sandalla ona çeng yapıp, cümbüş eyleyip zühre gibi çalmak.” [SS F_2 234b-110; (F_2 234b-117); R_2 163b-55; R_2 164a-15; R_1 322a-56; F_1 295b-26; R_1 349b-1]

ḳılsa nevāzendeler āheng-i rūd
ehl-i ġınā tartsa dil-keş sürūd

“sazendeler sazlarını çalsa, hanendeler gönül alıcı türküler söylese;” [HE (705); 1479]

āheng-i ‘ırāḳ: (F.i.t.) ırak makamı.

saldı türkistān ilige luṭfīni kāfir közüŋ

ni mecālı bar ki ḳılġay rāst āheng-i ‘ırāḳ

“kafir gözünü Türkistan iline dikti. Irak makamını çalacak ne mecali var ki?” sarhoş halde oturdu; biri ise bazen yukarı bazen de aşağı perdeden makam tuttu.” [LD 883, (183)]

āheng-i rāst: (F.i.t.) rast makamı.

muġannī kil ü nevḥa āhengi tüz

bozuġ köŋlümizni yana dağı boz

“şarkıcı gel ve nağmeler söyle, bozuk gönlümüzü tekrar boz.” [Sİ LG219a-802; (B297b-6600)]

āheng-i zīr: sazın en ince, en tiz telinin çıkardığı âhenk, ses.

ḳayda kimin tüzsem ol āheng-i zīr

ḫalḳ-ı cihāndın ḳopar ol dem nefīr

“nerede o tiz ahengi düzsem cihan halkından o an çığlık kopar.” [TSA 326b/7]

aḳsaḳ: Türk musikisinde bir küçük usul. 9 zamanlı ve 6 darblıdır.

aḳsaḳ frengī fer’ berefşān lenkfahte usūlleriyle ahenkdār olur [HAN 44/28; (45/2), 4]

aḳşaḳ semāī: Türk musikisinde bir küçük usul, 10 zamanlı ve 6 darblıdır.

aḳsaḳ semāī berefşān usulleriyle bestelenir [HAN 44/28, 32; (45/5), 13; 46/29]

aḳşaḳ semāī ḥafīf-i evvel ile ondur [AND 39-a]

aḳsaḳ yürük: Aksak usulünün en hareketli şekli.

sengin semāī ve aḳsaḳ yürük semāī usūlleriyle bestelenir [HAN 47/4]

ālāt-ı sāz: Saz aletleri, çalgı aletleri.

ve ālāt-ı sāzlarını rast ḳılmışlar-ıdı. [ŞİE 4b/13]

ālet: Ar. Çalgı aleti. (ç. ālāt)

ve şol sāz āletleri anlaruŋ ḥükmi-y-ile āvāz virür. [ŞİE 14b/01]

ıḳlığı düzmek ḳā‘idesin bildürür ve ālātın nice itmek gerekdür, anı bildürür. [ŞİE 93b/10]

alka-: alkışlamak.

ağızınta sizni öge alḳayu “ağızları sizi öğüp alkışlayarak...” [ETŞ 50-198, s.48]

‘anāṣır-ı erba‘a: Dört unsur, Türk musikisinin dört şubesi.

şol nesneleri bildürür ki anlara bu ṣanā‘at ehli “anāṣır-ı erba‘a” diyü ad ḳomışlardur. Ve anlar dörddür. Evvel yikgāh, ikinci dügāh, üçinci segāh ve dördinci çahargāh. [ŞİE 117a/12]

‘anberefşān: (F. anber saçan) Türk musikisinde bir mürekkep makam. ‘anberefşān nihāvend āġāze idüb ḳarārgāhı olan rast perdesine geldikde… [AND 16-b; (37-a)]

andan geveşt didikleri terkīb ḥāṣıl olur [KİM (9/12); 45/21; 59/14; 103/4, 19, 131/17; 137/19]

ammā avāzeler altıdur. Evvel geveştdür ve ol yitmiş birinci dā’iredür. [ŞİE (59a/12); 83a/01]

güvāşt oldı evvelā āvāzelerden [SEM (10b/2), 4]

amma güvāşt yitmiş birinci dāiredür [HBA 105b; 130a; 130b; 146a; 146b; 147a; 151b; 152a; 152b; 153a; 153b; 154a; 154b; 155a; 155b]

geldik āvāzeler şerhine güvāşt dāiresi budur [KY 47; 49; 50; (57); 58; 93]

andan ṣoŋra aşaġada olan mücenneb üzerine. [ŞİE 65b/02]

‘arabān: (F. ‘arbāne “def, dâire, zilli pullu mazhar”dan ‘arabān) Musikimizde zengule makamının neva perdesindeki şeddi olan makam. [KİM 157/7]

‘arabān nevā nīm ḥicāz būselik perdesinde ve dügāh būselik çārgāh nevā nīm ḥicāz ḥicāzī çārgāh segāh ve dügāh ḳarār ide [KTRM 181b/12b]

‘arabān gerdāniyye perdesinde ḥicāz āġāze idüb ‘uşşāḳ ḳarār ider. [AND 15-b; (21-b)]

bunlardan nevāda yalnız ‘arabān ve çārgāhta yalnız… [HAN 26/2]

aranaġme: Musikimizde güfteli eserlerin çeşitli yerlerinde çalınan, fasılda eserleri birbirine bağlayan saz parçaları.

faslın nihayetinde çalınan semāīler ve āsār arasındaki aranaġmeleri bu cümledendir [HAN 43/22]

‘arazbār (‘arażbār, ‘arazbār): Musikimizin neva perdesi (re) üzerindeki beyati makamı dizisi, çargah (do) üzerindeki rast beşlisi ve uşşak dörtlüsünden meydana gelen en eski makamlarından biri.

‘arazbār aslī gerdāniye ‘acem ve ḥüseynī ile ḥisār beyninde bir nīm ile icrā ba‘dehu ḥüseynī ve nīm-i meẕkūr ve nevā ve çārgāh segāh ve dügāh ḳarār ide [KTRM 181b/10a]

‘arażbār āġāze idüb segāh perdesinde ḳarār ider. [AND 15-b; 18-b; (23-a); 23-b; 28-b; 45-a]

dügāha varınca iner ise ‘arażbār maḳāmı icrā olunur [KİM 45/22; 55/1, 61/21; 69/5, 6; 75/14; 103/6; 109/11, 15; (129/21)]

‘arażbār-būselik: Türk musikisinde bir mürekkep makam. II. Selim tarafından yapılmıştır.

‘arażbār-būselik çārgāh perdesine varmaksız ve neva perdesinde mekṣ ile [AND 44/a; (45/a)]

‘arażbār-zemzeme: Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış, 5 asır bir geçmişi olan mürekkep makam.

‘arażbār-zemzeme ‘arażbār āġāze idüb zemzeme ḳarār ider. [AND 16-a; (28-b)]

‘arażvārī: Ar.+F. Klasik Türk musikisinin en eski birleşik makamlarından birinin adıdır. Günümüzde neva perdesinde bayati dizisi, çargah perdesinde rast beşlisi ve yerinde bayati dizisinin birleşmesiyle meydana gelen makam olarak tarif edilir. Krş. ‘arażbār.

yana ‘ırāḳ terākimeside sürūdīdür, meşāyıḫ kim anı ‘arażvārī dirler “yine Irak Türklerince söylenen bir şarkı türüdür ki meşayıh ona arazvari derler” [MEv SF657b21,22]

aṣvāt: Ar. Sesler.

bu aṣvāt bile sözlemek ḫod muḥāl “bu seslerle söylemek mümkün değil” [MM 377/2]

‘āṣıḳ-nevāz: F. Türk musikisinde usul.

ve eger ḫafīf-i remlden remle varsalar ‘āṣıḳ-nevāz ” dirler. [ŞİE 80a/07]

‘aşīrān (‘aşirān, aşīrān): Ar.+F. Musikimizde hüseyni aşiran makamının ve perdesinin (mi) kısaltılmış şekli. [HAN 24/23]; [AND 15-b; 19-b; 24-b; 25-b; 26-b; 29-b; 31-b; 33-b; 34-a; 34-b; 36-b; 37-b]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür: …sekizinci ‘aşīrān,… [ŞİE 117a/04]

‘aşīrān oldur ki ḥüseynī başlana, rāst ḳarār ide. [ŞİE 118a/07]

biri daḫı ‘aşīrāndur. [LZE 41b/4]

‘aşīrān oldur ki ḥüseynī tamām āġāze idüp rāst ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (179b/84), 2a; 8b(2); 9a; 11b]

aŋa dirler ‘aşīrān iy cuvān-baḫt. [SEM (13b/3), 8]

aşīrān oldur kim neva āġāz ide [HBA 143b]

neva aşiran oldur ki neva āġāz ide [KY 62; (65); 94]

yegāh ve aşīrān perdesiniŋ arasında nīm perdesiniŋ ne hükümeti ne icrāsı olabilür [KİM 3/9; (7/17); 9/1; 23/2, 14; 27/2, 43/6; 47/8; 55/10; 61/14; 63/17, 19; 65/2, 5,

8; 69/14, 18; 83/4; 93/16, 20; 95/1, 8, 10; 99/10; 101/11; 103/14; 105/13; 107/5, 7, 9, 12, 19; 111/11; 113/15, 22; 119/1; 125/5, 7; 129/10; 137/25; 141/6, 8; 149/15, 151/6; 153/22, 23; 157/17, 19]

‘aşīrān perdesi: Türk musikisinde bir perdenin adı. Tam adı hüseyni-aşiran ve kısaltılmışı aşirandır.

‘aşīrān perdesinden ‘acem ‘aşīrān ve rast ve zirgüle perdesine ṣu‘ūd… [AND 5-b; 6-b; 8-b; 10-a; 10-b; 12-a; 13-b; 19-b; 23-b; 25-a; (28-b); 29-a; 32-a; 44-b]

‘aşīrān-māye: Türk musikisinde tahminen 5.5 asırlık bir mürekkep makam. Elimizde müstakil örneği yoktur.

‘aşīrān-māye māye āġāz idüb ‘aşīrān ḳarār ider” [AND 16-a; (29-b)]

‘aşīrān-zemzeme: Sadullah Ağa’nın isimlendirdiği 2 asırlık bir mürekkep makamdır.

‘aşīrān-zemzeme ‘arażbār āġāze idüb zemzeme ḳarār ider. [AND 16-a; (28-b)]

atır- (atız-, ıtız- itiz-, etiz-): Bir musiki aleti çalmak. [EUTS s.24, 101 (P.P. 70, I; 71,1)]

elgim atızu agzım yırlayu “elim çalar, ağzım şarkı söyler” [İKPÖ s.138; LXX.1]

elgi qopuz ıtızu agzı yırlayu olurdı “eli kopuz çalıp, ağzı şarkı söyleyip oturuyordu” [İKPÖ s.138; LXXI.1]

āvāz: F. (ç. āvāzāt) Sada, ses. [BH 12B/7]; [TAR 28, 29]; [TN 5a/17] [MT 108; 761; 1284; 1318; 1561; 1808; 1814; 1817; 1818; 1832; 1561; 2433; 3816; 3818; 3820; 3828] [SN 1191; 1221; 1221; 1467; 1502; 1547; 1630; 1800; 2254; 2897; 3376; 3446; 3491; 3355; 3644; 5446]; [ŞD G.XIX/1; G.CXVIII/3; G.XXVI/7] [TER 216a/5777; 232b/6193; 282b/7541]; [DH s. 421/8, 426/5, 478/6]; [CC 36a/5]; [DM 13b/14; Z/2-78, K-101]

insanıŋ boġazından çıḳan āvāza taḳlīd olup [KİM (3/4); 3/14; 15/5; 37/5, 6, 10; 39/19; 41/4; 43/15; 59/2, 65/19; 115/6, 21; 117/5; 149/2]

ve şöyle cehd ideler ki āvāzları dāyim ṣāfī ola. [ŞİE 112/06]

ve ḫoş āvāz-ıla niyāż iderdi. [ŞİE 9a/04] Bulardan ġayrı niçe daḫı vardur ki āvāz dirler. [ŞİE 59a/01]

āvāz-ı muḥarref ve sāz-ı muṭarraf. [SEM (3b/11); 5b/9; 6a (3); 6b; 7a (2); 8a/6; 9a/6; 13a/4, 9; 15b/9; 22a/6]

oġlancuḳlaruŋ āvāzları tīzce olur. [LZE 6b/3; (8a/6)]

hamel burcunuŋ āvāzı āzırāḳdur. [HBA (37b); 38b; 39a; 41a; 42a; 42b; 52b; 99a; 99b; 101a; 103a; 103b; 111a; 112a; 123a; 123b; 124b; 125a; 125b; 126a; 126b; 127a; 134a; 134b; 136a; 137b; 138a]

buncılayın maḳāmātdan ve āvāzātdan daḫı... [LZE (31b/9); 34b/4]

otuzıncı faṣl: āvāz açan nesneleri bildürür. [ŞİE 12b/08]

īḳā‘ bir nesneye dirler ki bir niçe naḳraları, ya‘nī āvāz çıḳmaḳları vāḳī‘ola ki, …[ŞİE 66b/04]

durup bir münādī yüce āvāz ide/çaġıra bu söze ser-āġāz ide [BDM 488]

ve şöyle cehd ideler ki āvāzları dā’im ṣāfī ola. [ŞİE 110b/06]

ve şol sāz āletleri anlaruŋ ḥükmile āvāz virür. [ŞİE 14b/02]

amma ayırmaḳ dileseler biri birinden ayıra bileler āvāz te’līfinde. [ŞİE 20a/03]

ve her birisi kendü hünerin iẓhār ḳılmaġ-içün ḥoş āvāzıla āvāzeler gösterürler-idi. [ŞİE 5a/01]

bu ṭokuz bu‘dlardur ki, cemī‘ naġmeler ve āvāzeler bulardan ḳopar. [ŞİE 23b/07]

āvāzı ḫarāb ider, boġar. [ŞİE 116a/10]

otuz birinci faṣl: Āvāzı ḥarāb iden nesneleri bildürür. [ŞİE 12b/09]

‘ırāḳda irürem ‘ırāḳa āvāzı. [ŞİE 5b/13]

ve niçe āvāzlar göstereler. [ŞİE 80a/13]

…kökdin āvāz èşittim “…gökten ses duydum” [NF (7/6),11; 9/6; 27/9,10; 33/15,17; 87/17; 88/2; 104/11; 140/17; 141/10; 142/3; 167/9,10; 215/16; 216/1; 225/1; 249/3; 296/15,16; 395/1,3,6; 79/7; 212/2,6; 16/14,15; 329/7; 31/8; 107/6; 130/13;167/4,9,14; 244/14; 317/8; 357/5; 395/2; 199/16; 371/13; 35/17; 65/1; 69/17; 85/10; 88/7; 107/15; 272/17; 275/4; 241/8; 249/3; 283/4; 343/11; 23/4; 371/12]

āvāz işitdim “ses duydum” [KEn (11v12); 14v6,9; 17v13; 94r11; 104r4; 108v8; 167r20; 198r3; 206r2]

yüzüŋ körsem yarur bu köŋlüm uş hem mübarek bolur āvāzıŋ èşitsem.”yüzünü görsem, sesini duysam bu gönlüm parlar mübarek olur” [HŞ 1048; 1057; 1154; 1504; 1598; 2086; 2371; 252; 260; 3144; 3383; 340; 3805; 3807; 3819; 3825; 3836; 3865; (3937); 3947; 4018; 4019; 4061; 4130; 4191; 4308; 4540; 4563; 4574; 4594; 460; 651; 67; 726; 3128; 399; 4010; 1062; 1769; 3164; 4365; 3587; 1621; 3810; 4548; 3937]

dāvud yaŋlıġ bu köŋlüm tāze ḳılġıl zebūrımnı beḏük āvāze ḳılġıl. ”davud dibi bu gönlümü tazele, zeburumu büyük sesli kıl.” [HŞ 05; 1420]

tartıban muŋluġ nevā sāzıŋ bile āvāz tüz “tartarak, dertli neva sazın ile ses çıkar” [BV (220/1); 498/6]

iy Nevāyī bu ni gül-bang u ḥazīn āvāzdur “ey Nevâyi, bu ne hazin bir sesli bir ilahidir” [FK 167/9]

niçün maḫmūrlıḳdın çikmeyin ün

ḳılur sāġar tehī bolġanda āvāz

“niçin mahmurluktan ses çıkarmadan kadeh boşalınca ses çıkarır?” [YE (98/4); 280/2]

bes mü’ezzin āvāzı èşitse ol ḳuş bir kèz çaġırur. “müezzinin sesini işitince o kuş bir kez öter.” [DTSK (10a/12), 68a/01]

meclis içre çeng birle tartıp āvāz iy perī

ṣabr u hūşum cüz‘ ü evrāḳını bir yād iylegil

“ey peri, mecliste çeng ile ses çıkarıp sabır ve aklımın bölümlerini yad eyle.” [BD (40/4); 101/3; 229/2; 296/1]

āvāzıŋ-nıŋ ḫoşluḳı-nıŋ āvāze-si èlge yètilip ḫalḳ anıŋ semā‘ıge yıġılıp turur èrmiş

“sesinin güzelliğinin sedası ele ulaşınca halk onun semasına toplanmış” [ÇG 87/11; (142/2); 142/5]

köşk içinde ḫoş yaraşur muṭrib u āvāznı

ay Herīniŋ mollāları tiŋleŋiz eyvān ara

“çalgıcı ve sesi köşk içinde çok yakışır, ey Herinin mollaları köşkte dinleyin” [ŞHD (15a/l); 88a/3; 92a/5; 188a/2]

yörügende ḳank ḳılıp āvāz ḳılur. “yürüyünce kank diye ses çıkar” [ŞT (73a/8); 91b/14]

ḳopuzçı zevḳ-baḫş u naġme-perdāz

ḳılıp perrān ili bülbül dik āvāz

“zevk veren ve nağme söyleyen kopuzcunun uçan eli bülbül gibi ses çıkarmış.” [DEH (114); 789; 844]

maḫmil-i cānān revān boldı kèl igriş èy köŋül

leylā küçindin yèter mecnūnġa āvāz-ı ceres

“ey gönül, sevgilinin devesinin sepeti gider oldu gel feryat et. Leylanın gücünden mecnuna zil sesi ulaşır.” [ŞAD 87/6]

dise ḳadd u kāmet itgüçi āvāz

ḳıl imām anda sin şürū‘-ı namāz

“boy ses verecek dese, o zaman imam namaza başla” [MDF 877]

iki zār bülbül āvāz olur
bile ikki ḳumrıġa pervāz olur
“iki inleyen bülbül ses çıkarır, iki kumru uçar.” [Sİ P467a-6724]
ol ḳıla almasa hem-āvāzlıḳ
ḳılsa ayalġu bile dem-sāzlıḳ
“benim türküme eşlik edemeseler, ancak tatlı bir sesle katılmaya uğraşsalar.” [HE 619]
ve çün ḥarām āvāz èşidürsin; bāri ḫoş āvāzlar èşid. “Zaten haram sesler duyarsın bari güzels sesler dinle” [KaN 29a/14, 44b/13]
işitmekligile āvāzlar ve sözler ve ḥarfler bilinür ve yıyılamaġıla nesnelerüŋ yıyısı ve ḳoḳusı. [TM 46a-D; 19a-3; 20a-D]
ve āvāzı sāfi èder. [EM 12a/5]
Allāh Taᶜālā İbrāhim’i Ḫalil idinicek göŋline ḳorḳu düşdi, şöyle kim yüregi oynaduġı, bir milde işidilürdi, havāda ḳuş ḳanadı āvāzı gibi Muḥammedü`r-Rasūlü`llāh’dan ġayrı unu’l-‘aẓm peyġāmbarlaruŋ ulusıdur. [İKT 56b14; 69b/4, 104a/21, 104b/1, 129b/8, 170b/21, 103a/7]
ḳazan ḫatunı ḳanḳıŋuzdur diyü, ḳırḳ yirden avaz viresiz didi. Ḳırḳ yirden avaz geldi, ḳanḳısıdur bilmediler. [DK 46/3, 51/9, 51/11, 51/13, 101/2]
geçdi boġazdan yayıldı aġıza
geldi ḫil‘at oldı āvāz ol söze
“Boğazdan geçerek ağıza yayılır; artık ses, o sözün elbisesi olur.”
görklü āvāz oldı görklü ṭon aŋa
cümle ḳulaḳlar yöni andın yaŋa
“Güzel ses ona güzel elbise olduğundan, bütün kulakları kendinden tarafa çeker.” [GAR 283/1, 345/7, 543/4, 543/5 543/6, 543/7]
ve anıŋ ḳālıbıdın āvāz ẓāhir oldı. [ON 017/05, 081/06, 148/05]
cemālüŋ āyetin bülbül seḥerde ẕikr ider-iken
reyāḥīn işidüp cümle sücūd itdi ol āvāza [AD LVI/11; 605/6]
subhdur iy mürg-i hoş-gū sāz kıl
sūz-ıla her perdede āvāz kıl [İSK 129/3068]
eger ḳız sevdāsı başında olmayub ṭabī‘atı aŋa māyil degülse Dāvud āvāzı ana eṣer eylemeye. “Eğer başında kızın sevdası yoksa, ruhu ona meyletmiyorsa Davudun sesi onu etkilemez.” [MaN (39a.4); 38b.4; 39b.8]
bu raḥmānī nefesden hātif āvāzıyla oḳı gir

çıḳa ġūl, eyleye āheng-i hengāmı, girízānī
“Bu rahmani nefesten gayipten gelen sesle bir mevsimlik kaçıcılıkla hortlak çıksa.” [MeN (4/37); 80/7]
ayruk bize yas olmaya hiç gönlümüz pas olmaya
zira Hak'dan gelen āvāz savulmaz bir ündür bana
“bize başka yas olmasın, gönlümüz hiç pas olmasın. Çünkü Haktan gelen ses benim için geçiştirilmez bir sestir.” [YED (5/4); 16/3; 19/3]
ya‘ḳūb baḳdı ol maḳāmdan āvāz çıḳar
yūsufuŋ firḳat odı baġrın yaḳar
“yakup baktı o yerden ses çıkar, yusufun ayrılık ateşi bağrını yakar.” [AKY A4r4; (B12r4)]
bir āvāz geldi ya ‘aşḳar sākin ol
bu er ile git saŋa ca‘fer biner
“bir ses geldi: “ey aşkar sakin ol, sana bu kişi ile cafer biner.” [BAT (91); 385; 702; 946; 1552; 2080; 3422; 4909; 5522]
gehī gül yādına mey nūş iderler
gehī āvāz-ı bülbül gūş iderler
“kah gülü anarak içki içerler, kah bülbülün sesini dinlerler.” [ÇN (550); 595; 621; 633; 650; 738; 765; 775; 842; 862; 1221]
dembedem āvāz gelürdi yā Emin (Seni ḳıldum rahmeten li’l-ālemín [SÇM II/136]
olurlar delüler bigi mey-perest
ider buları tolav āvāzı mest
“deliler gibi içkiye taparlar, su dolabının sesi bunları mest eder.” [FN 38/459]
nāṣıhuŋ pendin işitmez ol ḳulaḳ kim her zamān
gūş ider āvāz-ı çeng ü nāle-i şeş-tā vü ney [ADD (194-4); 11-9]
didim i yā rab bu ni āvāz irür
her nefesī özge ser-efrāz irür.
“dedim ki ey ya Rab, bu ne bağırtıdır ve her nefeste başka seçkinlik var.” [TSA 322b/7]
ave kimniŋ sözlemeki ėrür kümişniŋ āvāzı. “selam kimin söylemesidir gümüşün sesi.” [CC 69a/21]
taḳı āvāzını kötermegey... “ve sesini yükseltmeyecek...” [İM 83b/7; 143b/3; 149b/3; (193b/3); 451a/5]

rūzgār āvāz ḳıldı “rüzgar ses çıkardı.” [KE 5a/6; 13a/3; 14a/5; 15a/7; (168b/6); 169a/2; 169b/1; 170b/5]

biri āvāz birmek andan olur. “Biri ses vermek ondan olur.”, Biri oḳ āvāz birmek “Biri ok ses vermek ” ol yaḫşıraḳ turur kim āvāzı gökcek çıḳar. “sesi iyi çıkan daha iyidir, güzeldir.” [İN 48a/3; 48b/8; 28a/2] ...

mun-tig işitilür āvāzı timişler “...sesi bunun gibi duyulur demişler.” [MG 93a/3]

ayaḳ āvāzına ṣabr eyleyüp “ayak sesine sabredip” [KF 81a/5; (148a/3); 161a/2; 165a/2]

ölülerdin kilür mi hergiz āvāz “ölülerden hiç ses gelir mi?” [GT (10/3); 264/4; 195/11; 220/12; 221/7; 196/1; 340/7; 322/12]

āvāze: F. 1. Eski nazariyat kitaplarına göre klasik Türk musikisinde makamların ses özelliklerine göre ayrıldığı dört bölümden ikincisi. 2. yüksek ses; şöhret; ün. nā-āheng ve ḥalāvetsiz sadā-yı āvāzesi çıḳar [KİM 57/18; (117/4), 137/18; 145/16; 149/1]; [ŞD K.V/15; G.CLXXVI/7; CXXXV/3]

niçe āvāzenüŋ ve şu‘benüŋ evveli andan ṭoġar [HBA (16b); 20b; 22b; 30a; 41b; 83a; 83b; 84a; 96b; 103a; 103b; 105b; 106a; 110b; 111a; 111b; 112a; 117b; 123b; 124a; 125b; 130a; 131a; 131b; 132a; 134a; 134b, 140a; 146a]

āvāze diyü ad virdiler. [LZE 31b/7]

bunlara āġāze ve āvāze deyüb seba‘-i seyyāreye teşbīh idüb... [KTRM (175a/33), 34; 176b/56; 179a/68; 179b/79]

gerekdür diŋleye āvāze-i sāz. [SEM (1b/6); 2b/9; 5a/3; 5b/11; 6a (5); 6b (4); 7a(2); 7b; 8a; 8a/6; 10a/9; 10b/1, 5, 7, 9; 11a/1, 5, 10; 12a/4, 5; 19b(2); 22a/7] eger sen de erseŋ gözüŋ aç gözet

bu āvāzenüŋ perdesin bir düzet [BDM 410]

imdi ma‘lūm olsun ki āvāzeler, sāzlarda eyü olmaḳ ve ṭoġru olmaḳ ve egri olmaḳ kirişler sebeb-ile olur. [ŞİE 107a/02]

altı āvāzedür ve dört şu‘bedür [KY 40; 42; 43; 44; 47; 49; 50; 57; 58; 59; 60; 68; 69; (88); 91] nevrūz-ı aṣl dedigi āvāzedür [AND 4-a; 5-a; 5-b; (13-b)]

amma āvāzeler altıdur. [ŞİE 59a/11]

sen ezelde beni āsī yazasın

toldurasın āleme āvāzesin

“sen ezelde beni asi yaz, aleme sesini doldur.” [YED 119/10; (190/4)]

ṣadāsı nazük ü āvāzesi ter

sanasın bāġ içinde bülbül öter

“bahçede bülbülün ötüşü gibi sesi nazik ve taze(dir).” [ÇN 77; (597); 614; 723; 729; 802; 1416]

ḫulḳ ile ḥüsnüŋ bugün āvāze saldı illere
gör ne devletdür kişiye taŋrınuŋ baḫşāyişi [ADD (159-2); 21-20; 8-23]

da‘vā kūsı āvāzesin felekge yitkürürler. “dava kösünün, davulunun sesini feleğe ulaştırırlar.” [MN (1B/1); 50B/7]

ve yüz meşaḳḳat bile yiti beyt ki baġlaşturġaylar da‘vī āvāzesin yiti felekdin aşurġaylar. “ve yüz zahmet ile yedi beyt yazacaklar, şikayet sesini yedi felekten aşıracaklar. [MK 18b/1]

āvāze-i viṣālini kūsın uray disem
ḥüsnüŋ naḳāresi bile ṣubḥ-ı ezel bolur

“kavuşma sesinin davulunu çalayım desem güzelliğinin davulu ile erken sabah olur.” [ŞHD 36b-6]

salıp şehr içre ‘ışk āvāzesini
açıp yüzige ġam dervāzesini “şehir içine aşk seslerini salmış, yüzüne gam kapısını açmış.” [DEH 240]

ḥarīfice cisminiŋ endāzesi
velī andın artuġraḳ āvāzesi

“cisminin derecesi denktir fakan sesi ondan fazladır.” [Sİ (LG267a-5364); P460a-6046; S207b-843; R377a-2342]

‘adlin tā ki bolġay āvāze
her kün olsun ‘adāletiŋ tāze

“adaletin yüksek ses gibi olsun, her gün taze olsun.” [SS (F_2 232a-99); F_2 256a-249; R_1 344a-248; F_1 331b-6; F_2 268a-198; F_2 269b-338; F_2 273b-80 F_2 268a-197 F_2 268a-197]

ve da‘vāları āvāzesin yirge pest ḳıldı. “ve davalarının sesini yere indirdi.” [ML (T774b-6); T778b-22]

āvāze-i zenbūr: Kırşehirli Yusufun edvarında tanımlanan bir makam.

āvāze-i zenbūr oldur kim zengūle āġāz ide [HBA 145b] (tablo içinde) āvāze-i zenbūr [KY 64]

āvāzlıḳ (āvāzlıġ, āvāzlu): F.+T. Avazlı, sesli. [KaN 29a/10]

ve Afşar Ḫan aḥsenü’l-vech ve miyāne ḳadd ve gird-maḥāsin ve büzürg yüzlüg, çatma ḳaşlıḳ ve uzun barmaḳlıḳ ve iri āvāzlıḳ ve bülend ‘aṭselıḳ kişi irdi. [ON 116/04]

Yılduz Ḫan, orta boylu, uluġ yüzlü ve çatma ḳaşlu ve iri āvāzlu kişi irdi ve bir laḳab (…) Al Ḫan irdi. [ON 112/08]

ḫūb āvāzlu ḳuşlar, laṭíf elḥān birle şol resme öterler kim kişinüŋ ‘aḳlın āvāre ve göŋlin āşüfte iderler. “Güzel sesli kuşlar hoş sedalarla öyle öterler ki kişinin aklını alır ve gönlünü aşüfte ederler.” [MaN 40b.9-10]

seniŋ bir cāriyaŋ bar erdi ḫoş āvāzlıġ “senin hoş sesli bir cariyen vardı.” [NF 310/8]

aya āvāzı: El şakırtısı, el çırpma, alkış.

[aya çalmaḳ, - çatlatmaḳ, - ḳaḳmaḳ, - ötdürmek, et çatlatmaḳ, el ḳaḳmaḳ, el ḳarşmaḳ] Ellerini birbirine vurarak ses çıkarmak, el çırpmak, alkışlamak, ötdürmek [TAR 29]

aya ḳarş-: Alkış yapmak.

ya‘nī lafẓuŋ-ıla aya ḳarşmaġuŋ veyāḫūd kiriş üzerine urduġuŋ zaḫme biri birine muvāfiḳ ola. [ŞİE 69a/12]; [TAR 29]

aya ur-: El çırpmak, alkışlamak.

bolmadı olarnıŋ namāzları ėw üskinde meger sıġırmaḳ, aya urmaḳ “onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir” [KTİKT s.240, 28/83a2=8:35]

aya yapın-: Elleri birbiri üzerine koymak, alkışlamak. [EUTG s.554]

ayalġu: Nağme, ses, ahenk, şarkı.

ayalġu sadā-yi ġüyendeye ve āheng-i fürūdaşte ve sadā-yı bülbüle ve hoş avazla ırlamaġa derler. Ammā bazı ehlinden isitma olundı ki mutlak bir hoş sadāya derler ki kalb andan haz ala ve meyl eyleye. [AL s.31,32]

ayalgung nice yar yar olgusı

minik yıglarım zar zar olgusı “senin sesin yar yar türküsü olabilir, benim ağlayışım da zar zar olacaktır.” [AL s. 59]

savururda dōst cevrin nevḥam içre derc itip

dōstlar bī-dād u żulmin hem ayalġu kiltürüŋ

“dost sıkıntısını ağlamama karıştırıp savurduğunda dostlar işkence ve zulmla nağme getirin” [FK 350/6]

türk sürūdını tüzük birle tüz

yaḫşı ayalġu bile kögle ḳopuz

“Türk şarkısını usulü ile terennüm et, güzel ahenkle kopuz çal.” [HT 13a/125]

körüŋüz Benāyī işiŋ ki neydür mūsiḳīdür

tüz ilig ayalġu Özbek diyelim bolum bola lāy

“bakın Benayinin işi ney ve müziktir, Özbekçe şarkı söyle de bolum bola lay diyelim.” [ŞHD 164b/11]

ol ḳıla almasa hem-āvāzlıḳ

ḳılsa ayalġu bile dem-sāzlıḳ “benim türküme eşlik edemeseler, ancak tatlı bir sesle katılmaya uğraşsalar.” [HE 619]

ayalġuçı: Şarkıcı, şarkı söyleyen.

tiŋri sözin ayalġuçı bolmay diy almaġan

bir sāz bolsa hem kirek ol ḳılgay iŧtiyār

“Tanrı sözünü şarkıcı olmadan diyip almayan, onu seçecek bir saz olsa gerek” [MK 24a/7; (24a/8)]

āyīn-i şerīf: Mevlevi semai esnasında çalınmak ve söylenmek üzere çeşitli makamlarda bestelenmiş ve dört selama ayrılmış olan Türk musikisinin en güzel, en muhteşem örneklerini teşkil eden büyük beste.

ve āyīn-i şerīf meyānında olan terennümler ekṣer tīzden icrā olduġundandur. [AND 13/b; (36/b)]

şarḳı āyīn-i şerīf ilāhī duraḳ [HAN (45/20); 47/13]

B: Ebcet notasında perde belirteci.

ve bu sekiz baḫşuŋ birisi ḳadarı daḫı bu H ve M ortasına ḳomışlardur. Ve ol dükendügi yire ‘alāmet B ḳomışlardur. [ŞİE 17a/12]

B bu‘dı: Türk musikisinde aralık isimi, B buudu.

ve ĀB bu‘dına B diyü ad ḳomışdur. [ŞİE 22a/08]

baba ṭāhir: Türk musikisinde bir basit makam. Elimizde 131 örneği vardır ve 47. sıradadır. Tam adı “baba tahir”dir ve sonraları kısaltılarak daha çok “tahir” denmiştir.

dügāh ḳarārına varıldıḳda baba ṭāhīr maḳāmı icrā olunur [KİM 47/1; 55/1; 61/21; 69/5, 6; 103/6; 109/11; (131/2)]

bāberg u nevā: F. Melodi ve müzikle şarkı (kuşların şarkısı); baberg ve neva olmak “kuş şakıması ile yankılanmak”

şād bolġıl, ey gedā, kim mevsim-ī nevrōzdin

gülbün-ī ummid bāberg-ü-nevā boldı yana

“ey Geda nevruz mevsiminden mutlu ol ki, ümidin gül ağacı yine kuşların nağmeleriyle doldu.” [GD 4: 7]

baḥr: A. Ses kalıbı.

ve ol seksen dörd devrler ki anılmış-ıdı, budur. Ve bu cem‘ī dāyirelerüñ aṣlı ẕī’l-erba‘a ḳısmlarıdur ve ẕí’l-ḫams ḳısmlarıdur. Ve bu ḳısmlara baḥrlar dirler. [ŞİE 48b/01]

baḥr-i hezec: Türk musikisinde büyük bir usul. 22 zamanlı ve 15 darblıdır. 22 zamanlı tek usuldür. Aruz bahirlerinden birinin adını taşımaktadır. Krş. prozodi. baḥr-i hezecin vezni sālimi olan… [HAN (44/31); 45/1]

baḥr-i müctesīn: Me fā ‘i lün fe ‘i lā tün me fā ‘i lün fe ‘i lün şeklindeki aruz bahri ve bu kalıp ile yazılmış şiir. baḥr-i müctesīn “me fā ‘i lün fe ‘i lā tün me fā ‘i lün fe ‘i lün” vezni [HAN 45/13]

baḥr-i nāzik (baḥr-ı nāzük, baḥr-i nāzük, bahri nāzük): Ar.+F **(**Ar. baḥr “bahir” ve F. nāzük > nāzik “ince, güzel” ile baḥr-i nāzik) Musikimizde hicaz gibi dügah (la) perdesinde karar kılan, en az altı asırlık bir birleşik makam.

baḥr-i nāzik tīz dügāh ḫānesinde ḥicāz gösterüb segāh yüzünden inüb aşaġa nerm-i dügāh ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 181a/91; 6b]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …yigirmi dördinci baḥr-ı nāzük, …[ŞİE 117a/10]

baḥr-ı nāzük oldur ki, ḥicāz yüzinden segāh göstere ve dügāh ḳarār ide. [ŞİE 119a/05]

baḥr-i nāzik ḥicāz-ı büzürg bunlar daḫı temam oldu [KY 63; (94)]

baḥr-i nāzik dügāh yüzünden segāh ḳarār eder [YD 15/10]

baḥr-i nāzik tīz dügāhdan ḥareket idüb şehnāz perdesini gösterir [KİM 81/12; 139/6, (153/14)]

hemān bildüñ nedürür baḥr-i nāzük. [SEM 17a/4]

bahri nāzük oldur kim hicāz yüzinden sigāh göstere [HBA 143a]

baḥr-i recez: Aslı dört “müstef’ilün” veya “müfteilün”den ibâret olan, fakat “müfteilün”, “müstef’ilün”, “mefâilün”, “fâilün” cüzlerinin değişik sıralanışına göre on beş kadar şekli bulunan aruz bahri ve aruz bahriyle yazılan şiir.

baḥr-i recezin “müs tef‘i lün müs tef‘i lün müs tef‘i lün müs tef‘i lün” vezni… [HAN 45/8]

baḫşı: Ozan < ET baḳşı "usta, öğretmen, hoca" < Çin. bo- shi.

Türkmenniñ tārīḫ birle turġan yaḫşıları ve baḫşıları aytıp tururlar. “türkmenin tarih ile yaşayan iyileri ve ozanları söylerler.” [ŞT l05b-14]

ba‘īd-i lāzım: Bir makamın seyir dâhilinde bulunup da istimali yok denecek kadar o makama dâhil olan perdelere denir ki saba makamının seyrinde neva perdesinin cüz'i bulunması gibi. lāzım-ı ba‘īd gibi görülmüşdür. [AND 9-a; 9-b; (14-a)]

baḳiyye: Ar. Musikide dört komalık ses aralığı. 1200 centlik bir oktavda bakiyye aralığının sayı olarak değeri takribi olarak 90’dır.

üç ṭanīnī ve bir baḳiyye daḫı żamm olına. [LZE 22a/6; 22b/5; 26a/4; 26b/7; (39b/4), 9; 42a/7]

bālā: F. Bir şeyin yüksek yeri, yukarı, üst. Bu örnekte tiz anlamında kullanılmıştır.

ne miḳdār bālā ve pest olur ise dest-i şākirtte mümkündür [YD 12/11]

balu balu: Ninni. Kadınlar çocuğu uyutmak için böyle söylerler. [DLT III, 232-20]

bām: F. Kanun,tambur gibi çalgılara takılan kalın tel.

ol balaban söz itiben perdeni bām eylemiş
köymeyin nitsün bu köŋlüm leblerin bām eylemiş

“o balaban söz söyleyince bam telinde çalmış, bu gönlüm yanmadan ne yapsın (sevgili) dudaklarını bam teli yapmış.” [ŞHD (69b/l)-2; 106b-13]

ne-var çalġuda aŋlamazsa bām u zīr
ḳuş ünin işitse iŋiler faḳīr

“çalgıda en ince ve en kalın telleri anlamasa ne olur? Zavallı, kuş sesini duysa inler.” [FN 38/458]

bang (bāng): F. Ses,seda. [ŞD K.II/4; G.XXVIII/6]

her zamān ‘uşşāḳ-ı bī-dil köŋlini avlar üçün
bang-i rūḥ-efzā durur āheng-i şehnāz eylemek

“her zaman gönülsüz aşıklar gönlünü avladığı için şehnaz makamında söylemek ruhfeza makamındadır.” [ŞHD 88a-5]

seḥer çemende ḳulaġıma bāng-i ‘ūd yiter “sabah bahçede kulağıma ud sesi gelir.” [YE 53/1]

hem muġannī çėkip felekke ḫuroş
hem yėtip kökke bāng-ı noş-ā-noş

“şarkıcı gökyüzüne feryat etmiş, göğe kadeh sesleri ulaşmış.” [SS R_1 315a-30]

ḳıyāmetḳa tegürü bāng-i namāz ayturda meniŋ atıŋnı ayıtḳan “kıyamete kadar namaz sesi (ezan) söylendiğinde benim adımı söyleyen” [MiN 30/2]

niçe kim bolsalar kök üzre cāvīd
‘uṭārid bitkeçi berbaṭçı nāhīd

“Nasıl ki gökyüzünde çalışsalar da; merih yıldızı yazıcıdır, zühre yıldızı ise çalgıcıdır.” [MuN 79]

ne dürür bang ü perde fehm kıldı. [SEM (2a/8), 12, 13; 10b/6; 11a/12; 12a/10; 12b/8; 13b/4; 14a/10; 15b/3; 17b/10; 18a/1, 2; 18b/2]

on sekiz bāngden ziyāde degül [HBA 106a; 106b]

banla-: Ezan okumak. [Kİ s.37]

bar: Bir çeşit çalgı, saz. [ETZ 31a-6]

barbat (berbaṭ): F.+Ar. Kopuz ve lavtayı andırır saz, lavta [MT 2284; 2550]

barbaṭ üni niçe kim ḫoş müstaḳīm bolsa “barbatın sesi ne kadar hoş ve doğru olsa” [GT 126/5]

ney otın öçürüp ünler ṣadāsı
cihānnı köçürüp berbaṭ nevāsı
“neyin sesleri ateşini söndürmüş, berbat sesi dünyayı kaldırmış.” [DEH 116]

beyt ol kün turdı ėrse ol ber-baṭṭ serābı zārī-lıḳ birle ayttuḳ ey ḫudāy boġ munuŋ boġzını ḳılmasun na‘r. “beyit, o gün durduysa o lavta serabı ağlamayla söyledik ey Tanrı, bunun boğazını boğ da çığlık atmasın.” [ÇG (86/12); 90/12; 136/1]

çü ün birle ber-baṭṭ nevāsın tüzüp
biri öltürüp ol biri tirgüzüp
“sesli bir şekilde berbat nağmesini çalmış, biri öldürmüş biri diriltmiş.”

zühre ṭarab ber-baṭını sāz itip
zemzeme-i tehniyet āġāz itip
“zühre mutluluk sazını çalıp hoş geldin nağmeleri seslendirdi.” [HE 400]

bezm ara ḫōş yaraşur bolsa eger şāhid-i ḥüsn
ney ü ber-baṭṭ eylese tār-ı ṣadā-yı ḳulḳul
“eğer meclis güzelliğine şahit olsa ne güzel olur, ney ve berbat [YE 218/3]

bas-: Bir şeyi üzerine kuvvet vererek itmek. Bu örnekte, müzik aletinde notaya basmak anlamındadır.

eger ṭanbūr çalarsan rāst ḫānesile dügāh ḫānesinin mābeynine baṣ [KTRM 180b/88]

başıḳ (paşık, basḳuḳ): 1.Kaya parçası: TT. X. 42; 2. Milli marş, türkü, şarkı; diğer telaffuzu paşık: [EUTS s.34 (TT. IX. S. 22)]; [EUTS s.35 (Man.III. 26, 11)]; [EUTS s.157 (TT.III.20,161)]

bayati (beyātī): Musikimizin dügah (la) perdesinde karar kılan, en eski, en işlek basit makamlarından biri, uşşak makamının inici çıkıcı şeklidir.

nevādan tīze varup nīm perdesi bayatī perdesi olur [KİM 3/11; 7/13; (11/2), 11; 45/13; 53/18, 65/14, 15; 69/6; 71/9; 75/4, 5, 7; 101/12; 109/12, 13, 16, 18; 111/14; 113/20; 115/5; 117/7; 119/4, 7, 11, 15, 18, 21; 121/19, 21; 123/4, 6, 19; 125/2; 131/1, 5, 7, 8, 185/8, 9]

beyātī neva ile ‘uşşāḳdan mürekkebdür [AND l6-a; (29-b); 32-b; 4l-a]

nevā ve beyāti ‘uşşāḳa benzer [HAN 24/26; (26/19); 32/15]

nevāyī aytsa ebyāt ol ay mihrinde

kirek ki naġmesi bolsa beyāti vü māhūr

“Nevâyi o eylül ayında beyitler okusa, nağmesinin beyati ve mahur makamlarında olması gerekir” [FK 145/7]

bayātī ḥişār: Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış, birkaç asırlık bir mürekkep makam.

bayātī ḥişār yine segāhdan ḥareket idüb ḥişār yüzünden rāstda ḳarār ḳılar [KİM 49/19, (151/8)]

...bayatī ḥişār ‘acem, ‘acem ‘aşīrān… [KİM 137/26]

bāzi-ger: F. Oyun oynayan, rakseden, köçek.

meni ṣayd eyledi bir şūḫ-ı şehr-āşūb u bāzī-ger

közi āhū özi cādū-veş ü müjgānları ḫūn-rīz

“ahu gözlü, kan döken kirpikli, cadı gibi olan rakkas ve şehri karıştıran şuh güzel beni av eyledi.” [YE 99/7]

be zamānı: Türk musiki usullerinde kullanılan bir süre (zaman) belirleme göstergesi.

ve şol zamānlar ki sebeb-i ḫafīf ortasına düşmiş ola, ol zamānlara be zamānı diyi ād ḳoduḳ [ŞİE 70a/01]

bed-āvāz: F. Kötü sesli.

ve eger muḳrī levendīdür, bed-āvāz ve gülġandīdür laḥnı nā-sāz. “ve eğer okuyan ayyaştır, kötü seslidir ve gül tatlısıdır, nağmesi uyumsuzdur” [MK 21a/1]

bem(m): Ar. 1. Pest ses. 2. Telli müzik aletlerine takılan en kalın tel. [ŞD K.VIII/5; K.X/14; G.CXVIII/3]

ḫarāb ḳıldı ol āheng-i zīr ü bem bizni “o ince ve kalın telin çıkardığı uyumlu sesler bizi harab etti” [BV 627/7]

rişte-i cān nālesin zīr u bem ittiŋ ‘aḳıbet “sonunda can ipinin iniltisini sazın ince ve kalın teli gibi eyledin” [FK (76/1); 211/7; 334/7]

çeng-i ġamdın ḳutulmadı Bābür

niçe kim nāle zīr ü bem ḳıldı

“Babür çengin gamından kurtulmadı, nice inlemeler sazın ince ve kalın teli gibi oldu.” [BD (74/6); 104/5]

terāne başladı bülbül, gül oturup ser-ḫoş

maḳām tuttı birev gāh zīr ü gāhī bem

“bülbül teraneye başladı, gül de sarhoş halde oturdu; biri ise bazen yukarı bazen de aşağı perdeden makam tuttu.” [MSD 183]

çün bular ma‘lūm oldı, eydelüm ki imkān vardur ki bemlere nisbet olan lafẓlar ki sen buları āvāzlarda bulasın. [ŞİE 68b/06]

ve ol biş kiriş ki anuŋ üzerindedür, herbirine bir ad ḳomışlardur…

ve andan daḫı yuḳaruda olana bem diyü ad ḳomışlardur. [ŞİE 52b/06]

biş kirişi bem kirişler ‘ıvażına ṭutalar. [ŞİE 104b/05]

ipek ḳıllar ki gördüŋ sāz iderler

çalıcaḳ zīr ü bem āvāz iderler

“gördün ki ipek telleri çalarlar, çalınca ince ve kalın tellerden ses çıkarırlar.” [ÇN 401; 604; 612; (775); 1052; 1080; 1148; 1221; 1318]

anıŋ birine naġme-i bemm ve birine naġme-i zīr dirler. [SEM 22b]

nıṣfda bulınana ṣıḳal dirler ya‘ni bemm dirler. [LZE 19a/4]

bemī: F. Bem olan, pest ses.

…ve ṣaḳīle bemī dirler. [ŞİE 13b/01]

bemlik: Pestlik.

ve Pārs ḫalḳı ‘ibāratınca ḥiddete “ tīzī ”dirler. Ve ṣaḳīle bemī dirler. Ya‘nī tīzlik ve bemlik dimek olur. [ŞİE 13b/12]

berefşān (berevşān): F. Musikimizde kar, beste, peşrev gibi eserlerde kullanılmış olan otuz iki zamanlı, on dört vuruşlu, donanımdan sonra 32/4 şeklinde yazılıp gösterilen bir büyük usul. [KİM 161/12]

daḫı berefşān uṣūl diyü ad virdiler. [LZE (49a/8); 50a/11]

berefşān ḥafīf-i ṣānī ile yirmisekizdür. [AND 39-a; (39b)]

berefşan tüm tek tüm tek tüm tüm tek tümtüm tek teke [YD 17/21]

aḳsaḳ aḳsaḳ semāī berefşān usūlleriyle bestelenir [HAN 42/2; 44/29; 45/2, (5); 45/9]

beste: (F. besten “bağlamak”tan beste) Bir makam ve usûl içinde düzenlenmiş nağmeler bütünü.

beste vü bī-ser ü pā ‘ışk yolında yüriyem

hem-‘inān olubanuŋ yile dem-ā-dem ney-isem [AD (452/2); 448/9]

taṣnīf olunan pişrevleri ve besteleri uṣūl ile oḳuyamazlar [KİM (13/10), 33/19; 39/3; 59/21; 63/6, 79/17; 103/1; 109/19; 115/13, 135/20, 24; 161/7; 173/7, 8, 11, 27; 183/13; 185/1; 187/9, 17]

beste ve emsali herbirinin seyrinde ḥadd-i i‘tidāl şarṭdur [AND 23-a; (41-a)] piyāle ki o ruhsār-ı āle ter getirir” bestesini ve bunun gibi daha pek çok āsār vücuda getirmesi… [HAN 21/1, (2), 24; 44/7; 45/20; 46/22]

2. Türk musikisinde makamların başına gelen ve o makamın ırak dörtlüsü ile bittiğini gösteren bir tabir.

beste ḳuvvetim yetdigi miḳdār didüm [KY 73]

besteḫānlık: F. Beste okuma, şarkıcılık.

ve biri daḫı beste-ḫānlıḳda maḥalle münāsebet gözetmekdür [AND 41-a]

bestekār: (F. beste ve -kār ekiyle beste-kār) Beste yapan kimse, besteci. bestekārın hüsn-i tabi‘atına muallāktır [HAN (25/22); 43/7, 9, 27; 45/16]

bestele-: 1. Bir güfteyi bir makam ve usûle bağlı olarak musiki eseri hâline koymak, beste yapmak. 2. ahenkli duruma getirmek.

zīrā güzel sedāya mālik olmayan bir taḳım zevātın bestelemiş oldukları… [HAN (20/32); 22/3; 43/14, 17; 44/13; 48/10]

bestelen-: (Bir güfte) Makam ve usule bağlanarak beste durumuna getirilmek.

bir taḳım āsār bestelenerek vaz‘-ı saha-i teġanni olunmakta olması…[HAN (21/18); 32/9; 43/24, 25; 44/24, 25, 27, 33; 45/9, 13, 15, 17, 18; 46/13, 14, 17, 21, 26, 30; 47/5, 22; 48/3, 6]

beste ḥiṣār (beste-i ḥisār): Adı Nasır Abdülbaki'nin Tedkik ve Tahkik'inde geçen Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış en az 6 asırlık bir mürekkep makam.

beste ḥiṣār oldur ki ḥüseynī ḫānesi üstündeki segāh ḫānesinden āġāze idüb ḥiṣār yüzünden inüb aşağı rast ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (180a/85)]

beste-i ḥisār ile min vech vardur. [AND 15-b; 2l-a; (33-a)]

beste ışfahān (beste-i ışfaḥān): İsfahan makamı gibi başladıktan sonra özatışla ırak perdesinde karar veren makam.

beste ışfahān tamām ışfahān icrāsından soŋra perde-i ‘uşşāḳda ḳarār oluna [KTRM 176b/55; (181b/5a)]

beste ısfaḥān oldur kim ısfaḥān āġāz ide [KY 62; (64); 94]

beste-ışfahān ışfahān gibi ḥareket idüb ‘ırāḳ ḳarār ider [KİM 47/16; 111/1; 139/11; (157/5)]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkíbdür. …dördinci beste-i ışfaḥān…, [ŞİE 117a/03]

beste-i ışfaḥān oldur ki, ışfaḥān başlana ve segāh karār ide. [118a/02]

beste-i ışfahān ışfahān āġāze idüb ‘ırāḳ ḳarār ider [AND 16-a; (26-b)]

beste-i ışfahān ışfahān āġāz edüb ‘acem ḳarār eder [YD 13/6]

aŋa dirler ki beste-işfahāndur. [SEM 12b/11]

bestenigār (beste-nigār): (F. beste-nigār) Musikimizde saba makāmı ile ırakta segah dörtlüsünün birleşmesinden meydana gelen ve ırak perdesinde karar kılan birleşik makam.

pes bu bestenigārdur ki maḥaṭṭı rehāvī ola.” [LZE 39b/10; (40b/6); 54b/5]

bestenigār oldur ki tīz rāst ḫānesinden āġāze idüb çārgāh ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 176b/55; (181b)]

diyem fehm idesin bestenigārı [SEM 12a/9]

sāzendenin bir ḥüseynī ve bestenigār pīşrevi… [HAN (20/23); 32/13]

bestenigār bir terkībdür, rāst āġāz edüb ḫāne-i çārgāhda ḳarār eder [YD 13/2]

bestenigār oldur kim rast āġāzide ine [HBA 142b]

bestenigār oldur kim gerdāniye āġāz ide [KY 62; (64); 94]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür. Evvel bestenigār,…[ŞİE 117a/02]

imdi ma‘lūm olsun beste-nigār oldur ki rāst başlana ve çahārgāh ḳarār ide. [ŞİE 117b/11]

segāh perdesinde ḳarār olunub beste-nigār maḳāmı icrā olunur [KİM 45/18; 59/13; 91/19; 93/1, 3; 125/4; (133/6); 137/26; 151/12]

anuŋ beste-nigārından nigārīn

uġurlar remz ile naḳş u nigārın

“onun beste-nigarıyla, nakş ve nigarın işaretiyle güzel sevgilisini uğurlar.” [ÇN 613]

beste-nigār-ı ‘atiḳ: (Eski bestenigar) Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış, durağı çargah olan, daha XVIII. asırda unutulmuş, muhtemelen çok eski bir mürekkep makam.

beste-nigār-ı ‘atiḳ müzeyyini ile beraber rast āġāze idüb çārgāh perdesinde ḳarār ider [AND l6-a; (26-b)]

beste-nigār-ı ḳadīm: (Eski bestenigar) Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış, durağı segah olan, daha XVIII. asırda unutulmuş, muhtemelen çok eski bir mürekkep makam.

ışfahān āġāze idüb segāh perdesinde ḳarār ider [AND l6-a; (26-a)]

bey-: Raksetmek, oynamak. [TA 36b/1 (H 60, K 94)]

beyātī māye: Türk musikisinde bir makam.

muḥayyer sünbüle beyātī māye segāh māye [KTRM 181b/14b; (181b/16b)]

beyātī perdesi (perde-i beyātī): Türk musikisinde bir perdenin adı.

beyātī perdesinin ittişāli ḳā'idesinden olub nevā āġāze ve 'uşşāḳ ḳarār ider [AND 6-a; 7-a; 13-a; 21-a; 23-a; (30-a); 31-a; 44-b]

beyātī-'arabān: Musikimizde, beyati ve araban makamlarının birleşmesinden meydana gelen ve dügah (la) perdesinde karar kılan, çok eski bir birleşik makam.

beyātī-'arabān hüzzam āġāze idüb beyātī ḳarār ider [AND 16-b; (32-b)]

bėyi-: Dans etmek, raks etmek. [CC 5a/13; 5a/12; 5a/14]

bėyin-: Oynamak, keyiflenmek, sevinmek.

utru bėynip tabunmış... "karşı oynayıp şükretmiş..." [CC 76a/9]

bezm-ārā: (F. "meclis süsleyen") Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış en az iki asırlık bir mürekkep makam. Zamanımıza kalan örneği yoktur.

bezm-ārā ḫüseynī perdesinden āġāz ve muḫayyer perdesine dek… [AND 16-b; (35-b)]

binşır-ı bem: Ud çalgısında belirli bir parmak pozisyonunun adı.

ve sirçe barmaḳ yanındaġı ḳoyulan yir ki ol yukaruġı kirişde ol yire 'alāmet Z ḳomışlardur. Ve ol yire "binşır-ı bem " diyü ad virmişlerdür. [ŞİE 54b/04]

binşır-ı ḥadd: Ud çalgısında belirli bir parmak pozisyonunun adı.

ol yirüŋ naġmesinüŋ nisbeti LH 'alāmet ḳoyulan yirile, ya'nī binşır-ı ḥadd didükleri yir-ile bu'd-ı ẕi'l küll-i merreteyn nisbeti gibidür. [ŞİE 55b/11]

binşır-ı meṣnā: Ud çalgısında üçüncü parmağın konduğu yer.

ve bu D 'alāmeti ḳoyulan yirüŋ tīzīsi, "binşır-ı meṣnā" ya'nī, diyü ad ḳoyulan kiriş üstine sirçe barmaḳ ḳoyulan yirdür. Ve ol yire 'alāmet KA ḳomışlardur. [ŞİE 54a/11]

binşır-ı zīr: Ud çalgısında belirli bir parmak pozisyonunun adı.

bu YA naġmesinüŋ tīzīsi "zīr" diyü ad ḳoyulan kirişüŋ üzerine sirçe barmaḳ yanındaġı barmaġı ḳoduḳları yirdür. Ve ol yire 'alāmet KḤ ḳomışlardur. Ve bu yire "binşır-ı zīr" dirler. [ŞİE 55a/01]

bir ḳıl üzerine olan devr: Çalgının tek teli üzerinde meydana gelen beste.

ve evvel bu kitab bir ḳıl üzerine olan devri bildürür. [ŞİE 11b/01]

bir ve iki: Ud çalgısında kullanılan mızrap vuruş biçimlerinden biri.

ve bu ‘ūduŋ żarbı dörd dürlüdür. Ve her bir żarbuŋ adı vardur. Evvel żarba bir ve iki dirler. [ŞİE 93a/02]

biyi-: Oynamak, raksetmek [İML s.109; 120]

biyiçi: Oynayıcı, raksedici [İML s.156]

bolum bola lāy: İçki meclisinde neşeyle söylenen nakarat, tempo.

maŋa mey-fürūş mey bir diyelim bolum bola lāy

içelim müdām bāde diyelim bolum bola lāy

“ey meyhaneci bana şarap ver, devamlı şarap içelim bolum bola lay diyelim.” [ŞHD 164b-4-(5)-7 -9-11-13; 165a-2-4]

borġu (Kar. borġuy, burġu, burḳu; Har. borġu, burgu; Kıp. bırġı; EAT borġu, borı, burġu): Üfleyerek çalınan bir çalgı, boru, nefir. [DM 11b/4 (Z/2 burġı 81, B/1 bırġu16, C burġu 23, T borı 154, burga 158)]; [ETZ 8a-1]; [BM 12a/5]; [CC 45a/21]; [İH s.21]; [Kİ s.29]; [KTİKT s.291]; [DLT III, 241-12]; [KTSV s. 24,10; 103b,14]; [TAR 52, 49]

kėliyir ay altundan ėlçi kėliyir altun bırgı tarta. “ geliyor ey altından elçi geliyor altın boru çalarak.” [CC 60a/11, (60a/12)]

ḳaçan ürilsä borġu içiŋe... “Sura üfürüldüğü zaman...” [SAKT2 (253r,3=023/101); 279,7=027/087; 232v,1=036/051; 340v,6=039/068; 427v,6=074/008; 433v,4=078/018; 420v,7=069/013; 382v,4=050/020]

siz daḳı ḳaçan bayram küni ṭavul vursalar ve borġu çalsalar, degme maḥalleden altmış yitmiş bolup namāza barup ive varuŋ. [BEH 57b4]

gümbür gümbür davullar çalındı, altun tuç borılar ağarıldı. Gümbür gümbür naḳaralar dögildi, burması altun tuç borılar çalındı. Borı çalındı kös urıldı. [DK 63/6, 132/8, 271/2, 283/9, 301/9, 301/12, 302/4]

burġu ṭabul naḳḳāre urduruban

tazı aṭlar körüklü ünin kişner ėmdi

“davul nakkare vurdurup, Arap atları güzel sesle kişner şimdi.” [AKY B53v13; (B74r2); MK50r16]

ḳaçan kim borġu ürülse… “ne zaman ki sur üflense…” [NF 177/3]

ol gün ürülür boruġa “o gün sura üflenir.” [HTKT 307b/5; 132b/2; 554b/5]

çalındı burgu körüler uruldı ‘ālamlar hem havālarḳa kötrüldi. “Boru çalındı davullar vuruldu alemler havalara götürüldü.” [HŞ 3193]

ḳoca kim yigit dirligin eyleye, aŋa bengzer ki sınmış çeri ḳaçarken borġu çalar. [KaN 25a/2]

boyun: Çalgılarda akort edilen kısım.

ammā ol yir çanaḳ ki aŋa boyun diyü ad ḳomışlardur ol boynuŋ yüzine raḳḳ yapışduralar. [ŞİE 95b/13]

bozuḳ: Tamburaya benzer bir çeşit saz. [TAR 50]

buçı: Bir müzik aleti.

bu, kaz göğsü (barbat) adı verilen sazlardan bir sazdır. [DLT III, 173-2, 219-4]

bu‘d: A. Musikide iki nota arsındaki uzaklık, aralık, buud.

imdi ma‘lūm olsun ki bu‘d ‘ibāretdür iki naġmeden ki ikisi daḫı bir yirde cem‘ ola. Ammā biri zīr ola, biri bem ola ve eger ikisi daḫı bu ṣūret-ile olsa bu‘d olmaz. zīrā ki eger bir sāzda iki ḳıl biri birine barābar olsalar, ya‘nī ikisi daḫı bem olsa, veyāḫud ikisi zīr olsa, aŋa bu‘d dimeyeler. [ŞİE 19b/03-08]

ve her kim ki bu kitāba naẓar ḳıla, bile kim, bu‘d nedür ve īḳā‘ nedür ve devr nedür ve naġme nedür. [ŞİE 11a/12]

bu ṣanā‘at ehli ulu bu‘dları ḳısmet eylemeyince isti‘māl itmezler. [ŞİE 30a/11]

ve vaḳt olur ki bu‘dlar daḫı biri birine uyuşmaz, anuŋçun ṭabī‘at daḫı andan ürker. [ŞİE 29a/05]

üçüncü faṣl: bu‘dları ve bu‘dlaruŋ nisbetin bildürür. [ŞİE 11b/07]

zīrā ki āvāzlar bulardan terkīb olur. Bu bu‘dlaruŋ te’līfi hergiz ṭabī‘ata yapışmaz. [ŞİE 30a/04]

zīrā ki üç bu‘dı cem‘ itmek lāzım gelür. [ŞİE 33a/11]

zīrā ki bunda daḫı üç bu‘dı tamām itmek lāzım gelür. [ŞİE 33b/01]

naġme birden fazla ise buud ortaya çıkar. pes ṭarafeyn-i bu‘ud bunuŋ daḫı elif vavdur. [LZE 9b/11(4); 10a/1, 6, 10(2); 11a/8, 11; 11b/2, 6; 14b/2, 10; 15a/7; 20a/10; 22a/6, 7, 10; 22b/3, 4(2), 5, 6(2), 7, 10, 23a/4, 5,7; 23b/1, 2(2), 6, 8(2), 9(2), 10, 24a/3, 3, 4(2), 8(2), 10, 11(2), 24b/6, 11; 25a/1, 7, 8, 11; 25b/1, 4, 5, 7, 10; 26a/2, 3, 4(2), 6, 7, 11(2), 26b/7, 8, 9, 11; 27a/1, 2, 3; 27b/2; 28a/7; 28b/7, 8, 11; 29a/1(2), 8(2), 9; 30b/2; 31a/6, 9, 10; 32a/9; 32b/1, 3(2), 4, 10, 11(2); 33a/1, 3, 9, 11, 12; 33b/2, 5, 6, 8, 10(3), 11; 34a/1, 5, 6, 8, 11; 34b/2, 7; 35a/2, 4, 5(2), 6, 7, 8, 10, 11; 35b/2, 3, 4, 6, 7, 11; 36a/1, 10; 36b/2; 36b/8; 37a/5, 9, 11; 37b/1, 10; 38a/1, 4, 5, 7, 10; 38b/4, 5, 8, 10; 39a/2, 4, 5, 7, 10, 11; 39b/1, 2, 5, 6, 10; 40a/1, 2, 3, 4, 5, 7(2), 9, 10, 11(2); 40b/1, 40b/2, 4, 5, 8, 9, 10; 41a/1, 2, 5(2), 9, 11(2); 41b/1, 3(2), 4, 6, 7, 9, 10; (42a/2), 3, 5]

buday-buday: ? Nevāyī’nin verdiği bilgiye göre Özbeklerce kullanılan bir şarkı türüdür ki hiçbir vezne uygunluk göstermez.

çün ozanlarnıŋ ozmaġı ve özbeklerniŋ buday-budayı híç vezn bile rāst imes "ozanların ozmagı ve özbeklerin buday-budayı hiçbir vezne uygunluk göstermez" [MDF SF 657b-24]

bu'd-ı B: Musikide aralık ismi, B buudu.

ve şol bu'd ki aŋa " bu'd-ı B" dirler, anuŋ naġmeleri ki A ve B bu'dıdur, bir bu'da girür. [ŞİE 27a/09]

bu'd-ı baḳḳıyye: Musikide aralık, baḳıyye buudu.

zīrā ki Ā naġmesi B naġmesiyile barābardur ve daḫı B naġmesinüŋ on ṭoḳuz baḫşda birincedür. Bunuŋ gibi bu'da bu'd-ı baḳiyye dirler. [ŞİE 22a/03]

bu'd-ı bi'l-erba'a merrateyn: Müzikte bir aralık.

(be)den (ṭì)ye dek bu'd-ı bi'l-erba'a merrateyndir. [SEM 24b]

bu'd-ı bi'l-erba'a: Müzikte bir aralık.

ol imdi ki bu'uddır birine bu'd-ı bi'l-erba'a dirler. [SEM 22b, 23a, 24b]

bu'd-ı bi'l-ḥamse: Müzikte bir aralık.

ve birine bu'd-ı bi'l-ḥamse dirler. [SEM 22b, 23a]

bu'd-ı bi'l-kül ve'l-erba'a: Müzikte bir aralık.

dördüncüsü bu'd-ı bi'l-kül ve'l-erba'adır. [SEM 23a(2)]

bu'd-ı bi'l-kül ve'l-ḥamse: Müzikte bir aralık.

beşincisi bu'd-ı bi'l-kül ve'l-ḥamsedir. [SEM 23a(2)]

bu'd-ı bi'l-kül: Müzikte bir aralık.

aŋa bu'd-ı bilkül dirler. [SEM 22b; 23a(2)]

bu'd-ı bi'l-külli merrateyn: Müzikte bir aralık. altıncısı

bu'd-ı bi'l-külli merrateyndir. [SEM 23a(3)]

bu'd-ı C: Musikide aralık, C buudu.

ve şol bu'd ki aŋa bu'd-ı C dirler, anuŋ naġmeleri iki bu'da girür. [ŞİE 27a/08]

bu'd-ı ḥaḳīḳī: Müzikte bir aralık.

bu'd-ı ḥaḳīḳī yok gibidür. [SEM 22b]

bu'd-ı laḥnī: Lahnī beste, lahna, musikiye ait olan.

ve bu bu'dlara bu'd-ı laḥnī daḫı dirler. Zīrā ki āvāzlar bulardan terkīb olur. Bu bu'dlaruŋ te'līfi hergiz ṭabī'ata yapışmaz. [ŞİE 30b/03]

bu'd-ı mütenāfir: Uyumsuz, kulağa hoş gelmeyen beste.

bu'd-ı müttefiḳ oldur ki iki naġme bir yire gelicek nefs andan leẕẕet bula ve eger nefs leẕẕet almazsa aŋa bu'd-ı mütenāfir dirler. [ŞİE 19b/10].

ve eger mütenāfir olıcak olursa aŋa bu'd-ı mütenāfir dirler. [SEM 22b]

bu‘d-ı müttefiḳ: Uyumlu, uygun beste.

bu‘d-ı müttefiḳ oldur ki iki naġme bir yire gelicek nefs andan leẕẕet bula ve eger nefs leẕẕet almazsa aŋa bu‘d-ı mütenāfir dirler. [ŞİE 19b/12].

aŋa bu‘d-ı müttefiḳ derler. [SEM 22b(2)]

bu‘d-ı şeşkāne: Müzikte bir aralık.

ol kim bu‘d-ı şeşkānedir. [SEM 23a]

bu‘d-ı ṭanīnī: Musikide aralık, tanini aralığı: 70

aŋa bu‘d-ı ṭanīnī dirler. [SEM 22b]

ve şol bu‘d ki aŋa “bu‘d-ı ṭanīnī” dirler, anuŋ naġmeleri üç bu‘da girür. [ŞİE 27a/07]

bu‘d-ı T: Musikide bir aralık, T buudu.

ammā Safiyyüddīn Mevlānā Abdü‘l-mū’min raḥmetu’l-lah AD bu‘dına “bu‘d-ı Ṭ” ad ḳomışdur. [ŞİE 22a/05]

bu‘d-ı ‘uzfī: Müzikte bir aralık.

bu‘d-ı ‘uzfī vardır. [SEM 22b]

bu‘dü’l-leẕī bi’l-erba‘: (veya bu‘d-ı ẕī’l-erba‘ [ŞİE 35b/01]) Dörtlü aralık.

ya‘nī bir naġmenüŋ nisbeti bir naġmeye daḫı kendü gibidür. Ve üç baḫşda biri gibidür daḫı. Meṣelā A naġmesi-y-ile Ġ naġmesi gibi, ya‘nī A naġmesi Ġ naġmesi gibidür. Ve daḫı Ġ naġmesinüŋ üç baḫşda biri gibidür. Zīrā A kirişi Ġ kirişi gibidür. Ve daḫi Ġ kirişinüŋ üç baḫşda birisi gibidür. Bu bu‘da “bu‘dü’lleẕī bi'l-erba‘a” dirler. [ŞİE 21a/06]

bu‘dü’l-leẕī bi’l-ḫams: (veya bu‘d-ı ẕī’l-ḫams [ŞİE 28b/05]) Beşli aralığı.

evvelki bu‘d oldur ki bu bu‘duŋ iki naġmesinüŋ nisbeti üç nisbeti gibidür. İkiye, ya‘nī üçde iki bölünür, ve ikinüŋ yarusı bölünür. A naġmesi-y-ile YA nağmesi ortasında olan nisbet gibi. Zīrā ki A kirişi YA kirişi gibidür, ve anuŋ yarusınca daḫıdur. Bunuŋ gibi bu‘da, bu‘dü’l-leẕī bi'l-ḫams dirler. [ŞİE 20b/11].

bu‘dü’l-leẕī bi’l-küll: (veya bu‘d-ı ẕi'l-küll [ŞİE 35b/02]) Tüm aralık, tam beşli ve tam dörtlünün birleşmesiyle oluşan, büyük aralık, oktav.

amma evvel ḳısmı şunuŋ gibi bu‘ddur ki anuŋ iki naġmesinüŋ nisbeti biri birine iki-ile bir ortasında olan nisbet gibi ola. Ya‘nī bir naġme bir naġmece iki ola. bunuŋ gibi bu‘da bu‘dü’l-leẕī bi’l-küll dirler. Meṣelā A naġmesiyile YĠ naġmesi ortasında olan nisbet gibi. [ŞİE 20b/03]

bu‘dü’l-leẕī bi’l-küll ve’l-ḫams: (veya bu‘d-ı ẕī'l-küll ve’l-ḫams [ŞİE 28b/06]) Oktav ve beşli aralığı. [ŞİE 23b/02; 26b/13]

zīrā ki Ā naġmesi KḤ naġmesince üçdür. Zīrā ki bularuŋ kirişlerinüŋ nisbeti, daḫı bu yazılan gibidür. Bunuŋ gibi bu‘da, bu‘dü’l-leẕī bi'l-küll-i ve'l-ḫams dirler. [ŞİE 23b/02]

bu‘dü’l-leẕī bi’l-küll-i ve’l-erba‘a: (veya bu‘d-ı ẕī’l-küll-i ve’l-erba‘. [ŞİE 28b/09]) Oktav ve dörtlü aralığı. [ŞİE 23a/08; 27a/02]

ya‘nī Ā naġmesi KH naġmesince ikidür. Ve daḫı KH naġmesinüŋ üç baḫşda ikisincedür. Zīrā ki Ā kirişi-y-ile KH kirişi arasında olan nisbet bu yazılan gibidür. bunuŋ gibi bu‘da, bu‘dü’l-leẕī bi'l-küll-i ve'l-erba‘a dirler. [ŞİE 23a/08]

burġu: Telli aletlerde telleri bağlamak için boyun kısmına eklenen ahşap kısım.

ve ṣol elile burġudan yanını çalalar ve ṣaġ el-ile ḫerekden yanını çalalar. [ŞİE 103b/05]

burguça: bk. bırgı. Üfleyerek çalınan bir çalgı, küçük boru, ney. [CC 45a/22]

buhārī-yi çār: (Ar. “Buharalı, Türkistan’ın Buhara şehrinden”) Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış en az 5-6 asırlık bir mürekkep makam. Zamanımıza kalmış örneği yoktur.

yedinci buhārī-yi çār ḍarbī [KY 69]

burḳu: Trompet. [EUTS s.54 (Man.Erz. 9. 34 ve 11)]

būselik (pūselik): F. 1. Günümüz Türk musiki sisteminde dügah perdesinin bir tanini tiz tarafında bulunan perde. 2. Yerinde buselik beşlisine, hüseynide kürdi dörtlüsünün eklenmesi ile meydana gelen makam olarak günümüzde yaygın bir şekilde tarif edilir. Ismine ilk kez Kitābü’l-Edvār’da rastlansa da bu makamın dizisi günümüzdeki kürdi makamını karşılar. Urmevi, buselik dizisini B, T, T, B, T, T, T şeklinde verir. Günümüzdeki buselik makamı dizisine ise Urmevi nevā ismini verir. 15. yüzyıldan sonra özellikle hüseyni makamına ait ezgilerin buselik eserlerde görülmesi, makamın zamanla oldukça farklı bir biçimde şekillendiğini gösterir. Bugünkü şeklini alması 19. yüzyılı bulmuştur. [MT 1809; 3821]

zīr-efkend pūselik yana

çün ḥüseynī ḥicāz on ikki sana

“zir-efkend, buselik, hüseyni, hicaz on iki sana...” [BD 552/3]

eger bir perde açsa būselikden

ḫaber virür süŋük içre ilikden “eğer buselik makamından bir perde açsa, kemik içindeki iliten haber verir.” [ÇN 618]

muṭribā bizge kitür tuḥfe-i‘uşşāḳ u ‘ırāḳ

büselik rāst ḳılıp mürġ-ı ḫoş-elḥān birle “ey çalgıcı, buselik ve rast makamını güzel söyleyen kuşlarla bize uşak ve ırak makamlarından hediye getir.” [ŞHD 160a-13]
büselik yigirmi yedinci dāiredür [HBA (104a); 106b; 107b; 110b; 129b; 130a; 131b; 132a; 132b; 133a; 134a; 134b; 143b; 146b; 148b; 149b; 150b; 151b; 155a; 155b] yine çārgāh perdesine geldikde dönüb buselik ḳarār ider [AND 9-a; 11-b; 14-b; 23-b; 24-b; (27-b); 28-a; 45-a]
büselik gerdāniye āġāz edüb rāst karār eder [YD 14/20; 16/8]
eger çārgāhdan nerme varup ve nīm perdede başarsaŋ büselik perdesi olur [KİM 3/10; (9/14), 15; 11/10; 45/16; 53/19; 55/14; 65/10; 77/10; 81/14, 17; 83/3; 85/19, 87/1, 4, 7, 10, 89/3, 6, 11; 91/7, 9, 12; 93/1, 19; 95/1, 2, 7, 13; 101/2; 103/13; 105/13; 107/18; 113/19; 115/4, 5; 117/6; 119/4, 6, 13, 14, 18, 20; 121/15, 19, 21; 123/4, 6, 10, 12, 15, 21; 125/4, 7; 129/8, 9, 10, 19; 137/16; 141/5; 149/12; 151/7; 153/9, 21; 157/18; 185/14]
faḳat hiçbir vaḳitte çārgāh ve buselikten girilemez [HAN 24/10; (25/24); 26/1, 3, 18, 24, 26]
gerdāniye āġāz ide büselik yüzünden rast ḳarār ide [KY 48; 50; 56; (66); 94] büselik tamām āġāze idüb ‘acem ḳarār idersin [KTRM 178a/67(3); 180a/85; 180b/89; (181a/92); 2a; 3a; 4b; 5b; 8b; 11b; 12b(2); 13a; 16a]
‘uşşāḳ ve nevā ve büselīk bunlar nefse ḳuvvet ve şecā‘at ve basṭ-ı tamm verür. [LZE 34a/7; (54a/9); 55a/4; 55a/11]
toḳuzuncu maḳāmı büselikdür [SEM (9b/5), 6; 13b/4, 6]
ve büselik yigirmi yidinci dāyiredür. Ammā şol yazılan dāyirelerüŋ üçincisidür. ve büselik altıncı ḳısm-ıla evvelki ṭabaḳayı ve ṭoḳızıncı ḳısm-ıla ikinci ṭabaḳayı biri birine yapışdurmaḳdan ḥāṣıl olur. Ve naġmeleri işbulardur : A C V Ḥ Y YḤ YH YZ YC. [ŞİE 56b/02]
büselik ‘aşīrān (büselik ‘aşīrānı): Aşiran üzerinde uşşak ile buselik makamlarından mürekkep olan musikimizin en eski birleşik makamlarından biri, aşiran buselik. büselik ‘aşīrān āġāze idüb döner [AND 15-b; 24-b; (27-a)]
‘aşīrān perdesinde büselik ‘aşīrānı icrā ider [KİM 45/21; 65/10; 83/5; 93/20, 21; 95/8; 103/5; 105/12; 107/11; 123/12; 125/7; (129/10)]
büselik gerdāniyye: Türk müziğinde birleşik bir makam.
büselik gerdāniyye oldur kim ḥüseynīde büselik āġāz ide [HBA 151b]
büselik-i nevrūz: Türk müziğinde birleşik bir makam.
büselik-i nevrūz oldur kim dügāhda büselik göstere [HBA 147b]

būselik māye: Türk müziğinde birleşik bir makam.

būselik māye oldur kim dügāhda buselik āġāz ide [HBA 149b]

būselik perdesi (perde-i būselik): Türk musikisinde "si" sesine verilen isim. 24 ses içinde 23.'dür.

būselik perdesine tebdīl ile ḥüseynī 'aşīrān āġāze idüb… [AND 5-b; 6-b; 7-a; 7-b; 8-a; 11-a; 11-b; 12-a; 24-b; (28-b); 33-b; 45-a]

būselik selmek: Türk müziğinde birleşik bir makam.

būselik selmek oldur kim pençgāh yirinden būselik göstere [HBA 150b]

būselik şehnāz: Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış, en az 6 asırlık bir mürekkep makam. Zamanımıza kalmış örneği yoktur.

būselik-şehnāz muḫayyer perdesinden ḥicāz āġāze idüb ḥüseynī perdesine geldikde… [AND 27-b]

būsitān: Alişah bin Hacı Büke'nin edvarında 38. Devrin (makamın) ismidir. Rast dörtlüsü ve buselik beşlisinin birleşmesi ile meydan gelir. Günümüze ulaşan örneği bulunmamaktadır.

niçe ki būsitānda taze ola reyāḥin

niçe ki gülistānda naġme ide 'anādil [AD LIII/43]

büdhi-: Oynamak, raksetmek.

ḳız büdhidi "cariye oynadı, raksetti" [DLT III, 259-16; (III, 259-14); III, 259-16]

büdhüş-: Oyunda ve raksta yarışmak.

oġlan büdhüşdi. "çocuklar oyunda (raksta) yarıştılar." [DLT II, 93-12; (II, 93-10); II, 93-12]

büdi-: Dans etmek, ritmik ve zarif hareketler: [EUTS s.56 (TT.X.144)]

büdik (büdhik, büdig): Oynayış; zıplayış; raks [DLT I, 412-7]

ḳurtġa büdik bilmez yėrim tar tėr. "kocakarı oyun bilmez yerim dar der." [DLT III, 259-19]

sevinç körse tüşte oyun ya büḍig

saḳınç ḳaḍġularḳa açıldı kezig "Bir kimse ruyasında neşe, oyun ve raks görürse, keder ve kaygılar başlayacak demektir." [KB s.597-6025]

bühüt-: Oynatmak.

ol oglını büdhütti. "o oğlunu oynattı." [DLT II, 302-9; (II, 302-7); II,302-9]

bük-: Raksetmek, oynamak. [SN 3445; 3601]

bülbül-elḥān: Bülbül nağmeli, bülbül sesli.

gerçi ṭāvus dėk cemāli anıŋ

bülbül-elḥān ile maḳālı anıŋ

“onun cemali, yüzü tavus kuşuna benzer, sözleri ise bülbülün şarkı gibi ötüşlerine benzer.” [SS $R_1$317b-23]

büzürg (büzürk): (F. buzurg’den) Türk musikisinin çok az kullanılmış en eski mürekkep makamlarındandır. Hüseyni beşlisinin hüseyni perdesindeki şeddi, buselik beşlisi ve çargah beşlisinin rast perdesindeki şeddinden (yani mahur makamının pest beşlisinden) meydana gelmiştir. [ŞD G.CXXXII/4]

büzürg yüzünden segāh göstere ine māye ḳarār ide [KY 47; 48; 50; 52; (66); 67; 68; 94]

büzürg evinde segāh gösterüb māye ḳarār eder [YD 14/7; 15/20; 16/7]

büzürg maḳāmı çārgāh perdesinden āġāze ider [KİM 45/21; 49/18; 103/4, 12; 137/15; (143/9); 147/3]

büzürg gerdaniye evc ḥüseynī neva [HAN 24/15; (26/26)]

büzürge şedd-i cebīn dirler. [LZE 33a/11; 36b/3; 54b/1; (54b/11); 55b/4]

ve oniki devrüŋ sekizincisi büzürgdür, yitmişincidür. Ve ol altıncı ḳısmı evvelki ṭabaḳaya ve onıncı ḳısmı ikinci ṭabaḳaya yapışdurmaḳdan ḥāṣıl olur. Ve naġmeleri işbulardur: A C V Ḥ Y YA YD YV YḤ. [ŞİE 56b/13]

büzürg yüzünden segāh göstere ine māye ḳarār ide [KY 47; 48; 50; 52; (66); 67; 68; 94]

büzürg evinde segāh gösterüb māye ḳarār eder [YD 14/7; 15/20; 16/7]

büzürg maḳāmı çārgāh perdesinden āġāze ider [KİM 45/21; 49/18; 103/4, 12; 137/15; (143/9); 147/3]

büzürg gerdaniye evc ḥüseynī neva… [HAN 24/15; (26/26)]

büzürge şedd-i cebīn dirler. [LZE 33a/11; 36b/3; 54b/1; (54b/11); 55b/4]

ve oniki devrüŋ sekizincisi büzürgdür, yitmişincidür. Ve ol altıncı ḳısmı evvelki ṭabaḳaya ve onıncı ḳısmı ikinci ṭabaḳaya yapışdurmaḳdan ḥāṣıl olur. Ve naġmeleri işbulardur: A C V Ḥ Y YA YD YV YḤ. [ŞİE 56b/13]

büzürk ṣabā āġāze idüb ‘ırāḳ ḳarār ider [AND 16-a; (26-b); 30-b]

zengūle ile büzürkden selmek ḥāsıl olur. [KTRM 25, 31(2), 34, 47, 174b/31; 175a/33(2); 177b/61(2); (179a/73), 74; 2a; 6b]

beşincisi büzürk oldı maḳāmuŋ [SEM (9a/1), 2; 15a/10; 16b/8; 17b/1, 5; 19a/4]

büzürk yetmişinci dāiredür [HBA 104a; 104b; 105a; 106b; 107b; 110a; 112a; 130a; 130b; 131a; 131b; 132a; 132b; 134b; 143a; 144a; 144b; 145b; 146a; 147a; 148a; 149a; 150a; 151a; 153a; 153b]

bar ṣafāhān nevā büzürg ‘ırāḳ

rāhevī rāst zengüle ‘uşşāḳ “isfahan, neva, büzürg, ırak, rahevi, rast, zengüle, uşşak makamı var.” [BD 552/2]

büzürg āhengini ḳılsa nevādan

uçar ḳuşları indürür hevādan

“büzürg makamını neva makamıyla çalsa, uçan kuşları havadan indirir.” [ÇN 616]

büzürk māye: Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış, en az 5-6 asırlık bir mürekkep makam. Zamanımıza kalmış örneği yoktur.

büzürk māye oldur kim kūçekden ırāk evine büzürk göstere [HBA 149a]

büzürk selmek: Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış, en az 5-6 asırlık bir mürekkep makam. Zamanımıza kalmış örneği yoktur.

büzürk selmek oldur kim ḥüseynīden büzürk āġāz ide [HBA 150a]

büzürk-i gerdāniyye: Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış, en az 5-6 asırlık bir mürekkep makam. Zamanımıza kalmış örneği yoktur.

büzürk-i gerdāniyye oldur kim muḥāyyerden ısfahāne büzürk āġāz ide [HBA 151a]

büzürk-i güvāşt: Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış, en az 5-6 asırlık bir mürekkep makam. Zamanımıza kalmış örneği yoktur.

büzürk-i güvāşt oldur kim ḥüseynīde büzürk āġāz ide [HBA 146a]

büzürk-i şehnāz: Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış, en az 5-6 asırlık bir mürekkep makam. Zamanımıza kalmış örneği yoktur. büzürk-i şehnāz oldur kim ḥüseyníden dügāh-ı büzürk āġāz ide [HBA 148a]

C: Ebcet notasında perde belirteci.

ve andan ṣoŋra bu V ve M sekiz baḫş itmişlerdür. Ve bu sekiz baḫşuŋ birisi ḳadarı daḫı bu V ve M üzerine ḳomışlardur. Ve bu ṣoŋra ḳoduḳları dükendügi yirde ‘alāmet C ḳomışlardur. [ŞİE 17b/13]

C bu‘dı: Musikide aralık, C buudu.

ammā ḳadīm üstādlar ḳatında C bu‘dınuŋ adı yoḳdur. Ammā Safiyyüddín Mevlānā Abdü'l-mū’min –Raḥmetu’l-lah- AD bu‘dına bu‘d-ı Ṭ ad ḳomışdur. Ve AC bu‘dına C bu‘dı diyü ad ḳomışdur. [ŞİE 22a/06]

cān-fezā: (F. cān “ruh” ve efzâ > fezā “arttıran” ile cān-fezā) Musikimizde saba makamına hüseyni aşiranda uşşak dörtlüsünün eklenmesiyle meydana gelen ve hüseyni aşiranda karar kılan birleşik makam.

cān-fezā ṣabā āġāze idüb ‘aşīrān ḳarār ider [AND 16-b; (36-b)]

cānibü'l-enf: Eski musiki nazariyatı kitaplarında oktavın seslerini temsili olarak gösteren telin pest tarafına verilen isim.

ammā işbu vechile bilinür ki işbu çekilen ḫaṣṣı bir kiriş yirinde ḳoyavuz. Ve ol kirişüŋ egilip burġuya irişen yire bu 'ilm-i edvār bilen üstādlar cānibü'l-enf dirler. [ŞİE 16a/13]

cānibü'l-muşṭ: Eski nazariyat kitaplarında oktavın seslerini temsili olarak gösteren telin tiz tarafına verilen isim.

Şol taḫta ki, 'ūduŋ üzerine yapışdurmışlardur ve anuŋ üstinden kirişi almışlardur ve alt yanında baġlamışlardur, 'ūduŋ ol kirişi baġlanan yirine cānibü'l-muşṭ dirler. [ŞİE 16b/02]

car: Moğ. Ses, nida, avaz.

ve ol ḥālde Ādem ʿaṭse virüp tilindin şükr-i niʿmet-i ẕü'l-celāl car iyledi: ''*El-hamdü (liʾllāhi) rabbi'l-ʿālemin.*'' [ON 018/10]

caru: Yüksek ses. [TAR 57]

cehāret: Ar. Ses yüksekliği, sesin yüksek olması.

ol ḳadar ṣavtda cehāret ziyāde olur. [LZE 7a/11; (7b/5)]

celācil: Ar. Küçük çanlar, çıngıraklar.

kemdür celācil ger nücūm olsa saŋa ḫurşīd def "azdır sana def güneş, ziller yıldız olsa" [BV 309/7]

kök dāyire boldı vü celācil ay ü kün "gökyüzü daire oldu, ay ve güneş çıngırak oldu." [BD 183/4]

cem'-i sāz: (F.i.t.) Saz topluluğu, orkestra.

mecliside ḥāżır idi cem'-i sāz

her biri bir perdede gūyā-yı rāz

"mecliste saz topluluğu hazır haldeydi ve her biri bir perdeden (makamdan) sırlar söylemekteydi." [TSA 322b/11]

cengi: Ceng denilen saz, krş. çeng.

ol ki igride tüzdür āhengi

ya'nī üstād-zāde-i cengī "o ki ahengi eğride düzdür, yani üstad elinden çıkmış çengdir." [AŞNR M796a27]

ceres: Ar. 1. çan. 2. hayvanın boynuna takılan çıngırak. [ŞD G.CLXXVI/7; K.II/4; G.XXVIII/6; G.LXXXVII/6]; [FK 253/6]

kim kāruvān-ı 'ışḳ evini isteyügider

yüki bela vü nālesi hem-çün ceres gerek [ADD 274-5]

dirīġā kārbān geçdi vü göçdi
uyanmaduŋ bu ġavġā-yı ceresden [HDD 97/07]
‘ışḳ deşti ehliġa her dem nidā iyler ceres “ aşk çölünün ehline çıngırak her zaman duyulur”
maḥmil-i cānān revān boldı kėl igriş ėy köŋül
leylā küçindin yėter mecnūnġa āvāz-ı ceres
“ey gönül, sevgilinin devesinin sepeti gider oldu gel feryat et. Leylanın gücünden mecnuna zil sesi ulaşır.” [ŞAD 87/6]
cevlān: Ar. Dönmek, dansetmek. [ŞD K.XIV/33]
cim: Ar. Osmanlı alfabesinin altıncı harfi olup metinde mücenneb aralığını temsil için kullanılmıştır.
ba‘dehū cim mimüŋ rub‘unuŋ nihayetine ye vaż‘ itdiler. [LZE (17b/6(2)), 9; 23a/8(2); 23b/1; 29a/1, 9; 35b/4; 40a/4, 7; 44a/5; 45b/3, 8; 47a/11; 47b/1, 2, 4; 48b/5]
cim zamānı: Türk musiki usullerinde kullanılan bir süre(zaman) belirleme göstergesi.
ve şol zamānlar ki veted-i mecmū‘lar ortasına düşmişdür, ol zamānlara “ cim zamānı ” diyü ād ḳoduḳ. [ŞİE 70a/03]
cura: (F. cürre) Tanbura benzer üç telli saz. [TAR 59]
curcunı (curcuna): Kaba etleri oynatarak yapılan raks. [TAR 59]
çaġ: ses, seda. Orta çaġlı olġay. “orta sesli olacak” [BAY 39/2]
çaġana (çaġāne): F. Küçük çengi defi, bir çeşit çalpara. [FK 680/10]
eger bir gişi ḳuş uġurlasa ya odun uġurlasa ya dümir (demür) ya çeşte ya çeng çaġana uġurlasa ya baġdan yimiş uġurlasa ya aġac ya buġday ya arpa ya ṭaru ya mercimek ya nohûẕ ya baḳla uġurlasa el kesmek vācıb olmaz, Şāfi‘î ḳavlinde vācib olur. [KG 111b.3]
çalıp muṭrib çaġāne çeng ve berbaṭ dımaġlar taptı ‘işretdin ḥalāvet. “Çalgıcı çagane, çeng ve berbat çalıp içkiden hoş zihinler buldu.” [HŞ 1032; 1608; 4097]
çeng ü çeġāne, ḫamr u piyāle aradan kötürür. [BEH 17b9]
çeġāne ölüm aŋup eyde ten ten
ḳarābe ‘ömre gülüp ḳıla ḳāl ḳul [MeN 185/7]
çün ḳānūn u çeġāne nālesi ḳulaḳḳa tüşkey... “kanun ve çegane iniltisi kulağa düşecek...” [MK 22a/12]
işikiŋ iti üni yaḳar ḫoş ḳulaḳımġa

‘āşıḳ kişige yaḳḳanı tig çeng ü çeġāne

“aşık kişiye çeng ve çegane sesi hoş geldiği gibi, senin eşiğinin itlerinin sesi de benim kulağıma hoş gelir.” [MSD (430); 557]

çalıp çeng ü çegāne bāde birle

içeli mey ḥarīf-i sāde birle

“içki ile çeng ve tef çalıp basit adamla içki içeli...” [SAMT 65]

çağır- : Çağırmak, bağırmak, manzum söylemek, türkü çağırmak, seslenmek, dâvet etmek. [DK 8/11, 12/7, 17/9, 19/10, 23/13, 27/3, 52/5, 55/6, 57/8, 75/2, 78/2, 102/7, 105/4, 110/2, 123/13, 124/11, 157/7, 192/13, 205/1, 231/1, 274/9, 289/11, 302/5]

çahārḍarb: F. Musikide 24 zamanlı bir usul ismidir.

buŋa çahārḍarb-ı uṣūl-i ḳadīm dirler. [LZE (51a/8); 51a/10]

çahārgāh: F. Türk musikisinde şube, makam ve bir perde ismi.

şol nesneleri bildürür ki anlara bu ṣanā‘at ehli “‘anâṣır-ı erba‘a” diyü ad ḳomışlardur. Ve anlar dörddür. …ve dördinci çahārgāh. [ŞİE 117a/01]

çahārgāh-ı ‘acem: F. Türk musikisinde makam. [ŞİE 117b/05; 120a/07] terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …ḳırḳ bişinci çahārgāh-ı ‘acem…[ŞİE 117b/05]

çal- : Bir müzik aletini seslendirmek. [TSA 327a/3]; [ÇN 591; 594; 617; 775; (864); 1148]; [MT 922; 1810; 3907] [SN 510; 844; 855; 1176; 1201; 1221; 1229; 1253; 1254; 1259; 1293; 1360; 1427; 1431; 1547; 1638; 1799; 1800; 1820; 1924; 2527; 3446; 3450; 3452; 3480; 4497; 5284; 5447]; [HDD 01/08; 59/05]; [ŞD G.XCIX/6; G.CXCI/6; K.XIV/33; K.X/16]; [SN 1378; 1429]; [DK 3/10, 4/5, 4/6, 5/9, 6/2, 16/8, 59/13, 60/4, 60/10, 61/2, 61/6, 61/10, 62/2, 62/6, 62/11, 62/13, 63/4, 71/13, 84/10, 91/5, 91/8, 94/4, 97/3, 97/9, 103/6, 104/13, 109/9, 112/11, 113/8, 113/11, 114/5, 114/12, 113/2, 121/13, 123/11, 125/12, 126/1, 126/5, 130/10, 130/12, 139/3, 149/10, 150/2, 150/7, 150/11, 151/2, 151/6 152/13, 153/13, 159/7, 164/10, 188/4, 189/13, 190/1, 199/9, 201/2, 203/8, 209/5, 211/4, 226/3, 228/2, 228/7, 228/12, 229/7, 234/10, 235/11, 242/13, 244/4, 253/5, 268/2, 274/1, 287/6, 289/10, 290/13, 297/12, 303/7]; [KTSV s. 89b,11]; [DH s. 385/13]; [CC 25b/1; 25b/2; 25b/3]; [TA 43a/7 (H 74, K 217)]; [ZT T18b/1; T18a/13]

evvel destān-ı ḫusrevāni çalarlar. [KaN 25a/2, 76b/3, 76b/4, 76b/4, 76b/6, 76b/12, 76b/13, 77a/1, 77a/8, 77a/9, 77b/1, 101a/12]

siz daḳı ḳaçan bayram küni ṭavul vursalar ve borġu çalsalar, degme maḥalleden altmış yitmiş bolup namāza barup ive varuŋ. [BEH 57b4, 139a14]

evvel ṣınç çalan oldı. [İKT 40b/6]

bugün bu dügüne gelmiş eger çengī ve ger deffāf
çalarlar ‘ūd u şeş-tālar dutup āhengi deflerden
“bugün bu düğüne çengi ve defçi gelmişse, ritmi deflerden tutup ud ve altı telli tambur çalarlar.” [MeN 4/20; (95/18)]
karanu yirde olasın amelün ile kalasm
ah idüben çok çalasm âhır pişmanluk çengini
“karanlık yerde ol, amelin ile kal, ah edip sonunda pişmanlık çengini çokça çal.” [YED 73/6; (163/6)]
buyurdı ḳayṣer naḳḳāre çaldılar
çıḳub şehirden çeriler ṭurdılar
“kayser emretti, davul çaldılar, askerler şehirden çıkıp durdular.” [BAT 1685; 4538]
şu yirde kim çala sāzende ḫōş-sāz
ser-āġāz eyleye muṭrib ḫōş-āvāz
“şu yerde sazende güzel şekilde saz çalsın, çalgıcı yeniden başlayarak güzel sesler çıkarsın.” [ÇN 864]
bahadurlara şimdi it-dest-i būs
yoḳ ol-demki düşmen çala ḳarşu kūs
“düşmana davul çalacağı zamanı vermediği için şimdi bahadırların elini öp.” [FN (22/259); 22/261; 79/980]
ol kişi kim sini çalar bilgüçe
ḳaldı belā destide ol ölgüçe “seni bilerek çalan kişi belā pençesinde ölecek gibi kaldı (ölecek demektir).”
eger miṣḳal çalarsaŋ pençgāh ḫānesiniŋ bir miḳdār mūmun çekesin [KTRM 177b/61(3); 178a/64(3), 66(2), 67(6), (179a/68(3)); 180a/85(3); 180b/87, 88(2); 181a(3)]
bu sāzī şol çalar kim ola murtāż [SEM (1b/10); 3a/3; 9a/1, 5; 12b/2; 16a/2]
çalup eydiben cāmı nūş idesin
şehenşāh göŋlini ḫoş idesin [BDM 1059, (1060)]
nevā çaldı nevā anuŋ ortasına irdi [HBA (40a); 41a; 98a; 99a; 106a; 110b; 111a; 130b; 133b; 134a; 134b]
pişrevden sonra semā‘ī çalub temām ider [KİM 101/6; 187/11, (12), 16]
sāz çalmak dileye [KY 96]
yana sordı kim: çeng, tanbūr, ḳopuz çalmaḳ belgürdi mü? “tekrar sordu ki: çeng, tanbur, kopuz çalmak gerçekleşti mi?” [KEn (177r7); 221r15] [HŞ 2084; 4130;

2091; 339; 3982; 4007; (4130); 1032; 1442; 1501; 1608; 4097] oḳıdılar kelip tapġınga kirdi ‘āşıḳlar perdesin çal tėp buyurdı. “çağırdılar gelip hizmetine girdi, aşıklar perdesini çal diye emretti.” (2084) nekīsā birle bū̄rid kötrüp ǖvǖz tüzüp tėp tėŋ çalar ėrdi ḫoş saz. “Nekisa ile soğuk götürüp ses düzüp diye hoş saz denk çalardı.” (4130) ḳayu perdede kim ol sāz çaldı felekdin zühre köp aḥsent ḳıldı. “hangi perdede kim o saz çaldı gökten zühre çok aferin kıldı.” (2091; 339; 3982; 4007) çalıp muṭrib çaġāne çeng ve berbaṭ dımaġlar taptı ‘işretdin ḥalāvet. “Çalgıcı çagane, çeng ve berbat çalıp içkiden hoş zihinler buldu.” (1032; 1442; 1501; 1608; 4097)

taḳı kim kim ündenilse bir toyġa anıŋ öze ḳopuz çalmaḳ oynamaḳ bolsa... “ve kim bir toya çağırılsa onun üzerine kopuz çalmak oynamak olsa...” [İM 450b/1] def vesair aleti musikiyeyi çaldı. [Kİ s. 45]

şeh anda ṭanbūre çalıp Nevāyí dise ḳoşuḳ “o zaman padişah tanbure çalıp Nevâyi şiir okusa” [BV 314/6; (321/9); 378/7; 660/15]

aytḳuçı ve çalġuçı zārlıġ ve inelmek bile alġuçı tā buyurġuçıda şile ve in‘ām bar “söyleyici ve çalgıcı ağlama ve inleme ile alıcı, emredicide para ve nimet var” [MK 21b/11; 22b/8]

çalıp felek üzre kūs-ı rıḥlet

aytıp mülk içre ders-i himmet

“felek üzerinde göç davulu çalmış, ülkede gayret dersi anlatmış” [LM (351); 633; 2842]

köp kişver ve milk aldı ve āḫir rıḫlet kösin çaldı. “çok memleket ve yer aldı ve sonunda göç davulunu çaldı.” [AŞNR (A726a22); A733b5]

köŋlümni iligliḍiŋ çalıp çeng iy yār

çengiŋde durur köŋül nevāziş ḳılġıl

“ey yar, gönlümü çeng çalarak ele aldın, çenginde olan gönlümü al.” [BD 40/5; (156/3)]

çalıp çeng ü çegāne bāde birle

içeli mey ḥarīf-i sāde birle

“içki ile çeng ve tef çalıp basit adamla içki içeli...” [SAMT 65]

kil ay dilber içelim bāde-i gül

oḳusun ‘andelib çalsun ġıçekler

“ey dilber gel gül şarabı içelim, bülbül söylesin kemençeler çalsın.” [ŞHD (56b-10); 74b-l; 106b-13; 107a-4; l57a-7; 169a-11]

yaruġluḳda żafer kūsını çalġan
sikenderni ḳaraŋġulukḳa salġan
“aydınlıkta zafer davulunu çalan, İskenderi karanlığa salan.” [DEH (62); 127; 159; 238; 388; 727]
bu çalıp sāz ol biri çikkeç ḫurūş
terk-i hūş eylep işitkeç ehl-i hūş
“bu saz çalıp öbürü coşacak, aklını kaybedip akıl ehlini duyacak ” [LT (A44b-2852); B27b-798; B47b-2891]
muġannī çalıp germ-i hengāme tüz
sürūduŋda āheng-i şeh-nāme tüz
“şarkıcı hüzünlü gürültüler çalıp şarkında şehname nağmeleri çal.” [Sİ LG229b-1776,; LG238a-2594; P444b-4631; F400a-58; LG222a-1063]
ṣan‘atım anda sāz çalmak işi
bilmeyin mėn kėbi işimni kişi
“sanatım saz çalma işidir, benim gibi işimi kimse bilmez.” [SS R_1 313a-57; R_1 312b-9; (F_1 331b-3); F_2 255b-194]
çün çalınıp nevbet-i ḳadrıġa kūs
şehler olup nevbet ile ḫāk-būs “şanı için kösler çalındığında şahlar sırayla onun toprağını öpmeye başlarlardı.” [HE 1035]
ḥażret-i maḫdūm ḫıred-nāmesidin kūs-ı ıṣlāḥ u imdād çalıpdur “Mahdum hazretleri hırednamesinden imdat ve ıslah davulunu çalmıştır.” [ML T778b-26]
çaldır-: Bir çalgıyı seslendirtmek.
didi seyyid aŋa ey cān seniŋdür emrile fermān
naḳḳāre çaldırub ol ḫān geçildi bir niçe ṣaḥrā
“seyyid ona dedi ki ey can emir ve ferman senindir. O hükümdar davul çaldırıp bir çok çöl geçildi.” [BAT 2769; (4455)]
ḳatında nesne oḳıdur veya sāz çaldurur [HBA 82a]
çalġu: Çalgı, müzik aleti. [SN 3446; 3447; 3601]
ne-var çalġuda aŋlamazsa bām u zīr
ḳuş ünin işitse iŋiler faḳīr
“çalgıda en ince ve en kalın telleri anlamasa ne olur? Zavallı, kuş sesini duysa inler.” [FN 38/458]
sohbetümüz ilâhidür sözümüz kevser suyıdur
şâhumuz şahlar şâhıdur çalgumuzdur dost fırakı

“sohbetimiz ilahidir, sözümüz kevser suyudur. Şahımız şahlar şahıdır, çalgımız dostun ayrılığıdır.” [YED 169/2]

çalġuŋ āḫir salma bes devrāngа munça ṭumṭurāḳ “çalgını sona bırakma zamana bunca gösteri yeter” [BV 314/6]

çalıcı (Çağ. çalġuçı; EAT çalıcı): Çalgıcı, çalgı çalmayı kendisine meslek edinmiş olan kimse. [SN 5323]

ve çalıcınuŋ ulu hüneri oldur ki diŋleyici dilegince ola. [KaN 77a/10, 77a/15, 77b/2, 77b/3]

ve fāsıḳ ṭanuḳlıġı daḫı revā olmaz ve ribā yiyici ṭanuḳlıġı ve dellāl ṭanuḳlıġı daḫı revā olmaz ve kögercin oynadanuŋ ve muḫanneslerüŋ ve çalıcılaruŋ ve ırlayıcılaruŋ ve ṣaġucılaruŋ Bu ḳamularınuŋ ṭanuḳlıḳları geçmez. [KG 119b.12] oturmış bir çalıcı sāz elinde

çalar bir sāz-ı ḫōş-āvāz elinde “sazı elinde bir çalgıcı oturmuş güzel sesli bir saz çalar.” [ÇN 591]

yanıda bir ṭabl-ı hindī çalġuçı

hindu-yı raḳḳaṣ ayalġu alġuçı

“yanında bir hint davulu çalgıcısı, Hint dansçı nağme alıcı ” [LT (B25b-639); A44b-2849]

çalın- : (Bir musiki eserinin) Bir çalgı ile icra edilmesi. [MT 2284]

gümbür gümbür davullar çalındı, altun tuç borılar ağarıldı. [DK 63/6, 63/10, 132/7, 132/8, 132/9, 271/1, 285/12, 301/10, 302/4]

gösi ḥarb urıldı çalındı nefīr

itdiler birbiriyle dār u gīr. [İSK 7445]

anıŋ üni ḳulaġına işidülmez

żarb naḳḳār burġu üküş çalınur ėmdi

“onun sesi kulağında duyulmaz, şimdi davullar vurulur.” [AKY B53v13]

pes buyurdı bindi kāfirler hemān

kūs-ı ḥarbiler çalındı şād-mān

“şimdi emretti kafirler hemen bindi, savaş davulları sevinçle çalındı.” [BAT (700); 2716]

yiŋer ṣarmısaḳ nice ḳoḳarsa gül

başar cenk ünin çalınıcaḳ dühül

“gül ne kadar kokara koksun sarımsak kokusu üstün gelir. Davul çalınınca da savaşın sesini bastırır.” [FN 42/509]

dördünci olan perdeniŋ maḳāmında çalınur [KİM (43/8), 11; 99/8; 101/16; 141/8, 157/17]

faslın nihayetinde çalınan semāīler ve āsār arasındaki aranaġmeleri bu cümledendir [HAN 43/22]

bir devir çahārḍarb iki devir ṣaḳīl çalınur. [LZE (51a/10); 53b/7]

kaçan muṣlīḥ maḳāmlar çalınsa ol soḥbetde salāhiyyet ḳopar. [HBA (37a); 125b]

çalındı burgu körüler uruldı ‘ālamlar hem havālarḳa kötrüldi. “Boru çalındı davullar vuruldu alemler havalara götürüldü.” [HŞ 3193]

yitişti zuḥal evciġa rif‘ati

çalındı felek ṭaḳıġa nevbeti

“yüceliği zuhalin tepesine ulaştı, çalınan davulunun sesi feleğın kubbesine ulaştı” [AŞNR A723b12]

ḳāmetiŋ körgeç ravān körk elindin ḳoptı giriv

bolur iẓhār-ı ḳıyāmat, çün çalındı ṣūr-ı ḥüsn

“boyunu ve yürüyen güzelliğini görünce tıpkı kıyamet koptuğunda güzelliği canlandıran surun üflenmesi gibi bir feryat koptu.” [GD 184:5]

çanaḳ: Çalgının üzerine deri gerilen kısmı.

ve muġninüŋ çanaġı rebāb çanaġından büyük gerekdür. [ŞİE 105a/06]

çang (çanḳa): Çan. [ETZ 11b-2]

tėpretti çanḳanı “çanı salladı” [ME 230/1]

çār ḍarb (çārḍarb): (F. Çār “4”, Ar. Darb “vuruş”) Mübarek Şah’a göre (Mukaddimetü‘l-Usul-1375) fasıl, Türk müziğinde dört vuruşlu bir usul, İranlıların sakıyl usulüne verdikleri ad. sekizinci çār ḍarb-ı ḥafif doḳuzuncu ḍarbeyn [KY 77, (70); 78]

ve birisi daḫı çārḍarb uṣūldür. [LZE 51a/3]

yana işler hem, mesel, ḳavl ve ġazel ve çār-żarb dik. Ve ṣavt u naḳş ḫōd bí-ḥadd u ‘add baġlaptur ki ḫalāyıḳ arasıda meşhūrdur. “yine başka eserler, mesela kavl, gazel ve çar-darb gibi, sayısız ses ve nakış bizzat bestelemiştir ki halk arasında meşhurdur” [HP R738b/7]

çārgāh: F. 1. Musikimizde çargah beşlisiyle çargah dörtlüsünün birleşmesinden meydana gelen ve kaba çargah perdesinde karar kılan basit makam. [Eski eserlerimizde çargah makamı saba geçkili olup çargah perdesinde karar kılmaktaydı] 2. Musikimizde tiz sekizlideki do sesinin adı, çargah perdesi.

ehl-i ‘amel bu çārgāhdur ki maḥaṭṭı segāh ola. [LZE 39b/9; 37a/2; (41a/7)]

rāst ḫānelerin seyr idüb çıḳub yine çārgāh ḫānesinden ḳarār eyleyesin [KTRM 175a/34; 176b/56(2); 177a/58(2); 177b/60(2), 61(7), 62(2); 178a/64, 65, 66(2), 67(7), 179a/68, 71, (73(4)), 74, 75, 81, 82(4); 180a/85; 180b/88(2); 181a/91(2), 92; 181b(2); 1b; 3a; 5a; 6b; 8a; 8b(3); 10a; 10b(2); 11a; 11b; 12a(2); 12b(2); 17a] çıḳa çārgāh evine itmeye ʻārı [SEM (9a/11); 11b/11; 12a/1, 11; 12b/4, 8; 14b/7; 15a/6; 15b/3; 16a/10; 17b/10; 19a/4; 22b]

şöyle düzesin çārgāhile ışfahān perdesinüŋ ortasında [HBA 109b; 111a; 112a; 112b; 113a; 113b; 114a; 114b; 115a; 115b; 116a; 116b; 117a; 117b; 118b; 119a; 119b; 142b; 143b; 144a; 144b; 145a; 145b; 147b; 148a; 149a; 151a; 151b; 153b; 155b; 156a]

çārgāh yüzinden segāh ḳarār ide [KY 45; 47; 49; 51; 52; 53; 54; 55; 57; 58; 59; 60; 61; 62; (64); 65; 66; 68; 93; 96; 98; 99]

çārgāh āġāze idüb segāh perdesinde ḳarār ide [AND 16-a; 26-a; 26-b; 30-b; (31-a)]

bestenigār bir terkībdür; rāst āġāz edüb ḫāne-i çārgāhda ḳarār eder [YD 13/3; 14/1; 14/5; 14/9; 14/18; 15/1; 15/5; 15/20]

nerm çārgāh ṣadāsı icrā olunur [KİM 3/10; (5/4), 6, 12, 20; 7/2, 9; 9/14, 15, 16; 43/7; 45/11; 55/13; 59/15, 17,18; 61/4, 9; 63/12; 67/16; 69/3; 71/3, 15; 73/9, 10, 14; 75/6, 77/21; 79/8, 15, 20; 81/1, 14, 16; 85/11, 12, 87/3; 89/7, 17; 91/9; 93/9, 19; 95/5; 99/11, 19; 101/5, 12, 14; 103/9, 10; 105/1; 107/15; 109/14; 111/6, 8, 11, 15; 113/16, 23; 115/2, 11; 117/6; 119/14; 121/10; 123/6, 7, 9, 13, 19, 21; 125/3; 127/15, 19; 129/3, 11, 14; 131/3, 13; 133/1, 12, 135/2, 137/22; 139/16; 141/11; 143/2, 4, 6, 7, 9, 10, 12, 13; 145/2, 7, 14; 147/3, 7, 10; 149/4, 7, 9; 151/12, 16, 25, 27, 28, 33, 153/12, 31, 33; 157/6]

çārgāh ve būselikte dahi nişābur maḳāmları ḳarār edip başka maḳām yoḳdur [HAN 24/9; 25/15, 24; 26/1, (2), 23, 24, 26]

dü-gāh u hem si-gāh u çār-gāhı

nihāvend ü ḥüseyní penç-gāhı

“dügah, segah ve çargahı; nihavend, hüseyni ve pençgahı.” [ÇN 605]

meşhūr amelleridin biri çār-gāh amelidür kim... “meşhur amellerden biri çargah amelidir ki...” [HP Ü394b/21]

çārgāh-ı ʻacem: Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış, bugün örneği bulunmayan, en az 5 asırlık bir mürekkep makam.

çārgāh-ı ʻacem oldur ki çārgāh tamām āġāze idüb ʻacem ḳarār idersin [KTRM 176b/55; 181a/92]

ser-āġāz eyle çārgāh-ı ‘acemden. [SEM (17b/7); 18a/1]

çārgāh-ı ‘acem āġāz ide [KY 64; (67); 68]

ḥicāz-ı muḫālif çārgāh-ı ‘acem ḫūzī gül‘iẕār… [KİM (55/4); 139/7]

çārgāh-ı ‘uşşāḳ: Türk müziğinde birleşik bir makam.

çārgāh-ı ‘uşşāḳ āġāz ide [HBA 147a]

çārgāh perdesi (perde-i çārgāh): Türk musikisinde “do” sesine verilen isim. çārgāh perdesiniŋ żammı ḳāidesindendür [AND 5-b; 6-b; 7-a; 9-b; 10-a; 10-b; 11-a; 11-b; 12-a; 12-b; 13-a; 13-b; 17-a; 18-a; 19-a; 19-b; 20-b; 21-a; 22-b; 24-b; 25-a; 25-b; 26-a; 26-b; 27-b; 28-a; 30-a; 31-a; 32-b; 33-b; (35-b); 41-a; 44-a; 45-a; 45-b]

çarpara: (F. çār-pāre) Çalpara, kaşık oyunundaki gibi avucun içine alarak oyuncuların şakırdattıkları dört tahta parçasından oluşan aygıt.

çarpara alup iki elüye raḳṣ eyleseŋ

çarḫ içre dėr melekler besdür insān oynamaḳ [MeN 281/3]

çatla-: El şaklatmak.

el şaklatarak ses çıkardı. [Kİ s.42]

çav (cav): Ses. [TAR 63]; [Kİ s.47]; [İML s.79]

ra‘iyyet çü geç göre ḳaçar ḳayar

şehüŋ ẓulmı çavanı cihāna yayar

“halk padişahın zulmünden kaçar, sesi de dünyaya yayılır.” [FN 8/95]

du‘ā alḳa ḳarġış boved bed-du‘ā

begū çav avāze açkin guşā [NK 218]

çenber: F. Musikimizde yirmi dört zamanlı ve on dört vuruşlu, donanımdan sonra 24/4 şeklinde yazılıp gösterilen büyük bir usul. [KİM 161/11]

çenber şaḳīl ile onikidür [AND 39-a]

sengin semāī yürük semāī çenber ḫafīf berefşān… [HAN 44/29, (32); 47/27] çenber tüm teke tüm tüm tek tekka tüm tekka [YD 17/20]

çeng (çenk): F. Harba benzeyen bir çeşit telli çalgı. çalardı raks uruben zühre çengi [SEM (3a/3); 5a/4, 5; 8b/9; 12b/2; 14a/8; 16a/2, 9]; [DH s. 266/23, 385/15]; [DLT III, 357-2]; [İML s.146]; [KaN 77a/14]; [MaN 32b.14]; [MT 761; 1343; 1564; 1810]; [SN 844; 1073; 3450; 3491; 5284]; [HDD 01/08; 59/05; 68/07; 82/01]; [ŞD K.XII/9; G.XLI/5; G.CXLVIII/1; G.CXVIII/7; Mus.IV/1-3]; [Kİ s.46]; [İH s.14]

hüner-mend muṭrib rebābıyla çeng

gerek kim ola Zühre udıyla deng [BDM 1375]

çenge teşbih idüpdürürler [HBA 82b]

bir ḫoş āvāze işideler ya çeng ya ‘ūd ya nāy ya daḫı ġayrın işideler [KY 39; (41); 96; 98; 102]

ve bu ‘alāḳa kemāl mertebe vuḳūfu çengden āsmān degüldür [YD 12/10; 12/11; 12/18]

Bābillilere esareti zamanında harpa “çeng” denilen bir sāz ile onları eğlendirmekte oldukları… [HAN (22/5)]

çengi bildürür. [ŞİE (98b/13); 99b/05; 99a/03]

eger çenk yā ḳānūn çalarsaŋ tīz rāst ḫānesiniŋ ḳılların bir miḳdār çekesin [KTRM 177b/61; 178a/64, 66, 67(2); 179a/68; 180a/85; 180b/87; (181a/88)]

yıraḳḳa temāşā bu çeng ü rebāb “bu çeng ve saz uzaktakiler için seyir olur” [MM 38/2]

yana sordı kim: çeng, tanbūr, ḳopuz çalmaḳ belgürdi mü? “tekrar sordu ki: çeng, tanbur, kopuz çalmak gerçekleşti mi?” [KEn 177r7]

çalıp muṭrib çaġāne çeng ve berbaṭ dımaġlar taptı ‘işretdin ḥalāvet. “Çalgıcı çagane, çeng ve berbat çalınca zihinler içkiden hoşluk buldu.” nė iş kim zühre çengi tėg tüzermen yaraşmaz ḳılların öŋdin üzermen. “ne iş ki zühre yıldızı çengi gibi düzenlerim yakışmayan kıllarını önden koparırım.” alıp bu rüzgâr ol zengí rengin tüzüp tün perdesinge nāy u çengin. “bu rüzgar o zenci rengini alınca ney ve çengin gece perdesine düzüp…” [HŞ 1032; 1063; 1073; 1267; 1608; 182; 339; 349; 355; 3817; 3818; 3819; 3833; 3834; 3890; 3921; 398; 3982; 4011; 4097; 4501; 4540; 464; 3327; 355; 3949; 1053; 2085; 3830]

tutḳıl ḳadeḥ muġanni itip sāz çeng ü def “ey muganni, çeng ve def çalıp kadeh tut” [BV 305/7; 338/5; 339/3]

zār köŋlüm tüşkeli hecr otıdın ġam çengige

iy Nevāyī oḫşaşur hem ‘ūd aŋa hem tar aŋa

“Ey Nevâyi, ağlayan gönlüm ayrılık ateşinden gam çengine düşeli, hem ud hem de tar ona benziyor” [FK (9/9); 76/1; 640/6; 680/10]

ve çeng zārlıġ bile boġzın tartar ve ‘ūd lisānı naġmesiniŋ terġībi çeng-din hem artar. “ve çeng ağlamaklı boğazını çeker ve ud nağmesinin dilinin arzulatması çengden fazladır.” [MK 22a/9; 22a/10]

çeng dik ḳāmet bile efġān ḳılur min kiçeler

rişte-i cān birle tā bu sāznı mıżrābı bar

“ben geceleri çeng gibi boyum ile ağlarım, can ipi (gibi telleriyle) ile bu sazın mızrabı var.” [YE (68/4); 148/5; 236/1]

dil-ārām çengī ve yiti ḳaṣr-ı Ḫavernaḳ ve sāyir ḥālātın biley digen kişi bu faḳirniŋ ḥamseside Seb‘a-i Seyyārede oḳup ma‘lūm ḳılsun. “dil-ārāmın çengi ve yedi Havernak sarayı ve diğer suretlerini bilecek diyen kişi bu fakirin hamsesini de Seb‘a-i Seyyāre gibi okuyup bilsin.” [AŞNR A728b16]

sāz iylep bir neşāṭ-engíz çeng iy dil-rübā

bī-nevā köŋlümni ġam çengidin āzād iylegil

“ey gönül kapan sevgili, sevinç uyandıran bir çengi çalıp zavallı gönlümü gam çenginden azat et.” [BD 40/1; 40/2; (40/3); 40/5; 74/6; 101/3; 156/2; 557/2]

çeng tig ḳaddım niçe cevrüŋ ilindin boldı ḫam

nāle yoḳ a‘żām üze bolsa reg ü pey tār tār

“cefan yüzünden boyum çeng gibi büküldü. İnlemekten damarlarımın çizgileri (çengin telleri gibi) tel tel olsa.” [LD 497]

‘ūd köygeli lisānı birle ger ḳılsa su’āl

çeng yigirmi tört tili birle kirek birse cevāb

“ud yandığı için kendi diliyle sual etse, çeng yirmi dört dili (teli) ile ona cevap versin!” [MSD 376]

çalıp çeng ü çegāne bāde birle

içeli mey ḥarīf-i sāde birle “içki ile çeng ve tef çalıp basit adamla içki içelim...” [SAMT 65]

yaḫşı tüzet Şibānī sin bu fende ‘ūd u çengni

çalġıl ḳulaḳların burup sin-sin uşol ġāyip sürūş

“ey Şibani bu marifette sen ud ve çengi güzel çal, kulaklarını burup tam bu kayıp melek gibi çal.” [ŞHD (74a-13); 160a-12]

eger bāġ içre oltursaŋ çalıp çeng

biyiklerde tüzüp boyuŋ tig āheng

“eğer büyüklerde boyun düzgün yapıp bahçede çeng çalıp otururs an” [DEH 115; 626; (727)]

şerḥ-i ġam-ı firāḳ ḳılur her nefesde ney

yād-ı zamān-ı vaṣl ḳılur her tüzükde çeng

“ney her nefeste ayrılık acısını anlatır, çeng her çalışta kavuşma zamanını yad eder.” [ŞAD 30/7; (112/6)]

muġannī tüzüp çınge vezninde çeng

nevā çik ki hey hāy öleŋ hāy öleŋ

“şarkıcı çınge vezninde çeng çalıp ‘hāy ölesin hāy ölesin’ diye şarkı söyle.” [Sİ S251a-4956]

laḥn-ı çeng ü rübāb ėdi her yan

ṣayd ėtidin kebāb ėdi biryān

“her tarafta çengin ve rübabın nağmeleri vardı avın etinden pişirilen kebap idi.” [SS (R_1 315a-26); F_2 234b-110; F_2 234b-117; F_2 236a-14; F_2 236a-8; F_2 237b-64; F_2 255b-193; F_2 255b-196; R_2 189b-21; R_1 349b-17 F_2 236a-14 F_2 268a-197 F_1 295b-26 R_1 345b-55; R_1 349a-70 R_2 189b-21]

ehl-i vera‘ kim tapıp anda vücūd

çeng rükū‘ içre ṣurāḥí sücūd “meclisteki bütün dindarlar; çengi rükūda, sürahiyi ise secdede görür.” [HE 1361]

eger bir gişi ḳuş uġurlasa ya odun uġurlasa ya dümir (demür) ya çeşte ya çeng çaġana uġurlasa ya baġdan yimiş uġurlasa ya aġac ya buġday ya arpa ya ṭaru ya mercimek ya nohûẕ ya baḳla uġurlasa el kesmek vācıb olmaz, Şāfiʿī ḳavlinde vācib olur. Eger āzād gişi ḳul öldürse ya ḳul āzād gişiyi vurup öldürse, eger ālet-i ceng-ile vurup öldürmiş olsa ḳışāṣ vācıb olur. [KG 147b.15]

bundan sonra müfsidler, ḫamr u zemr çeng ü piyāle bola. [BEH 17b9, 56a19]

ḫaşmuŋ rebāb bigi iŋilerse ne ‘aceb

kim çeng bigi ḳahruŋ aŋa virdi gūşmāl [AD 69/4; (tkI/4); tcII/3]

düzdi bir meclis ki zühre rengini

görüben bırakdı elden çengini [İSK 118/514]

çeng iŋilerdi vü gülerdi cām

ol benefşe-kadd olup bu lāle-fām [İSK 120/3593]

sāz-zen çün çenge itdi rāst-çeng

dürlü dürlü sözler āġāz itdi çeng [İSK 123/2792]

elin aldı cāmı kıldı bezme sāz

çengini sāza getürdi nagme-sāz. [İSK 124/11, 124/1682, 124/1947, (124/2791),2792,2793]

zülfüŋüŋ çenginden işler erġanūnı gönlümün

ārıżuŋ renginden aġlar ergavānı çeşmümüŋ [MeN 38/2; (231/2); 279/3]

bu Yunusun gördügini eğer zühre göreyidi

çengini elden bıragup unudayıdı sāzını

“bu Yunusun gördüğünü eğer zühre görseydi çengini elinden bırakır sazını unuturdu.” [YED 163/6; (166/7); 189/8]

baŋa bu gün cehānda çeng dirler

laḳabda çeng-i ḫōş-āheng dirler

“bana bugün dünyada çeng derler, lakap olarak güzel sesli çeng derler.” [ÇN 299; 659; XVI; XVII; (771); 779; 843; 872; XVIII; 896; 922; 1050; 1053; 1145; 1152; 1219; 1227; 1314; 1315; 1319]

getür iy sāḳi-yi gül-ruḫ ḳanı ol cām-ı ṣabūḥ

buyur ol muṭribe kim alsun eline çengi [ADD 31-5; 154-4; 211-1; 194-4; 138-5; 142-5; (101-2); 101-5; 75-1; 23-11; 4-16; 132-5; 277-6]

çeng aradın boynın uzatıp revān

tüzdi uşal laḥża tümen miŋ fiġān

“çenç aradan derhal boynunu uzatarak bir anda binlerce figan kopardı.” [TSA (324a/2); 322b/5]

çenge (çinge): Nevâyinin verdiği bilgiye göre Türklerin zifaf ve kız alma toylarında söyledikleri şarkı türüdür.

yana çengedür ki Türk ulusı zifāf ve ḳız köçürür toylarıda anı ayturlar. “yine çengedir ki Türk ulusu zifaf ve kız göçürme toylarında söylerler.” [MDF BN 276a-13]

muganni çü ser menziling cingedür

sürudınıng dagı bezm ara çingedür

muġanni tüzüp çinge vezni de cenk

neva tüz ki hey hay ölenk hay ölenk

“ey şarkıcı, gittiğin yer çindir. Mecliste dahi şarkın çingedir. Ey şarkıcı sazını cinge havasına uydur. Hey ölenk hey ölenk.” [AL s.238]

çengi (çengī): F. Çeng denilen sazı çalan kimse; çengi. 2. oyuncu kız; çengi. [MaN 39a.1]

ġuṣṣa çengī min firāḳıŋ allıda

reglerimdür cism ara mıżrāb dik

“ben ayrılığın önünde kederli bir çengiyim, mızrap gibi vücuda gelmiş (olan) damarlarımdır.” [YE 65/2; (171/7)]

tapuḳda ni kemer yaşmay bilidin

yükünüp çeng çengīler ilidin

“çeng çengiler elinden diz çöküp huzurda belden ne kemer yaşamayacak” [DEH 115]

bu ḫud ol nev‘ şehni ḳıldı esīr
ki çėker ėrdi çengi birle nefīr
“kendisi o tür şahı esir etti, ki çengi nefir ile çekerdi.” [SS R_1 328b-188; (F_2 255b-197); F_2 268a-196; R_1 320a-54]

bugün bu dügüne gelmiş eger çengī ve ger deffāf
çalarlar ‘ūd u şeş-tālar dutup āhengi deflerden
“bugün bu düğüne çengi ve defçi gelmişse, ritmi deflerden tutup ud ve altı telli tambur çalarlar.” [MeN 95/18]

anı çengi dizinde düzdügini
alup sohbetlere hem gezdügini
“çenginin onu dizinde çaldığını, (eline) alıp sohbetlerde gezdiğini.” [ÇN (305); XIV; 788; 789; 1048; 1143; 1218; 1313]

ṣoḥbetüŋ şartı budur ola sebük-rūḥ nedīm
sāḳi emred ola çün sāde zenaḫdur çengí [ADD 101-3]

çengī nāmında bir üstādın “rāh-ı camederān” namıyla bestelemiş olduğu…[HAN (22/3)]

amma şunlar kim ehli sāzdur ya çengīdür [HBA 111b]

Rasūl: kim kim işitmek tilese çengī āvāzını... “Resul: kim çengi sesini işitmek istese...” [İM 83b/7]

yana bir ḫoş nekīsā atlı çengi bar ėrdi üni ḫoş mevzun tili. “yine hoş, sesi güzel, dili ölçülü nekisa adlı bir çengi vardı.” [HŞ (3815); 3947]

ėkinç köymiş kögüsdin tartıp āvāz buyurdı çengíge ḳıl tėp munı sāz. “çengiye bunu saz çal diyerek yanmış göğüsten çıkarıp seslendi.” [HŞ 3815; (3947)]

çeng-zen: F. Çeng denilen sazı çalan kimse.

tünd sėndin sipihr behrāmı
çeng-zen zühreniŋ dil-ārāmı
“çengzen zührenin gönül alması sendendir, gökyüzünün behramının haşinliği de sendendir.” [SS R_1 306b-5]

çeşte: F. Uzun saplı, altı telli büyük tekneli bir çeşit çalgı. [TAR 65]; [İH s.13]

eger bir gişi ḳuş uġurlasa ya odun uġurlasa ya dümir (demür) ya çeşte ya çeng çaġana uġurlasa ya baġdan yimiş uġurlasa ya aġac ya buġday ya arpa ya ṭaru ya

mercimek ya nohūẕ ya baḳla uġurlasa el kesmek vācıb olmaz, Şāfiʿī ḳavlinde vācib olur. [KG 111b.3]

ben oruç namaz içün süci içdüm esridüm
tesbīh u seccādeyçün dinledüm çeşte kopuz
“ben oruç ve namaz için içki içtim, sarhoş oldum. Tesbih ve seccade için çeşte ve kopuz dinledim.” [YED (62/8); 143/1]

çıġırtma: Ney, kaval gibi nefesle çalınan bir saz. [TAR 66]

çık-: Müzikte seslerin tize doğru yükselmesi.

öyle ki eger tīze çıḳmaḳ eger saḳīle inmek iḳtiżā ider [KİM (59/1); 61/18; 73/14, 15; 75/8, 20; 77/2; 81/1, 2, 3; 83/11; 85/8; 89/9, 17; 91/10; 95/11; 105/15; 117/6; 123/9; 127/5, 21; 129/5; 131/1, 3, 11, 14, 16, 133/1; 135/1; 143/2, 3, 6, 13; 145/12; 153/12, 30, 34]

çıngartġu (Uyg. çıngartġu, çıngratġu, çıŋratẏu; EAT çıŋraġu, çıŋraġı, çıŋragu; Kıp. çıŋraġu): Zil, çıngırak. [EUTS s.62 (P.P. 79,5)]; [EUTG s.565] [TAR 67] [MaN 38a.13; 38b.4]

qaç käräklig yemiş sögüt üzä birär çıŋraygu asıŋ “bir kaç elverişli meyve ağacının üstüne birer çıngırak asın” [İKPÖ s.177; LXXIX.6]

çıŋraġu āvāz ḳıldı. “çıngırak ses çıkardı.” [KE 169a/2]

çınġışda-: Madeni şeyler ses çıkarmak, şıngırdamak. [TAR 67]

çıŋır: Bir çeşit musiki aleti [İML s.161]

çıŋırdı (çiŋirdi): Çın ya da tın sesi. [TAR 67]

çıŋḳırdaḳ: Çıngırak. [TAR 67]

çıŋra- (çiŋre-): Çınlamak, şıngırdamak. [TAR 67]; [MaN 38b.4]

çıŋrat- (çiŋrendür-, çiŋret-): Çınlatmak, ses çıkarmak, şıngırdatmak. [TAR 67]

çırġa-: Şarkı söyleyip içmek.

yigin kelgey ayaḫçılar maŋa saġraḳnı tīz birgey
ḫanum ‘ışḳında çırġar men zehir pür bolsa yan daġu. [MeN 47/2]

çifte ḍarb: Çift vuruş.

onuncu çifte ḍarb [KY (69); 84]

çifte düyek (çifte-düyek): Musikimizde on altı zamanlı, sekiz vuruşlu, donanımdan sonra 16/4 şeklinde yazılıp gösterilen bir büyük usul.

çifte düyek tüm teke tüm tek tümtüm tek teke [YD 18/3]

çifte-düyek ḥafīf-i ṯānī ile sekizdür [AND 39-a; (39-b)]

çigev: Melodi.

çigev ḳılġa çigev ėtip tüze sāz yana ḳılġa muvāfıḳ hem ḫoş āvāz. “melodi yapacak, saz melodi yaparak sazı düzenlesin yine hoş sesle muvafık kılacak.” [HŞ 3805]

çik-: Ses çıkarmak, şarkı söylemek.

muġannī çikip naġme ḳıl bizni sād

kirek bolsa ol naġme-i ḫīz-bād

“Şarkıcı şarkı söyleyip bizi kutlu kıl, o hızlı rüzgar gibi nağmeler olsa.” [Sİ (F457b-6366); S251a-4956; S254a-5236]

çoġu: Ses, gürültü. [TAR 69]

çoġuldı (çoġultı): Gürültü, çağıltı. [TAR 69]

çögür: Türk halk musikisinde bir saz. XVII. Asırda klasik musikide de kullanılmıştır. [TAR 70]

bunlardan mā‘adā, kara düzen ve çöğür havaları vardır ki gerçi deyişle ırlayış olurlar [KİM 173/4]

D: Ebcet notasında perde belirteci.

evvel baḫşuŋ dükendügi yire ‘alāmet YH ḳomışlardur. Andan cemī‘i kirişi ṭoḳuz baḫş itmişlerdür. Ve evvel baḫş dükendügi yire ‘alāmet D ḳomışlardur. [ŞİE 17a/04]

dahulçı: Davulcu.

dahulçı elgi bağlandı tutayım āḫır ülker aḏaḳın sayġuçı kim. “davulcunun eli bağlandı, sonunda ülker yıldızının ayağını sayacak olan kim.” [HŞ 3140]

dāire (dā’yire) : Ar. 1. Def. pīşrev çala ve ṣonra daire çala ve sākin ola [HBA (99a); 105b] 2. Dörtlü ve beşli tabir edilen ses veya zaman gruplarının çeşitli şekillerde bir araya gelmesiyle oluşan yapıya dayire denir.

her birünün naḳarātın ve dāiresin ve merkezin anladı [KY 73; (90)]

ve iḫtilāf-ı dairenin bunda daḫı cereyanı vardur [AND 9-a; 10-a; 11-a; 12-b; 13-a; (13-b)]

dāire ile isti‘māl olunan usūllerdir ki beyān olunur [YD 12/2; (16/29)]

ḍarbü’l-feth: ḍarbü’l-feth tüm teke tüm teke teke tüm teke [YD 17/1]

niteki ẕī’l-erba‘anuŋ bir cemā‘atın, ẕī’l-ḫamsuŋ bir cemā‘atı-y-ıla terkīb itseler bir cem‘ ḥāṣıl olur ki bu‘d-ı ẕī’l-küll aŋa beŋzer ve ol terkīb olan nesneye dā’yire dirler. [ŞİE (39a/05); 49a/07]

dāire-yi ḥafīf ḍarb: Türk musikisinde usul.

dāire-yi ḥafīfin daḫı nıṣfı var [KY 71; (72); 74]

dāire-yi sakīl: Türk musikisinde usul.

dāire-yi sakilin nışfı var rub‘u var [KY 69; (72); 74; 79]

dal: Ar. Osmanlı alfabesinin onuncu harfi. Metinde “mi” hüseyni aşiran sesini temsil etmektedir.

dördincisi oldur kim ezmine-i dalı müştemil olalar. [LZE 17a/8, 9; 17b/10(2); 23a/8; 41a/5; 41b/6; 44a/6; 46a/1, 5; 47a/11; 47b/2, 3; (48b/8)]

dal zamānı: Türk musiki usullerinde kullanılan bir süre (zaman) belirleme göstergesi.

ve şol zamānlar ki fāṣılalar ortasına düşmişdür, ol zamānlara dal zamānı diyü ād ḳoduḳ. [ŞİE 70a/04]

dambırdı: Tambırtı, davula vuruldukça çıkan ses. [İH s.21]

ḍarb (ḍarbe): Ar. Vurma, vuruş.

ṭoḳuz felekden ṭoḳuz dürlü ḍarb [SEM 6b]

bir ḍarb daḫı yiğitler ḳatında urmaḳ gerek [HBA 109a]

ḍarb-ı sakīl yigirmi dört naḳarātdur [KY 41; 69; (71); 73; 85; 87; 88; 90; 91]

fenn-i mūsıḳīye de bir vasıtaya mürācā‘at edilmiştir ki buna ḍarb denir [HAN (34/8), 17, 20, 25, 36/1, 2]

kaç ḍarbe müştemil ise taḥtlarına yine raḳm olundu [AND 38/b]

ḍarb: XV. asır Türk musikisinde bir form.

ḍarb daḫı neġamāt-ı mevzūne olmada negamātıŋ meddi… [AND (38/a); 39/a]

ḍarbeyn: 1. İki vuruş, iki darp. 2. Musikimizde büyük usûllerden ikisinin birer veya ikişer defa arka arkaya getirilmesiyle yapılan usuller. [KİM 161/13]

geldük bu ḍarbeyn şerhine kim iki ḍarbdür [HBA 92b]

doḳuzuncu ḍarbeyn geldik ḍarbeyn şerhine [KY (70); 85; 87; 88]

ḍarbeyn remel ile berefşān devr-i kebīr ile berefşān remel ile muḥammes… [HAN 42/1]

ḍarb-ı fetḥ (ḍarb-ı fetiḥ): Ar.+F. (“fetih vuruşu, açan vuruş”, faslı açan peşrevlerde çok kullanıldığı, daha zayıf bir ihtimalle de askerî musikide kullanıldığı için bu ad verilmiş olabilir). Türk musikisinde bir büyük usul.

ḍarb-ı fetḥ uṣūlüŋ ṣıfat-ı beşeriyyesi oldur ki bir pīşrevde dört kerre devr ider [KİM 161/11; 185/13, 14]

ḍarb-ı fetiḥ ḥafīf-i ṣānī ile seksen sekizdür [AND 39/a; (40/a)]

ḍarb-ı fetih yürük semāī sengin semāī frengi fer‘ sakīl… [HAN 45/4]

ḍarb-ı ḥafīf: Türk müziğinde bir usul.

geldik ḍarb-ı ḥafīfe tābi‘ olan ḍarblar bunlardur [KY (69); 80; 86]

ḍarb-ı hüner: Türk musikisinde bir büyük usul. 38 zamanlı ve 19 darblıdır.

ḍarb-ı hüner ḥafīf-i evvel ile ondokuzdur [AND (39/a); 40/a]

davlunbaz (ṭavlunbaz): Ar.+ F. ṭabl-bāz. Davul, kös. [TAR 73]

dāvudī: Ar.+F. Hz. Davud'un sesi gibi gür ve tok ses ya da sesi olan.

laḥn-u dāvudī bile kilmes Mesīḥ-enfāsı ḫoş "o davudi sesin nağmeleri ile Mesihin nefesi hoş gelmez" [FK 67/2; 261/2]

törtinç ḫoş-āvāzī kim dāvudī naġme-si birle ḳuşnı ṭayerān-dın ve sunı cereyāndın men' ḳılsa. "dördüncü hoş sesli ki davudi nağmesi ile kuşu uçmaktan ve suyu akmaktan alıkoysa." [ÇG (126/12); 126/13; 153/1; 152/2]

davul (Har. ṭabl; Kıp. ṭabl; Çağ. ṭabl; EAT davul; ṭavul, ṭabl, ṭabul, tabul; Osm. ṭabl): Davul. [İKT 78a/8] [ŞD Mus.VI/1-1; G.XCIX/6; K.V/15]; [TER 282b/7540; 282b/7541]; [ŞD G.XIX/5]; [BM 12a/7]

gümbür gümbür davullar çalındı, altun tuç borılar ağarıldı. [DK 271/1]

ṭavullar [DK 132/7, 146/3, 285/12, 302/4]

yine namāza dirŋeşüp ṣaf bağlamaḳ buyurdı, ġāzilıġa barsalar ṭavul urmaḳ buyurdı. [BEH 57b22, (ṭ.vur-) 57b3]

siz daḳı ḳaçan bayram küni ṭavul vursalar ve borġu çalsalar, degme maḥalleden altmış yitmiş bolup namāza barup ive varuŋ. [BEH 57b22]

bir ḫastalıḳdur ki sebebi bağır ṣovuḳlıġıdur ve ol üç dürlüdür, ṭablidür, her ki bu ʿillete mübtelā ola ḳarnı ḳuruldayıcaḳ ṭabl üni gibi gelür. [EM 52b/1]

beni ṭabl u duhul dāyim ögerler

duruban ḳarşuma gögsin dögerler

"beni davullarla sürekli överler, karşımda durup göğüslerini döverler." [ÇN 801]

ol gice ṭabl-ı nübüvvet urdılar

ol gice şeytānı gökden sürdiler [SÇM II/133]

gögüs döger naḳāre vü sancaḳ saçın yolar

eydür nefīr ü zār ile ṭabl u 'alem ḳanı [ADD 24-7]

tabul kürsī naḳḳāre uruluban

tazı aṭlar körüklü ünin kişner ėmdi

"kürside davul nakkare vurdurup, Arap atları güzel sesle kişner şimdi." [AKY D70v15]

burġu ṭabul naḳḳāre urduruban

tazı aṭlar körüklü ünin kişner ėmdi

“davul nakkare vurdurup, Arap atları güzel sesle kişner şimdi.” [AKY (B74r2); M94/18]

muḥabbet ḳulları cān begleridür

ki bunlar şāh- bī-ṭabl ü ‘alemdür

“muhabbet kulları, can beğleridir. Bunlar, alemsiz ve davulsuz padişahtır.” [MeN 131/5]

ya ṭabllarda mahirler ellerinde müşāhede olınur [LZE 43b/6]

ya bir nesne-i table urmak gibi [HBA (52b); 53a]

ḳudūm ve def ve ṭabl gibi ‘alāt-ı ẕevātu’n-naḳra olub… [AND 3/b; 38/b]

ṭabl u nefīr ma‘rekesi içre dimeŋiz “davul ve bağırtılarla dolu savaş meydanında demeyin” [BV 185/4]

‘avāmġa rāh-zenídür ṭabl u ‘alem bile. “davul ve bayrak ile halka eşkiyadır.” [MK (23a/9), 23a/11]

gerçi ḳılur ṭabl özidin bu ḫurūş

līkin urur taş ḳazan örtükli cūş

“Gerçi davul kendisi ses çıkarır, lakin örtülü olan taş kazan coşar.” [HT 11a/105]

sindin eger Türkīde bolsa nevā

ṭabl-ı tehīdin çıḳarur sin ṣadā

“eğer sen Türkçe nağme söylersen, boş davuldan ses çıkarırsın.” [KMDII 29b/15]

kilip bed-nāmlıḳ ṭablını çalmaḳ

özini tikle il tilige salmaḳ

“gelip kötü namlık davulunu çalmak, kendini parça parça el diline salmak.” [DEH 238]

ṭablı birle tācını sındurdılar

derre a‘żāsın yalaŋlap urdılar [LT B25b-645; B25b-639; B27b-798]

kim ki bī-ṭabl iter ol yatışını

sındururlar başını yā tişini

“kim ki yatışını davulcusuz, gözcüsüz yaparsa, ya başını ya dişini kırarlar.” [BD 421/1]

alnında nė ṭabl ve ‘alemler bar. “alnında ne davul ve bayraklar var” [KEn (141v14); 141v15; 188r2]

āḫır davlat ulaş bir yėrde turmaz felek iḳbāl ṭablın dāyim urmaz. “sonunda devlet daima aynı yerde durmaz, felek ikbal davulunu daima çalmaz.” [HŞ 2114]

it oġurlananda taḳı bars oġurlananda taḳı düff oġurlananda taḳı ṭabl oġurlananda taḳı berbaṭ oġurlananda taḳı mizmār oġurlananda... “Köpek çalındığında ve pars çalındığında ve def çalındığında ve davul çalındığında ve kaz çalındığında ve ney çalındığında...” [İM 417a/8]

iy böyük ünli ṭabl “ey büyük sesli davul” [GT (304/13); 340/7]

biligsiz kişi ṭabl-ı bāz bigin taşından ḫoş āvāzı üni beyük turur “bilgisiz kişi davul gibi sesi dışından büyüktür.” [GT 304/13; (340/7)]

dāyire-i evvel: Türk musikisinde usul.

ve şol ḳısma ki anuŋ başlamaḳlıġı dāyirenüŋ evvel naġmesinden ola, aŋa dāyire-i evvel dirler. [ŞİE 49a/09]

dāyire-i ḫafīfü’r-reml: Türk musikisinde usul. (ŞİE Şekil 26)

dāyire-i ḫafīfü’ş-şaḳīl: Türk musikisinde usul. (ŞİE Şekil 23)

dāyire-i hezec-i evvel: Türk musikisinde usul. (ŞİE Şekil 27)

dāyire-i hezec-i ṣānī: Türk musikisinde usul. (ŞİE Şekil 28)

dāyire-i mużā‘fü’r-reml: Türk musikisinde usul. (ŞİE Şekil 24)

dāyire-i reml: Türk musikisinde usul. (ŞİE Şekil 25)

dāyire-i ṣaḳīl: Türk musikisinde usul. (ŞİE Şekil 21)

dāyire-i ṣaḳīl-i ṣānī: Türk musikisinde usul. (ŞİE Şekil 22)

dāyire-i żarb-ı fāḫtī: Türk musikisinde usul. (ŞİE Şekil 29)

def, def‘ (Kıp. düff): (Ar. duff – deff’ten) [Kelime def söyleyişiyle Farsça’ya da geçmiştir] Parmakla vurulmak suretiyle çalınan, bir tarafına ince bir deri gerilmiş ve etrafına birkaç çift zil konmuş, yuvarlak bir kasnaktan ibaret musiki aleti, daire. [SN 844; 5284]; [ŞD K.XIV/33]; [MT 2284; 2722]

ney itdügince dem dem nāle ḫoşdur

ki ura yanınca muṭrib deffi düm düm [AD (445/2); XLV/12]

def figān eyler niçe kim urılur

çeng nāle ider niçe kim burılur [İSK 125/1596]

gül yüzüŋ mecmū‘asından çün ṣabā açsam varaḳ

muṭrib aġlar def ter eyler ehl-i dil defter düzer [MeN 95/18; (375/6)]

yaḫşı bilür min şerefiŋni siniŋ

kirdi ṣafer şāh defiŋni siniŋ

“senin şerefini ben iyi bilirim; tefini Safer Şah gerdi.” [TSA 325a/7]

çün ser-āġāz etdi zühre çenge girdi müşterī

vācib oldı bī-def ü ney çarḫ-ı gerdān oynamaḳ [MeN 283/2]

ḫunyā-ger ü naġme-sāzı nāhid līkin def anıŋ ḳolıda ḫurşīd “şarkıcısı genç bir kız, fakat def onun kolunda güneş (gibi)” [LM 477]

def ü çengī vü rübābī bolsa

mey ü nuḳlī vü kebābī bolsa

“tef, çengi ve rübab olsa; mey, meze ve kebap olsa.” [BD 557/2]

def ṭabānçe yimekindin gūyiyā kirlip yatur

ney nefes almaslıḳıdın āḫırı körgüsi tāb

“tef, tokat yemiş gibi gerilip yatmaktadır; ney de nefes almadığı için (üflenmediği için) eziyet çekmektedir.” [MSD 374]

ḫoş vaḳttur imdi sizge ay şi‘r-hān-ı raḳḳās

tipret iliŋni defge uṣūl-ı dām-ı dem düm

“ey şiir okuyan rakkas, şimdi size güzel zamandır, elini tefe değdir usulüne göre çal.” [ŞHD 107a-2]

zühre uşatıp def ile çengini

nevḥa kökide tüzüp āhengini

“zühre isi tef ile çengini parçalayıp bu duruma ağıtlar yakar.” [HE 152]

ḳaçan bir kişi oynamaḳ āletini oġurlasa def gibi... “Ne zaman ki bir kişi def gibi oyun, çalgı aletini çalarsa...” [KFT 266b/15]

işitmese ḳulaḳ yıl-lar def ü nāy “kulak yıllarca def ve ney duymasa” [GT 212/5] bir ḥabbe deffinde körmişi yoḳ “bir tane definde gördüğü yok” [GT 121/2]

birbirine düşer ṭırnaġile def gibi ve zaḥme ve rebāb gibi nekim… [HBA (42b);52b; 53a]

ḳudūm ve def ve ṭabl gibi ‘alāt-ı ẕevātu’n-naḳra olub… [AND 38-b]

taḳı def ünin işitti. “Ve tef sesini duydu” [KEn 192r21; (192v3); 200r1; 200r2; 200r3; 223r19]

it oġurlananda taḳı bars oġurlananda taḳı düff oġurlananda taḳı ṭabl oġurlananda taḳı berbaṭ oġurlananda taḳı mizmār oġurlananda... “Köpek çalındığında ve pars çalındığında ve def çalındığında ve davul çalındığında ve kaz çalındığında ve ney çalındığında...” [İM 417a/8]

defek: Ar. Tef, musiki aleti.

būm ki ‘azm-i felek oldı aŋa

dāyiredin ay defek oldı aŋa

“baykuş göklere doğru yöneldi ve daire şeklindeki ayı kendine def yaptı.” [HE 849]

def-keşlıḳ: Ar.+F.+T. Tef çalıcılık.

bu def-keşlıḳ bile iy ḫāce-i ʻālī-cenāb eknūn
ıḳan u ḳarnaḳdın öt suzaḳda yorsaŋız Bulġar
“ey şerefli hoca, şimdi bu tefcilik ile Ikan ve Karnaktan geçip köyde yürüseniz” [YE 75/8]
nevāyī öt nihāvend ü ṣıfāhān birle tebrīzdin
ḥüseynī bolġuça ger saŋa āheng-i ḥicāz irmiş
“Nevâyi ısfahan ve nihavend ile tebrizden geç, hüseyni oldukça sana hicaz makamı imiş.” [YE 112/9]

defli: Ar. Defli, def çalgı aleti sahibi.

ıraḳ tüşmişde oḳdın türk yası ḳarı muṭrib bolur bir eski defli. “uzak düşen oktan yassı türk yaşlı eski bir defli çalgıcı olur.” [HŞ 4232]

dem: F. 1. Herhangi bir nağmeye sürekli şekilde eşlik eden ses. 2. Neyin en pest sekizlisinde kaba rast ile yegâh perdesi arasındaki sesler.

ʻışḳuŋ odında uram ʻūd bigi dem ney-isem
perdede rāst ḳılam nālemi her-dem ney-isem [AD (452/1); 423/1]
ki aŋa dem taʻbīr olunur [AND 6-a]

dem düm: Tefin çıkardığı ses.

ḫoş vaḳttur imdi sizge ay şiʻr-hān-ı raḳḳās
tipret iliŋni defge uṣūl-ı dām-ı dem düm
“ey şiir okuyan rakkas, şimdi size güzel zamandır, elini tefe değdir usulüne göre çal.” [ŞHD 107a-2]

dem çek-, dem dut-: (Öten kuşlar ve ney üfleyenler hakkında) Sesi kesmeden uzatmak. [TAR 75]

dem çıḳar-: Ney üflemek. [TAR 75]

deplek (debelek, deblek, dübelek): Küçük davul, dümbelek, darbuka. [TAR 76]

derā: F. Çan. [ŞD G.CLXXVI/7]

der-nihāvend: F. Nihavend makamında (Nihavend: Türk müziğinde bir makam adıdır. Makamlar listesinde Hicaz’dan sonra ikinci sırada yer alır. II. Murad devrinde (1421-51) yapılmış ve “Nihavend-i Kebir” ile “Nihavend-i Rûmi” ’ye ayrılmıştır.).

ḳılur köŋlüm hevā-yı kūh-ı elvend
işitkil bu ġazelni der-nihāvend
“gönlüm Elvend dağının hevesindedir, nihavend makamındaki bu gazeli dinle.” [SAMT 272]

der-rehāvī: F. Rehāvīde, rehāvī makamında. (rehāvī: Türk müziğinde bir mürekkep makam adıdır. "Urfalı, Urfa'ya ait ve mensup" demektir. Esasen Arap Musikisi'nde, terkibi rehāvīye yakın bir Urfa makamı vardır. Çok eskidir. Bu makam, daha sonra yerini Rast makamına bırakmıştır. İki çeşitinin olduğu söylenir.)

ḳulaḳ tutḳıl rivāyet ḳılsa rāvī

işitkil bu ġazelni der-rehāvī

"anlatıcı anlatırsa kulak ver, rehavi makamındaki bu gazeli dinle." [SAMT 245]

der-sedā: F.+Ar. Ses vermek.

kūs-ı muḥārebe der-sedā ḳılup meydān-ı muḥārebede ṭayyār ve intiẓār turur. [ON 119/05]

der-sıfahān: F. Isfahan makamında (Sıfahan: Türk müziğinin en eski mürekkep makamlarından biridir. Makamlar arasında 24. sırada yer alır. Yaklaşık 7.5 asırlıktır. XVI. asırdan önce şimdiki beyātī dizisine "Kürdi" sonra ise "Isfahan" denmiş, bugünkü İsfahan'a "Isfahānek " tabir olunmuştur.

icāzet bolsa iy sulṭān-ı ḫūbān

oḳuyın bu ġazelni der-ṣıfaḥān

"ey güzellerin sultanı izin olursa isfahan makamındaki bu gazeli okuyun." [SAMT 219]

destān (ç. desātin): F. Telli çalgıların sap kısmında ses çıkması için parmakla basılan belli noktalara denir.

ya'ni destānlar şol 'alāmetlerdür kim ālāt-ı ẕevātü'l-evtāruŋ ḳollarına baġlanur. [LZE 16a/9; (18a/6), 9]

destānlar diyü şol nesnelere dirler ki, ḳıl-ıla çalınur sāzlaruŋ destesinde nişānlar iderler. Tā ki nice nişandan nice naġme ḳopar, anı bileler kirişde. Ve şol nağmeler ki āvāzlar andan bellü olur, on yidi naġmedür ki cemī'si bir kirişden ẓāhir olur, bilinür. [ŞİE 16a/05]

ehl-i 'amel ba'żı āletlerde desātīn baġladılar. [LZE 2b/5; 16a/9(2); (18a/3); 23a/10, 11(2)]

2. F. Şarkı, teganni, terennüm

evvel destān-ı ḫusrevāni çalarlar. [KaN 76b/6]

ikinci faṣl: destānlaruŋ ḳısmetin bildürür. [ŞİE 11b/06]

destān-ı binṣır: Udda yüzük parmağı ile basılan perde.

ve ‘ūduŋ ḳolında nişān yididür ve her bir nişānuŋ bir adı vardur. …Ve altıncı nişān ki A ve Z yīrindedür, aŋa “destān-ı binṣır” dirler. Ya‘nī orta barmaḳ yanıdaġı barmaġı ḳoyacaḳ nişān dimek olur. [ŞİE 53b/07]

destān-ı ḫınṣır: Udda küçük parmak ile basılan perde.

ve ‘ūduŋ ḳolında nişān yididür ve her bir nişānuŋ bir adı vardur. …Ve yidinci nişān ki A ve Ḥ yirindedür, aŋa “destān-ı ḫınṣır” dirler. Ya‘nī sirçe barmaḳ ḳoyacaḳ nişān dimek olur. [ŞİE 53b/11]

destān-ı mücenneb: Udda yarım sesten fazlasını içeren ilk mücennep aralığı belirteci.

ve ‘ūduŋ ḳolında nişān yididür ve her bir nişānuŋ bir adı vardur. …Ve ikinci nişān ki anda A ve C vardur, aŋa destān-ı mücenneb dirler [ŞİE 53b/01]

destān-ı sebābe: Udda işaret parmağı ile basılan perde.

ve ‘ūduŋ ḳolında nişān yididür ve her bir nişānuŋ bir adı vardur. Ve üçinci nişān ki A ve D yirindedür, aŋa destān-ı sebābe dirler. Ya‘nī şehādet barmaġı ḳoyacaḳ nişān dimek olur. [ŞİE 53b/02]

destān-ı vusṭā-yı Fürs: Udda orta parmakla basılan Acem perdesi.

ve ‘ūduŋ ḳolında nişān yididür ve her bir nişānuŋ bir adı vardur. Ve dördinci nişān A ve H yirindedür, aŋa destān-ı vusṭā-yı Fürs dirler. Ya‘nī orta barmaḳ ḳoyacaḳ nişān dimek olur. [ŞİE 53b/04].

destān-ı vusṭā-yı Ẕelūl: Ar. ẕelzel. Eski Arap müzik nazariyatcısı Zelzel'ın udda orta parmakla bastığı perde.

ve ‘ūduŋ ḳolında nişān yididür ve her bir nişānuŋ bir adı vardur. Ve beşinci nişān A ve V nişānıdur, aŋa destān-ı vusṭāyı Ẕelul dirler. [ŞİE 53b/69]

destān-ı za’īd: Udda ilk yarım ses belirteci.

ve ‘ūduŋ ḳolında nişān yididür ve her bir nişānuŋ bir adı vardur. Şol nişān ki evvel ḳoyulmışdur ve A ve B’dür aŋa destān-ı za’īd dirler. [ŞİE 53a/13]

deste: F. Tutulacak yer, kabza, telli çalgıların sap kısmı.

desātīn cem‘-i deste vü destān bilgil kim ḳavm evtārdan ḥāṣıl olan naġāmātdan baḥṣ itdiler. [LZE 16a/9] ve destesi daḫı zerdālū aġacından gerekdür. [ŞİE (99a/09); 94a/05]

devāyir: Ar. Devirler.

ve daḫı ḳudemā bu devāyirden baḥṣ itdiler. [LZE (31b/2); 35b/9; 37b/7, 8]

devir: Ar. Dörtlülerin, beşlilerin ve diger bazı aralıkların peşpeşe eklenmeleri, "devir" adı verilen dizileri meydana getirir.

ya‘ni devr dāyire iki nev‘ üzerinedür. [LZE 8a/11; (31a/4); 42b/5(2), 6(2); 48a/6(2); 49b/6, 7; 51a/10(2)]

ve evvel bu kitab bir ḳıl üzerine olan devri bildürür. [ŞİE (11b/01); 11a/13; 45a/03]

altıncı faṣl: devrler nisbetin bildürür. [ŞİE 11b/10]

reng reng açıldı güller ol benefşe bigi güş

ḳuşlaruŋ sāzına kim mürg-i ḫoş-elḥān devridür [AD (192/3); 192/10]

devr-i ḥafif (devr-i ḫafīf): Türk müziğinde bir usul, hafif usulünün devri.

devr-i ḥafîfden ikisin birbirine cem‘ eylediler [KY 70]

ve bu devr-i ḫafīfüŋ ṣūreti budur ve ba‘żı üstādlar bu üçinci devre muḫammes dirler. [ŞİE 77a/01]

devr-i ḫafīf-i ṣaḳīl: Türk müziğinde bir usul adı.

ve devr-i ḫafīf-i ṣaḳīl dörtdür dirler. [ŞİE 76a/03]

devr-i hezec: Türk müziğinde bir usul adı.

ve bā‘żı üstādlar eydürler ki devr-i hezecüŋ iki devri reml devrinüŋ barābarıdur. [ŞİE 78b/08]

devr-i hindī: (Hindilere ait devir, usul F.) Türk musikisinde bir küçük usul. 7 zamanlı ve 5 darblıdır. 7/8 şeklinde yazılır.

birinci selām ya düyek ve yāhut devr-i hindī… [HAN 44/28; 45/7; 46/12; (47/19), 27]

devr-i kebīr: Ar. Musikimizde bilhassa beste, Mevlevi ayini ve peşrevlerde kullanılan, yirmi sekiz zamanlı, on iki vuruşlu, donanımdan sonra 28/4 şeklinde yazılıp gösterilen bir büyük usul. [KİM 161/12]

devr-i kebīr ḥafīf-i ṣānī ile yirmisekizdir [AND 39-a; (39-b)]

devr-i kebīr tüm tüm tek tüm tek tek tümtüm tek teketek [YD 17/23]

evfer ve üçüncü selāmın ilk ḳısmı ekseriyyā devr-i kebīr... [HAN 42/2; 44/29; (47/20)]

devr-i revān: Türk musikisinde bir küçük usul. 14 zamanlı ve 6 darblıdır. [KİM 161/12; 171/6; 187/4]

devr-i revān tüm tüm tek (?) [YD 18/17]

devr-i revan-ı hindī: Türk müziğinde bir usul adı.

devr-i revan-ı hindī ḥafīf-i evvel ile ondörtdür. [AND 39-a; (39-b)]

devr-i ṣaḳīl (devr-i sakīl): Türk müziğinde bir usul adı.

ve ba‘żılar bu devrleri bir dürlü daḫı beyān iderler ve eydürler ki devr-i ṣaḳīl sekizdür. [ŞİE 76a01]

biri devr-i sakīlden devr-i ḥafîfden ikisin birbirine cem‘ eylediler [KY (70); 71; 75]

devr-i ṣaḳīl -i reml: Türk müziğinde bir usul adı.

ve devr-i ṣaḳīl-i reml ṣūreti işbu devrdür. [ŞİE 77b/07]

devr-i ṣānī: Türk müziğinde bir usul adı.

ve bir kimse daḫı devr-i ṣānī’nüŋ ṭarīḳası üzerine eyde īḳā‘ı. [ŞİE 76b/02]

devvār: Ar. Bir müzik üzerinde her ölçüye verilen isimler, genellikle büyük ölçüler ve peşrevler için kullanılır (devrin çoğulu).

ol yirdin kim ol ḥażretning bu faḳīr sarı ‘ināyet ve iltifātları bar irdi mūsīḳīde devvār risālesin bitidiler kim bu fende andaḳ münaḳḳaḥ ve müfīd risāle yoḳtur. “o hazretin bu fakire iltifatları olduğu için musikide Devvar risalesini yazdılar, ki bu fende onun gibi açık, doğru ve faydalı risale yoktur.” [HM T770b7]

dın- : Ses çıkarmak, söz söylemek. [KaN 80b/5]

ol ere eyitdi, işüŋe eyitdüŋ dınmaġıl didün ol işüŋ yılḳıdur ve daḫı bir rivāyet içinde eydür kim işüŋ ʿacemidir didi ve bu ḳorḳu ol gişiyedür kim ḫuṭbe işitse, velīkin ol gişi kim ḫuṭbe işitmese ve hem yaramaya dünya sözin söylemek. [KG 43a.10]

dın: Ses, sada. [TAR 78]

dıŋsuz: Sessiz, sakin [KaN 2b/6, 12a/13; 89b/3]; [TAR 78]

dıŋsuzcek: Sessizce, yavaşçacık. [TAR 78]

dıŋsuzın: Sessizce, yavaş sesle, gizlice. [TAR 78]

dıŋsuzlık: Sükût. [TAR 78]

dilārā: Bugün elde örneği olmayan eski Türk mürekkep makamlanndan biridir. dilārā tesmiyesi ile taḥrīri münāsib görüldü [AND 15-b; 22-a; (23-a)]

dil-ārām: F. Türk müziğinde bir usul adı.

ve eger hezec devrinden ḫafīf-i reml devrine varsalar ol daḫı ḫūb olur, aŋa “dil-ārām” dirler. [ŞİE 79b/08]

dilāvīz: F. Abdülbaki Dede'nin terkibettiği 7 makamdan biri.

dilāvīz ‘acem perdesini evç perdesine taḥṣīṣ ile nişābūr āġāze idüb ‘aşīrān ḳarār ider [AND 16-b; (37-a)]

dildār: F. Abdülbaki Dede'nin terkib ettiği 7 makamdan biri.

dildār neva āġāze idüb ḳā‘ide-i sābıḳ üzre bir rast āġāze idüb ḳarār ider [AND 16-b; (37-b)]

dil-güşā(y): F. Haşim Bey Mecmua’sında Arif Mehmed Ağa tarafınan terkip edilen ve şeddaraban icradan sonra rastta karar veren mürekkep makam olarak tarif edilir.

ġonçe dik köŋlümni açḳan bolsa tīġın çāk itip

taŋ imestür kim bolur dāyim revān su dil-güşāy

“kılıcın gonca gibi gönlümü yarıp açsa, akan suyun her zaman kalbe ferahlık vermesi tuhaf değildir” [FK 617/4; 640/6]

dil-küşā şedd-i ‘arabān āġāze idüb rast perdesine geldikde anda ḳarār ider [AND 23/a]

dilkeş: Dilkeşhâveran makāmının kısaltılmış adı.

dilkeş ḳāide-i ḥüseynī ile tamām būselik icrāsīle ‘ırāḳ ḳarār ide [KTRM 181b/13a]

dilkeşhāverān/zilkeşhāverān (dilkeşḫāverān, dilkeş-ḫāverān, zīlkeş-i ḥavārān, zilkeşīhevārān, zīrkeş-ḫāverān, zīrkeşḫāverān): (F. dilkeş “gönül çeken” ve ḫāverān “doğu ile batı” veya “Horasan’da bir vilayet” ile dilkeş-ḫāverān) Musikimizde hüseyni makāmı dizisine ırak perdesinde segah dörtlüsünün veya ırak makamı dizisinin bir kısmının (mesela pest dörtlüsünün) eklenmesinden meydana gelen, ırak perdesinde karar kılan, beş asırlık veya daha eski en güzel birleşik makamlardan biri [Sadece dilkeş de denir]

ḍilkeşhāverān oldur ki ḥüseynī āgāz ide [KY 62; (64); 93]

dilkeş-ḫāverān ḥüseynī āġāze idüb ‘ırāḳ ḳarār ider [AND 15-b; 16-a; (30-b)] dilkeş-ḫāverān husule geldigi gibi beyāti ve hüzzām ve muḥayyer sünbüle… [HAN 32/15]

dilkeşḫāverān ḥüseynī āġāz edüb rehāvī ḳarār eder [YD 13/8]

zīlkeş-i ḥavārān oldur ki ḥüseynī başlana, ‘Irāḳ ḳarār ide. [ŞİE 117a/04; (118a/05)]

zilkeşīhevārān oldur kim ḥüseynī āġāz ide [HBA 143a]

zīrkeş-ḫaverān ḥüseynī gibi ḥareket idüb ‘ırāḳ ḳarār ider [KİM 139/10; (153/36)]

zīrkeşḫāverān ḥüseynī tamām āġāze idüb ‘ırāḳ ḳarār idersin” [KTRM 176b/55; (181b/92)]

nedür zilkeş ya zīrkeşḫāverān bil. [SEM 13a/8]

dil-nişīn: (F. dil-nişin “gönülde yer tutan”dan) Musikimizde hüseyni ve rast basit makamlarının birleştirilmesiyle yapılan ve rast (sol) perdesinde karar kılan, 2-3 asırlık birleşik makam.

dil-nişīn ḥüseynī āġāze idüb rast perdesinde ḳarār ider [AND 16-b; (34-b)]

dil-rübā: F. Tahminen iki asırlık bir makamdır.

dil-rübā gerdāniyye perdesinden tīz çārgāh perdesine dek şu‘ūden ve hübūṭan rast āġāze idüb… [AND 16-b; 36-b]

ki yoḫ durur saŋa mānend-i dil-rübā eydem. [ŞİE 6a/01]

dil-sūz: F. Günümüzde örneğine rastlanmayan Türk müziğinde eski, birleşik bir makam.

‘aceb mi ‘ūd ṣıfāt olsa nālişüm dilsüz
ki oldı şem‘ bigi āteşīn-zebāne ciger [AD (245/6); 715/5]

diŋlen-: Dinlenmek, duyulmak.

eyle olsa işidenlere leẕẕet artuḳ ḥāṣıl olur ve nağme āvāzı daḫı diŋlenür. [ŞİE 112a/12]

dintar: Dinî ayin icra eden. Sog. dendar. Mani dinine ait bir ıstılah.

…tayğüntan manıs tantakı kiçig di (n?) tar burua: guru (:) eşidşiçimiz…“…Taygüntan sarayındaki küçük dintarlar burua gurulardan (?) işitenler…”[ETY s.91; Ir. 103 (II,91)]

do: (İtal. do) 1. Gam dizisinin birinci sesi, si ile re arasındaki ses. 2. Bu sesi gösteren nota işareti.

nota ḳırāatinde her perdeye i‘tā edilen isimler her yerde aynen kabul edilmiştir ki onlar da şunlardır: do-re-mi-fa-sol-la-si [HAN (23/26)]

dögil- (dögül-): Dövülmek, vurulmak, çalınmak. [TAR 83]

gümbür gümbür naḳaralar dögildi, burması altun tuç borılar çalındı. [DK 63/5, 120/5, 146/3, 302/4]

dūdek-terāşlıġ: F.+T. Düdüğün yapıldığı kamışı oyma, yontma, düzeltme. meymūn-bāzlıġ ve düdük-terāşlıġdın özge ni örgengey “kurnazlık ve düdük tıraşçılığından başka ne öğrenecek?” [MK 102a/6]

duraḳ evferi: Türk musikisinde bir büyük usul. 21 zamanlı ve 8 darblıdır.

duraḳ evferi usulleriyle bestelendiği mervi ise de el-yevm mevcut olanların hiçbirisi… [HAN 48/3]

duraḳ: Dini-tasavvufi Türk musikisinde bir form. Bir çeşit ilahidir.

…şarḳı āyīn-i şerīf ilāhī duraḳ [HAN (45/21); 48/1, 2]

ḍurūb-ı ṣelāṣe: Üç vuruş.

ḍurūb-ı ṣelāṣeniŋ birinden kaç ḍarbe müştemil ise taḥtlarına yine raḳm olundu [AND 38-b]

dübelek > deplek (debelek, deblek, dübelek): Küçük davul, dümbelek, darbuka. [TAR 86]

düdük (Çağ. tütük, EAT düdük): 1. İçinden nefes veya buhar basıncı geçirilince keskin bir ses çıkaran âlet veya düzenek. 2. Dilli ve dilsiz iki türü bulunan, yedi ses perdesi olan, 25-30 santim boyunda basit bir musiki aleti. [TAR 86]; [Kİ s.48]; [DM 11b/6; Z/2-83, C-36, M-103, T-166]; [NK 116]; [RS 205d/15]

anuŋ bir boġazı vardur aŋa türkçe ḳuru boġaz dėrler ol düdük gibidür ol yaluŋuz. [TM 15a-5]

imdi Yaʿḳūb aġlamağından düdükde munça aġlamaḳ ḳalsa, bilgil kim Yaʿḳūb aġlamağı nite erdi. [BEH 139a13,14, 15, (16)]

lāyān ḳavmı-y-ıla bunlaruŋ artlarından irişdi, destūrsuz gitdüg-içün Yaʻḳūb'a 'ıtāb itdi, eyitdi: ''Niçün baŋa bildürmedüŋ ḳızlarumı feraḥ-ıla ṭallar-ıla, düdükler-ile gönderey-idüm?'' Ve daḫı eyitdi: ''Niçün putlarumı alduŋuz?'' didi. [İKT 78a/8]

meger bir gice düdük ünini ḫoş

işitdi vü andan revān gitti hūş

"bir gece güzel düdük sesini duydu ve aklı başından gitti." [FN 39/471; (39/468); (39/472); 39/473]

Dāvuduŋ ḥalḳında düdük vardı [HBA 125a]

düdükci: Düdük çalan kişi, neyzen. [TAR 86]

dügah (dügāh) : F. 1. Musikimizde saba makamı ile zengule dizisinden birkaç sesin birleşmesiyle meydana gelen ve dügah perdesinde karar kılan birleşik makam. 2. Musikimizde orta sekizlide "la" sesinin adı, dügah perdesi. [MT 3823]

pes bu ışfahāndur ki maḥaṭṭı dügāh ola. [LZE 10a/11; 36a/9; 36b/1; (37a/10); 38a/4; 39b/3; 40a/10; 41b/6]

kendü ḫānesinden yuḳaru dügāh ve segāh ve çārgāh ḫāneleri seyr ider [KTRM 175a/34; 176b/56; (177a/58(2)); 177b/60(2); 177b/61(3), 62(3); 178a/63, 64(3), 65(2), 66, 67(4); 179a/68, 73(4), 74(2), 75; 179b/77(3); 179b/80(2), 81(3), 82; 180a/85(6); 180b/86(2), 87, 88(13), 89(2); 181a(2); 181a/91(2), 92(2); 1b; 2a(2); 2b; 3a; 3b; 4a; 4b(2); 5a(2); 5b; 6b(2); 7b; 8b(5); 9a(3); 9b(2); 10a; 10b(3); 11b; 12b(2); 13a; 14a; 14b(2); 15b; 16a]

dügahuŋ perdesinden it ḫurūcı [SEM (8b/3), 7, 12; 9a/6, 7; 9b/3, 8, 12; 10a/4, 6; 10b/6; 11a/2, 9; 11b/3, 5, 6; 14b/4; 15a/4, 7, 9; 16a/5, 6, 7, 11; 17a/3; 17b/11; 18a/2, 4(2), 5, 6, 10; 18b/2, 3, 6, 8, 10; 22b]

şol nesneleri bildürür ki anlara bu ṣanā'at ehli "'anāṣır-ı erba'a" diyü ad ḳomışlardur ve anlar dörddür: …ikinci dügāh… [ŞİE 116b/13]

üsti yikgāh dahı üsti dügāh ola aŋa ışfahan dirler [HBA 110a; 111a; 112a; 112b; 113a; 113b; 114a; 114b; 115a; 115b; 116b; 117a; 117b; 118b; 119a; 119b; 143a; 143b; 144a; 144b; 145a; 145b; 146a; 146b; 147a; 147b; 148a; 148b; 149a; 150a; 150b; 151a; 152a; 152b; 153a; 153b; 154a; 154b; 155a; 155b; 156a] evvel yekgāh

dügāh sigāh çārgāhdur [KY (45); 47; 49; 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58; 59; 60; 61; 62; 65; 66; 67; 68; 96; 98; 99]

dügāh ve zirgüle ve ‘ırāḳ perdesine seyr şarṭındandur [AND 16-a; 25-b; (26-a)]

zevālī (zāvilī) segāh āġāz edüb dügāh ḳarār eder [YD (13/23); 14/3; 14/6; 14/17; 14/21; 14/22; 15/2; 15/10; 15/21]

dügāhın āheng teline başup [KİM 3/10; (5/6); 7/1, 8; 9/9, 10; 43/4, 6; 45/11; 47/9; 51/1, 3, 14, 19; 53/5, 7, 8, 9, 10, 12, 16, 20; 55/11, 16; 57/2, 6, 14, 16; 59/1, 2; 61/8, 12, 17, 20, 24; 63/2, 11, 13; 69/4, 12, 15, 17; 71/3, 10, 12, 14, 15, 18, 20; 73/1, 3, 9, 11, 13, 17; 75/5, 12, 17; 77/1, 2, 4, 18; 79/1, 3, 6, 8, 9, 15, 21; 81/4, 6, 15, 19; 83/2, 3, 6, 7, 9; 85/12; 87/4, 5, 89/6, 11, 17; 93/3, 17, 95/1, 2, 6, 7; 99/11, 12, 14, 15; 101/11, 12; 103/11, 14, 18; 105/1, 7, 9, 20; 107/3, 16; 109/1, 2, 9, 14, 17, 18; 111/7, 9, 11; 113/16, 22, 24; 115/1; 117/6; 119/9; 121/10, 125/10; 127/15, 17, 19; 129/3, 9, 13, 15, 20, 131/2, 3, 4, 6; 133/1, 2, 4, 12, 13, 16, 137/22; 139/16; 141/3, 5, 7, 10; 143/3, 4, 8, 9, 11; 145/3, 8, 11, 12, 15; 147/2, 8, 11, 13, 14, 15; 149/3, 4, 5; 151/4, 16, 17, 21, 25, 27, 29; 153/2, 7, 10, 13, 15, 25, 34; 157/4, 15, 16, 18]

…çārgāh segāh dügāh rāst… [HAN 24/14; (25/15), 24; 26/1, 23, 24, 25, 26]

dü-gāh u hem si-gāh u çār-gāhı
nihāvend ü ḥüseynī penç-gāhı

“dügah, segah ve çargahı; nihavend, hüseyni ve pençgahı.” [ÇN 605]

dügāh-‘acem (dügāh-ı ‘acem): F. Türk musikisinde en az 5 asırlık bir mürekkep makam.

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …ḳırḳ yidinci dügāh-‘Acem… [ŞİE (119/06); 120a/09]

dügāh-‘acem dügāh gösterüb ‘acem ḳarār eder [YD 15/21]

dügāh-ı ‘acem oldur ki dügāhı temam göstere [KY 64; (68)]

dügāh-ı ḳadīm: (Eski dügah) Türk musikisinde bugün elimizde örneği bulunmayan çok eski bir makam.

dügāh-ı ḳadīm bu daḫī ḳudemā-i müteaḫḫirīn ve ḳudemā ‘indinde yegāh… [AND 16/a; (25/b)]

dügāh-ı nevrūz: Türk müziğinde birleşik bir makam.

dügāh-ı nevrūz ḳarār ide [HBA 147a]

dügāh-ı şehnaz: Türk müziğinde birleşik bir makam.

dügāh-ı şehnāz ḳarār ide [HBA 148a]

dügāh perdesi (perde-i dügāh): Türk musikisinde orta sekizlideki "la" notasının adı. Makamların çoğu bu perdede kalır.

dügāh perdesi gösterüb anda ḳarār ider [AND 5-b; 6-b; 7-a; 9-b; 10-a; 10-b; 11-a; 11-b; 12-a; 12-b; 13-a; 13-b; 18-a; 20-a; 20-b; 2l-a; 2l-b; 23-b; 24-b; 25-a; 25-b; (26-a); 27-a; 29-a; 29-b; 30-a; 3l-a; 31-b; 32-a; 32-b; 34-b; 35-a; 35-b; 36-a; 37-b; 44-b; 45-b]

dühül: F. Davul. [MT 3907]

dühül üniyile üniyile ḫoca

ne bilür ki pesvān uyımaz gice

"hoca davul sesiyle uyanır, bekçinin gece uyumadığını bilmez." [FN (11/125); 11/127; 28/341; 42/509; 79/980]

düm: Türk musikisinde usulün ekseriya kuvvetli darbını gösteren lafız. Sağ elle vurulur. Davulun tomağı dümleri, değneği tekleri (zayıf zamanları) vurur.

düm lāfẓı madde-i uṣūl gibidür [AND (38-b); 39-a; 39-b; 40-a; 40-b]

düm düm: Tefin çıkardığı ses.

nedür def ėtdügi düm düm ve yā ney ḳılduġı zārī

meṣel dėrler meger bunlar nigārumuŋ diyārından [MeN 99/5]

dümrü (Kar. tümrük; Har. tümrü, tümrük; Kıp. dümrü, tümri, tümrü; EAT dumrı, dumru): Tef. [SN 3241]; [Kİ s.50]; [ETZ 15b-8]; [TA 25b/12 (H 68, K 207)]; [DLT I, 478-13]; [İML s.146; 161]

cevheri virme dükāndār eline

altunı degşürme dumru pulına

"İnciyi sarraftan başkasına verme ve altını da tef çalanın kazandığı para ile değişme." [GAR 913/10]

dünbek (Çağ. tünbek): F. Dümbelek.

yol erenleri göçüp yola girdi

döge yorır āhır dünbeki servān

"yol erenleri göçüp yola girdi, sonunda kervan başı davulu çalıyor." [ÇAR 12]

çalupdur deve dünbegin kāruvān

irişmez durur menzile kārbān

"kervan deve dümbeleğini çalmıştır (fakat) varılacak yere varamamıştır." [FN 79/978]

ra'dni dib bezmi de tünbek üni

berk kebabı otının uçkunı

“mecliste dümbelginin sesi, gök gürültüsüne benzer. Kebabının ateşi kıvılcımı da yıldırım, şimşek gibidir.” [AL s.218]

ra‘dnı dip bezmide tünbek üni

berḳ kebābı otınıŋ uçḳunı

“gök gürültüsü eğlence meclisinde davul, şimşekse kebabından çıkan kıvılcımdır.” [HE 3079]

dü-tāre: F. İki telli saz.

dü-tāre üni ‘ıyş u ferāġatnı birür yād

muṭribḳa ḳulaḳ tut ki ni dir naġmede sāzı

“iki telli sazın sesi zevk ve vazgeçmeni hatırlatır, çalgıcıya kulak ver ki nağme çalan sazı ne der?” [BD 62/2]

düyek (dü-yek): (F. dū “iki” ve yek “bir” ile dū-yek) 1. Tavla ve zar oyunlarında atılan zarlardan birinin ikiyi, diğerinin biri gösteren taraflarının üste gelmesi şeklindeki oyun sayısı, iki bir. 2. Musikimizde bilhassa ilahilerde ve şarkılarda kullanılan sekiz zamanlı, beş vuruşlu ve donanımdan sonra 8/8 şeklinde yazılıp gösterilen çok eski, güzel, çok tutulmuş bir küçük usul. [KİM 161/13; 185/9, 11] düyek usūlü 8 ḍarbdan ‘ibāret olduğundan misal olarak onu zikredelim [HAN 36/3; 44/28, 32; 45/7, 9; 46/12, 21; 47/19]

düz-: bk. tüz-. (müzik aleti için) Çalmak; düzen vermek, akort etmek. [TAR 89]

kim sāzın düze tamam andan serāġāz eyleye [HBA (99a); 116b] sāzı tamam düzesin [HBA 109b]

düz iy muṭrib nevā-yı erġanūnı

süz iy sāḳī şarāb-ı erġavānı

“ey çalgıcı, org nağmeleri çal. Ey saki, erguvan şarabını süz.” [ÇN 305; (663); 1142; 1145; 1212]

düzen: Akort. [TAR 88]

düzül-: Çalınmak (müzik aleti için).

sāzın temām düzülmişken [HBA 113a; 113b; 114a; 114b; 117a]

eb‘ād-ı kübrā: Musikide büyük aralıklar.

ve bu üçden ġayrı altı bu‘d daḫı vardur. Anlara “eb‘ādı kübrā” dirler. Ya‘nī “büyük bu‘dlardur “ dimek olur. [ŞİE 24a/02]

eb‘ād-ı büzürk: Müzikte bir aralık.

ve altı nev‘i daḫī vardır aŋa eb‘ād-ı büzürk. [SEM 22b]

eb‘ād-ı laḥnī: Müzikte bir aralık.

eb‘ād-ı hendesede eb‘ād-ı laḥnī ve eb‘ād-ı ṣuġrā daḫī dirler. [SEM 22b]

eb‘ād-ı ṣuġrā: Müzikte bir aralık.

eb‘ād-ı hendesede eb‘ād-ı laḥnī ve eb‘ād-ı ṣuġrā daḫī dirler. [SEM 22b(2)]

ebrişīm: (F. ebrişum’dan) [Kelime Türkçe’den Bulgarca, Sırpça ve Yunanca’ya da geçmiştir]. Bükülmüş ipekten iplik.

ebrişīmi çalıcı ḳaç barmaġile çalar [HBA 106a]

edvār: Ar. Eski müzik nazariyatı kitaplarına verilen bir addır. Şarklıların Arap, Acem ve Türkçe telif ettikleri müzik kitaplarında, mecmualarında makamlar ve usuller daire şeklindeki şemalarla gösterilmek adet olduğundan dolayı bu ismi taşırlar. [KTRM 4, 5, 7, 8, 10, 14, 26]

ṣāḥib-i edvār edvārında didügi üzerine dört emirdür. [LZE 5b/7; 10a/2(2), 5, 11; 13a/1; 20b/7; 21a/3; (28b/5(2)); 29a/4; 30b/11; 31a/1; 54b/4]

kitāb-ı edvār diyü ad virdi [SEM 7b]

imdi eydelüm ki her harflerelere ve ṣavtlara ḥareket ve sükūn ‘ārıż olur. Ya‘nī vaḳt olurlar bu ḥarfler ve bu ṣavtlar müteḥerrik olurlar. Vaḳt olurlar ki iki ḥareketüŋ ortasında olurlar. Ve bu zamānlar daḫı muḫtelif olurlar miḳdārda. Ve ḥer vaḳt ki zamānlar bir ḳaç ḥareket üzerine ortaya düşeler. Ve andan ṣoŋra gine bir ḳaç ḥareketler bir ḳaç zamānlar-ıla ol evvel vāḳi‘ olan barābar olub vāḳi‘ olursa, ya‘nī ol ikinci zamān evvelki zamān gibi olursa, bi‘aynihā olara edvār dirler. [ŞİE 67b/13]

lākin gördügümüz edvārlardan müstefād olmayub ismi daḫı nā-ma‘lūm olmaġla bu nām ile taḥrīr olundu [AND 3/b; 5/b; 8/b; 19/a; 20/a; 21/a; 22/b; 24/a; 26/b; 27/a; 32/b; 33/a; (45/b)]

ve muṣannif on iki ḳısm getürmişdür ve anuŋ edvarını beyān ḳılmışdur. [ŞİE 31b/05]

ol cümledin edvār ve mūsīkī ilmidür kim çün lehcesi ve ḥüsn-i ṣavtı ḫūb irkendür. “Bunlardan biri musikí nazariyātı ve ilmi idi. Lehçesi ve sesi güzel idi.” [HP F747a/14]

Fiṯagoreṯ Ḥakīm zamānıdın kim edvār ‘ilminiŋ vāżı‘ıdur. “Pisagor hekim zamanın edvar ilminin kurucusudur.” [AŞNR M799a4]

biri eş‘ār baḥrindin su saçıp/ biri edvār rūdındın söz açıp “biri şiirler denizinden su saçmış, biri edvar sazından söz açmış.” [DEH 74] ...

bu sürūdnı remel-i müsemmen-i maḥẕūf vezniġa iltip mūsiḳī ve edvār ‘ilmide mülāyim ṭab‘lıġ bī-naẓīr yigitler ġarīb naġamāt u elḥān bile ‘acīb taṣarruflar ḳılıp...

“...bu tür şarkıları remel-i müsemmen-i mahzuf veznine sokup musiki ve edvar ilminde yumuşak yaradılışlı benzersiz yiğitler garip nağmeler ve ezgiler ile acayip tasarruflar kılarak...” [MDF BN 276a-6,9]

ilm-i mūsiḳī vü edvārda ‘ömrüŋ kiçti

ay Benāyī mü‘min olsaŋ bola ímān birle

“ey Benayi müzik ilmiyle ve onun kitaplarıyla ömrün geçti, münin olsan iman ile olsun.” [ŞHD 160b-3]

edvār çıḳar-: Musiki icra etmek.

ve ‘ūduŋ kirişlerini ‘ūduŋ üstine yaraşdurmaḳ bildürür ve ‘uddan edvār çıḳarmaḳ bildürür. [ŞİE (52a/11); 64a/11]

edvār ilmi: Musiki ilmi.

şöyle bildüm ki edvār ‘ilminden bir kitābdur. [ŞİE 6b/11]

edvār-ı mūsīḳī: (Ar. devr’in çoğul şekli edvār) 1. Doğu musikisine ait eski nazariyat kitapları [Makamlar ve usuller daire şeklinde şemalarla gösterildiği için bu isim verilmiştir]. 2. Musiki.

edvār-i mūsiḳiyi īcād ve peydā idenler yalŋız ‘ameli görüb… [KİM 35/11]

ehl-i mūsīḳī: Müzik ehli.

egerçi ehl-i mūsiḳī değil ise de dihḳānı daḫī ḥaddince āġāze eyler. [AND 3-a]

ekeme (ikeme): Bir çeşit saz, kubuz gibi çalınan bir çalgı [DLT I, 137-14; DLT III, 174-11]

eksük saz: Şükrullah'ın çenk, nüzhe, kanun ve muğni sazlarına verdiği isim. ammā bir ḳaçı dahı vardur ki üstādlar ḳatında ol sāzlara eksük saz dirler. Ve ol eksük sazlar dörtdür. [ŞİE 98b/11]

elhān (elḥān) : Ar. Lahnın çoğulu, nağmeler, ezgiler. [MaN 39b.9; 40b.9; 66a.6]; [ŞD K.IX/48]; [TER 68a/1744; 70b/1818]

pes bu medār-ı elḥāndan her naġmenüŋ ḳırḳ bişincisi ile aralığıdur. [LZE 2a/3(2); 2b/6, 8; 4a/6, 7, 9; 14a/7(2); 18a/7, 9; 19a/l; 21a/5; 21b/9; 22a/10; 23a/7; 23b/4; 24a/l, 6; 24b/1, 7; 25a/3, 9; 25b/2, 7; (26a/8); 31b/5; 32a/2; 47a/9; 54a/2; 55a/7] ...

andelīb-i devrān ve tūtī-i hoş elḥān... [HBA (6b); 39b; 101b; 124b; 127a; 136b]

elḥān isimlerinden rāmiş-i cān nāmı ile taḥrìri münāsib görüldü [AND 1/b; 3/a; 3/b; 4/a; 5/a; 5/b; 33/a; (34/a)]

bülbüllerin elhān-ı vecd-āveri etrafı muhit olan samt u sükûneti yırtarak… [HAN (20/21)]

ger nevāyí bülbülī irdi ḫoş-elḥān kör ki hecr

nevḥa rengi körgüzür her dem anıŋ elḥānıda
“Eğer Nevâyi güzel sesli bir bülbül olsa idi, ayrılık her zaman onun nağmelerinde her zaman ayrılıktan dem vurulurdu.” [İD 347/9]
yasaġaç bu bāġ-ı rūḥ-efzānı naẓm ehli anıŋ ḫōş-elhānı “bu ruhu yücelten bahçeyi şiir ehli onun güzel sesi yapacak” [MN 1A/2]
andaḳ ki her maḥalda her nev‘ münāsib naẓmlardın şírín ‘ibāret ve tekellüm bile, ba‘żı maḥalda rengín elḥān ve terennüm bile andaḳ edā ḳılur irdi “o şekilde ki bazen bu parçalardan bazısını tatlı ibare ve tekellüm ile bazen de renkli nağme ve terennüm ile o şekilde okur idi” [HP Ü397b/22]
elḥānı ḫoş ü ḥüsn-i edāsı dil-keş “nağmeleri hoş, güzel edası gönül çekici.” [MK 21a/6; 46a/8; 63b/3]
ve rūḥ-güsterlıḳda anıŋ ḥayāt-āsā elḥānı dik Dāvud-timṣāl. “ve ruh vericilikte onun hayat benzeri nağmeleri Davud gibidir.” [AŞNR M801b22]
ammā köŋül būstānı-nıŋ türlüg gül-leri açılıp rūḥ bülbüli elḥānḳa kėlip... “ama gönül bahçesinin türlü gülleri açılınca, ruh bülbülü nağmelerle ötünce...” [ÇG (79/12); 153/1]
nevāda bülbili serv üzre tüzse elḥānın
közi bulaḳ bolur, işitse saḫre-i ṣammā “bülbülü servi üzerinde nağmeler düzse, sert kayalar bile işitince gözleri pınar olur (gözünden pınar gibi yaş akar).” [MSD 325]
muġannílerġa bülbüller bigin zār
hezārān nev‘ elḥān vaḳti boldı
“çalgıcılara bülbüller gibi inleyen binlerce çeşit nağme vakti geldi.” [ŞAD 247/6]
bu sürūdnı remel-i müsemmen-i maḥẕūf vezniġa iltip mūsiḳī ve edvār ‘ilmide mülāyim ṭab‘lıġ bī-naẓīr yigitler ġarīb naġamāt u elḥān bile ‘acīb taṣarruflar ḳılıp...
“...bu tür şarkıları remel-i müsemmen-i mahzuf veznine sokup musiki ve edvar ilminde yumuşak yaradılışlı benzersiz yiğitler garip nağmeler ve ezgiler ile acayip tasarruflar kılarak...” [MDF BN 276a-10]
çün alar elḥānıdın sürdüm kelām
barçanıŋ laḥnıġa bolmas bir maḳām
“onların nağmelerinden söz ettiğim için, hepsinin nağmesine bir makam olmaz.” [LT (A48b-3265); B24a-482; B24a-489; B51b-3307]
ėlni elḥānı nā-tüvān eylep
nā-tüvānlarġa ḳaṣd-ı cān ėylep

“nağmeleri ili, halkı güçsüz etmiş, güçsüzlerin canına kasd etmiş” [SS (R_2 189b-26); F_2 266b-32; R_1 346a-108]

çun lisānu’ṭ-ṭayr elḥānı bile terennüm tüzüp min, ḳuş tili işāreti bile ḥaḳīḳat esrārın mecāz ṣūretide körgüzüp min. “kuş dili nağmeleriyle şarkı söylediğim için kuş dilinin işareti ile gerçek sırlarını mecaz suretinde gösterdim.” [ML T775a-9; (T779a-2)]

ġurāb naġmesi anıŋ elḥān perdesinde durur “karga nağmesi onun seslerinin perdesindedir.” [GT 220/13]

elif: Ar. **1.** Osmanlı alfabesinin ilk harfi. Metinde “re” Yegah sesini temsil etmektedir.

ḥāşeteyni bu‘ud-ı elif vardur. [LZE 6a/3; 16b/10; 17a/1, 3; 20b/10; 21a/6, 7, 9; 21b/11; 23a/8; 23b/9; 24a/4; 26b/1, 9(2); (32b/11); 33a/11; 33b/10; 35a/5; 35b/4; 36b/8; 39a/11; 40a/2, 4, 7; 40b/l; 41a/5, 11; 41b/3; 41b/6, 10; 42a/3; 44a/4; 44b/9; 46b/1; 47a/11; 48a/9; 49a/10; 46b/5; 47a/3; 52b/7]

2. Ebcet notasında perde belirteci.

ve elifüŋ nisbeti YḤ üzerine iki YḤ’cadur. [ŞİE 54a/08]

elif ve mim kirişi: Eski musiki nazariyatı eserlerinde oktavın seslerini temsili olarak gösteren tele verilen isim.

ol ki cānibü’l-enfdür, aŋa ‘alāmet elif ḳoyalum. Ve ol ki cānibü’l-muşṭdur, aŋa ‘alāmet mim ḳoyalum. Ve bunuŋ gibi kirişe elif ve mim kirişi dirler. [ŞİE 16b/07]

elif zamānı: Türk musiki usullerinde kullanılan bir süre (zaman) belirleme göstergesi.

imdi biz daḫı şol zamānlar ki sebeb-i ṣaḳīl naḳralarınuŋ ortasına düşmişdür, ol zamāna elif zamānı diyü ād ḳoduḳ. [ŞİE 69b/12]

enf: Ar. Her şeyin ön kısmı, uç. Canib-i enf: Zülküll denilen oktav, tüm eski teori kitaplannda 17 eşit olmayan parçaya ayrılır, başka bir deyimle bir sekizli 18 ses ihtiva eder. Bu sesleri şekil üzerinde gösterebilmek için teli temsil ettiği düşünülen bir çizgiden faydalanır. Buna mutlak-ı vitir denir. Mutlak-ı vitir, sağdan sola veya soldan sağa işaretlenir. Pest tarafına “ا” harfi konur, burası canib-i enf veya canibü‘l-enf veya taraf-ı eskal adını alır. Tiz tarafa ise bir “م” yerleştirilir ve canib-i müşt veya canibü‘l-müşt veya taraf-ı ehad denir.

cānib-i enf ḥiddete ḳasd olınsa āsānlıġıla naẓīrinüŋ naẓīrine ki naġme-i ṣümndür irişilmez. [LZE 16b/7, 20b/2]

enġām: F. Vakit, zaman, an.

bile her perdede enġām ü sāzī. [SEM 2a/2; 17b/9; 19a/8]

erbene: Tef. [TAR 96]

ergānūn (Kıp. organa): (F. erganūn < Yun. organon) Org denen çalgı. [MT 3817; 4303]

idüben erġānūnı gūş nūş it

anı kim ḫūb-ruḫdur erġavāndan [AD (492/6); 674/11]

girü ḳalan yaradılmışlar daḫı dürlü dürlü ḫoş āvāzlarıla, cān sevindürüci naġmeler-ile bunuŋ gibi yigirmi dörd sā‘atınuŋ erġanūn-ıla hezārān hezār, tesbíh ve tehlíl ḳılıp bu āyeti tekrār ḳılur. [ŞİE 1b/09]

mey-i muġāne eger bizge birse mūġ-beçeler

ger erġānun üni yoḳ irse bes turur nāḳūs

“meyhaneci çırakları eğer bize içki verirlerse, org sesi yoksa çan yeter” [FK (241/5); 642/6]

‘āşıḳ irseŋ bezm ara bí-erġanūn mey içmegil

gerçi vā‘iẓ saŋa aytur lāle-gūn mey içmegil

“aşık isen mecliste müziksiz şarap içme, gerçi vaiz sana lale renkli şarap içme der.” [YE 62/7]

ave üniŋ organanı körkiŋ yėŋiptir libannı “selam, orgunun sesi kutsal deniz kızının güzelliğini yenmiştir.” [CC 70a/13]

eṣḳal: Ar. En ağır, en kaba. Metinde pestliği ifade için kullamıştır.

bu şu naġme-i vāḥiddür eṣḳal-i dügāh vāḳi‘ ola. [LZE 17a/8; 17b/1, 10; l7b/2, 9, 11; 27b/4(2), 9, 11(2); 28a/1, 2, 3, 4, 5; 29a/1; (36a/9); 36b/4(2), 7, 10; 42a/1]

eṣvāt: (Ar. ṣavt’ın çoğul şekli aṣvāt) Sesler, sadalar. [MT 1832]

bes şimdiki ḥālde olan eṣvātı ve āvāẕeleri cān ḳulaġıyla diŋleseler [SEM 6b]

eşecük: Telli sazlardaki köprücük. [TAR 98]

eşek, eşik: Keman, rebab ve kanun gibi sazların tellerinin geçirildiği destek niteliğindeki tahta veya kemik parça.

andan ki rebābuŋ ḥeregin ḳoyalar, ya‘nī eşegin ḳoyalar. [ŞİE (96a/11); ŞİE 101b/11]

ev: Temel on iki makamın karar verdiği perdeler o makamların evi sayılır. nihāvend-i rūmī oldur ki ḥicāz başlana ışfahān evinden, ammā kūçek ḳarār ide. [ŞİE (120a/01); 83b/14]

evc (evç, eviç): Ar. Eski makamlardandır. Bu makam ırak makamının inici şeklidir. Segāh dörtlüsünün ırak perdesindeki şeddi ile uşşak dörtlüsünün karışmasından bir mürekkep makamdır.

evc oldur ki tīz segāh āġāze idüb nerm-i segāh ḫānesinde ḳarār idersiŋ [KTRM 176b/55; (181b/92); 181b/2b(2); 181b/3a; 181b/3b; 181b/8a(3); 181b/9a]

ve biri daḫı evcdür. [LZE (38a/9); 54b/7]

ger āġāz itseŋ evcinden sigāhuŋ. [SEM (13b/9); 16a/7; 22b]

ve evc perdesin yarım perde ziyāde eyleye kim [HBA 113b; 116b; 117a; 119a] evç āġāze idüb çārgāh perdesine geldikde dönüb būselik ḳarār ider [AND 16-a; (27-b); 30-a; 45-b]

sünbüle muḥayyer gerdāniye evc şūrī… [HAN 24/20; (25/15); 26/13, 23, 26]

evc ḥiṣār gösterüb ‘uzzāl yüzünden ḥicāz ḳarār eder [YD 15/18]

lākin āgāh ol ki evc maḳāmı gerçi tīz perdelerden ḥaṣıl olur [KİM 3/11; 11/4; 45/12; (57/2), 10; 67/3, 6, 10, 11, 14, 16; 69/3; 71/16; 75/7, 16, 19; 77/20; 79/14; 81/2; 85/10, 18; 87/3; 89/8; 95/4; 101/13; 103/19; 107/20; 111/5, 13; 113/15; 115/1; 117/12; 121/11, 15; 123/2, 17, 19; 125/2, 131/8, 9, 10, 15, 133/5; 139/8; 151/12, 15; 153/7, 11, 14, 27]

evc-ārā: (F. “Evc”i süsleyen) Türk musikisinde bir şed makam. Zengūle makamının ırak (fa diyez) perdesindeki şeddidir.

meselā şehnāz evcārā suzidil şed‘arabān ḥicāzkār maḳāmının çeşnisine benzediği gibi… [HAN 26/16]

evc-i būselik: Musikimizde iki buçuk asırlık bir birleşik makam.

evc-i būselik evc-i būselik evc ve ḥüseynī ve nevā ve nīm ḥicāz ile gire [KTRM 181b/3a]

evc-i muḫalif: Türk musikisinde bir makam.

evc-i muḫālif evc nīm ḥicāz ile dügāha inüb ḳarār ide [KTRM 181b/2b]

evc perdesi (perde-i evc): Türk musikisinde tiz sekizlinin 12. sesinin adı.

evç perdesinden ‘acem perdesi ile nevā perdesine intiḳāl ḳā‘idesindendür [AND 6/a; 7/a; 10/b; 11/a; 13/b; 14/a; 17/a; 18/a; 18/b; 19/b; 20/a; 20/b; 21/a; 21/b; 22/a; 22/b; 23/b; (30/a); 30/b; 31/b; 32/a; 33/b; 35/a; 36/b; 37/a]

evfer: (Ar. evfer’den) Musikimizde aksak usulüne çok yakın, dokuz zamanlı, altı vuruşlu, donanımdan sonra 9/8 veya 9/4 şeklinde yazılıp gösterilen bir küçük usul. [KİM 161/13; 169/3; 171/4; 181/20]

evfer ḫafīf-i ṯānī ile dokuzdur [AND 39/a; (39/b)]

dördüncü selām dahi evfer usūlleriyle bestelenir [HAN 47/20, (22)]

evfer tüm teke tüm tek tek [YD 18/14]

evsāṭ (evsaṭ, evsāt): Ar. Musikimizde peşrev, beste, şarkı ve bilhassa ilahilerde kullanılmış olan yirmi altı zamanlı, on üç vuruşlu, donanımdan sonra 26/4 veya 26/8 şeklinde yazılıp gösterilen bir büyük usul. [KİM 161/12]

ve birisi daḫı evsāṭ uṣūldür. [LZE 51b/7]

doḳuzuncu evsāt [KY 69]

evsaṭ ḥafīf-i evvel ile yirmialtıdur [AND 39-a; (39-b)]

çenber nīm devir zencīr evsat usūlleriyle bestelenir [HAN (44/33); 47/27]

evtād: Ar. Vetedler.

ikanın üç direğinden biridir. ammā evtād-ı mecmū‘ıyla iktifā’ olunduġı ecilden evtād-ı mefrūḳunuŋ isti‘māl terk olundı. [LZE 45b/8, 9]

evṭār (evtār): Ar. Veterler. Yaya gerilmiş teller, kirişler.

bilgil kim ḳavm evtārdan ḫāṣıl olan naġāmātdan baḥṣ itdiler. [LZE 7b/10; 8a/8; 10b/11; (16a/10); 18a/7; 20a/8; 23a/4; 48b/5]

evṭār-ı muṭlaḳa ve evṭār-ı muṭbıḳa [SEM (3b/11); 5a/4; 8b/13; 11b/7; 17a/5; 17b/6]

eydici, eyidici (EAT eyitici): Şarkı okuyan, hanende. [TAR 99]; [KaN 29a/11]; [MaN 38b.13; 38b.14; 39a.1]

ammā eydici ve çalıcı şöyle gerekdür ve vardıġı ṣoḥbetüŋ ehli işbu yazılandan ḳanḳısına yaḳındur, firāset-ile bile ve anlaruŋ mizācına lāyık perdede başlaya tā ṣoḥbet eṣerlü ola, ve’s-selām. [ŞİE 121a/07]

eydicilik: Şarkıcılık

bunuŋ gibi ḳul her pėşe ki Tangrı vėre, başara; ḫāṣṣa eydicilik. [KaN 45a/2]

eyit-: Şarkı söylemek, ırlamak.

ve andan ṣoŋra gerekdür ki ḫānende ve gūyende her perdeye müvāfıḳ şi‘r oḳıyalar ki oḳuduḳları şi‘rüŋ ma‘nısı ol eyitdükleri perdeye muvāfıḳ ola. [ŞİE 80b/10]

eẕān: Ar. Ezan. [MDF 1017; 1018; 1022; 1023; 1024; 1026; 1027; 1028; 2058; 2085]

ezec: Ar. Lugatta karşılığı, ince uzun kaşlı iken metinde seriü‘l-hezec usulüne verilen isimdir.

ve biri daḫı ezecdür. [LZE 52b/6]

ezgi (egzi, ekzi, ezgü): Nağme, makam, hava. [TAR 100]; [ŞD Mus.II/7-9]

ezgilendür- (ezgülendür-): Sesi ezgili yapmak. [TAR 100]

F zamānı: Türk musiki usullerinde kullanılan bir süre (zaman) belirleme göstergesi.

ve şol zamān ki dördinci naḳra-y-ıla bişinci naḳra ortasında olur, aŋa F zamānı dirler. Ammā bunuŋ barābar devri yoḳdur. [ŞİE 72a/12]

fa: (İtal. fa) 1. Mi ile sol arasındaki ses, gam dizisinin dördüncü sesi. 2. Bu sesi gösteren nota işareti.

nota ḳırāatinde her perdeye i‘tā edilen isimler her yerde aynen kabul edilmiştir ki onlar da şunlardır: do-re-mi-fa-sol-la-si [HAN (23/26)]

fāẖte (fahte, faẖte) : F. Türk musikisinde yirmi zamanlı, on bir vuruşlu, donanımdan sonra 20/4 şeklinde yazılıp gösterilen bir büyük usul. [KİM 161/13] ve biri daḫı fāẖte-i meşhūrdur. [LZE 51a/11]

geldük fahte ḍarbı on dört harfdür [KY 69; 71; (72); 73; 77; 84; 86]

faẖte ṣaḳīl ile on ḍarbdur [AND 39-a]

fāẖte tüm tüm tek tümtüm tek teke [YD 18/4]

türkīḍarb: türkīḍarb tek teketek tüm tek tüm tüm tek teke düm tümtüm [YD 18/5]

evsaṭ teke teke tüm tek tüm tüm tek tüm tüm [YD 18/7]

muḥammes firenkçīn faẖte nīm devir zencīr hezec [HAN (44/30); 47/27]

fars zīr: Çalgı teli ismi. [ŞİE 58b/07; 60a/01]

faşıl (faṣl): Ar. Bir defada çalınan peşrev, şarkı vesairenin hepsi.

faşıl esnāsında perdeyi derhal bulamaması yüzünden falsolar zuhur ederek…[HAN (33/24), 43/22; 47/2]

faṣl: dāire ile isti‘māl olunan usūllerdir ki beyān olunur [YD 16/29]

fāşıla: Ar. Musıkide usul yapılarını meydana getiren unsurlardan biri.

bunuŋ zamānı gibi bunı telaffuẓa getürmek dört vetedden ve bir fāṣıladan ola. [ŞİE 70b/01]

bu āsār içinde selām ta‘bīr olunan dört fāṣıla mevcūt olup… [HAN 47/18] evvelindeki sebebleri fāṣılaya tebdīl iderler. [LZE 27a/9; 27b/1, 3, 5(2), 7; 30b/7; 37a/8; 48a/7; 46a/2, 9; 49a/7; (52a/10)]

fāşıla-i kübrā: Musikide usul yapılarını meydana getiren fasıla çeşidi.

ve eger bir kelímede biş ḥarf cem‘ olsa ve dördi müteḥarrik, bişincisi sākin olursa aŋa fāṣıla-yı kübra dirler… [ŞİE 68b/03]

fāşıla-i suġrā: Musikide usul yapısını meydana getiren fasıla çeşidi.

ve eger dörd ḥarf bir yirde olsa, ya‘nī bir kelimede vāḳi‘ olursa ve ol üç ḥarf müteḥerrik olub dördinci ḥarf sākin olursa aŋa fāṣılā-i suġrā dirler, meskenet gibi. [ŞİE 68b/01]

fāṣılā-i evvel, fāṣılā-i evvelī: Musikide usul yapısını meydana getiren fasıla çeşidi. [ŞİE 77b/06; 73a/03]

ve bu devrüŋ aṣl żarbı fāṣıla-yı evvelden evvel naḳradur. [77b/06]

fażla: Ar. Musikide bir bakiye aralığının dokuzda birine denir. Bu gün buna "koma" denmektedir.

buŋa bu‘ud-ı baḳiyye ve bu‘ud-ı fażla dirler. [LZE 22b/4, 5]

fen ehli: Musiki sanatçıları, musikiciler.

ve bu fenn ehli var-iken ayruḳ ṣınā‘at ehline cāh ve manṣıb ve ‘izzeti lāyıḳ görmezler. [ŞİE 11a/08]

fer‘ī: (Ar. “dal, kol, kısım”) Türk musikisinde bir büyük usul. 16 zamanlı ve 12 darblıdır.

bu āsār da lenkfāẖte ḫafif fer‘i düyek muḫammes usūlleriyle bestelenir [HAN (46/21); 47/27]

fer’-i muḫammes (fer‘-i muḥammes): Ar. Musikimizde on altı zamanlı, on iki vuruşlu, donanımdan sonra 16/4 şeklinde yazılıp gösterilen bir büyük usul. [KİM 161/12]

fer’-i muḫammes tüm teke tüm tek tümtek tek tüm teke teke [YD 17/25]

ferāḥ-fezā: Ar.+F. (Ar. feraḥ ve F. fezā “arttıran” ile feraḥ-fezā’dan) Musikimizde acem aşiran makamı ile yegahta buselik beşlisinin birleşmesinden meydana gelen ve yegah perdesinde karar kılan bir birleşik makam.

ferāḥ-fezā ‘acem ‘aşīrān āġāze idüb ‘acem āşīrān perdesine geldikde yegāh perdesi gösterüb… [AND 15/b; (23/a)]

feraḥ-nāk: Ar.+F. Musiki makamlarından biri.

tutup piyāle feraḫ-nāk ḳılġıl iy sāḳī

mini ki hecr ḫumārı ḳılıp turur ġam-nāk

“ey saki, kadeh tutup ferah-nak makamında şarkılar söyle, beni ayrılığın sarhoşluğu gamlı eder” [FK 349/5]

ferāḥ-zār: Türk müziğinin en az iki asır önce terkibedilmiş- bir mürekkep makamıdır ki, elde hiçbir numunesi yoktur.

ferāḥ-zār neva āġāze idüb ḳarargāhı olan dügāh perdesine geldikde… [AND 16/b; (36a)]

firenkçīn: F. (frenk ve F. çin "toplayan" ile frenk-çin) Musikimizde on iki zamanlı ve on vuruşlu, donanımdan sonra 12/8 şeklinde yazılıp gösterilen bir küçük usul. [KİM 161/13]

firenkçin düm düm düm düm düm tek düm teke teke [YD 18/18]

ve bāzen frenkçīn ve nādiren dahi süreyyā ve ḳısmı mütebaki dahi yürük semāī… [HAN 44/30; (47/20)]

frengī fer': (Avrupa üslubunda fer' usulü) Türk musikisinde bir büyük usul. 28 zamanlı ve 13 darblıdır.

frengī fer' berefşān lenkfahte usūlleriyle ahenkdār olur [HAN 42/2; (45/2), 4]

fürūdaşt: F. Bir kaç hanendenin bir ağızdan usul ile söyledikleri nağme.

bir ḳavil daḫı andan fürūdaşt ide [KY 91]

ġam: (Fr. gamme) Bir pest sesten tiz sese veya tiz sesten pest sese doğru sıralanmış ve sonuncusu ilk sesin tiz veya pest katı olan sekiz sesten meydana gelmiş ses dizisi, sekizli.

Avrupa'da müsta'mel ġamlar ile şarḳda müsta'mel ġamlar beyninde bi'n-nazariyye farḳ-ı nisbet mevcuttur [HAN (23/24, 25), 28, 31]

gandharva: Uyg. Gantarvi: buhur ve günlük kokan İndra'nın semavi çalgıcıları. [EUTG s.633]

ġannā: Ar. Müzik.

ṣanasın rengi eşcāruŋ olupdur ālet-i ġannā

hevanuŋ infitāḥından çalar ḳānūn-ı āgānī

"ağaçların rengi müzik aleti gibi olmuştur, havanın açılmasıyla kanunun ezgileri çalar." [MeN 4/20]

ġazāl: Ar. Mevlana Mübarek Şah'ın edvarında ve Fatih Anonimi'nde ismi geçen mürekkep bir makam.

...Meşheddin kildi, ġazāl şu'beside ol ḥażretniŋ hümāyūn ismiġa özīniŋ bu şi'rin ki 'amel yasap irdi... "...Meşhedden geldi ve gazel söyleme maharetinde o hazretin kutlu adına kendisinin bu şiirini amel kılmıştı..." [HP R738b/2]

ġazel: Ar. Gazel, (müzik). İrticai olarak ses ile yapılan taksimdir, ekseriya saz ile karşılıklı olarak saz-söz taksimi şeklinde yapılır.

ḳopuzuŋ kulaġın burmış meger muṭrib ġazel söyler

işiden āferin ėder dükeli 'avrat u erden [MeN 95/21]

andan ṣonra bir ġazel ide [KY 91]

gehürge: Davul. [TAR 102]

gerdāniye nigār (gerdānīde-nigār): F. Türk müziğinin en az altı asırlık mürekkep makamlarından olup nümunesi kalmamıştır.

(tablo içinde) gerdāniye nigār [KY 50; (63)]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür…. Onuncı gerdānīde-nigār, … [ŞİE (117a/05); 118/10]

gerdaniye-i ‘uşşāḳ: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, ‘uşşāḳ makamına gerdaniyye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

gerdaniye-i ‘uşşāḳ oldur kim gerdāniyye āġāz ide [HBA 156a]

gerdāniyye (gerdānide, gerdanīde, gerdāniye): F. Türk müziği sisteminde muhayyer perdesinin bir tanini pest tarafında kalan ve rast perdesinin bir oktav tiz tarafında kalan perdedir. 2. Yerinde inici rast makamı dizisine yine yerinde inici hüseyni makamı dizisi eklenmesi ile meydana gelen mürekkep makamdır.

ḳaçan gerdāniye āvāze eyler

gönül ḫurrem ḳılur cān tāze eyler

“gerdaniye makamından çaldığı zaman gönülü mutlu eder, canı tazeler.” [ÇN 614]

būselik oldur kim gerdāniyye āġāz ide [HBA 105b; 106a; 111a; 112a; 112b; 113a; 113b; 114a; 114b; 115b; 116a; 116b; 117a; 117b; 118b; 119a; 130a; 130b; 143b; 144b; 148a; 150b; 151a; 151b; 152a; 152b; 153b; 154a; 154b; 155a; 155b; 156a]

perde-i gerdāniyyeden rast āġāze idüb ‘uşşāḳ ḳarār ider [AND 7/a; 15/b; 18/a; (18/b); 22/b; 27/b; 44/b; 45/a]

ḫüseynīden rāsttan gerdāniyeden dügāhtan dahi girilebilir [HAN 24/18; 25/15, (23); 26/23, 25, 26]

ammā avāzeler altıdur… İkinci gerdānidedür ve ol ḳırḳ altıncı dāyiredür. [ŞİE 59a/12]

çü gerdanīdedür altıncı āvāze [SEM (11a/5), 7; 12a/10; 12b/3, 6, 7, 8; 13b/4, 6]

nevrūz ve pençgāh ve gerdāniye ve zāvilī bunlaruŋ te’sīr daḫı anlaruŋ gibidür. [LZE 35b/4; (54a/7)]

gerdāniye oldur ki tīz rāst ḫānesinden āġāze ėdüb ışfahān yüzünden inüb aşaġa nerm-i rāst ḫānesinde ḳarār ider [KTRM 175a/33, (179a/75(3)); 179b/84; 180b/89; 1b; 3b; 6a; 9a; 10a; 11a; 17a]

gerdāniye āvāzesinin dāiresi budur [KY 47; 49; 51; 52; 53; 54; 55; 57; (59); 64; 66; 94; 98; 99]

gerdāniye āġāz edüb çārgāh yüzünden māye ḳarār eder [YD 14/18; 14/20; 15/24; 16/4; 16/10]

şehnāz perdesi muḥayyer ile gerdāniyyeniŋ arasında olan nīm perdeye dirler [KİM 3/11; 43/2, 3; 45/12; 57/4, 5, 6, 8; 61/22; 67/3, 19; 69/2, 4, 7; 71/16; 75/19; (77/16), 20; 79/5, 13; 81/2; 85/9, 17, 87/2; 89/9; 93/6; 95/4; 97/11, 12, 13; 99/19; 101/13; 109/15, 16; 111/5, 13; 113/16; 115/2; 121/11; 123/3, 4; 129/17, 18, 20; 137/19; 147/12; 153/9]

gerdāniyye būselik (gerdāniyye-buselik, gerdānīde-būselik, gerdāniye būselik, gerdāniyye-i būselik): Türk musikisinde bir mürekkep makam. Hızır b. Abdullah'ta (1441) geçtiğine göre en az 5.5 asırlıktır.

gerdāniyye būselik gerdāniyye perdesinden hübūṭan ve ṣu'ūden rast āġāze idüb… [AND 16/a; (27/a; 27/b)]

nihāvend-i rūmī muḫālifek gerdāniyye-būselik…[KİM (55/3); 139/5]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür….on birinci gerdānīde-būselik…[ŞİE (117a/05); 118a/10]

gerdāniye būselik oldur ki gerdāniye gibi tīz rāst ḫānesinden āġāz idüb inüb aşaġı būselikde ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (180b/89)]

gerdāniye būselik oldur ki gerdāniye āġāz ide [KY 63; (66)]

gerdāniyye-i būselik oldur kim gerdāniyye āġāz ide [HBA 155b]

gerdāniyye perdesi (perde-i gerdāniyye): Türk musikisinde tiz sekizlideki 15. perdenin adı ki, portenin üzerine yazılan soldür.

gerdāniyye perdesinden rast ba'dehū ḥicāz āġāze idüb düġāh perdesine geldikde…[AND 6/a; 10/a; 10/b; 11/a; 11b; 12/a; 12/b; 13/a; l3/b; 14/a; 18/a; 18/b; 19/a; 19/b; 20/a; 20/b; 21/b; 22/a; 22/b; 23/b; (25/a); 26/a; 26/b; 27/a; 27/b; 28/a; 33/b;35/a; 35/b; 36/a; 36/b; 37/a]

gerdāniyye-i büzürk: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, büzürk makamına gerdaniyye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

gerdāniyye-i büzürk oldur kim gerdāniyye āġāz ide [HBA 153b]

gerdāniyye-i ḥicāz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, hicaz makamına gerdaniyye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

gerdāniyye-i ḥicāz oldur kim gerdāniyye-i temām āġāz ide çıḳa ḥicāz göstere [HBA 155a]

gerdāniyye-i ḥüseynī: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, hüseyni makamına gerdaniyye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

gerdāniyye-i ḥüseynī oldur kim gerdāniyye āġāz ide [HBA 154b]

gerdāniyye-i ırāḳ: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, ırak makamına gerdaniyye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

gerdāniyye-i ırāḳ oldur kim ısfaḥāndan nerm-i ısfaḥāne gerdāniyye āġāz ide [HBA 152a]

gerdāniyye-i ısfaḥān: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, ısfahan makamına gerdaniyye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

gerdāniyye-i ısfaḥān oldur yirinde gerdāniyye āġāz ide [HBA 152b]

gerdāniyye-i kūçek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, kūçek makamına gerdaniyye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

gerdāniyye-i kūçek oldur kim gerdāniyye āġāz ide [HBA 153a]

gerdāniyye-i nevā: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, nevā makamına gerdaniyye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

gerdāniyye-i nevā oldur kim gerdāniyye temām āġāz ide çıḳa dügāhdan [HBA 155a]

gerdāniyye-i rāst: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, rāst makamına gerdaniyye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

gerdāniyye-i rāst oldur kim hemān… [HBA 151b]

gerdāniyye-i rehāvī: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, rehāvī makamına gerdaniyye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

gerdāniyye-i rehāvī oldur kim gerdāniyye āġāz ide [HBA 154a]

gerdāniyye-i zengūle: : Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, zengūle makamına gerdaniyye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

gerdāniyye-i zengūle oldur kim gerdāniyye āġāz ide [HBA 153b]

gerdāniyye-ḳürdī: Türk musikisinde bir mürekkep makam. 1708'e doğru III. Selim tarafından yapılmıştır. Gerdaniye makamına bir kürdi dörtlüsü eklenerek yapılmıştır.

gerdāniyye-ḳürdī gerdāniyye āġāz eyleyüb mā-sebaḳ veçhi üzre 'acem ve ḥüseynī perdeleri imtizācıyla ḳürdī ḳarār ider [AND 44-a; (45-a)]

geveşt (gevāşt, güvaşt, güvāşt): F. 1. Musikimizde buselik makamının geveşt perdesindeki şeddi. 2. Musikimizde orta sekizlideki fa küçük mücennep diyezli sesin ismi, geveşt perdesi. [HAN 24/19]

pes cümlesi yidi oldı evvelkisi geveştdür. [LZE (34b/6); 54b/4]

veren eski bir mürekkep makam.

māye nevrūz yana selmek bil

yana gerdāniye geveşt digil

"maye, nevruz ve selmek makamını bil; gerdaniye ve geveşti değil." [BD 552/7]

geveşt perdesi: Türk musikisinde orta sekizlideki 13. sesin adı. Pest sekizlide "kaba geveşt" ve tiz sekizlide "mahur" adlarını alır.

rast ve geveşt perdesine varub döner [AND 5-b; 6-b; (11-b); 12-a]

ġıcak (ġıcek, ġıçek): F. Bir çeşit saz.

kişik yaşıda ġıcak çalar. "küçük yaşta gıcak çalar." [MN (85A/7); 85A/13]

eger kişi mey hevāsın başıdın çıḳarur, ġıcek med nālesi bile yalbarur. "eğer kişi şarap hevesini aklından çıkarırsa, gıceğin uzayan inlemesi bile yalvarır." [MK 22a/7]

didi ġıçek ḫurdek-i 'ayyār min

sāz içide rind-i kemān-dār min

"gıçek dedi ki ben zeki bir hilekarım; sazlar içinde yaylı bir rindim." [TSA 326b/4,5]

ġınā: Ar. Nağme ile okuma, şarkı söyleme, ırlama.

ġınā ve teleẕẕüẕ-i istimā'-ı elḥān cemī' insānıŋ ṭabī'atında… [AND 1-b; (3-a)]

bu da şifāhī ve yāhut ālet-i ġınā vāsıtasıyla olur [HAN (25/4), 7; 43/21]

çalıp çün ġınā nā-tüvān rişte sin

üzüp nā-tüvānlarġa cān rişte sin "çaresiz kişinin telinin şarkısını çalıp, can ipini çaresizlere koparıp..." [Sİ P444b-4631]

bezmde sāḳīler olup cilve-sāz

ehl-i ġınā her sarı destān-nüvāz "mecliste sakiler dolaşmakta, sazendeler de saz çalıp çeşitli türküler söylemekte." [HE 1355]

giçi bu‘dlar: Musikide küçük aralıklar.

ve şol bu‘d ki B bu‘dından giçi ola veyā ḫod Ṭ bu‘dından ulu ola, bunlaruŋ gibi bu‘dları ḳısmet eylemezler. Bu sebeb-içün bu bu‘dlara giçi bu‘dlar dirler. Ve bu bu‘dlara bu‘d-ı laḥnī daḫı dirler. Zírā ki āvāzlar bulardan terkīb olur. Bu bu‘dlaruŋ te’līfí hergiz ṭabí‘ata yapışmaz. [ŞİE (30b/02); 26b/08]

girant: Skr. Grantha. nazım, şiir; mısra; fasıl. [Üİ s.147]

girift: F. Neye benzer, fakat neyden daha kısa ve eksik perdeli nefesli bir Türk musikisi sazı.

ba‘żına perde dirler ve ba‘żına girift dirler. [LZE 18a/10]

‘ırāḳ giriftte tamām olmuşdur [YD 12/15]

girnā: F. Zurna (?)

vaḳti ki ol pādişāh-ı zi-cāh çoḳ leşker ve sipāh ilen Rūm diyārına yetişdi, Rūm ehli ol vāḳı‘adın āgāh boldılar kim hengām-ı girūdar üç felek-i devvāre yetişip turur ve ġulġule-i leşker ve na‘ra-i girnā ve kūs bu çarḫ-ı ābnūsa dolanıp turur. [ON 118/11]

ġonca-i ra‘nā: Türk müziğinin mürekkep makamlanndandır. En az iki asırlıktır. Heftgah ile hüseyni beşlisinin nevadaki şeddinden mürekkeptir. Bu beşli ile neva veya yegah perdesinde kalır.

ġonca-i ra‘nā nişābūr āġāze idüb neva perdesinde ḳarār ider [AND 16-b; (36-b)]

göreler ki naġmeler nireye intiḳāl ider, ol intiḳāl itdügi yire uralar. [ŞİE 65b/11]

gūş-tāb: F. Kulak bükme, akort etme.

munça dil-ārām saŋa gūş-tāb

birdi tüzelmediŋ eyā hīç bāb

“bunca gönle ferahlık veren (dost) sana akord verdi ise de, hiçbir şekilde düzelmedin.” [TSA 324b/3]

gūyende: F. Söyleyen, şarkı okuyan. [ŞD G.CXLVIII/2]

‘ırākda hem ol işni bilmes gūyende yoktur... “...ırakta bu eseri bilmeyen okuyucu yoktur...” [HP (Ü394b/23); R741a/1]

ve tört miŋ öylük sāzende ve gūyende ve raḳḳāṣ ve ehl-i ṭarab Hindūstāndın köçürüp alıp kildi “ve dörtbin evlik çalgıcı, şarkıcı, rakkas ve eğlence ehlini Hindistandan getirtip alıp geldi” [AŞNR A728b15]

sāḳī gerek laṭīf ola gūyende hem ẓarīf

muṭrib daḫı ḥabíb ü nedímüŋ güzídesin [ADD 328-2]

eger gūyendeden ta‘līm alasın. [SEM 6a; 7a; (13b/11); 19b]

ve çün bu güyende eyitmaġa ve çalmaġa başlaya ve göre ki işidenler ol eytdüginden ve çalduġından bir ẕevḳ ḥāṣıl olur, bir ḳaç keret ol eytdügin ve çalduġın tekrār ide. [ŞİE 112a/02]

güyedelerüŋ naḳarātdur imdi ḍarb-ı sakil hem tavīl yigirmi dört naḳarātdur [HBA (93a); 98b; 131a; 140a]

güyendelıġ: F.+T. Şarkı okuyuculuk. [KaN 63a/2]

sāzendelıġ ve güyendelıġlar buyurup semā‘ ve ṣafā ḳılıp alarnı ḫoş-ḥāl ve münbasiṭ uzatur idi. “çalgı çalıp şarkı söyleyip sema ve safa kılıp onları hoşluk ve sevinç içinde gönderir idi” [HP Ü398b/18]

çār-ṭāḳ-ı serv üze ḳumrī ḳılur güyendelik dir ṣurāḥī hem ‘Arabça ḳumrīġa ḳul ḳul laṭīf “servi ağacı üzerindeki kumru okuyuculuk kılar (öter), sürahinin kumruya Arapça “kulkul” demesi ne güzel!” [AG X-65]

güfte: F. Musiki eserlerinin söz kısmı.

laḥn ile güfte beyninde münasebete ri‘āyet lāzımdur [AND 41-a]

bu maḳūle kimesnelerin muḫteliṭ ve müşevveş güftelerine çoḳ ta‘accüb idüb… [KİM 51/6]

bu āsārın güftelerini cāmi‘ bir mecmū‘anın vücudunu istilzām etmekte bulunmuş olmaġla [HAN (21/21); 43/21, 23; 44/7, 22; 46/3, 5; 47/16]

gülbang (gül-bāng): F. Tekkelerde ayin sırasında koro halinde okunan ilahi/dua.

...ve maṭbu‘ ṣadālıġ ‘anādil gülbangidin... “...ve güzel sesli bülbüller ilahiden...” [MN 2A/7]

kiçe kündüz ḳılma gül-bāngını bes iy andelíb “yeter ey bülbül, gece gündüz ilahi söyleme” [BV 393/6; 449/7; 688/7]

boldı gül-şen gülleri ḫāmūş nāleŋ ḥüznidin
iy Nevāyī bu ni gül-bang u ḥazīn āvāzdur

“inlemenin hüznünden gül bahçesinin gülleri suskunlaştı, ey Nevâyi, bu ne ilahi ve hüzünlü sestir?” [FK (167/9), 520/1]

ġāfil ki ḳurudı çün gülistān
gül-bāng ėtmes hezār-destān

“bülbül ilahi söylemez, dalgın olduğu için gül bahçesi kurudu” [LM (622); 2216]

arada kim tüşti bu gül-bāngı tīz
nāṭıḳa lebbeyk urup ḳıldı ḫīz

“araya bu keskin gülbank girince, natıka lebbeyk “buyurunuz” diyip ayağa kalktı.” [HT (8b/79); 12a/116]

derūndan söz ile gülbang ü rāz it. [SEM 16b/4]

emāneti senden ala gevdeni kuru boş sala

vebāller boynunda kala nefsün ura gül-bangini

“emaneti senden alsın bedenini kuru ve boş salsın; veballer boynunda kalsın nefsin ilahi çalsın.” [YED 163/3]

gülistân: F. Günümüzde örneği bulunmayan eski mürekkep bir makamdır. Alişah bin Hacı Büke ve Mevlana Mübarek Şah’ın edvarlarında ismi zikredilir. Kürdi dörtlüsü ve rast beşlisinden meydana gelir.

niçe ki būsitānda tāze ola reyāḥin

niçe ki gülsitānda naġme ide ‘anādil [AD LIII/43]

ney ol gülsitandan urur dem ki anı

gören huld bāġın ṣanur ḫār ü ḫas [AD 292/9]

gülizār (gül‘izār, gül‘iżār, gül-zār): F. Musikimizde karcığar ve hüseyni makamlarından mürekkep olan beş asırlık birleşik makam.

gülizār oldur ki ḥūzī tamām āġāze idüb çıḳub yine dügāh ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 176b/55; (181a/92)]

gül‘izār buselik-‘aşīrān āġāze idüb döner [AND 16-a; (27-a)]

gül‘iżār ḫuzī gibi ḥareket idüb dügāh ḳarār ider [KİM 55/4; 139/7; (153/25)]

gül-zār rast āġāze idüb ‘aşīrān şekli üzre yegāh perdesine hübūṭ idüb anda ḳarār ider [AND 16-b; (34-a)]

cām-ı mey nūş eyle kim gülzār

ṭoludur bülbülüŋ nevāsından [AD (511/8); VII/10]

gülrūh: (F. Gül yanaklı). Türk musikisinde elimizde 4 örneği olan bir mürekkep makam. Şeyh Abdulbaki Nasır Dede tarafından yapılmıştır.

gül-rūh ışfahān āġāze idüb ḳarargāhı olan dügāh perdesine geldikde ṣu‘ūden ve hübūṭan bir rast āġāze idüb ḳarār ider [AND 16-b; (37-b)]

gümbürtü: Davul gibi şeylerin sesi. [İH s.27]

gümüldürük: Devenin göğsüne bağlanıp ufak çanlarla, katır boncuğu vesaire ile donatılan süs. [İH s.27]

güvāşt būselik: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, būselik makamına güvāşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

güvāşt būselik oldur kim sigāhda güvāşt āġāz ide [HBA 155a]

güvāşt ḥüseynī: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, ḥüseynī makamına güvāşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

güvāşt ḥüseynī oldur kim ḥişārda güvāşt āġāz ide [HBA 154a]

güvāşt ırāḳ: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, ırāḳ makamına güvāşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

güvāşt ırāḳ oldur kim sigāhda güvāşt āġāz ide [HBA 152a]

güvāşt ısfaḥān: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, ısfaḥān makamına güvāşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

güvāşt ısfaḥān oldur kim ḥişār perdesinden güvāşt āġāz ide [HBA 152a]

güvāşt ‘uşşāḳ: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, ‘uşşāḳ makamına güvāşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

güvāşt ‘uşşāḳ oldur kim ḥişārdan güvāşt āġāz ide [HBA 155b]

güvāşt-ı büzürk: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, büzürk makamına güvāşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

güvāşt-ı büzürk oldur kim ḥişārda güvāşt āġāz ide [HBA 153a]

güvāşt-ı ḥicāz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, ḥicāz makamına güvāşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

güvāşt-ı ḥicāz oldur kim ḥicāz üzerinden güvāşt āġāz ide [HBA 154b]

güvāşt-ı kūçek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, kūçek makamına güvāşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

güvāşt-ı kūçek oldur kim ḥişārda güvāşt āġāz ide [HBA 152b]

güvāşt-ı rāst: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, rāst makamına güvāşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

güvāşt-ı rāst oldur kim yirinde güvāşt āġāz ide [HBA 151b]

güvāşt-ı revāhī: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, revāhī makamına güvāşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

güvāşt-ı revāhī oldur kim sigāhda güvāşt āġāz ide [HBA 154a]

güvāşt-ı zengūle: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, zengūle makamına güvāşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

güvāşt-ı zengūle oldur kim sigāhda güvāşt āġāz ide [HBA 153b]

Ḥ: Ebcet notasında perde belirteci.

Andan ṣoŋra Ḥ ve M ortasını sekiz baḫş itmişlerdür. Ve bu Ḥ ve M ortasında ola. Sekiz baḫşda birisi ḳadarı daḫı bu Ḥ ve M ortasına ḳomışlardur. Ve bu baḫşlaruŋ evvel baḫşı dükendügi yire ‘alāmet H ḳomışlardur. [ŞİE 17a/09]

ḥa: Ar. Osmanlı alfabesinin sekizinci harfi olup metnimizde “sol” rast sesini temsil için kullanılmıştır.

muntaṣıfaya ye ḥa ‘alāmet ḳodılar. [LZE (17a/2),5(2); l 8b/5; 21b/11; 22a/1]

ḥadd: Ar. 1. Tiz ses.

ve hiç naġme kendü ẕātında ne ḥaddur ve ne ṣaḳīldür. [ŞİE 13b/04]

2. Çalgı tellerinden birinin ismi.

ve ol biş kirişüŋ aşaġasında olan kirişe ḥadd dirler. [ŞİE 52b/03]

ḥadd ol-: Tiz, ince olmak.

naġmeler nāyda ṣaḳīl ve ḥadd olduġı, ya‘nī zīr ve bem olduġı ol ḥalḳa sebebindendür. [ŞİE 97b/03]

ḫafātet: Ar. Ses alçaklığı, sesin alçak olması.

ol ḳadar ṣavtda ḫafāfet ziyāde olur. [LZE 7a/l0; (7b/7)]

ḫafīf (ḥafīf:): Ar. Musikimizde otuz iki zamanlı ve yirmi beş vuruşlu, donanımdan sonra 32/4 şeklinde yazılıp gösterilen bir büyük usul. [KİM 161/11] ve birisi daḫı ḫafíf uṣūldür. [LZE 50b/4]

ve eger hezec devrinden ḫafīf devrine varsa ol daḫı ġayet ḫūb olur ve buŋa şehr-āşūb dirler. [ŞİE 80/05]

īḳā-yı hafif diyu şol īḳā‘a eydürler ki [HBA (58b); 59a; 59b; 60a; 61a; 61b; 62b; 63a; 63b; 64b; 65a; 66a; 66b; 67a; 67b; 69a; 71b; 72a; 74b; 75a; 76a; 76b; 77a; 77b; 78a; 78b; 79b; 92a; 92b; 93a; 93b; 94a; 94b; 108b; 109a; 121a; 122a] ḍarbeyn didükleri iki ḍarbdür birisi sakīl ve birisi ḥafíf [KY (70); 71; 73; 90] ḥafíf-i ṣānī ile yirmialtıdır [AND 39/a; (40/a)]

ḫafīf tüm teketek tüm teketek tüm teke tüm… [YD 17/15]

ḫafīf fer‘i düyek muḥammes usūlleriyle bestelenir [HAN 44/29; 45/1, 3, 9; 46/12, (21); 47/28]

ḥafīf-i evvel: Bir musiki ölçüsünün, usulün çeşitli vahid-i kıyasilere (birimlere) göre ölçülmesi.

ḥafīf-i evvel ile beştir [AND 38-a; 39-a; 39-b; 40-a; (40-b)]

bu da ḥafīf-i evvel ve ḥafīf-i sānī ve sakīl olarak temevvü‘ etmiştir [HAN (34/8), 11]

bu da ḥafīf-i evvel ve ḥafīf-i sānī ve sakīl olarak temevvü‘ etmiştir [HAN (34/8), 11]

ḫafīf-i ṣaḳīl: Türk musikisinde usul.

ve ammā ḫafīf-i ṣaḳīl oldur ki, anuŋ bir devrinüŋ zamānı ṣaḳīl-i evvel zamānına barābar ola. Ammā īḳā‘ iden üstād dörd naḳrayı ḥaẕf ide ve ol ḥaẕf olunan naḳralar bulardur: İkinci, altıncı, onıncı, on dördinci. Girü ḳalanın getüre, yā‘nī on iki naḳra ḳalur. Oları işbu ṣūret üzerine: Ten ten ten ten ten ten. [ŞİE 75a/01]

ḥafīf-i ṣānī (ḥafīf-i sānī): Bir musiki ölçüsünün, usulün çeşitli vahid-i kıyasilere (birimlere) göre ölçülmesi.

ḥafīf-i ṣānī ile otuzikidir [AND 38/a; 38/b; 39/a; 39/b; (40/a); 40/b]

ḥafīf-i sānī ḥafīf-i evvelin za‘fıdır [HAN 34/9, (11)]

ḥafīf-i sānī ḥafīf-i evvelin za‘fıdır [HAN 34/9, (11)]

hafīfü’r-remel: (veya ḫafīf-i remel) Merāği ve Ladikli’nin eserlerinde görülen on zamanlı ve altı darblı bir usul kalıbıdır. Günümüze ulaşmış bir örneği yoktur.

ve ammā ḫafīfü’r-remel oldur ki, on naḳra ola. Ve aṣl żarbı evvel naḳradan sebeb-i evvel ola ve ṣoŋraġı vetedüŋ evvelinde daḫı bir naḳra ola. Ve ṣūret budur: Ten tenen ten tenen. [ŞİE 78b/01]

ol vaḳt bu nev‘-i hafif-i remel edvarından iki devre müşabih olur [HBA (67b); 70b; 72a; 82b; 108a; 109b; 111b; 123a; 123b; 129b]

ḥafīyyetü’t-tenāfür: Saklı, uyumsuz aralık.

ve daḫı ma‘lūm olsun ki bu dāyireler üç dürlüdür: Birine mütenāfir dirler ve birine daḫı ḥafīyyetü’t-tenāfür dirler ve birine daḫı mülāyim dirler. [ŞİE 39b/02]

ḫāne: F. Peşrev vb. saz eserlerinin ayrıldığı bölümlerden her biri.

tīz rāst ḫānesinden āġāze idüb çārgāh ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 180b/89(7); 181a(6); 181a/91(6), 92(5); (181b/92)]

hānende (Çağ. hānende, ḫānende; Osm. ḫānende, ḫōnende): F. Şarkı söyleyen, şarkıcı.

yana on biş sāzende gūyende ve ḫānende kim ol silsile ehlidin hīç ḳaçan hīç ḳaysıġa dest birgeni ma‘lūm imes. “yine onbeş çalgıcı, söyleyici ve okuyucu ki silsileye mensup olanlardan hiç birisine elverdiği belli değil.” [HP R741a/2]

barı aḥbāb idi ḥāżır barı esbāb idi cem‘

sāz u ḫānende bile nuḳl u mey bī-ġış idi

“bütün dostlar hazır idi, bütün sebepler toplanmıştı. Saz ve şarkıcı ile meze ve şarap saftı.” [BD (108/4); 404/1]

ger oḳur ḫānende meclisde Atāyī şi‘rini

zühre çeng ḳopsar ḳılur şems ü ḳamer ẕevḳ ü cürāḥ

“şarkıcı mecliste ātayinin şiirini söyler, zühre çeng çalar güneş ve ay zevk ve yara yapar.” [ŞAD (30/7); 241/5]

ve andan ṣoŋra gerekdür ki ḫānende ve gūyende her perdeye müvāfiḳ şi‘r oḳıyalar ki oḳuduḳları şi‘rüŋ ma‘nīsi ol eyitdükleri perdeye muvāfiḳ ola. [ŞİE 80b/09]

şedd maḳāmları ḫānendelerde bir vechile teşḫīş olmayub [KİM (43/8), 12; 57/17; 63/5; 85/16; 93/12; 99/9; 103/1, 13; 107/4; 111/16; 115/21; 117/16; 135/8, 16; 163/3, 4; 169/4; 171/2, 4, 6; 173/3, 7; 185/4, 187/1, 9, 13, 14, 16, 19]

ḫānendenin hazīn bir sabā taḳsīmi… [HAN (20/22); 26/8; 33/5, 7, 22]

sāzendeleriŋ taḳsīm(i) ḫānendeleriŋ taḳsīminden farḳı yoḳdur [KİM 185/4]

ḫuṭabā ve ḫuffāẓ ve ḫonendelerden ṣādır olanlar gerekdi kim şeri‘atde nehy olalardı. [LZE 56b/l]

hānendegān: (F. ḫānende’nin çoğul eki -ān almış şekli ḫānendegān) Hanendeler, şarkıcılar.

hānendegān mutavassıt sedālarda oḳumaları hālinde teganniden matlūb olan fāidenin husūle gelmesi…[HAN (23/35); 25/20; 34/1]

harp: (Fr. harpe) Dik tutulup telleri elle çekilmek suretiyle çalınan, geçmişi milattan öncesine dayanan üç köşeli büyük telli çalgı.

Bābillilere esareti zamanında harpa “çeng” denilen bir sāz ile onları eğlendirmekte oldukları…[HAN (22/5)]

ḥāşeteyn: Ar. Nota dizisinin iki ucu.

bunuŋ daḫı bu‘ud-ı ḫ-ḥāşeteyni ẕi’l-küllüŋ envā‘-ı ġarībesindendür. [LZE 29b/4; 32b/11; 35a/5, 8, 11; 35b/3; 37b/l; (39a/2)]

ḫaṭṭ: Ar. Sekizlinin, yani oktavın seslerini şekil üzerinde gösterebilmek için teli temsil ettiği düşünülen bir çizgi.

amma işbu vechile bilinür ki işbu çekilen ḫaṭṭı bir kiriş yirinde ḳoyavuz. [ŞİE 16a/11]

hatunlar urunu: Matem sözlerini mahsus makamiyle söyleyicek kadınların toplandığı yer [İH s.3]

ḥavād: Ar. Sınırlar, üst ve alt hadler. Metinde "tizler" anlamında kullanılmıştır. rub'da bulınana ḥavādd dirler. [LZE (19a/4), 5(2), 7, 9(2); 20a/5(3); 25b/10]

ḫāverān: (F. ḫāver) Musikimizde beş asırlık bir birleşik makam.

'ırāḳ zīrkeşīde ḥāverān ta'bīr olunandur [KTRM 181b/15a]

ḥāvī: (Ar. ḥāvi) Musikimizde peşrev ve bestelerin ölçüldüğü altmış dört zamanlı, kırk sekiz vuruşlu, donanımdan sonra 64/4 şeklinde yazılıp gösterilen bir büyük usul. [KİM 161/11]

ḥāvī tüm teke tüm tek tüm teke teke tüm teke… [YD 17/9]

zencīr aḳsaḳ semāī yürük semāī hāvī sofyān usūlleriyle bestelenir [HAN 45/13]

ḫazīne: Ar. Udun sap kısmına verilen isim.

ammā 'ūduŋ boynına ḫazīne dirler. Ol ḫazīnenüŋ uzunlıġı 'ūduŋ dört baḫşda birince gerekdür. [ŞİE 92a/01]

he: Ar. Osmanlı alfabesinin otuzuncu harfidir. Metinde "fa" acem aşírān sesini temsil etmektedir.

"noḳṭa-i muntaşıfaya lam he vaż itdiler." [LZE (17a/1, 2); 17a/6, 9(2), 10, 11(2); 18b/2, (3), 4, 6; 21b/11; 23a/9; 24a/3; 26b/9; 44a/6; 46a/9; 46b/1(2); 47b/3, 4]

hem-āvāz: F. Sesleri birbirine uygun, aynı sesi çıkaran; arkadaş.

"zebūr-u 'uşşāḳ ile hem-āvāz idi" [KTRM 174b/31]

ḫerek: Bazı çalgıların (keman, rebab, çeng gibi) dize veyahud yere dayanan destek kısmı.

ve şol vaḳt ki bu sazı 'amele getürmek dileseler burġudan yanını şol yanına ṭutalar ve herekden yanını ṭutalar. [ŞİE 99b/05; (103b/04)]

hey tülügüm hey tulum: Türkistan'da şadlık düğün mahallinde bazı kimseler ayak üzere kalkıp bir vasıfla oynayıp ve bir nevile türkü etmeye derler.

Türk sürūdı bile salıp ḳolum

ḳılsam edā hey tülügüm hey tulum

"Türk edasıyla elimi oynatıp 'hay tölügüm, hay tulum' diye türkü söylesem." [AL s.213]

hezec: (Ar. hezec "güzel sesle şarkı söylemek, terennüm etmek"ten) Musikimizde çok eski ve uzun zamandır kullanılmayan yirmi iki zamanlı, on beş vuruşlu, donanımdan sonra 22/4 şeklinde yazılıp gösterilen bir büyük usul.

ve ammā hezec oldur ki, anuŋ bir devrinüŋ zamanı ḫafīf-i reml devrinüŋ zamānına barābar ola. Ve ṣūret budur: Tenenen tenen tenen ten. [ŞİE 78b/04] buŋa serīü'l-hezec daḫı dirler. [LZE 48b/1, 4, 7, 11; 50a/6; (52b/6)]

evvel ḳısma hezec dirler [HBA (58b); 59a; 61b; 63a; 64b; 74b; 75a; 77b; 79b; 94a; 108b; 121a]

sekizinci hezec [KY (69); 72; 84; 86]

faḫte nīm devir zencīr hezec [HAN 44/30]

hezec tüm tümtüm tek tümtüm tek teke tüm teke tümtüm tek teke [YD 18/8]

hezec-i āḫır tüm teke tümtüm tek tüm? tüm tek teke teke tüm teke [YD 18/10]

hezec-i ġayr: hezec-i ġayr tüm tümtüm tek tümtüm tek tüm teke tümtüm tek teke [YD 18/12]

rub'u hezec-i kasīdür [KY 72]

hezec devri: Hezec usulü.

ve eger hezec devrinden ḫafīf devrine varsa ol daḫı ġayet ḫūb olur ve buŋa şehr-āşūb dirler. [ŞİE 79b/05]

ḥicāz: Ar. 1. Musikimizde hicaz dörtlüsü ve rast beşlisinin birleşmesinden meydana gelen ve dügah perdesinde karar kılan, çok yaygın basit makamlardan biri. 2. Musikimizde tiz sekizlideki "do" notasına bakiye diyezi konularak gösterilen sese verilen isim, hicaz perdesi. [ŞD G.CXXXII/4]

pes ḥicāz budur ki maḥaṭṭı rāst ola. [LZE (39a/5); 55a/5; 41b/11]

eṭrāf-ı ḥicāzı güzerān idüb felek aṭlasa muvāzī olmuşdur [KTRM 25, (31(2)), 36, 41, 175a/33(2); 176a/45; 178a/65(2), 66(2), 67, 179a/71, 73(2); 179b/84; 180a/85(3); 180b/88(6), 89(2); 181a(2); 181a/92; 181b; 2b; 3a; 4a; 6a(3); 6b(2); 8a(2); 9a(2); 11a; 12b(3); 13a(2)]

ḥicāz aḫẕ eyleyüben çekse āvāz [SEM (9a/6); 9b/10; 13a/4; 14a/1, 2, 4; 15b/9, 10; 16a/2; 16b/11; 17a/2, 3, 11; 17b/4, 5, 8; 18a/6, 9; 19a/3]

ve hicāz elli dördüncü dāiredür [HBA 104a; (104b); 106a; 106b; 112a; 117a; 129b; 130a; 130b; 131b; 132a; 132b; 133a; 133b; 142b; 143a; 143b; 144a; 144b; 145a; 145b; 146b; 147b; 148b; 149b; 150b; 151a; 154b; 155a]

ḥicāz āġāze idüb ışfahān ḳarār ider [AND 9-a; 12-a; 14-a; 14-b; 17-a; 18-a; 19-b; 20-a; 20-b; 21-b; 22-a; 23-b; 25-a; 26-b; 27-a; 27-b; 28-b; 29-a; 30-b; 31-a; 31-b; 32-a; 32-b; 34-b; (36-a); 44-b]

nīrīz ḥicāz āġāz edüb rāst ḳarār eder [YD 13/4; 13/16; 14/15; 15/11; 15/12; 15/18; 15/20; 15/23; 16/6]

ḥicāzı gösterdikten ṣoŋra tīz perdeler ile çıḳub şehnāz perdesi ile şehnāz maḳāmını beyān ider [KİM 45/21; 55/1; 67/17; 81/7; 103/4, 9, 16; 105/14; 107/3, 20; (129/5); 133/16; 137/15; 145/7; 147/1; 149/12, 16; 151/5; 153/4, 6, 18, 26]

ḥicāz maḳāmını ʻırāḳ ḳalınca rahat-ül ervah ve müsteʻarı ʻırāḳ ḳalınca… [HAN 24/8; 25/23; 26/8, 9, 12, 25; (32/13)]

nihāvend oldur ki ḥicāz göstere yuḳarudan ine [KY 47; 48; 50; 53; 55; 64; (65); 66; 67; 68; 94]

ve on ikinci devr ḥicāzdur. Ve ḥicāzī elli dördinci dāyiredür. Ve bu bişinci ḳısmı evvel ṭabaḳaya ve altıncı ḳısmı ikinci ṭabaḳaya yapışdurmaḳdan ḥāṣıl olur: A C H Ḥ Y YC YH YḤ. [ŞİE 57a/12]

bi'l-ittifāḳ ṭoḳuzıncısı ḥicāzīdür. [LZE 30b/l; (34a/3); 38a/5; 39a/8; 39b/1(2); 40a/6; 54b/2; 55b/2]

iy muġannī tut ʻırāḳ āhengi vü körgüz ḥicāz
kim nevāyī ḫaṭırı bolmış ḫırāsāndın melūl
"ey şarkıcı ırakı tut ve hicazı göster, Nevâyinin gönlü horasandan bıkmış." [İD 264/6]

her makām içre ki bolmaŋ ayru bolma yārdın
iy Nevāyī ḥācet irmes ḳılmaḳ āheng-i ḥicāz
"ey Nevâyi, yardan ayrı olma ki her makamı hicaz nağmeleriyle süslemek gerekmesin" [FK (214/7); 219/7; 239/7; 263/9]

iy Ḥüseynī il selāmet kūyıdın bolġay celā
ger Nevāyī yaŋlıġ āheng-i ḥicāzımnı disem
"ey Hüseyin Nevâyi gibi hicaz makamını söylesem, el doğruluk köyünden göç edecek" [HBD 51/7; (102/9)]

nevāyī öt nihāvend ü ṣıfāhān birle tebrīzdin
ḥüseynī bolġuça ger saŋa āheng-i ḥicāz irmiş
"Nevâyi ısfahan ve nihavend ile tebrizden geç, hüseyni oldukça sana hicaz makamı imiş." [YE 112/9]

zīr-efkend pūselik yana

çün ḥüseynī ḥicāz on ikki sana

“zir-efkend, buselik, hüseyni, hicaz on iki sana...” [BD 552/3]

maḳām-ı mey-gede ḫoştur ḥicāz āhengini best ėt

muḫālif ḳavline baḳma tüzüp ėgrini tirgize

“meyhane makamı hoştur hicaz nağmesini çal, karşı sözüne bakma igriyi çalarak can versin.” [ŞAD 186/6]

ḳılġıl āġāz ḥüseynī vü nevā rāh-ı ḥicāz

neyleseŋ bāġ-ı behişt utru büzürgān birle

“büyüklerle cennet bahçesine karşı ne yaparsan hicaz yolunun sesi ve hüseyni makamı ile başla.” [ŞHD 160b-1]

muḥayyerdür aŋa ‘ırāḳ u ḥicāz

ki nice oldı ‘uşşāḳa feryād-res [AD XXXVIII; (292/5)]

Isfahān’ı Rūm’da eyle eyle sāz

Kim muhayyer ola sūzuŋdan hicāz [İSK 129/1942]

bugün ‘uşşāḳ olmışdur ḥicāz aŋa ki anuŋ sözi

muḥayyer eyledi cümle ‘ırāk ile ṣıfāhānı [MeN 1/42]

ḥicāz u māye vü nev-rūz u kūçek

rekíb ü zāvül ü ‘uzzāl u selmek

“hicaz, maye, nevruz ve kuçek; rekib, zavül, uzzal ve selmek.” [ÇN 606]

ḥicāz-‘acem (ḥicāz-ı ‘acem): Türk musikisinde en az 5 asırlık 3 örnekli bir mürekkep makam.

ḥicāz-‘acem ḥicāz āġāz edüb māye ḳarār eder [YD 15/23]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür...elli ikinci ḥicāz-ı ‘acem,… [ŞİE 117b/08]

ḥicāz-ı ‘acem oldur ki ḥicāz āġāz ide [HBA 145a]

ḥicāz-ı ‘acem oldur ki ḥicāz āġāz ide [KY 64; (94)]

ḥicāz bā-‘acem: Türk musikisinde en az 5 asırlık 3 örnekli bir mürekkep makam.

ḥicāz bā-‘acem dirler buŋa bil. [SEM 18a/7]

ḥicāz büzürg (ḥicāz-ı büzürg, ḥicāz-ı büzürk): Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. İlm-i Edvārı Musiki’ de hicaz başlayıp uşşak karar veren makam olarak tarif edilir.

ḥicāz büzürg oldur ki tīzden ḥicāz göstere ine büzürg evinde ḳarār ide [KY 63; (67); 94]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …yigirmiyidinci ḥicāz-ı büzürg,… [ŞİE (117a/11); 119a/09]

ḥicāz-ı büzürk eydürler aŋa iy yār. [SEM 17b/6]

ḥicāz māye: Türk musikisinde bugün elimizde örneği bulunmayan en az 5.5 asırlık bir mürekkep makam.

ḥicāz māye vü büzürkle pençgāh. [SEM 19a/4]

ḥicāz māye oldur kim ısfaḥān evinden ḥicāz ḳarār ide [HBA 149b]

ḥicāz perdesi (perde-i ḥicāz): Türk musikisinde tiz sekizlinin 3. perdesinin adı. Orta sekizlide "kaba hicaz", en tiz sekizlide "tiz hicaz" adlarını alır.

ḥicāz perdesiniŋ dununda çārgāh perdesi daḥī cüz'ündendir [AND 5/b; 6/b; 8/a; 10/b; 11/a; 12/a; 12/b; 13/a; 14/a; 25/a; 28/a; (30/a); 30/b; 36/a; 44/a; 44/b]

ḥicāzeyn: (Ar. "iki hicaz") Türk musikisinde bir mürekkep makam. III. Selim tarafından yapıldığına göre takriben 200 yıllıktır.

bu daḫī ḥicāzeyn ṣāḥibinindir [AND 44-a; 44-b; (45-a)]

hicāz-ı güvāşt: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, hicaz makamına güvaşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

oldur kim hemān yirinden hicāz āġāz ide [HBA 146a]

ḥicāz-ı muhalif (ḥicāz-ı muḫālif, ḥicāz-muḫālif): Türk musikisinde bir mürekkep makam. XV. asırda makama "hicaz-ı muhalif" denmiş, sonraları "hicaz-aşiran" adını almış, İsmet Ağa ise "rahatfeza" ismini vermiştir.

nevā-ı 'acem ḥicāz-ı muḥālif ışfahān çārigāh-ı 'acem... [KTRM 174b/31; (176b/55)]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …yigirmi ṭoḳuzıncı ḥicāz-ı muḫālıf,… [ŞİE (117b/11); 119a/12]

ḥicaz-ı muhālif oldur ki ḥicāz göstere ine temām ḳarciġār ḳarār ide [KY 63; (65); 94]

ḥicāz-muḫālif ḥicāz āġāze idüb 'aşīrān ḳarār ider [AND 16-a; (31-b)]

ḥicāz-ı muḫālif ḥicāz gibi ḥareket idüb 'acem yüzünden 'acem gibi ḳarār ider [KİM 55/4; 81/12; 139/7; (153/18)]

hicāz-ı muhālif oldur kim hicāz āġāz ide [HBA 143b]

ḥicāz-ı muḫālifek: Ar. Türk müziğinin en az beş asırlık bir mürekkep makamı olup nümunesi yoktur.

ḥicāz-ı muḫālifek oldur ki ḥicāz tamām āġāze idüb 'acem ḳarār idersin [KTRM 181a/92]

ḥicāz-ı nevrūz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, hicaz makamına nevruz avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

ḥicāz-ı nevrūz oldur kim ḥicāz āġāz ide [HBA 147b]

ḥicāz-ı selmek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, hicaz makamına selmek avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

ḥicāz-ı selmek oldur kim gerdaniyeden ḥicāz āġāz ide [HBA 150b]

ḥicāz-ı şehnaz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah, hicaz makamına şehnaz avazesinin eklenmesinden meydana geldiğini ifade eder.

ḥicāz-ı şehnaz oldur kim gerek muḥāyyerden ḥicāz āġāz ide [HBA 148b]

ḥicāz-ı türk (ḥicāz-ı türkī): Türk musikisinde bugün elimizde 4 örneği olan en az 5 asırlık bir mürekkep makam.

ḥicāz-ı türkī oldur ki ḥişār göstere ve ‘uzzāl yüzinden ine, ḥicāz ḳarār ide. [ŞİE 117a/10; (119a/08)]

ḥicāz-ı türkī oldur kim ḥişāruŋ. [SEM 17b/3]

ḥicāzī: Ar.+F. Bir makam ifade etmesi açısından hicaz kavramının, özellikle Osmanlı toplumu dışındaki söyleniş ve kullanış biçimidir. Ayrıca sistemci sistemci okulun ilk dönemlerinde hicaz makamı bu isimle anılmıştır.

cān-nıŋ tamarın pāre ḳılur perdesi sāzı

ig içre muḫālif ünidin ṣavt-ı hicāzī

“sazın nağmesi hastalıkta hicazi makamının karşı sesinden canın damarını parçalar” [ÇG 86/9]

ḥicāzkār: F. (ḥicāz ve F. -kār ekiyle ḥicāz-kār) Musikimizin en güzel makamlarından biri olan, üç veya dört asırlık bir şed makam.

ḥicāzkār maḳāmının çeşnisine benzediği gibi… [HAN 26/12, (17)]

ḥicāz-zemzeme: Türk musikisinde bir mürekkep makam. En az 2 asırlıktır. İsmail Hakkı Bey tarafından diriltilmiştir.

ḥicāz-zemzeme ḥicāz āġāze idüb zemzeme ḳarār ider. [AND 16-a; (28-b)]

ḥidā’, ḥudā’: Ar. Deveci ezgilerine verilen ad.

ve ol sürūd ‘A‘rābnıŋ tive sürer ḥudāları vezni bile remel-i murabba‘-ı maḫẕūfda vāḳi‘ bolur. “ve bu şarkılar Arapların deve sürerken söyledikleri şarkıların veznine uygun olarak remel-i murabba‘-ı mahzuf veznindedir.” [MDF BN276a-7]

ḥiddet: Ar. Musikide tizlik.

ve ḥiddet ve ṣaḳīl neye dirler, anı bildürür. [ŞİE (13a/03); 14a/02]

imdi ma‘lūm olsun ki naġme bir āvāza dirler ki ḥiddetden ve ṣaḳīlden ḫāli ola. [ŞİE 13a/04]

ḥişār (ḥisār): Ar. 1. Musikimizde beş buçuk asırlık bir birleşik makam. 2. Musikimizde tiz sekizlide bakiye diyezli “re” sesinin adı, hisar perdesi. [HAN 24/25]; [MT 3824]

bişincisi ḥişārdur. [LZE (35b/1); 54b/5]

rāst ile büzürgden ḥişār ḥāṣıl olur [KTRM 175a/33; (179a/74(3)), 75, 179b/81; 180b/88; 7a; 7b; 8a(2); 10a; 16a]

ḥişār oldı yedinci āvāze aŋla [SEM (11a/8); 16a/8; 16b/2; 17a/6, 11; 17b/1, 3]

ḥisār oldur ki muḥālıf üzerine bir naġme ziyāde ideler. [ŞİE 117a/09; (118b/12)]

ḥüseynī ve ḥişārı ve gerdāniyyesi ve muḥāyyeri temām [HBA 112a; 112b; 113a; 113b; 114a; 114b; 115b; 116b; 117a; 117b; 118b; 143a; 143b; 144b; 150a; 150b; 152a; 152b; 154a; 155b]

geldik ḥisār āvāzesin dāiresi budur [KY 49; 50; 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58; 59; (60); 65; 67; 93; 98; 99]

ḥisār āġāze idüb yine çārgāh perdesine geldikde dönüb buselik ḳarār ider [AND 15/b; 20/b; 23/b; 27/b; (28/a); 45/b]

muḫayyer āġāz edüb ḥişār yüzünden kūçek ḳarār eder [YD 15/8; 15/14; 15/18]

ḥişār yüzünden rāstda ḳarār ḳılar [KİM 3/11; 7/14; 11/3; 45/15; 53/18; 77/10; 79/7, 8, 11, 12; 93/1, 3, 4, 12; 115/4; 119/1, 5, 7, 13, 15, 20; 121/15, 21; 123/2, 4, 6, 10, 13, 17, 19, 21; 125/2, 4; 129/7; 137/19; 147/9, 149/6; (151/8), 26; 153/7]

ḥişār būselik (ḥisār-būselik): Ar.+F. Musikimizde hisar makāmının dizisine buselik dizisi eklenerek yapılan bir birleşik makam.

ḥişār būselik icrā-i ḥisārī nevāya dek icrādan ṣoŋra būselik ḥükmile dügāh ḳarār ide [KTRM 16a]

ḥisār-būselik ḥisār āġāze idüb yine çārgāh perdesine geldikde dönüb buselik ḳarār ider [AND 16/a; (28/a)]

ḥisār eviç (ḥişār-ı evc): Ar. Türk müziğinin en az altı asırlık bir mürekkep makamı olup nümunesi kalmamıştır.

ḥisār eviç oldur ki ḥisārı temam göstere [KY 63; (67)]

ḥişār-ı evc isterseŋ bilesin. [SEM 17a/10]

ḥişār-ı evc oldur ki ḥişārı tamām ide ve ine büzürg ḳarār ide. [120a/03]

ḥişār-ı evc oldur kim ḥişār göstere temām ine [HBA 143a]

ḥisār perdesi (perde-i ḥisār): Türk musikisinde tiz sekizlisinin 7. perdesine verilen ad.

ḥisār perdesine hübūt eyledikden ṣoŋra bir çārgāh ve segāh ve bir dügāh perdesi gösterir [AND 6-a; 7-a; 13-b; 20-a; (20-b); 23-b; 35-b]

ḥişārek (ḥisārek): F. Türk musikisinde bugün örneği bulunmayan en az 5 asırlık bir mürekkep makam. Durağı dügah (la)'dır. [HAN 24/24]

ḥişārek icāsīle 'uzzāl yüzünden kāide-i ḥicāz ile dügāh ḳarār ide [KTRM 180a/85; 7a; (13a)]

ḥişārek neydügin bilmek dilerseŋ. [SEM 17a/5]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …yigirmi bişinci ḥişārek…[ŞİE (117a/10); 119a/06]

ḥişārek oldur kim gerdāniyye ḥüseynī ortasından sigāh göstere [HBA 143a]

ḥisārek oldur ki ḥüseynī altından bir perde segāh göstere [KY 63; (65); 93]

ḥişārek nāmı ile bir terkīb daḫī görülmüşdür [AND 15-b; 20-b; (21-a); 33-a]

ḥişārek ḥüseyní üstünde segāh āġāz edüb ışfahān gösterüb döne segāh ḳarār eder [YD 15/16]

ḥisārek tīz dügāhdan ḥareket idüb evc perdesine geldikten ṣoŋra ḥüseynī ve nevā perdelerini aşub çārgāha düşer [KİM 55/2; 137/27; (151/15)]

ḥisār-ı ḳadīm: ("eski hisar") Türk musikisinde bugün elimizde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makam.

ḥisār-ı ḳadīm āġāze idüb ḳarārgāhı olan segāh perdesine geldikde… [AND 15-b; 20-a; (21-a)]

ḥisār-ḳürdī: Türk musikisinde bugün elimizde bulunmayan Abdulbaki Nasır Dede terkibi en az 2 asırlık bir mürekkep makam.

ḥisār-ḳürdī dügāh ve segāh perdeleri göstermeksiz ḥişār āġāze eyleyüb… [AND 44-a; (45-b)]

ḥişarnīk: Türk müziğinin en az altı asırlık bir mürekkep makamı olup nümunesi kalmamıştır.

ḥişarnīk neye dirler sorarsan. [SEM 17a/8]

ḫocest: F. Türk müziğinin iki buçuk asırlık bir mürekkep makamı olup numunesi kalmamıştır.

biri daḫı ḫocestdür. [LZE 4la/2]

ḫorāsān: F. Türk müziğinin en az iki buçuk asırlık bir mürekkep makamı olup numunesi kalmamıştır.

burışa vū ḫorāsān mey ü ney ḥażır u maḥbūb
bu fażl-ıla maḳbūl ola mı tevbe-i tā‘ib [AD 57/7]
emír ebyātın iy muṭrib işitsün küçük ü büzürg
nihāvend ü ḫorāsān u ‘ırāk u ışfahān kiltür
“ey çalgıcı, Emir küçük ve büyük beyitlerini dinlesin; nihavend, horasan, ırak ve ısfahan’dan getir.” [YE 71/8]
ḫorāsān icrā-i beyātī tamām-i ḳarār ‘uşşāḳ ile ola [KTRM 14b]

ḫorāsānī ḥüseynī: Türk musikisinde bir mürekkep makam.

ḫorāsānī ḥüseynī bizim edvārımızda şerḥ olmuşdur [KİM 45/22; 103/5; 65/17; 139/10; (153/29)]

ḫoron: (Yun. ḫoros) Canlı, hareketli bir oyun, horon. [CC 82b/10]

ḫoş-āheng: F. Güzel sesli.

baŋa bu gün cehānda çeng dirler
laḳabda çeng-i ḫōş-āheng dirler
“bana bugün dünyada çeng derler, lakab olarak da güzel sesli çeng derler.” [ÇN (771); 779; 1145]
benem ‘ālemde ol çeng-i hoş-aheng
ki can tasvirine nakşum ider reng [ÇN (779); 1145]

ḫoş-āvāz: F. Güzel sesli. [ŞD G.CLXXIII/2]

oturmış bir çalıcı sāz elinde
çalar bir sāz-ı ḫōş-āvāz elinde
“sazı elinde bir çalgıcı oturmuş güzel sesli bir saz çalar.” [ÇN (591); 727; 864; 896; 922;]
acunda ‘andelīb teg ḫoş-āvāz men
telim eyvān üze uçġan humā men
“cihanda bülbül gibi güzel sesliyim. Eyvan üzerinde çok uçan huma kuşuyum.” [MuN 432]
köŋül ḳutı ḫōş-nevāzdın rūḥ ḳūtı ḫōş-āvāzdın “gönlün besini zevk okşayıcıdan, ruhun besini güzel sesliden” [MK 21b/5]
nė ḫoş yaḳar şeker-ėrin bolsa ḫōş-āvāz
nė naġme kim ol ḳılsa müferriḥ taḳı dem-sāz

“ne güzel şarkı söyler şeker dudaklı güzel sesli olsa, ne de nağme ki sırdaşı ferahlatsa” [ÇG (88/6); 127/3; 141/11]

ḫoş-āvāzī: F. Güzel sesli olan.

törtinç ḫoş-āvāzī kim dāvudī naġme-si birle ḳuşnı ṭayerān-dın ve sunı cereyāndın men‘ ḳılsa. “dördüncü hoş sesli ki davudi nağmesi ile kuşu uçmaktan ve suyu akmaktan alıkoysa.” [ÇG 126/12]

ḫoş-elḥān (ḫuş-elḥān): (F.A.b.s.) Makamı güzel, güzel ve tatlı okuyan. [ŞD G.LXI/9; K.XIV/8]

min ol mürġ-ı ḫoş-elhān-min körüŋ bu ‘ışḳ bāġında
ki tikmeydür miniŋ ‘ışḳımġa teşvīş-i ḫazān birle

“görün ben bu aşk bahçesinde o güzel söyleyen kuşum ki benim aşkıma sonbahar karışıklığında ağaç dikmiyor.” [ŞHD 160a-l3; 162a-10]

ki ḥüsn içre ḫūrşīd-i tābān irür
yana zühre yaŋlıġ ḫōş-elḥān irür

“güzelliği parlak güneş gibidir, yine zühre gibi güzel ve tatlı şarkı söyler.” [Sİ F449a-5435]

gülşeni kėldi cism-i insānı
nuṭḳ anıŋ bülbül-i ḫuş-elḥānı

“insan bedeni gül bahçesine geldi, onun konuşanı ahenkli öten bülbüldür.” [SS R_1 309b-43]

meger bezm-i şehenşehdür leṭāfetde bugün gülşen
ki olupdur bülbül ü ḳumrī nedīm ü hem ḫoş-elḥānı [MeN 3/12]

ḫoş-ḫān: F. Şarkıcı, hanende. [ŞD G.IV/1]

ḫoş-naġme (ḥoş-naġme): F.+Ar. Güzel sesli.

onaltınçı faṣl-naẓm gülistānınıŋ ḫoş-naġme ḳuşları ẕikride ve ol niçe ṭabaḳadur “onaltıncı fasıl şiir gül bahçesinin güzel sesli kuşlarının zikrindedir ve o kaç kattır” [MK 17a/4]

bā-vücūd bu biri ḫoş-naġme rūd çalġuçı vü çikküçi bu bir sürūd “cisimsiz güzel sesli bir kemençe, çalgıcı ve söyleyici bu bir şarkı(dır).” [LT (A44b-2849); B47b-2891; B51b-3303]

cemāli vaṣfını yāruŋ ḫoş eydür Aḥmedī yā Rab
bu ne ḫoş-naġme bülbüldür ki bu gülşende gūyādur [MeN 64/9]

ḫoş-nefes: F.+Ar. Hoş nefesli, güzel sesli. [ŞD G.CXXXIX/3]

ḫoş-neġām: F.+A. Güzel ezgiler, güzel nağmeler.

hicrān içinde yaḳdı beni işbu ġam ḳanı
bir mürġ-ı nevḥa-ger kim ide ḫoş-neġām ḳanı [ADD 24-1]

ḫoş-nevā (ḫūş-nevā): F. Güzel sesli. [ŞD G.CXLVIII/3]

tartar irmiş naġme ṭayr-ı ḫoş-nevā
bes ḥazīn āheng ile dil-keş nevā
“güzel sesli kuş nağme söyler imiş, hazin ezgi ve gönül çeken ses yeter.” [LT A48b-3323]

ve ‘andelīb-i ḫoş-nevāsı nübüvvet beyānı bile ve risālet naġme elḥānı bile sürūd körgüzür “ve güzel sesli bülbülü peygamberlik beyanı ile risale nağmeleri ile şarkı gösterir.” [ML T775a-9]

Nevāyī nālesidin asru ġāfil bolmaġıl iy gül
ki devrān bāġıda bülbül bu yaŋlıġ ḫoş-nevā tüşmes
“ey gül Nevâyinin inlemesinden habersiz olma ki zamane bağında bülbül onun gibi güzel sesli olmaz” [FK 237/9]

ḫuş-nevā ėkki ḳuş terennüm ara
ėkkisi kirdiler tekellüm ara
“güzel sesli iki kuş şarkı söylediler ve ikisi konuşmaya başladılar.” [SS (F_2 251a-162); F_1 331b-10]

ḫoş-nevāzlıġ: F.+T. Güzel çalgıcılık, iyi çalgıcılık, çalgıcılığı iyi.

muṭahher ‘ūdí kim ḫoş-nevāzlıġda zühre anıŋ anası ve ḫoş-ḫānlıġda anıŋ ferzend-i rūḥ-efzāsı bola alur irdi. “mutahher udi, ki hoş seslilikte zühre onun anası ve güzel okuyuculukta onun ruh arttıran çocuğu olabilirdi.” [HM T760b25]

ḫoş-sāz: F. Güzel nağme çalan.

gehī ‘ayş u neşāt u nāz iderler
ṭarab āhengini ḫōş-sāz iderler
“kah yer içer şenlik ve naz ederler, sevinçle nağmeler çalarlar.” [ÇN (546); 864; 896]

ḫūb-nefes: F.+A. Güzel nefesli, güzel sesli.

muṭrib-i ḫūb-nefes birle sebük-rūḥ nedím
bāde ḥāżır ola vü nuḳl-i müheyyā gicesi [ADD 14-3]

hubūṭ et-: Aşağı gitmek, inmek.

ḳürdī perdesine hübūṭ idüb ḳürdī perdesinden döner. [AND (10-a); 10-b; 11-a; 12-b; 13-a; 13-b; 17-a; 19-a; 19-b; 20-b; 21-a; 22-a; 23-b; 24-a; 25-b; 26-a; 27-b; 28-

a; 29-b; 30-a; 31-a; 32-a; 32-b; 33-b; 34-a; 34-b; 35-a; 35-b; 36-a; 36-b; 37-a; 37-b; 44-a; 44-b; 45-b]

ḫudā: (Ar.ḥudā') Arap devecilerin develerini neşelendirmek için söyledikleri şarkı.

'Arab tivesi ḥudā laḥnı bile bādiye ḳat'ıda tīz bolur "Arap devesi huda şarkısı ile çölde hızlı olur" [MK 22b/3]

ḫunyā-ger: F. Şarkıcı.

ḫunyā-ger ü naġme-sāzı nāhid

līkin def anıŋ ḳolıda ḫurşīd

"şarkıcısı genç bir kız, fakat def onun kolunda güneş (gibi)" [LM 477]

velí ḳıldı çarḫ-ı muḥalif-seyr

anıŋ daġı ḫunyā-gerin nevḥa-ger

"lakin aksi felek onun da şarkıcısını ölü ağlayıcı kıldı" [AŞNR A720b13]

nigeh-bān u ṣenā-ḫān u 'adū-rān u irür ṭabbāḫ

ayaḳçı vü yıravçı vü irür suçı vü ḫunyā-ger

"gözcü, övücü, düşmanı dağıtan ve aşçıdır; saki, yırcı, sucu ve şarkıcıdır." [MSD 243]

ḫuzī (ḥūzī): F. Seyir sırasında sıkça çargah perdesinde asma kalış yapan uşşak makamından ibarettir.

bir daḫı ḫuzīdür ki bu sekiz naġmedür ki müştemil ola. [LZE 40b/10]

ḥūzī oldur ki būselik tamām āġāze idüb 'acem ḳarār idersin [KTRM 176b/55; (181a/92(2)); 5a]

bu daḫī müteaḫḫirīniŋ iḫtirā'ı olub ḫūzī dedikleridir [AND 16/a; (24/b); 31/a; 31/b]

ḫūzī ḳarcıġār āġāz edüb ışfahān ḳarār eder [YD 16/1]

gül'iẓār ḫuzī gibi ḥareket idüb dügāh ḳarār ider [KİM 55/4; (153/25)]

ḫūzī būselik: Türk musikisinde buselikli mürekkep makamlardan biri. En az üç asırlıktır.

ḫūzī-pūselik pūselik gibi ḥareket idüb 'acem yüzünden ḳarār ḳılar [KİM 45/22; 103/5; 107/17; 139/7; (153/21)]

ḫuzīḥicazi: F. Bir mürekkep makamdır.

evc ve ḫuzīḥicāzī ve zengūle te'sīr gibidür. [LZE 54b/7]

hümāyūn: F. Musikimizin dügâh (la) perdesinde karar kılan en eski basit makamlarından biri.

bir daḫı hümāyūndur bu on üç naġmedür [LZE (41a/11); 54b/5]
hümāyūn oldur ki zirgūle tamām āġāze idüb rehāvī ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (180b/86); 4a]
bu terkībe dimişlerdür hümāyūn. [SEM 19a/2]
hümāyūn oldur ki zengūle göstere, rāhevī ḳarār ide. [ŞİE 117a/09; (119a/04)]
hümāyūn oldur kim zengūle göstere temam ine [HBA 143a]
hümāyūn oldur ki temām zengūle göstere ine [KY 63; (65); 93]
hümāyūn ışfahān ile ḥicāzdan mürekkebdir [AND 16/a; (29/a)]
hümāyūn zengūle gösterüb rehāvī ḳarār eder [YD 15/13]
hümāyūn zengūle gibi ḥareket idüb rehāvī gibi ḳarār ider [KİM 75/3; 111/1; 137/27; (151/20)]

ḥüseynī: (Ar. ḥuseyn "küçük güzel" ve nispet eki -i ile ḥüseyni'den) Ar. Türk müziğinin altı numaralı basit makamıdır, en eski makamlardandır; Hüseyni beşlisi ile uşşak dörtlüsünden müteşekkildir. Durak dügâh ve güçlü -beşinci derece olan hüseynî perdeleridir. Niseb-i şerife sayısı 8 dir. Dizisi çıkıcıdır. ikinci şekli muhayyer olur. Donanımına "si" koma bemolü ile "fa" bakıyye diyezi konulur. Orta sekizlideki sesleri şöyledir (pestden tîze doğru) dügâh, segah, çargâh, neva, hüseynî, eviç, gerdaniye ve muhayyer. Hüseynî, klâsik bestekârlar tarafından da en çok kullanılan bir kaç makamdan biri olmakla beraber, bilhassa Türk halk müziğinde en çok kullanılmış olan makamdır. [YE 112/9]; [MT 3823]; [ŞD G.LIII/72]

muṭrıbā sin daġı āhengī tüz
laḥnıda reng-i ḥüseyní körgüz
"ey çalgıcı, sen de şarkı söyle, çal. Nağmede hüseyni makamının süslerini göster" [FK 263/9; (689/58)]

çün Ḥüseynī tevbe sındurdı muġannī tüz nevā
hem ḥüseynī perdesinde sāḳiyā sin bāde süz
"Hüseyin tövbesini bozdu, çalgıcı hüseyni perdesinde nağme çal, ey saki sen de içki sun" [HBD 50/7]

zīr-efkend püselik yana
çün ḥüseynī ḥicāz on ikki sana
"zir-efkend, buselik, hüseyni, hicaz on iki sana..." [BD 552/3]

işitkil taptım imdi çün maḥalni
ḥüseynī perdesinde bu ġazelni

“şimdi yerini buldum, hüseyni makamında bu gazeli dinle.” [SAMT 140]

ḳılġıl āġāz ḥüseynī vü nevā rāh-ı ḥicāz

neyleseŋ bāġ-ı behişt utru büzürgān birle

“büyüklerle cennet bahçesine karşı ne yaparsan hicaz yolunun sesi ve hüseyni makamı ile başla.” [ŞHD 160b-l]

işāret ḳıldı çün ol ḥüsn zihī

‘ırāḳī-vār min tuttum ḥüseynī

“ne güzel işaret etti o güzel ıraki makamı gibi hüseyni makamı tuttum.” [DEH 853]

“pes bu ḥüseynídür ki maḥaṭṭı iki dügāh ola.” [LZE 33b/12; 37b/6; (41b/5); 54b/1; 55a/5, 10]

ḥüseynī ḫānesine gelince nevā olur aşaġası kūçek olur [KTRM 175a/33(2); 175b/35; 177a/56(4), 58(2); 177b/60, 61(2); 178a/64(3), 67(5), 179a/68(4), 73(2), 74(2), 75(2); 179b/77, 82, 84; 180a/85(9); 180b/86, (88(3)), 89; 181a; 181a/91, 92(3); 181b; 1b; 2a; 3a(2); 3b; 5a; 5b(2); 6a; 7a; 8b(2); 9a; 9b; 10a(2); 11a(2); 13a; 13b; 14b]

sekizinci maḳām oldı ḥüseynī [SEM (9b/1), 2, 11a/9; 13a/9, 11; 13b/2; 15b/3; 16a/5; 16b/2, 4; 17a/2, 9; 18b/2, 4]

ve on iki devrüŋ on birincisi ḥüseynīdür. Ve ḥüseynī elli üçinci dāyiredür. Ve ol altı dāyirenüŋ bişincisidür. Ve naġmeleri budur: A C H Ḥ Y YB YH YC. [ŞİE 57a/10]

ḥüseynī āġāz ide ine rehāvī evinde ḳarār ide [KY 47; 48; 50; 51; 52; 53; 54; 55; 59; 60; 62; 64; (64); 66; 67; 93; 96; 97; 98; 99]

‘uşşāḳ āġāze idüb ḥüseynī ḳarār ider [AND 7/a; 8/b; 9/b; 11/a; 14/a; 14/b; 24/b; 25/b; (29/a); 34/b; 35/b; 45/a]

hüseyni elli üçünci dāiredür [HBA (104a); 106a; 106b; 107b; 110b; 112a; 112b; 113a; 114a; 114b; 115a; 115b; 116a; 116b; 117a; 117b; 118b; 129b; 130a; 130b; 131a; 132a; 132b; 134a; 134b; 143a; 144a; 144b; 146b; 147a; 147b; 148a; 148b; 149a; 149b; 150a; 150b; 151a; 151b; 152a; 152b; 153a; 153b; 154a; 154b; 155a; 155b]

maḳām-ı ḥüseynī nāyde tamām olmuşdur [YD 12/14; 13/8; 13/10; 14/21; 14/24; 15/6; 15/12; 15/14; 15/16; 16/1; 16/4]

ḥüseynīden tīze varup nīm perdesi ‘acem perdesi olur [KİM 3/11; 5/19; 7/13; 11/2, (3); 45/11; 55/10; 63/8, 15, 19; 65/5, 6, 13, 14; 67/12, 16; 69/3, 11; 71/1, 2, 15; 73/15, 16; 75/4, 7, 10, 16, 17; 77/21; 79/7, 8, 14; 81/2, 18; 83/1; 85/10; 87/3, 6; 89/8, 18; 95/5; 99/13, 15, 17; 101/13; 103/7, 8, 20; 105/15, 16; 107/14, 17, 18;

111/5, 7, 14; 113/15, 17; 115/1; 117/7, 12; 119/20; 121/11; 127/14, 16; 129/2, 7, 8, 9, 13; 131/12, 135/1, 3, 5; 137/15; 139/16, 17; 141/5, 7, 11; 143/3, 6, 7; 145/5, 7, 11, 17; 147/7; 149/15; 151/10, 15, 18, 24; 153/12, 23, 30, 31, 36; 157/9, 18; 181/20; 183/8; 185/18]

sāzendenin bir ḥüseynī ve bestenigār pīşrevi… [HAN (20/23)]

nevādan girildiği gibi ḥüseynīden rasttan gerdāniyyeden dügāhtan dahi girilebilir [HAN 24/23; (25/23); 26/13, 23, 24, 25, 26; 32/14; 44/13]

ḥüseynī perdesi üzre tüzüp sāz
muġannī bu ġazelni ḳıldı āġāz
"çalgıcı hüseyni perdesinde saz çalıp bu gazeli söyledi." [MuN 22]

buyur muṭrib nevā ḳılsun ḥüseynī
ḳadeḥ şūnsun büt-i 'ayyār elinden
"ey çalgıcı emret hüseyni makamından çalsın, o aldatıcı güzelin elinden kadeh sunsun." [ÇN 605; (681); 1056]

muṭrib ḥüseyni píş-revin ḳıl nevāḫt kim
'uşşāḳa ger nevā ise ol píş-revde dur [ADD 104-4]

ḥüseynī 'acem: Türk müziğinin en az altı asırlık bir mürekkep makamı olup nümunesi kalmamıştır.

ḥüseynī-'acem ḥüseynī āġāz edüb 'acem ḳarār eder [YD 15/6]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …on ṭoḳuzıncı ḥüseynī-'acem,… [ŞİE (117a/08); 118b/09]

ḥüseynī 'acem oldur ki ḥüseynī āġāz ide [HBA 145a]

ḥüseynī 'acem oldur ki ḥüseynī āġāz ide [KY 63; (67); 93]

ḥüseynī 'aşīrān: Hüseyni makamı dizisine seyir sonunda ilave edilen hüseyni aşirandaki uşşak dörtlüsü ile meydana gelen mürekkep makam.

ḥüseynī 'aşīrān āġāze idüb 'aşīrān perdesine geldikde… [AND 15/b; 24/b; (28/b)]

'acem'aşīrān māhūra ve ḥüseynī 'aşīrān ile tāhir muḥayyere ve būselik ile nev-eser nihavende neva ve beyāti 'uşşāḳa benzer [HAN 26/1, (18)]

ḥüseynī gerdāniyye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, hüseyni makamı ve gerdaniye avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

ḥüseynī gerdāniyye oldur kim muḥāyyerden ısfaḥāne ḥüseynī āġāz ide [HBA 151a]

ḥüseynī ile rehāvīyi cem' ḳılub geveşt ismi vermişdir [KTRM 175a/33; (179a/68), 69, 70, 71; 5a]

zengūle ḥicāzdan geveşt ḥāṣıl olur [YD 16/6; 16/12]

ḥüseynī ḳürdī: XV. yüzyıl başlarında kullanılıp terkedilmiş olan ve daha sonra Sultan III. Selim tarafından hüseyni zemzeme olarak düzenlenen birleşik makam. "ḥüseynī ḳürdī ḥüseynī āġāze eyleyüb ḳürdī ḳarār ider" [AND 44-a; (45-a)]

ḥüseynī perdesi (perde-i ḥüseynī): Türk musikisinde tiz sekizlinin 9. perdesi. "ḥüseynī perdesinde ḳarār ider" [AND 6-a; 10-a; 10-b; 11-a; 11-b; 12-a; 12-b; 13-a; 13-b; 17-a; 17-b; 18-b; 19-a; 19-b; 20-a; 20-b; 23-b; 23-b; 24-a; 25-a;27-b; (29-b); 30-a; 30-b; 35-a; 35-b; 36-b; 44-a; 45-a; 45-b]

ḥüseynī rehāvī: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında ismi zikredilir.

ḥüseynī rehāvī oldur kim ḥüseynī āġāz ide [HBA 149a]

ḥüseynī selmek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, hüseyni makamı ve selmek avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

ḥüseynī selmek oldur kim yirinden ḥüseynī āġāz ide [HBA 150a]

ḥüseynī şehnāz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, hüseyni makamı ve şehnaz avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

ḥüseynī şehnāz oldur kim muḥāyyerüŋ üzerinden ḥüseynī āġāz ide [HBA 148a]

ḥüseynī-i nevrūz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, hüseyni makamı ve nevruz avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

ḥüseynī-i nevrūz oldur kim yirinden ḥüseynī āġāz ide [HBA 147b]

hüsn-i savt: (F.i.t.) Ses güzelliği.

ol cümledin edvār ve mūsīkī ilmidür kim çün lehcesi ve ḥüsn-i ṣavtı ḫūb irkendür. "Bunlardan biri musikí nazariyātı ve ilmi idi. Lehçesi ve sesi güzel idi." [HP F747a/14]

hüsrevānī: 15. yüzyılda nevbet türünde peşrevdev sonar geçilen bir sözlü formdur.

hüsrevānī oldur kim yine bir maḳām göstere. [KY 90]

ḥüzzām (hüzzam, ḫüzzām): F. Musikimizin, hüzzam beşlisiyle segah dörtlüsünden meydana gelen, inici ve çıkıcı seyir tâkip edip segâh perdesinde karar kılan en eski birleşik makamlarından biri.

ḥüzzām segāḥ ve çārgāh nevā nīm ḥisārdan evc gösterüb yine evcden nīm ḥişār ile ḳarārı segāh ola [KTRM 6a; (8a)]

hüzzam āġāze idüb ḳarārında bir dügāh perdesi ziyadesi ile ve dügāh perdesinde ḳarār ider [AND 15-b; 21-b; 31-a; 32-b; (35-a); 41-a]

ḫüzzām ‘acem perdesinden ḥareket idüb ḥüseynī ve nevā perdesini inüb ‘uzzāl perdesinde ḳarār ḳılar [KİM 45/22; 55/15; 81/11; 103/5; 105/14; 133/16; 139/11; (157/9)]

dilkeş-ḫāverān husule geldigi gibi beyāti ve hüzzām ve muḥayyer sünbüle… [HAN 32/15]

hüzzām-ı cedīd: F.+Ar. (huzzām ve Ar. cedid “yeni” ile huzzām-ı cedid) Musikimizin iki asır evvel terkip edilmiş birleşik makamlarından biri.

hüzzām-ı cedīd şedd-i ‘arabān āġāze idüb rāst perdesine geldikde… [AND 15/b; (21/b)]

hüzzām-ı ḳadīm: F.+Ar. (“eski hüzzam”) Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış en az 2.5 asırlık bir mürekkep makam.

hüzzām-ı ḳadīm evç perdesini ‘acem perdesine tebdil ile ‘uzzāl āġāze idüb… [AND 15/b; (21/a)]

ığı: Ağıt, feryâd.

ünin kötürdi avrat ığı birle “kadın ağıtla sesini yükseltti” [ME 50/7]

ıḳlıḳ (ıḳlığ) (Kıp. ılıḳ): Türklerde İslam’dan önce de kullanılmış yayşı bir çalgıdır. Iklığ, Türklerde kemençe anlamında kullanılmış olup igil kelimesi de zaman zaman kemençe manasında kullanılmıştır. 18. Yüzyılın sonu veya 19. yüzyılın başlarında yerini kemençeye bırakmıştır. Ahmedoğlu Şükrullah kıldan müteşekkil iki telden meydana geldiğini ifade etse de Evliya Çelebi bu sayıyı üç olarak verir. Gıcık ya da gışek ismi ile de anılır. [TAR 121]; [ETZ 16b-13]; [TA 26a/2 (H yaḳlıḳ 106, K yaḳlıḳ 121)]; [İH s.4];

ḳulaġı ḥalḳalu def eski yārum

rebāb ıḳlıḳ yanumca destiyārum [ÇN 796]

ıḳlığı düzmek ḳā‘idesin bildürür. [ŞİE (93b/09); 94b/01; 94b/08]

ıqlıq imiş. [Kİ s.16]

ıḳlıḳçı: Saz çalan. [TA 26a/1 (H yaḳlıḳçı 106, K yaḳlıḳçı 121)]

ır (ıru, yır): bk. yır. Şarkı, nağme [EUTG s.571] [EUTS s.86 (TT.X.44)]; [KaN 76b/8, 77a/9]; [İML s.113, 161]; [Kİ s.10]; [TAR 122]

Ḳurʾān oḳıyu muḳriler oturur erdi, imdiden kirü fāsıḳlar ileyinde ır ırlayu muṭribler oturalar.

aġaç eyle bezene kim müʾmin diler, yapraḳlar eyle ırlaya kim müʾmin diler ve sever. [BEH 56a18, 100a9]

ḳahr u luṭf u şādi vü ġam bir aŋa

mūnis olmış aġlamaḳla ır aŋa

“Kafır lütuf, neşe ve keder onun için aynıdır; ır denen çalgının çıkardığı sesler bile, ağlamak yönüyle, ona arkadaşlık etmiştir.” [GAR 113/3]

yā ilāhi bu ne ḳudretdür ki takdir eyledüŋ

fikrümi efġāna düzdüŋ ẕikrümi ır eyledüŋ [MeN 380/1]

ġazel aytdı, lāġ ḳıldı, ırladı, ır aytdı. “gazel söyledi, şaka yaptı, şarkı söyledi” [ME 178/5]

bu ne füsūn u bu ne efsānedür

bu ne ırdur u naġme-i mestānedür

“bu ne sihir ve bu ne efsanedir, bu ne şarkıdır ve mest edici nağmedir.” [HT 11b/112]

türkāne ır ırlaġınça, anıŋ

köydürdi mini yalay-bolası

“Türke has (Türk tarzında) şarkı söyleyince, yalay bolası beni yaktı.” [MSD 579]

öygünç ırın saa aytalım. “övünçlü şarkıyı sana söyleyelim.” [CC 69a/18]

ır içinde bu naġmeler laʻnet ḳıldı aŋa “şarkı içinde bu ezgiler ona lanet kıldı.”, ...ülüşlüg boldı ʻilmdin taḳı ırdın... “ilmden ve şarkıdan bahtlı oldu.” [KE 57b/2; 98b/6]

ʻırak (ʻırāk, ʻıraḳ, ʻırāḳ): 1. Musikimizin altı yedi asırlık birleşik makamlarından biri. 2. Musikimizde orta sekizlide acem aşîran ve hüseyni aşiran perdeleri arasında yer alan, portenin birinci aralığında bakıye diyezi konarak gösterilen fa sesi, ırak perdesi. [ŞD G.LXIX/5]; [MT 763; 1563; 3822]

iy muġannī tut ʻıraḳ āhengi vü körgüz ḥicāz “ey şarkıcı ırak makamını tut ve hicaz (makamını) göster” [BV 367/7]

nevā birle ḳılur ol rāst her muḫālifni

ḳulı ʻIrāḳ u Sipāhān, Hicāz, ursa ḳadem

“o her muhalifi hoşlukla doğru yola sokar; sefere çıktığında İrak, İsfehan ve hicazı kendisine bağlar.” [MSD 198]

muṭrib bile ni köŋli açılsun Nevāyīniŋ

kim min firāḳdın disem ol dir ‘ırāḳdın “çalgıcı/şarkıcı ile Nevâyinin gönlü nasıl? açılsın ki ben ayrılıktan desem o ıraktan (ırak makamından ve uzaktan) der. [İD 264/6; (319/7)]

emīr ebyātın iy muṭrib işitsün küçük ü büzürg

nihāvend ü ḫorāsān u ‘ırāk u ışfahān kiltür

“ey çalgıcı, Emir küçük ve büyük beyitlerini dinlesin; nihavend, horasan, ırak ve ısfahan’dan getir.” [YE 71/8]

bar ṣafāhān nevā büzürg ‘ırāḳ

rāhevī rāst zengüle ‘uşşāḳ “isfahan, neva, büzürg, ırak, rahevi, rast, zengüle, uşşak makamı var.” [BD 552/2]

Luṭfī herīde ḳalmadı şi‘riŋġa müşterī

‘azm-i ḥicāz ḳıl ki maḳāmıŋ ‘ırāḳ imiş

“Lutfi Heratta şiirine müşteri kalmadı. Hicaz’a niyet kıl, senin makamın Irak imiş.” [LD (835); 883]

muṭribā bizge kitür tuḥfe-i‘uşşāḳ u ‘ırāḳ

būselik rāst ḳılıp mürġ-ı ḫoş-elḥān birle

“ey çalgıcı, buselik ve rast makamını güzel söyleyen kuşlarla bize uşak ve ırak makamlarından hediye getir.” [ŞHD 148a-8; 160a-15]

terkībi üç ‘ırāḳdan ve bir bu‘ud-ı müzennebden olur. [LZE 32b/9; 33a/11; 36a/1; (38b/3); 38b/4; 54a/3; 55a/2; 55b/2]

‘ırāḳ oldur ki ibtidā āġāze ḫānesi dügāh ḫānesidir [KTRM 25, 31(2), 33; (177a/58), 59; 177b/61, 179a/75; 181b(4); 1b; 4a; 5a; 8b(2); 13a; 15a; 15b]

ikincisi maḳāmātuŋ ‘ırāḳdur [SEM (8b/1), 4; 9a/3; 10a/3, 7; 10b/10; 13a/9; 14a/4, 10; 16b/5, 6; 18a/2; 18b/2, 3, 8, 9, 10; 19a/3]

anlar ki eydürler ki ‘ırāḳ perdesidür, bir naġme daḫı arturmışlardur. Pes bunlaruŋ ḳavlince ki elli dördinci dāyiredür. [ŞİE (58b/01); 62a/07]

‘ırāḳ altından segāh āġāz ide ine [KY 47; 48; 52; 54; 55; 56; 57; 58; 65; (66); 68; 93; 95; 102; 104]

‘ırāḳ āġāze idüb evç perdesine geldikde çārgāh perdesi gösterir [AND 9/a; 13/a; 14/b; 19/b; 20/a; (21/a); 21/b; 26/b; 29/a; 30/a; 30/b; 31/a; 32/a; 34/a; 37/a; 45/b]

‘ırāḳ perdesinde ḳalınca dahi yeni bir taḳım terākib zuhūr eder [HAN 24/20; 26/1; (32/16)]

eger ‘ırāḳ perdesinden tīze varup nīm perdede başarsaŋ nā-ism āġāzesi icrā olunur [KİM 3/9; 9/2, 3, (6); 11/5; 23/15; 43/7; 45/10; 47/6, 10, 11, 14; 55/13; 57/3, 11,

12; 67/6, 9, 15, 17; 87/9; 93/9, 11, 20; 99/11; 101/4, 11; 103/14; 109/2, 3, 4, 7, 9; 111/10; 113/15, 22; 117/12; 119/3; 121/9; 123/5; 125/5; 131/10, 18; 133/3, 13; 137/15; 141/13; 151/13, 153/26, 36; 157/1, 2, 3, 5, 12]

‘ırāḳ giriftte tamām olmuşdur [YD (12/15); 13/12; 13/16; 13/17; 14/17; 15/22; 16/11]

ol ırāḳ ve ısfahan ve zirefkend ve büzürkdür [HBA 104a; 105a; 106b; 107b; 109b; 110a; 110b; 111b; 112a; 112b; 113a; 114b; 119a; 129b; 130b; 131a; 131b; 132a; 132b; 133b; 134b; 143a; 143b; 144a; 145a; 145b; 146a; 146b; 149a; 150b; 152a; 153b]

işit ki ider sıfāhān u ‘ırāḳı

muḥayyer aḥmedīnüŋ söz ü sāzı [AD 652/11]

‘ırāḳ āhengini çün yād ider ol

sipāhan içre çoḳ feryād ider ol

“ırak makamını anar, sipahan (makamında) çok feryat eder.” [ÇN 615]

‘ırāḳ-ı ‘acem: Türk müziğinin en az altı asırlık bir mürekkep makamı olup nümunesi kalmamıştır.

ve ‘ırāḳ-ı ‘acem oldur ki ‘ırāḳ başlana ve ‘acem ḳarār ide. [ŞİE 120b/02]

‘ırāḳ-ı ‘acem ikindüden tā yatsu vaḳtine degin gem ü terdür [KY 94]

ırāḳ-ı gerdāniyye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, ırak makamı ve gerdaniye avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

ırāḳ-ı gerdāniyye oldur kim muḥāyyerden ırāḳ āġāz ide [HBA 150b]

ırāḳ-ı selmek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, ırak makamı ve selmek avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

ırāḳ-ı selmek oldur kim ḥicāz dügāhından ırāḳ āġāz ide [HBA 149b]

ırāḳ-ı şehnaz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, ırak makamı ve şehnaz avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

ırāḳ-ı şehnaz oldur kim dügāḫdan ırāḳ āġāz ide [HBA 147b]

‘ırāḳī: Ar. Türk müziğinde bir mürekkep makam. Bu makamın yaklaşık yedi asırlık geçmişi vardır. Çok kullanılan ve çok eski olan bir makamdır. Son zamanlarda, eskisi kadar çok kullanılmayan bu makam yerini Evc makamına bırakmış gibidir.

işitkil bu ġazelni çün ‘ırāḳī

‘acem sāzın tüzüp aytay ‘ırāḳī

“acem sazını çalıp ıraki makamında söyleyeyim, ıraki makamındaki bu gazeli dinle.” [SAMT 86(2)]

‘ırāḳī-vār: Ar. +F. Türk müziğinin en eski ve en çok kullanılan makamlarından biri gibi,

‘ırāḳī makamı gibi. felek tigürdi çün faṣl-ı ḥamelni

‘ırāḳī-vār aytay bu ġazelni “dünya bahar mevsimine ulaştırdı, bu gazeli ıraki makamı gibi söyleyeyim.” [SAMT 58]

işāret ḳıldı çün ol ḥüsn zihī

‘ırāḳī-vār min tuttum ḥüseynī

“ne güzel işaret etti o güzel ıraki makamı gibi hüseyni makamı tuttum.” [DEH 853]

‘ırāḳ-māye (‘ırāḳ māye): Türk müziğinin en az altı asırlık bir mürekkep makamı olup nümunesi kalmamıştır.

‘ırāḳ-māye ‘ırāḳ gösterüb māye ḳarār eder [YD 13/17]

‘ırāḳ māye oldur ki ‘ırāḳ temam göstere ine māye ḳarār ide [KY (67); 93]

‘ırāḳ-māye urdı adı buŋa üstāẕ. [SEM 14b/1]

‘ırāḳ-ı māye oldur ki ‘ırāḳı tamām göstere, ammā māye ḳarār ide. [ŞİE 117a/12; (119b/02)]

ırāḳ māye mā‘lūm ışfahānı māye oldur [HBA 149a]

‘ırāḳ perdesi (perde-i ‘ırāḳ): Türk musikisinde orta sekizlideki 12. perdenin adı.

‘ırāḳ perdesine dek yine ḥicāz āġāze idüb ḳarār ider [AND 5/b; 6/b; 10/a; 10/b; 12/a; 13/a; 13/b; 20/a; (22/a); 26/a; 27/a; 37/a; 44/b]

ıravçı: Şarkı söyleyen.

ıravçı tapġasen bir canġa rāḥat zührege bėrgey āvāz-ı ḥalāvet. “şarkıcı bir canda rahat bulacaksın zühre yıldızına hoşluk sesi vereceksin.” [HŞ 399]

ırçı: Şarkıcı, türkücü. [CC 45a/11]

ırın düz-: Dudak oynatmak, şarkı söylemek, konuşmak.

şaṭranc u nerd ola vü güzeller ırın düze

her ne ki itseler ne ḫaṭā kim sevāb ola [HDD 82/04]

ırla- (irlä-): Şarkı söylemek bkz. yırla- [EUTG s.571] [EUTS s.87 (TT.X.44)]; [EUTS s.97 (U.III:46,13)]; [KaN 76b/8, 76b/15, 77a/2]; [SN 1378; 1429]; [MT 1046]; [SN 1229; 1640]; [İML s.113]; [KTSV s. LIII 60,61]; [CC 6a/16; 6a/17; 6a/15; 61b/7-8]; [TA 44b/4 (H 46, K 139)]; [Kİ s.10]

eger ʿavrat bir gişi kiriye dutsa ki ṣaġucılıḳ eyle diyü ya ırlayıcı ırlamaġ-ıçun bu ḳamusına hîç nesne vācıb olmaz. [KG 132b.9]

aġaç eyle bezene kim müʾmin diler, yapraḳlar eyle ırlaya kim müʾmin diler ve sever. [BEH 56a18, 100a10, 123a19, 123a20]

benū İsrāʿil anuŋ çevresinde durup raḳṣ iderler-idi, ve ırlarlar-ıdı; feraḥ olup eydürler-idi: "Sizüŋ ve Mūsā'nuŋ taŋrı'sı budur; Mūsā bunı bizüm ḳatumuzda unutdı, gendü ayruk yire isteyü gitdi" dirler-idi. [İKT 104b/2, 171b/4]

yėmiş u yapraḳ anda söylerler

ırlayuban budaḳda oynarlar.

"yemiş ve yaprak orada söylerler, şarkı söyleyerek dalda oynarlar." [SVTM (I/37); III/6]

ırladı aŋa, ırlayu bėrdi aŋa "ona şarkı söyledi, şarkı söyleyiverdi" [ME 107/1; 178/5; 193/3]

çoġ ırlamaġ u çoḳ kelām eylemek

olur kendözini melām eylemek [BDM 1432]

kökge sėni uzattılar ırlap tėŋrini ögdiler. " seni göğe uzattılar şarkı söyleyerek tanrını övdüler." [CC 72a/2]

ni saḳınur sen anıŋ birle ırlamaḳ ḳatında, ol ırlamaḳ kim attarlar aŋar ḥāl tutdı tip "onun ile şarkı söylemeyi ne sanarsın, şarkı söylemeyi hal tuttu diye adlandırırlar." [İM 451a/5]

ol kişinüŋ ırladuḳı birle fısıḳ idmek içün. "o kişinin şarkı söylediğiyle fısık etmek için." [KFT 256a/37]

...ırladı, aḳru sözledi. "...şarkı söyledi, yavaş söyledi." [KE 10a/7]

Türkāne ır ırlaġınça, anıŋ

köydürdi mini yalay-bolası "Türke has (Türk tarzında) şarkı söyleyince, yalay bolası beni yaktı." [MSD 579]

ırlat-: Şarkı söyletmek.

ırlattı anı "ona şarkı söyletti." [KE 142b/5]

ün tüzüp ırlatırlar "ses düzenleyip şarkı söyletirler" [KEn 198r3]

ırlayıcı (Kıp. ırlaġuçı): Şarkı söyleyen kimse, hanende, muganni. [KG 132b.9; 119b.12]; [TA 25b/11 (H ırlayçı 46, K 139)]

ammā ırlaġucı kişi eger ol ırlaġucı kişinüŋ üstine kişiler cemüʿ olınsa... "ama şarkı söyleyen kişi eğer o kişinin üstüne, yanına kişiler toplansa..." [KFT 256a/35]

yanınca hiç bir ırlayıcı bile gönderdünüz mi [HBA 125b]

eger ʿavrat bir gişi kiriye dutsa ki ṣaġucılıḳ eyle diyü ya ırlayıcı ırlamaġ-içun bu ḳamusına hīç nesne vācıb olmaz.

ırlayış: Şarkı söyleme, ırlama.

nā-ma'rūf ola ol āvāz ırlayış degildir baġırışdır [KİM (37/11); 173/4]

ışfahān (ışfaḥān, ısfaḥān, ṣıfāhān, sıfāhān, sipahan): F. (İṣfahān şehrinin adından) F. Eski bir mürekkep makam olup günümüzde basit ve mürekkep iki farklı şekilde tarif edilir. Basit ısfahan makamı segah ve acem perdeleri arasında sıkça gezinen uşşak makamına benzer. Birleşik ısfahan makamı ise yerinde buselik beşlisi, dügahta rast dörtlüsü ve beyati makamı dizisinin birbirine eklenmesi ile meydana gelir.

pes bu ışfahāndur ki maḥaṭṭı aḥad-ı segāh olur. [LZE 40a/1, 4; 33a/2; 37a/10; (39b/11); 40a/2; 40b/l, 3; 54a/3; 55a/1; 55b/3]

ışfahān oldur ki ibtidā āġāz ḫānesi pençgāh ḫānesidir [KTRM 176b/55; (177b/59, 60), 179a/75; 179b/84; 180a/85; 180b/89; 181a/92(2); 181b; 5a; 7a; 13a] maḳāmātuŋ üçüncüsi ışfahāndur [SEM (8b/5); 12b/10]

ve altıncı devr ışfahāndur. Bu ḳırḳ dördinci dāyiredür. Ve bu daḫı dördinci ḳısmı evvelki ṭabaḳaya ve sekizinci ḳısmı ikinci ṭabakaya yapışdurmaḳdan ḥāṣıl olur. Ve ışfāhanuŋ naġmeleri işbulardur: A D V Ḥ YA YC YH YZ YḤ . [ŞİE 56b/06]

ışfahān ḳırḳ dördünci dāiredür [HBA 104a; 104b; 105a; 106a; 106b; 107b; 109b; 110a; 110b; 112a; 114b; 115a; 115b; 116a; 116b; 117a; 117b; 119a; 129b; 130a; 130b; 131b; 132a; 133a; 134b; 142b; 143a; 146a; 146b; 147a; 148a; 148b; 149a; 149b; 150a; 150b; 151a; 151b; 152a; 152b; 153a; 153b; 154b; 155a]

ısfaḥān āġāz ide ine rast evinde ḳarār ide [KY 47; 48; 50; 51; 52; 53; 54; 55; 57; 59; 61; 62; (64); 65; 94; 95; 96; 97]

ışfahān āġāze idüb segāh perdesinde ḳarār ider [AND 9/a; 12/b; 14/a; 14/b; 17/b; (26/a); 26/b; 28/b; 29/a; 31/b; 32/a; 36/a; 37/b; 44/b]

saba ʿuşşāḳ ışfahān ḥicāz… [HAN 26/12]

zirā ışfahānıŋ ḥareket-i āġāzesi ʿuzzal perdesi ile mübāşeret ider. [KİM 45/21; 55/1; (75/1); 81/8; 103/4, 7; 107/3, 15; 109/8; 123/8, 133/2, 4; 137/15; 143/3, 151/17; 153/6, 19; 157/3, 5]

ışfahān evinde kūçek ḳarār eder [YD 14/15; 15/17; 16/2; 16/5; 16/6; 16/11]

ser-āġāz it ṣıfāhān perdesinden. [SEM (13a/1), 7; 16a/3; 17a/7]

ben rūmda muḥayyer ü derdüŋde nālişüm

ṭoldı ḥicāz milk-i sıfāhān-ıla ʿırāḳ [AD 342/4]

‘ırāḳ āhengini çün yād ider ol
sipāhan içre çoḳ feryād ider ol
“ırak makamını anar, sipahan (makamında) çok feryat eder.” [ÇN 615]
nevāyī öt nihāvend ü ṣıfāhān birle tebrízdin
ḥüseynī bolġuça ger saŋa āheng-i ḥicāz irmiş
“Nevâyi ısfahan ve nihavend ile tebrizden geç, hüseyni oldukça sana hicaz makamı imiş.” [YE 71/8; 112/9]

ışfahānek (ısfaḥānek, ışf-hānek): F. (İşfahān ve F. küçültme ekiyle isfahān-ek) Musikimizde ısfahan birleşik makāmının çok az farklı bir şekli.

ışfahānek kāide-i ışfahān icrā-i tāmdan ṣoŋra segāh ḳarār ide [KTRM 13a]
ışfahānek oldur ki, ışfahān başlana ‘acem evinde ḳarār ide. ŞİE 117a/03; (118a/04)]
ısfaḥānek oldur kim ısfaḥān āġāz ide ine ‘acem evinde ḳarār ide [KY 57; 62; (64)]
ışfahānek ışfahān āġāze idüb ‘aşīrān ḳarār ider [AND 16/a; (26/b); 44/a] ışfahānek ışfahān yüzünden ḥareket idüb ‘acem gibi ḳarār ḳılar [KİM 139/7, (153/19)]
nedür bilmek dilerseŋ ışf-hānek. [SEM 12b/12]

ışfahānek-i cedīd: Musikimizde ısfahan birleşik makamının çok az farklı bir şekli.

ışfahānek-i cedid tesmiyesi ile şöhreti ensebdir ki ‘atīkinden farḳ buluna [AND 44/b]

ısfaḥān-ı gerdāniyye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, ısfahan makamı ile gerdaniye avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

ısfaḥān-ı gerdāniyye oldur kim muḥāyyerden ḥüseynī ısfaḥān āġāz ide [HBA 150b]

ışfahān-ı güvāşt: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, ısfahan makamı ile güvaşt avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

ışfahān-ı güvāşt oldur kim yirinde ışfahān āġāz ide [HBA 146a]

ışfahān-ı nevrūz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, ısfahan makamı ile nevruz avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

ışfahān-ı nevrūz oldur kim muḥāyyerden ışfahān āġāz ide [HBA 147a]

ısfaḥān-ı selmek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, ısfahan makamı ile selmek avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

ısfaḥān-ı selmek oldur kim yirinden dügāhı ısfaḥān āġāz ide [HBA 149b]

ışfahānī: F. Türk müziğinde kullanılmış bir mürekkep makamdır. İsmi itirabıyla ısfahan makamını hatırlatmakla birlikte, Öztuna bu makamı ayrıca zikrederek iki örneğini verir. Ayrıca makamı, günümüze ulaşan eserlerinden yola çıkarak Raşid Efendi'nin terkib edilmiş olabileceğini ifade eder.

ṣūfīyi zāhid körüp 'uṣṣāḳ ara men' eylese taŋ yüzi zülfi tüninde ışfahānī sāz ḳıl "sufileri dindar görüp aşıklar onlardan men edilse, sabahleyin yüzünün zülfünün gece gibi siyahlığında isfahani makamını çal." [ŞHD 92a-7]

ışfahān-zemzeme: Türk musikisinde bir mürekkep makam. 2 örneği vardır. ışfahān-zemzeme ışfahān āġāze idüb zemzeme ḳarār ider [AND 16/a; (28/b)]

ıslıḫ vur-: Islık çalmak. [ETZ 22b-10]

ışṭıḥāb: Ar. Saklama, düzen, bir saz veya sesin belirli ve değişmez bir ses perdesini esas alarak musiki icrasına hazır hale gelmesi.

ışṭıḥāb-ı ġayr-ı ma'hūd bildirür. Ya'nī belüsüz nesneleri biri birine uyuşdurmaġ ḳā'idesin bildürür. [ŞİE 64a/04]

ışṭıḥāb-ı ġayr-ı ma'hūd: Uyumsuz seslerin düzenlenmesi.

ışṭıḥāb-ı ġayr-ı ma'hūd bildirür. Ya'nī belüsüz nesneleri biri birine uyuşdurmaġ ḳā'idesin bildürür. [ŞİE 64a/04]

ışṭılāḥ: Ar. Terim.

zīrā ki maḳṣūd iẓhār-ı faẓīlet degüldür. Ve bu 'ilm-i edvāruŋ ışṭılāḥın ve ḳā'idesin bildürmekdür ve Allāhu ā'lam. [ŞİE 7b/05]

'ıyd-i nāzik: Türk müziğinde bir makam adı.

'ıyd-ı nāzik vech-i ḥüseynī nevā-ı 'acem ḥicāz-ı muḫālif [KTRM 176b/54]

icrā: Ar. Bir musiki parçasını, notalarını ağızla veya bir çalgı ile seslendirmek sûretiyle söyleme veya çalma.

nevrūz icrāsından ṣoŋra segāh ile ḳarār oluna [KTRM (7a); 14a; 15b; 16a(2); 17a]

fi'l-cümle, iḫtilāf bularuŋ icrāsınuŋ tertībin itmekdedür. [ŞİE 61a/01]

ilk neġāmātını da her türlü kāide ve letāfetten 'ārī olarak icrā eyler idi [HAN (20/18); 22/1; 25/4, 6, 7; 33/2, 4, 8; 34/2, 4; 43/11, 21; 46/6]

her makām üç perde ile icrā olunsa gerekdir [KİM 3/7; 5/6; 7/9, 15, 16, 17, (19), 20; 9/5, 6, 9, 14; 11/15; 17/8; 25/12, 18; 35/14; 39/3, 15; 41/14; 51/12; 53/4; 57/9, 11, 12; 59/7, 11, 13; 61/15; 63/13; 65/9, 16; 67/8, 10, 11, 13, 18; 69/1, 12, 18; 71/13; 73/5, 12; 77/6, 7, 18; 79/10; 83/4, 9; 85/2; 87/14; 91/18; 93/8; 95/7, 17; 97/16; 107/10; 123/8; 127/5, 8; 129/2, 9, 11, 15, 18, 21; 131/2, 4, 10, 17, 18; 133/2, 5, 6, 8, 10, 11, 14, 16, 17; 135/3, 4, 6, 13; 173/1, 2, 7; 185/3; 187/2]

icrā' et-: Bir musiki parçasını, notalarını ağızla veya bir çalgı ile seslendirmek suretiyle söyleme veya çalma.

ve ‘ūd şeşḫānede parmakla icrā' etmege muhtācdur [YD (12/13); 19/5]

igri: Bir çeşit saz.

basıp ṭanbūrçı igri ayaġın

urup ṭanbūrını tolġap ḳulaġın

“tamburcu igri ayağına basarak tanburunun kulağını çevirip tamburunu çalmış.” [DEH 126]

maḳām-ı mey-gede ḫoştur ḥicāz āhengini best ėt muḫālif ḳavline baḳma tüzüp ėgrini tirgize “meyhane makamı hoştur hicaz nağmesini çal, karşı sözüne bakma igriyi çalarak can versin.” [ŞAD 186/6]

iḫtirā‘-ı laḥn: Besteleme.

iḫtirā‘-ı laḥn ve muḫtera‘āt-ı ‘atíḳa üzerine i‘tibārāt-ı cedíde ḳādir olur [AND 4-b]

iḳā‘: Ar. Aralarında belirli ve sınırlı zamanlar olan vuruşlar topluluğudur. Başka bir deyişle ritim.

maḳāle-i ṣāliṣe iḳā‘-ı mütedāvil ve meşhūr beyānındadur. [LZE 2a/4; 2b/7; 4a/5; 6a/6; (42a/8); 42b/2, 11; 43a/2, 4; 47b/6, 7(2), 10, 11; 48a/2,7; 48b/11; 49b/2; 53b/10]

īḳā‘ bir nesneye dirler ki bir niçe naḳaralar, ya‘nī āvāz çıḳmaḳlar vāḳi‘ ola ki, anlaruŋ ortasında mu‘ayyen zamānlar ki ḥaddleri bellü ola buluna. [ŞİE 15a/11; (66b/03)]

...bu kitabuŋ içinde ‘ilm-i mūsiḳīnüŋ īḳā'ında... [HBA (7a); 39b; 50a; 51a; 52b; 53a; 53b; 54b; 55a; 55b; 58a; 58b; 59a; 59b; 60a; 60b; 61a; 61b; 62a; 62b; 63a; 63b; 64a; 65a; 65b; 66a; 66b; 67a; 67b; 68a; 68b; 69a, 69b; 70a; 70b; 71a; 71b; 72a; 72b; 73a; 73b; 74a; 74b; 78a; 80a; 80b; 103a; 109b; 119b; 122a; 122b]

bu on yirden ġayrısında eger dilerse ideler ve eger dilemezlerise īḳā‘ itmeyeler. [ŞİE 72b/09]

eger bir kimse dilese ki devrde girü döne, ol devrüŋ żarbınuŋ īḳā‘ını ikinci devr ṭarīḳası üzerine eyde ve bir kimse daḫı devr-i ṣānī'nüŋ ṭarīḳası üzerine eyde īḳā‘ı. [ŞİE 76b/02]

ammā īḳā‘ ehli ol zamānuŋ ṣon altı naḳarasınuŋ ikisin terk ideler ve altısın getüre. [ŞİE 73b/08]

zīrā ki bir çoḳ cemā‘atlar görmişüz ki ḳuvvetleri yetdügi ḳadarı çoḳ cehd eylemişlerdür bu īḳā‘ fennini bilmekçün. [ŞİE 67a/06]

birez daḫı īḳā‘ ‘ilminden bildürelüm inşā’allāh. [ŞİE 66b/02]

on üçinci faṣl: īḳā‘laruŋ devrin bildürür ve īḳā‘ nidügin faṣlında bildürür. [ŞİE 12a/04]

iki ḳıl üzerine āletler taṣnīf it-: İki kıldan tertip edimiş musiki aletleri yapmak. zīrā bir ḳaç āletler taṣnīf itmişlerdür iki ḳıl üzerine ve üç ḳıl üzerine ve dörd ḳıl üzerine, veyā ḫod daḫı artuḳ ḳıllar üzerine āsān olmaġ-içun. [ŞİE 50b/03]

ilāhī: Ar. “Allah’a ait” Dinî Türk musikisinde en fazla kullanılan şekil. Dindışı musikimizin şarkı formuna karşılıktır.

ilāhī de müsta‘mel eş‘ar nev‘indendir [HAN 45/20; 47/24; (48/2)]

ilmi ‘amele getür-: Musiki nazariyatının uygulanması, pratiğe aktarılması.

on bişinci faṣl: bu ‘ilmi ‘amele nice getürmek gerekdür, anı bildürür. [ŞİE 12a/06]

‘ilm-i edvār: Musiki.

bu ‘ilm-i edvārı bilmek istesen key [SEM 1b/3; (5b/1), 11; 7b]

‘ilm-i mūṣīḳī: Müzik ilmi.

şöyle işāret itdi kim bu ‘ilm-i mūsīḳī begāyet latīf ve şerīf ‘ilmdür. [HBA (6a); 7a; 39b; 50b; 51a; 52b; 55b; 58a; 59a; 81b; 82b; 97b; 101b; 102a; 102b; 103a; 104a; 122b; 123b; 127a; 127b; 128b; 139b]

‘ilm-i mūsīḳīyi iḫtirā‘ eyleyüb ḳavānīn-i külliye basṭ eyledi [AND 3/b]

‘ilm-i mūsīḳīde bi-ḥadd perdeler vaż olunabilür idi [KİM (3/3); 11/17; 13/3, 17; 15/8, 33/6, 7, 10, 35/10, 14, 16; 37/1, 8, 18, 39/1, 4; 47/17; 117/17; 125/19; 137/2, 4, 17; 159/2]

in-: Müzikte seslerin peste doğru alçalması.

öyle ki eger tīze çıḳmaḳ eger saḳīle inmek iḳtiżā ider [KİM (59/1), 9; 61/19; 69/12, 15; 71/18; 75/11; 77/1; 79/13; 81/6; 83/1, 8; 85/9, 87/8; 89/12, 13; 91/3; 93/6, 18; 95/4, 5; 105/16; 107/21; 117/6; 123/8; 129/1; 131/1, 10, 15; 143/2, 8, 10; 145/15; 149/4, 7; 151/21, 153/4, 6, 7, 15, 31]

intiḳāl: Ar. Bir yerden başka bir yere geçme, geçki.

andan ṣoŋra fikr idib baḳa göre ki naġmeler nireden intiḳāl eylemişdür, zaḫmeyi ol yire uralar. [ŞİE (64b/05); 65b/11]

şöyle ki evvelki naġmeden başlasalar, tertībce birbir naġmeye daḫı intiḳāl eyleseler, daḫı gine evvelki naġmeye gelseler, bir dāyire olur. [ŞİE 60b/06]

intiḳāl-ı müstaḥsen: Musikide makamdan makama geçişlerdeki uyum ve güzellik.

ve eger ṣaḳīl-i ṣānī'den māḥūrī'ye varursa, aŋa mestane dirler. Ve bulara intiḳāl-ı müstaḥsen dirler. İntiḥāl-ı müstaḥsen oldur ki işidenler ḳatında raġbetlü ola ve taḥsīn ideler. [ŞİE 80a/10]

irḫa: Ar. Kaypak, ses için tam yerinde olmayan ses.

bu'ud-ı irḫa żammitmegi şarṭ iderler. [LZE 40a/10]

istimā': (Ar. sem' "işitmek, dinlemek"ten istimā') Kulak verme, dinleme. [AND 3/a]

istidāret: Ar. Daire biçimine girme, ses için dalga halinde yayılma.

hevānuŋ istidāreti üzere temevvüci sebebiyle her ṭarafdan keyfiyyet-i ḥādiṣe... [LZE 7a/9]

işit-: Duymak.

ve işidenler ẕevḳ ḥāṣıl olduġın şundan bilürler ki yüzlerinüŋ rengi bir dürlü daḫı olur. [ŞİE 112a/05]

itig: Müzik aleti. Alt.Gr. 312; Küen,132. [EUTS s.101]

ittifāḳ-ı bi'l-hums: Müzikte bir terkip adı.

ittifāḳ-ı bi'l-kül ve ittifāḳ-ı bi'l-hums ve ittifāḳ-ı bi'r-rub' tasavvur itdük. [HBA 80a]

ittifāḳ-ı bi'l-kül merrateyn: Müzikte bir terkip adı.

ittifāḳ-ı bi'l-kül merrateyn ve ittifāḳ-ı bi'l-kül ve'l hums tasavvur itdük ise [HBA 80a]

ittifāḳ-ı bi'l-kül ve'l hums: Müzikte bir terkip adı.

ittifāḳ-ı bi'l-kül ve'l hums tasavvur itdük ise [HBA 80a]

ittifāḳ-ı bi'r-rub': Müzikte bir terkip adı.

ittifāḳ-ı bi'l-kül ve ittifāḳ-ı bi'l-hums ve ittifāḳ-ı bi'r-rub' tasavvur itdük. [HBA (80a); 120b]

kabur: Kemançe [İML s.161]

kak- (ḳaḳ-): Vurmak, çalmak. [MT 2910]; [ŞD K.V/15]

kakratgu: Doğan davulu [İML s.146]

kalangur-: Sıçramak, dans etmek. [EUTG s.575]

ḳam: Kam, şaman, kahin. [RS 205c/30]

kam arwaş arwadı. "kam, şaman arpağ arpadı, afsunladı." [DLT (I, 283-19); III, 157-9; III, 443-7; I, 236-27]

idiŋ ni'mäti birlä ḳam azu tälwä. "Rabbinin nimeti sayesinde, sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli." [SAKT2 386r,4=052/029]

kāmil sāzlar: Şükrullah'ın bu ad altında sınıflandırdığı ud, ıklığı rebab, mizmar ve pişe sazları.

bu yazılan sāzlar kāmil sāzlardur. [ŞİE 98b/10]

ḳānūn: (Ar. ḳānūn < Yun. organon) Sol köşesi kesik dikdörtgen biçimindeki tahta bir tabla üzerine geçirilmiş tellerden meydana gelen ve yatık durumda dizler üzerine konarak iki elin işâret parmağındaki yüksüklere tutturulmuş birer mızrapla çalınan çalgı.

belki ekṣer evḳātda ḳānūnla daḫı idrāk idemez. [LZE 42b/9; (42b/10)]

çenk yā ḳānun çalarsaŋ pençgāh ḫānesiniŋ ḳılların bir miḳdār gevşeldesiŋ [KTRM (177b/61); 178a/64, 67(2); 179a/68; 180a/85; 180b/87; 181a]

yigirmi üçinci faṣl: ḳānūn ve ḳānūnuŋ ‘ādetin bildürür. [ŞİE (12b/01); 103b/13]

çengde yā ḳānūnda yā muġnide dürlü dürlü maḳāmātı düzesin [KY 102]

gül ü bülbül mey ü muṭrib güle baḳ bülbüle dutġıl

ḳulaġuŋ, ger ne dür döker gehí ḳānūn u geh nāya [MeN 4/20; (32/4)]

bahār irişdi ne tevbe ḳo içelüm şāhum

çalındı çeng-ile ḳānūn işid rebāb bugün [HDD 59/05]

egerçi seyr ider her resme ḳānūn

velī benden görür ādab u ḳānūn

“eğer kanun her sureti seyrederse, benden adap ve yol yordam görür.” [ÇN 803]

dā’í sözi çü perde-i’uşşāḳ içindedür

vaṣlun nevāsı çengine ḳanun olur gönül [ADD 132-5]

ve ḳānūnı ma‘lūm imes kim hergiz kişi andaḳ çalmış bolġay “ve kanunu kimin öyle çalmış olacağı belli değil” [MN 87B/2]

surnā vü ney nevāda her türlü rāz aytur

sin bilmeseŋ bu sırnı ḳānūn-ı ‘ayş urar-min

“zurna ve neyin sesinde her türlü sır söylenir, sen bu sırrı bilmezsen ben eğlence kanununu çalarım.” [ŞHD (116a-13); 169a-11]

ḳānuncı: Kanun çalan kimse.

çengīdür yāhud ḳānuncidür veya muġnīcidür [HBA 111b]

ḳānūnīlıḳ: Kanun çalma.

‘ıraḳdın ḳānūnīlıḳ ‘ünvānı bile kildi “Iraktan kanun çalma lakabı ile geldi” [MN 100B/9]

ḳapla-: Davul, dümbelek gibi çalgı aletlerine deri kaplamak. [ZT T23b/10; T23b/11; T23b/12]

kār: Türk musikisinin en tantanalı dindışı formudur. Fasılda mevkii peşrevle beste arasında olan bir güfteli eserdir.

kār üç nev‘ olur [KİM 173/7, (175/1), 3, 18, 20; 179/11; 183/13; 185/1, 2; 187/10, 17]

münderic maḳāmāttan kār ve naḳış ve beste ve usūl sırasıyla… [HAN (21/24); 45/20; 46/1; 48/10]

ḳara düzen: Bir Türk mızraplı çalgısı. Kanuni’nin oğullarından Şehzade Bayezid’in sazendelerinden Kuduz Ferhad tarafından XVI. asrın üçüncü çeyreğinde icad edilmiştir. Üç telli tambura. [TAR 138]

bunlardan mā‘adā, ḳara düzen ve çöğür havaları vardır ki gerçi deyişle ırlayış olurlar [KİM 173/4]

ḳara‘at: Ar. Havayla müzik aletinin telleri arasında oluşan titreşimler.

hevā ile kendü arasında ḳara‘at ḥāṣıl olmaġla olur. [LZE 8a/9]

ḳarār: 1. Musikimizde bir makamın seyrinin veya bir eserin sona erişi. 2. Makam seyrinin son bulduğu perde.

bestenigār bir terkībdür; rāst āġāz edüb ḫāne-i çārgāhda ḳarār eder [YD 13/3; 13/4; 13/6; 13/8; 13/10; 13/12; 13/14; 13/15; 13/16; 13/17; 13/18; 13/20; 13/21; 13/22; 13/23; 14/1; 14/2; 14/3; 14/6; 14/8; 14/10; 14/12; 14/13; 14/16; 14/17; 14/19; 14/20; 14/22; 14/24; 15/2; 15/3; 15/5; 15/6; 15/9; 15/10; 15/11; 15/12; 15/13; 15/15; 15/17; 15/18; 15/20; 15/21; 15/22; 15/23; 15/24;16/1; 16/2]

ba‘żı naġāmın ḳarcıġar ḳarār ide. [LZE (40b/3), 9; 41a/1, 4; 41b/3]

imdi ma‘lūm olsun ki naġme bir āvāza dirler ki ḥiddetden ve ṣaḳílden ḫāli ola bir ḳarār üzerine ola. [ŞİE 13a/05]

çārgāh perdesinde ḳarār ider [AND 10/a; 10/b; 11/a; 11/b; 12/a; 12/b; 13/a; 13/b; 17/b; 18/a; 18/b; 19/b; 20/a; 20/b; 21/a; 21/b; 22/a; 22/b; 23/a; 23/b; 24/a; 24/b; 25/a; 25/b; 26/a; 26/b; 27/a; 27/b; 28/a; 28/b; 29/a; 29/b; 30/a; 30/b; 31/a; 31/b; 32/a; 32/b; 33/b; 34/a; 34/b; 35/a; 35/b; 36/a; 36/b; 37/a; 37/b; 44/b; 45/a; 45/b; 46/a]

ışfahānek oldur ki, ışfahān başlana ‘acem evinde ḳarār ide. [ŞİE 118a/04]

ve naġmelerüŋ ḳarār idecek yiri bi‘aynihā ‘uşşāḳ ḳarār eyledügi yir olur. [ŞİE 61a/10]

ḳarcıġār (ḳarçıġār, karcīgār): (Kökü bulunamamıştır) Musikimizde dizisi uşşak dörtlüsüne hicaz beşlisi eklenmek suretiyle teşkil edilen, inici-çıkıcı veya daha çok inici olarak seyreden, dügah perdesinde karar kılan basit makamlardan biri.

nevā-‘aşīrān nevrūz āġāz edüb ḳarcıġār ḳarār eder [YD (13/18); 14/12; 14/23; 15/1; 16/2]

ḳarcıġār gerdāniyyeden ḥareket idüb evc perdesini aşar ve ‘acem perdesine varur [KİM 111/1, 2, 13 (23); 137/25; 151/7]

bu naġāmāt ḳarcıġardur ki ‘acem ḳarār eyleye. [LZE 39b/1; 40b/3; (41a/l)]

ḳarcıġār oldur ki būselik tamām āġāze diüb rāst ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (180a/85)]

ḳarargāh idinürse ḳarçıġārı. [SEM (13b/7); 14a/2; 16a/9, 11; 16b/3]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …on dördinci ḳarçıġār… [ŞİE (117a/06); 118b/02]

karcīgār temām ḳarār ide [HBA 143b; 144a]

ḳarciġār göstere rast ḳarār ide [KY 55; 56; 57; 63; 65; (66); 94]

ḳarın: Bazı telli çalgıların (kemençe, rebab gibi) kucağa gelebilen gövde kısmı.

ve rebābuŋ iki ḳarnı vardur. [ŞİE (95b/04); 95b/07]

ḳavvāl: Ar. şarkıcı, hanende. [ŞD K.XIV/33; G.CXV/7]; [ŞD K.III/25]

ḳayda: Gayda. [TAR 143]

kelin doyı: Düğün.

biz nikāḥ içinde erdük, kelin doyında erdük. “ biz nikahtaydık, düğündeydik.” [ME 27/3]

kemān: F. Yay, keman, bir çeşit çalgı.

firāḳıŋda cefālar kim ḳatıḳ cānlıḳ köŋül kördi

ḥayāt u ‘ömride kėlmey durur ėrdi kemānımġa

“ayrılığındaki cefaları çok canlı gönül gördü, ömürde yayıma gelmeden durur idi.” [ŞAD 195/5]

kemānçe: (F. kemān ve küçültme eki +çe ile kemān+çe) Kemençe.

bu söz maḳbūl degül ve kemānçei dinarı tutupdururlar [HBA 123a; 130b]

ve kemānçe ve ‘ūd şeşḫānede parmakla icrā’ etmege muhtācdur [YD 12/13]

kerre-nāy: F. Gür sesli ney; rivayete göre mucidi Isfendiyar imiş. [MT 1244]

sin bu kendin soŋ ḥüküm ḳıl, öz maḳāmın saḳlasun

ni ḳılar çeng ü çegāne arasıda kerre-nāy

“sen bu günden sonra hükmet de kendi makamını korusun (kendi yerini bilsin); kerre-neyin çeng ve çeğane arasında işi ne?” [MSD 557]

keverge: Çan, küçük çan. [TAR 148]

ḳıl: Müzik aletinin teli. [SN 511; 511; 1293; 1432; 1473; 1546]

segāh ḫānesiniŋ ḳılların bir miḳdār gevşeldesin [KTRM 177b/61(2); 178a/64, 66, 67(4); 179a/68; (180a/85); 181a]

ki sazuŋ bir ḳılından ala biŋ rāz [SEM (5b/10); 8a/7; 9b/2]

ve evvel bu kitab bir ḳıl üzerine olan devri bildürür. [11a/13]

şol sāzlar ki anuŋ ḳılları vardur [HBA 51a; 52b; 119b]

ve ol ‘ūdun beş çift ḳılı vardur [KY 96]

iki ḳıllu sāzlaruŋ ḥükmin bildürür. [ŞİE 11b/11]

tüz durur igri ḳılı tā sāz irür

igri bolur imdi ki nā-sāz irür

“eğri teli düz durunca saz çalınabilir; tel eğri olunca o saz değildir.” [HE 2261]

ḳıl üzerine düz-: Kıldan yapmak.

ammā şol ālātlar ki iki ḳıl üzerine düzmişlerdür ki yuḳaru ḳıluŋ naġmesi, ya‘nī şol naġme ki anuŋ nisbeti barābar ola. [ŞİE 50b/03]

ḳıllu sāz: Telli saz.

ve bir ḳıl üzerine anuŋçün ḳoyulmışdur ki, bu ‘ilm-i mūsiḳīye heves ḳılanlara ḳıllu sāzdan müşkili yoḳdur. [ŞİE 11b/01]

yedinci faṣl: iki ḳıllu sāzlaruŋ ḥükmin bildürür. [ŞİE 11b/11]

ḳırṭıḳ: Boynuzdan yapılıp üflenerek çalınan boru. [ETZ 8a-1]; [BM 12a/6]

ḳısm: Ar. Burada perdeler anlamında kullanılmıştır.

ḳısımları ve destānları bildürür. [ŞİE 16a/04]

kışkırak: Ötürük, ıslık. [ETZ 47b-13]

ḳızaşı: Düğün, düğün ziyafeti, düğün şöleni, toy: Suv. 4,10. [EUTS s.178]

kiṃnara: Toh. Kimnara, Ug. Kinari: insan suretinde semavi çalgıcılar. [EUTG s.634]

kingir: F. Hindistanda kullanılan bir müzik aletinin adı.

muġannī vefāsız, kingir ḥayāsız “şarkıcı vefasız, kingir utanmaz” [MK 23a/5]

kingire: Bir çeşit müzik aleti, davul.

bosaġadın kingire ḳoptı revān

didi menem fitne-i āḫir zamān

“kingire eşikten hemen belirerek dedi ki ahir zaman (kıyamet günü) fitnesi benim.” [TSA (327a/9); 327b/3]

kiriş: Hayvan bağısağından veya kursağından yapılan çalgı teli, kiriş. [İML s.173]

ve kirişüŋ eyüsi oldur ki ebrişimden ola veyāḫūd ḳoyun baġarsuġından ola ebrişim kiriş bulınmasa. [ŞİE 107a/06]

kiriş burmaġuŋ töresin bildürür. [ŞİE 107a/01]

yigirmi beşinci faṣl: Kiriş burmaġuŋ ‘ādetin bildirür. [ŞİE 12b/03]

bir iki āvāz kendü eydicek bir iki daḫı kirişe eyitdüre. [ŞİE 112a/11]

veger evvel zaḫmeyi A noḳṭasından uralar, amma kirişüŋ bir yirine daḫı uralar, ikisinüŋ daḫı ḥükmi birdür. [ŞİE 24b/03]

kirişçi: Kiriş yapan yahut satan [İML s.158]

ḳobuz (ḳopuz, ḳubuz): Ut biçiminde eski bir Türk sazı. [EUTS s.179 (TT. 71,1=ḫobuz)]; [TAR 153, 156]; [MT 2003; 2673; 3192; 4428]; [SN 503; 510; 513; 1176; 1176; 1177; 1201; 1220; 1259; 1275; 1292; 1293; 1293; 1297; 1360; 1365; 1427; 1430; 1431; 1432; 1467; 1473; 1501; 1510; 1539; 1546; 1547; 1610; 1621; 1638; 1797; 1799; 1807; 1820; 1828]; [TA 26a/3 (H 87, K 163)]; [Kİ s. 71]; [İH s.21]

tegin qopuzqa ärtiŋü uz erti “prens kopuzda son derece ustaydı.” [İKPÖ s.187; LXX.7]

‘elgi qopuz ıtızu elgi qopuz ıtızu agzı yırlayu olurdı “eli kopuz çalıp, ağzı şarkı söyleyip oturuyordu.” [İKPÖ s.187; LXXI.1]

ortada keldi ḳobuz-ı bī-ḳarār

didi miniŋ tig ḳanı bir pīr-i kār

“kararsız kopuz ortaya atılarak dedi ki benim gibi bir iş ustası nerede?” [TSA 324b/5,(6); 325a/3]

mere ozan ḳopuzuŋ maŋa virgil atumı saŋa vireyim, ṣaḳla gelem bahasın getürem alam didi. [DK 5/7, 31/12, 32/1, 95/3, 101/3, (100/13), 101/4, 112/11, 113/2, 113/8, 114/5, 181/4, 183/11, 188/4, 267/1, 268/1, 268/2, 268/3, 276/12, 290/13]

ḳopuzuŋ kulaġın burmış meger muṭrib ġazel söyler

işiden āferin ėder dükeli ‘avrat u erden [MeN 95/21]

iy kopuz ile çeşte aslun nedür ne işde

sana suāl soraram eydivir bana uşda

“ey kopuz ile çeşte aslın nedir? Sana soru sorarım işte bana söyleyiver.” [YED 62/8; (143/1); 143/13]

ve ḳobuznı ‘asrıda kişi ança çala “ve kopuzu zamanda kişi öyle çalsın” [MN 85A/13]

isteseŋ her laḥża bí-ḥāl iylemek tüzgil ḳopuz “...her an halsiz eylemek istersen kopuz çal” [BV 219/9]

hecrdin öldi Nevāyī sākiyā tut cām-ı mey

iy muġannī sin nevā āhengide kopsa ḳopuz

“Nevâyi ayrılıktan öldü ey saki sen içki kadehi tut, ey şarkıcı sen de neva makamında kopuz çal” [FK 215/9]

anda kim rebāb başın yerge ḳoyup niyāz körgüzgey ve ḳopuz ḳulaḳ tutup ‘ıyşġa tergīb āhengin tüzgey. “o zaman rebab başını yere koyup niyaz edecek ve kopuz kulak verip yaşama arzulandıracak nağmeler düzecek.” [MK 22a/10]

işitkil aytayın köŋlüm niyāzın

ḳopuz ḳopsap tüzüp ‘uşşāḳ sāzın

“dinle, kopuz çalıp uşak makamında saz çalıp gönlümün isteğini söyleyeyim.” [SAMT 121; 192]

Şibānī mest olur ferrūh ḳopuz çal

açılsun köŋlide türlüg çiçekler

“Şibani sarhoş olur neşeli kopuz çal, gönülde türlü çiçekler açılsın.” [ŞHD (57a-7); 87b-9; 164b-l3]

ḳopuz şud be-ma‘nī çeng der-yāb

çeçen hest dānā-yi ḥāżır-cevāb [NK 227]

taḳı işitmek ḳopuzlarnı ḥarām turur. “Ve kopuzlarını dinlemek haramdır.” [İM (448a/3); 450b/1]

yana sordı kim: çeng, tanbūr, ḳopuz çalmaḳ belgürdi mü? “tekrar sordu ki: çeng, tanbur, kopuz çalmak gerçekleşti mi?” [KEn 177r7]

udun Türkçe adıdır ki kopuz da denir [İML s.161]

kubuz, uda benzer bir çalgı. [DLT I, 19-14; (I, 365-21); II, 235-15; III, 173-2, III, 283-15]

ḳobuzçı (ḳubuzçı): Kopuz çalan kimse, kopuzcu. [TA 26a/3 (H 87, K 163)]; [CC 45a/12]; [İML s.155]; [RS 205c/29]; [İH s.21]

ḳopuzçı başına salıŋ hevānı

ki tutsun boz turġay tig nevānı

“kopuzcu başına hevesi salın ki boz çayır kuşu gibi ses çıkarsın.” [DEH 114; (829)]

şarāb-ı arġuvānı nūş ḳıldı taŋ atġınça ḳopuzçı çeng çaldı. “Erguvan rengi şarabı içti, şafak sökünce kopuzcu çeng çaldı.” [HŞ 339, 3823, 4013, 1626]

çalıp muṭrib ḳopuzçı çeng u çaġāne yėmek içmekke ol bahane boldı. “çalgıcı, kopuzcu çeng ve çagane çalıp yemek ve içmeye o bahane oldu.” [HŞ 1608]

ḳol: Telli sazın sap kısmı.

ālāt-ı ẕevāṭü’l-evtāruŋ ḳollarına baġlanur. [LZE 18a/7]

ḳoltuḳ sipsisi: Erganun denilen saz. [TAR 155]

ḳongraġı (Uyg. ḳongraġı; Kar. ḳonğraġu; Har. ḳoŋraġu; Kıp. koŋrov, qumrawu; Çağ. ḳonġuraḳ): Çan. [EUTS s.181]; [ZT T33a/1]; [CC 82b/24b]

ol konġragu çınğradı. "o çan çınladı." [DLT II, 358-7; III, 387-10; (III, 402-9)]

yoluŋdın azma her dem ey şāh-ı çīn yanıŋġa bağla bir ḳoŋraġu āhındın. "hiçbir zaman yolundan çıkma ey çin şahı yanına ahından bir çıngırak bağla." [HŞ 3498, 3499]

çan, diğer telaffuzu çinrağu ve çinradı. [Kİ s.75]

ḳoŋḳyu (ḳunġḳau, quŋqayu, quŋqau, ḳunḳu): Saz. [EUDÇ s.173]; [ÇBH s.59]; [EUTS s.186 (P.P. 70,3)]; [EUTS s.187 (TT.X.48)]

ança yorıyu ırakdın koŋkyu üni yır üni èşidilti "öylece yürürken uzaktan saz ve şarkı sesleri işitildi." [EUDÇ s.173; 226/14]

bir quŋqayu tilāp kälürüŋ "bir kopuz isteyip getirin." [İKPÖ s.189 LXIX.7, LXX.3]

ḳopsa-: Müzik aleti olan kopuz çalmak; ilahi söylemek.

barça birge kopsap turur "hepsi birlikte ilahi söylerler" [CC 71a/9]

kil iy sāḳī kitür cām-ı leb-ā-leb

ḳopuz ḳopsaḳ içeli külüp oynap

"ey saki gel de dolu kadeh getir, kopuz çalıp gülüp oynayıp içelim" [SAMT (121); 192]

ger oḳur ḫānende meclisde Atāyī şi'rini

zühre çeng ḳopsar ḳılur şems ü ḳamer ẕevḳ ü cürāḥ

"şarkıcı mecliste ātayinin şiirini söyler, zühre çeng çalar güneş ve ay zevk ve yara yapar." [ŞAD 30/7]

yā sığır sem'ige 'ūd ḳopsamaḳ yā közsüzler yüzige közgü tutmaḳ... "ya sığır kulağına ud çalmak ya körlerin yüzüne ayna tutmak..." [ÇG 79/10]

kopsagan: İlahi.

tolsun daud kopsaganı agaç bolġay dėp sebebi. "Davud ilahileri dolsun ağaç olacak diye" [CC 74a/6]

koron: bk. ḫoron. [CC 5a/15]

koş-: Koymak, katmak; türkü düzmek.

Ol yır koşdı. "o, koşma, türkü düzdü." [DLT (II, 14-11); II, 14-5; II, 14-9; II, 14-11]

ḳoşuḳ (ḳoşuġ): Şiir, kaside, raks havası; orguştek usulünde söylenen türkü. [AL s.333], [ZT T35a/3]

terken katun kutınġa tegür mendin koşuġ
aygıl siziŋ tapuġçı ötnür yeŋi tapuġ
“Sultan hatunun huzuruna benden koşma sun, sizin hizmetçi yeni hizmetler umuyor, de.” [DLT (I,376-7)]
şeh anda ṭanbūre çalıp Nevāyī dise ḳoşuḳ “o zaman padişah tanbure çalıp Nevâyi şiir okusa” [BV 321/9]
kögle- (kökle-, kökte-): Saz kögi düzüp ahenk etmek.
türk sürūdını tüzük birle tüz
yaḫşı ayalġu bile kögle ḳopuz
“Türk şarkısını usulü ile terennüm et, güzel ahenkle kopuz çal.” [HT 13a/125] Türk sürudun tüzük birle tüz
yahşı ayalgu bile köngle kopuz
“Türk türküsünü kendi düzeni ile düzelt. İyi nağme ile kopuz çal.” [AL s.360] sakiya, mey tola bir, arbede ister könglüm
ey kalender çala başla ögür ve kökte kopuz.
“Saki! İçki dolu kadeh ver, gönlüm kavga istiyor, ey kalender çalmaya başla, yüksek sesle şiir oku ve kopuzu çal.” [AL s.360]
er kögledi. “adam ırladı, teganni etti; adam ırlarken bir takım ezgiler çıkardı.” [DLT III, 301-6; II, 255-10; (III, 301-3); III, 301-6]
köglen-: Şarkı söylemek, ırlamak, taganni etmek, sesi yükselte alçalta şarkı çığırmak.
er köglendi “adam şarkı söyledi, şakıdı, ırladı.” [DLT (I, 253-20; (II, 253-18); II, 253-21; II, 255-9; III, 131-9; II, 253-20)]
kömrük: (Har. kömrük, körü; Kıp. köri): Davul. [DM 11b/4 (Z/2 köri, kövri 90)]
kömrük urur erdiler “davul vururlardı” [KEn (234r11), 12]
çalındı burġu körüler uruldı ‘ālamlar hem havālarḳa kötrüldi. “boru çalındı körüler vuruldu alemler havalara çıkarıldı” [HŞ 3193]
kös (kūs): (F. kūs) Kös, eskiden savaşa giderken veya törenlerde çalınan büyük davul, alarm davulu, nöbethane davulu, ayaklı büyük davul. [ON 118/11]; [MT 1244]; [SN 1924, 2527, 3452]; [ŞD G.VXXXVII/6]
borı çalındı kös urıldı. [DK 301/10]
ṭabul kös naḳḳāre uruluban
tazı aṭlar körüklü ünin kişner ėmdi

“davul nakkare vurdurup, Arap atları güzel sesle kişner şimdi.” [AKY M94/18]
ġāzilıḳ vaḳtında boru ve naḳḳāre kūs birle köceŋletti, ḥac vaḳtında develer binmek birle köceŋletti. [BEH 58a11, (k. naḳḳāre) 58a4]
ve ṭanṭana-i kūs-ı ḫilāfet-i Ādem ʿarṣa-i ʿālemde uruldı. [ON 012/11]
kūs-ı muḥārebe der-sedā ḳılup meydān-ı muḥārebede ṭayyār ve intiẓār turur. [ON 119/04]
şāh öŋinde ḫaşm-ıla ceng itmege
kūs urdı ra‘d u ḳılıc ṣaldı berḳ [AD (331/4); 293/1]
bunlar bu sözde iken ol nā-gehān
kūs-ı ḥarbiler ile ṭoldı cihān
“bunlar bu sözde iken aniden cihan savaş davullarının sesi ile doldu.” [BAT (331); 700; 2716; 3900; 4439]
bahadurlara şimdi it-dest-i būs
yoḳ ol-demki düşmen çala ḳarşu kūs
“düşmana davul çalacağı zamanı vermediği için şimdi bahadırların elini öp.” [FN 22/261]
kūs-ı raḥīl çaldı. “göç davulu çaldı.” [GT 37/8]
ḥarb küsiniŋ üni ḳulaġına tigmegen “savaş davulunun sesi kulağına gelmeden” [GT 296/11]
da‘vā kūsı āvāzesin felekge yitkürürler. “dava kösünün, davulunun sesini feleğe ulaştırırlar.” [MN 1B/1]
aytıŋız şeh nevbeti dārıġa kim kūs-ı raḥīl
çalġuŋ āḫir salma bes devrāniġa munça ṭumṭurāḳ
“padişah nöbetini söyleyin eve ki göç davulu çalgını sona bırakma, zamana bunca gösteri yeter” [BV 314/6]
ehl-i derd āh u fiġānıdur imes kūs u nefīr
seyr üçün ol ḫūblar şāhı ḳaçan kim atlanur
“o güzellerin şahı ne zaman ki yürüyüş için ata binse dert ehlinin işi kös ve boru değil ah ve feryattır” [FK (144/2); 414/1]
çalıp felek üzre kūs-ı rıḥlet
aytıp mülk içre ders-i himmet
“felek üzerinde göç davulu çalmış, ülkede gayret dersi anlatmış” [LM (351); 3499]

oġlı Şelüm, Eradil ve Ubaş iġvāsı bile melik işige daḫı ḳılıp istiḳlāl kösi urdı. “oğlu Şelüm, Eradil ve Ubaş şaşırtması ile padişahın işine karışıp istiklal davulu vurdu.” [AŞNR (T710a19); A726a22]

urmadılar mu şāh cenābıda nāy u kūs “padişahın tarafında ney ve davul çalmadılar mı?” [ÇG 170/4]

ḳayalar üzre bulıt urdı kūs u yıġdı sipāh

seḥerde ḳoydı çapḳun, yasadı ḫayl u ḥaşem

“bulut kayalar üzerinde davul çaldı ve asker yığdı; seherde de fırtına kopardı ve maiyetini topladı.” [MSD 191]

nāle vü rindniŋ kūsın biz uralı

bu ṭavır meyḫāneġa ḳılsaḳ güẕer

“rindin davulunu çaldığımızdan beri inlemeyle meyhaneye gitsek.” [ŞHD 36b-6; (48b-10); 92a-5; 132a-5]

hemīn kim urdı ol kūs-ı nübüvvet

cihāngа yitti andın biş nevbet

“işte bu kim peygamberlik davulunu çaldıysa ondan beş vakit nevbet davulu dünyaya ulaştı.” [DEH (28); 62; 159]

yana ‘azm ḳıldım çalıp nāy u kūs

muṭī‘ oldı ḥükmümġa berṭās u rūs

“yine ney ve davul çalıp azmettim, hükmüme Bertas ve Rus itaat etti.” [Sİ (LG238a-2594); LG253a-4020; LG253a-4020]

çün çalınıp nevbet-i ḳadrıġa kūs

şehler olup nevbet ile ḫāk-būs

“şanı için kösler çalındığında şahlar sırayla onun toprağını öpmeye başlarlardı.” [HE (1035); 1367; 2892]

ḥażret-i maḫdūm ḫıred-nāmesidin kūs-ı ıṣlāḥ u imdād çalıpdur “Mahdum hazretleri hırednamesinden imdat ve ıslah davulunu çalmıştır.” [ML T778b-26]

kövrüg (Uyg. köbürge, köwrüg, kövrük, kövrüg, küvrüg, küβrüγ; Kar. kövrüg, küwrüğ; Har. küvrük; Kıp. kövrük; köwrüw Çağ. kevürge): Davul. [EUTG s.585, 587]; [EUTS s.118 (TT.III.10,56)]; [ÇBH s.60]; [DLT I, 479-7]; [RS 205a/9]; [BM 12a/6]; [İML s.146]

…yay bolsar, üze t[e-nri] köbürgesi terçe ad…“…[Her] ilkbahar oldukça yukarıki gök davulu…” [ETY s.813; II Ş 4 (I,72)]

k.-si köbürgesi öterçe anç[a taḳı?] “davulu gürler gibi, öylece ve” [OA s.62]

k.+si BK B4 köb(ü)rg(e)si (e)t(e)rçe (a)nç[a] “davulu gümbürder gibi, öylece” [OY s.70]

y(a)y bols(a)r : üzä : t[(ä)ŋri] köb(ü)rg(ä)si : (ä)t(ä)rçä (a)nç[a] t(a)gda :sıgun : (ä)ts(ä)r : [(a)nça] s(a)k(ı)nur m(ä)n : “yaz olsa üstte gök davulu gürler gibi, öylece ve dağda yabani geyik gürlese öylece mateme gark oluyorum” [OY s.70; (BK B 3-4-5-6)]

miŋ artok küvrügler üninte üstünrek yavlak ün turtı “binlerce davulun sesinden daha korkutucu sesti.” [EUDÇ s.177; 301/12]

uluġ kübrüg toqıtıp “büyük davulu çaldırıp” [İKPÖ s.198; XXXI.8]

munçulayu kübrüg toqıtıp yarlıg yarlıgqap “böyle davul çalınıp buyruk tekrarlanıyordu” [İKPÖ s.198; XXXIII.1]

vezirlıḳ aŋar birdi tamġa ayaġ
tuġı kövrügi birle birdi ḳuyaġ
“Ona vezirlik, unvan ve mührü ile tuğ, davul ve zırh verdi.” [KB s.121-1036]

kevürge dehr ara salıb gırivi
niçük kim mest bolgay nerre divi
“büyük davullar yeryüzünde o kadar gürültü yaptı ki erkek develer bile sarhoş oldular.” [AL s.340]

kūçek: F. Türk müziğinin çok eski mürekkep makamlarından biridir. Saba makamı ile ondan evvel gelen aşiran perdesine nakledilmiş bir hüseyni beşlisinden mürekkeptir. [ŞD G.CXXXII/4]

buŋa kūçek daḫı dirler. [LZE 33a/7]

ḥiṣār yüzünden inüb kūçek ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 174b/31; 175a/33; 177b/61; 179a/73(3); 179b/80; (180b/88(5)); 7b]

gerek kūçekle varup bulışasın [SEM (9a/2); 15a/6, 9; 16a/3, 8; 17a/9]

ḥiṣārek oldur ki ḥüseynī evinden segāh göstere, ine, küçek ḳarār ide. [ŞİE 119a/07]

lafẓuŋ ve naḳralaruŋ mu‘tedil olması: Söyleyiş ve vuruşların orta, eşit olması, uyumu.

ve gerekdür ki senüŋ lafẓuŋ ve naḳralaruŋ mu‘tedil ola. [ŞİE 69a/11]

kūçeğe muhālifek ve büzürge muhalif-i rast dirler [HBA 104a; 105a; 107b; 110a; 112a; 116a; 117a; 119a; 129b; 130a; 131b; 132a; 133a; 134b; 143a; 143b; 144a; 144b; 146a; 147a; 148a; 149a; 150a; 150b; 151a; 152a; 152b; 153a; 155a; 155b]

ḥisār yüzünden kūçek evinde ḳarār ide [KY 52; 53; 57; 58; 59; 60; 61; 62; 65; 66; (67); 93]

ḥicāz āġāze idüb kūçek ḳarār ider [AND 15/b; 19/b; 23/b; (27/a); 28/b]

kūçek yüzünden çārgāh āġāz edüb dügāh ḳarār eder [YD (14/5); 14/16; 15/9; 15/14]

sünbüle yüzünden kūçek gibi ḳarār ḳılar [KİM 55/2; 65/17; 85/10; 109/23; 111/2, 5, 7; 135/2; 149/3; 151/24, 27; (153/5)]

kūçek gerdāniyye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, kuçek makamı ile gerdaniye avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

kūçek gerdāniyye oldur kim ḥişār yüzinden kūçek āġāz ide [HBA 150b]

kūçek māye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, kuçek makamı ile maye avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

kūçek māye oldur kim yirinden kūçek āġāz ide [HBA 149a]

kūçek-i güvāşt: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, kuçek makamı ile güvaşt avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

kūçek-i güvāşt oldur kim kūçek āġāz ide [HBA 146a]

kūçek-i nevrūz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, kuçek makamı ile nevruz avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

kūçek-i nevrūz oldur kim yirinden kūçek āġāz ide [HBA 147a]

kūçek-i şehnaz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, kuçek makamı ile şehnaz avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

kūçek-i şehnaz oldur kim gerdaniyeden kūçek āġāz ide [HBA 148a]

kūçek-zemzeme: Türk musikisinde bir mürekkep makam. En az iki asırlık ve zamanımıza kalmış örneği yoktur.

kūçek-zemzeme kūçek āġāze idüb zemzeme ḳarār ider [AND 16-a; (28-b)]

ḳudūm: (Ar. ḳudūm) Mehter musikisinde, klasik musikimizde, bilhassa tekke musikisinde kullanılan ve zahme denen, uçları yuvarlak iki değnekle çalınan, üzerine deri gerilmiş, nakkareden büyük, kösten küçük, iki kaseden ibaret usul vurma aleti.

ḳudūm ve def ve ṭabl gibi 'alāt-ı ẕevātu'n-naḳra olub… [AND 38/b]

ḳulaḳ (ḳulaḫ): Kulak; telli sazların ayar düğmesi. [TAR 159] - ını burmaḳ, [-burmaḳ]: (Sazın) Burgusunu bükerek düzen vermek.

ḳopuzuŋ ḳulaġın burmış meger muṭrib ġazel söyler

işiden āferin ėder dükeli ‘avrat u erden [MeN 3/23; 18/33; 32/4; 62/5; (95/21)]

ḳunġḳauçı (ḳunḫauçı): Ḳunḫauçı, harfe çalan, müzisyen. [EUTS s.187]; [EUTS s.186; Pfahl. 12,20.]

kupsal- (kupzal-): Kubuz çalınmak.

س harfiyle kubsaldı da lugattir. [DLT II, 235-17]

Kubuz kubzaldı kubuz çalındı.” [DLT II, 235-17; (II, 235-15); II, 235-16]

kupza-: Kubuz çalmak. “ut çaldı” demek olan “kubzadı” .

ol kubuz kupzadı. “o, kubuz, ut çaldı.” [DLT III, 283-17; I, 19-13; III, 283-15; (III, 283-17)]

kupzaş-: Kubuz çalmakta yarış etmek.

kızlar kubzaşdı. “kızlar, cariyeler kubuz çalmakta yarıştılar.” [DLT II, (220-13); II, 220-11].

kupzat-: Kubuz çaldırmak

ol anı kupzattı. “o, ona kupuz çaldırdı.” [DLT (II, 335-22); II, 335-20]

ḳurtaḳ: bk. ḳırtıḳ. [Kİ s.70; d nüshasında qartaq 70-5]

küde-: Bağırmak, şarkı söylemek. [EUTG s.586]

yekler oyunın oynayu küdeyü yırlayu ayaların “o şeytanlar oyunlar oynayarak, dans ederek yumruklarını sıktılar.” [EUDÇ s.176; 44/36]

küg: (Uyg. kög, kü, küg; Kar. kög; Çağ. kök, küg, küy): Şarkı, türkü. [EUTS s.114, 120 (Alt.Gr.317=küg)]; [UÜH s.103 C.5]; [EUTG s.587]

1.=kög. [EUTS s.120]

2.gürültü, ses. [EUTS s.120 (USp.55,8)]

3.türkü, şarkı. [EUTS s.120 (Man.II7,2)]

bu yır ne köğ üze ol. “bu şiirin ölçüsü, vezni ne üzerinedir, bu şiirin tartısı ne üzerinedir.” [DLT (III, 131-3); III, 131-5; III, 131-8; III, 131-20]

saz çalmak; ahenk, vezin.

zühre uşatıb def ile çenkini

nevha köki de tüzüp ahenkini. Nevha vezninde ahenkin düzüb demektir.

“Zühre, def ile çengiyi oynatarak inleme ahenkini çaldı.” [AL s.360]

il ulus resmine kügüŋni tüzgin

bu ḫarıḫ naġmedin köŋlüŋni üzgin

“milletin adetine ezgini düz, bu eski nağmeden gönlünü üz.” [DEH 668]

ve küyi yaḫşı ḳıldı “ve müziği güzel icra etti” [MN 7A/13; 88A/7]

kürdī: (Ar. kurdi) 1. Musikimizde kürdi dörtlüsüyle buselik beşlisinden meydana gelen ve bu beşli ile dügâhta karar kılan basit makamlardan biri. 2. Orta sekizlide bûselik (si) perdesine konan mücennep bemolü ile gösterilen buselikten beş koma daha pest olan dügah ve buselik arasındaki ses, kürdi perdesi.

nīm kürdī ile rāst perdesinde ḳarār ide [KTRM 4b; 5b; 8a; 10b(2); 11a; (11b)]

kürdī şeklinde ḳarār ider [AND 16/a; 24/b; 25/b; (28/a); 45/a]

āgāh ol ki kürdī maḳāmıŋ ḳarārı sā'ir maḳāmlarıŋ ḳarārına beŋzemez [KİM 45/13; 53/19; 71/8, 10, 14, (19), 73/3; 105/19; 113/19; 115/3, 4; 121/15, 17; 129/15]

…nevā, ḥicāz kürdi dügāh… [HAN 24/13, (26/25)]

ḳürdī perdesi (perde-i ḳürdī): Türk musikisinde orta sekizlinin 20. perdesidir. Pest sekizlide kaba kürdi ve tiz sekizlide sünbüle adlarını alır.

'uzzāl şeklinde seyrden ṣoŋra bir ḳürdī perdesi gösterir [AND 5/b; 6/a; 10/a; 20/a; 25/a; 28/a; (30/a)]

kütüb-i edvār: Doğu musikisine ait eski nazariyat kitapları [Makamlar ve usuller daire şeklinde şemalarla gösterildiği için bu isim verilmiştir].

te'līf olunan kütüb-i edvārıŋ birbirlerine iḫtilāf-ı küllīsi vardır [AND 4/b]

küzeŋü: Çan, zil

uzuntonlu gı küzünüsin kölke ıçkınmış yarın yanray ur "(bir) papaz çanını göle düşürmüş sabah hafif hafif çalar" [ETY s.817; Ir. 33 (II,78)]

la: 1. Gam dizisinin altıncı sesi, sol ile si arasındaki ses. 2. Bu sesi gösteren nota işareti.

nota ḳırāatinde her perdeye i'tā edilen isimler her yerde aynen kabul edilmiştir ki onlar da şunlardır: do-re-mi-fa-sol-la-si [HAN (23/27)]

laḫn: Ar. 1. Kaideye uygun ve güzel ses, nağme, ezgi, birden ziyâde sesin yanyana gelerek meydana getirdiği müzik cümlesi, fr. melodie. 2. Ahenk.

laḫn u āhıŋ özge nev' ü āh u feryād özge nev' "nağmen ve ahın başka çeşit ah ve feryadın başka çeşit" [BV (292/4); 525/9]

iy ṣābūḥ ehli içiŋ mey kim be-ġāyet ḫoş turur

laḫn nūş-ā-nūş birle cām-ı māl-ā-māl ṣubḥ

"ey sabah içenler, nağme dolu kadehlerle sürekli mey için, gayet hoştur" [FK (108/2); 222/3; 261/2; 354/7; 576/4; 689/340]

'Arab tivesi ḥudā laḫnı bile bādiye ḳat'ıda tīz bolur "Arap devesi huda şarkısı ile çölde hızlı olur" [MK 21a/1; (22b/4)]

barçaġa kām u hevā tecrīd olur

barçaġa laḥn u nevā tefrīd olur

“hepsine arzu ve heves soyutlanma, arınma olur. Hepsine nağme ve ses soyutlanma, arınma olur.” [LT B20b-135; B22a-292; (A43b-2746); A48b-3250; B52a-3337; A48b-3247; A48b-3265; B24a-483; B38b-1947; B24a-490; B41meb-2247; B51b-3306]

nevā içre miŋ laḥn sāzıŋ ḳanı

desātin-i ḫāṭır-nevāzıŋ ḳanı

“sesi içinde bin nağme olan sazın nerede? Gönül okşayan destanların nerede? [Sİ P402a-640]

laḥnın ėl köŋli içre maḳbūl ėt

her nė maḳbūl iş anı meşġūl ėt

“nağmeni elin gönlü içinde makbul et, her ne makbul iş varsa onunla meşgul et.” [SS (F_2 228a-54); F_2 228a-53; R_1 312b-9; R_1 315a-26; R_1 346a-107; F_2 267a-88; R_2 181a-407]

min daġı laḥnıŋ işitip şād olay

naġmeŋ ile ḳayġudın āzād olay

“ben de senin türkülerinle mutlu olup nağmelerinle kaygılarımdan uzaklaşayım.” [HE 1722, (2363)]

ezherī ger sāz u söze çeng ura ‘uṣṣāḳ-içün

medḥ ėder laḥn u nüvāda zühre-i zehrā beni [MeN 272/7]

bu taḳdīrce laḥnla cem’ ü cins arasında ‘umūm ve ḫuṣūṣ muṭlaḳ oldı. [LZE 3a/6; 4a/7, 8, 10; 4b/6; 5b/1; (10b/2); 10b/3; 19b/4; 23b/9; 24a/9, 10; 28a/11; 28b/1, 10; 29a/7; 46b/2, 8; 47a/4; 56a/7; 56b/5]

ġınā bir laḥndür müellif birbirine ḳonulmış… [HBA (41b); 42b]

inḳisāma ḳābil olmayan laḥndir [AND (8/b); 15/a; 41/a]

taḳı soŋında medd ḳılmaḳ laḥn turur luġat cihetinden eyle kerek kim bolġay “ve sonunda nağmeyi uzatmak lugat yönünden öyle gerek olacak” [İM 175a/5]

laḥnī: F. Belli bir makam ve usul birlikteliği ile oluşturulmuş müzik cümlesine benzeyen.

üçine kiçi bu‘dlar dirler ve laḥnī bu‘dlar daḫı dirler. [ŞİE 23b/07]

lāle-rūḫ: (F. “lale yanaklı”) Türk musikisinde bir mürekkep makam. En az 5 asırlıktır.

lāle-rūḫ pençgāh-ı aṣl āġāze idüb ‘aşīrān resmi üzre yegāh perdesine vurub anda ḳarār ider [AND 16/b; (36/b)]

lam: Ar. Osmanlı alfabesinin yirmi altıncı harfi olup metnimizde "si bemol" tiz segah sesini temsil etmektedir.

rub'-ı veter ki mābeyn-i ye ha lam hedür. [LZE 18b/3, 4, (5), 6]

lenkfāḫte: Lenk-fahte yahut aksak fahte ("leng" F. "aksak, topal" demektir). Türk musikisinde bir küçük usul. "nim fahte" de denmiştir.

frengī fer' berefşān lenkfahte usūlleriyle ahenkdār olur [HAN (45/2), 10; 46/20]

LH: Ebcet notasında perde göstergesi.

pes eger kirişüŋ ol bir yarusı daḫı ki YḪ'dan degindür iki bölük eyleseler ve orta yirine LH 'alāmet ḳosalar. [ŞİE 18a/10]

lūlī: F. Şuh, baştan çıkarıcı, raks eden. köçek.

hezlġa lūlī ilig itse sütūn
özini küç birle ḳılur ser-nigūn

"ellerini sütun gibi yere dayayıp zorla ters duran köçeklere benzer." [HE 1722]

ger miniŋlen yār lūlī bolsa şāh itmen heves
n'iyley o şehni ki bir lūlīġa bolġay hem-nefes

"ey şah, eğer o rakkase bana yar olsa heves etme, bir rakkaseyle arkadaş olan şahı neyleyim?" [FK 245/9; (253/1); 425/7]

lūlī-veş: F. Rakkase gibi, rakkaseye benzeyen.

iy Nevāyī iyledi lūlī-veşī köŋlümni ḳayd
ḫalḳnı etrāk esīr itti velī bizni cetūt

"ey Nevâyi o rakkaseye benzeyen gönlümü bağladı, halkı Türkler esir etti fakat bizi alçaklar esir etti." [FK 74/7; 77/9; (90/7)]

mābeyn: Ar. Tam seslere göre itibar edilen âhenklere nazaran, yarım ses tiz olan ara ahenklere verilen bir ad. Bu suretle mansur mabeyni, dâvud mabeyni, bolahenk mabeyni, müstahsen mabeyni, kız-neyi mabeyni elde edilir.

pençgāh ḫānesiniŋ mābeynine bir perde baġla ṣaḥiḥ ḥicāz olur [KTRM (178a/66); 180b/88]

neġamātıŋ meddi ve ḳaṣrı ve mābeynleriniŋ miḳdār-ı faṣlı vezn olunan zamandan kinayedir [AND 7/b; 8/a; (38/a)]

maḥaṭṭ: Ar. Durak.

pes bu māhūr-ı ṣaġīrdür kim maḥaṭṭı 'uşşāḳ ola. [LZE 37a/10; 37b/4, 6; 38a/1, 5, 8; (38b/9); 39a/2, 6, 8; 39b/1, 3, 11; 40a/4, 7, 10; 40b/7; 41a/7, 10; 41b/6, 9; 42a/1, 5]

maḫrec: (Ar. ḫurūc "çıkmak"tan maḫrec) Ses veya harfin ağızdan çıkış şekli, söyleyiş, telaffuz.

muḥaṭṭa maḫrecinden nice yolı [SEM (1b/5); 8a/9; 8b/4, 8; 9a/4, 8, 12; 9b/4, 8; 10a/1, 4, 8; 10b/3, 6, 8; 11a/2, 6; 11b/7, 10; 12b/12; 13a/6; 17a/8]

ta‘yīn olunan maḫreciŋ ġayrından daḫī ḥudüṣ ider [AND 7/a; (7/b)]

māhūr (māhūrī): F. 1. İnici bir seyir takip eden, çargah makāmının rast perdesi üzerindeki şeddi olan en eski makamlardan biri. 2. Mûsikîmizde tiz sekizlideki küçük mücennep diyezli “fa” sesinin adı, mâhur perdesi.

pes bu māhūr-ı ṣaġīrdür ki maḥaṭṭı nīyrīz-i ṣaġīr ola. [LZE 38b/9; 54a/11; 38b/4, 7, 9, 11; (39a/1); 42a/5]

māhūr oldur ki gerdāniye gibi tīz rāst ḫānesinden āġāze idüb ‘uṣṣāḳ yüzünden inüb aşaġı nerm-i rāst ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 176b/54; 179b/84; 9a]

mahūr gerdāniye āġāz edüb ‘uṣṣāḳ ḳarār eder [YD 15/24]

bunlardan mā‘adā sünbüle ve māhūr maḳāmları gerçi nīm perdelerden ẓuhūr iderler [KİM 3/11; 45/17; 49/17; (77/11); 83/17; 85/17, 18, 89/19; 105/5; 113/19; 115/5; 119/5, 7, 13, 15, 18, 22; 121/15, 21; 123/2, 3, 4, 15, 19; 125/2, 5; 129/18, 19; 137/25; 141/5; 151/2; 157/18; 185/11]

‘acem‘aşīrān māhūra ve ḥüseynī ‘aşīrān ile tāhir muḥayyere ve būselik ile nev-eser nihavende neva ve beyāti ‘uṣṣāḳa benzer [HAN 24/19; 26/12, (17)]

māhūrī oldur ki gerdānide başlana, ‘uṣṣāḳ ḳarār ide. [ŞİE 117b/08]

ol vaktin remel-i māhūrī gibi olurdır [HBA (65b); 70b; 79b; 120b]

Nevāyī aytsa ebyāt ol ay mihrinde
kirek ki naġmesi bolsa beyāti vü māhūr

“Nevâyi o eylül ayında beyitler okusa, nağmesi de beyati ve mahur makamlarında olmalıdır.” [FK 145/7]

māhūr perdesi: Türk musikisinde tiz sekizlideki 13. perdenin adı.

māhūr perdesine tebdīl ve gerdaniyye perdesinden ibda ile… [AND 6/a; 7/a; (33/b); 35/a]

māḥūrek: (F. “küçük mahur”) Türk musikisinde bugün elimizde örneği bulunmayan en az iki asırlık bir mürekkep makam.

māhūrek evç perdesini māhūr perdesine tebdīl ve… [AND 16/b; (33/b); 35/a]

māḥūr-ı kebīr: Türk musikisinde kullanılmış bugün örneği bulunmayan bir mürekkep makam.

māhūr-ı kebīr māhūr-ı ṣaġīr āġāze idüb rāst ḳarār ider [AND 15/b; (18/a)]

māhūr-ı kebīr-i ḳadīm: (“eski büyük mahur”) Abdulbaki Nasır Dedenin asırlardan beri kullanılmayan mahur-ı kebir makamına verdiği addır ki buradan Haşim Bey de almıştır.

māhūr-ı kebīr-i ḳadīm māhūr-ı ṣaġīr āġāze idüb ḳarārgāhı olan çārgāh perdesine geldikde… [AND 16/b; (33/b)]

māhūr-ı ṣaġīr: (“küçük mahur”) Türk musikisinde eskiden kullanılmış, örneği zamanımıza gelmeyen bir mürekkep makam.

māhūr-ı ṣaġīr gerdāniyye perdesinden rast āġāze idüb nevā perdesine geldikde çārgāh perdesini gösterüb anda ḳarār ider [AND 15/b; (18/a); 30/a; 33/b]

maḳām: : Ar. Bir durak ile bir güçlünün etrafında, onlara bağlı olarak toplanmış seslerin umumi heyeti, fr. mode, ton. Nihavend makamı, hicaz makamı., gibi.

maḳām aldı her perdede eyle ki ‘ūd
bu ney çün ṣafādan nefes urdı bes [AD (292/2); 628/7]

dükeli pārenüŋ ṣavt u maḳāmın
uṣūl ü żarb ile ṣaḳlar tamāmın
“ses ve makamın parçasının hepsini usul ve vuruş ile saklar.” [ÇN 596; (607); 1321]

min kibi yoḳ murġ-ı suḫen-sāz-ı ‘ışḳ
cümle maḳām içre digen rāz-ı ‘ışḳ
“benim gibi güzel öten bir aşk kuşu yoktur; her makamda aşk sırrını söyleyen yoktur.” [TSA (324b/8); 324a/6]

ger on ikki maḳām tutsaŋ yād
ḳılayın barçanı saŋa ta‘dād
“eğer on iki makamı hatırlarsan, hepsini sana sayayım.” [BD 14/7; (552/1)]

terāne başladı bülbül, gül oturup ser-ḫoş
maḳām tuttı birev gāh zīr ü gāhī bem
“bülbül teraneye başladı, gül de sarhoş halde oturdu; biri ise bazen yukarı bazen de aşağı perdeden makam tuttu.” [MSD (183); 557]

mülāyimdür boyuŋ medḥin oḳurda
maḳām-ı rāst āheng-i bülendi
“boyunun uzunluğu uygundur, yüksek sesli rast makamını okur.” [ŞAD 186/6; (255/3)]

muġannī çü taptım maḳāmımda kām
tüzet kām ile sin dağı bir maḳām

“ey şarkıcı, yerimde huzur buldum, sen de huzurla bir makam düz.” [Sİ F452a-5784]

muġannī kil ü cırt türkāne-sāz

maḳām-ı nevā yoḳsa türkī-ḥicāz

“ey şarkıcı gel ve Türke yakışır şekilde saz çal, neva makamında ya da Türkçe hicaz makamında.” [Sİ R397a-4432]

ba‘żı cem‘-i mülāyimeye maḳām diyü ad virdiler. [LZE 31b/6]

iki maḳāmı birbiriyle cem‘ ḳılub yedi daḫı te’līf itdi didik idi [KTRM 174b/31(3); 175a/32(2); 175a/34, 35; 175b/35; 176a/45(2), 51, 176b/56; (179a/68); 9b; 13b; 15b]

ne maḳām ne ılduza müte‘allikdür [SEM (4a/1(3)); 5a/3; 6a; 7b; 8a; 8a/5, 9; 9a/1; 12a/4, 5, 8; 17b/5; 19b; 22b(2)]

otuz ile dördinci bāb-ı maḳām/ idüp ilm edvārı aŋdum tamām [BDM 127]

çün bu ḳā‘ide tamām oldı, on ki maḳāmuŋ daḫı devrini beyān idelüm bu on iki cedvelde tā mübtedīilere āsān ola. [ŞİE (83b/12); 80b/05]

...pes maḳāmlarda daḫı bu ṣıfatda maḳām vardur ki... [HBA (13b); 22b; 26b; 30a; 31b; 32a; 32b; 33a; 33b; 34a; 34b; 35a; 35b; 36a; 36b; 37a; 38a; 38b; 83a; 83b; 84a; 84b; 94a; 96b; 98a; 98b; 104a; 107a; 109b; 110a; 111a; 111b; 116a; 117b; 119a; 121a; 124a; 124b]

bu fende terkībler ve maḳāmlar bünyād eylediler [KY 41; 45; 46; 47; 48; 50; 52; 53; 54; 55; 56; (73); 90; 91; 92; 93; 95; 98; 102]

maḳām ya terkīb ise muṭlaḳ zikr olunur [AND 4/a; 5/b; 8/b; 10/b; 11/a; 11/b; 12/a; 12/b; 13/b; 14/b; 15/a; 15/b; 17/a; (17/b); 22/a; 26/b; 27/b;41/a]

temām perdede ḳarār ḳılar ve temām perdenin maḳāmı icrā olunur [KİM 7/19, 20; (9/5), 9, 12; 11/4, 5, 9, 10, 15; 33/19; 35/1, 4, 8, 12, 17; 37/5; 39/3, 6, 7, 9, 13, 14, 15, 17, 20; 41/1, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 21; 43/1, 2, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19; 45/4, 5, 6, 7, 10, 13, 15, 17, 18, 19, 20; 47/6, 7, 8, 14, 18, 19; 49/1, 2, 8, 10, 20; 51/1, 3, 7, 9, 12, 13, 17, 19; 53/4, 5; 55/12, 14, 16, 17, 19; 57/1, 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14; 59/3, 4, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21; 61/1, 2, 6, 12, 13, 21, 24; 63/1, 3, 8, 9, 10, 17, 18; 65/2, 5, 11, 12, 13, 14, 15, 16; 67/3, 6, 11, 12, 14, 15, 16, 19; 69/1, 2, 4, 6, 7, 8, 10, 15, 16, 18, 19; 71/6, 8, 10, 14, 19; 73/3, 6, 7, 8, 19; 75/4, 13, 15; 77/4, 5, 6, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16; 79/7, 12, 16, 20; 81/8, 9, 14; 83/3, 4, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20; 85/1, 2, 3, 5, 7, 14, 15, 16, 17, 18; 87/1, 11, 12, 13, 14, 17, 89/1, 2, 4, 10, 12, 15, 16; 91/6, 7, 8, 13, 14, 15,

16, 17, 18; 93/3, 8, 13, 15; 95/7, 12, 15, 16, 18, 19; 97/1, 2, 4, 7, 16, 20; 99/6, 7, 20; 101/4, 5, 15, 21; 103/2, 17; 105/3, 10; 107/18; 109/4, 6, 13, 23; 113/3, 11; 115/14, 15, 18; 117/10, 11, 12, 13, 18, 19, 20; 121/4, 6, 7, 9, 12, 15, 17, 19, 21; 123/7, 10, 12, 13; 125/2, 16, 19; 127/1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 14, 16, 19, 21, 22; 129/1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 15, 16, 18, 19, 21; 131/2, 4, 7, 9, 10, 13, 17, 133/2, 6, 8, 10, 11, 14, 17; 137/13, 14, 17; 141/9, 10, 13; 145/5, 7, 9; 147/1; 151/32; 173/8, 13, 18, 179/11; 181/20; 183/8; 185/9, 11, 19]

nevā maḳāmından nice emsāline… [HAN (21/1); 25/13, 16, 19, 20, 21, 23, 25, 27; 26/3, 6, 7, 9, 16, 17; 29/14, 15, 22; 32/11, 12, 13, 16, 18, 22; 33/2, 5, 8, 13, 22; 34/2; 43/10; 44/13; 45/23, 25]

maḳāmāt: (Ar. maḳām ve çoğul eki -āt ile maḳāmāt) Musiki makamları.

dekāyıḳ-ı maḳāmātı ‘ayān it [SEM (1b/3), 5; 2b/7, 9; 3b/11; 5a/1; 5a/6; 5b/4, 7; 6b (2); 8a/4; 8a/5, 6; 8b/1; 9a/9; 10a/9; 19a/8, 10; 22a/7]

ekseri ve kāmilleri żarb ilmin ve maḳāmāt ilmin ögrenmişdür. [HBA (32a); 35a; 97b; 104b; 105a]

bu uṣūl-i çārdeh maḳāmāt neġamāt-ı ḳalileye müştemil olduğundan [AND 2/b; 5/a; (9/a); 17/a; 40/b]

tafsil üzre maḳāmāt teşriḥinde beyān olunur [KİM (7/15); 33/11; 35/5, 11, 18, 37/15, 16; 45/2, 3; 47/3, 5, 20; 55/7; 63/10, 11, 16; 67/1, 2; 71/5; 91/17; 99/7; 113/2, 10, 11; 115/17, 18, 20; 121/3; 127/1, 14, 135/4, 5, 9, 13, 24; 137/5]

münderic maḳāmāttan kār ve naḳış ve beste ve usūl sırasıyla… [HAN (21/24); 22/22; 25/17; 26/4, 5, 10, 14, 22; 32/8, 11, 12, 17; 33/1, 21; 44/12]

geldik şimden gerü maḳāmātıŋ şerḥine. [KTRM 175a/34(2); 175b/35, 176b/56; (177a/57)]

elbette bir perde-i yegāh tutub cümle maḳāmāt… [YD (12/7); 12/18]

barçaġa aytay zi-ṭarīḳ-ı ṣavāb
cümle maḳāmatta bir bir cevāb

“hepinize doğru yolu göstereyim ve her makamda size bir bir cevap vereyim. [TSA 323a/9; (323b/1), 10]

maḳāmda eyt-: Herhangi bir makamda şarkı söylemek.

ve bu fenn ehline elbette gereklü budur ki her vaktde nice perde çala ve ne maḳāmda eyde, anı bile. [ŞİE 111b/13]

maḳāmeyn: İki makam.

maḳāmeyni geh ider bir yire cem‘ [SEM 12a/7]

maḳām-ı zengūle: Zengūle makamı.

şu zeng gibi dutıban maḳām-ı zengūle, urıp na‘ra senüŋ medḥüŋi besā eydem. [ŞİE 6a/02]

maḳām-şināş: Makamları bilen kimse.

bir kişi kim maḳām-şināş ola daḫı sāz çalmak dileye [KY 96]

manṣūr: Ar. Musikimizde diyapazon “la”sını dügah olarak alan bir akort.

şāh manṣūr perdesinde ḫānendeler bu maḳāmda taṣnīf olunan nesneleri degme ḥāl ile okuyabilürler. [KİM 85/15]

meẕheb-i manṣūr daḫı budur. [LZE 27b/1]

ma‘şūḳ-ı żarbī: Ar. Türk musikisinde usul.

ve eger ḥafīf-i remlden māḫūrīye varsalar, ma‘şūḳ-ı żarbī dirler. [ŞİE 80a/03]

māye: F. Nasır Dede’nin ifadesine göre kendisinden önce maye isminde müstakil bir makam bulunmaktadır. Dede, bu makamı māye-i atik olarak adlandırır. Günümüzde māyenin bir makam olmayıp daha çok makamlara ilave edilerek ortaya çıkan bir mürekkep makam çeşnisi görünümü arz ettiği ifade edilir. Bununla birlikte uşşāk makamına, segah makamının eklenmesi ile oluştuğunu düşünenler de vardır. Öztuna, bu makamda 72 eserin günümüze ulaştığını belirtir.

pes devāyiri meẕkūreden elli ikicnci dāyire olur yidincisi māyedür. [LZE (35b/9); 36a/2; 54b/6]

māye oldur ki āġāze ve ḳarārgāhı dügāh ḫānesidir [KTRM 175a/33; 179a/75; (179b/77), 84; 16b(2)]

beşinci āvāzedürür aŋla māye [SEM (11a/1); 12b/9; 14a/7, 9; 14b/2, 3; 15a/11; 15b/7]

ammā avāzeler altıdur… Ve bişinci āvāz māyedür ve bu āvāz naġmeleri taḳdīm ve te’ḫīr itmekden ḥāṣıl olur. Zīrā ki naġmeler ve āvāzlar bem tarafından zīr ṭarafına meyl ider. [ŞİE 59b/05]

muḥāyyerden māye āġāz ide [HBA 105b; 130a; 144a; 144b; 145a; 145b; 149a; 149b; 151b; 152a; 152b; 153a; 153b; 154a; 154b; 155a; 155b; 156a]

ḥüseynīden ine māye göstere [KY 47; 49; 50; 58; (66); 67; 68]

māye segāh āġāze idüb dügāh perdesinde ḳarār ider [AND 16/a; (29/b); 32/a] ‘ırāḳ-māye ‘ırāḳ gösterüb māye ḳarār eder [YD (13/17); 13/20; 13/21; 13/22; 14/7; 14/10; 14/11; 14/19; 15/23; 16/8]

bā‘żısı bu perdeye māye perdesidir dimek isterler [KİM (9/13); 45/21; 55/1; 59/12; 103/4; 105/7; 137/19; 147/14; 151/4]

māye nevrūz yana selmek bil
yana gerdāniye geveşt digil
“maye, nevruz ve selmek makamını bil; gerdaniye ve geveşti değil.” [BD 18/1; 43/3; (552/7)]
ḥicāz u māye vü nev-rūz u kūçek
rekīb ü zāvül ü ‘uzzāl u selmek
“hicaz, maye, nevruz ve kuçek; rekib, zavül, uzzal ve selmek.” [ÇN 606]

māye büzürk: Büzürk makamı seyrinin sonunda segah perdesinde karar verilen bir mürekkep makamdır. Günümüze ulaşan örneği bulunmamaktadır.

māye büzürk oldur kim muḥāyyerden māye āġāz ide [HBA 153a]

māye-i ‘atīḳ: (“eski maye”) Türk musikisinde en az 5 asırlık bir mürekkep makam. māye-i ‘atīḳ ‘aşīrān āġāze idüb yegāh perdesinde ḳarār ider [AND 16-a; (29-b); 30-b; 33-b]

māye-i būselik: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, maye avazesi ile buselik makamının birleşmesi ile oluştuğu zikredilir.

māye-i būselik oldur kim muḥayyerden māye āġāz ide [HBA 155b]

māye-i ḥicāz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, maye avazesi ile hicaz makamının birleşmesi ile oluştuğu zikredilir.

māye-i ḥicāz oldur kim gerdāniyyeden māye āġāz ide [HBA 154b]

māye-i ḥüseynī: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, maye avazesi ile hüseyni makamının birleşmesi ile oluştuğu zikredilir.

māye-i ḥüseynī oldur kim muḥāyyerden māye āġāz ide [HBA 154b]

māye-i ırāḳ: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, maye avazesi ile ırak makamının birleşmesi ile oluştuğu zikredilir.

māye-i ırāḳ oldur kim ısfaḥāndan dügāha māye āġāz ide [HBA 152a]

māye-i ısfaḥān: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, maye avazesi ile ısfahan makamının birleşmesi ile oluştuğu zikredilir.

māye-i ısfaḥān oldur kim pençgāhdan dügāh-ı māye āġāz ide [HBA 152b]

māye-i kūçek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında izah edilir. Segah karar veren küçek makamı olduğu ifade edilir.

māye-i kūçek oldur kim muḥāyyerden māye āġāz ide [HBA 153a]

māye-i nevā: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, maye avazesi ile neva makamının birleşmesi ile oluştuğu zikredilir.

māye-i nevā oldur kim pençgāhdan māye āġāz ide [HBA 155a]

māye-i rāst: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, maye avazesi ile rast makamının birleşmesi ile oluştuğu zikredilir.

māye-i rast oldur kim ısfaḥāndan dügāh-ı māye āġāz ide [HBA 151b]

māye-i rehāvī: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, maye avazesi ile rehavi makamının birleşmesi ile oluştuğu zikredilir.

māye-i rehāvī oldur kim pençgāhdan māye āġāz ide [HBA 154a]

māye-i 'uşşāḳ: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, maye avazesi ile uşşak makamının birleşmesi ile oluştuğu zikredilir.

māye-i 'uşşāḳ oldur kim muḥāyyerden māye āġāz ide [HBA 156a]

māye-i zengūle: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, maye avazesi ile zengüle makamının birleşmesi ile oluştuğu zikredilir.

māye-i zengūle oldur kim ısfaḥāndan māye āġāz ide [HBA 153b]

meclis: Musiki meclisleri.

ve ol meclisde oġlanlar-ıla ve 'avretler-ile hiç söz söyleşmeye. [ŞİE 111b/05]

yigirmisekizinci faṣl: Meclise girip oturmaḳ edebin bildirür. [ŞİE 12b/06]

meclis-i efrūz: (Ar.-F. "Meclisi parlatan") Türk musikisinde takriben 6.5 asırlık bir mürekkep makam.

meclis-i efrūz 'ırāḳ āġāze idüb 'aşīrān resmi ile yegāh perdesinde ḳarār ider [AND 16/b; (34/a)]

meçik: Başı topuzlu çomak, davul tokmağı. [TAR 165]

medār: Ar. Nağmenin çıkış yeri.

mecmūʿ-ı cemʿū-ı mülāyemeyi bu on yidi naġme medārdur. [LZE 18a/7; (18b/1); 19a/1; 21a/4; 21b/9; 22a/10; 23a/7; 23b14; 24a/1, 5; 24b7, 11; 25a/2, 9; 25b/2, 7; 26a/8]

meḫāric-i neġamāt: Nağmelerin çıkış noktaları.

bāb-ı evvel meḫārıc-ı neġamāt ve maḳāmāt ve bāb-ı ṡānī terkībāt ve bāb-ı ṡāliṡ uṣūlāt beyanında olub tedḳīḳ u taḥḳīḳ tesmiye eyledim [AND 2/b]

meḫāric-i ney: Neyde notaların çıkış yerleri.

ammā meḫārici ney-i cān-fezānıŋ maḥlaşından menfaḫına varınca taʿyīn olunan… [AND 6/a]

melāḥi: Ar. Sazlar, çalgılar, sazla yapılan eğlenceler [KaN 76b/5]

merġūl: Ar. Ahenkli ses.

ehl-i mūsiḳār Fars luġatında merġūl dirler. [LZE 43b/8]

mersiye: Ar. Mersiye, ağıt.

mersiye ve tārīḫler aytıp dünyīni özige kara kıldılar. “mersiye ve tarihler söyleyip dünyalarını kararttılar.” [HP Ü402a11]

ve Ādem ʿaleyhi’s-selāmnıŋ Hābilġa mersiyesi bar.”ve Adem aleyhisselamın Habile mersiyesi var.” [AŞNR T695a17]

meṡleṡ: Çalgı telinin ismi.

ve andan yuḳaruda olana meṡleṡ ad ḳomılşlardur. [ŞİE 52b/06]

meṡnā: Çalgı telinin ismi.

andaŋ daḫı yuḳaru olana meṡnā ad ḳomışlardur. [ŞİE (52b/05); 55a/10; 107b/04]

mestāne: F. Türk musikisinde usul.

ve eger ṡaḳīl-i ṡānīden māḥūrīye varursa, aŋa mest-āne dirler. [ŞİE 80a/08]

meşhūr devrler (meşhur edvar): Ar. Türk musikisindeki on iki daire, on iki makam.

meşhūr devrleri bildirür. Bu ṣanāʿat ehli devrlere “uşdūd” dirler. [ŞİE 56a/06]

doḳuzuncu faṣl: meşhūr edvāruŋ ādların bildürür. [ŞİE 11b/13]

meşk olun-: Ar.+T. Bilhassa hat ve musiki öğretmek için alıştırma yapmak, talim etme.

bu ahvaller üstaddan görülüb meşk olunmak lazımdır [YD 19/2]

meyān: Bir şarkı veya bestenin geçki yapmaya yarayan orta hanesi, meyanhane.

ḳarīb-i lāzımı meyānı bir naġme-i müzeyyinesi ki lāzım-ı baʿīd gibi görülmüşdür [AND (14/a); 25/b; 32/b]

mıstar: (Ar. saṭr "yazmak"tan misṭar) 1. İnce bir mukavva üzerine eşit aralıklarla gerilmiş ipliklerden ibaret olan ve yazılacak kağıdın altına konulup üstüne elle bastırılmak suretiyle kağıda çıkan çizgiler üzerinde düzgün yazı yazılmasını sağlayan alet. 2. Hattatlar arasında "satır" anlamında da kullanılmaktadır.

kim her mıstarda kaç yekgāh ve kaç dügâh [HBA 118b; 119a]

mıṭrıb (Ar. muṭrib): Bir musiki aleti çalan kimse, sazende.

degül mıṭrıb ılḳı ayaġı üni
virür 'āşıḳa ẕevḳü bilgil bunı

"çalgcının değil at sürüsünün ayak sesi aşığa zevk verir, bunu bil." [FN 37/456]

mıżrāb: Ar. darb masdarından ism-i alet. "vurmaya yarayan nesne". Yay ile çalınmayan ve "mızrablı sazlar" denilen; fildişi, bağa, boynuz, kiraz ağacı gibi sert şeylerden yapılan, telli sazları çalmaya mahsus alet.

żarb-ı mıżrābdan ḥāṣıl olur [KİM (13/14), 15, 16, 17; 15/3, 6, 7, 17; 17/4, 5, 6, 9, 10, 13, 16, 17; 19/1, 2, 10, 11, 12, 14; 21/1, 7, 8, 14, 16; 23/3, 6, 7, 11, 15, 16; 25/1, 4, 7, 11, 15, 16, 17; 27/3, 4, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 29/7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 31/1, 3; 159/9, 10, 11, 12, 13, 14]

firāḳ ilgi fiġān cān rişte sidin
çıḳarur tārdın andaḳ ki mıżrāb

"ayrılığın elini feryatın can ipinden çıkardığı gibi tardan mızrabı çıkarır" [BV 44/6]

kitürgil rez-ḳızın sāḳi muġannī naġme'ī tüzgil
ki ol kökdin kitürgey zühreni efġanġa mıżrābıŋ

"saki şarabı getir, şarkıcı nağme çal ki mızrabın inlemeyle gökten zühre yıldızını getirir." [FK 373/7]

iy Ḥüseynī cān birür tüzgeç muġannī şedd-i rūḥ
rūḥ-ı ḳudsī feyż yaşurmış meger mıżrābda

"ey Hüseyin, çalgıcı ruhu sıkacak şeyler çalınca can verir. Meğer kutsal ruh mızrapta irfan saklamış" [HBD 10/7]

çeng dik ḳāmet bile efġān ḳılur min kiçeler
rişte-i cān birle tā bu sāznı mıżrābı bar

"ben geceleri çeng gibi boyum ile ağlarım, can ipi (gibi telleriyle) ile bu sazın mızrabı var." [YE (68/4); 154/3; 169/4]

mi: (Fr. mi) 1. Gam dizisinde re ile fa arasındaki ses. 2. Bu sesi gösteren nota işareti.

nota ḳırāatinde her perdeye i'tā edilen isimler her yerde aynen kabul edilmiştir ki onlar da şunlardır: do-re-mi-fa-sol-la-si [HAN (23/26)]

mim: Ar. Osmanlı alfabesinin yirmi yedinci harfidir. Metnimizde taraf-ı ahadı temsil etmektedir. Zülküll denilen oktav, tüm eski teori kitaplarında on yedi eşit olmayan parçaya ayrılır. Bu sesleri şekil üzerinde gösterebilmek için teli temsil ettigi düşünülen bir çizgiden yararlanılır. Bu çizginin pest tarafına elif harfi konur. Burası canibü'l-enf veya taraf-ı eskal adını alır. Tiz tarafa ise bir mim yerleştirilir ve canibü'l muşt ya da taraf-ı ehad denir.

bu tayifenüŋ 'adāt ve rüsūmındandur ki naḳarāt-ı maẕrūbiye mim yazarlar [LZE 16b/11; 17a/l, 5, 9(2); 17a/11(2);17b/1,2, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 11; 18b/2, 4, 8; (44b/3)]

ve ol ki cānibü'l-muşṭdur, aŋa 'alāmet mim ḳoyalum. [ŞİE 16b/06]

minfaḫ: Ar. Üfürme yeri, nefesli çalgıda ağızlık bölümü.

minfaḫa ya'ni üfüricek yire yaḳın olmaḳdur ve şiddet-i nefḫdür [LZE 8a/3]

mi'rāciyye: Ar. Peygamberimizin miraç-ı şerifinden bahseden eser. Türk musikisinde cami musikisinin en mutantan formudur.

ṣāḥib-i mi'rāciyye Nāyi Osmān Dede Efendinin bunda 'uşşāḳ namı ile…" [AND 13/b]

miṣḳāl: (Ar. Se ile cemi mesākıl) Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış bir nefesli saz olan musikarın diğer adı.

eger miṣḳāl çalarsaŋ pençgāh ḫānesiniŋ mūmunu bir miḳdar çıḳarasıŋ ṣaḥiḥ zīrgüle olur [KTRM (177b/61); 178a/64, 67(2), 179a/68; 180a/85; 180b/88; 181a]

miyānhāne (miyān-ḫāne): (F. "orta hane") Miyana verilen tam isim.

ve yāhut neġāmātı başka olup miyānhāne denir [HAN (46/19), 25]

bir beyti zemin olur ve bir beyti miyān-ḫāne şeklinde olur [KİM 175/2, 11, 17, 18; 179/2, 9, 18; 181/4, 8, 9, 12, 15, 19; 183/1, 5, 7, (187/6), 7]

mizher: Ar. Ut.

ne āẕer āẕer-i kānūn ne ḥasret ḥasret-i mecnūn

ne cūşiş cūşiş-i ceyḥūn ne nāle nāle-i mizher [AD 257/8]

mizmār: Ar. Neye benzer eski bir üflemeli çalgı aleti.

ve mizmār diyü bir nāya dirler ki ol nāyı iki pāreden düzerler. [ŞİE (96b/02); 97a/08]

it oġurlananda taḳı bars oġurlananda taḳı düff oġurlananda taḳı ṭabl oġurlananda taḳı berbaṭ oġurlananda taḳı mizmār oġurlananda... "Köpek çalındığında ve pars çalındığında ve def çalındığında ve davul çalındığında ve kaz çalındığında ve ney çalındığında..." [İM 417a/8]

muberḳa‘: Türk müziğinin en az altı asırlık bir mürekkep makamıdır. Zamanımıza kalmış bir tek peşrev vardır ki sahibi meçhuldür. [Itri'nin bu makamdan eserleri eski mecmualarda görüldüğüne göre XVIII. asra kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır]

çārgāh āġāze idüb segāh perdesinde ḳarār ider [AND 16/a; (31/a)]

muganniī: Ar. Arapça “gınâ” kökünden gelen “muganniî” tabiri, “şarkı söyleyen”,”şarkıcı” manalarında kullanılmaktadır.

sūz-ile düzet muganniī sāzuŋı

rāst it her perdede āvāzuŋı [İSK 121/575]

aḳar ṣu ola vü ḫażrā mey ü şāhid ‘Ömer bile

muġanniī sāz u söz ėtmek eyü ḳānūn durur ḫoş ḫū [MeN 55/9]

benüm perdemde bir āvāze muġniī

ḳulum gūyende şāgirdüm muġanniī

“mugni benim perdemde tek seslidir, kulum söyleyici, şarkıcı öğrencim çalgıcı(dır).” [ÇN 802]

fiġān ki ṭurfe muġanniī üni bile ḫoş min

veliī nitey ki yüzige kitāb irür hāyil

“şarkıcının inleme (gibi) sesiyle hoş olmam şaşılacak şey ancak ne yapacak ki yüzüne kitap perdedir.” [İD 99/4; 264/6; (278/5)]

ve mīr-i meclis hem ḫoş-ṭab‘ ve hem pādşāh-nişān muġanniġa ba‘żı i‘tirāż yüzidin ve ba‘zı tenbīh yüzidin didiler kim sirişk min hemme dür şod oḳuma dürr şod ornıġa ḫūn şod oḳu ki dür şodnıng ma‘nīsi yoḳtur. “ve meclisin büyüğü de hoş tabiatlı ve padişah nişanlı (idi), okuyucuya bazıları itiraz, bazıları tenbih için dediler ki *dür şod* okuma, *dür şod* yerine *hun şod* oku ki *dür şod*un manası yoktur.” [HM T761a1]

iy muġanniler Nevāyī mest idi küç oyġanur “ey şarkıcılar, Nevâyi sarhoş idi zor uyanır” [BV 217/7; 219/9; 305/7]

hecrdin öldi Nevāyī sākiyā tut cām-ı mey

iy muġanniī sin nevā āhengide kopsa ḳopuz

“Nevâyi ayrılıktan öldü ey saki sen içki kadehi tut, ey şarkıcı sen de neva makamında kopuz çal” [FK 110/4; 211/7; (215/9); 261/2; 334/7; 373/7; 484/8; 490/3; 527/6; 625/5; 640/6; 682/9]

yigirmi ikinçi faṣl muṭrib ü muġanniī ẕikride “yirmi ikinci fasıl çalgıcı ve şarkıcılar hakkındadır” [MK 7a/11; (21b/2); 21b/3; 21b/6; 21b/7; 21b/8; 23a/5]

çün Ḥüseyniī tevbe sındurdı muġanniī tüz nevā

hem ḥüseyniī perdesinde sāḳiyā sin bāde süz

“Hüseyin tövbesini bozdu, çalgıcı hüseyni perdesinde nağme çal, ey saki sen de içki sun” [HBD 10/7; (50/7)]

ḫarābāt içre kirdim ‘ıyş naḳdin rāygān kiltür

muġannī naġme tüzgil sāḳiyā rıṭl-ı girān kiltür

“harabelerin içine girdim eğlence servetini bolca getir, şarkıcı nağme söyle, ey saki büyük kadeh getir.” [YE (72/1); 112/9; 199/7]

yana bir Bārbed atlıġ muġannì irdi kim zamāneniŋ yegānesi irdi. “yine Barbed adlı şarkıcıydı ki zamanenin tekiydi” [AŞNR A731b1]

taḳı bir nėçe dīnārnı başımdaḳı destār birle muġannīḳa bėrdim ėrse, bu ma‘nīni aṣḥāb mėndin ‘acāyib körüp birisi ḳalmadı. “ve birkaç dinarı başımdaki sarık ile şarkıcıya verdim ise, bunun anlamını sahabe garipseyince kimse kalmadı.” [ÇG 87/6]

kevākib orda vü ol ortada ay

muġannī zühre vü ol meclis-ārāy

“yıldızlar orada ve ortada ay, şarkıcı zühre yıldızı ve o meclisi süsleyen.” [DEH (52); 119; 127; 844]

muġannīlerġa bülbüller bigin zār

hezārān nev‘ elḥān vaḳti boldı

“çalgıcılara bülbüller gibi inleyen binlerce çeşit nağme vakti geldi.” [ŞAD 247/6]

muġannī kil ü nevḥa āhengi tüz

bozuġ köŋlümizni yana dağı boz

“şarkıcı gel ve nağmeler söyle, bozuk gönlümüzü tekrar boz.” [Sİ F406b-720; F406b-722; LG219a-802; S207b842; S208a-888; P405a-918; F408b-947; R364a-987; F410a-1105; B228b-1355; LG229b-1776; R377a-2352; R380b-2714; B248a-3105; LG247a-3463; S239b-3872; R397a-4432; R400a-4740; B279b-5236; S254a-5236; B283a-5504; F452a-5784; P459b-6002; F457b-6366; (B297b-6600); F462b-6912; B306a-7211; R397a-4435; S227b-2729]

ėkki yandın muġannī ėkki ḫāyl

cāngа tendin çıḳarġa salıp meyl

“iki taraftan iki grup şarkıcı, cana bedenden çıkacak gibi meyl etmiş.” [SS (R_1 313a-58); R_1 315a-30]

ay muġannī yaman ünüŋ işitip “ey şarkıcı kötü sesini duyup” [GT 119/5; (119/9); 119/13; 120/8; 122/6; 121/7]

... ḫātunlara, ḫācegīlere ve īş ü işret ehline ve muġannīlere ve muṭrıblara... [HBA 25b]

ḥüseynī perdesi üzre tüzüp sāz
muġannī bu ġazelni ḳıldı āġāz
“çalgıcı hüseyni perdesinde saz çalıp bu gazeli söyledi.” [MuN 22]

muġannīlıḳ: Ar.+T. Şarkı söyleme, şarkıcılık.

Ceretān adlu iki cāriye aŋa muġannīlıḳ iderdi, bir ay geçicek Mühre ṭaġlarına çıḳdı, eyitdi kim: Yā Rabbī sen bilürsin ḫastaya gelmedüm tā aŋa devā eyleyem, esire gelmedüm tā aŋa fida virem. [İKT 53b/10]

muġanniye: Ar. Kadın şarkıcı.

Şādırvānıda niçe miŋ ṣāḥib-cemāl kenīzek irdi kim alardın niçe yüz muġanniyye irdiler. “çadırda neredeyse bin güzel cariye vardı ki onlardan neredeyse yüzü kadın şarkıcı idiler.” [AŞNR A731b5]ī

muġnī: (Ar. muġni) Musikimizde XVIII. yüzyıla kadar kullanılmış olan, gövde kısmı rebaptan büyük, yirmi dört veya otuz dokuz telli, mızraplı eski bir Türk sazı.

benüm perdemde bir āvāze muġnī
ḳulum gūyende ṣāgirdüm muġannī
“mugni benim perdemde tek seslidir, kulum söyleyici, şarkıcı öğrencim çalgıcı(dır).” [ÇN 802]

muġnī düzmegi ve muġnīnüŋ vaṣfını bildürür. İmdi muġnī daḫı bir sazdur ki Ṣafīüddīn Abdü’l-mü‘min taṣnīfindendür (raḫmetu’l-lahi). Bu sāzı Işfaḥan'a gelicek düzmişdür. Ve muġnī rebābdan ve ḳanūndan ve nüzheden çıḳarmışdur. [ŞİE 105a/01-05]

çengde yā ḳānūnda yā muġnīde dürlü dürlü maḳāmātı düzesin [KY 102]

muġnīci: Muğni çalan kimse.

çengīdür yāhud ḳānuncidür veya muġnīcidür [HBA 111b]

muhabbet-nāme: Nevāyi’nin verdiği bilgiye göre Çağatay sahasında hezec-i müseddes-i maksūr vezninde yazılan bir şarkı türüdür ve son zamanlarda terkedilmiştir.

yana hem Türk ulusıda bir sürūdī durur kim muḥabbet-nāme dirler. “yine Türk ulusunda bir şarkı türü vardır ki adına muhabbet-name derler.” [MDF BN 276a-17]

muḫaccil: Ar. Elli altı nakrelik bir usul ismidir.

ve bir daḫı muḫaccildür bu şol elli altı naḳredür [LZE 53a/2]

muḥaḳḳıḳlar kitābı: Gerçeklerin, doğruların kitabı (burada: Musiki nazariyatında kuralların anlatıldığı kitaplar).

velīkin muḥaḳḳıḳlar kitābında bu şoŋrağı ḳayd yoḳdur. [ŞİE 13a/06]

muḫālif: Ar**.** Türk musikisinin en az 5.5 asırlık, elimizde 4 örneği olan bir mürekkep makamı.

ısfahāne muhalif ve kūçeğe muhālifek ve büzürge muhalif-i rast dirler [HBA 105a]

(tablo içinde) muhālif [KY 63]

muḫālif oldur ki nīrīzī başlana ve sigāh ide ve gine ‘uzzāl yüzinden sigāh ḳarār ide. Ammā ‘ırāḳ ḥalḳı ışfahāna, muḫālif dirler. [ŞİE 119a/10-12]

ve muḫālıf olan naġmeye daḫı naġme dirler. [ŞİE 13a/08]

muḫālifek (muḫālefek): (Ar.+F. “küçük muhalif”) Türk musikisinde en az 5.5 asırlık, zamanımıza örneği gelmeyen bir mürekkep makam.

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür. …yigirmi sekizinci muḫālifek…[ŞİE 117a/11]

kūçeğe muḫālifek ve büzürge muhalif-i rast dirler [HBA 105a; 144b]

muḫālifek oldur ki tīzden sigāh göstere [KY (67); 94]

muḫālifek nīrīz yüzünden segāh āġāz edüb [YD 13/13]

muḫālifek evc perdesinden ḥareket idüb ḥışār yüzünden iner [KİM 55/3; 139/5; (153/7)]

muḫālifek oldur ki ḥüseynī ḫānesi üstündeki segāh ḫānesinden āġāz idüb aşaġa ḥicāz ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM (181a/89);176b/54]

aŋa dirler muḫālifek bilesin.

eger guyendeden talim alasın [SEM 13b/11]

muḫālefek evç perdesinden āġāz ve ekṣer segāh perdesinde mekṣ ile ‘uzzāl āġāze idüb ḳarār ider [AND 16/a; (31/b)]

muḫālif-i ‘ırāḳ: Türk müziğinin pek eski bir mürekkep makamı olup XVIII. asır ortalarına kadar kullanılmış, sonra terkedilmiştir.

muḫālif-i ‘ırāḳ sultānī ‘ırāḳ zīrkeşīde ḥāverān ta‘bīr olunandur [KTRM 15a]

‘ırāḳ perdesinde ḳarār olunub (m)uḫālif-i ‘ırāḳ peydā olunur [KİM 45/22; 47/15; 103/6; 109/6; (133/3); 139/11; 157/2]

muhālif-i rāst: Türk musikisinde kullanılmış bir mürekkep makamdır. Kevseri Mecmuası’nda rast makamı seyrinde, yerinde hümayun dizisinin eklenmesinden meydana geldiği ifade edilir.

kūçeğe muhālifek ve büzürge muhalif-i rast dirler [HBA 105a]

muḫālıflıḳ: Besteler arasındaki uyumsuzluk.

zīrā ki bir naġmede müvāfıḳlıḳ bulunur ve muḫālıflıḳ daḫı bulunur. [ŞİE 13a/08]

muḫammes (muhammes, muḥammes): Ar. Türk musikisinde bir büyük usul. 32 zamanlı ve 21 darblıdır. [KİM 161/12; 179/11]

ve bu devr-i ḫafīfüñ ṣūreti budur ve ba'żı üstādlar bu üçinci devre muḫammes dirler. [ŞİE 77a/02]

muḥammes ḥafīf-i ṣānī ile onaltıdır [AND 39/a; (39/b)]

muḫammes tüm teke tüm tek tüm tüm tek teke… [YD 17/18]

sakīl muḥammes ḫafīf usūlleriyle bestelenir [HAN 44/30; (45/9); 46/12, 21; 47/27]

muhammesdür çün tenen tenen tendür [KY 70; 81; (87)]

muhammes-i kasīr: Bir usul çeşidi.

nıṣfı var rūb'u var nıṣfı muhammes-i kasīrdür [KY 29; (72)]

muḫayyer (muḥayyer, muḥāyyer, muhayyer): (Ar. muḫayyer'den) 1. Musikimizde hüseyni beşlisinin tizi ve uşşak dörtlüsünden meydana gelen, inici bir seyir takip edip dügah perdesinde (la) karar kılan, en eski ve en çok kullanılan basit makamlardan biri. 2. Musikimizde tiz sekizlideki "la" sesi, muhayyer perdesi.

pes muḫayyer ḥaḳīḳatde pençgāh-ı aṣldür maḥaṭṭı nevā ola [LZE (37b/3); 37a/11]

fasl-ı muḫayyer oldur ki tīz dügāh ḫānesinden āġāze idüb ḥüseynì yüzünden inüb aşaġı nerm-i dügāh ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (180b/88); 6a; 7b; 16b]

nedürür bilmek isterseñ muḥāyyer. [SEM (16a/4), 7(2); 16b/10; 22b]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …on ikinci muḥāyyer,…[ŞİE 117a/06; 118a/13]

muhayyer gibi ve nühüft ve hicaz ve gerdaniyede…[HBA (106a); 112a; 112b; 113a; 113b; 114a; 114b; 115b; 116a; 116b; 117a; 117b; 118b; 119a; 144b; 147a; 148b; 150a; 150b; 151a; 152b; 153a; 154b; 155b; 156a]

muhayyer oldur ki dügāhın tīzsidür [KY 52; 54; 57; 63; 66; (98); 99]

muḫayyer perde-i muḫayyerden 'uṣṣāḳ āġāze idüb ḥüseynī ḳarār ider [AND 16/a; (29/a)]

muḫayyer oldur ki tīz dügāh ḥüseynī yüzünden ser āġāz edüb yine dügāh ḳarār eder [YD 14/21; 15/4; 15/8]

muḫayyerden ḳopub ve nerme varınca şehnāz perdesi ile ḥareket ider [KİM 3/12; 11/6, 7; 45/12; 67/3; 69/10, 14, 18; 77/16, 19; (79/4), 13; 85/3, 7, 14; 93/16, 18;

99/19; 101/13, 14; 107/2; 109/11, 12; 113/16; 115/2; 121/11; 127/21, 22; 129/21; 131/1, 7, 14, 133/18; 135/1; 137/27; 141/7; 151/23; 153/30; 157/16]

muḥayyer maḳāmı şed tolunda şu vecihle icra olunur [HAN 24/14; 25/15; 26/18, 33/5, (8)]

ben rūmda muḥayyer ü derdüŋde nālişüm

ṭoldı ḥicāz milk-i sıfāhān-ıla ʻırāḳ [AD (342/4); 343/4]

naġme-sâz olup nüvāda söylegil

cümle uşşāḳı muḥayyer eylegil [İSK 121/576]

ısfahānı Rūm'da eyle eyle sāz

kim muḥayyer ola sūzuŋdan hicāz [İSK 129/1942]

muḫayyer perdesi (perde-i muḫayyer): Türk musikisinde tiz sekizlinin 19. perdesi. Orta sekizlide "dügah" ve en tiz sekizlide "tiz muhayyer" adlarını alır.

muḫayyer perdesinden hübūṭān ve ṣuʻūdan ʻuşşāḳ āġāze idüb ve bir gerdāniyye perdesi…[AND 6/a; 7/a; 10/b; 11/a; 11/b; 12/a; 12/b; 13/a; 13/b; 14/a; 17/a; 18/b; 19/a; 19/b; 20/a; 20/b; 21/a; 22/a; 22/b; 23/b; 24/a; 26/a; 27/a; 27/b; 29/a; 29/b; 33/b; 34/b; 35/a; 35/b; 37/a; 44/a; 44/b; 45/b]

muḫayyer-sünbüle (muḥayyer sünbüle): Musikimizde muhayyer makamının seyrine acem aşiran ve saba dizilerinin eklenmesiyle oluşturulan bir birleşik makam.

muḫayyer-sünbüle tiz çargâh perdesinden ṣabā āġāze idüb sünbüle ḳarār ider [AND 15/b; (24/a)]

dilkeş-ḫāverān husule geldigi gibi beyāti ve hüzzām ve muḥayyer sünbüle… [HAN 32/15]

muḳrī̄: Ar. Kuran okuyan; şarkıcı.

kumri bülbül muḳrī̄ bolup… "kumru, bülbül şarkıcı olup…" [KEn (68v5); 82v16; 235r13]

munaġġame: Ar. Nağme haline getirilmiş, tertip edilerek nağme yapılmış.

bu taḳdīrce naḳre-i ṣāniye-i munaġġame naḳre-i ʻūlā-i munaġġame sāmiʻden mużmaḥill olub [LZE 3a/10; 3b/1, 2; 43a/6; (46b/9(2))]

murtāżī̄n: Ar. Seçilmiş, musikiden anlayan seçkin kişiler.

andan ṣoŋra baʻżı murtāżī̄n bu elḥānuŋ tabāyıʻile... [LZE 32a/2]

muṣannif: Ar. (burada:) Musiki kitabını yazan, tasnif eden.

imdi muṣannif bu kitabda mūṣiḳī̄ ʻilminüŋ taʻrīfinde nesne söylememişdür. [ŞİE 14b/10]

musī: Yun. Yunanca nağmeler demek olduğu metinde açıklanmıştır.

zīrā musī luġat-ı yunanca naġmeler dimek olur [LZE 58a/2]

musikar (musīḳār, mūsiḳār): (Ar. mūsiḳār) Türk musikisinde, pestten tize doğru ağız armonikası şeklinde yanyana dizilmiş birkaç kamıştan meydana gelen ve ney gibi üflenen bir çeşit nefesli saz, mıskal.

ehl-i mūsiḳār Fars luġatında merġūl dirler. [LZE 43b/8]

bilgil ki şeyḫ-i mūsiḳār bir muṣannıf-ı edvār ve bir mü'ellif-i evtār kimesne idi [KTRM (174b/31); 175a/33]

kim mūsikār olur bu 'ilmüŋ aslın… [HBA (39b); 41a; 109b]

kalan maḳāmāt çenk ve 'ūd ve şeştār ve ṭanbūr ve mūsīḳārda mümkündür [YD 12/18]

bu vezn-i nā-temāmı, mūsīkārlardan bir kimesne efrenc mūsīḳīsinden füruḫt idüb [KİM (19/4); 33/11; 41/1; 43/19; 47/16; 51/1; 69/5; 81/13; 93/8; 101/22; 107/1, 117/18; 125/19; 127/4; 137/2, 8, 14; 139/2, 7; 153/20; 159/2; 169/1]

mesīḥniŋ musīḳārı tėg ḫoş āvāz bile şi'rinde ḳıldı nağme āġāz. "mesihin çalgısı gibi hoş ses ile şiirine nağme ile başladı." [HŞ 3807]

nesīm olalı mūsīḳārı nevbetden mürettebdür

ṣanavber deng-āheng ėtdi dest urduḳça destānı [MeN 4/17]

ḳan durur köŋlümde yanımda süŋekler ḳapsaban

kām alur 'işret meyidin laḥn-ı mūsīkar ile

"sazın nağmeleri ile içmekten zevk alır, benim gönlümde kemikler dahi kana batmıştır" [FK 576/4]

tenimni tīr-bārān-ı ġamıŋdın yüz şikāf ittiŋ

fiġānımnı işitken sāz-ı mūsīḳār dirmişler

"bedenimi gam yağmurunun oklarıyla yüz kez vurduğun bir av ettin, feryatlarımı işiten (sesleri) musikar sazı sanmış." [YE (55/5); 190/1]

mūsiḳī (mūsiḳi, mūsīkī): Yun. Tarihte ilk kullanımına, M.Ö. 700'lerde yaşadığı sanılan ozan Hesiodos'un eseri Theogonia'da rastlanır. İtalyanca musica, Almanca musik, Fransızca musique şeklinde kullanılan bu sözcük, Arapçaya mūsíkā olarak geçmiş ve İslam dünyasında ilk defa İshak el-Mevsili tarafından kullanılmıştır. Türkler bu kelimeyi Araplara yakın bir şekilde mūsikí şeklinde kullanmışlardır. Istılahi olarak kısaca ses sanatı manasına gelen musiki, kulağa hoş gelen ahenkli seslerin, bir düzen içerisinde sıralanmasıyla ortaya çıkan nağmelere denir. [MT 3818]; [TER 76b/1991]

ve mūsiḳī ‘ilmide dağı mahāreti bar irdi “ve müzik ilminde dahi yeteneği vardı” [MN 5B/13; 11A/13; 17A/8; 34A/9; 34A/10; 44B/13; 50B/1; (5B/13)63B/7; 70A/2; 87B/1]

yana ‘arużda bitilgen risāle, yana bir risale ḳāfiye bābıda bitilgen, yana bir mūṣīḳī ‘ilmide bitilgen risāle yana Münşe‘āt risālesi. “yine aruz hakkında yazılan risale, yine kafiye hakkında yazılan bir risale, yine musiki ilmi hakkında yazılan bir risale, yine Münşeat risalesi.” [HM (T766b4); T770b3; T770b7]

ol cümledin edvār ve mūsīkī ilmidür kim çün lehcesi ve ḥüsn-i ṣavtı ḫūb irkendür. “Bunlardan biri musiki nazariyātı ve ilmi idi. Lehçesi ve sesi güzel idi.” [HP (F747a/14); Ü398b/21]

mūsiḳī ‘ilminiŋ vāżı‘ıdur. “Musiki ilminin kurucusudur.” [AŞNR T717b18]

körüŋüz Benāyī işiŋ ki neydür mūsiḳīdür tüz ilig ayalġu Özbek diyelim bolum bola lāy “bakın Benayinin işi ney ve müziktir, Özbekçe şarkı söyle de bolum bola lay diyelim.” [ŞHD 160b-3; (164b-10)]

...bu sürūdnı remel-i müsemmen-i maḥẕūf vezniġa iltip mūsīḳī ve edvār ‘ilmide mülāyim ṭab‘lıġ bī-naẓīr yigitler ġarīb naġamāt u elḥān bile ‘acīb taṣarruflar ḳılıp... “...bu tür şarkıları remel-i müsemmen-i mahzuf veznine sokup musiki ve edvar ilminde yumuşak yaradılışlı benzersiz yiğitler garip nağmeler ve ezgiler ile acayip tasarruflar kılarak...” [MDF BN 276a-9]

muḫtelīf tapıp ṣadā-yı şīrīnin
ḳıldı andın vaż‘-ı mūsīḳī fenin
“tatlı seslerin çeşitlerini bulup, ondan musiki ilmini yaptı.” [LT A48b-3319]

bar ėkendür mėniŋ ḳaşımda zebūn
‘arz-ı mūsīḳī ėtse eflāṭun
“Eflatun müzik sunsa dahi, benim huzurumda acizdir.” [SS (F_1 331b-4); R_1 346a-113]

ve daḫı bilmek gerekdür ki bu fenne mūsīḳī didükleri niçündür mā‘lum olına [LZE 2a/1; 2b/3, 9; 3a/3; 3b/11; 4a/1, 2; 8b/10; 9a/l, 11; 11a/1; (58a/1), 5]

‘ilm-i mūsīḳī bir mü’essīr-i şerīf ‘ilm idügin bilüb maḳarr oldu [KTRM 176a/48]

‘ilm-i mūsīḳīy-i naḳarātı [SEM (3b/11); 6a; 7a (2)]

mūsīḳī ‘ilmi bir ṣınā‘atdur ki ṣınā‘atlar ortasında bundan ‘azīz ve bundan żarīf ṣınā‘at yokdur. [ŞİE 7b/07]

bilgil mūṣīḳī te‘līfdür… [HBA (39b); 40b; 41a; 53a; 54a; 61a; 74a; 103a; 109b]

pes ṣıyāġat-ı mūsiḳī ḥażret-i Ādemden berū vardır [AND 2/a; 2/b; 3/a; (3/b)]

mūsiḳī ġayr-ı muḳayyed olur [KİM (3/3); 11/12, 14, 16; 13/2, 5, 6, 7, 8, 13, 18; 19/3, 5, 13, 18; 25/18, 29/8, 35/5, 9, 37/2, 12, 13, 14, 15; 39/2, 5, 10, 19; 41/4, 8; 45/1; 47/3; 51/10; 57/16; 101/20; 113/1, 5, 7; 117/21; 125/18; 135/7, 19, 26; 137/1; 159/1, 3, 5, 161/1; 173/1, 2, 5, 7; 185/3]

sanāyi-i nefīsenin biri ise fenn-i bedī-i mūsīḳīdir [HAN (20/15), 20, 24, 25, 26, 30, 34; 21/5, 8, 11, 12, 16, 22, 28, 29, 30; 22/7, 9, 13, 14, 17, 21, 27, 28, 29, 32; 23/13, 16, 21, 23, 30, 33; 24/3, 30; 25/1, 2, 4, 6, 7, 9; 26/6; 32/19; 34/5, 7, 14, 21, 27, 35/2; 43/5, 11, 20, 21, 23, 26; 44/1; 45/25; 46/10; 47/22; 48/7, 12]

baŋadur ‘ilm-i mūsīḳī ‘aṭāyī

ki yoḳdur naḳşumuŋ ‘ālemde tāyı

“müzik ilmi bana hediyedir, sanatımın alemde eşi benzeri yoktur” [ÇN 599; 809]

uşbu muḥāl üzre fiġān tüzdiler

mūsīḳīniŋ meclisini bozdılar.

“bu boş tartışma dolayısıyle bağırıp çağırarak musikinin meclisini bozdular.” [TSA 327b/10]

muġannī mūsiḳī āġāz ḳıldı.”şarkıcı şarkı söyledi.” [GT 119/5]

mūsīḳī ilmi: Musiki bilimi, musiki sanatı.

ve mūsiḳī ‘ilmine heves ḳılana elbette gerekdür ki ṭabī‘at neden ürker, anı bile ve şaḳına. [ŞİE 29b/03]

mūsīḳīşināās: (Ar. mūsiḳi ve F. şināās “bilen” ile mūsiḳi-şināās) Musikiyi bilen, musikiyle uğraşan kimse.

mūsiḳī-şināāsān tarafından bestelenmek üzere intihāb olunan kelam mutlaka şi‘ir veya manzūmedir [HAN 43/22]

bu zemānenin müsiḳīşināāsları nühüft didikleri terkīb icrā olınur [KİM (61/14); 97/6; 127/10; 135/22]

muşṭ: F. Udun tarak kısmı.

ve şol yir ki aŋa muşṭ dirler, ol muşṭ ulaşduġı yir-ile muşṭuŋ arasınuŋ ini altı barmaḳ ini gerekdür. [ŞİE 91b/09]

cānib-i muşṭuŋ nihayet(i) kim cüz’-i rākibdür [LZE 16b/10]

mü‘tedil: Irak Türkleri arasında yaygın olan ve “koşuk” adı verilen iki beyitli şiirlerin neva, segah, pençgah makamlarında bestelenmesiyle elde edilen bir çeşit musiki eseri.

müberkā‘ sāzkār mu‘tedil sigāh-ı ‘acem [KY 94]

muṭlaḳ bem: Udda birinci açık telin adı.

ve şol yire ki ‘ūduŋ ḳolında evvel a‘lāmet ḳomışlardur, ol yirüŋ adı muṭlaḳ bemdür. [ŞİE 54a/05]

muṭlaḳ ḥadd: Udda şehadet parmağı ile basılan yerin adı.

ve ol uyuşdurmaḳ şöyledür ki muṭlaḳ meşleş sirçe barmaġuŋ barābarına ola ve muṭlaḳ meşnā ẕelūl meşleş-ile barābar ola. Ve muṭlaḳ ḥadd didükleri şehādet barmaġınuŋ zīri üzerine. [ŞİE 66a/04]

muṭlaḳ meşleş: Çalgı teli ismi.

Ve şol ḳıl ki aŋa muṭlaḳ meşleş dirler, şol ḳıla ki aŋa muṭlaḳ meşnā dirler, bu iki ḳıluŋ arasında olan nisbet Ḥ ile YH ortasında olan nisbet gibidür. [ŞİE 52b/11]

muṭlaḳ meşnā: Çalgı teli ismi.

biz daḫı dilersevüz ki rast devrini istiḫrāc idevüz, bir zaḫmeyi muṭlaḳ bem didükleri kiriş üzerine uralum… Andan ṣoŋra muṭlaḳ meşnā üzerine. [ŞİE 65a/12]

muṭlak veter: Tek tel, çalgının gerilmiş teli.

ve şol yuḳaruda ḳoyulan kiriş ki aŋa muṭlaḳ veter diyü ad ḳomışlardur, ol evvelki kirişde şehādet barmaġı ḳoyulan yire sebābe-i bem dirler. [ŞİE 54a/09]

muṭlaḳ zīr: İnce tel, çalgının ince teli.

ve muṭlaḳ meşnā ile muṭlaḳ zīr ortasında olan nisbet YH ile KB ortasında olan nisbet gibidür. [ŞİE 53a/01]

muṭlaḳ: Ar. Tam, bütün.

girü ḳalan daḫı ve bu sekiz ḳısmdan evvel ḳısm muṭlaḳdur. [ŞİE 53a/10]

muṭlaḳ-ı bem: Muṭlaḳ bem. Udda birinci açık telin adı.

zīrā ki muṭlaḳ-ı bem nisbeti binşır-ı ḥadd nisbetince ikidür. [ŞİE 56a/01]

muṭrıb (muṭrīb): (Ar. iṭrāb “şevke getirmek, coşturmak”tan muṭrib) Bir musiki aleti çalan kimse, sazende. [MT 4203]; [HDD 82/01]; [ŞD Mus.II/7-8; G.XII/5; G.XLV/7; G.LX/2;G.XCI/3; G.CXLVIII/2; G.CXLVIII/1]

düzet muṭrıb ṣıfat ‘ud ile çengi [SEM (5a/5); 11a/11; 12b/2; 19a/6]

hüner-mend muṭrib rebābıyla çeng

gerek kim ola Zühre udıyla deng [BDM 1059, (1375)]

...ḫātunlara, ḫācegīlere ve īş ü işret ehline ve muġannīlere ve muṭrıblara... [HBA 25b]

muṭrıbā esrar-ı mārā bāz-gū [AND 3/a]

meclis arasında nuḳl çoḳ getür ve ḫoş āvāzlu muṭribler ḥāżır ḳıl. [KaN 4a/15, 29a/10, 76b/1, 76b/1]

niçe ḫamr ü niçe esrār niçe sāz

niçe muṭribler-ile ḫoş ḫūb avaz [BH 12B/7]

Ḳurʾān oḳıyu muḳriler oturur erdi, imdiden kirü fāsıḳlar ileyinde ır ırlayu muṭribler oturalar. [BEH 56a18]

sūz-ıla bir sāz it iy muṭrib-i ḫoş-naġme kim
nev-bahār u yār bize hem nişīn oldı bu yıl [AD (375/5); 434/8]

mutrib olmış-ıdı nüvāda perde-sāz
sāki itmişidi çemende bezme sāz [İSK 117/482]

gāh mutrib düzer-idi sāz-ı ūd
gāh bülbül söz-ile iderdi sürūd [İSK 118/484]

yüz dahı mutrib kamu bülbül-nüvā
bāg-ı īşe her biri berg ü nevā [İSK 120/4689]

ko sözi mutrib al ele çengüŋi
rāst eyle perdede āhengüŋi [İSK 121/428, 121/484, (121/1947), 121/2105, 121/4023, 121/4689]

mutribā 'uşşāḳı dem-sāz eyle bir dem sūzile
ḳıl muhayyer bu nüvāda ki yol nigār elden çıkar [MeN 17/5; 32/4; 95/21; (356/4)]

nedīmüm muṭrib ü güyende çengī
ḥerīfüm ser-ḫōş u maḫmūr u bengī
“arkadaşım çalgıcı, şarkıcı ve çengi; adamım sarhoş, mahmur ve esrarkeş.” [ÇN 663; 681; 686; (789); 864]

ḳalem ṭutucı dutu ḳılınç uran
degül muṭrib ‘avratlar olmaz eren
“kalem tutan, kılıç kullanan çalgıcı olamaz; kadınlar da eren, savaşçı olamaz” [FN 23/279]

sāḳi vü muṭrib nedímüŋ ṣoḥbetin ḫāṣ eylegil
‘āmiye yol virme ḥaḳḳā kim olur in’ām-ı ‘ām [ADD (18-12); 31-5; 75-1; 104-4; 118-7; 260-3; 274-2; 328-2; 14-3; 8-17; 4-14; 138-5; 101-2; 120-5; 166-5; 211-1]

rāḳı‘ irdim çeng üni kildi seḥer-geh āh kim
bardı muṭrib nāġmesiġa ḥāṣılı evrādnıŋ
“rüku ederdim seher vakti çeng sesi geldi, duaların sonu çalgıcının nağmesine vardı.” [İD 23/2; 72/6, (220/7); 274/7; 319/7]

iy Nevāyī ni mey ü muṭrib ü ni ḥüsn ü ni ‘ışk “ey Nevāyi ne içki ve çalgıcı ve ne güzellik ne de aşk” [BV (11/7); 126/7; 309/7; 401/6; 433/7; 582/5]

bizni zār itti bu ra‘nā muṭrib

naġme birle ṭarab-efzā muṭrib
“bu hoş ve sevindirici çalgıcı, bizi nağme ile ağlattı.” [FK 27/2; (67/1); 689/58]
zühre yolıda tüzüp nevā zīr
muṭribler dėk bolup miyān-gīr
“zühre yıldızı yolunda ince nağmeler söylemiş, çalgıcılar gibi ortayı tutmuş” [LM 216]
emīr ebyātın iy muṭrib işitsün küçük ü büzürg
nihāvend ü ḫorāsān u ‘ırāk u ışfahān kiltür “ey çalgıcı, Emir küçük ve büyük beyitlerini dinlesin; nihavend, horasan, ırak ve ısfahan’dan getir.” [YE (71/8); 311/7]
iy zühre kilip muṭrib-i bezm-i ṭarabıŋ
bercīsdin artıban ḥayā vü edebiŋ
“Ey zühre yıldızı müşteri yıldızından haya ve edebin artarak eğlence meclisinin çalgıcısı gelmiş” [AŞNR M790a21]
muṭrib ki ünini her kişi gūş ḳılur
cān birle köŋülni zār u medhūş ḳılur
“Çalgıcı ki sesini herkes dinler. Can ile gönlünü inleyen ve korkmuş hale getirir.” [BD 62/2; (171/1)]
bir şem‘ yaḳıp olturmış ėrdiler ve bir muṭrib kėltürmiş ėrdiler kim ṣıfatı bu yaŋlıġ ėrdi.”bir mum yakıp oturmuşlardı ve bir çalgıcı getirmişlerdi ki sıfatı bunun gibiydi.” [ÇG (86/7); 87/9; 88/4; 169/11]
bir cür‘anı bu ḫasta ḳuluŋ yādına ḳıl nūş
ol dem ki irür zühre vü gül muṭrib ü sāḳiŋ
“bu hasta kulunun hatırına bir yudum iç. O zaman zühre ve gül, çalgıcı ve senin sakin olur.” [LD (940); 2319]
besā zāhid bu yolda zen-ṣıfatdur
kil ay muṭrib bu yolda nevḥa-ger ḳıl
“pek çok zahit bu yolda kadın kılıklıdır, gel ey çalgıcı bu yolda ağlayıcı ol.” [ŞHD 15a-l; 45b-10; 98a-5; 106b-13; 141b-3; 148a-6; 157a-9; 169a-12]
mesīḥā sarıdın muṭrib dem urdı
ünini köterip kökke aşurdı
“çalgıcı mesih hakkında söz etti, sesini kaldırıp gökyüzüne ulaştırdı.” [DEH 846]
nevāyī tapıp sāḳī-i māh-veş
yanıda anıŋ muṭrib-i naġme-keş

“Nevâyi ay yüzlü sakiyi ve onun yanında nağme çalan çalgıcıyı bulmuş.” [Sİ F457b-6368]

bezmde her muṭrib-i destān-serā

çikse terennüm bile dil-keş nevā

“mecliste bir sāzende, gönül alıcı şarkılar söylese.” [HE (568); 874; 1129]

muṭrib ilin uzatıp burmas anıŋ ḳulaġı “çalgıcı elini uzatıp onun (barbatın) kulağını burmaz” [GT 6/6; 119/2; 126/6; 121/4; 121/1]

muṭríbler bile meşġūl boldılar “çalgıcılar ile meşgul oldular” [KEn (29v19); 124v13]

çalıp muṭrib çåġāne çeng ve berbaṭ dımaġlar taptı ‘işretdin ḥalāvet. “çalgıcı çagane, çeng ve berbat çalınca zihinler içkiden hoşluk buldu.” [HŞ 1032, 1442, 1608, 3829, 398, 4232, 4576]

muṭribā: Ar. Ey çalgıcı.

muṭribā bizge kitür tuḥfe-i‘uşşāḳ u ‘ırāḳ

būselik rāst ḳılıp mürġ-ı ḫoş-elḥān birle

“ey çalgıcı, buselik ve rast makamını güzel söyleyen kuşlarla bize uşak ve ırak makamlarından hediye getir.” [ŞHD 160a-13]

muṭribā tüz bir sürūd-ı derd-nāk

sāḳiyā bī-derdlıġdın min helāk

“ey çalgıcı, dertli bir şarkı söyle. Ey saki dertsizlikten beni helak et.” [LT A27b-1045]

muṭribā ġam bezmide tā nevḥa āheng iylediŋ

ża‘flıḳ cismimni tār u ḳāmetim çeng iylediŋ

“ey çalgıcı gam meclisinde ağıt gibi nağmeler çaldın, güçsüz bedenimi tar, boyumu çeng eyledin.” [İD (209/1), 223/5]

muṭribe: Ar. Kadın çalgıcı.

ėki muṭribe ḳarabaşlarıŋa aydı “iki kadın çalgıcı hizmetkarlarına söyledi” [KEn 30r1]

muṭrıblıḳ: Çalgıcılık, sazendelik.

eger muṭrıblıḳ bilürlerse eyü terāneler çal. [KaN 77a/7]

muvāfıḳ nağme: Uyumlu nağme.

imdi bu ‘ilm-i mūsiḳī bir ‘ilmdür ki, anuŋ-ıla muvāfıḳ naġmeleri biri birine ne vech-ile ulaşdurmaḳ ve ḳarışdurmaḳ gerekdür, anı bildürür. [ŞİE 15b/13]

muvāfıḳ te’līf: Uyumlu beste.

muvāfıḳ te’līf ve ṭab‘a muvāfıḳ nesneleri bildürür. [ŞİE 11b/09]

muvāfıḳlıḳ: Besteler arasındaki uyum.

zīrā ki bir naġmede müvāfıḳlıḳ bulunur ve muḫālıflıḳ daḫı bulunur. [ŞİE 13a/08]

muvaşşaḥ: Ar. Eski Arap halk şiir ve müziğinde müşterek bir şekil olup sonradan klasik bir mahiyet arzetmeye başlamıştır. Bugün elde besteleriyle birçok muvaşşah mevcuttur.

erbab-ı muvaşşaḥḥ ḳahbetü’l-enġām daḫı dirler [LZE (33a/8); 47b/10]

muynuz: Boynuz; boynuzdan yapılan boru, nifir [İH s.21]

müberkā‘ (müberḳā, müberḳa‘a): (Ar. Müberḳa‘a, beyaz başlı siyah dişi koyun) Türk musikisinde 2 örneği olan bir mürekkep makam. En az 5.5 asırlıktır. [HAN 24/16]

ṭarafeyn(i) bu‘ud-ı elif ye daldur ve bir daḫı müberkādur [LZE 10a/11; (41a/5); 54b/5]

müberḳā‘ ancaḳ perde-i ṣabā icrāsīle ve dügāh ve zīrgüle... [KTRM 176b/55; (181b/14a)]

neye dirler müberḳa‘ diŋle iy yār. [SEM (14b/6), 8]

müberḳa‘ oldur kim çahārgāh başlana ve sigāh ḳarār ide. [ŞİE 117a/13; (119b/04)]

müberḳā oldur kim çārgāh āġāz ide [HBA 143b]

müberkā‘ oldur ki çārgāh āġāz ide [KY 63; (65); 94]

müberḳā çārgāh āġāz edüb segāh ḳarār eder [YD 14/1]

müberḳa‘a çārgāh gibi ḥareket idüb segāh perdesinde ḳarār ḳılar [KİM 109/23; 111/2, 9; 139/11; (157/6)]

müberḳa‘ yüz dutar şeh-nāz içinde

nühüfte perdesi var sāz içinde

“müberka şehnaz perdesinde yüz tutar, saz içinde nühüfte perdesi var(dır).” [ÇN 610]

mübtedi: Ar. Acemi, musiki ile yeni ugraşmaya başlayan.

aŋa ḳıyās itdiler ta mübtedīlere āsān ola [LZE 16b/l]

mücenneb meşleş: Udda meşleş isimli üçlü telin mücenneb aralığı veren baskı yeri.

ve biz dilerüz ki rast devrini andan çıḳaravuz, evvel zaḫmeyi muṭlaḳ bem üzerine uralum… Andan ṣoŋra mücenneb meşleş üzerine. [ŞİE 65a/12]

mücenneb meşnā: Udda meśnā adlı ikili telin mücenneb aralığı veren baskı yeri.

ve çün mücenneb meşnāya irişe, ya‘nī YZ nişanı ḳoyulan naġmeye irişse, şaḳīl naġmeler daḫı tamam olur. [ŞİE 55b/04]

mücenneb: Ar. Musikide iki nota arasındaki aralık birimi olarak kullanılan bir ifadedir. ikiye ayrılır: Mücenneb-i saġīr, mücenneb-i kebīr. Küçük mücenneb beş, büyük mücenneb ise sekiz komadır.

mücennebe ḳoşılsa imtizāc sebebi ile mülāyemet ‘ārıż olur [LZE (22b/9); 23a/4, 11; 23b/l; 26b/7; 28b/8; 36b/5; 38b/4(2); 39b/9; 40a/l; 41a/6; 41b/10]

mücenneb-i ḥadd: Udda şehadet parmağıyla basılan mücenneb aralığı.

ve şol kiriş ki aŋa meşleş ad ḳomışlardur, ol kiriş üzerine sirçe barmaḳ ḳoyulan yir ki ol yire ‘alāmet YD ḳomışlardur, bu alāmetüŋ naġmesinüŋ tīzīsi, şol ḥadd diyü ad ḳoduḳları kirişde LA ‘alāmet īoduīları yirdür. Ve ol yire “ mücenneb-i ḥadd ” dirler. [ŞİE 55a/04]

mücenneb-i zīr: İnce telden elde edilen mücenneb aralığı.

andan şoŋra mücenneb-i zīr didükleri yir üzerine. [ŞİE 66a/12]

mü’ezzin: Ar. Ezan okuyan. [AŞNR M793b11]; [ŞAD 30/5; 223/5; 258/5]; [MDF 876; 1030; 1031; 1034]; [MaN 39b.10]; [GD 35:4]

mülāyim: Ar. Uyumlu, ruha zevk veren beste.

ve bu aŋılıb yazılanlardan ma‘lūm oldı ki bu‘d-ı ẕī'lerba‘anuŋ ṭabī‘ata mülāyim olan ḳısmları yididür. [ŞİE 34b/13]

ve mülāyim oldur ki naġmesinüŋ şayusı nisbet şayusınca ola ve tenāfür aŋa yol bulmaya. [ŞİE 39b/05]

mürekkeb (ç. mürekkebāt): Türk musikisinde basit makamda bulunması lazım gelen şartları haiz olmayan her makama “mürekkep makam” denilir.

hümāyūn ışfahān ile ḥicāzdan mürekkebdir [AND 15/a; 27/b; (29/a); 29/b; 30/b; 31/b]

mürekkeb edvār: Birleşik makam, terkip.

ve bā‘żısı daḫı vardur ki anlaruŋ başḳa adları yoḳdur. Ammā mürekkeb diyü ad virürler ve dirler ki fülān perde fülān perdeden mürekkebdür. [ŞİE 59a/02]

mürġāk (mürgek): Türk musikisinde en az 5.5 asırlık, zamanımıza örneği gelmemiş bir mürekkep makam.

mürġāk oldur kim ırāḳ evinden dügāh göstere ine [HBA 145b]

dimişler ba‘żılar işbuŋa mürgek. [SEM 18b/11]

mürsel: Ar. Türk musikisinde usul.

ve bu naḳralaruŋ aṣl-ı żarbı evvelki żarbdur ve bişinci naḳradur. Ya‘nī sebeb-i evvelde olan naḳradur. Ve şol vaḳt ki bu iki naḳra ki aŋa aṣl dirler, remlde vāḳi‘ olsa ancaḳ aŋa “ mürsel ” dirler ve ol dāyire budur. [ŞİE 78a/09]

müselsel: Ar. Udda mızrap vuruş şekillerinden biri.

ve bu ‘ūduŋ żarbı dörd dürlüdür ve her bir żarbuŋ adı vardur …Ve dördinci żarba müselsel dirler. Ve bu żarbuŋ kā‘idesi böyledür ki bir żarb bir żarba daḫı ḳarışdurmayalar. [ŞİE 93b/01]

müşemmer: Ar. Udda mızrap vuruş şekillerinden biri, müselsel vuruşunun diğer ismi.

ve bu żarbuŋ dördinci nev‘ine “ müşemmer ” daḫı dirler. Ve bu żarbı ekşer rebābda isti‘māl iderler. [ŞİE 93b/07]

müste‘ar: (Ar. muste‘ār’dan) Musikimizde segâh makāmına çok benzeyen, müstear dörtlüsü denilen segâh perdesi üzerindeki uşşak dörtlüsü kullanıldığı için segâhtan ayrılan, segâh perdesinde karar kılan, iki buçuk - üç asırlık bir birleşik makam.

rāḥatü’l-ervāh ve müste‘arı ‘ırāḳ ḳalınca revnak-nümā ve ḥüseynīyi ‘ırāḳ ḳalınca… [HAN 32/14]

bu‘ud-i elif ye daldur biri daḫı müste‘ardur [LZE 41b/7]

müste‘ār segāh nīm ḥicāz nevā ve nevādan nīm ḥicāz segāha... [KTRM 176b/55; 181b/6b; (181b/8a)]

bilesin nicedürür müste‘ārı. [SEM 16b/9]

müste‘ār oldur ki ‘uzzāl başlana ve gine ‘uzzāl yüzinden ḥicāz ḳarār ide. [ŞİE 117a/07; (118b/04)]

müste‘ār oldur ki büzürg yüzünden ‘uzzāl göstere [KY 63; (66); 93]

müste‘ār ḥicāz āġāze idüb segāh perdesinde ḳarār ider [AND 15/b; (20/a)]

müstezād: Ar. Bir nazım şekli olduğu gibi Nevāyi’nin bildirdiğine göre Çağatay sahasında yaygın bir şarkı türüdür.

yana hem bu ḫalḳ arasında bir sürūd bar ikendür kim hezec-i müsemmen-i aḫreb-i maḫẕūf veznide aŋa beyt baġlap beytniŋ mışrā‘ıdın soŋra hem-ol baḥrnıŋ ikki rüknin iżāfe ḳılıp sürūd naġamātıġa rāst kiltürürler irmiş ve anı müstezād dirler irmiş “yine bu halk arasında söylenen bir şarkı türü vardır ki hezec-i müsemmen-i ahreb-i mahzūf vezninde ona beyt bağlayıp, beytin bir mısraından sonra o bahrin iki rüknünü(cüzünü) ilave edip şarkının nağmelerine uygun getirirler imiş ve ona müstezad derlermiş” [MDF BN 276a-20]

müşkil-güşāī: Ar.-F. Türk musikisinde usul.

ve eger sāzende kendü fenninde ḳādir olsa reml devrinüŋ iki naḳrasın eydib, iki naḳra daḫı māḫūrīden eydürse aŋa müşkil-güşāī dirler. [ŞİE 80a/06]

müteaḫḫirīn: Belli bir dönemden (yaklaşık hicri V./M. XI. yüzyıl) sonra gelen ilim adamları ve bunların yaşadığı zaman.

bu terkīb müteaḫḫirīn-i selef iḫtirā‘ı olması cāizdir [AND 4/a; 8/b; 10/a; 10/b; 11/a; 11/b; 18/a; 18/b; 19/a; 20/a; 19/b; 21/a; 21/b; 23/b; 24/a; 24/b; 25/a; 26/a; 26/b; 27/a; 27/b; 28/a; 29/a; 29/b; 30/a; 31/a; 31/b; 32/a; 33/b; 34/a; 34/b]

mütenāfir: Ar. Uyumsuz, kulağa hoş gelmeyen.

ve bularuŋ naġmeleri ve nisbetleri arasında şol bu‘dı mütenāfir iden nesneleri bu devrlerün arasından çıḳarduḳ. [ŞİE 39b/13]

ve bularuŋ naġmeleri ve nisbetleri arasında şol bu‘dı mütenāfir iden nesneleri bu devrlerün arasından çıḳarduḳ. [ŞİE 39b/12]

ve bundan ol ma‘lūm olmışdur ki dörd bu‘d biri biri ardınca olsa, mütenāfir olur. [ŞİE 44b/08]

onıncı kısım, bu ḳısımlar içinde mütenāfir terkībler nedendür, dirler. [ŞİE 37a/01]

mütenāfir dā’ire: Uyumsuz devirler.

ve daḫı ma‘lūm olsun ki bu dāyireler üç dürlüdür: Birine mütenāfir dirler ve birine daḫı ḫafiyyetü't-tenāfür dirler ve birine daḫı mülāyim dirler. [ŞİE 39b/01]

mütenāfirden te’līf it-: Uyumsuz seslerden güzel beste yapabilmek.

ve vaḳt olur bu ṣan‘atuŋ üstādları ba‘żı āvāzları mütenāfirden te’līf iderler. [ŞİE 57b/03].

müterennim: Ar. Terennüm eden, güzel sesle yavaş yavaş şarkı söyleyen.

... ṣavtıġa müterennim boldı. “... sesine müterennim oldu.” [AŞNR T698a22; M783b8; M784a1; (M787b3)]

müttefiḳ: Ar. Birleşik aralık.

bu‘d-ı müttefiḳ. [ŞİE 23b/02]

nāfiḫ: Ar. (Nefh. den) Üfürücü, üfleyici.

yine mezkūr perdeden nāfiḫin baş egdigi tarafa biraz egmektedir [AND 6/a; (6/b)]

naġam (naġām): Ar. Ezgiler, güzel sesler.

ol ki körgüzgey mülāyim terāne ve naġam eger işitküçini ḥayātı naḳdi aŋa fedā bolsa ni ġam. “o ki mülayim nağme ve ezgiler gösterecek, dinleyicinin hayatı ve parası ona feda olsa ne olur” [MK 21b/4]; [ŞD K.X/17; G.XIX/1]

ger rūḥ dem itse irdi āheng-i naġām
mecliste ni ḥüzn ḳalur irdi vü ni ġam

“eğer ruh nağmelerin ahengiyle zaman geçirseydi, mecliste ne hüzün ne gam kalırdı.” [BD 256/1]

hevl sarı fārisī sürod u naġam
fitne-yi fāris bel ‘ırak̦ u ‘acem
“korku farsça şarkı ve ezgilere doğru oldu, fitnenin ustası ırak ve acem arasındadır.” [SS (R_1 313a-61); F_2 268a-196]
türlü türlü naġam bilen bülbül “çeşit çeşit nağmeler bilen bülbül” [GT 138/12]
seḥer gülşende āvāz-ı neġamdur
gül ėy bülbül cihān içün ne ġamdur [MeN 131/1]
iderem ġuṣṣa vü ġamdan neġāmlar
fiġān u nāle içre zīr ü bemler
“sıkıntı ve gamla, figan ve inlemelerle dolu ince ve kalın tellere (vurarak) nağmeler çalarım.” [ÇN 401; (1052)]
naġāmāt (naġmāt, naġamāt, neġāmāt): (Ar. naġme’nin çoğul eki -āt almış şekli naġamāt) Nağmeler, ezgiler. [ŞD K.XV/30]; [AD X/6]
pes bu ışfahāndur ki ba‘żı naġāmın k̦arciġār k̦arār ide [LZE 4a/3; 4b/3; 6a/7; 10a/11(2); 21a/6; 33a/8; (40b/3)]
pes bu ba‘żı naġāmāt zengūledür ki rehāvī k̦arār eyleye [LZE 4b/6(2); 9a/8, 11(2); 10a/8(3); 10b/11; 11a/4; 16a/10; 16b/4; 18a/7, 11; 18b/10; 19a/l; 19b/3, 9; 20a/8; 21b/9; 22b/8; 25a/5; 29a/10,11(2); 29b/1(2), 2, 3(2); 30a/1, 2(2), 3, 4, 5, 6, 7(2), 8, 9, 10; 33a/4; 36a/4; 38b/11; 39a/1; 39b/4; 40b/8, 11; 41a/4(2), 10; (41b/2); 57b/4; 58a/4]
birkaç münāsib naġāmātdan ola [HBA (103a); 124b; 125a; 126a; 133b; 136b]
meẕkūr olunan naġāmāt ve k̦avl ve ṣavt [YD 12/4]
mütesavīun naġamāt vennaḳārat idi [KTRM 174b/31]
nezāket-i terkibāt ve ḥalāvet-i naġamāt icrā olunur [KİM (15/8); 25/18]
ilk neġāmātını da her türlü kāide ve letāfetten ‘ārī olarak icrā eyler idi [HAN (20/17), 18, 29, 22/27; 23/21; 25/2, 6, 12; 34/6, 13; 43/10, 13, 15, 27; 44/6, 17, 22; 46/6, 17, 19, 24; 47/9, 10, 11]
üçüncü mısra‘ birinci mısra‘ın neġāmātını hāiz olur ki bend-i sānī denir [HAN 46/19]
...bu sürūdnı remel-i müsemmen-i maḥẕūf vezniġa iltip mūsīḳī ve edvār ‘ilmide mülāyim ṭab‘lıġ bī-naẓīr yigitler ġarīb naġamāt u elḥān bile ‘acīb taṣarruflar ḳılıp...
“...bu tür şarkıları remel-i müsemmen-i mahzūf veznine sokup musiki ve edvar ilminde yumuşak yaradılışlı benzersiz yiğitler garip nağmeler ve ezgiler ile acayip tasarruflar kılarak...” [MDF (BN 276a-9); BN 276a-20]

kim çeker erdi sāz ile naġmāt
laḥnıda barça āşinā ebyāt
“Saz ile nağmeler çalardı, söylerdi. Bu ezgiye bütün beyitler aşinaydı.” [SS F_2 258a-415]
ḍarb daḫī neġamāt-ı mevzūne olmada neġamātıŋ meddi ve ḳaṣrı ve mābeynleriniŋ… [AND 38/a]
kāf u nūn dan ḳopdı naġmāt u uṣūl
kim işitdi ilk anı ol ulu ḳul
“Ol emri ile nağmeler ve usuller ortaya çıktı, bunu en önce yaratılmışların en üstünü ve en ulusu olan o yüce varlık işitti.” [GAR 15/8]
naġme: Ar. Nağme. [MT 3816]; [İSK 129/4023]; [MT 1811; 1833; 3821]; [SN 1612]; [HDD K1/03]; [ŞD Mus.II/6-9; K.IX/13; G.CLXV/6; G.XII/7]
sözde anuŋ bigiyem diyene di kim
nice bülbül bigi ide naġme ġurāb [AD VIII/30]
ne dir diŋle işit bu nağme i ʿūd
bu bünyāduŋ nedür aṣlında maḳṣūd [BH 5A/12]
dürlü ʿilm ü dürlü ḥikmet dürlü söz
dürlü dürlü ṣavt u naġme saz u söz
“Çeşit çeşit ilim, türlü hikmet türlü söz; çeşit çeşit ses, ezgi, saz ve söz.” [GAR 713/1]
naġme-sāz olup nüvāda söylegil
cümle uṣṣāḳı muhayyer eylegil [İSK 119/3592]
mutrib-i hoş-naġme bir dem sāz it
zühreye çengüŋi hoş dem-sāz it [İSK 121/576]
ʿacab degül eger bülbül ḳılursa naġme-i Dāvud
ki gül üstine dutmışdur sögüt çetr-i Süleymānı [MeN (3/3); 4/19; 364/6]
dutar çün perdesinde rāst āheng
oḳur her naġmede yüz ʿilm ü ferheng
“rast perdesinde çaldığı için her nağmede yüz ilim ve bilgi okur.” [ÇN 594; (608); 611; 649; 656; 805]
muṭribüŋ naġmesine çeng ile şeş-tā düzelüm
meclisüŋ şāhidini serv-i gül-endām idelüm [ADD 138-5]
naġme ḳılsa “şarkı söylese” [GT 122/5]
bu naġme ḳulaġım yolın tarttı. “bu nağme kulağımın yolunu çekti.” [MiN 69/14]

bir laḥẓa kel, ey sāḳi-yi gülçahra, ḳulaḳ tut
kör kim, ne dalālat ḳıla dur naġma-i bülbül
“ey gülyüzlü saki, bir an gel ve kulak ver, gör ki bülbülün nağmesi ne anlatmak istiyor” [GD 136:5]
muġannī bu şehler ki çiktim ṭırāz
alar yādıġa naġme çik dil-nüvāz
“ey şarkıcı, bu şahları süsledim, onların hatrına gönül okşayan nağme söyle.” [Sİ F408b-947; S217b-1777; LG247a-3463; F457b-6366; LG247a-3464; F408b-948; R399a-4630; LXVI-26; S213b-1413; B306a-7211; R377a-2352; F457b-6366; P405a-918; S239b-3872]
muŋaydı köŋlüm anıŋ dik ki hezl naġmesidin
ki ilge külgü iter āşkār yıġlar min
“gönlüm onun gibi alay nağmesinden bunaldı, ele açıkça gülüş gönderir ben ağlarım.” [İD (321/5); 220/7; 256/6]
kim tüzer ol zeng nevhiŋ naġmesin efġān ara “kim o paslı ağıt nağmesini inleme arasında söyler?” [BV (18/8); 64/9; 220/4; 309/7; 339/3; 378/7; 421/7; 498/7]
Nevāyī aytsa ebyāt ol ay mihrinde
kirek ki naġmesi bolsa beyāti vü māhūr
“Nevâyi o eylül ayında beyitler okusa, nağmesi de beyati ve mahur makamlarında olmalıdır.” [FK 67/1; 67/2; (145/7); 294/9; 373/7; 484/8; 640/6; 682/10]
ḫavāṣḳa dil-firībīdür savt u naġme bile ‘avāmġa rāh-zenīdür ṭabl u ‘alem bile. “hevese alımlıdır, ses ve nağme ile ve davul ve bayrak ile halka eşkıyadır.” [MK 7a/12; 21b/1; 21b/7; 22a/9; 23a/8; 38b/13]
ger Ḥüseynī derd ili köŋlin buzar irmes ‘aceb
naġmeler kim muŋ bile ẓāhir ḳılur efġān ara
“eğer Hüseyninin dert eli gönlünü harap ederse, feryat ederek inlemesine şaşmamak gerek” [HBD 9/8]
muġannī naġme birlen eyle Ferhād ile Pervīzdin
alar taptı maḳām-ı ‘ışḳ sin hem ḳalma bu izdin
“şarkıcı nağme ile Ferhad ile Pervizden nağmeler çal, onlar aşk makamını buldu sen de bu izden geri kalma.” [YE 72/1; (112/9); 163/3; 205/7]
alarnıŋ naġme-i rūdı. “onların nağme nehirleri” [AŞNR M794b15]
sāḳiyā kiltür ḳadeḥ kim boldı vaḳt-ı gül laṭīf
nergis-i sīr-āb ser-ḫoş naġme-i bülbül laṭīf [AG X-64]

dü-tāre üni ‘ıyş u ferāġatnı birür yād
muṭribḳa ḳulaḳ tut ki ni dir naġmede sāzı
“iki telli sazın sesi zevk ve vazgeçmeni hatırlatır, çalgıcıya kulak ver ki nağme çalan sazı ne der?” [BD 62/2]
naġmesin kim ėşitse bir nevbet
sem‘idin barmas özge ol zaḥmet
“kim bir davul nağmesini duysa, kulağına başka zahmet ulaşmaz” [ÇG (87/10,11); 88/6; 126/12; 136/1]
tilbelikim tuttı dimāġım yolın
tolġadı bu naġme ḳulaġım yolın
“Deliliğim dimağımın yolunu tuttu, bu nağme kulağımın yolunu tıkadı.” [HT (8a/73); 11b/112]
her ṣanavber servleri bustānıda ḳonup her türlüg naġmeler birle ‘ışḳ-bāzlıḳ ḳılur.
“sanavber ağacının bahçesine konup her türlü nağmelerle cilve yapar.” [ŞHD 36b-7; (46b-11); 48b-6; 58a-3; 86a-10; 92a-4; 110a-13; 160a-12; 182a-5]
il ulus resmine küğüŋni tüzgin
bu ḫarıḫ naġmedin köŋlüŋni üzgin
“milletin adetine ezgini düz, bu eski nağmeden gönlünü üz.” [DEH 668]
sāḳiyā kėltür ḳadeḥ kim boldı vaḳt-i gül laṭīf
nergis-i sīr-āb ser-ḫoş naġme-yi bülbül laṭīf
“ey saki kadeh getir ki gül vakti hoş oldu, taze nergis sarhoş, bülbülün nağmeleri hoş.” [ŞAD 97/1]
naġme tüz ey ḳumri-i bustān-ı ḥāl
naġmeŋ içre münderic elḥān-ı ḥāl
“ey hal bahçesinin kumrusu nağme söyle, senin nağmen içinde halin şarkıları vardır.” [LT (B24a-489); A48b-3323]
çėkmese naġme tün ü kün anı
küydürür ol şerār pinhāní
“gece ve gündüz nağme söylemese, onu o gizli kıvılcım yakardı.” [SS F_2 236a-15; F_2 236a-18; F_1 304b-18; R_1 324b-234; R_2 189b-20; R_2 190a-78; F_2 267b-147; R_2 191b-229; F_2 274a-141 R_1 349a-76 F_2 236b-51 F_2 267b-137 F_2 236a-14 R_1 313a-60 $F_2$236b-46; R_1 346a-115 R_1 309b-44 R_1 315a-33; R_2 160a-74; R_1 349b-19 R_2 167a-226 F_2 236a-14 R_1 349b-20 F_2 237b-64; F_1 332a-61; F_2 267a-87 R_1 324b-234, (F_2 267b-147)]

ṭab‘ kec ü barça tekelüm-nümāy
naġme çap ü barça terennüm-serāy
“konuşmasalar, ayrıca şarkı da söyleyemeseler de müzik çalma arzusundalar.” [HE (625); 1478; 1479; 2363]
ve ‘andelīb-i ḫoş-nevāsı nübüvvet beyānı bile ve risālet naġme elḥānı bile sürūd körgüzür “ve güzel sesli bülbülü peygamberlik beyanı ile risale nağmeleri ile şarkı gösterir.” [ML T775a-9]
yā Rāb ki híç bezmde ol naġme ḳılmaġay
aġzı ġıẕadın özge nimege açılmaġay
“ya Rab hiçbir mecliste şarkı söylemeyecek, ağzı gıdadan başka bir şeye açılmayacak.” [MK 21b/1]
bu on bir naġmedür ki on bu‘ud(ı) müştemil ola [LZE 3a/3; 4a/10; 4b/11; 5b/6, 10; 6a/10; 7b/10; 8a/7; 8b/4, 7(2), 9; 9a/5, 6, 7; 9b/4(2), 8, 9, 11(3), 10a/6, 10(2), 11(2); 11a/1, 7; l6a/11; 16b/2, 8, 9, 10; 18a/8, 11; 18b/1, 7; 19a/1; 19b/4, 5(3), 6(3), 11, 20a/1, 5, 6, 9, 10; 20b/1, 5(2), 6, 9(2) 10, 11, 21b/l, 10, 11(3); 22a/1, 7(2), 11; 23a/1, 2(2), 5, 7; 23b/2, 4, 10, 11; 24a/1, 4, 6; 24b/1, 4, 7, 10; 25a/3, 9; 25b/2, 7; 26a/4(3), 9; 26b/1(2); 28b/9; 29b/4, 5; 32a/8; 32b/1, 10; 33a/3, 6, 9, 12; 33b/5, 8; 34a/1, 4, 8, 11; 34b/2, 7; 35a/4, 7, 10; 35b/2, 5, 10; 36a/9; 36b/2,5; 37a/5, 9, 11, 37b/10, 38a/3, 6, 10, 38b/5, 8, 10, 39a/3, 7, 10; 39b/2, 6, 10; 40a/3, 5, 8; 40b/1, 5, 7, 10; 41a/2, 5, 8; 41b/l, 4, 7; (42a/3); 42b/2; 46b/11(2); 47a/1(2), 4, 5; 57a/11; 58a/2]
bir naġme-i hemvārū fürūdaşt-ı bī ḳarār idi [KTRM 174b/31]
şadā-yı naġmesinden oldılar deng [SEM (5a/2); 6a; 11a/5; 12a/5; 15a/7; 18a/1; 22b(3); 23a(2)]
naġmelerdür ve naġme āvāzelerdür [HBA (41b); 42b; 51b; 52a; 53a; 60b; 78a; 82b; 98a; 99a; 100a; 100b; 102b; 103a; 103b; 105a; 105b; 106a; 109b; 117b; 124a; 125a; 126b; 129b]
gerçi bunlar beyninde ṭavır ve naġme ve ihsās-ı hissiyāt-ı mahsusa cihetiyle farḳlar var ise de… [HAN (26/19); 47/15]
naġme-yi bi’t-temām ve bilā-kuṣūr icrā ider [KİM (3/7); 7/12, 11/15, 16, 18, 19; 13/2, 15/4, 14, 18; 17/6, 9, 10; 19/14, 17, 19; 21/8; 25/5, 6, 11, 29/8; 35/17; 37/12; 39/2, 7, 19; 41/1, 2, 3, 16; 57/17; 79/18; 91/18; 93/12; 95/7, 13, 17; 97/8, 14; 103/10; 109/12, 23; 113/4, 6; 115/23; 117/2, 15, 16; 125/18; 127/1, 4, 7, 14, 135/1, 3, 7, 9, 13, 22, 25; 137/9; 141/3, 157/15; 159/3, 6; 171/7; 173/9, 187/2]

żamm-ı naġme ile veyā mürekkebātdan teşa‘ub iden laḥndir [AND 1/b; 2/b; 3/b; 4/a; 4/b; 9/a; (15/a); 17/a; 25/a; 25/b; 32/b; 38/a; 40/b; 41/a]

imdi ma‘lūm olsun ki naġme bir āvāza dirler ki ḥiddetden ve ṣaḳīlden ḫāli ola. bir ḳarār üzerine ola. Bir zamān hiçbir dürlü daḫı olmaya. Ve hem ol āvāzı nefs bi't-ṭab‘ seve. Velīkin muḥaḳḳıḳlar kitābında bu ṣoŋrağı ḳayd yoḳdur. [ŞİE 13a/04]

eyle olsa işidenlere leẕẕet artuḳ ḥāṣıl olur ve naġme āvāzı daḫı diŋlenür ve ṭama‘ daḫı eylemeye. [ŞİE 112a/12]

ve az yimek ve az gitmek ve az uyımaḳ ve nağmeyi çoḳ söyleşmekden saḳına. [ŞİE 109a/03]

ve bu nisbetleri anuŋçün yazduk ki bu ‘ilm-i edvara heves iden ādemīlere, ḳā‘ide üzerine nağmeler çıkarmaḳ āsān olur. [ŞİE 25a/07]

ve bu ḳā‘ide şimdiki ḥālde vardur ki, bunlar mescidlerde ve ziyāretlerde dürlü dürlü naġmeler-ile Ḳur’ān oḳurlar ve medḥ oḳurlar. [ŞİE 9a/08]

meṣelā, dileseler ki nevrūzda pīşrev çalalar, reml żarbında işbu naġmeleri gözetmek gerekdür. [ŞİE 82a/02]

ve bu āvāz naġmeleri taḳdím ve te’ḫīr itmekden ḥāṣıl olur. [ŞİE 59b/06] ve

ne naġmelerdür kim biribiriyle ülfet dutıp yanaşık olıcaḳ ṭabī‘at ol naġmelerden leẕẕet almaz. [ŞİE 15b/01]

ve ne naġmelerdür kim biri biriyle ülfet dutıp yanaşık olıcaḳ ṭabī‘at ol naġmelerden leẕẕet almaz. [ŞİE 15b/02]

edvāruŋ naġmelerinüŋ ortaḳlıḳlarını bildürür. [ŞİE 60b/01]

naġmelerüŋ terkībleri biri birine uyışmaduġına sebeb nedür, anı bildürür. [ŞİE 28b/13]

bu sebeb içün bu bu‘da bu‘dü'l-leẕī bi'l-erba‘ diyü ad ḳomışlardur, ya‘nī dörd naġmelü bu‘d dimek olur. [ŞİE 35b/01]

ve her naġme ki biri birinüŋ żı‘īfı ola, ya‘nī bir naġme bir naġmece iki ola, ol iki naġme biri birinüŋ naẓīridur. [ŞİE 18b/03]

ḫoş āvāz kirek kim dāvūdī naġme bilen “Dāvūdī nağme ile hoş ses gerek” [GT 6/6; (195/11); 220/13]

köp ḫaṭā ḳılġan er naġme ḳıldı “çok yanlış yapan kişi ezgi çıkardı.” [KE (98b/6); 98b/7]

bu naġmeler la‘net ḳıldı aŋa [KE 98b/6; (98b/7)]

naġme-ger: F. Türkü, şarkı söyleyen.

dime bülbül ki köptür naġme-ger bu dehr bāġıda

muġannī bolsa hem gül-şende minḳārıŋdın aylansun
“bu dünya bahçesinde şarkı söyleyen bülbül çoktur deme, gül bahçesinde şarkıcı olsa gagasından dönsün.” [YE 271/5]
kim ol ikki perde-pūş u perde-der
boldılar ol perde içre naġme-ger
“o iki perde örten ve perde yırtan o perdenin içinde şarkıcı oldular.” [LT (B48a-2920); A48b-3250; A43b-2756; A44b-2851; B24a-489; B24b-514; B51b-3303; B51b-3307; B46b-2780; A48b-3264]
naġme-i bem: Pest nağme.
ve ‘Arab naġme-i ṣaḳīl didüġine ‘Acem naġme-i bem dir. [ŞİE 13b/03]
naġme-i ḥadd: Tiz nağme.
ve ‘Arab naġme-i ḥadd didüġine, ‘Acem naġme-i tīz dir. [ŞİE 13b/01]
naġme-i ṣaḳīl: Pest nağme.
ve ‘Arab naġme-i ṣaḳīl didüġine ‘Acem naġme-i bem dir. [ŞİE 13b/03]
naġme-i tīz: Tiz nağme.
ve ‘Arab naġme-i ḥadd didüġine, ‘Acem naġme-i tīz dir. [ŞİE 13b/01]
naġmelıġ: Ar.+T. nağmeli, ezgili.
bes ol dāvudī naġmelıġnıŋ veddi barça köŋülde rāsiḫ bolur “ondan sonra davudi nağmelinin sevgisi bütün gönüllerde sağlam olur” [ÇG 126/13]
naġme-nevāzlıḳ: Ar.+F.+T. Şarkıcılık.
mecliside naġme-nevāzlıḳ ve ‘ilm ü taḳvā ‘azāsıġa nevḥa-sāzlıḳ “mecliste şarkıcılık ve ilim ve takva cenazesine şarkıcılık...” [MK 10b/9]
naġme-perdāz: Ar.+F. Şarkı, türkü söyleyen.
‘acūzlar çarḫ üni meddi bile anıŋ du‘āsıġa naġme-sāz ve kenīzler mamūḳ sabamak kūsı üni bile anıŋ alḳışıġa naġme-perdāz. “kocakarılar feleklerin sesinin uzaması ile onun duasına şarkıcı ve cariyeler pamuk dövme sesi ile onun duasına şarkıcıdır.” [MK 7a/3]
bülbül başı üzre naġme-perdāz
aḥvālıġa nevḥa ėylep āġāz
“şarkıcı başlangıçta bülbülün başının üstünde hallerine ağıt söylemiş” [LM 946]
ḳopuzçı ẕevḳ-baḫş u naġme-perdāz
ḳılıp perrān ili bülbül dik āvāz
“zevk veren ve nağme söyleyen kopuzcunun uçan eli bülbül gibi ses çıkarmış.” [DEH 114]

naġme-sāz: Ar.+F. Şarkı söyleyen.

ayaḳçı cām-ı mey tutḳay mu‘ġannī naġme-sāz itkey “saki içki kadehini tutacak şarkıcı şarkı söyleyecek” [BV 616/8]

‘acūzlar çarḫ üni meddi bile anıŋ du‘āsıġa naġme-sāz ve kenīzler mamūḳ sabamak kūsı üni bile anıŋ alḳışıġa naġme-perdāz. “kocakarılar feleklerin sesinin uzaması ile onun duasına şarkıcı ve cariyeler pamuk dövme sesi ile onun duasına şarkıcıdır.” [MK 7a/2]

ḫunyā-ger ü naġme-sāzı nāhid

līkin def anıŋ ḳolıda ḫurşīd

“şarkıcısı genç bir kız, fakat def onun kolunda güneş (gibi)” [LM 477]

ger yil eger su boluban naġme-sāz

ṣānı‘ ile her birige özge rāz

“yel de su da kendi türküsünü söyler; tanrı, bunlara kendilerine ait sır bağışlamış.” [HE 837]

naġme-serā (naġme-serāy): Ar.+F. naġme+surüden. Şarkı söyleyen.

hem yüz gülidin naġmeserā bülbül-i şeydā “hem yüz gülden şarkı söyleyen aşık bülbül” [BHD 1/20]

zühre tā naġme-serādur andaḳ

bolmadı devrde peydā muṭrib

“zühre yıldızı öyle şarkı söyler ki bu zamanda çalgıcı ortaya çıkmadı.” [FK 67/3]

ḳaysı bāġ içre iseŋ cilve-nümāy

medḥ-i ḫüsnüŋi bolay naġme-serāy

“hangi bahçede görünürsen, güzelliğin şarkı gibi övülecek.” [KMDII 28a/11; (36b/36)]

ve naẓm gülistānınıŋ ‘andelīb-i naġme-serāyı... “ve şiir bahçesinin nağme söyleyen bülbülü...” [ML T774b-9]

naġmeteyn: Ar. İki nağme.

naġmeteyn gerekse tetālī üzerine gerekse ma‘iyyet üzere mesmū‘ olınsalar mülāyim olur [LZE 9a/8; 9b/8, 10, 11; 10a/1, 4, 7, 8, 11; 11a/9; 14b/5; 15a/2, 10, 11; 19b/7; 23b/7; 24a/11; 24b/6; 25a/1, 8; 25b/1, 5; 26a/3, 7; (28a/8)]

naġme-zen: Ar.+F. Türkü söyleyen.

yana bir naġme-zen-i ṣāḥib-ḥāl

hem anıŋ hem ḳademi Ḫāce Kemal

“yine bir hal sahibi şarkıcı ki arkadaşı Hoca Kemaldir” [FK 689/420]

naḳara (Kıp., Çağ., EAT naḳāre, naḳḳāre, naḳḳār; Har. naġara): Ar. Davul, kös. [CC 45a/16]; [DM 11b/4 (Z/2 naḳara 92)]; [MT 2284]; [SN 855; 25272553; 3004; 3585; 3597]; [MaN 8b.7; 9b.8]

naġara nefîr birle atasıġa utru çıktı "davul ve cemaatle birlikte atasına karşı çıktı" [KEn 106v7]

anıŋ ḳaşında irdi kim şām vaḳtide naḳāra üni kildi. "onun huzurunda idi ki akşam vaktinde davul sesi geldi." [AŞNR (A726b7); A726b9]

ol ṣubḥ naḳaresi ḫoşḫoş ḳıladur kerkür
bolmasa idi 'ışḳı ḳılmaġay idi derdür
"o sabah davulu güzel güzel kerkür diye çal, aşkı olmasaydı şikayet etmeyecekti." [ŞHD 36b/7; (58a/3)]

imes firāḳ tüni iy köŋül naḳḳāre üni
irür zamāne üni ḥālime firāḳ tüni
"ey gönül, ayrılık gecesi dümbelek sesi değil, ayrılık gecesinde halime, bu zamanın sesi ulaşır" [BV 588/1]

gögüs döger naḳāre vü sancaḳ saçın yolar
eydür nefîr ü zār ile ṭabl u 'alem ḳanı [ADD 24-7]

anıŋ üni ḳulaġına işidülmez
żarb naḳḳār burġu üküş çalınur ėmdi
"onun sesi kulağında duyulmaz, şimdi davullar vurulur." [AKY B53v13]

ḳaçan ġāzilıġa barsaŋuz kūs, naḳḳāre vuruŋ didi, ġāzilıġa çıḳduġuŋuzı duysunlar didi, düşmenler heybet dutup ḳorḳsunlar didi. [BEH (58a4); 58a10]

züleyḫā üni hīç işitülmez
żarb naḳḳāre burġu üküş çalınur ėmdi
"züleyhanın sesi hiç duyulmaz, şimdi davullar vurulur." [AKY B74r2; (MK50r16), D70v15; K70r8; M94/18]

biŋ gişi hem yoldaşı var bildiler
beşāret idüb naḳḳāre çaldılar
"bin kişilik yoldaşı olduğunu öğrendiler, sevinip davul çaldılar." [BAT (1685); 2484; 2769; 3900; 4205; 4270]

naḳara (naḳra, naḳre): Ar. 1. Eski edvar kitaplarında usulün zamanı 28 nakreli usul.

pes beyn-i naḳara ve naḳara vāḳi' olan zamanlar ezmine-i ezmine olurlar [LZE (44b/1(2)); 49a/11(2)]

ġınā itdiler żarb ve naḳre… [HBA (39b); 52a; 52b; 53b; 54a; 54b; 55a; 56a; 56b; 57a; 57b; 60a; 60b; 61b; 62a; 62b; 63a; 63b; 64a; 64b; 65a; 65b; 66a; 66b; 67a; 67b; 68a; 68b; 69b; 70a; 70b; 71a; 71b; 72a; 72b; 73a; 73b; 108a]

2. Ar. Usul birim zamanı, vurgu, vuruş.

ve şol naḳaralar ki anlaruŋ üzerine zamanlar cārī olur [HBA (52a); 63b; 65a; 66b; 69a; 73a]

ve naḳra luġat içinde dört maʻnāya gelmişdür. Ḳazmaḳ maʻnisine gelmişdür ve ayalamaḳ maʻnisine gelmişdür. Ve ḥarf maʻnisine daḫı gelmişdür. Ve bu ṣanāʻat ehli ḥarf maʻnisine istiʻmāl iderler. [ŞİE 69b/04]

bu şol elli altı naḳredür ki on üçi maẓrūb ve ḳalan(ı) maṭrūḥ ola [LZE 42b/5; 43a/1, 43b/3, 44a/10, 44b/6, 10; 45a/5, 11(2); 45b/1(2), 6, 7(2) 10, 11(2); 46a/3, 4, 5, 6, 7(2), 11(2); 46b/9(2); 48a/4; 49a/3, 4(2), 9; 49b/3, 8; 50a/1, 4, 6; 50b/1, 5, 10; 51a/1, 4, 11; 51b/3, 5(2), 8, 11; 52a/2, 5, 8; 52b/1, 4, 7, 9; (53a/2), 6; 53b/3, 8]

ve gine eger telaffuẓ iden kişi sebeb-i ḫafīflerile iki naḳra ortasından bir naḳra ḥaẕf eylese. [ŞİE 70b/08]

ve evvelki ḥareket-ile ṣoŋraġı fāṣılaya bir naḳra ḳoşarlar. [ŞİE 73a/04]

yaʻnī sebebler ḥareketlerinüŋ ve vetedler ḥareketlerinüŋ ve fāṣıla ḥareketlerinüŋ yanlarında birer naḳra iderler. [ŞİE 72b/05]

imdi imkān vardur ki her bir ḥareketüŋ ve sebeblerüŋ ve vetedlerüŋ ve fāṣılalaruŋ barābarında zaḥme-y-ile bir naḳra uralar kiriş üzerine. [ŞİE 81a/12]

bu kişi ki īḳāʻ ikinci devr ṭarīḳası üzerine eyide, naḳraları biri biri ardınca tīz itmek gerekdür. [ŞİE 76b/03]

ve eger ʻādet üzerine eydürse naḳraların gic gic itmek gerekdür. [ŞİE 76b/07]

naḳaraçı: Davulcu.

Beyrek ḳalḳdı ḳızlar yanına vardı, ṣurnaçıları ḳovdı, naḳaraçıları ḳovdı, kimini dögdi, kiminüŋ başın yardı. [DK 112/1]

naḳarāt (naḳarat): (Ar. naḳre “ut veya defe bir vuruş”un çoğul eki -āt almış şekli naḳarāt) Şarkılarda güftenin her kıt’adan sonra bestesi değişmeden tekrarlanan kısmı.

naḳarāt ne nesnedür şu aranun ḳısmı aruzdur [HBA (93a); 94a; 97b; 109b]

ilm-i mūsīḳī-i naḳarātı [SEM 3b/11]

pes bu ṣaḳīl uṣūlle naḳarātda bir oldı [LZE 3a/4, 8, 10; 3b/1, 2, 3, 43a/5, 6; 44a/11; 44b/3, 7, 11; 45b/11; 46a/7; 47b/8; 48a/5, 8, 11(2); 48b/1, 3(2), 6, 7, 9, 10; 49a/9, 10; 51a/9; (53b/6)]

ikinci mısra‘ları naḳarat namıyla en nihayetinde tekerrür eder [HAN (47/6)]
geldük nakarāt hesābına [KY (70); 71; 72; 73; 90]
naḳış: Ar. Beste veya semai formlarının ikişer mısra okunduktan sonra arkasından terennüm gelen iki haneli şekilleri.
ekşer naḳışlar bu uṣūlde olurlar [LZE 52b/11]
münderic maḳāmāttan kār ve naḳış ve beste ve usūl sırasıyla… [HAN (21/24); 45/20; 46/15, 28]
naḳış semai: 2 haneli semai (ağır veya yürük semai).
semāī naḳış semāī şarḳı āyīn-i şerīf… [HAN (45/20); 46/27]
naḳḳārecilıḳ: Çalgıcılık.
mevlānā ḳadīmī naḳḳārecilıḳḳa meşhūrdur “mevlana kadimi çalgıcılıkla ünlüdür” [MN 15B/6]
naḳreteyn: Ar. İki vuruş.
her biri naḳreteyn-i maṭviyyeteyn zamānlarından ġayrı... [LZE 45b/2]
naḳş: A. Nakış, süs; Türk müziğinde beste ve semai formlarının hususi bir şekli. Normal olarak diğer formlarda her mısradan sonra terennüm kısmı gelir, nakış formundaki eserlerde güftenin ilk iki mısraının bestesinden sonra terennüm kısmı gelir. Meyan kısmını teşkil eden üçüncü mısradan sonra derhal dördüncü mısraya geçilerek arkasından terennüm kısmı ilave edilir. Böylece nakışlarda iki terennüm kısmı bulunur. Eserin kısa olmaması için terennüm kısımları uzatılarak beste süslenir.
her biri özini sitāyiş ḳılıp
ṣavt u ‘amel naḳş nümāyiş ḳılıp
“her biri kendisini överek savt, amel ve nakştan örnekler vermekteydi.” [TSA (323a/1); 324a/4]
ba‘dehū naḳş ve naḳşdan ṣoŋra kār kārdan ṣoŋra semā‘ī oḳuyub temām ider [KİM 173/7; 183/13; 185/1; (187/10), 17]
naḳşda her niçe telālā dise
yā ‘amel içre tenedirnā dise
“bu şarkıda nasıl güzel tekrarlar, nasıl güzel nakaratlar söylese.” [HE 569] ...
ḫāce Yūsuf-i Endicāní dik kişilerniŋ taşnifātı muḳābeleside işler yasapdur, naḳş ve ṣavt ve amel ve ḳavl ve çahār-żarb dik “Hace Yusuf-i Endicani gibi kişilerin eserlerine denk nakış, savt, amel, kavl ve çar-darb gibi eserler meydana getirmiştir.” [HP (Ü394b/19); R738b/7; F747a/10]

nāḳūs: Ar. Kilise çanı. [MT 660]

erġanūn ṣavtı vü nāḳūs üni birle her yan

yüz muġāne ‘amel ü ḳul ile ġavġā irdi

“org sesi ve çan sesi ile doldu her taraf, yüz ayinin işi ve kul ile kavga idi.” [FK 241/5; 642/6; 682/2; 688/63]

anun gibi din ulusı haç öpdi çaldı nakusı

sen dahi var bütüni sı gel bu vücûdun oda yak

“onun gibi din büyüğü haçı öptü ve çanı çaldı. Sen de her şeyi kır gel bu bedenini ateşe yak.” [YED 73/6]

nāy (ney): F. Musikimizde, bilhassa Mevlevi musikisinde çok yer tutmuş olan, dokuz boğumlu kamıştan yapılan, ön tarafında altı, arka tarafında bir deliği bulunan nefesli saz. [SN 844]; [MT 922; 2284; 2722]; [KTSV s. 89b,12]; [SN 1073]; [HDD K2/09]; [ŞD K.XII/9; G.II/6; G.XLI/5; G.LXXV/2; G.CXLV/4; G.CLXV/6]; [DH s. 385/13]

sözüŋ nāyına Seydī bigi ur dem [SEM (1b/9); 11a/12; 13a/2; 19a/7(2); 22a/1, 4]

ve şol naġmeler ki nāydan belürür, ḳamış olduġındandur. [ŞİE 97a/07]

ve şol vaḳt ki nāy çalmaḳdan fāriġ olalar, ol mizmāruŋ aġzına ḳoduḳları ḥalḳayı alalar ve şol barmaḳ ki nāyuŋ urulacaḳ yirine yaḳındur, anuŋ naġmesi zīrdür nisbetile. [ŞİE 97b/07]

mücevvef nāy gibi borī gibi ve surna gibi… [HBA (42b); 52b; 123a; 125b]

yā ‘ūd yā nāy gibi yā şeştā gibi [KY 41; 96]

maḳām-ı ḥüseynī nāyde tamām olmuşdur [YD 12/15]

ney vü çengsüz dil itmezdi küşāde [SEM (3a/7); 14b/10; 25a/3]

ney-i ḥālet-fezāda icrāsı murād olunduḳda bālāda sebḳat eyledigi üzre… [AND 6/a; (7/b)]

ve şol vaḳt ki nāy çalmaḳdan fāriġ olalar, ol mizmāruŋ aġzına ḳoduḳları ḥalḳayı alalar. [ŞİE 97b/07]

fiġāna başlasun neyler görelüm şevḳıla neyler

ṣafādur diŋlemek nāyı mükedder eylemez cānı [MeN (17/6); 26/7; 32/4; 346/7]

muṭribā perdeyi düz çeng ile ol nāyı getür

sāḳiyā bādeyi süz cām-ı muṣaffāyı getür [ADD 211/1]

bir kiçe tüşte kördim ol zülf birle yüzni

baḫtım kibi tiler-min bolsam hemíşe nāyım

“bir gece o zülfünle yüzünü ruyamda gördüm, sürekli dilerim ki neyim gibi olsam” [FK 410/3]

urmadılar mu şāh cenābıda nāy u kūs “padişahın tarafında ney ve davul çalmadılar mı?” [ÇG 170/4]

nāy üni ġonca köŋüllerge ne yaḫşı sūd iter

toldur ay sāḳī leb ā leb cām u andın kām tut

“ney sesi gonca gibi gönüllere ne güzel fayda eder, ey saki kadehleri ağzına kadar doldur ve ondan zevk al.” [ŞHD (26a/12); 92a/5; 127a/2; 132b/7; 185b/8; 189b/5]

yana ‘azm ḳıldım çalıp nāy u kūs

muṭī‘ oldı ḥükmümġa berṭās u rūs

“yine ney ve davul çalıp azmettim, hükmüme Bertas ve Rus itaat etti.” [Sİ LG238a-2594]

işitmese ḳulaḳ yıl-lar def ü nāy “kulak yıllarca def ve ney duymasa” [GT 212/5]

nāy çalalıŋ “ney çalalım” [KEn 221r15]

alıp bu rüzgār ol zengì rengin tüzüp tün perdesinge nāy u çengin. “bu rüzgar o zenci rengini alınca ney ve çengin gece perdesine düzüp…” [HŞ 1053, 1063]

iŋlerse çeng bigi n’ola çünki zaḫm yir

nāle iderse n’ola çü ney bigi derdi var [AD Z8/6; (XLIII/6)]

yandugı-y-çun nāy oldı hoş-nevā

sanma anuŋ nālesin bād-ı hevā [İSK 125/16, 125/2800, 126/1412, 126/1580, 126/3429, 126/7322, 126/2802]

mey ü ney ḥāżır u nuḳl ü ḥarīf ü sāḳi-i gül-ruḫ

eger tevbe ḳılurısaŋ ḳabūl ėde mi ḥaḳ anı [MeN (1/4); 17/6; 95/20; 176/3]

nişe bir dem olalum bī-mey ü ney

bilürken ‘ömr ki olur ney bigi bād [MeN 1/4; 17/6; 95/20; (176/3)]

meger yigit çok heves eylemiş

ney öğrenmek-içün düzermiş kamış

“meğer yiğit çok heveslenmiş, neyi öğrenmek için kamış kesermiş.” [FN 39/470]

ebr-i neysāndur elüŋ cūd-ı seḫāda dür-fişān

kim ṣadefde dür düzer ney maġzını şekker ḳılur [ADD (15-15); 74-7; 154-4; 194-4; 274-1; 267-2]

çün ser-āġāz etdi zühre çenge girdi müşterī

vācib oldı bī-def ü ney çarḫ-ı gerdān oynamaḳ [MeN 283/2]

baġladım efġanġa bil ney dik sini körgen zamān

ża‘fdın ḳıldıŋ mini āḫir bili baġlıġ saman

“seni gördüğüm zaman ney gibi inlemeye bel bağladım, sonunda zayıflıktan beni beli bağlı saman eyledin” [BV 34/7; 336/4; (445/1)]

bezm ara ḫōş yaraşur bolsa eger şāhid-i ḥüsn

ney ü ber-baṭṭ eylese tār-ı ṣadā-yı ḳulḳul

“eğer meclis güzelliğine şahit olsa ne güzel olur, ney ve berbat tarın çıkardığı ses gibi ses çıkarsa.” [YE 218/3]

devrān ġamın ber-bād ḳıl ‘işret öyin ābād ḳıl

cān u köŋülni şād ḳıl āvāz-ı çeng ü ney bile

“zamanın gamını perişan et, içki evini mamur et. Canını ve gönlünü çeng ve ney sesiyle şad et.” [BD 101/3]

ṣabr ḳılur tüşmese miskīn ḳulaḳ

ber-baṭṭ u ney naġmesiġa ittifāḳ

“miskin kulak lavta ve ney nağmesini duymak için sabreder” [ÇG (20/13); 136/1]

rāstlıḳ ḥaḳḳı muḫālif bolmadım hīç ay nigār

ney bigin baġrım tilip iŋretme mini zār zār

“Ey sevgili, doğruluk hakkı için hiç karşıt olmadım. Ney gibi bağrımı delip beni ağlaya ağlaya inletme.” [LD (495); 1007; 1008; 1653]

ah uşol ney nālesindin min barı köymey köyüp

baḥr içinde dāneler min almışam çummay çumup

“ah şu neyin inlemesinden ben tamamen yanmadan yanıp, denizdeki taneleri ben dalmadan dalıp almışım.” [ŞHD (19a-2); 116a-12; 132a-10; 160a-12; 164b-10; 164b-13; 182a-3]

sözi ünige ney tig baġlaban bil

nitük kim gül ḳaşında ivrülür yil

“sözün sesine ney gibi bel bağlayarak, nasıl ki gül huzurunda yel dönerse.” [DEH 116; 511; (624); 805]

şerḥ-i ġam-ı firāḳ ḳılur her nefesde ney

yād-ı zamān-ı vaṣl ḳılur her tüzükde çeng

“ney her nefeste ayrılık acısını anlatır, çeng her çalışta kavuşma zamanını yad eder.” [ŞAD (112/6); 250/2]

ki mest olġanımda içip cām-ı mey

ger ol ney üni sākin olsa bu ney

“şarap içtiğimde mest olduğum gibi o ney sesiyle bu ney sakinleşse.” [Sİ F462b-6912; (F462b-6913)]

çūne gülşen ara içer ėdi mey

bezmide laḥn-ı ‘ūd u nāle-yi ney

“çünkü gülşende mey içer idi, meclisinde ud nağmeleri ve ney inlemeleri var idi.” [SS R_2 181a-407]

nā-geh eger naġme çikip bir neyī

mest ḳılıban anı ol ḥālet meyi

“ansızın kulağına ney sesi çalınsa ilahi şaraptan içmiş gibi kendini sarhoş gösterirdi.” [HE 1478]

ol kün kim ürlür borġu içiŋe, tėrermiz yazuḳluġlarnı ” O gün sūra üfürülür ve günahkarları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız.” [KTİKT s.291, 31/69b3=20:102]

kėlür tėp neyge kil köymeliŋ biz anuḳnı ıçḳınıp soŋ köymeliŋ biz. “gelir diye neye kil … hazırlığa izin verip son ….” [HŞ 1665]

nāyī: F. Ney üfleyen.

ḳoy imdi uşbu ḳuruġ söz şarāb-ḫāneġa bar

irür bu muṭrib ü sāḳī nāyī birle bişev

“bu kuru sözleri bırak meyhaneye git. Çalgıcı, saki, neyzen beşiyle birliktedir.” [ŞHD (141b/3); 146b/13]

nāy-zen: F. Ney çalan kimseler için kullanılan bir tabirdir.

nāy-zen çünkim eline aldı nay

zühre sāzı perdesin eyledi tay [İSK 122/2800]

nāzenīn: F. Türk musikisinde en az iki asırlık, zamanımıza bir örneği gelen bir mürekkep makam.

nāzenīn āġāze idüb ‘aşīrān ḳarār ider [AND 16/b; 35/a; (37/a)]

necd-i ḥüseynī: (veya necdī ḥüseynī) Türk musikisinde birkaç asırlık bir makam. Hüseyniden farkı, evc perdesi yerine acem kullanmaktan ibarettir.

necd-i ḥüseynī edvār-ı ḳadīmde ismi var cismi ya‘ni şerḥi yoḳdur [KİM 65/18; 139/10; (153/35)]

nefes: Ar. Alevi-Bektaşi inanç ve görüşünü, Hz. Ali sevgisini dile getiren ve dergahlarda belli makamlara göre okunan, milli nazım şekilleri ve hece vezniyle, ender olarak da aruzla yazılmış manzume.

maḳām aldı her perdede eyle ki ‘ūd

bu ney çün ṣafādan nefes urdı bes [AD (292/2); 292/1]

nefḫ: Ar. 1. Üfleme. 2. Boru vb. çalma.

pes beyātī miḳdārınca meyl ile nefḫīdir [AND 6/a; (6/b); 7/a]

minfaḥa ya‘ni üfüricek yire yaḳın olmaḳdur ve şiddet-i nefḫdür [LZE 7b/9; 8a/1, (4), 10]

nefīr: Ar. Boynuzdan yapılan boru.

nefīr-i ceng tig her yirge çalıp

fiġānı yırlap āhı ötken alıp

“savaş borusu gibi her yerde çalmış, figan eyleyip geçen ah almış.” [DEH 388]

nenni: Ninni. [TAR 169]

nerīme: Geçen asrın sonlarında kullanılmış uydurma bir perde adı. Dik hicaz perdesi.

yani neva perdesinin bir koma perdesi. [HAN 24/6]

nerm: F. Bazı eski edvar kitaplarında: 1-pest, 2-kaba: nerm ve tiz perdeler, nevanın nermi yegah perdesi.

hüseynī perdesinden nerme varup gene ol perdeye baṣar [KİM 5/4, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 16, 20; 7/2, 4, 5, 7, 8, 11, 12, (13); 9/9, 11, 14; 11/1, 2, 4, 5, 6, 9; 39/12, 14, 15; 41/11; 43/1, 3; 45/4, 5, 6, 10, 13, 15; 47/6; 49/12; 51/15; 55/19; 57/1, 3, 4; 59/5, 16, 17; 61/18; 67/7, 9; 71/7, 8, 11; 73/11; 75/9; 77/9, 17, 79/4, 5, 13; 81/6, 9; 83/8, 13; 87/5; 93/6; 97/2; 99/8, 10; 101/1, 2; 105/10, 12, 19; 109/3; 111/11; 119/23, 24; 127/17; 129/4; 139/17; 143/1, 2, 10; 147/14; 151/3; 153/20, 23, 33]

nevā (nevāy): 1. F. Ses, güzel ve ahenkli ses, melodi. [AŞNR T716a21; M785a10]; [ŞD K.X/15; K.XIII/21]; [ŞD G.XCVII/4]

meni bülbül miṣillig sayratur yüz miŋ navā birle

camāliŋ kim kamāl-i luṭf ile gülzāra meŋzer dur

“gül bahçesine benzeyen yüzünün güzelliği beni bülbül gibi yüz nağme ile öttürür.” [GD 62:4]

sikiz yüz ṭoksan sikizde kim yaşları zamānıdın siksen iki yıl ötmiş bolġay kim pāk rūḥlarınıŋ ḳudsī-āşyān bülbüli rıḥlet nevāsın āġāz ḳılıp gülistān-ı firdevs havāsıġa pervāz ḳıldı kim anıŋ keyfiyyeti şerḥ bile öz yiride inşa‘llāhu ta‘ālā ṣebt bolġay. “sekiz yüz doksan sekizde ki yaşları (doğumları) zamanından seksen iki yıl geçmiş olacak ki temiz ruhlarının kutlu yuvalı bülbülü, göç nağmesine başlayıp cennet bahçesi havasına uçtu ki onun incelikleri inşallah açıklama ile kendi yerinde (yeri geldiğinde) yazılacak.” [HM T759a13]

ḳafeside cān bülbüliġa ni ḫamūşluḳ sūd itip ni nevā vü elḥān, mecliside rūḥ ṭūṭīsiġa ni sükūt nefʿ yitkürüp ni feryād u fiġān. “kafesteki can bülbülüne ne sessizlik ne ses ve nağme fayda edip, mecliste ruh papağanına ne sessizlik ne feryat figan fayda etti.” [MK 22a/6; (46a/8)]

zühre yolıda tüzüp nevā zīr
muṭribler dėk bolup miyān-gīr
“zühre yıldızı yolunda ince nağmeler söylemiş, çalgıcılar gibi ortayı tutmuş” [LM XXXII; (216); 1003; 1094; 1546; 1685; 2392; 2506; 2806]

luṭf itip ʻuşşāḳ ara yā Rāb nevā ḳılġın naṣib
tā Ḥüseynīniŋ maḳāmı bolsa bu dār-ı fenā
“ya Rab, Hüseyninin makamı bu dünya olsa da aşıklar arasında lutf edip nağme kıl” [HBD (1/7); 3/7; 50/7; 66/3; 67/7; 70/7; 99/3; 127/7; 171/7; 181/7]

bu bāġ gülleri ḥüsnüŋdin āb u reng tapıp
ki ḳıldı şevḳıda cān bülbüli nevā peydā
“can bülbülü bu bahçenin güllerinin güzelliğinden gözyaşı döküp arzusundan şarkı söyledi.” [YE (3/5); 15/7; 53/4; 61/9; 302/3; 332/12]

ḳayu ḥamāme kim özge nevāsını tapmas “hangi güvercin ki başka nağme bulmaz” [ÇG 127/10]

her nefes āheng ḳılıp bir nevā
dünyāda her laḥẓa kılıp bir ṣadā
“her an bir nağme ahenk ederek, her lahza dünyaya bir ah salarak,” [HT 6a/49]

bī-berg ü nevā eyleye miŋ bülbül dik
yafraġ kibi çihremni ḫazān eyleptür
“beni bülbül gibi muhtaç etsin, yüzümü yaprak gibi sonbahar rengine çevirmiştir.” [KMD 23b/2]

yüzüŋ ṣıfātı luṭfī sözin nāzük eyledi
gül ṣadḳası durur ni ki, bülbül nevā ḳılur
“yüzünün görünüşü Lütfinin sözünü ince ve nazikleştirdi. Bülbülü nağmeli ötüşünün sebebi de gülün (güzelliğinin) sadakasıdır.” [LD (390); 1116; 2208] ʻāşıḳ ney nevāsı tig nevā çikmes imiş “aşığın neyinin sesi gibi ses çekmezmiş.” [ŞHD 46b-13; 116a-12; 166a-8; (182a-3)]

köŋül zülfüŋde vü andın çıḳıp dūd
nevā birlen tüzelip igri vü ʻūd

“zülfün gönülden çıkan duman gibi, ahenkle igri ve ud çalmış.” [DEH 116; (198); 601; 829]

gedāyım bir nevāġa yėtgey ėrdim

eger ‘uşşāḳ ḳadrin bilseŋizler

“eğer aşıkların-aşık makamının kadrini bilseniz, fakirim bir sese ulaşacak idim.” [ŞAD (64/2); 167/7]

çün nevāsıġa yitişti intihā

soŋra tartıp bir ‘acab otluḳ nevā

“sesi son buldu sonra tuhaf ateşli bir ses çıkardı.” [LT B20b-132; B22b-301; B24a-482; B24a-483; B25b-650; A43b-2746; A44b-2850; A48b-3314; A48b-3323; B52a-3337; B52a-3343; B52a-3338; (A48b-3326); B28b-900; B32b-1330; A27a-958]

çü ün birle ber-baṭṭ nevāsın tüzüp

biri öltürüp ol biri tirgüzüp

“sesli bir şekilde berbat nağmesini çalmış, biri öldürmüş biri diriltmiş.” [Sİ P402a-640; B251a-3006; R399a-4630; R399b-4699; R400a-4741; B247a-4808; S251a-4956; LVII-11; B306a-7213; B306a-7214; B228b-1355; B306a-7214; P444b-4632; R400a-4740; R419b-6942]

beyle bülbül nevāsı sözdür bes

naġme-yi cān-fizāsı sözdür bes

“böyle bülbül nağmesi söz olarak yeter, can veren nağmesi söz olarak yeter.” [SS F_2 225b-56; F_2 228a-49; R_1 312b-1; R_1 313a-57; R_1 314b-66; R_2 156b-77; F_2 234b-111; F_2 236a-100; R_1 320a-56; R_2 167b-280; R_1 327a-40; R_1 330b-102; R_2 180a -311; R_2 187b -176 R_1 313a-59 R_2 189b-28 $R_2$159b-25 (R_1 309b-44); $R_2$159b-32 $R_2$159b-27; F_2 266b-34 $R_2$159b-28 F_2 248a-164 R_1 331b-226 R_2 190a-78; R_1 349a-74 F_1 319b-333]

tā tapıban hūş tekellüm tüzey

söz çemeni içre nevā körgüzey

“tekrar aklımı toplayıp söz düzeyim, söz bahçesinde türküler söyleyeyim.” [HE 568; (841); 1129; 2007; 3875]

ve hidāyet āṯārıdın nevā-yı irşād-āyīn ve ṣadā-yı reşād-telḳīn iẓhār iter. “ve hidayet eserlerinden doğru yol gösteren ayinin nağmelerini ve doğru yolu telkin eden sesler gösterir.” [ML T775a-11]

içürse cām-ı hidāyet nevā tüzüp Cāmī

nevāyī anda meger bolġay ictināb maŋa

“Cami ezgiler düzerek hidayet kadehi içirse, o zaman Nevâyi meğer benden uzaklaşacakmış.” [İD (15/7); 47/1; 55/9; 68/3; 101/9; 188/3; 170/7]

tartıban muŋluġ nevā sāzıŋ bile āvāz tüz “sıkıntıyla tartıp ezgili sazın ile ses çıkar” [BV 1/1; (220/1); 242/6; 295/3; 360/7; 401/6; 422/9]

gülde yüzüŋ leṭāfetidin rengi körmese

bülbülġa ni idi bu fiġān birle bu nevā

“gülde yüzünün güzelliği görünmese bülbülün bu ahenkli feryatları ne için olurdu?” [FK (2/3); 16/7; 38/9; 44/9; 80/9; 98/9; 103/8; 113/9; 215/9; 247/9; 284/7; 447/7; 460/9; 475/7; 528/7; 529/9; 584/7; 600/11; 610/9; 640/6; 684/14; 689/347; 689/454]

irgüre Ḥaḳ’dan saŋa her dem nevā

kim bu evde olmayasın bi-nevā

bu evde kısmetsiz olmaman için, o sana Hak’tan her an güzel sesler, nağmeler getirecek dedi. [GAR 1049/11]

ve ṣūret-i aḥvāl bu turur kim bir kiçe ol bānū-yı kişver-i ṣabāḥat ve gül-bün-i bāġ-ı melāḥat ḫer-gāhında yatıp irdi kim hevādın nevāy ẓāhir olup öznesidin kirüp ol nevā anıŋ yeti a‘rābi eşhel çeşme mübeddel oldı. [ON 180/09]

düz iy muṭrib nevā-yı erġanūnı

süz iy sāḳī şarāb-ı erġavānı

“ey çalgıcı, org nağmeleri çal. Ey saki, erguvan şarabını süz.” [ÇN 603; 616; (663); 681; 1080; 1152]

ve ṣūret-i aḥvāl bu turur kim bir kiçe ol bānū-yı kişver-i ṣabāḥat ve gül-bün-i bāġ-ı melāḥat ḫer-gāhında yatıp irdi kim hevādın nevāy ẓāhir olup öznesidin kirüp ol nevā anıŋ yeti aʿrābi eşhel çeşme mübeddel oldı. [ON 180/09]

nüvā-yı bülbül ü āvāz-ı dürrāc

ḳaçurur gülşen içinde kelāġı [MeN 153/13]

nevā urġıl bu ‘ışḳı nevāsında cānın bėrsün bu ten ‘ışḳ havāsında. “nağme çal bu aşkın nağmesinde can versin bu ten aşk havasında.” [HŞ 3811; 3817; 4007; 3835; 3889; 3946; 3811; 2087]

bir neva dünyada her laḥẓa salıp “her an dünyaya bir nağme salıp.” [MiN 66/14]

2. F. Türk müziğinin yedi numaralı basit makamı olup en eski makamlarından biridir. Uşşak dörtlüsüne rast beşlisinin ilavesinden meydana gelmiştir. Seyri çıkıcıdır. [ŞD G.XCVII/4]

ḫayāliŋ birle aytay bu ġazelni

nevā sāzın tüzüp ḳoyduḳ cedelni

“bu gazeli hayalin ile söyleyeyim, neva makamında saz çalıp kavgayı bıraktık.” [SAMT 115]

ḳılġıl āġāz ḥüseynī vü nevā rāh-ı ḥicāz

neyleseŋ bāġ-ı behişt utru büzürgān birle

“büyüklerle cennet bahçesine karşı ne yaparsan hicaz yolunun sesi ve hüseyni makamı ile başla.” [ŞHD 160b-l]

bar ṣafāhān nevā büzürg ‘ırāḳ

rāhevī rāst zengüle ‘uşşāḳ

“isfahan, neva, büzürg, ırak, rahevi, rast, zengüle, uşşak makamı var.” [BD 14/7; (552/2)]

nevā on dördinci dāyiredür, ammā şol yazılan altı dāyirenüŋ ikincisüdür. [ŞİE 56b/01]

ve çün ikinci naġme ki devr anı evvel başlayacaḳ yir eyleseler daḫı tertīb üzerine seyr eyleyib, gine degilseler, ol vaḳt nevā olur ve devr daḫı uşbu ṣūretce olur: D Z Ġ YA YD YH YV A D. [ŞİE 61a/08]

nevā çaldı nevā anuŋ ortasına irdi [HBA (40a); 40b]

neva on dördüncü dāiredür [HBA (104a); 105a; 106b; 107b; 110b; 112a; 113a; 129b; 130a; 130b; 131b; 133a; 134a; 143b; 144a; 146b; 147b; 148b; 149b; 150b; 151a; 155a]

neva āġāze eyleyüb bir ḥüseynī perdesi imtizacıyla būselik ḳarār ider [AND 8/b; 10/b; 13/a; 13/b; 14/b; 24/b; 29/b; 30/a; 36/a; 37/b; (45/a)]

yegāhdan tīze varub sekizinci perdede nevā perdesi bulunur [KİM 3/10; (5/15), 16, 17, 18; 7/12; 11/1, 29/17, 18; 45/11; 55/8, 18, 20; 61/6, 9, 12, 13, 17, 18, 23; 63/3, 4, 12; 65/16; 69/3, 16, 17, 18; 71/2, 15; 73/9, 14, 16; 75/4, 6, 10, 77/21; 79/7, 14, 20; 81/2, 87/3, 13; 89/8, 18; 93/4; 95/5; 97/10, 11, 12, 14; 99/12, 16, 19; 101/12, 13; 103/8, 16, 20; 105/3, 15, 16; 107/5, 8; 109/12, 13; 111/6, 15; 113/15; 115/2, 11; 117/6; 119/17; 121/10, 19; 123/4; 127/15, 19; 129/2; 131/1, 5, 12, 19, 135/2; 137/16; 139/18; 141/7; 143/12; 145/2, 11, 14; 149/13; 151/6, 16, 153/10, 17; 157/9, 16]

nevā ile būselikden māye ḥāṣıl olur [YD 16/8]

nevā maḳāmından nice emsāline…[HAN (20/34); 24/5, 27; 25/15, 23; 26/1, 2, 18, 23, 24, 25, 26]

bi'l-ittifāḳ onbirincisi nevādur [LZE 34a/11(2); (34a/9); 37b/4, 37b/6; 40b/9; 54a/8; 55b/3; 11; 38a/8; 55a/3]

büzürg kūçekleriniŋ nevāsıyle pürsūz ve sāz idi [KTRM 174b/31]

ẕikr olunan gibi seyr eyle ṣaḥiḥ nevā olur [KTRM (178b/67(2)); 180a/85; 180b/88, 89; 181a/91, 92; 3a(2); 4a; 5a; 6a; 8a(3); 8b(3); 9b(3); 10a; 11a(3); 11b; 12b(2); 16a; 16b]

maḳāmuŋ onbirinci(si) nuvādur [SEM (10a/2), 3; 13b/7; 16a/10]

baŋa si'ādet ve devlet çü senden irdi nevā, Nevāda perde düzetdüm du'ā saŋa idem. [ŞİE 5b/06]

yatma yatasısın besī ṣubḥ sāzın it

zühre çü düzdi perdede rāst-nevāyı zīr ü ben [AD (434/4); 587/4]

muṭrib ḥüseyni pīş-revin ḳıl nevāḫt kim

'uşşāḳa ger nevā ise ol pīş-revde dur [ADD 104-4]

nevā aşīrān (nevā'-aşīrān, nevā-i 'aşīrān): Türk müziğinin en az altı asırlık bir mürekkep makamı olup zamanımıza kalmış bir nümunesi yoktur. Kırşehirli Yusuf bin Nizamettin'in edvarında ismi zikredilmiş ve sonraki yüzyıllarda kullanılmıştır. Neva makamı seyrine karara giderken aşiran perdesinde bir uşşak dörtlüsünün eklenmesiyle meydana gelir.

nevā aşīrān kuşluk vaḳtinden tā ikindü vaḳtine degin germ ü huşḳdur [KY 63; 65; (93)]

nevā'-aşīrān nevrūz āġāz edüb ḳarcıġār ḳarār eder [YD 13/18]

kadīmden nevā 'aşīrānı didikleri terkībdir [KİM (61/15); 61/22; 107/10; 111/1, 151/6]

nevā-i 'aşīrān oldur ki nevā tamām āġāze idüb 'uşşāḳ ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (180a/85)]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …otuz birinci nevā-yı'āşīrān,… [ŞİE (117a/12); 119b/01]

nevā-baḫş: Ses bahşeden.

nevāsız ulusnıŋ nevā-baḫşı bol

nevāyī yaman bolsa sin yaḫşı bol

"sessiz ulusun ses bahşedeni ol, Nevâyi kötü olsa sen iyi ol." [Sİ R419b-6942]

nevā-būselik: Sultan III. Selim Han tarafından terkip edilmiş bir mürekkep makamdır. Neva makamı dizisine, yerinde buselik beşlisi veya dizisinin eklenmesiyle meydana gelir.

nevā-būselik neva āġāze eyleyüb bir ḥüseynī perdesi imtizacıyla būselik ḳarār ider [AND 44/a; (45/a)]

nevā-ger: F. Hanende, okuyucu. [LM XXXVII]

nevāḫt: F. Saz çalma.

muṭrib ḥüseyni pīş-revin ḳıl nevāḫt kim

‘uşşāḳa ger nevā ise ol pīş-revde dur [ADD 104-4]

nevā-i ‘acem (nevā-yı ‘acem): Türk musikisinde bir mürekkep makam.

nevā-i ‘acem oldur ki nevāyī tamām āġāze idüb ‘acem ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (181a/92)]

nevā-yi ‘acem nevā yüzünden ḥareket idüb ‘acem gibi ḳarār ḳılar [KİM 55/4; 139/6; (153/17)]

neva-i sünbüle: Türk musikisinde birkaç asırlık, zamanımıza örneği gelmemiş bir mürekkep makam.

nevā sünbüle muḫayyer sünbüle [KTRM 181b/16b]

nevā-i ‘uşşāḳ: (F. “aşıkların sesi”) Türk musikisinde, zamanımıza örneği gelmemiş, birkaç asırlık bir mürekkep makam.

nevā-i ‘uşşāḳ zāvilī nişābürek [KTRM 176b/54]

nevā-yı ‘uşşāḳ nevā gibi ḥareket ve ‘uşşāḳ yüzünden dügāh[da] ḳarār ḳılar [KİM 55/3; 61/22; 139/6; (153/10)]

nevā-ḳürdĪ: Sultan III. Selim Han tarafından terkip edilmiş bir mürekkep makamdır. Neva makamına yerinde kürdi dörtlüsü ilave edilmesiyle meydana gelir.

nevā-ḳürdī nevā āġāze eyleyüb bir ḥüseynī perdesi ve belki bir de ‘acem ve ḥüseynī perdeleri imtizācıyla ḳürdī ḳarār ider [AND 44/a; (45/a)]

nevālıġ: Ahenklilik, güzel seslilik. [İD 72/6]

nevāyī bí-nevālıġ birle dāyim mey içer bir kün

nevā naḳşını devrān muṭribi bezmide çalġay dip

“Bir gün neva makamını zamane çalgıcısı mecliste çalacak diyerek, Nevâyi sessizlik içinde daima mey içer.”

bu manzūm-nevālıġ belābil ve maṭbu‘-sadālıġ ‘anādil... “bu ölçülü sesli bülbüller ve güzel sesli bülbüller...” [MN 2A/6]

nevā-perdāz: F. Nağme, şarkı söyleyen.

felek ṭāḳıdın ötkerdim fiġān u nāle iḳbālin

ġazel-ḫān u nevā-perdāz dil-dārımnı saġındım

“gökyüzünün kubbesine kadar figan ve inlememi ulaştırdım, gazel okuyan ve şarkıcı sevgilimi düşündüm.” [YE 233/4]

nevā perdesi (perde-i nevā): Türk musikisinde tiz sekizlinin 5. perdesi. Portenin 4. çizgisine yazılan re sesi. [SN 1365; 1546]

“yine nevā perdesinden çargah ve segah ve dügah perdesine hübūṭ idüb anda ḳarār ider” [AND 6-a; 6-b; 7-a; 7-b; 8-a; 9-a; 9-b; 10-a; 10-b; 11-a; 11-b; 12-a; 12-b; (13-a); 13-b; 18-a; 18-b; 19-a; 20-a; 20-b; 21-b; 22-a; 22-b; 23-b; 24-a; 25-a; 25-b; 27-a; 28-a; 30-a; 30-b; 31-a; 33-b; 35-a; 35-b; 36-a; 36-b; 37-a; 41-a; 44-a; 44-b; 45-a; 45-b]

nevā-sāz: Çalgıcı, okuyucu.

ni nevā-sāz iylegey bülbül gül-istāndın cüdā
iylemes ṭūṭī tekellüm şekker-istāndın cüdā
“bülbül gül bahçesinden ayrı olursa çalgıcı ne yapacak, papağan şeker kamışı ülkesi ayrıyken konuşmaz.” [İD 48/1]

barı bī-nevālar nevā-sāzı ol
hem ol nev‘ kim Şāh Ebū’l-ġāzī ol
“bütün sessizlerin sesidir, hem de Şah Ebu’l-gazidir.” [MK 7b/5]

kimni nėdin ėylediŋ nevā-sāz
tapḳan aŋa nė köp ėrdi nė az
“kimi neden çalgıcı ettin, onu bulan ne çoktu ne azdı. [LM 63; 678]

kiçe köksümni ŋırāş ittim ṣadāsı çıḳmadı
ni nevā-sāz itke min bu irse mıżrābım miniŋ
“gece göğsümü parçaladım sesi çıkmadı, ne çalgıcı edeceğim bu benim mızrabımsa.” [YE 154/3]

ḳılıp nāhīdni anda nevā-sāz
itip behrāmnı andın ser-endāz
“zühre yıldızını çalgıcı yapıp merih yıldızını ondan korkusuz yapmış.” [DEH 8]

ġınā ehli her yan nevā tüzdiler
nevā-sāzlıġ resmi körgüzdiler
“nağme ehli her yana nağme düzdüler, çalgıcılık resmi gösterdiler.” [Sİ F408b-948; (R399b-4699); LG282b-6838; B228b-1355; S227b-2729]

şāhid özi irdi nevā-sāz özi
sāḳī özi zemzeme-perdāz özi

“kendisi hem sevgili, hem çalgıcı, hem saki, hem de eğlenceyi düzenleyen idi.” [HE 871]

nevāyi (nevā’ī): F. Nağmeci, şarkıcı.

südre ol yan iy nevāyī özni mühlik ża‘f ile
şāyed itkey raḥm ol ḳātil bu ḥāliŋni körüp
“ey şarkıcı kendini öldürücü zaaf ile o yana sürükle, şayet o katil senin bu halini görüp rahmet edecek.” [YE (30/9); 34/7; 62/7]

ferāġat rūdıdın tigdi ṣadāyī
beşāret kökidin yitti nevāyī
“feragat sazından ses ulaştı, Nevâyi makamıyla gökten müjde geldi.” [DEH 429]

dehr şūḫıġa nevā’ī ṣayd bolma niçe kim
kün ‘iẕārı üzre tün zülfin muṭarrā eylese
“ey şarkıcı, dünya güzeline av olma ki güneş yanağı üzerine (doğsa), gece zülfünü tazelese.” [YE (19/10); 45/7; 46/7]

nevā-yı gerdāniyye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, neva makamı ve gerdaniye avazesinin birleşmesi ile meydana geldiğini ifade eder.

nevā-yı gerdāniyye oldur kim ısfaḥāndan dügāh nevā göstere [HBA 151a]

nevā-yı māye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, neva makamı ve maye avazesinin birleşmesi ile meydana geldiğini ifade eder.

nevā-yı māye oldur kim gerekse ḥüseynīden gerek ısfaḥāndan gerek dügāhdan neva göstere [HBA 149b]

nevā-yı selmek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, neva makamı ve selmek avazesinin birleşmesi ile meydana geldiğini ifade eder.

nevā-yı selmek oldur kim pençgāhdan neva āġāz ide [HBA 150b]

nevā-yı şehnāz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, neva makamı ve şehnaz avazesinin birleşmesi ile meydana geldiğini ifade eder.

nevā-yı şehnāz oldur kim nevā muḥāyyerden ḥüseynīye şehnāz ḥüseynīden dügāh… [HBA 148b]

nevā-yı ‘uşşāḳ: F. Türk müziğinin eski bir mürekkep makamı olup bir örneği kalmamıştır.

muṭribā düz nevā-yı ‘uşşāḳı
perde açma velī maḳām getür [ADD 166-5]
nevā-yı zār: inleyen nağme.
tā bolay la‘l-i zümürrüd ārzūsıdın ḫalāṣ
tartıban anı Nevāyī dik nevā-yı zār ile
“Nevâyi gibi inleyen nağme ile onu tartıp zümrüt renkli arzusundan kurtulacak.” [İD 344/7]
nevāyī: F. Nağmeye ait.
tėyü olturdı ol tün şāhzāde nevāyī u çeng ėşitti içti bāde. “diyerek oturdu, o gece şehzade nağme ve çeng dinledi, bade içti.” [HŞ 1073; 1442; 1501; 2088]
nevāzende: F. Nağme, saz çalan.
ḳılsa nevāzendeler āheng-i rūd
ehl-i ġınā tartsa dil-keş sürūd
“sazendeler sazlarını çalsa, hanendeler gönül alıcı türküler söylese” [HE 705]
nevbet: Ar. Saray veya konaklarda günün belli zamanlarında, seferlerde, konak yerlerinde ve padişahın otağı önünde çalınan askerî muzıka, nöbet.
bulıt kökredi urdı nevbet tuġı
yaşın yaşnadı tarttı ḫaḳan tuġı
“Gök gürledi, nevber davulunu vurdu, şimşek çaktı hakanın tuğunu çekti.” [KB s.25-86]
hemīn kim urdı ol kūs-ı nübüvvet
cihāngа yitti andın biş nevbet
“işte bu kim peygamberlik davulunu çaldıysa ondan beş vakit nevbet davulu dünyaya ulaştı.” [DEH 28]
faḳr içinde pādişāhlar bar sipāh u taḫt ile
kim ururlar ḳudsīler kökde olarnıŋ nevbetin
“fakr içinde asker ve taht ile padişahlar var, ki kutsallar onun davulunu gökyüzünde vururlar.” [ŞAD 153/3]
sipihr evciġa yitkürüp himmetin
felek ṭāḳıġa çalġusı nevbetin
“gökyüzüne yardımını ulaştırıp feleğin kubbesine nevbet davulunu çalacak.” [Sİ LG222a-1063]
kim bu nefes kim baradur min ẕelīl
nevbet-i şāhī maŋa kūs-ı raḥīl

“şu anda ben zelil bir halde gidiyorum, şahlık davulu bana göç havası vurmakta.” [HE 2892]

seḥerde nevbetini ursa ra‘d kök üzre

felekke kūs urur ol laḥẓa kūh içinde ṣadā

“seher vakti gök gürültüsü nevbet vursa (davul çalsa), o an dağlar içinde yankısı göğe yükselir.” [MSD 327]

nesīm olalı mūsíḳārı nevbetden mürettebdür

ṣanavber deng-āheng ėtdi dest urduḳça destānı [MeN 4/17]

uruldı canda nevbet-i şer‘-i Muhammedi

ṭoldı cenan cinānına ezhār-ı Mustafā [SÇM I/279]

bunlaruŋ ḍarbın işitmişdi nevbetlerin dinledi gördi [HBA (97a); 97b; 98a; 98b; 99a]

nevbet-i müretteb: Birbiriyle ilgisi olan dört parçadan olma güfteli bir müzik.

nevbet-i müretteb oldur kim evvel ki bünyād eyleye [KY 44; 89; 90]

nevḥa: Ar. Ağıt, yüksek sesle ağlama.

görenler Aḥmedī yaşın ėdicek nevḥa hicrüŋde

ne Nūḥı ẕikr eylerler daḫı ne mevc-i ṭūfānı [MeN 5/7]

çün çėkti bu yėrge nevḥa-yı derd

boldı yana ‘aḳl u hūşdın ferd

“bu yerde dertli ağlama çektiği için yine akıl ve fikirden bağımsız oldu” [LM XIX; XXXIII; XXXVIII; 946; (1017); 1165; 1328; 1567; 1574; 1659; 1660; 1915; 2113; 2806; 3083; 3115; 3148; 3274; 3280; 3372; 3374; 3608]

nevrūz: (F. nev-rūz “yeni gün”den) Musikimizin en eski makamlarından biri. [MT 1563; 1809; 3820]; [HAN 24/21]

māye nevrūz yana selmek bil

yana gerdāniye geveşt digil

“maye, nevruz ve selmek makamını bil; gerdaniye ve geveşti değil.” [BD 20/7; 104/1; 104/4; (552/7)]

nüvāḫt eyle nevāda kim ol yüzi nev-rūz

muḥayyer eyledi ‘ışkı-y-la rāst-‘uşşāḳı [AD (665/5); 343/4]

ḥicāz u māye vü nev-rūz u kūçek

rekīb ü zāvül ü ‘uzzāl u selmek

“hicaz, maye, nevruz ve kuçek; rekib, zavül, uzzal ve selmek.” [ÇN 606]

buçuk perde aşaġa in nevrūz ḳılından [SEM (8b/11), 12; 10b/5; 14b/9; 15a/1]

ammā avāzeler altıdur… Ve dördinci āvāz nevrūzdur, şol vaḳt ki YḤ naġmesini gidereler, ḥüseynī olur. [ŞİE 59b/04]

nevrūz ḥüseynīdendür [HBA 105b; 106a; 130a; 130b; 144a; 145a; 146a; 147a; 147b; 151b; 152a; 152b; 153a; 153b; 154a; 154b; 155a; 155b]

nevrūz āvāzesi dāiresi budur [KY 47; 49; 50; (57); 65; 67; 93]

böyle oldukda nevruzdan farḳ-ı külli mevcūd olur [AND 13/b; 15/b; 19/a; 24/b; (35/b); 45/b]

nevā‘-aşīrān nevrūz āġāz edüb ḳarcıġār ḳarār eder [YD (13/18); 14/2; 14/13; 15/1; 16/1; 16/5]

nevrūz ḥareket idüb rehāvī gibi ḳarār ḳılar [KİM 55/2; 81/10; 137/19; 147/1; (151/19)]

pes bu ba‘żı naġāmāt nevrūzdur ki maḥaṭṭı rehāvī ola [LZE 35a/3; (41a/10); 54a/7]

nevrūz oldur ki ḥicāz ile rehāvīden nevrūz ḥāṣıl olur [KTRM 175a/33; (179a/71(2)); 180a/85; 180b/86; 12a]

nevrūz ‘acem (nevrūz-ı ‘acem, nevrūz-i ‘acem, nevrūz-u ‘acem): Türk müziğinin en az altı asırlık bir mürekkep makamı olup nümunesi kalmamıştır.

nevrūz-‘acem nevrūz āġāz edüb ‘acem ḳarār eder [YD 14/13]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …ḳırḳ dördinci nevrūz-ı‘acem,… [ŞİE (117b/05); 120a/05]

nevrūz-ı ‘acem tīz dügāhdan ḥareket idüb ‘acem perdesinde ḳarār ḳılar [KİM 137/26; (151/14)]

didiler buŋa nevrūz-i ‘acemdür. [SEM 18b/7]

nevrūz-u ‘acem oldur ki nevrūz-i rūmī göstere [KY 63; 64; (67)]

nevrūz-u ‘acem oldur ki ḥüseynī ḫānesi üstündeki segāh ḫānesiyle ḥüseynī ḫānesiniŋ mābeynine bir perde girer [KTRM 176b/54; (180a/85(2))]

nevrūz ırāḳ: Hızır bin Abdullah’ın edvarında izah edilen, nevruz avazesi ve ırak makamının birleşmesi ile meydana gelen mürekkep makamdır.

nevrūz ırāḳ oldur kim ḥiṣār perdesinden ısfaḥāne nevrūz āġāz ide [HBA 152a]

nevrūz-ı rūmī (nevrūz rūmī): 15. yüzyılda terkip edilmiş bir mürekkep makamdır. Kantemiroğlu ısfahan ile dügahta karar verdiğini ifade eder.

nevrūz-rūmī pençgāh āġāz edüb dügāh ḳarār eder [YD 14/3]

nevrūz-ı rūmī oldur ki pencgāh başlana ve dügāh ḳarār ide. [119b/06] [ŞİE 117b/01; 119b/06]

nevrūz-ı rūmī ışfahān yüzünden ḥareket idüb dügāh ḳarār ḳılar [KİM 55/2; 81/11, 137/26, (151/17)]

nedür nevrūz-i rūmi yaḫud rıḍvān. [SEM 15a/2; 18b/5]

nevrūz-u rūmī oldur ki ışfahān yüzünden ḥicāz āġāze idüb inüb dügāh ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 180a/85]

nevrūz-ı acem: 15. yüzyılda ortaya çıkmış mürekkep bir makamdır. Acem perdesinde karar vermesi sebebiyle aslında nevruz makamı ile aynı olduğu düşünülmektedir. Öztuna, günümüze ulaşan üç örneğini verir.

si ḍarb u çār ḍarb u zīr ü bemde

‘arab taṣnīfi nev-rūz-ı ‘acemde

“üç vuruş, dört vuruş, en ince ve kalın telde, arab tasnifi nevruz-ı acem (makamında)” [ÇN 604]

nevrūz-ı būselik: Günümüzde örneği bulunmamaktadır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında izah edilen, nevruz avazesi ve buselik makamının birleşmesi ile meydana gelen mürekkep makamdır.

nevrūz-ı buselik oldur kim kūçekden nevrūz āġāz ide [HBA 155b]

nevrūz-ı büzürk: Hızır bin Abdullah’ın edvarında izah edilen, nevruz avazesi ve büzürk makamının birleşmesi ile meydana gelen mürekkep makamdır.

nevrūz-ı büzürk oldur kim gerdāniyyede nevrūz āġāz ide [HBA 153a]

nevrūz-ı ḫārā: F. Türk musikisinde kullanılmış mürekkep bir makamdır. Günümüze ulaşmış örneği bulunmamaktır. Alişah bin Hacı Büke’nin edvarında şubeler arasında sayılır.

ki cān Davūdı düzmişdür zırıh nev-rüz-ı ḫārādan

ḥamāyildür Zebūr aŋa ki mūm eyledi mi‘dānı [MeN 2/16]

nevrūz-ı ḥicāz: Hızır bin Abdullah’ın edvarında izah edilen, nevruz avazesi ve hicaz makamının birleşmesi ile meydana gelen mürekkep makamdır.

nevrūz-ı ḥicāz oldur kim gerdāniyyeden nevrūz āġāz ide [HBA 154b]

nevrūz-ı ḥüseynī: Hızır bin Abdullah’ın edvarında izah edilen, nevruz avazesi ve hüseyni makamının birleşmesi ile meydana gelen mürekkep makamdır.

nevrūz-ı ḥüseynī oldur kim gerdāniyyede nevrūz āġāz ide [HBA 154a]

nevrūz-i kūçek: Günümüzde örneği bulunmamaktadır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında izah edilen, nevruz avazesi ve küçek makamının birleşmesi ile meydana gelen mürekkep makamdır.

nevrūz-i kūçek oldur kim gerdāniyyede nevrūz āġāz ide [HBA 152b]

nevrūz-ı nevā: Hızır bin Abdullah'ın edvarında izah edilen, nevruz avazesi ve neva makamının birleşmesi ile meydana gelen mürekkep makamdır.

nevrūz-ı nevā oldur kim kūçekden nevrūz āġāz ide [HBA 155a]

nevrūz-ı rāst: Hızır bin Abdullah'ın edvarında izah edilen, nevruz avazesi ve rast makamının birleşmesi ile meydana gelen mürekkep makamdır.

nevrūz-ı rast oldur kim oldı nevrūz āġāz ide [HBA 151b]

nevrūz-ı rehāvī: Hızır bin Abdullah'ın edvarında izah edilen, nevruz avazesi ve rehavi makamının birleşmesi ile meydana gelen mürekkep makamdır.

nevrūz-ı rehāvī hemān humāyūn gibidür [HBA 154a]

nevrūz-ı zengūle: Hızır bin Abdullah'ın edvarında izah edilen, nevruz avazesi ve zengüle makamının birleşmesi ile meydana gelen mürekkep makamdır.

nevrūz-ı zengūle oldur kim hemān ol daḫı evvel nevrūz āġāz ide [HBA 153b]

nevrūz 'uşşāḳ: Hızır bin Abdullah'ın edvarında izah edilen, nevruz avazesi ve uşşak makamının birleşmesi ile meydana gelen mürekkep makamdır.

nevrūz 'uşşāḳ oldur kim gerdāniyyeden nevrūz āġāz ide [HBA 155b]

neyzen: (F. nāy > ney ve zen "vuran, çalan" ile nāy-zen > ney-zen) Ney çalan kimse, nayi.

ḫānendenin altında neyzen neyzen altında ṭanbūrī ṭanbūrinin altında sa'ir sāzendeler [KİM 187/14]

ḳılġıl 'ırāḳ neyzen urġıl besī rebābı

ol meclisiŋ içinde ḳıl 'ayş dermiyāne

"neyzen ırak makamından çal, rebabı çokça çal.o mecliste açıkça iç." [ŞHD 107a-4; (148a-8)]

nışf-u muhammesü'l-hafīf: Bir usul adı.

dāyire-i nışf-u muhammesü'l-hafīf [KY 81]

nigār: (F. nigār "resim"den) Musikimizde suzidilara makamıyle aynı olan altı asırlık birleşik makam.

pes bu māhūr-ı ṣsġīrduür maḥaṭṭı nigār ola [LZE 40b/4; 42a/3; (42a/5)]

nigār oldur ki 'acem tamām āġāze idüb rehāvī ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (180a/85); 181b/17a]

nigārile nigārinek vardır. [SEM (12b/1), 5, 6, 7, 9]

nigār oldur ki,'acem başlana nihāvürek ḳarār ide. [ŞİE 117a/04; (118a/08)]

nigār oldur ki gerdaniye āġāz ide çārgāh evinden ine [KY 63; (66); 84; 94]

nigār nevā perdesinden āġāz idüb ḥicāz ve çārgāh perdesi gösterüb rehāvī ḳarār ider [AND 16/a; (28/a)]

nigār ‘acem āġāz edüb rehāvī ḳarār eder [YD 13/15]

nigār ‘acem perdesinden āġāze idüb rehāvī yüzünden ḳarār ḳılar [KİM 75/2; 139/5, 12; (157/8)]

nigār oldur kim gerdāniyye āġāz ide [HBA 144b]

bī-revnāḳ-ıdı andan ırāḳ kār u bār-ı mülk

uş maḳdeminde oldı girü ḫūb çün nigār [AD tk I/1]

anuŋ beste-nigārından nigārīn

uġurlar remz ile naḳş u nigārın

“onun beste-nigarıyla, nakş ve nigarın işaretiyle güzel sevgilisini uğurlar.” [ÇN 613]

nigār-ı nīk (nigārinek, nigārīnik, nigārnīk, nigār-nīk): Türk musikisinde zamanımıza örneği gelmemiş bir makam. Fatih devrinde (1451-81) yapılmıştır.

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür…elli bişinci nigār-ı nīk, [ŞİE (117b/09); 120b/06]

nigār hem nigārinek ki dirler. [SEM 12b/1, (5)]

nigārīnik oldur ki çārgāh āġāz ide [HBA 144b]

nigārnīk ḳāide çārgāhdan ṣoŋra rehāvī yüzünden rāst ḳarār ide [KTRM 181b/12a]

nigārnīk oldur ki çārgāh āġāz ide ine [KY 63; (66)]

nigār-nīk gerdāniyye perdesinden rāst āġāze idüb nigār ḳarār ider [AND 16/a; (28/a)]

nigār-nīk gerdāniye āġāz edüb çārgāh yüzünden māye ḳarār eder [YD 14/18]

nihāvend: (F. nihāvend) 1. Musikimizin en eski makamlarından biri olan bir şed makamdır. Eski üsluptan ayırmak için nihavend-i rumi ismiyle de anılmıştır. 2. Eski edvarlarda kürdi perdesini ifade eder.

Nevāyī öt nihāvend ü sipāhān birle nīrīzdin

ḥüseynī tuyġuça kim saŋa āheng-i ḥicāz irmiş

“Nevâyi niriz makamı ile nihavend ve sipahandan geç, hüseyni makamını duydukça sana hicaz makamı gibiymiş.” [FK 263/9]

muġannī naġme birlen eyle Ferhād ile Pervīzdin

alar taptı maḳām-ı ‘ışḳ sin hem ḳalma bu izdin

“şarkıcı nağme ile Ferhad ile Pervizden nağmeler çal, onlar aşk makamını buldu sen de bu izden geri kalma.” [YE 71/8; (112/9)]

maḥaṭṭı rāst ola bir daḫı nihavend-i kebīrdür” [LZE (39a/6), 10; 54a/l l]

buŋa derler nihāvend aŋla server. [SEM 15b/11]

ammā ba‘żı üstādlar eydürler ki nihāvend oldur ki ḥicāz göstere, yine nerm yüzinden yine ḥicāz göstere. [ŞİE 117a/09; (119a/03)]

ba‘zı zengūleye nihāvend dirler [HBA 105a; 143a]

nihāvend oldur ki ḥicāz göstere yuḳarudan ine [KY 62; (65); 93; 94]

nihāvend āġāze idüb ‘ırāḳ perdesinde ḳarār ider [AND 9/a; 9/b; 13/a; 14/a; 14/b; 16/a; 19/a; 21/b; 22/b; 23/b; 24/a; 24/b; 26/b; (27/a); 32/b; 25/a; 37/a; 45/b]

ḥüseynī ‘aşīrān ile tāhir muḥayyere ve būselik ile nev-eser nihavende neva ve beyāti ‘uşşāḳa benzer [HAN 26/12, (18)]

dügāhdan tīze varup ve nīm perdede başarsan nihāvend perdesi olur [KİM 3/10; (9/11); 45/22; 49/18; 71/11, 15; 73/1, 4; 101/1, 11; 103/5; 105/1, 8, 19; 115/4; 117/6; 119/3, 6, 11, 14, 17, 20; 121/17; 125/4; 129/14, 16, 131/16; 151/30]

dü-gāh u hem si-gāh u çār-gāhı

nihāvend ü ḥüseynī penç-gāhı

“dügah, segah ve çargahı; nihavend, hüseyni ve pençgahı.” [ÇN 605]

nihāvend rūmī (nihāvend-i rūmī): (F. “Anadolu nihavendi”) Türk musikisinde Fatih devrinden (1451-81) beri kullanılan bir mürekkep makam.

nihāvend-rūmī ḥicāz āġāz edüb ışfahān evinde kūçek ḳarār eder [YD 14/15]

nihāvend-i rūmī rāst nevā ve çārgāh nīm kürdī ile dügāh rāst perdesinde ḳarār ide [KTRM 176b/54; 180b/88; (181b/11b)]

nihāvend-i rūmī oldur ki ḥicāz başlana ışfahān evinden, ammā kūçek ḳarār ide. [ŞİE 120a/01]

nihāvend-i rūmī oldur kim hicāz āġāz ide [HBA 144a]

nihāvend-i rūmī oldur ki ḥicāz āġāz ide ine [KY 63; (66)]

nihāvend-i rūmī tīz dügāhdan ḥareket idüb ḥicāz perdesiyle iner [KİM 55/3; 139/5; (153/4)]

nihāvend-i kebīr: (F. “büyük nihavend”) Türk musikisinde bir mürekkep makam.

nihāvend-i kebīr ḥicāz nevā ḥüseynī nīm ‘acem gerdāniye... [KTRM 176b/54; 180b/88; (181b/11a)]

nihāvend-i kebīr tīz dügāhdan ḥareket idüb ‘uzzāl perdesi içinden dügāhda ḳarār ider [KİM 81/12; 139/1; (153/2)]

nihāvend-i ṣaġīr: (F. “küçük nihavend”) Türk musikisinde, bugünkü nihavende Fatih devrinde (1451-81) verilmiş olan ad.

nihāvend-i ṣaġīr rāst ve dügāh nīm kürdī ba‘dehu çārgāh ve nīm ṣabā ile... [KTRM 176b/54; 180b/88; (181b/10b)]

yalnız nihāvend-i ṣaġīr çārgāh perdesinde ḳarār ḳılar dimek isterler [KİM (61/4); 139/5; 151/33]

nikrīz (nīrīz, nīrizī, niyriz, neyrīz): F. Arel nazariyatında yerinde nikriz beşlisine nevada rast dörtlüsünün eklenmesi ile meydana gelen birleşik makamdır. Eski şekli nîrîzdir.

neyrīz evç perdesini ‘acem perdesine taḥṣīṣ ile ḥicāz āġāze idüb rāst perdesinde ḳarār ider [AND 15/b; (18/a)]

evc ḥüseynī ḳaide-i nikrīz ile rāst ḳarār ide [KTRM 179b/84; 181b/9a]

nikriz gerdāniye ‘acem ḥüseynī nevā ḥicāz… [HAN 26/25]

nikrīz ḥiṣār ile ṣabā ile çārgāh ile būselik ile ‘arbedet idüb sā’irler ile rāst ve ‘uzzāl şeklinde ünsiyyet ider [KİM 45/17; 49/17; 83/17; 89/15; (123/21); 137/25; 149/16]

nīrīz ḥicāz āġāz edüb rāst ḳarār eder; nīkrīz daḫı dinür [YD 13/4; 13/13]

eger bilmek dilerseŋ nīrizīyi. [SEM (13a/3), 5]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür… ikinci nīrīzī…[ŞİE (117a/02); 117b/12; 117b/13]

nīrīzī oldur kim ḥicāz āġāz ide [KY 62; (64); 94]

ve birisi daḫı nīyrīz-i kebīrdür [LZE (38b/9); 39a/1, 2, 3]

Nevāyī öt nihāvend ü sipāhān birle nīrīzdin

ḥüseynī tuyġuça kim saŋa āheng-i ḥicāz irmiş

“Nevâyi niriz makamı ile nihavend ve sipahandan geç, hüseyni makamını duydukça sana hicaz makamı gibiymiş.” [FK 263/9]

nīm: 1. Musikimizde usul isimlerinin başına geldiğinde o usulün yarısına eşit bir usûlü gösterir: “Nîm çember.” “Nîm sofyan.” 2. Perde isimlerinin başına geldiğinde o perdenin bir koma pestindeki perdeyi gösterir.

karargāh olan perdeler ikisi nīm olmak üzere dokuz perdeden ibāret olup isimleri ātī de irā’e edilir [HAN 25/27]

dügāh ve rāst arasında olan nīm perde ile ḥareket ider [KİM 3/15; 7/2, 5, 12, 16, 17, 18, 21; 9/1, 4, 6, 9, 10, 14, 16; 11/1, 2, 3, 4, 6, 7, 8; 39/11, 14, 16; 45/6, 13, 15; 53/18; 55/13; 57/13; 65/12, 13, 15; 71/6, 10; 73/9; 75/4, 16; 77/9, 11, 17; 79/7, 20; 81/14; 83/7; 85/4, 5, 18, 19; 87/10; 89/2; 91/6, 13; 99/20; 101/1, 14; 105/17; 113/18; 115/3, 7, 9, 10; 117/5; 119/1, 3, 10; 121/12, 13, 125/13; 145/4; (151/21)]

nīm ṣaḳīl tüm teke tüm teke teke tüm teke tüm… [YD (17/13); 18/15]

nīm devir (nīm devr): Türk musikisinde bir büyük usul. 18 zamanlı ve 9 darblıdır.

muḥammes firenkçīn faḫte nīm devir zencīr hezec [HAN (44/30), 32]

Eserin "Esmā-i Uṣūl" bölümünde sadece adı geçen bir usul ismi. [KİM 161/12]

nīm sakil (nīm ṣakīl): Türk musikisinde bir büyük usul. 24 zamanlı ve 17 darblıdır. Sakıyl usulünün yarısı çıkarılarak elde edilmiştir.

nīm sakīl ile berefşān usūllerinin birleşmesinden hāsıl olur [HAN (42/3); 46/12]

Eserin "Esmā-i Uṣūl" bölümünde sadece adı geçen bir usul ismi. [KİM 161/11]

nīşābūr: F. Türk musikisinde bir mürekkep makam. Türklerin makamlarına vermekten çok hoşlandıkları ve onların ufuk genişliğini ve cihangirlik vasfını gösteren coğrafya isimlerinden biridir.

nīşābūr nevā ve ḥüseynī ve nevā ve nīmanīm ile ḳarārı dügāh ide [KTRM 181b/9b]

nişābūr āġāze idüb iḫtirā'ında beyāna ḥācet yokdur [AND 7/b; 8/b; 11/a; 14/a; 14/b; 18/b; (29/a)]

büselik āġāzesini żāi' idüb nişābūr perdesi olur [KİM (9/16); 45/17; 55/14; 83/17; 89/4, 7, 10; 91/6; 125/2, 133/10; 139/6, 153/12]

nişabūrek (nişāverek, nişāvūrek, nişāvürek): (F. nişābūr'dan küçültme ekiyle nişābūrek) Musikimizde en az üç asırlık bir şed makam.

nişābūrek çārgāh āġāz edüb ḥüseynī yüzünden māye ḳarār eder [YD 14/9]

pes bu bestenigārdur ki maḥaṭṭı rehāvī ola bir daḫı nişābūrekdür [LZE 40b/7]

nişābūrek oldur ki pençgāh ḫānesinden nevā āġāze idüb yuḳaru ḥüseynī ḫānesin daḫı seyr idüb... [KTRM 176b/54; (181a/91)]

nişābūrek dügāh perdesiniŋ ittişāli ve dügāh perdesinden āġāz ile nişābūr āġāze idüb iḫtirā'ında beyāna ḥācet yokdur [AND 16/a; (29/a); 36/b; 37/a]

nişāverek oldur kim hicāz āġāz ide [HBA 144a]

nişāvūrek işit neye dimişler. [SEM 15b/2]

nişāvürek oldur ki çahārgāh başlana, duta, ḥüseynī ola ve ine, māye ḳarār ide. [117b/07; (120a/13)]

nişāvürek oldur ki çārgāh āġāz ide [KY 63; (66); 93]

nişān: F. Telli çalgıların sap kısmında konulan işaretler.

tā ki nice nişāndan nice naġme ḳopar, anı bileler. [ŞİE 16a/07]

niyāz: (F. niyāz "yakarma"dan) Musikimizde yüz elli yıllık bir birleşik makam.

niyāz ḥicāz āġāze idüb ışfahān ḳarār ider [AND 16/b; 36a]

nīze: F. Çengin dışına bağlanan destek.

ve çengüŋ yüzinde bir aġac daḫı vardur ki, aŋa nīze diyü ad ḳomışlardur. Anı daḫı yigirmi dört baḫş ideler. …Ve bu nīzeyi dört yirden cengüŋ yüzinden muḥkem baġlayalar. [ŞİE 99b/07]

nota: (İtal. nota) Musiki seslerini belirtmek için kullanılan işaretler ve bu işaretlerden meydana gelen musiki yazısı.

bir taraftan notanın gereği gibi lüzumu anlaşılarak eski ve yeni āsārın kāffesinin notaya alınmalarına i'tinā edilmesi… [HAN (21/18), 19; 23/1, 25; 24/30; 25/10; 34/16; 48/13

nun be: Ar. Metinde en tiz ses olarak kabul edilmiştir. Bu hususta metnin "19/b" sayfasındaki şekle bakılabilir.

noḳṭa-i muntaṣıfa nun be yazdılar [LZE (18b/5), 6, 8; 26b/1]

nühüft: (F. nuhuft "gizli"den) Musikimizde yegâh makamına aşîran (mi) perdesine nakledilmiş bir uşşak dörtlüsü ilâvesiyle elde edilen, en az altı buçuk asırlık bir birleşik makam.

müberḳa' yüz dutar şeh-nāz içinde
nühüfte perdesi var sāz içinde

"müberka şehnaz perdesinde yüz tutar, saz içinde nühüfte perdesi var(dır)." [ÇN 610]

aḳsām-ı ġarībesindendür ve birisi daḫı nühüftdür [LZE (38a/6), 8; 54b/7]

nühüft oldur ki tīz dügāh ḫānesinden ışfahān āġāze idüb aşaġa ḥicāzda ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (180b/89); 181b/6b]

nühüft dedikleri budur bil iy şāh. [SEM (16b/11); 19a/4]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür… on yidinci nühüft…[ŞİE 117a/07; 118b/05]

nühüft oldur kim tīzi yirden dügāh āġāz ide [HBA 106a; 144b; 145b]

nühüft oldur ki tīzden dügāh göstere [KY 53; 55; 63; 64; (67); 68; 94]

nühüft nevā āġāze idüb 'aşīrān ḳarār ider [AND 15/b; (24/b); 31/b]

nühüft tīz dügāhdan ḥareket idüb ışfahān yüzünden iner ḥicāz gibi ḳarār ḳılar [KİM 45/22; 61/14; 103/5; 107/1; 139/5; (153/6); 173/18]

nühüft muḫayyer āġāz edüb 'uzzāl yüzünden çārgāh ḳarār eder [YD 15/4]

nühüft-i ḳadīm: Türk müziğinin eski mürekkep makamlarından biri olup zamanımıza bir nümunesi kalmamıştır.

nühüft-i ḳadīm muḫayyer perde perdesinden 'uşşāḳ āġāze idüb 'uzzāl ḳarār ider [AND 15/b; (24/a); 30/b]

nüvaḫt: F. çalgı çalma.

zühre yire inübeni sāzın nüvaht iyler ise

āşıkun işreti sensüz gözi ol yana gitmeye

“zühre yere inip sazını çalar ise aşığın işreti sensiz gözü o tarafa gitmesin.” [YED 2/8]

hem siyāset hem nüvāziş hem nüvaḫt

hem ḫiṭāb u hem ‘itāb hem nerm ü saḫt

“Ölüm, ceza, çalgı çalma, emir, azar, yumuşaklık ve sertlik gibi şeyler.” [GAR 713/3]

nüvāḫte: (F. nevāḫten). Çalgı çalma.

geh luṭf ile nüvāḫte-i ‘ışḳ-ı pāk-mėn. “gah lutf ile temiz aşkla çalgı çalarım” [BHD XXIII/4]

nüzhe: Ar. Kanuna benzer eski bir çalgı türü.

imdi ma‘lūm olsun ki çengden geçdükde, nüzheden yigrek sāz olmaz. Bu nüzhe didükleri sāzuŋ yüz sekiz kirişi vardur. Ve bu sāzı Mevlānā ‘imām-ı ‘āmil-i kāmil Safiyü'd-dīn ‘Abdü’l-mü’min taṣnīf eylemişdür…Ve bu nüzhe didügümüz sāz dört bucaḳludur. [ŞİE 101a/05(2),08]

oḳıt-: (nağme için) Okutmak.

niteg kim ḫusrav ol nāme oḳıttı anıŋ şīrīn sözinge ḥayret ėtti. “nasıl ki husrav nağme okuttu onun tatlı sözüne hayret etti.” [HŞ 2887; 2472]

oku-: (Şarkı, türkü vb.ni) Sesli olarak nağme ile söylemek.

ne pek pest derekede ve ne de tīz derecede dolaşamaması ve hānendegānın mutavassıt sedalarda okumaları hālinde…[HAN (23/34)]

şāh manṣūr perdesinde ḫānendeler bu maḳāmda taṣnīf olunan nesneleri degme ḥāl ile okuyabilürler. [KİM (85/16); 187/2, 8, 9, 10, 17]

okun-: (şarkı) Söylenmek.

çün cümle ol maḳūle pişrevāt ḳavl-i cedīd üzre okunabilürler [KİM 87/16]

oluk: Bir çeşit çalgı, saz. [ETZ 16b-13]

on iki cedvel: On iki makamın gösterildiği tablo.

çün bu ḳā‘ide tamām oldı, on ki maḳāmuŋ daḫı devrini beyān idelüm bu on iki cedvelde tā mübtedīlere āsān ola. [ŞİE 83b/13]

on iki maḳām (on iki maḳām): T.+Ar. 1. 12 yanaşık sesten müteşekkil dizi (dizi onikilisi). 2. Birbiriyle 12 ses aralıkta olan iki nota (yegah ile muhayyer gibi)(onikili aralık) 3. Armonide 12 ses aralıklı uygu (ahengi onikili).

çün bu ḳā‘ide tamām oldı, on ki maḳāmuŋ daḫı devrini beyān idelüm, bu on iki cedvelde tā mübtedīilere āsān ola. [ŞİE 83b/13]

oniki maḳāmıŋ ṣadāsın aḫz itdükden ṣoŋra... [KTRM 178b/67; (179a/68)]

oniki maḳām altı ve bir rivāyetde yedi āvāze yirmidört şu‘be ve terkībāt-ı nā-mütenāhiyedir [AND 4/a]

dāire-yi evvel oniki maḳām [YD 12/2]

on iki perde: bk. on iki maḳām.

gerek ki dünde ve günde on iki perdede ben, Hezār cān-ıla medḥüŋi dāyimā idem. [ŞİE 5a/12]

opera: Lugat manası “eser” demektir. İtalyancada “musikili eser” manasında “opera in musica”dan alınarak, başından sonuna kadar musikili olmak üzere orkestra refakatiyle icra edilen hazin veya şen mevzulu tiyatro eserlerine “opera” denilmiştir.

Avrupalıların operalarını irā‘e edebiliriz [HAN 48/10]

orġuştek (arġuştek, urġuştek): Nevāyi’nin kaydına göre koşukların bestelenmesinde kullanılan bir usuldür.

raiyetge sera ve bag andin mamur. Ve sipahige kām u ferag andin mevfur. Andin kiceler etrak zuafası işi orguştek. “oun sayesinde halk evini barkını bağını bucağını bayındır gördü. Ve askerler kazançlarını ve yenmelerini ona borçludur. Onun sayesinde Türk kadınları geceleri orguştek çalarlar.” [AL s.100]

yana ḳoşuḳdur kim urġuştek uṣūlıda şāyi‘dür ve ba‘żı edvār kütübide ol uṣūl hem ẕikr boluptur. “yine koşuktur ki urğuştek usulünde olup bazı edvār kitaplarında bu usul zikr olunmuştur.” [MDF BN 276a-6]

andın kiçeler etrāk żu‘afāsı işi arġuştek ve eṭfāl verzişi aḳ süŋek “ondan sonra geceler türklerin güçsüzlerinin işi arguştek usulü (çalmak) ve çocukların işleri beyaz kemik.” [MK 6b/13]

ḫoş ol ki bezmde aylar taparda arġuştek “hoş ol ki mecliste orguştek aylar bulur” [BV 321/9]

oyna-: Dans etmek.

ḫalḳ ḫuş gülgeşt eterler ġunça teg oynap külüp

kunc-i miḥnat tur dagi men yıġlayu ḥasrat bile

“ben hasretle mihnet köşesinde ağlarken, halk gonca gibi gülüp oynayıp gül bahçesinde gezerler.” [GD 12:2]

yekler oyunın oynayu küdeyü yırlayu ayaların

“o şeytanlar oyunlar oynayarak, dans ederek yumruklarını sıktılar.” [EUDÇ s.181; 44/36]

bedük tag teg etözin onayu “büyük dağa benzeyen vücutlarıyla oynayarak...” [EUDÇ s.180; 19/11]

amma ma‘lūm olsun ki bular bu ‘ilmi tasnif ḳılduḳlarından ġaraż, çalmaḳ ve oynamaḳ degüldi. [ŞİE 8b/10]

ḳızuŋ ḳaftanını geydi, çal mere deli ozan ere varan ḳız menem oynayayım didi. [DK 23/12, 98/1, 112/11, 112/13, 113/7, 113/11, (113/12), 114/5, 114/6, 114/7, 114/8, 114/9, 114/12, 135/11, 137/5, 140/7, 176/2, 176/11, 185/9, 204/10, 217/6, 248/8, 279/4, 287/13]

ḳulaġını ṣaḳlasun oynamaḳ işitmekden, sāz işitmekden “oyun duymaktan ve saz duymaktan kulağını sakınsın” [KF 128b/2]

oyun (oyuġ): 1. Dans, oyun. [EUDÇ s.181]; [ÇBH s.62]; [BV (111/3); 136/6; 185/5; 588/10]

yekler oyunın oynayu küdeyü yırlayu ayaların “o şeytanlar oyunlar oynayarak, dans ederek yumruklarını sıktılar.” 44/36

uşattı şīşe vü cām u ḳadeḥni bezm içre

oyun ṭarīḳını ṭıfl-āne iyledi ol şūḫ

“o şuh mecliste kadehini kırdı ve çocuk gibi dans usulünü eyledi” [BV (111/3); 136/6; 185/5; 588/10]

2. Saz, şarkı.

yekler neŋ alın altagın tevin kürin belgürtmiş yır oyun üni ol “şeytanların yalan, hile, aldatma amacıyla söyledikleri şarkı sesidir” 231/19

on ḳat ḳas oyun yaŋḳusı eşiḍilür “on kat güzel şarkı sadāsı işitilir” [ETŞ 29a-70, s.292]; [KöB 101]; [EUTS s.145]

oyunçı (Uyg. oyunçı; Çağ. oyunçı; EAT oyuncı): Çalgıcı, oyuncu, dansçı. [EUTS s.145]; [TAR 177]; [RS 202c/3]

perìler aṭ üze bolup revāne oyunçılar çalıp çeng u çaġāne. “periler at üzerinde yola koyulup, oyuncular çeng ve çegane çalıp…” [HŞ 4097]

ozan: (EAT ozan, ozaŋ; Kıp. uzan): Halk şairi, saz şairi, toplantılarda sazla şiir söyleyen kimse. [TAR 177]

ḳızuŋ ḳaftanını geydi, çal mere deli ozan ere varan ḳız menem oynayayım didi. [DK 5/8, 5/9, 5/9, 7/5, 7/7, 15/6, 29/6, 57/7, 100/9, 100/10, 100/10, 100/12, 100/13, 101/2, 101/3, 103/6, 103/6, 103/7, 104/4, 104/8, 104/9, 104/10, 104/11, 104/12,

104/13, 105/1, 106/6, 106/7, 106/8, 106/10, 106/11, 106/12, 106/13, 109/11, 110/13, 111/4, 111/11, 112/9, 112/13, 113/1, 113/11, (113/12), 114/12, 115/4, 169/11, 174/2, 189/13, 281/13]

yakşı uzandur "iyi kopuz çalup türkü söyleyendir" [Kİ s.13]

ozmaġ: Nevāyi'nin verdiği bilgiye göre ozanların kopuz eşliğinde okudukları bir şarkı türüdür ki hiçbir vezne uygunluk göstermez.

çün ozanlarnıŋ ozmaġı ve özbeklerniŋ buday-budayı híç vezn bile rāst imes "ozanların ozmagı ve özbeklerin buday-budayı hiçbir vezne uygunluk göstermez" [MDF SF 657b-24]

öt: Ses, sada. [TAR 182]

ötegen: Çok öten, çok ses çıkaran. [TAR 182]

pdaḳ: Skr. Pādaḳa 'manzume parçası' [EUTS s.157 (U:III:30,32)]

pençgāh: F. Farsçada "beş makam" anlamına gelen bu makam Türk müziğinde rast ve beyati dizilerinden oluşan mürekkep bir makamının adıdır. Yaklaşık olarak XV. yüzyılın başlarından beri kullanılmaktadır. Başlangıçta çok kullanılmasına rağmen daha sonraları bu itibarını yitirmiştir. Bu makamdan bugün elde sadece 77 parça eser kalmıştır.

dü-gāh u hem si-gāh u çār-gāhı
nihāvend ü ḥüseynī penç-gāhı
"dügah, segah ve çargahı; nihavend, hüseyni ve pençgahı." [ÇN 605]

muḫayyer ḥaḳīḳatde pençgāh-ı aṣldur maḥaṭṭı nevā ola [LZE (37b/4); 37a/4, 8; 54a/7]

pençgāh ḫānesiniŋ bir miḳdār mūmun çekesin [KTRM 176b/54; 176b/56(4); 177a/58(2); 177b/60(2); 177b/61(6), 62; 178a/64(2), 65(3), 66(2), 67(5); (179a/68(3)), 71, 73(2),74, 75; 179b/77, 82(2), 83; 180a/85; 181a/91; 6b; 13b]

ḫurūc it perde-i pençgāhdan iy yār [SEM (8b/7); 9b/12; 10a/4; 10b/6; 11a/3; 13a/6; 15a/3; 19a/4; 22b]

pençgāh oldur ki ışfahān başlana, rāst ḳarār ide. [ŞİE 117a/03; (118a/02)]

dügāh ve sigāh ve çārgāh ve pençgāh ve ḥüseynī [HBA 112a; 112b; 113a; 113b; 114a; 114b; 115a; 116a; 116b; 118b; 142b; 144a; 145b; 148b; 150a; 150b; 151a; 151b; 152b; 153b; 154a; 155a]

pençgāh yüzünden dügāh ḳarār ide [KY 59; 60; 62; 64; (66); 68; 94; 98; 99]

rāst ḳarārgāhına inüb pencgāh maḳāmı icrā olunur [KİM 45/17; 49/17; 83/17; 87/12, 14, 17, 89/1; 91/14, 15; 123/19; 125/2; (133/11); 137/25; 143/1, 3, 6, 7, 12; 147/7, 10, 14; 149/7, 12; 151/3, 28; 153/12; 157/12]

ve yana penc-gāh ‘amelidür kim Mevlānā Kātibíniŋ ol şi‘ri ki maṭla‘ı budur kim: “ve yine penç-gah amelidir ki Mevlana Katibinin şu şiirine ki matla‘ı budur:” [HP Ü394b/26]

velīkin bu ġazeldür ḫatm-ı defter

tüzüp penç-gāh sāzın aytay ezber

“lakin defterin sonundaki bu gazeldir, pençgah sazını çalıp ezbere söyleyeyim.” [SAMT 301]

pençgāh perdesi: XVII. asırdan önce neva (re) perdesine verilen ad.

“pençgâh ve ‘aşīrān perdesine ‘acem vesāirlerine daḫī şunlar miṣilli isimler isti‘māl eylemişlerdir” [AND (8/b); 30/b]

pençgāh-ı aṣl: Türk müziğinin en eski makamlarındandır. Pençgah beşlisinin sadece bir geçki mahiyetinde bulunup rast ile karar veren pençgah nevidir.

pençgāh-ı aṣl āġāze idüb nevā perdesine geldikde nevā perdesinden… [AND 15/b; 17/b; 18/b; (22/a); 33/b; 36/a; 36/b]

pençgāh-ı ‘ırāḳ: Kantemiroğlu’nun edvarında pençgah ve ırak makamlarının terkibi ile oluşan mürekkep makamdır.

pencgāh-ı ‘ırāḳ pencgāh gibi ḥareket idüb ‘ırāḳ kılar [KİM 139/11, 157/12]

pençgāh-ı kūçek: Türk müziğinde bir birleşik makam.

pençgāh-ı kūçek āġāz ide [HBA 150a]

pençgāh-ı zāid: Türk müziğinin en eski mürekkep makamlarındandır. Pençgah beşlisi ile karar veren ve bu beşlinin kuvvetli rolü bulunan pençgah nevidir.

amma pençgāh-ı zāidden farkı eczā-i terkībden bedihidir [AND 15/b; 17/b; (18/b)]

perde: 1. F. “ses” manası ki asıl ve bugün en fazla kullanılanı budur. “dügah perdesi, hisar perdesi...” gibi ki belirli sesleri gösterir. [MT 1815; 1832; 3816; 3821; 3822; 3823; 3824]; [ŞD Me.I/48; K.X/14; G.LXIX/5-3]

har ḳaçan kim ‘ayş u ‘işrat pardasin sāz eyleseŋ

öz başıŋ üçün saġınġay sen meni gah gāh umid

“ne zaman ki içki ve eğlence perdesinden çalsan, kendi başın için beni zaman zaman ümitle düşüneceksin.” [GD 39:5]

ay köŋül çeng köter perde-i şāhān birle

ney kibi nāleni tüz naġme-i sūzān birle

“ey gönül şah perdesinde çeng çal, ney gibi yakıcı nağmelerle inle.” [ŞHD 69b-l; 73a-8; 92a-5; 116a-9; (160a-12)]

tā dil-i dīvāne ol aynı hevāsın ḳıldı sāz

perde-i ‘uşşāḳ ara ḥayret nevāsın ḳıldı sāz

“divane gönül o aynı hevesini düzenledi. Uşak perdesinde hayret nağmesini düzenledi.” [YE 97/1]

bu perde ‘uşşak hissini [u]rmadı “bu perde uşşak makamını çalmadı” [ÇG 86/8; 87/9; (88/7)]

küntü kenzen perdesinde ‘ārif ü ma‘rūfnuŋ

remzini iẓhār ḳılmaḳlıḳa tālib ḥüsn ėrür

“küntü kenzen perdesinde arifin ve bilinenin işaretini aşikar etmeye talip güzelliktir.” [ŞAD 38/3]

ba‘żına perde dirler ve ba‘żına girift dirler [LZE 18a/10]

daḫī şunlar bilmez bāng ü perde [SEM 2a/8, (2a/12), 13; 3b/11; 5a/5; 5b/8; 8a/7; 8b/3, 7(2), 11(2), 12; 9a/3 (2), 6, 7, 10; 9b/12; 10a/3, 6, 7; 10b/6, 10(2); 11a/2, 3, 9(2); 11b/3, 6, 9; 12b/2; 13a/1, 4, 11; 13b/10; 15a/6; 15b/3; 16a/5, 6; 16b/2]

her bir perde ve tarında muḥkem āhenk eyleyüb… [YD 12/8]

ve üstādlaruŋ ba‘żısı ḥicāz perdesinde ḫilāf itmişlerdür…[ŞİE 58a/12; 59a/04]

oḳıdılar kelip tapġınga kirdi ‘āşıḳlar perdesin çal tėp buyurdı. “çağırdılar gelip hizmetine girdi, aşıklar perdesini çal diye emretti.” [HŞ 1057; 2091; 3825; 4011; 4527; 460; 2085; 2084; 1053; 2086; 1607]

ḥüseynī perdesi üzre tüzüp sāz

muġannī bu ġazelni ḳıldı āġāz

“çalgıcı hüseyni perdesinde saz çalıp bu gazeli söyledi.” [MuN 22]

yatma yatasın besī ṣubḥ sāzın it

zühre çü dizdi perdede rāst-nevāyı zīr ü bem [AD (434/4); 292/2]

rāst ışkuŋ perdesinden sāz it

nāleŋi ankā-y-ıla dem-sāz it [İSK (129/1333), 129/2801]

urılmış at ḳılından perdesi var

çalar her naġmede yüz ḫurdesi var

“at kılından yapılmış perdesi var, her nağmede çalar yüz nüktesi var.” [ÇN 307; (594); 595; 608; 610; 618; 760; 776; 784; 807; 830; 904; 1056; 1146; 1152; 1159; 1226; 1227; 1228; 1314; 1315; 1316; 1370; 1412]

‘arbede vü ceng nidür ez-güzāf

perde bile sözleli tā-key bu lāf

“boş yere bu kavga ve gürültü nedir, nağme ile ne zamana kadar böyle laf edeceksiniz?” [TSA 322b/11; (323a/6),7,8; 325b/3]

2. F. Klasik Türk şiirinde “makam” anlamında da kullanılmıştır.

...ḥüseynί perdesinde...[SAMT 140]

pençgāh ḫānesiniŋ mābeynine bir perde baġla [KTRM 176b/56(2), 177a/56(9), 57,58(2); 177b/61(2), 62(2); 178a/64, 65, 66, 67(2); (179a/68), 73; 179b/81, 82; 180a/85(3); 180b/86(2), 88; 181a; 3b; 4a; 5a; 5b(3); 6a; 8a; 11b; 12a; 12b; 14a(2); 17a]

bir perdeden bir perdeye varduġı yirde bulınur [HBA (60b); 101b; 105a; 106a; 106b; 107b; 109b; 110a; 110b; 112a; 113a; 113b; 114b; 115a; 115b; 116b; 117b; 119b; 130b; 131a; 131b; 132a; 133b; 134a; 134b; 145b; 146a; 147a; 152a]

fülan perdeye fülan āvāzeye fülan şu‘be diyü ad viresin [KY 68; (69)]

murād ancak perde ise perde lafżı ile muḳayyed maḳām ya terkīb ise muṭlaḳ zikr olunur [AND 5/b; 6/b; 7/a; 7/b; 8/a; 9/a; 9/b; 17/a; (17/b); 25/a; 25/b; 28/a]

temām perdeleriŋ ḥurūfı on altıdır [KİM 3/14; 3/15; 5/1, (2), 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20; 7/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21; 9/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17; 11/1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 19; 13/4, 15; 15/3, 4, 6, 15, 16; 17/9, 10, 16, 18; 19/10, 11, 12, 15, 19; 23/2, 3, 6, 7, 9, 14, 15, 16; 25/4, 5; 27/2, 3, 9, 11, 16, 18; 29/5, 7, 11, 13, 17, 18; 31/2, 3, 4; 33/17, 18; 35/3, 8, 17; 39/2, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 17; 41/4, 10, 11, 12, 13, 17, 19, 21; 43/1, 3, 4, 6, 7, 8, 11, 15; 45/4, 5, 6, 10, 12, 13, 15; 47/5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 20; 49/2, 11, 12, 13, 14, 15, 16; 51/4, 13, 14, 15, 19; 53/3, 6, 7, 10, 12, 16, 18; 55/7, 8, 9, 10, 11,12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20; 57/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 19; 59/1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 15, 16, 17, 18, 19; 61/4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 17, 18, 19, 20; 63/2, 9, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 65/2, 3, 4, 5, 6, 8, 12, 13, 14, 15, 16; 67/1, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 17, 19, 20; 69/1, 2, 3, 4, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 20; 71/1, 2, 3, 5, 6, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 20; 73/1, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17; 75/2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19; 77/2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 14, 16, 17, 19, 20, 21; 79/1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 20, 21; 81/1, 2, 3, 4, 5, 6, 14, 15, 16, 17, 18, 19; 83/1, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 20, 85/3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 18, 19; 87/1, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10; 89/2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 18, 19, 20; 91/1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18; 93/4, 5, 6, 7, 9, 12, 16, 19, 20; 95/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 16; 97/1, 2, 3, 9, 10, 11,

12, 13, 15, 19; 99/8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20;101/1, 10, 11, 12, 13, 14, 15; 103/7, 8, 9, 10, 15, 16, 17, 18, 19, 20; 105/2, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20; 107/2, 4, 6, 7, 8, 9, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21; 109/1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18; 111/5, 6, 7, 10, 11, 13, 14, 15; 113/3, 11, 13, 18, 21, 24; 115/1, 3, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 18, 21, 22; 117/3, 5, 7, 10, 14, 22, 23; 119/1, 3, 9, 10, 11, 14, 17, 20, 23; 121/1, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 13, 16; 125/7, 8, 9, 10, 13, 16, 20, 21; 127/15, 16, 17, 19, 21, 22; 129/1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21; 131/1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18; 133/1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 17; 135/1, 2, 3; 139/13, 14; 141/4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13; 143/1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13; 145/1, 2, 3, 4, 7, 8, 11, 12, 14, 15, 17; 147/2, 3, 5, 6, 7, 10, 13, 14; 149/1, 2, 3, 6, 8, 10, 12, 15, 16; 151/3, 10, 14, 15, 16, 21, 24, 25, 27, 28, 30, 33; 153/2, 4, 7, 11, 12, 14, 15, 23, 24, 27, 30, 31, 32, 33, 157/3, 6, 8, 9, 10, 15, 16, 17, 18, 19; 187/2, 19]

mūsıḳīde dahi perdelere delālet etmek üzere bir taḳım işaret vaz' ve ittiḫāẕ edilmiş… [HAN (23/16), 22, 25; 24/28; 25/11, 14, 19, 21, 25, 27, 28; 26/15, 33/2, 3, 4, 5, 24; 43/11, 12]

çargah perdesini gösterüb anda ḳarār ider [AND 10/b; (18/a); 18/b; 19/a; 20/a; 20/b; 21/a; 21/b; 22/b; 22/a; 24/a; 25/a; 25/b; 26/a; 28/a; 29/a; 30/a; 31/a; 32/a; 32/b; 36/a; 36/b; 37/a; 44/b; 45/a; 45/b]

otuz ikinci faṣl: Perdeler eṣerin bildürür. [ŞİE 12b/10]

3. Bazı sazların saplarına belirli sesleri işaret etmek üzere bağlanan bağ, kiriş.

ve daḫı şöyle gerekdür ki çeng-ile perdenüŋ arası üç açuḳ barmaḳ kadarı açuḳ ola. [ŞİE 99b/04]

4. Sesin tizlik-pestlik derecesi.

perde başla-: Beste icrasına başlamak.

Ebū Naṣr anda bir perde başladı ki, ol düşmenler biri biriyle barışdılar ve görişdiler. [ŞİE 112b/10]

perde çal-: Beste çalmak.

ve bu fenn ehline elbette gereklü budur ki her vaktde nice perde çala ve ne maḳāmda eyde, anı bile. [ŞİE 111a/12]

perde düzet-, perde düz-: Beste yapmak. [ŞİE 5b/06; 5b/01]

Baŋa si'ādet ve devlet çü senden irdi nevā, Nevāda perde düzetdüm du'ā saŋa idem. [5b/06]

perde-i yegāh: Yegah perdesi.

elbette bir perde-i yegāh tutub cümle maḳāmāt… [YD 12/7]

perde-sirā: F. Şarkı söyleyen.

gül serā-perde düzetmiş girü cilve urmaġa

ol serā-perde içinde bülbül uş perde-sirā [AD (VII/6); 675/6]

pest (pes): F. (Ses için) Yavaş ve alçak, pes.

ne miḳdār bālā ve pest olur ise dest-i şākirtte mümkündür [YD 12/11]

bu ġamlar aşaġıya doġru yānī pest olarak teselsül edebildiği gibi… [HAN (23/31), 32, 34; 33/3]

terennüm-i āyīn tīzden olduġu sebeb ile pesini aṣl ittiḫāz eder [AND 36/b]

peşrev (pīşrev): (F. piş "ön" ve rev "giden" ile piş-rev) Çoğunlukla fasılların başında çalınan dört haneli saz eseri.

gerek peşrev ve gerek beste ve emsali her birinin seyrinde ḥadd-i i'tidāl şarṭdır [AND 41/a]

ve bunda birḳaç ṭarīḳa ki anlara pīşrev dirler, ol ṭarīḳalaruŋ ṣūretin bildürmek-içün yazalum ve ol pīşrevüŋ altında zaḥmelerinüŋ ḥisāblarını Türk dilince yazalum. [ŞİE 81b/03]

ol maḳāmda bir pīşrev çala [HBA (98a); 98b; 99a]

ekṣer pīşrevler ve muvaşşaḥlar bu nev' iḳā'da olurlar [LZE 47b/10]

taṣnīf olunan pişrevleri ve besteleri uṣūl ile oḳuyamazlar [KİM (13/9); 17/1, 15; 25/9, 31/12; 33/19; 39/3; 43/11; 59/21; 63/6; 79/17; 101/4; 109/19; 115/13, 117/12; 135/17, 20; 161/7; 163/1, 2, 3, 5; 169/4; 171/7; 185/6, 8, 11, 13, 16; 187/11, 16]

sāzendenin bir ḥüseynī ve bestenigār pīşrevi… [HAN (20/23); 43/22]

tā her kişi ki bu yazılan ṣūrete baḫıb ol pīşrevi 'amele getürse ve zaḥmeyi didügümüz yire ursa. [ŞİE 81b/07]

pīşe: F. Bir tür ney, kaval.

pīşe bir nāydur ki anı ḳamışdan düzerler ki ġayet degmiş ola. [ŞİE (98a/04); 98b/03]

oturdı ḳayra 'işret söz ḳıldı burunḳı pīşesin āġāz ḳıldı. "geriye oturdu içki içti konuştu önce sazıyla başladı." [HŞ 1254; 1582; 1596; 1922; 3054; 3232; 3588; 3925; 4205; 4251; 2131; 2947; 3034; 2396; 2655]

pişrevāt: F. Peşrevin çoğulu, peşrevler.

ve birḳaç pişrevāt vech-i meşrūḫ üzre tasnif olmış [KİM (87/14), 16]

pürgü: Zurna. [NK 259]

pür-laḥn: F.+Ar. Ezgiyle dolu, ezgili.

çūn ki her ṭuḳbedin çıḳıp pür-laḥn

boluban pür-ṣadā yėtinçi ṣaḥn

“her tukbeden nağmeler çıkarak yedinci meydanı sesle doldurdu” [SS F_1 304b-19]

pür-ṣadā: F.+Ar. Çok sesli, sesle dolu.

çūn ki her ṭuḳbedin çıḳıp pür-laḥn

boluban pür-ṣadā yėtinçi ṣaḥn

“her tukbeden nağmeler çıkarak yedinci meydanı sesle doldurdu” [SS F_1 304b-18]

raġşek: Raksetmek, dans etmek. Bu kelimenin Arapça ra‘şe kelimesine gelen /+k/ ekiyle yapıldığı düşünülmektedir. Nitekim Türk halk oyunları arasında ‘titreme horonu’ adını taşıyan bir tür de bulunmaktadır. [ZT T35a/4]

rāḥat-fezā (raḥātfezā): Ar.+F. (Ar. rāḥat ve F. fezā – efzā “arttıran” ile rāḥat-fezā – rāḥat-efzā) Hicaz, hümayun ve uzzal makamı dizilerinden birine hüseyni aşiran perdesinde hüseyni beşlisinin eklenmesiyle meydana gelen mürekkep makamdır.

rāḥat-fezā ‘acem āġāze idüb ‘ırāḳ ḳarār ider [AND 16/a; (29/a)]

raḥātfezā ḥüseynī ‘acem gerdāniye ba‘dehu ‘acem seyr ile dügāhdan inüb... [KTRM 181b/1b]

rāḥatu’l ervāh (rāḥatü‘l-ervāḥ, rahātü‘l-ervāh, rāhātü‘l-ervāh): (Ar. rāḥat ve ervāḥ “ruhlar” ile rāḥatü’l-ervāh) Türk musikisinde hicaz, hümayun ve uzzal makamı dizilerinden birine ırak perdesinde segah üçlüsünün veya dörtlüsünün ilave edilmesiyle meydana gelir oldukça eski bir terkip olmasına karşın günümüzde örneğine az rastlanır.

rāḥatu’l ervāh oldur ki ḥicāz tamām āġāze idüb ‘ırāḳ ḳarār idersiŋ [KTRM 176b/55; 181b]

nedür bil rāḥatü‘l-ervāḥ iy yār. [SEM (14a/3), 5]

Terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …otuzıncı rāḥātü’l-ervāh,… [ŞİE (117a/12); 119a/13]

rahātü‘l-ervāh oldur kim hicāz āġāz ide [HBA 143b]

rāhātü‘l-ervāh oldur ki ḥicāz göstere ine ‘ırāḳ evinde ḳarār ide [KY 63; (65); 94]

rāḥatü’l-ervāḥ ḥicāz āġāz edüb ‘ırāḳ ḳarār eder [YD 13/16]

rāḥatü’l-ervāḥ ḥicāz gibi ḥareket idüb ‘ırāḳ[da] ḳarār ider [KİM 45/22; 47/15; 67/18; 103/6; 107/20; 131/18; 139/8; (153/26)]

rāḥatü’l-ervāh ve müste‘arı ‘ırāḳ ḳalınca revnak-nümā ve ḥüseynīyi ‘ırāḳ ḳalınca… [HAN 32/14]

rāh-ı kerd (rāh-ı kürd): (F. “Kürd yolu”) XV. asır Türk musikisinde 44 zaman ve 10 darblı bir büyük usul. Zamanımıza kalan örneği yoktur.

beşinci rāh kerd altncı muhammes [KH 28; (69)]

raḳḳāṣ: (Ar. raḳṣ "oynamak"tan raḳḳāṣ) Rakseden erkek, köçek.

semā-ı ḫāne-i felekde raḳḳāṣ-ı mihr ve māh urduḳda [KTRM 174b/31]

nedīmlükke ṣüreyyā ḫāṣ bolmış 'utārid oynayu raḳḳāṣ bolmış. "Süreyya arkadaşlığa has olmuş utarid oynayarak dansçı, rakkas olmuş." [HŞ 1502; 4038]

ḳılmay ol zühre-cebīn bezmde bir devr-i semā'

ni üçün boldı ikin şīfte köŋlüm raḳḳāṣ

"o yüzü zühre yıldızı gibi parlak olan mecliste sema ederek dönmeyecek, acaba ne için gönlüm rakkasa tutkun oldu?" [İD (168/3); 172/3]

ni üçün boldı ikin şīfte köŋlüm raḳḳās "acaba bu tutkun gönlüm neden rakkas oldu?" [BV 271/4]

mīhmān bolmaḳ imiş cān öyide

yār kim köŋlüm boluptur raḳḳāṣ

"yar olmak can evinde misafir olmakmış ki benim gönlüm köçek olmuş." [FK 288/3]

ġonçe yaŋlıġ köŋlümi yüz nāz ile ḳan ittiler

şūḫlar bí-bāklar ü raḳḳāṣ u ḫōş-reftārlar

"şuh güzeller, korkusuzlar, rakkaslar ve güzel yürüyüşlüler gonca gibi gönlümü, yüz naz ile kan ettiler." [YE 49/3]

ve tört miŋ öylük sāzende ve gūyende ve raḳḳāṣ ve ehl-i ṭarab Hindūstāndın köçürüp alıp kildi "ve dörtbin evlik çalgıcı, şarkıcı, rakkas ve eğlence ehlini Hindistandan getirtip alıp geldi" [AŞNR A728b15]

ota meclisinde raḳḳāṣ u semā'-ı ḳurṣ birle

ḳopuz u sıbızġu ney tüz diyelim

"oda meclisinde rakkas ve yuvarlak gökyüzüyle kopuz, sıbızgı ve ney çal diyelim." [ŞHD 107a-l; 107a-5; (164b-12)]

yanıda bir ṭabl-ı hindī çalġuçı

hindu-yı raḳḳaṣ ayalġu alġuçı

"yanında bir hint davulu çalgıcısı, Hint dansçı nağme alıcı " [LT B25b-639] biridin ḳutulmaḳḳa çün ḫāṣ olup

yana bir semā'ıġa raḳḳāṣ olup

"birinden kurtulmaya özel olup yine bir semaya rakkas olup" [Sİ R414a-6273] baḥrnı çūn yėl ḳılıp raḳḳāṣ

çarḫ urardın bolup sefīne ḫalāṣ

“rüzgar denizi dansöz gibi sallarken gemi dönmekten kurtuldu.” [SS (R_1 344a-256); R_1 306b-20; F_2 229b-32]

ot ḳılıban baḥrda ġavvāṣlıḳ

taġ itiben çarḫ üze raḳḳāslıḳ

“ateş, denizde dalgıçlık yaparken, dağ gökyüzünde rakkaselik eder.” [HE 161]

ki ʿışḳuŋ yolına raḳḳaṣ olasın

ḥalāyıḳ ʿāmi vü sen ḫāṣ olasın [KaN 101a/13]

bu ḥāli rūşenī gördi hemendem meydāna girdi

er isteyüb atın sürdi ider cevlān ile raḳḳāṣ

“ruşeni bu hali gördü hemen meydana girdi, rakkas eş isteyip dolaşarak atını sürdü.” [BAT 2516]

raḳṣ (raḳs): (Ar. raḳṣ) Genellikle musikī eşliğinde ayakta yapılan, çeşitli ahenkli hareketler dizisi, oyun, dans. [DH s. 137/14, 192/16-17-20, 193/1-4-5-8-9-12-17-20-24,194/4-8-9-12, 236/5, 302/4, 192/13]; [HDD 01/08]; [KaN 101b/1, 101a/10, 102a/12]

oyun kültgü birle raḳṣ u ṭarab ḳılu başladı “oyun eğlence ile dans ve şenlik başladı” [KEn (248v10); 248v11]

fużūl raḳsḳa şayeste tegül. “lüzumsuz söz dansa layık değil” [MiN 68/17]

anuŋçündür ki nefs kendü ḳalıbın ḥarekete getürür ve raḳs itdürür [LZE 57b/8]

iş bu delīle kim eflāk raḳṣa girüb döndügi ḥaḳḳuŋ ‘ışḳıyle ḥareket ider [SEM (7a); 22a/6]

ve anuŋ biri ālāt-ı remidür raḳṣda ve anuŋ taḥḳīḳi oldur [HBA (101b); 133b; 138b]

çalardı raḳṣ uruben zühre çengi [SEM 3a/3]

ārif raḳs çıkarıp, hoş sema eder. [AH s.96, 402]

raḳṣ ėter köŋlüm hevā-yı mihrin ėylep zerrevār “gönlüm sevgi hevesini zerre gibi eyleyip dans eder” [BHD V/12]

tėfeler raḳṣḳa kirip tepelerindeki kişini yėrge kemiştiler “develer dans edip tepelerindeki kişiyi yere fırlattılar” [ÇG (93/1); 93/3]

maʿnīsi yoḳ lāfnı ḳoy iy bül-fażūl

raḳsḳa şāyiste degül bī-uṣūl

“Ey boşboğaz kişi! Anlamı olmayan sözü bırak! Usulsüzlük raksa uygun düşmez.” [HT 7b/66]

raḳṣ ḳıldım ẕerre tig tā kördüm ol aydın şuʿāʿ

hīç boldı ẕerre her ki kördi ḫūrşíd-peykeri

“bir toz tanesi gibi o parlak ışığı görüp dans ettim. O güneş yüzlüyü gördü ve zerre yok oldu.” [ŞHD 180a-7]

şeyẖḳa bu remzdin vaḳt oldı ẖoş

vecd ü raḳṣ eylep yıḳılıp ḳıldı ġış

“şeyhe bu işaretten (dolayı) hoş vakit oldu. Vecdle dans ederek yıkılıp hile yaptı.” [LT B42a-2338]

boldı cevzāġa tört köz ẖayrān

bėş ayaġ birle raḳṣ ėtip sereṭān

“yengeç beş ayak ile dans edip ikizler burcuna dört göz hayran oldu.” [SS F_1 295b-35]

varub ilçi ḳayṣere söyledi hem

ḳayṣer tācın atub raḳṣ eyledi hem

“elçi varıp kaysere söyledi, kayser tacını atıp dansetti.” [BAT 4068]

Benū İsrā`il anuŋ çevresinde durup raḳṣ iderler-idi, ve ırlarlar-ıdı; feraḥ olup eydürler-idi: “Sizüŋ ve Mūsā’nuŋ taŋrı’sı budur; Mūsā bunı bizüm ḳatumuzda unutdı, gendü ayruk yire isteyü gitdi” dirler-idi. [İKT (104b/2); İKT 129b12]

zira ol sazdan bu ṣūfi kim-durur

raḳṣa girmiş durmadın hey çarẖ urur

“Çünkü o işten raksa girip durmadan dönen bu sufi neci ve kimdir?” [GAR 631/6]

şeyād Ḥamzanuŋ köŋli senüŋ zülfüŋ semā‘ında

saçuŋ ucında raḳṣ urur ne ḥācetdür aŋa çalġu [MeN (47/8); 54/6; 262/1]

hezār destān oḳur her bir nevāda

işidüp raḳṣ urur kuşlar hevāda

“bülbül her bir nağmede destan okur, (bunu) duyunca kuşlar havada dans ederler.” [ÇN 375; (400); 624; 836; 941]

birbirine muştulayı her melek

raḳsa girdi şevḳ ü şādīden felek [SÇM II/108]

görürsin çü eş‘ar oḳuya ‘arab

deve niyete raḳṣ urup eyler ṭarab

“Arabı şiir okurken görürsün, deve ne için dans edip sevinir.” [FN 38/468]

ṣāḳiyā cām-ı ṣabūḥı tāze ḳıl bu demde kim

servi raḳṣ eyler güler gül bülbül ü ḳumrí öter [ADD (38-3); 240-6; 125-6; 156-3; 190-1]

raḳsa kilip oynap ‘ābidni yirge urdı “raksa gellip oynayarak kulunu yere vurdu” [GT 18/12; (128/8)]

raḳṣ ur-: Ar.+T. Raksetmek, oynamak, sıçramak. [TAR 187]

raḳṣa-zen: Ar.+F. Oynayan, rakseden, rakkase.

cāy-bāruŋ dūdi şevḳından çınār-ı raḳṣa-zen

ḳolların ṣalduḳça başın serv ü ‘ar‘ar depredür [MeN 359/2]

rāst: F. 1. Musikimizde rast beşlisi ve rast dörtlüsünün birleşmesinden meydana gelen, rast (sol) perdesinde karar kılan en eski ve basit makamlardan biri. 2. Musikimizde orta sekizlideki ırak ve dügâh perdeleri arasında yer alan, portede ikinci çizgide gösterilen “sol” sesinin adı, rast perdesi. [MT 1809; 3824]

ammā rāst içün nesne dimezler [LZE 32a/6, 7; 32b/2; 36b/9, 10; 39a/6; 54a/3; (55a/6), 11]

maḳām-ı rāst ve ḥicāzdan ḥūb ṣadā ile teġanni idüb bir āġāze itdi ki diller ile ta‘bīr ḳābil degil [KTRM 175a/33(3); (176a/45), 176b/56(3); 177a/58(5); 177b/61(4); 178a/63,64(6), 67; 179a/68, 73, 74(3), 75(6); 179b/77, 80(2), 81(2), 82, 84(6); 180a/85(4); 180b/86(2), 87(3), 88(5), 89(2); 181a(3), 92; 181b(2); 1b; 2a; 4a(3); 4b(2); 5a(3); 8b(4); 9a; 9b; 10b(2); 11a; 11b(2); 12a; 14a]

ki rāstı rāstdur ümmü’l-maḳāmāt [SEM (8a/5), 7, 9; 10b/8; 11a/7; 11b/4, 9; 12a/1; 13a/4, 7; 13b/2, 5; 14a/9; 15b/4, 8; 18b/10; 22b(2)]

rast kırḳıncı dāiredür [HBA (104a); 105a; 106b; 107a; 107b; 109b; 110b; 111a; 111b; 112a; 112b; 113a; 113b; 115b; 119a; 129b; 130a; 131b; 132a; 133a; 133b; 134b; 142b; 143b; 144a; 146a; 147a; 147b; 149a; 149b; 150a; 150b; 151b; 153a; 153b; 154b]

ine rāst evinde ḳarār ide [KY 47; 48; 50; 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58; 59; 60; 61; 64; (65); 66; 67; 94; 96; 97; 98; 99]

çārgāh perdesinden rāst perdesine hübūtu ‘itibārı iledir [AND 8/b; 9/a; 9/b; 14/b; (17/a); 17/b; 18/a; 18/b; 22/a; 22/b; 25/a; 26/b; 27/b; 28/a; 30/a; 31/b; 22/b; 33/b; 34/a; 34 /b ; 35/a; 36 /b; 37/a ; 37/b]

maḳām-ı rastı icrā’ eylemek murād eylese [YD (12/6); 12/16; 13/2; 13/4; 13/22; 14/12; 14/20; 15/22; 16/4; 16/7; 16/10]

rāst perdesiniŋ üzerinde nerm çārgāh ṣadāsı icrā olunur [KİM 3/9; (5/6); 7/2; 9/7, 8; 23/15, 16; 25/10; 29/5, 11; 31/2; 43/3, 7; 45/10; 47/10; 49/10, 11, 14, 17, 21, 55/13; 57/6, 7, 8, 9; 67/20; 69/2; 71/14, 17; 73/4; 79/2; 81/5; 83/6; 85/20; 87/1, 5, 7, 8, 10, 13, 17, 89/3, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 16, 20; 91/1, 3, 4, 5, 15; 93/19; 95/1, 2;

97/1, 2, 4, 6, 9, 15, 20; 99/11; 101/4, 11; 103/14; 105/2, 4, 6, 7, 20; 107/6, 15, 21; 109/17; 111/10; 113/15, 22; 119/6; 121/10, 18; 123/5, 13; 125/1, 4; 12917, 18, 19; 131/2; 133/7, 8, 11, 17; 137/15; 139/16; 141/9, 12; 147/9; 149/1, 4, 7, 13, 14, 15, 16; 151/3, 5, 7, 8, 20, 21, 30; 173/13]

rast getirip fend ile seyretti nümāyı [HAN 24/18; 25/15, 23; 26/1, 12, 23, 24, 25, 26; (45/26), 27]

ve rast ve ḥüseynī, bu ikisi daḫı bir dāyirede bulınur. Rastuŋ naġmeleri bulardur: A D V Ḥ YA YC YH. [ŞİE 61b/02]

ikinci ṣubḥ gibi dem-be-dem düzüp perde, Devām-ı devletüŋe rastı ben du‘ā idem. [ŞİE 5b/02]

ṣaçuŋ ṣıfatıdur ki ider ‘aḳlı muḥayyer
pes rāst neden oldı bu ‘uşşāḳ maḳāmı [AD (628/7); 452/1]

gel imdi luṭf ḳıl iy sāz-ı dil-sūz
bu gün ‘uşşāḳa göster rāst rev-rūz
“ey gönül yakan saz, gel şimdi lutf et bugün aşıklara rast makamını göster.” [ÇN 608; (759)]

‘ışḳuŋ nühüfte her kime kim gūş-mal ider
‘uşşāḳ içinde perdesi yoḳ rāst çeng olur [ADD (142-5); 267-5]

iy Nevāyī ḫaste köŋlümge mededdür nāveki rāst andaḳ kim ża‘īf ilge birür ḳuvvet ‘aṣā “ey Nevâyi, hasta gönlüme onun oku çaredir, rast makamı ki zayıf ele asa gibi kuvvet verir.” [FK 39/9]

bar ṣafāhān nevā büzürg ‘ırāḳ
rāhevī rāst zengüle ‘uşşāḳ
“isfahan, neva, büzürg, ırak, rahevi, rast, zengüle, uşşak makamı var.” [BD 4/178; 14/7; 65/5; 82/5; 129/74; 181/2; 186/2; 342; 445; (552/2)]

ol rāst ḳaddıŋ serv tig iŋretti neyni her nefes
şīrīn lebiŋ aġzıŋ bigin ḳıldı şeker ‘ayşını teŋ
“o servi gibi düzgün boyunu, her nefeste ney gibi inletti. Şeker gibi şirin dudağın ve ağzın yaşamı tatlandırdı.” [LD 445; 816; 883; (1008); 1165; 1333; 1532; 2047; 2217; 2624]

maŋa çün kildi bu ilhām bī-ḫāst
işitkil aytayın bu ġazelni rāst
“bu yorgun ilham bana geldiği için dinle bu rast makamındaki gazeli söyleyeyim.” [SAMT 166]

muṭribā bizge kitür tuḥfe-i‘uşşāḳ u ‘ırāḳ
būselik rāst ḳılıp mürġ-ı ḫoş-elḥān birle
“ey çalgıcı, buselik ve rast makamını güzel söyleyen kuşlarla bize uşak ve ırak makamlarından hediye getir.” [ŞHD 160a-13]
mülāyimdür boyuŋ medḥin oḳurda
maḳām-ı rāst āheng-i bülendi
“boyunun uzunluğu uygundur, yüksek sesli rast makamını okur.” [ŞAD 255/3]

rāst ‘acem: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. İlm-i Edvar-ı Musiki’de rast başlayıp acem perdesinde karar verdiği ifade edilir.

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür… ḳırḳ sekizinci rāst-‘Acem,… [ŞİE (117a/08); 120a/10]
rāst-‘acem ‘ırāḳ gösterüb rāst ḳarār eder [YD 15/22]

rāst it-: Bir nağmeyi düzgün bir şekilde çalıp söylemek.

zi naġme ki aḥmedīnüŋ sāzı ider rāst
muḥayyer uş ‘ırāḳ-ıla ḥicāzı [AD (686/11); 519/5]

rāst māye (rāst-māye): Maye makamını oluşturan uşşak ve segah dizilerine, yerinde rast makamı dizisinin eklenmesiyle meydana gelen mürekkep makamdır.

pençgāh rāst māye ‘uzzāl… [KY 63; (94)]
rāst māye oldur kim rāst āġāz ide [HBA 149a]
selef iŋtirā‘ından olub rāst-māye dedikleridir [AND 34/a]
rāst-māye rāst gösterüb māye ḳarār eder [YD 13/22]
neye dirler işit rāst-māyeyi tìz. [SEM 14a/8]
rāst-māye oldur ki rāst göstere ve māye karār ide. [ŞİE 117b/04; (120a/04)]

rāst perdesi (perde-i rāst): Türk musikisinde orta sekizlinin 15. Perdesine verilen ad.

rāst perdesine gelüb anda ḳarār ider [AND 5/b; 6/b; 9/b; (10/a); 10/b; 11/a; 11/b; 12/a; 12/b; 13/a; 17/a; 17/b; 18/a; 20/a; 21/b; 23/a; 24/b; 25/a; 25/b; 31/a; 31/b; 32/a; 32/b; 34/b; 37/a; 45/b; 46/a]

rāst-ı gerdāniyye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında rast makamına gerdaniyye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğ ifade edilir.

rāst-ı gerdāniyye oldur kim gerdāniyyede evvel rāst āġāz ide [HBA 150b]

rāst-ı selmek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında rast makamına selmek avazesinin eklenmesinden meydana geldiği ifade edilir.

rāst-ı selmek oldur kim ısfaḥān evinden rast āġāz ide [HBA 149b]

rāst-ı şehnaz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında rast makamına şehnaz avazesinin eklenmesinden meydana geldiğ ifade edilir.

rāst-ı şehnaz oldur kim rastı temām göstere [HBA 147b]

re: 1. Gam dizisinin ikinci sesi, do ile mi arasındaki ses. 2. Bu sesi gösteren nota işareti.

nota ḳırāatinde her perdeye i'tā edilen isimler her yerde aynen kabul edilmiştir ki onlar da şunlardır: do-re-mi-fa-sol-la-si [HAN (23/26)]

rebāb (rubāb): F. Sap kısmının ucunda Hindistan cevizinden yapılmış basık, yuvarlak, küçük bir kâsesi bulunan, dize veya bir yere dayanarak çalınan saz. Çok yaygın telli ve yaylı bir enstrüman olan rebab, eski İran musıkisinden Arap musıkisine, buradan da Yakın Doğu ve Akdeniz'e kadar yayılmıştır. [DH s. 266/23, 385/15]; [SN 844; 1073; 5284]; [HDD 59/05; 82/01]; [ŞD K.XII/9]

yıraḳḳa temāşā bu çeng ü rebāb "bu çeng ve saz uzaktakiler için seyir olur" [MM 38/2]

ve figanım rubāb-ı ḳaytaġı "ve inlemelerim rübabın kaytağı (çalışı gibidir)." [MiN 65/8]

anda kim rebāb başın yerge ḳoyup niyāz körgüzgey ve ḳopuz ḳulaḳ tutup 'ıyşġa tergīb āhengin tüzgey. "o zaman rebab başını yere koyup niyaz edecek ve kopuz kulak verip yaşama arzulandıracak nağmeler düzecek." [MK 22a/10]

yār her meclisde sāġar çikse aġyārı bile
nāle eyler min işikde olturup misl-i rebāb
"yar her mecliste ağyar ile kadeh kaldırsa rebab gibi kapı eşiğinde oturup ağlarım." [YE (29/4); 65/2]

köz yaşıdın bāde baġırdın kebāb
dūd-ı dilim nuḳl u piġānım rebāb
"Şarab göz yaşından, kebap ciğerden idi. Gönül dumanı meze ve figanım rebap idi." [HT 5a/40]

imdi yol urġuçılarnıŋ gūşmālı ẓulmıdın
devr-i 'adlıŋda kim irse iŋremes illā rebāb

“şimdi yol kesicilerin yola gelmesinin zulmünden, adalet devrinde rebab inlemez.” [LD 75]

aytıŋ ol köz üzre barmaḳ uruban alsun nefes
kim aŋa her gūşede tutsun ḳulaġını rebāb
“söyleyin, o göz (ney delikleri) üzerine parmak vurulsun da ney nefes alsın, böylece her köşede rebap ona kulak versin.” [MSD 375]

ehl-i ‘ışḳ esrārıdın her kimse āgeh bolmadı
barı ‘āşıḳ sırrıdur bilgil bunı birle rebāb aşk ehlinin sırrına kimse vakıf olmadı, hepsi aşık sırrıdır bunu rebabla bil.” [ŞHD (15b-13); 148a-8; 177a-11]

fiġānımnı rebāb alıġa iy dost
ni aytayın çü işitmes ḳulaġı
“ey dost figanımı rebab alacak, ne söyleyeyim kulağı duymaz.” [DEH 222]

laḥn-ı çeng ü rübāb ėdi her yan
ṣayd ėtidin kebāb ėdi biryān
“her tarafta çengin ve rübabın nağmeleri vardı. Avın etinden pişirilen kebap idi.” [SS R_1 315a-26]

rebāb u ‘ūd işikiŋde meger iŋregey ü köygey
yoḳ irse yoḳ bu dünyāda köyüben iŋregen ḳaṭ‘ā
“eşiğinde rebap ve ud inleyip yanmaktadır; yoksa bu dünyada onlardan başka yanan ve inleyen yoktur asla.” [MSD 139]

def ü çengī vü rübābī bolsa
mey ü nuḳlī vü kebābī bolsa
“tef, çengi ve rübab olsa; mey, meze ve kebap olsa.” [BD 557/2]

hüner-mend muṭrib rebābıyla çeng
gerek kim ola Zühre udıyla deng [BDM 1375]

ve rebābuŋ iki ḳarnı vardur [ŞİE (95b/05); 95a/10]

birbirine düşer ṭırnaġile def gibi ve zaḥme ve rebāb gibi nekim… [HBA (42b); 52b]

on sekizinci faṣl: Rebāb düzmegi bildürür. [ŞİE 12a/09]

lāle bigi ḳoma elden cām-ı mey
ki itdi bülbül rāst uş sāz-ı rebāb [AD (55/2); 58/5; 279/2]

eyle nāle itdi derd-ile rebāb
kim cigerler oldı sūzından kebāb [İSK 126/1685, 127/2872]

ḳulaġı ḥalḳalu def eski yārum
rebāb ıḳlıḳ yanumca destiyārum [ÇN 796]

iki beyt baġrumı itdi kebāb
ki bir kişi eydürdi çalıp rebāb
“bir kişinin rebap çalıp söylediği iki beyit içimi yaktı.” [FN 81/999]
ḫırḳasıdın baş çıḳarıp rebāb
didi menem faḳr ile ‘ālī-cenāb
“rebap hırkasından baş çıkararak dedi ki fakr ile şerefli (yüce pāyeli) benim.” [TSA 326a/1,2]
rebābī: Rebap çalan kişi.
sini ebū bekr rebābī urup
ḳoydı melengler ilige tapşurup
“Ebu Bekir seni bir rebap yapıp tevdi ederek dervişler eline bıraktı.” [TSA 326b/2]
reftār-ı kebg: Udda mızrap vuruş şekillerinden biri.
ve üçinci żarba “ yik ü yik ” , ya‘nī “ bir bir ” dirler. Ve bunuŋ daḫı ḳā‘idesi şöyle gerekdür. Bir zaḫme veter-i bem didükleri kiriş üzerine uralar. Ve bir zaḫme veter-i meşnā didükleri kiriş üzerine uralar. Ve bu üçinciye reftār-ı kebg daḫı dirler, ya‘nī keklik yürişi dimek olur. [ŞİE 93a/13]
rehāvī (rāhevī): (F. rühāvi) (Rehā – Ruhā “Urfa şehri” > Rehāvi – Ruhāvi “Urfa’ya ait olan”dan Rehāvi) 1. Kantemiroğlu’nun geveşt perdesine verdiği isimdir. 2. Günümüz Türk musikisinde rast makamı dizisi seyrinin sonunda yerinde bir rast dörtlüsü göstermekle meydana gelen bir makam olarak zikredilmekle birlikte buna basit rehavi denilir. Bir de birleşik rehavi makamı vardır ki rast ve bayati makamlarının dizilerinin birbirlerine eklenmesiyle meydana gelir. [HAN 24/17]; [MT 763; 1562; 1810; 3822]
kāẕib vaḳtinde rehāvī isti‘māl olına [LZE 33b/7; 40b/7; 41a/4, 10; 41b/3; 54b/1, 6, 10; (55a/9)]
rehāvī oldur ki ibtidā āġāz ḫānesin zengūle içün... [KTRM 175a/33(2), 35; (177b/62); 178a/64; 179a/68, 71; 180a/85; 180b/86(5), 87, 88; 6b; 12a]
yidincisi maḳāmātuŋ rehāvī [SEM (9a/9), 10, 12; 13b/1; 15a/1; 17b/7; 19a/1, 4]
rehavī altmış beşinci dāiredür [HBA (104a); 106b; 107b; 110b; 112a; 129b; 130a; 130b; 131b; 132a; 132b; 134a; 143a; 143b; 144b; 145a; 145b; 146b; 147a; 148a; 149a; 150a; 151a; 154a]
ine rehāvī evinde ḳarār ide [KY 47; 48; 50; 54; 64; 65; (66); 67; 68; 94]
rāhevī perde-i rāstdan āġāz idüb dügāh ba‘dehu zirgüle perdesi yine rāst ve gevāşt perdesine varub döner [AND 8/b; (11/b); 14/b; 16/b; 28/a]

ḥüseynī āġāz edüb rehāvī ḳarār eder [YD (13/8); 13/10; 13/15; 14/2; 15/13; 16/5; 16/9]

bu zemānenin mūsīḳī-şināsları rehāvīyi rāstdan ne vech üzre faṣl iderler [KİM 3/9; 9/7, 13; 45/19; 49/19; 87/9; 91/3; 95/18; (97/6), 7, 16; 103/14; 107/6, 12; 113/19; 115/4; 119/7, 6, 11, 14, 17, 22, 125/5, 13, 133/7, 8; 137/15; 141/6; 145/2, 17, 18; 147/1, 2; 151/18, 19, 20; 157/8, 19]

ve on iki devrüŋ onıncısı rāhevīdür. Altmış biş dāyiredür. Ve bu altıncı ḳısmı evvelki ṭabaḳaya ve bişinci ḳısmı ikinci ṭabaḳaya yapışdurmaḳdan ḥāṣıl olmışdur. ve rāhevīnüŋ naġmeleri işbulardur: A C V Ḥ Y YB YD YC. [ŞİE 57a/07]

senüŋçün dileyen ki oḳıya rehāvīde, Hezār bār aŋa ben lā‘net-i Ḫudā eydem. [ŞİE 5b/11]

nekīsā çengi cādūluḳ ḳılınu rehāvíde ġazel başladı aytu. “nekisa çengi cadılık yaparak rehavi makamında gazel söyleyip başladı.” [HŞ 3949]

yigirmi dört ipek ḳıl sāz idüp çeng

rehāvī perdesinde dutdı āheng

“çeng çalıp yirmi dört ipek yap. Rehavi perdesinde nağme çaldı.” [ÇN 619; (1227)]

bar ṣafāhān nevā büzürg ‘ırāḳ

rāhevī rāst zengüle ‘uşşāḳ

“isfahan, neva, büzürg, ırak, rahevi, rast, zengüle, uşşak makamı var.” [BD 552/2]

rehāvī gerdāniyye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında rehavi makamına gerdaniye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğ ifade edilir.

rehāvī gerdāniyye oldur kim ḥüseynīde rehāvī āġāz ide [HBA 151a]

rehāvī selmek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında rehavi makamına selmek avazesinin eklenmesinden meydana geldiğ ifade edilir.

rehāvī selmek oldur kim dügāhda rehāvī āġāz ide [HBA 150a]

rehāvī-i güvāşt: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında rehavi makamına güveşt avazesinin eklenmesinden meydana geldiğ ifade edilir.

rehāvī-i güvāşt oldur kim gerek ḥüseynīden gerekse ışfahāndan… [HBA 146b]

rehāvī-i māye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında rehavi makamına maye avazesinin eklenmesinden meydana geldiğ ifade edilir.

rehāvī-i māye oldur kim nerden gerekse evvel rehāvī āġāzìde şonra māyede ḳarār ide [HBA 149a]

rehāvī-i şehnāz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında rehavi makamına şehnaz avazesinin eklenmesinden meydana geldiğ ifade edilir.

rehāvī-i şehnāz oldur kim ḥüseynìde rehāvī āġāz ide [HBA 148a]

rekb (rekib) : Ar. Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. İlm-i Edvar-ı Musiki'de küçek başlayıp zengüle karar veren birleşik makam olarak tarif edilir. Ayrıca Fatih Anonimi'nde 24 şubeden biri olarak zikredilir.

ḥisār rekb rekb-i nevrūz-i muhayyer [KY 63; (93)]

rekb oldur ki kūçek yüzünden çārgāh āġāze idüb inüb dügāh ḫānesinde ḳarār idersin [KTRM 176b/54; 180b/88; 181b/4b]

eger bilmek dilerseŋ nicedür rekb. [SEM 15a/7]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür…otuz yidinci rekb,… [ŞİE (117b/01); 119b/08]

rekb oldur kim kūçek yüzinden çārgāh āġāz ide [HBA 143b]

rekb kūçek gibi çārgāhdan āġāze idüb dügāh perdesinde ḳarār ḳılar [KİM 55/3; 139/1; (151/27)]

rekib, kūçek yüzünden çārgāh āġāz edüb dügāh ḳarār eder [YD 14/5]

ḥicāz u māye vü nev-rūz u kūçek

rekīb ü zāvül ü 'uzzāl u selmek

"hicaz, maye, nevruz ve kuçek; rekib, zavül, uzzal ve selmek." [ÇN 606]

rekb-i nevrūz: II. Murad devrinde (1421-51) yapılmış, örneği gelmemiş, rekb+nevrūz terkibindeki mürekkep makam.

bilürseŋ neydügini rekb-i nevrūz. [SEM 15a/8]

rekb-i nevrūz oldur ki rekb başlana, nevrūz karār ide. [ŞİE 117b/02; (119b/12)]

rekb-i nevrūz oldur kim kūçek āġāz ide [HBA 143b]

rekb-i nevrūz oldur ki kūçek āġāz ide [KY 63; (65); 93]

rekb-i nevrūz-ı muḫāyyer: Türk müziğinde birleşik bir makam.

ḥisār rekb rekb-i nevrūz-i muhayyer [KY 93]

remel (reml): (Ar. remel "koşmak"tan) Musikimizde yirmi sekiz zamanlı, yirmi bir vuruşlu, donanımdan sonra 28/4 şeklinde yazılıp gösterilen bir büyük usul. [AND 39/a; 40/a]

ve biri daḫı remel-i ḳaṣīrdür [LZE 49b/11; 50a/3; (52a/2), 4]

ikinci kısmına remel dirler [HBA (58b); 59a; 61a; 65b; 67b; 72a; 75a; 75b; 76a; 77a; 77b; 79b; 93a; 93b; 94a; 108b; 120b; 121a]

nışfı remel rūb‘u hezecdür [KY 69; (72)]

eserin “Esmā-i Uṣūl” bölümünde sadece adı geçen bir usul ismi. [KİM 161/11]

ḍarbeyn remel ile berefşān devr-i kebīr ile berefşān remel ile muḥammes… [HAN (42/2); 44/26; 45/4, 9]

ve ammā reml oldur ki, anuŋ her devrinüŋ zamānı on iki naḳra ola ve ol altı sebeb ola ve ol sebeblerüŋ te’lerinüŋ evvelinde bir naḳra ola ve ba‘żı üstādlar altıncı sebebüŋ te’sinüŋ naḳrasını terk iderler, cemī‘ zamānlar barābar olmamaġ-ıçün. ve iki devrüŋ rasındaġı zamān dal zamānı olur işbu ṣūret üzerine “ten ten ten ten tenenen. [ŞİE 78a/01]

remel-i hafīf: Türk müziğinde bir usul.

remel-i hafīf çün tenen tenenen tenen tenen tennendür [KY 84; (86)]

remel-i kasīr: Vaktiyle Türk müziğinde kullanılmış bir usul olup zamanımıza nümunesi kalmamıştır.

biri hafif ve biri remel-i kasīr [KY 69; (71); 75; 85; 86]

remel-i sengīn: Türk müziğinde bir usul.

dāyire-i remel-i sengīn [KY 70; 73; (82); 85; 87]

remel-i tavīl: Türk müziğinde bir usul.

dāyire-i remel-i tavīl on sekiz nakarātdur [KY (71); 75]

remel-i tīz: Türk müziğinde bir usul.

biri remel- tīz biri remel-i sengīndür [KY 73]

revān: F. Ladikli’nin eserlerinde izah edilen on zamanlı ve beş darplı bir usuldür. Fakat Ladikli bazı musiki eserlerinde bu usulün bir darbının düşürüldüğünü ve böylece icra edildiğini ayrıca bu usule tarab-engiz denildiğini de ekler. İlm-i Edvar-ı Musiki’de ise sakil darplı usullerin ikincisi olarak izah edilir.

zamānuŋ ehl-i ‘amelleri buŋa revān uṣūl dirler [LZE (48a/l); 51b/2; 52b/9]

aṣl-ı ḍarb altıdur biri revāndur [KY 69; (73); 83; 86]

revīş: Ar. Ezgisel davranış, üslup, tarz, eda.

ışfahān revīşini nīm gözetmeli [AND 15/a; (17/b); 27/b; 31/b; 32/b; 45/b]

revnaḳ-nümā: Ar.+F. (Ar. revnaḳ ve F. numā “gösteren” ile revnaḳ-nümā) Musikimizin birleşik makamlarından biri.

rāḥatü’l-ervāh ve müste‘arı ‘ırāḳ ḳalınca revnaḳ-nümā ve ḥüseynīyi ‘ırāḳ ḳalınca… [HAN 32/14]

rıḍvān: (Ar. rizvān) Türk musikisinde vaktiyle kullanılmış örneği zamanımıza gelmemiş bir mürekkep makam. XV. asırda yapılmıştır.

nedür nevrūz-i rūmi yaḫud rıḍvān. [SEM 15a/2]

rikab: Ar. Türk müziğinde kullanılan bir usuldür. [LZE 53b/7]

rind-i kemān-dār: F. Yay tutan rind.

didi ġıçek ḫurdek-i ‘ayyār min

sāz içide rind-i kemān-dār min

“gıçek dedi ki ben zeki bir hilekarım; sazlar içinde yay tutan bir rindim.” [TSA 326b/5]

ring-i rāk: F. Oyun havası.

emir eş‘ārını her ḫōş-nevā muṭribġa yād itti

kemāl-i şevḳdin ṣavtını ring-i rāke döndürdi

“Emirin şiirlerini her hoş sesli çalgıcı hatırladı, şevkin büyüklüğünden sesi oyun havasına döndürdü.” [YE 340/7]

rub‘-ı hezec: Türk müziğinde bir usul.

dāyire-i rub‘-ı hezec [KY (80); 81]

rūd (rōd): F. İran menşeli bir müzik aleti olan rud, XV. yüzyıllarda Doğu ve Türk aleminde kullanılan, kemençe veya çenge benzeyen bir saz.

tüzüp ol nev‘ rodi birle sürod

ki alıp cānlar ol sürod ile rōd

“o tür kemençe ile şarkı düzmüş, söyleyip; o şarkı ve kemençe ile canlar almış.” [SS R_2 189b-22; F_2 267a-89; F_1 334b-358; R_1 349a-71]

tüzeldi alıda rūd u mey ü cām

ulaştı ṣoḥbet ü taptı ser-encām

“huzurunda kemençe, mey ve kadeh hazırlandı, sohbet ulaştı ve son buldu.” [DEH 74; 429; (843)]

kim kişi sāz eyleben āheng-i rūd

tüzse ol āheng ara laḥn-ı sürūd

“kişi kemençenin nağmesini düzenleyip o ahenk içinde şarkılar söylese.” [LT (A48b-3247); B47b-2891]

terāne çiker sāyir irkende rūd

çü tüzdi ṭarab birle çikmes sürūd

“kemençe çaldığı için seyirci olunca nağme söyler, eğlenceli şarkı söylemez” [Sİ (B252b-3126); P459b-6002]

av ara kāmı barça bāde vü rūd
bāde vü rūd ara neşāṭ u sürod
“av sırasında isteği hep içki ve kemençedir, içki ve kemençe sırasında da sevinç ve şarkıdır.” [SS (R_1 314b-51); F_2 275a-50]
ḳılsa nevāzendeler āheng-i rūd
ehl-i ġınā tartsa dil-keş sürūd
“sazendeler sazlarını çalsa, hanendeler gönül alıcı türküler söylese;” [HE 705]
ıtrıla pür kıldı magzı dūd-ı ‘ūd
sāz-ıla şād itdi rūhı rūd-ı ūd [İSK 127/2871]
rūd-câme: F. lavtā, saz.
amma ba‘du bu bir niçe evrāk aḥbāb iltimāsından rūd-cāmeniŋ arasında. [TSA 321b/6]
rūd-zen: Farsçada kemençe benzeri bir müzik aleti için kullanılan “rûd” kelimesi ve vuran, çalan anlamlarına gelen “-zen” sıfatından oluşan rûd-zen, “kemençe benzeri çalgı çalan” anlamında kullanılmaktadır.
rûd-zen çünkim rebâba urdı dest
bir nefesde meclis ehlin kıldı mest [İSK 122/2872]
rūḥ-efzā (rūḫ-efzā): F. Günümüzde örneği bulunmayan ve Nasır Dede tarafından terkib edilen eski bir mürekkep makamın ismidir.
her zamān ‘uşşāḳ-ı bī-dil köŋlini avlar üçün
bang-i rūḥ-efzā durur āheng-i şehnāz eylemek
“her zaman gönülsüz aşıklar gönlünü avladığı için şehnaz makamında söylemek ruhfeza makamındadır.” [ŞHD 88a/5]
rūḫ-efzā nāzenín āġāze idüb ‘aşīrān ḳarār ider [AND 16/b; (37/a)]
rūḥü’l-ḳudüs: Türk musikisinde makam.
…‘ālemde olan ‘ārifler ve ẓarīfler kim dünyīnün şebātsuz ıduġını bilmişlerdür ve bu fānī cehān içinde ba‘żısı riyāżet-i nefs-ile rūḥü'l-ḳudüs makamına irmişlerdür. [ŞİE 2b/12]
rūmī nihāvend: (F. “Anadolu nihavendi”) Türk musikisinde Fatih devrinden (1451-81) beri kullanılan bir mürekkep makam.
neye dirler işit rūmī nihāvend. [SEM 16a/1]
rūy-ı ‘ırāḳ: F.+Ar. (F. rūy “yüz” ve Ar. ‘ırāḳ ile rūy-i ırāḳ) Musikimizin en az altı asırlık birleşik makamlarından biri.
rūy-ı ‘ırāḳ oldur ki segāh āġāze idüb ‘ırāḳ ḳarār idersin [KTRM 176b/55; (181b)]

Rūy-ı ‘ırāḳ oldur ki segāh başlana,‘ırāḳ karār ide. [ŞİE 117a/07; (118b/03)]

rūy-ı ırāḳ oldur kim ırāḳ üstinden segāh āġāz ide [HBA 144a]

rū-yı ‘ırāḳ oldur ki ‘ırāḳ altından segāh āġāz ide ine [KY 63; (66); 94]

rūy-ı ‘ırāḳ segāh āġāze idüb ‘ırāḳ ḳarār ider [AND 16/a; (31/a)]

rūy-ı-‘ırāḳ segāh āġāz edüb ‘ırāḳ ḳarār eder [YD 15/3]

rū-yı ‘ırāḳ segāh gibi ḥareket idüb ‘ırāḳ gibi ḳarār ḳılar [KİM 45/22; 47/15; 103/6; 139/11; (153/37)]

buŋa rūy-i ‘ırāḳ ad virdi üstāẕ. [SEM (16b/7); 17b/10; 18a/4, 6; 18a/10; 18b/5]

şabā: Ar. Musikimizde çargah perdesindeki zirgüleli hicaz dizisiyle saba dörtlüsünün birleşmesinden meydana gelen, dügah (la) perdesinde karar kılan birleşik makam.

nevrūz ṣabā icrā-i tāmdan ṣoŋra perde-i çārgāhda ḳarār ide [KTRM 3b(2); 10b; (12a(2)); 14a]

ṣabā oldur ki nevrūz ide āġāz. [SEM 14b/9]

‘uṣṣāḳ āġāze idüb ṣabā ḳarār ider [AND 9/a; 9/b; 12/b; 14/b; 19/b; 24/a; 26/a; 26/b; 28/a; 31/b; (34/b); 36/b]

eger rāstdan tīze varub nīm perdede başarsaŋ ṣabā perdesinin şeddi olur [KİM 3/10; (9/8), 17; 11/11; 45/13; 53/19; 71/3, 8; 73/8, 10, 13, 85/7, 11, 14; 101/1; 103/10, 11; 109/6; 111/6; 119/3, 7, 11, 15, 18, 20; 121/19; 123/6, 7, 9, 19, 21; 125/3; 129/3; 133/1; 149/9; 157/2]

hānendenin hazīn bir ṣabā taḳsīmi… [HAN (20/22); 24/7; 26/8, 10, 12; 32/13]

şabā perdesi (perde-i ṣabā): Türk musikisinde bugün bu adla kullanılmayan bir perde ismi.

ve neva perdesi yerine ṣabā perdesi daḥí müsta‘meldir [AND 5/b; 6/b; 12/b; 22/a; 25/b; (28/a)]

şabā ‘uṣṣāḳ: Ar. Türk müziğinin en az iki asırlık bir mürekkep makamı olup zamanımıza kalmış nümunesi yoktur.

ṣabā ‘uṣṣāḳ ṣabā ile ‘uṣṣāḳdan mürekkebdir [AND 16/a; (31/b)]

şabā zemzeme: Ar. (veya saba kürdi) Türk müziğinde bir mürekkep makamdır: saba ile kürdi dörtlüsünden mürekkeptir. Bu dörtlü ile dügah "la" perdesinde kalır. Güçlüler birinci derecede sabâ'nın güçlüsü olan çargah (do), ikinci derecede de neva (re) perdeleridir. Donanımına saba gibi "si" koma ve "re" bakıyye bemolleri konulur. Sabanın "la" bakıyye bemolü, kürdi dörtlüsünün iki bekan ile "si" küçük mücennep bemolü, nota içinde kullanılır.

ṣabā zemzeme daḫī derler” [AND 28/a]

ṣadā (sedā): (F. sedā “yankı” > Ar.-F. ṣadā) [Arapça’da “yankı” anlamında olan kelime “ses” mânâsını Farsça’da kazanmıştır] 1. Ses, avaz. 2. Yankı, aksiseda. [KaN 97b/4]; [ŞD K.V/15; Mus.VI/2-9; K.X/15]; [TER 44a/1108; 197b/5266]; [KEn 103v18]; [TAR 188]

tās-ı çarḫa sīt-i aḫlāḳı olup durur ṭanin
kāḫ-i dehre şükr-i iḥsānı olup durur ṣadā [İKT 2b/4]

ta‘accüb eyledi geldi bir ṣadā
kim murādıŋ ḥāṣıl eyledi ḫudā
“bir ses geldi şaşırdı, Allah muradını verdi.” [BAT 1592]

benüm āvāzumun terdür ṣadāsı
gönüller ḳutıdur cānlar ġıdāsı
“benim sesimin sedası tazedir, gönüllerin mutluluğu, canların gıdasıdır.” [ÇN 597; (862); 1221]

yā Muhammed diyüben çaġırdılar
bir ṣadā birle ki yürekler deler [SÇM (II/170), II/396]

‘adlinüŋ inṣāfınuŋ āvāzesidur kim bugün
hep yedi iḳlím içinde söylenen ṣít ü ṣadā [ADD (8-23); 4-15]

bir ṣadā āġāze idüb ṭura [KTRM 174b/31(8); 175a/35(4); 175b/43(2); 176a/45(2), 46, 49(2), (177a/58); 179a/68(2)]

maḳāmātuŋ ṣadāsı niredendür [SEM (2b/7); 3a/4; 5a/2; 12a/1; 22a/7]

pes ol ṣadā ki bir hacerīden bir hacerī üzerinde… [HBA 103a]

anlar daḫī ṣadāda āḥade ve gāh eṣḳale müştemil… [AND 38/b]

ṣadā ve naġme-yi bi’t-temām ve bilā-kuṣūr icrā ider [KİM (3/6); 3/16; 7/9, 12, 13; 13/4; 15/11; 19/19; 39/13, 14, 15, 17; 53/13; 95/17; 101/15; 115/8; 117/4; 137/8, 11, 12]

mevhibe-i ḫudā olan sedānın vücūdiyle tev’em addederler [HAN (20/30), 31; 21/3, 4, 5; 23/35; 24/2; 33/22]

tapmamış yildin ṣadā birle taḥarrük kim körüp
ḳāmetiŋni ıżṭırāb iylep ḳılur feryād serv
“rüzgardan ses ile hareket bulmamış ki serv boyunu görüp ızdırap çekip feryat eder.” [İD 30/4; 47/1; (332/4)]

köŋlüm andaḳ toldı ḳan birle ki çıḳmas nālesi
bāde tolġan cām yaŋlıġ kim ṣadāsı yoḳ anıŋ

“gönlüm öyle kanla doldu ki feryadının sesi çıkmaz, içkiyle dolu olan kadeh gibi sesi yoktur.” [FK 39/4; 337/4; (355/3); 478/7; 481/8; 537/4]

bulut buḫtīsi ra‘d ṣadāsıdın ṣāiḳa-engīz “bulut devesi gök gürlemesinin sesinden şevk vericidir” [MK 22b/4]

bes evvelġı ṣadā söz olġay

her ṣavtḳa ibtidā söz olġay

“önceki ses söz olacak, her seste önce söz olacak” [LM (275); 536; 605; 3245]

zamāne maḥfilidin ṣādlıḳ ṭaleb ḳılma

ṣarābı ḳandın u naġmesi ṣadā-yı tereng

“zamane mahfilinden mutluluk isteme. Şarabı kandan nağmesi ise ok sesleridir.” [YE 154/3; (163/3); 293/4; 325/12]

andaḳ ṣadā kildi kim ḫalḳ yıḳılıp bī-ḥāl boldılar “öyle ses geldi ki halk yıkılıp halsiz kaldı” [AŞNR T716a25; M785a18]

men gadaġa garçi yetmes şekker erniŋdin naṣíb

bir çüçüg söz, bāre özge bolmasa ṣadā-yi ‘īd

“ben fakire şeker dudağından bayram sesi olmasa da bir tatlı söz nasip olsa yetmez.” [GD 37:7]

sindin eger Türkīde bolsa nevā

ṭabl-ı tehīdin çıḳarur sin ṣadā

“eğer sen Türkçe nağme söylersen, boş davuldan ses çıkarırsın.” [KMDII 29b/15]

sinsizin ḳılmay taḥammül nāle ḳılsam ḳılma ‘ayb

ger bu yüz yüklense taḳḳa kilgey andın miŋ ṣadā

“sensizliğe tahammül etmeyerek ağlarsam ayıplama, eğer bu yüz yüklense gökyüzünün kubbesine kadar bin ses çıkar.” [LD 214]

seḥerde nevbetini ursa ra‘d kök üzre

felekke kūs urur ol laḥẓa kūh içinde ṣadā

“seher vakti gök gürültüsü nevbet vursa (davul çalsa), o an dağlar içinde yankısı göğe yükselir.” [MSD (327); 355]

ney otın öçürüp ünler ṣadāsı

cihānnı köçürüp berbaṭ nevāsı

“neyin sesleri ateşini söndürmüş, berbat sesi dünyayı kaldırmış.” [DEH 116]

muḫtelíf tapıp ṣadā-yı ṣīrīnin

ḳıldı andın vaż‘-ı mūsīḳī fenin

“tatlı seslerin çeşitlerini bulup, ondan musiki ilmini yaptı.” [LT A48b-3319]

ki bu tört ḫaylı ki taptı edā
ki kök ṭāḳıġa saldılar köp ṣadā
“bu dört grup ki eda buldu, gök kubbeye çok ses gönderdiler.” [Sİ (F409a-993); P427b-2990; B251a-3008; R400a-4740]
ki nė kim kilk ṣavtı saldı ṣadā
fārisī lafẓ birle taptı edā
“kalem sesi yankılandı, farsça sözler ile eda buldu.” [SS (F_2 273b-72); R_1 344b-321]
mest eger tarttı nā-ḫoş ṣadā
muṭrib eger eyledi dil-keş nevā
“sarhoş hoş olmayan bir ses çıkardı; çalgıcı eğer gönlü çeken bir hava çaldıysa,” [HE (1129); 2007]
ve hidāyet āṣārıdın nevā-yı irşād-āyīn ve ṣadā-yı reşād-telḳīn iẓhār iter. “ve hidayet eserlerinden doğru yol gösteren ayinin nağmelerini ve doğru yolu telkin eden sesler gösterir.” [ML T775a-11]
saġu ṣadā ḳıldı “ölçek ses çıkardı”
‘āşıḳ-ı mecnūnġa yeter bir ṣadā “aşık mecnuna bir ses yeter.” [MiN 64/17; 66/15; (93/6)]
ve maṭbu‘-sadālıġ ‘anādil... “ve güzel sesli bülbüller...” [MN 2A/6]
ṣadāyi (ṣadāyī): Ar.+F. bir ses, bir seda.
ferāġat rūdıdın tigdi ṣadāyī
beşāret kökidin yitti nevāyī
“feragat sazından ses ulaştı, Nevâyi makamıyla gökten müjde geldi.” [DEH 429]
ḳulaġımġa dil-keş ṣadāyī yitür
mini bī-nevāġa nevāyī yitür
“kulağıma gönül çeken sesler ulaşır, beni zavallılığa nevayi ulaştırır.” [Sİ B228b-1356]
sāde düyek: Arapların 16/8’le yazdıkları düyek.
sāde düyek tüm tek tek tüm tek [YD 18/2]
sāde düyek ḫafíf-i evvel ile sekiz ḍarbdır [AND 39/a]
ṣafāhānek: (F. ışfahānek) Isfahan makamının benzeri, Türk müziğinin altı asırlık birleşik makamı.
bar ṣafāhān nevā büzürg ‘ırāḳ
rāhevī rāst zengüle ‘uṣṣāḳ
“isfahan, neva, büzürg, ırak, rahevi, rast, zengüle, uşşak makamı var.” [BD 552/2]

ṣafīr: Ar. İnce, güzel ses.

kėy müjde-yi cān ḥazīn nefīriŋ

rūḥumġa ġıẕā bėyik ṣafīriŋ

“ey canın müjdesi, hazin çığlığın, büyük sesin ruhuma gıdadır” [LM 1101]

künc-nişīn ‘ārif-i ṣāḥib-serīr

genc içiniŋ küncidin urdı ṣafīr

“İnziva tahtına çekilmiş olan arif kişi, hazinenin bir köşesinden seslendi.” [HT 12b/120]

ṣaġu (saġu, ṣaġı, ṣaġunç): Ölünün iyiliklerini duyuran ağıt, mersiye. [TAR 189]

ṣaġucı (ṣaġıcı, ṣaġu ṣaġıcı, saġıcı): Ağıtçı, ölünün iyiliklerini sayıp ağlayan. [TAR 189]

ṣāḥib-nevā: Ar.+F. Ses, ahenk sahibi.

bu gül-şen içre bülbül dik bizi ṣāḥib-nevā itken

çemen-sīmālar ile lāle-gūn ruḫsārlardurlar

“bu gül bahçesinde bülbül gibi bizi şakıtan, çimen yüzlüler ile lale renkli yanaklardır.” [YE 70/3]

ṣā‘id: Ar. Pestten tize doğru giden çıkıcı dizi.

naġāmāt-ı ‘uṣṣāḳda intiḳa’ ṣā‘id u hābıṭ ola [LZE 37a/1; (39b/4)]

ṣaḳīl (sakīl): Ar. (Ar. saḳil “ağır”dan) **1.** Musikimizde kırk sekiz zamanlı ve otuz dört vuruşlu, donanımdan sonra 48/4 şeklinde yazılıp gösterilen ağır karakterli büyük bir usul.

üçincisi ḫafīf ṣaḳīldür [LZE 49a/2; 49b/2, 3, 6, (8), 11; 50b/1; 51a/9; 52b/3(2); 53b/6]

ve sebābe-i meṣnādan, ya‘nī YḤ ‘alāmet ḳoyulan yirden LH ḳoyulan yire varınca ṣaḳīl naġmelerüŋ naẓīrları, ya‘nī tīzleri tamām olur. [ŞİE 55b/07]

īḳā-yı sakīl daḫı dört ḳısımdur [HBA (58b); 59a; 59b; 61b; 62b; 63a; 64b; 65b; 66b; 67a; 68a; 70b; 71a; 71b; 72a; 72b; 73a; 73b; 74b; 75a; 75b; 76a; 76b; 77a; 77b; 78a; 78b; 80a; 92a; 92b; 93b; 94a; 94b; 98a; 103a; 108b; 119b; 120b; 121a; 122a]

ṣaḳīl ḥafíf-i ṣānī ile kırksekizdir [AND 38/a; 38/b; 39/a; (40/a)]

ḍarbeyn didükleri iki ḍarbdür birisi sakīl ve birisi hafīf [KY (70); 71; 73; 79; 90]

sakīl dahi ḥafīf-i sānīnin za‘fıdır [HAN 34/9, (11); 45/9; 46/12]

ṣaḳīl tüm teke tüm teke teke tüm teke tüm tek… [YD 17/6]

eserin “Esmā-i Uṣūl” bölümünde sadece adı geçen bir usul ismi. [KİM 161/11; 173/13]

imdi ma‘lūm olsun ki naġme bir āvāza dirler ki ḥiddetden ve ṣaḳīlden ḫāli ola. [ŞİE 13a/04]

2. Çalgının pest olan kirişi.

ve her baḫşda bir delük delmek gerekdür ṣaḳīl kirişlerüŋ burġusın ḳomaġ-içun. [ŞİE 105b/10]

şol vaḳt ki ikisi daḫı ṣaḳīl ola ve her iki nagme ki biri birinüŋ yarusınca ola. [ŞİE 18b/06]

ṣaḳīl-i evvel: Birinci derecede ağır.

ammā ṣaḳīl-i evvel şol devrlerdür ki her devrüŋ zamānını ṣaḳīlüŋ sekiz sebebi-y-ile daḫı telaffuza getürebileler. [ŞİE 71b/04]

ṣaḳīl-i reml : Ağır remel usul.

ammā ṣaḳīl-i reml oldur ki anuŋ her devrinüŋ zamanı on iki devrden sebeb-i ṣaḳīl ola. [ŞİE 77a/04]

ṣaḳīl-i ṣānī: İkinci derecede ağır.

ve ammā ṣaḳīl-i ṣānī oldur ki anuŋ her devrinüŋ zamānı ṣaḳīl-i evvel zamānına barābar ola. [ŞİE 73b/07]

sakīlü’l-hafīf: Türk müziğinde bir usul.

dāyire-i ḍarb-ı sakīlü’l-hafīf [KY 82]

ṣaḳīlü‘l-hezec: Ar. Türk müziğinde kullanılan bir usuldür.

buŋa ḫafīf ṣaḳīlü’l-hezec dirler [LZE (48b/7), 10]

ṣanā‘at, ṣınā‘at: Ar. Sanat.

musiki ‘ilmi bir sınā‘atdur ki sınā‘atlar ortasında bundan ‘azīz ve bundan zarīf sına‘at yokdur. [ŞİE 7b/07]

niteki bu ṣanā‘at ehlinüŋ …arḳasıdur. [ŞİE 71b/13]

ve ol faṣllar bu ṣanā‘ata heves ḳılanlaruŋ dirliğine ṭurışın ve oturışın ve ṣoḥbete girişin ve çıḳışın ve her sāzuŋ aġacı nice aġacdan gerekdür… [ŞİE 91a/02]

sarna-: Şarkı söylemek, şarkı mırıldanmak (teganni etmek).

"E lem ta‘lem" eyā ḫānum ne ṣarnar men ne bularġu

köceŋlep özüme sāḳī ne munca yutdurur aġu [MeN 47/1]

sava-: Ses çıkarmak.

yılan tilini ün ḳıldı, savadı. “yılan diliyle ses çıkardı.” [ME 229/1]

ṣavt: (Ar. ṣavt) **1.** Ses, seda. [MT 762; 1809]; [SN 1254;1612]; [ŞD K.XIV/9]

ol ṣavtdan mest ve medhūl oldu [KTRM (174b/31(3)); 175b/35]

bes ṣavt iki ḳısm olur birbirine degmek dirler [HBA 41b; (42a); 43a; 51b; 52b; 53a; 54b; 70b; 83a; 125a; 135a; 136b]

zīrā ki devrleri ve ṣavtları biribirine muvāfıḳ ve layık ider. [ŞİE 76a/11]

meẕkūr olunan naġāmāt ve ḳavl ve ṣavt [YD 12/5]

ol vaḳıt taṣnīfe ehl-i ‘amel ṣavtü’l-‘amel dirler [LZE 5b/11; 6b/7; 7a/2, 6; 7b/2(2), 3, 5, 6, 9; 8b/4; (53a/2); 55b/8, 9; 56a/2]

vaṣl u zamān bü’l-‘aceb sāḳī ḳadeh tut leb-be-leb

muṭrib tüzet ṣavt-ı ṭarāb ötker Nevāyī bir ġazel

“kavuşma ve zaman çok tuhaf, saki kadehleri dudak dudağa tut, çalgıcı şenlik sesleri çal, Nevâyi bir gazel bağışla.” [İD (274/7); 182/4]

çu ṣavt u ḥarf ile tevḥīd sırrı mümkin imes

ni āgeh ehl-i cedel munça ḳīl u ḳāl içre

“ses ve söz ile tevhidin sırrına ermek mümkün değil, kavga ehli bunca söz içinde bilgisizdir.” [FK 305/4; 462/6; (591/8)]

... ḫāce Yūsuf-i Endicāní dik kişilerniŋ taşnifātı muḳābeleside işler yasapdur, naḳş ve ṣavt ve amel ve ḳavl ve çahār-żarb dik “Hace Yusuf-i Endicani gibi kişilerin eserlerine denk nakış, savt, amel, kavl ve çar-darb gibi eserler meydana getirmiştir.” [HP (Ü394b/19), R738b/7]

cān aŋa fedā eger yaḫşı ṣavt bile edā ḳılġay “eğer yüksek sesle eda edecekse can ona fedadır.” [MK (20b/11); 21a/9; 23a/8; 80a/1]

bu ṣavt ile her ṣabāḥ u her şām

leylī ḥasemi sarı urup gām [LM 275; (1216); 1915]

“bu ses ile her sabah ve her akşam, leylanın ailesine gam ulaşmıştır”

kilmedi ḥüsn ile ṣavt içre siniŋ dik dil-ber

bolmadı lík bu meẕhebde müselmān ḥāfıẓ

“senin gibi güzel sevgilinin sesi gelmedi, lakin bu mezhepte müslüman hafız olmadı.” [YE 112/9; (126/9); 340/7]

ve mu‘cizātıdın biri ḥüsn-i ṣavtdur kim Ḥaḳ ta‘ālā aŋa naṣíb ḳıldı. “ve mucizelerden biri güzel sestir ki Hak teala ona nasip etti.” [AŞNR (T709b14); T709b15; M783b8; M787b3]

ve ṣavtınıŋ nāḫōşluḳını ‘ālem ḫalḳı bilür ėrdi. “ve sesinin hoş olmadığını tüm halk bilirdi.” [ÇG 86/9; 127/2; (141/12); 216/6]

devrüŋüzde ‘ālim ü ‘ābid ḳoyup ‘ilm ü ‘amel

boldı ẕikr ü fikr alarġa dāyimā ṣavt u ġazel

“devrinizde alim ve kullar ilmi ve ameli bırakıp, zikir ve fikir onlara daima ses ve gazel oldu.” [LD 1065]

niçe ġazel bile ‘amel u ṣavt eger diseŋ

her ḳaysısı bolsa saŋa barça pāredür

“amel ve ses ile nice gazel desen, hangisi olsa sana hepsi parça parçadır.“ [ŞHD 185a-l3]

ṭayr ḫaylin bir nefes lāl eylegil

ṣavt u laḫnıŋ birle bí-ḥāl eylegil

“kuş sürüsünü bir nefes lal eyle, ses ve nağmenle halsiz eyle.” [LT B24a-482; (B24a-490); B32b-1330; B24b-512]

yana baḥr yaŋlıġ uluġ tört rūd

ki kök ṭāḳıġa ṣavtı tartıp sürūd

“yine deniz gibi büyük dört ırmak, gök kubbeye şarkı sesi ulaşır.” [Sİ R380b-2715; (S229a-2864)]

çengi çūn cān-fizā ṣadā çėkse

özi ol ṣavt ile nevā çėkse

“çengi can veren sesler çıkarsa, kendisi o ses ile nağme söylese.” [SS (F_2 234b-111); F_2 267b-146; R_1 349a-77; F_2 274a-141; F_1 339b-94; R_2 190a-80; F_2 273b-72; F_2 236a-12; R_2 167a-226]

bes ki semā‘ u ġazel ü ḳavl ü ṣavt

boluban ol künki namāz ilge fevt

“öyle ki sema, gazel, söz, şarkı, türküden dolayı herkes o günkü namazdan geri kalır.” [HE 1360]

ṣavt u ḥarf içre çü sıġmas ‘ışḳ sırrı iy faḳīh “ey bilgin, aşkın sırrı sese ve söze sığmaz” [BV (152/7); 220/6; 340/5; 384/7; 552/8; 683/2]

ḥazīn ṣavt birle Ḥaq te‘ālānı yāḍ ḳıldı. “hazin ses ile Hak teala’yı andı.” [NF 212/6]

‘ivaż ‘ayn ḫurūc ḫı ėşit ‘ilm-i ṣavt,

ze zevciyyet oş bil ḳarābet ḳafı

taḳı he helak bu hibe boldı fevt.

“ayın harfi karşılık, hı ise dışarı çıkmadır. Dinle, ses bilgisine göre, ze karı kocalık, kaf akrabalık, he ise yok olma, bağların yok olmasıdır.” [MM 263/2]

evet, ṣavtı var-ıdı. İbn-i ‘Abbās eyitdi: ‘‘Va'llāhi anuŋ ṣavtı yoġ-ıdı. Evet, dübürinden yil girür, ağzından çıḳar-ıdı, ol ṣavt andan ḥāṣıl olurdı’’ didi. [İKT 116a/3,4, 118a/8, 166b/8]

dürlü ‘ilm ü dürlü ḥikmet dürlü söz
dürlü dürlü ṣavt u naġme saz u söz
“Çeşit çeşit ilim, türlü hikmet türlü söz; çeşit çeşit ses, ezgi, saz ve söz.” [GAR 527/10, 713/1]
şöyle ḫuṭbe oḳur idi ṣavtı ḫūb
işiden aġlaya ṭaş olsa ḳulūb
“sesi öyle güzeldi ki hutbe okurdu, onu duyan kalp taş olsa ağlardı.” [BAT (174); 2081; 2597; 2817]
kā‘be bir ṣavt itdi ol dem nāgehān
didi toġdı bu gice şems-i cihān [SÇM II/130, II/236, I/389]
ger ayruḳsı oldısa ḥarf u ṣavt
nite ola bir nesne ma‘nāda fevt
“eğer harf ve ses başka başka olursa, neden bir nesne manasını kaybeder.” [FN 5/56]
şu‘bede terkīb ü ‘amel naḳş u ṣavt
ḳılmadım ol cümleni bir laḥża fevt
“şubede, terkip, amel, nakş ve savttan hiçbirini bir an olsun terketmedim.” [TSA (324a/4); 323a/1]

2. Eskiden musikimizde bir form adı iken sonraları tekkelerde zikir sırasında okunan, güftesi daima tekrarlanan birkaç cümleden ibaret besteli parçalar hakkında kullanılmıştır.

zīrā ki ṣavtlar ve ṭarīḳalar ki ṣaḳīl-i ṣānī’de vardur, üçinci devrde bulınur. [ŞİE 76a/11]

şavt-ı lābiş: Nağme anlamında kullanılmıştır.

geldük ṣavt-ı lābiş ki aṇa naġme dirler. [LZE 7b/9]

sayha: Ar. Ses.

ol kün eşitgeyler ṣayḥanı sezāsınça “o dirilten sesi gerçekten işittikleri gün...” [KTİKT s.608, 37/81a3=50:42]

sayra-: Şarkı söylemek (kuşların şakıması).

bülbül-i gōyā miṣillig sayramay miskīn gadā
neylesün, netsün, seniŋ teg çün gül-i ra‘nāsı bar
“öten bülbül gibi şarkı söyleme zavallı gedai, senin gibi güzel bir gülü olduğu için ne yapsın?” [GD 77:7]

sāz (saz): F. Çalgı. [DH s. 385/15]; [CC 25b/4]; [MaN 39a.3]; [MT 761; 762; 1498; 1561; 1808; 1809; 1817; 2259; 2667; 3816; 3818, 3820; 3828; 3834; 4420]; [SN 1191; 1253; 1510; 1546; 1612; 1800; 3446; 3447; 3480; 3597; 5447]; [HDD 06/03]; [ŞD G.X/7; G.XVI/7; G.LXII/4; G.XCVII/4; G.CXXV/7; G.CLXXVIII/6; G.LX/2; G.CLXXIII/2; G.CXVIII/2; K.IX/13; G.XXVI/7; G.XLV/7; Mus.IV/1-3]; [TER 68a/1744]; [ŞD G.CXLVIII/2]; [ŞD K.X/14; G.XII/7]

zār cismimġa ḥadeŋiŋ zaḫmı
sāz dik kim tişseler anı füzūn iyler şadā
“ağlayan bedenime okun eziyeti saz gibi deşseler çok fazla ses çıkar.” [İD 47/1; 223/5]

köprek sazlarnı yaḫşı çalar irdi “birçok sazları iyi çalardı” [MN 44B/12]

muġannī Nevāyī fiġānın işit
ki sāzıŋ ara zīr ile bemde yok
“ey şarkıcı Nevâyinin inlemesini işit ki (o inleme) sazındaki en ince telde de en kalın telde de yok.” [FK 334/7; 689/15]

müstaḳīm ḫaṭ her ḳayan ki meyl ḳıldı igri boldı sāz tārı dik kim i‘tidāldin tecāvüz ḳıldı, tüzügi buzuldı. “Düzgün yol her nereye meyl ettiyse eğri oldu, saz teli gibi ölçüyü aştı düzeni bozuldu.” [MK (15a/4); 23a/3; 24a/8]

vaṣfı ara sāz ėtip terāne
dėr ėrdi ḳulaġıġa fesāne
“vasfının arasına, üstüne saz nağme çalıp, kulağına efsane derdi” [LM 2929]

min ḫod öldüm iy köŋül sin nevḥa tartıp nāle ḳıl
bolġay ol raḥm iyleben salġan ḳulaġ bu sāzıma
“ey gönül kendim öldüm ağıt söyleyip ağla, bu sazıma kulak veren rahmet eylemiş olacak” [HBD (160/6); 191/7]

muḥabbet kişveri içre Emírem
meniŋ dik bar iken mü ṭāli‘-i sāz
“muhabbet ülkesindeki Emirim, benim gibi sazın talihi var mı?” [YE 98/7]

andın burun bu fenni tedvín ḳılġan kişi ma‘lūm imes ve sāz hem anıŋ muḫteri‘idür.
“ondan önce bu ilmi kitaplaştıran kişi bilinmezdi ve ve saz onun icadıdır.” [AŞNR T717b19; T717b21]

iy ki terġīb ḳılur sin çaġır içmekke mini
sāz ḫānende bile sāḳī vü ṣaḥbā bar mu

“Beni içmeye çağır bu beni isteklendirir. Saz, şarkıcı ile saki, şarap var mıdır?” [BD 40/3; 62/2; 108/4; 229/2; (404/1)]

cānnıŋ tamarın pāre ḳılur perdesi sāzı

ig içre muḫālif ünidin ṣavt-ı hicāzī

“sazın nağmesi hastalıkta hicazi makamının karşı sesinden canın damarını parçalar” [ÇG 86/8]

har ḳaçan kim ‘ayş u ‘işrat pardasin sāz eyleseŋ

öz başıŋ üçün saġınġay sen meni gah gāh umid

“ne zaman ki içki ve eğlence perdesinden çalsan, kendi başın için beni zaman zaman ümitle düşüneceksin.” [GD 39:5]

rāst ḳıl āheng-i nevā vü ḥicāz

tüz yatuġan birle şudurġunı sāz

“Yatugan ile udu ayarlayıp, neva ve hicaz ahengini doğru olarak çal.” [HT 12b/124]

işitkil aytayın köŋlüm niyāzın

ḳopuz ḳopsap tüzüp ‘uşşāḳ sāzın

“dinle, kopuz çalıp uşak makamında saz çalıp gönlümün isteğini söyleyeyim.” [SAMT 86; 115; (192); 301]

ay ki sin ‘ışḳıŋ ḳopuzın sindedür sāz eylemek

ḫoş yaraşur dilberimge dāyimā nāz eylemek

“aşkın kopuzu çalmak sendedir, sevdiğime daima naz etmek ne güzel yakışır.” [ŞHD 69b/l; (87b/9); 92a/7; 94b/8; 94b/9; 106b/13; 161a/l]

rūm ėlinde bir ‘aceb hindū tüşüptür ḫāli kim

nāfe-yi çīn ü ḫoten bir kemterīn lālāsıdur

“Rum ilinde bir acayip hintli yalnız kalmıştır, çin ve hotenin kokusu aciz bir laladır.” [ŞAD 57/4; 87/4]

naġmeler Türkāne sāz ittim üküş

mestlıġda eyle kim ḫoş-naġme ḳuş

“nağmeleri Türk gibi fazlaca çaldım, mestlikte güzel nağmeli öten kuş gibiydim.” [LT A44b/2850; A44b/2851; A44b/2852; A48b/3247; (B51b/3303)]

ḳuyaş çehrelig şūḥ-i berbaṭ-nüvāz

ki cān riştesi tār aŋa çalsa sāz

“güneş yüzlü neşeli berbat sesli, can ipi tar olup ona saz çalsa.” [Sİ (F400a/58); LG222a/1065; R377a/2352; P402a/640; F410a/1105]

zühre bir laḥẓa çalma sāz āḫir

çėkmegil laḥn-ı dil-nevāz āḫir
“zühre yıldızı sonunda bir an sazını çalma, gönül okşayan nağmelerini söyleme.” [SS (R_1 312b/9); F_1 302a/17; F_2 255b/192; F_2 258a/415; F_1 331b/3; R_1 345b/55; R_1 346a/119 R_2 173a/39; F_2 255b/193 F_1 322a/148; F_2 255b/194]
bezmde şāhāne ya[sap] sāz u berk
başım üze igri ḳoyup nīm terk
“mecliste şahane müzik aletleri hazır edip, başlığımı başıma eğrice yerleştirsem;” [HE (615); 2261]
yana tüz sāznı tüzmekke emr ḳılmaġnı ... “yine düz, sazını çalmaya emretmesini...” [ML T776b/23]
sāzları birle Sebā vilāyetidin tepredi “sazlarıyla Seba vilayetinden yola çıktı” [KEn 149r19]
nedimler közleriŋe uyḳu toldı ḳopuzçılar ma sāzın yėrge saldı. “arkadaşların gözleri uykuyla doldu , kopuzcular da sazını yere bıraktı.” [HŞ 1607; 4130; 4308; 4540; 514; 1626; 3833; 3864; 1504; 2086; 2091; 2371; 252; 2522; 2694; 3634; 3805; 3825; 3865; 3922; 3947; 460]
ḥüseynī perdesi üzre tüzüp sāz
muġannī bu ġazelni ḳıldı āġāz
“çalgıcı hüseyni perdesinde saz çalıp bu gazeli söyledi.” [MuN 22]
ḳulaġını ṣaḳlasun oynamaḳ işitmekden, sāz işitmekden “oyun duymaktan ve saz duymaktan kulağını sakınsın” [KF 128b/3]
ve ol sāz ki andan ulu yoḳdur ve andan ḫürmetlü yoḳdur, ol ‘ūddur ki andan tamām […] yoḳdur. [ŞİE 110b/13]
sen ol yirden gel āġāz eyle sāzı [SEM (1b/4), 6, 10; 2a/2(2), 3, 12; 2b/9; 3b/11; 4b/8; 5a/2; 5b/7, 9, 10; 6b; 9b/7; 10a/10, 11; 10b/3; 11a/5; 15b/3; 16b/6; 18a/1; 19a/7; 22a/2, 4, 6]
ḥaḳīḳī olıncaḳ kişilerde ışḳ
düzer sözi sāz ile bir perde ışḳ [BDM 181, 1292, (1507)]
sāzın eline aldı ol işiçün düzüpdürürdi [HBA (40a); 51a; 52b; 82a; 82b; 97b; 99a; 100a; 109b; 111a; 111b; 112a; 113a; 113b; 114a; 114b; 117a; 122b; 125a; 126a; 131a]
kim ol sāzı öğrene çala [KY 96]
miṣāl-i ney iki parça bir sāzdur [YD 12/17]

ve her ḳanġı sāzda baḳarsaḳ [KİM (3/4); 3/5; 3/6; 3/7; 3/14; 7/1, 37/14; 43/13; 55/9, 65/3; 93/12; 99/14; 101/15; 117/3, 8, 9; 141/3, 157/14; 173/2, 3; 187/19]

Bābillilere esareti zamanında harpa "çeng" denilen bir sāz ile onları eğlendirmekte oldukları…[HAN (22/5), 13; 24/1, 33/5]

amma şunlar kim ehli sāzdur ya çengīdür [HBA 111b]

ve şol sāz āletleri anlaruŋ ḥükmi-y-ile āvāz virür. [ŞİE 14b/01]

ve eger sāz çalmaġa heves iderse bir sāza heves ide ki sāzlarda andan eyüsi olmaya. [ŞİE 110b/11]

ya'nī her kim ki, sāzı tamām ḳā'idesi üzerine işidürse oynayı oynayı ölür. [ŞİE 9b/12]

dügāh evinde inüb eyliyesin sāz. [SEM 13a/9; (15a/9); 16b/10; 17b/10]

ḳarār idüb sigāh evinde ide sāz. [SEM (14b/9); 17b/5]

ve eger ḥarīfler sāz ṭaleb eyleseler şehnāz çalalar ki şehnāz iki muḥālifden ḥāṣıl olur. [ŞİE 116b/08]

fi'l-cümle, çün sāz ṭutan kişi kendü ṣanā'atinde ḳādir olsa, her naġme perdelerini ri'āyet eylemek istese bir perde düzer ki ṣavtı bir perdeye daḫı iletmege imkān vardur. [ŞİE 82b/12]

ve ḥarīfler yatmaḳ dileseler muḫālif perdesi muvāfıkdur.Ve andan ṣoŋra sāzı elden ḳoya. [ŞİE 116b/08]

ve şol sāzlar ki 'avāmü'n-nās katında pīşe gibi, çeng gibi ve nāy gibi, bularuŋ gibi sāzlara ādetin heves eylemeye. [ŞİE 111a/03]

ve urmagıla āvāz viren sāzlaruŋ āvāzı ḥadd olmaḳlıġa sebeb ikidür. [ŞİE 14b/07]

ḳul ki sāz ve āvāz-içün ola, ʿalāmeti oldur ki eti yumşaḳ ola, barmaḳları ince ola. [KaN 44b/13]

cümle sāzuŋ perdesin barmaḳ bilür

hem ḥisāb u 'aḳd barmaḳda olur

"Bütün çalgıların perdesini bilen parmak olduğu gibi; hesap ve düğüm de parmakla yapılır." [GAR 537/6, 879/8, 713/1]

cām-ı zerden mey-i la'l içüben iy zühre-nüvā

ney-i ḫoş-naġme düz ü sūz-ıla sāz it çengi [AD (683/8); 434/8]

perdede nagme düzüp gösterdi çeng

sāz-ıla her perdede yüz dürlü reng [İSK 127/2874, 127/5374]

aḳar ṣu ola vü ḫażrā mey ü şāhid 'Ömer bile

muġannī sāz u söz ėtmek eyü ḳānūn durur ḫoş ḫū [MeN 55/9]

kimisi zevḳ u ‘işretde kimi sāz u beşāretde
kimi belā vü mihnetde dün olmış günleri gördüm
“kimi zevk ve içki meclisinde, kimi saz ve mutlulukta; kimi bela ve sıkıntıyla geceye dönmüş günleri gördüm.” [YED 2/8; (107/5); 143/7; 166/7]
ḳaçan kim sāzumun sūzı belürür
delüler uşlanur uşlu delürür
“ne zaman ki sazımın ateşi belirse dediler akıllanır, akıllılar delirir.” [ÇN 591; 593; 610; 627; 633; 659; 718; 722; 724; 727; 737; 759; 765; 808; 842; 847; (859); 1056; 1142; 1316]
ḫurşīd-i çarḫ raḳṣ idüben çarḫ ura felek
dā’ī sözine düzse eger zühre sāzını [ADD (125-6); 304-6]
sāz içide barçadın atım uluḳ
vaṣf içide barça ṣıfātım uluḳ
“sazlar içinde hepsinden adım yücedir; özellik bakımından da hepsinden üstünüm.” [TSA 321b/7; 322b/11; 323a/4; (323b/3); 326b/5; 327a/10; 327b/8; 328b/5]
çeng ü ney sāz itmeyince devri idüp dönmez ḳadeḥ
başda sevdā olmayınca bí-ḳarār olmaz kişi [ADD (154/4); 191/4]
ipek ḳıllar ki gördüŋ sāz iderler
çalıcaḳ zīr ü bem āvāz iderler
“gördün ki ipek telleri çalarlar, çalınca ince ve kalın tellerden ses çıkarırlar.” [ÇN 302; 546; (775); 1227]
uṣūlüm gördi çün göŋline yaḳdı
ipekden sāz ḳıldı perde daḳdı
“usulümü gördü gönlüne yaktı, ipekten telleri çaldı perde taktı.” [ÇN 1146]

sāzende: F. (F. sāz’dan -ende ekiyle sāz-ende) Ut, keman, tambur vb. musiki aleti çalan kimse, saz sanatçısı, çalgıcı, mutrip.

bilgil eger sāzende iseŋ ya‘nī çenk yā ḳānun çalarsaŋ... [KTRM (177b/61); 179a/71]
gel iy sāzende sözile eyle āġāz. [SEM (10a/10); 14b/5]
sen anı ḳo özüne naẓar
eyle ki sāzendeden sāzı virür haber [BDM 181]
imdi ma‘lūm olsun ki gūyende ve sāzende, ya‘nī eydici ve çalıcı şol vaḳt bir ṣoḥbete vara, meclisde oturanlardan aşaġa oturmaḳ ḳaṣdında ola. [ŞİE 111a/07]

yalŋız sāzendelerde cā-be-cā müstā‘mellerdir [KİM (43/8), 13; 63/5; 93/14; 99/9; 101/6, 7, 8, 9; 103/12; 111/17; 117/2, 16; 135/8, 16; 171/7; 173/3; 185/3, 4, 8, 13, 16, 17, 21; 187/2, 11, 13, 14, 15, 18]

sāzendenin bir ḥüseynī ve bestenigār pīşrevi… [HAN (20/23), 33/6, 22, 23]

eger sāzende ise sāzın düzmek gerek [HBA (98a); 99a; 130b]

getürdi ol ‘işret āletlerini

gelür sāzendeler ḳaddleri bālā

“o içki aletlerini getirdi, boyları uzun çalgıcılar gelir.” [BAT 4739]

ne kim sāzende vü gūyendelerdür

aŋa ḳulluḳçıdur hep bendelerdür

“ne ki çalgıcı ve şarkıcılardır, ona hizmetkar ve kuldur.” [ÇN (658); 787; 864]

ḫaṭṭāṭ ve naḳḳāş ve sāzende ve gūyendidin... “hattat ve nakkaş ve çalgıcı ve şarkıcıdan...” [MN 103B/7]

yana on biş sāzende gūyende ve ḫānende kim ol silsile ehlidin híç ḳaçan híç ḳaysıġa dest birgeni ma‘lūm imes. “yine onbeş çalgıcı, söyleyici ve okuyucu ki silsileye mensup olanlardan hiç birisine elverdiği belli değil.” [HP R741a/1]

ve tört miŋ öylük sāzende ve gūyende ve raḳḳāş ve ehl-i ṭarab Hindūstāndın köçürüp alıp kildi “ve dörtbin evlik çalgıcı, şarkıcı, rakkas ve eğlence ehlini Hindistandan getirtip alıp geldi” [AŞNR A728b15]

sāzendelik (Çağ. sāzendelıġ): Çalgıcılık.

...sāzendelıġ ve gūyendelıġlar buyurup semā‘ ve ṣafā ḳılıp alarnı ḫoş-ḥāl ve münbasiṭ uzatur idi. “çalgı çalıp şarkı söyleyip sema ve safa kılıp onları hoşluk ve sevinç içinde gönderir idi” [HP Ü398b/18]

ola sāzendelikde ferd kāmil. [SEM (4b/2); 6a; 7a; 19b]

sāzkār: F. (F. sāz “uygunluk” ve -kār ekiyle sāz-kār) Musikimizin altı asırlık birleşik makamlarından biri.

diyeyin diŋle saŋa sāzkārı. [SEM 15b/6]

sazkār oldur ki segāh tamām āġāze idüb aşaġa inüb māye gösterüb... [KTRM 176b/54; (179b/84); 181b/8b]

sāz-kār oldur ki sigāh başlana ve māye göstere, amma māst ḳarār ide. [ŞİE 117b/03; (119b/13)]

sazkār oldur kim segāh āġāz ide [HBA 144a]

müberkā‘ sāzkār mu‘tedil sigāh-ı ‘acem [KY 63; 66; (94)]

sāz-kār segāh āġāze idüb rāst perdesinde ḳarār ider [AND 16/a; (32/a); 45/a]
sāzkār segāh āġāz edüb māye gösterüb ḳarcıġār yüzünden rāst ḳarār eder [YD 14/11]
sāzkār ‘acem ḥüseynī nevā çārgāh… [HAN 26/24]
sāzkār rāst perdesinden āġāze idüb nerm pencgāha dek çıḳar [KİM 47/18; 137/25; (151/3)]

sāzları selāmet ol-: Çalgıları (mesleği) güvende olmak.
eger bu didüklerümizi ṭutarlar-ısa kendüler daḫı ve sāzları daḫı dā’im selāmet ola. [ŞİE 113b/11]

şaẕlıḳ nevbetin ur-: Sevinç çalgısını çalmak. [TAR 209]

sāzuŋ bilegi: Sazın kolu, sapı.
eger buları bu sāzuŋ bilegine baġlasalar ol sāzdan on yidi naġme mā‘lūm olur. [ŞİE 51b/04]

sāz-zen: F. Farsça çalgı anlamına gelen “sâz” ve vuran, çalan anlamlarına gelen “-zen” sıfatından oluşan sâz-zen tabiri, “çalgı çalan” anlamına gelmektedir.
sāz-zen çün çenge itdi rāst-çeng
dürlü dürlü sözler āgāz itdi çeng [İSK 123/2792]

sebābe-i bem: Udda şehadet parmağıyla basılan baskı yerlerinden birinin adı.
ve bu sebābe-i bem didügümüz naġmenüŋ yiri ol yuḳaru kirişdeki ‘alāmet ḳomışlardur. [ŞİE 54a/11]

sebābe-i ḥadd: Udda şehadet parmağıyla basılan baskı yerlerinden birinin adı.
ve şol kiriş ki aŋa meṣnā diyü ad ḳomışlardur. Ol kirişde YH ‘alāmet ḳoduḳları yirüŋ tīzisi, şol ḥadd diyü koyulan kiriş üzerine şehādet barmaġın ḳoduḳları yirdür. Ve ol yire YB ‘alāmet ḳomışlardur. Ve bu yire sebābe-i ḥadd dirler. [ŞİE 55a/09]

sebābe-i meṣleṣ: Şahadet parmağıyla basılan baskı yerlerinden birinin adı.
ve şol kiriş ki meṣleṣ diyü ad ḳomışlardur, ol meṣleṣ kirişüŋ üzerine şehādet barmaġın ḳoduḳları yire sebābe-i meṣleṣ dirler. Ve ol yire YA alāmet ḳomışlardur. [ŞİE 54b/11]

sebābe-i meṣnā: Udda şehadet parmağıyla basılan baskı yerlerinden birinin adı.
ve bu muṭlaḳ bem didügümüz naġmenüŋ tīzisi şol yirdür ki, anda YḤ ‘alāmet ḳomışlardur. Ve ol yire sebābe-i meṣnā daḫı dirler. [ŞİE 54a/06]

sebābe-i zīr: Udda şehadet parmağıyla basılan baskı yerlerinden birinin adı.
ve ol yire ‘alāmet KH ḳoyulmışdur ve bu yire sebābe-i zīr diyü ad ḳomışlardur. [ŞİE 54b/08]

se-baḥr (sebahr): F. Türk müziğinin en az altı asırlık bir mürekkep makamı olup zamanımıza kalmış nümunesi yoktur.

se-baḥrı işbu vechile şikār it. [SEM 16a/8]

sebahr oldur ki tīz dügāh āġāz ide [KY 63; (67)]

sebeb: Ar. İkanın direklerindendir. ikanın aruzda olduğu gibi temelini heceler oluşturur ve bir hece, sonundaki harfin sesli veya sessiz olmasına yani "müteharrik" veya "sakin" bulunmasına göre değerlendirilir. Açık heceler bir kapalılar iki zamana eşdeğerdir. Kendi arasında üçe ayrılır: Sebeb, veted, fāsıla. Sebeb de kendi arasında ikiye ayrılır. Sebeb-i hafif: biri müteharrik diğeri sakin iki harften oluşur ve ten şeklinde ifade edilir. Ölçü değeri bir dörtlüktür; sebeb-i sakíl: yine iki harflidir ve harflerin ikisi de müteharriktir. Tene biçiminde ifade edilir. Ölçü değeri iki sekizliktir.

gāh olur ki evvelindeki sebebleri fāṣılaya tebdīl iderler [LZE 44a/8; 45a/3; 46b/4; 49b/5; (52a/10)]

ve daḫı ḥer ḥareketüŋ yanında bu ḥareketlerüŋ sebeblerinden kiriş üzerine bir naḳra ola. [ŞİE 69/09]

sebeb-i ḫafīf: Musıkide usul yapılarını meydana getiren " sebeb " in çeşitlerinden biri.

ve eger iki ḥarf bir yirde olsa, ve evvel müteḥarrik ve ikincisi sākin olsa, aŋa " sebeb-i ḫafīf dirler ", " lem " gibi. [ŞİE 68a/06]

sebeb-i ṣaḳīl: Musıkide usul yapılarını meydana getiren "sebeb " inçeşitlerinden biri.

ve eydelüm ki iki ḥarf bir yire düşerse ve ikisi daḫı ḥareketlü olsa, ya'nī i'rāblu olsa, aŋa " sebeb-i ṣaḳīl " dirler, " leke " gibi. [ŞİE 68a/05]

sebz-ender-sebz (sebzander-i sebz): (F. "yeşillik içinde yeşillik") Türk musikisinde bir mürekkep makam.

sebz ender sebz çāgāh büzürk ḥicāz pençgāh rehāvī... [KTRM 181b/6b]

sebzander-i sebz hüzzam āġāze idüb ḳarārgāhı olan segāh perdesine geldikde…" [AND 16/a; 30/b; (31/a)]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür… ḳırḳ ṭoḳuzıncı sebz-ender-sebz,… [ŞİE (117b/06); 120a/11]

sebz-ender-sebz oldur kim çārgāh büzürk-i ḥicāz māye pençgāh rehāvī nühüft 'uzzāl cem'i ola [HBA 145b]

sebz-ender-sebz oldur ki çārgāh ve büzürg ve māye ve pençgāh… [KY 64; (68)]

sebz-ender-sebz dügāhdan ḥareket idüb zengūle perdesiyle nerm çārgāha dek çıḳar [KİM 139/10, (153/33)]

seḍarb: F. Türk musikisinde kullanılmış bir usuldur ve iki çeşidi mevcuttur. sedarb-ı tavil, sedarb-ı kasir.

ve seḍarb-ı ḳaṣīr oldur ki an altı naḳre ola ki üçi maẓrūb ve bāḳisi maṭrūḥ ola [LZE 50b/7, 8, 9(2); (51a/1)]

dördüncü siḍarb beşinci rāhkerd… [KY (69); 85]

segāh (EAT sigāh): F. 1. Musikimizde segâh beşlisiyle hicaz dörtlüsünün birleşmesinden meydana gelen ve segâh perdesinde karar kılan en eski ve beğenilerek kullanılan bir birleşik makam. 2. Musikimizde orta sekizlide koma bemollü "si" sesi, segâh perdesi.

pes bu segāhdur ki maḥaṭṭı dügāh ola. [LZE 36b/4; 40a/l, 8, (9); 41a/7; 41b/9, 11]

ḥicāz segāh ile dügāh ḳarār ide [KTRM 175a/34; 176b/56(3); 177a/58(4); 177b/60(2); 177b/61(7), 62; 178a/64(3), 67(10), 179a/71, 73(3), 74(2), 75(2); 179b/77, 81(3), 82(3), 84; 180a/85(9); 180b/87, 88, 89; 181a/90, 91(2), 92; 181b(5); 3b; 4b; 5a(2); 5b(6); (6b); 7a(2); 8a(6); 8b(3); 10a; 10b; 12b; 13a; 16b]

şol nesneleri bildürür ki anlara bu ṣanā'at ehli " 'anāṣır-ı erba'a" diyü ad ḳomışlardur. Ve anlar dörddür: Evvel yikgāh, ikinci dügāh, üçinci segāh ve dördinci çahargāh. [ŞİE 116b/13]

şu'beler evvel yekgāh dügāh segāh çārgāhdur [KY 45; (47); 49; 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58; 59; 60; 61; 62; 64; 65; 66; 67; 93; 98; 99]

muhālifek nīrīz yüzünden segāh āġāz edüb [YD (13/13); 13/14; 13/20; 13/23; 14/1; 14/7; 14/11; 15/3; 15/10; 15/11; 15/14; 15/16; 15/17]

eger segāhdan nerme varsaŋ tetimme-i āġāze-i maḳām-ı segāh olur ki andan geveşt didikleri terkīb ḥāṣıl olur [KİM 3/10; 7/8, 9; (9/11, 12), 13; 43/6; 45/11, 55/13; 59/4, 8, 11, 13; 61/9, 63/12; 69/3; 73/10, 13; 75/5; 77/22; 81/1, 14, 15, 19; 85/12; 87/4; 89/6, 17; 93/4, 7, 11; 95/5; 99/11, 19; 101/4, 12; 103/9; 105/1, 2, 8; 109/1, 3, 4, 14, 17; 113/16, 22; 115/1, 12; 117/6; 119/11; 121/10, 15; 123/10, 17, 20; 125/3; 127/19; 129/14; 131/3, 15, 16, 17; 133/6, 12; 137/22; 139/16; 141/10, 11; 143/2, 4, 5, 6, 8, 9, 10; 145/3, 14, 15; 147/6, 9, 11; 149/4, 6; 151/5, 8, 12, 16; 153/20, 37; 157/6, 11; 185/11]

…būselik segāh dügāh rāst… [HAN 24/11; 25/15; 26/1, 13, 23, 24, (26)]

segāh āġāze idüb 'ırāḳ ḳarār ider [AND 8/b; 10/a; 14/b; 29/b; (31/a); 32/b; 34/a; 44/b]

sigāhuŋ perdesinden ide āġāz [SEM (9a/10), 11; 10b/3, 4; 11b/3, 8, 9; 12a/11; 12b/10; 13b/9, 10; 14a/7; 14b/4, 7, 9; 15a/10; 15b/7; 16b/5, 9; 17a/3, 6, 7, 9; 18a/2; 18a/3; 22b]

bir perde ziyade eyleye kim ol sigāh olur [HBA 110a; 111a; 112a; 112b; 113a; 113b; 114a; 114b; 115a; 115b; 116a; 116b; 117a; 117b; 118b; 119a; 119b; 142b; 143a; 143b; 144a; 144b; 145a; 145b; 146a; 146b; 147a; 147b; 152a; 152b; 154a; 154b; 154b; 155a; 155b]

yana se-gāh ‘amelidür kim Mevlānā Ḫusrevíniŋ şi‘riġa baġlaptur ve maṭla‘ı budur kim: “yine se-gah amelidir ki Mevlana Husrevinin şiirine bestelenmiştir ve matla‘ı budur:” [HP Ü394b/24]

dü-gāh u hem si-gāh u çār-gāhı
nihāvend ü ḥüseynī penç-gāhı
“dügah, segah ve çargahı; nihavend, hüseyni ve pençgahı.” [ÇN 605]

segāh māye: Māye makamının segah ile segah perdesinde kalan çeşidine, -dügah perdesinde ve eskiden diğer perdelerde kalan maye şekillerinden ayırmak için- bazan verilen ad. Yalnız maye denince esasen segah maye anlaşılmaktadır.

segāh māye oldur kim segāh göstere temam ine yine māye göstere [KY (67); 93]

segāh-māye aŋa dirler işitgil. [SEM 14a/6]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …elli üçinci segāh-māye… [ŞİE (117b/08); 120b/03]

segāh-māye ismi ile taḥrīri tevehhümden ḫālī olmadığından… [AND 33/b; (34/a)]

segāh-māye segāh āġāz edüb māye ḳarār eder [YD 13/20]

segāh perdesi (perde-i segāh): Türk musikinde orta sekizlinin 22. perdesi.

çārgāh āġāze idüb segāh perdesinde ḳarār ider [AND 5/a; 6/a; 6/b; 8/a; 9/b; 10/a; 10/b; 11/a; 12/a; 12/b; 13/a; 13/b; 14/a; 20/a; 20/b; 21/a; 21/b; 22/a; 23/a; 25/b; 26/a; 28/b; (31/a); 31/b; 22/a; 32/b; 33/b; 36/a; 41/a; 44/b; 45/b]

segāh perde ḥüseynīye dek ve ḥüseynīden ḳāide üzre... [KTRM 181b/5b]

segāh-ı ‘acem (sigāh-‘acem): Türk müziğinin en az altı asırlık bir mürekkep makamı olup zamanımıza kalmış nümunesi yoktur.

ve sigāh-‘acem oldur ki sigāh başlana, ine, ‘acem ḳarār ide. [ŞİE 117b/05; (120a/08)]

segāh-ı ‘acem oldur ki segāh āġāz ide [KY (68); 94]

selef muḫtera‘ātından olub segāh-ı ‘acem dedikleridir [AND 34/a]

segāh-ı ‘acem oldur ki segāh āġāz ide [HBA 145b]

segāh-ı ‘arabānī: Türk musikisinde bir mürekkep makam: segah+araban.

segāh-ı ‘arabānī ‘uzzāl gibi ḥareket idüb segāh ḳarār ḳılar [KİM 139/11; (157/11)]

selmek: F. Günümüzde hüseyni makamı çeşnisini ihtiva eden rast makamına denir. Fakat çok öncelerde farklı şekillerde kullanılmıştır. İlk örneği Urmevi’de görülür ve avazeler arasında zikredilir.

māye nevrūz yana selmek bil

yana gerdāniye geveşt digil

“maye, nevruz ve selmek makamını bil; gerdaniye ve geveşti değil.” [BD 552/7]

ḥicāz u māye vü nev-rūz u kūçek

rekīb ü zāvül ü ‘uzzāl u selmek

“hicaz, maye, nevruz ve kuçek; rekib, zavül, uzzal ve selmek.” [ÇN 606]

üçüncisi selmekdür bu mensūbdur mirriḥe [LZE (35a/6); 54b/7]

selmek oldur ki āġāzesi ve ḳarārgāhı çārgāh ḫānesidir [KTRM 175a/33; (179a/73(3)); 9b]

üçünci āvāze selmekdür işit hey [SEM 10b/7]

ammā avāzeler altıdur …Ve üçinci āvāz selmekdür ve bu zengūledür. [ŞİE 59b/03]

muḥāyyerden selmek āġāz ide [HBA 105b; 106a; 130b; 149b; 150a; 150b; 151b; 152a; 152b; 153a; 153b; 154b; 155a]

geldik selmek āvāzesinin dāyiresi budur [KY 47; 49; 50; (59); 94]

selmek terkībinden farḳ etmemesidir [AND 15/b; (18/a)]

ışfahān ile rāsttan selmek ḥāṣıl olur [YD 16/7; 16/9]

selmek āvāzesi zengüleden ve büzürgden mürekkeb olur ve çārgāh perdesinde ḳarār ḳılar [KİM 45/21; 49/18; 103/4; 105/3; 137/19; (147/3)]

selmek nevā: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın musiki risalesinde selmek avazesi ve neva makamının birleşmesiyle meydana gelen mürekkep makam olarak tarif edilir.

selmek nevā oldur kim muḥāyyerden selmek āġāz ide [HBA 155a]

selmek-i büzürk: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Selmek avazesine büzürk makamının eklenmesiyle meydana gelir.

selmek-i büzürk oldur kim ısfaḥāndan rāsta selmek āġāz ide [HBA 153b]

selmek-i ḥicāz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Selmek avazesine hicaz makamının eklenmesiyle meydana gelir.

selmek-i ḥicāz oldur kim selmek āġāz ide ine rāstdan [HBA 154b]

selmek-i ḥüseynī: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Selmek avazesine hüseyni makamının eklenmesiyle meydana gelir.

selmek-i ḥüseynī oldur kim muḥāyyerden selmek āġāz ide [HBA 154b]

selmek-i ırāḳ: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Selmek avazesine ırak makamının eklenmesiyle meydana gelir.

selmek-i ırāḳ oldur kim ısfaḥāndan selmek āġāz ide [HBA 152a]

selmek-i ısfaḥān: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Selmek avazesine ısfahan makamının eklenmesiyle meydana gelir.

selmek-i ısfaḥān oldur kim yā muḥāyyerden yā dügāhdan selmek āġāz ide [HBA 152b]

selmek-i kūçek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Selmek avazesine küçek makamının eklenmesiyle meydana gelir.

selmek-i kūçek oldur kim ısfaḥāndan selmek āġāz ide [HBA 153a]

selmek-i rāst: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Selmek avazesine rast makamının eklenmesiyle meydana gelir.

selmek-i rāst oldur kim ısfaḥāndan selmek āġāz ide [HBA 151b]

selmek-i rehāvī: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Selmek avazesine rehavi makamının eklenmesiyle meydana gelir.

selmek-i rehāvī oldur kim selmeki temām göstere çıḳa rehāvī ḳarār ide [HBA 154a]

selmek-i zengūle: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Selmek avazesine zengüle makamının eklenmesiyle meydana gelir.

selmek-i zengūle oldur kim pençgāhdan selmek āġāz ide [HBA 153b]

semā‘: Ar. Dönerek icra edilen dinî bir dans türü. [DH s. 137/14, 192/16-17-20, 193/1-4-5-8-9-12-20-21-24, 194/1-4-6-8-9-10-12, 203/7, 212/16, 214/4, 236/5, 302/4, 345/18, 382/23]; [ŞD K.III/25]; [ŞD K.X/16]

gör müdebbirler ki niçe işdedür

ol semā‘da her biri cünbişdedür

“Yerli yerince görevlerini yapan meleklerin neler işlediklerine, her birinin sema ederek nasıl döndüklerine bir bak.” [GAR 19/4, 8, 9, 10, 11; 21/1, 2, 4, 6, 8, 10, 11]

ḥużūr u ḫalvetüŋ künci ṭarab esbābınuŋ genci

semā‘ u ẕevḳuŋ ol cem‘i ṣafā vü ‘işretüŋ kānı [MeN (6/7); 47/8; 280/6]

anuŋ vecdinde şevḳ ile ṭururlar

semā‘ u raḳṣ iderler çarḫ ururlar

“onun vecdiyle şevkle kalkarlar, sema ve raks eder tef vururlar.” [ÇN 543; (624); 635; 836; 941; 1217]

...sāzendelıġ ve gūyendelıġlar buyurup semā‘ ve ṣafā ḳılıp alarnı ḫoş-ḥāl ve münbasiṭ uzatur idi. “çalgı çalıp şarkı söyleyip sema ve safa kılıp onları hoşluk ve sevinç içinde gönderir idi” [HP R739b/18]

ḳılmay ol zühre-cebīn bezmde bir devr-i semā‘

ni üçün boldı ikin şīfte köŋlüm raḳḳāṣ

“o yüzü zühre yıldızı gibi parlak olan mecliste sema ederek dönmeyecek, acaba ne için gönlüm rakkasa tutkun oldu?” [İD 168/3]

ve sāḳī vü muṭrib bezm ü semā‘ıdın behre aldım “ve saki ve çalgıcının meclisinde semadan nasiplendim” [MK (4b/8); 22a/3]

sizler içgü arasında ḳopsap semā‘ ḳılurda... “sizlerin arasından çıkmak isteyip sema yapanda...” [KEn (30r1); 249r14]

semā‘ī (semāī): Ar. (Ar. semā‘ “mûsikî, tegannî” ve nispet eki -i ile semā‘i) 1. Musikimizde üç zamanlı, üç vuruşlu ve donanımdan sonra 3 / 4 şeklinde gösterilip yazılan basit usul. 2. Bu usulle veya aksak semai ve yürük semai usulleriyle bestelenmiş eser formu.

ve biri daḫı semā‘īdür [LZE 52b/1]

biri semāī biri fāhtedür [KY 69; (73); 84; 86]

semā‘ī tüm (2) tekete (2) tüm tek [YD 18/15]

pişrevden ṣoŋra semā‘ī çalub temām ider [KİM 79/17; 115/13; 117/12; 135/21; 161/13; 173/7; 183/13; 185/1, 16, 19187/10, (12), 17, 18]

faslın nihayetinde çalınan semāīler ve āsār arasındaki aranaġmeleri bu cümledendir [HAN 43/22; 45/20; 47/1, 5]

semā‘ī uṣūldın taşḳarı, vecd ü sa‘ḳası ta‘rīf āhengidin narı. “semai usulünden fazla, vecdi ve baygınlığının tarifi ahenginden ötedir.” [MK 35a/7]

senc (sīc): Ar. Def pulu, zili.

def āvāzı ve senc āvāzı ve ṭabl āvāzı gibi [HBA 53a]

senc ḳaḳ-: Alkış çalmak.

ḳaḳıp avuç senc ü ḳılıp na‘re kūs

kökke çikip nāle vü efġān ḫurūs

“avuçlar alkış çalar, kös nara vurur, horoz göğe doğru ağlayıp inler.” [HE 1367]

sengin semāī: Yürük semāī usulünün bir ağır mertebesine (6/4) verilen ad; daha ağır mertebesine “Ağır Sengin Semai” (6/2) denilir.

çünki bunlar yalnız yürük semāī sengin semāī ve aḳsaḳ semāī usulleriyle bestelenir [HAN 44/29, 32; 45/4; (46/29); 47/4]

serāy-ende: Şarkı söyleyen.

ẕāt-ı melekī ṣıfātıġa medḥ serāyende cem‘ ḳılġay “şarkıcı onun melek gibi vasfına övgü toplayacak” [MN 3A/6]

serendāz (serendāzī): F. Türk müziğinde 15. yüzyılda kullanılmış olan bir usuldür.

ve biri daḫı serendāz uṣūldür [LZE 52a/7]

beşinci fāhte altıncı serendāzī [KY (69); 84]

ses: Ses. [TAR 196]

ya‘nī yā va‘żla sesdin işitti dimek bolur. [ŞM 7a/6]

böyle digeç oğlanuŋ ḳulağına ses ṭoḳındı. [DK 28/2]

sesdir-: Duyurmak, sezdirmek. [TAR 196]

sesel-: Ses almaya başlamak, kendisine ses gelmek. [TAR 196]

şeyla-: Destan manzumesi söylemek, manzum söylemek, deyiş demek, makamla manzum söylemek. [DK 2/10, 4/4, 5/1, 5/2, 5/11, 5/11, 11/2, 12/7, 12/7, 13/10, 14/2, 17/11, 23/13, 23/13, 27/3, 27/4, 28/3, 30/6, 30/7, 32/2, 33/6, 34/10, 52/5, 52/5, 55/6, 55/7, 57/8, 57/9, 65/10, 102/8, 102/8, 105/5, 106/4, 106/11, 113/2, 113/3, 115/7, 121/13, 123/13, 124/1, 124/11, 124/11, 125/8, 126/8, 129/2, 129/3, 130/3, 130/4, 131/1, 131/5, 135/12, 135/13, 136/13, 137/8, 138/1, 138/7, 139/12, 142/11, 145/1, 145/9, 145/10, 157/8, 157/8, 161/5, 162/9, 162/10, 164/12, 167/5, 167/6, 169/10, 201/3, 206/8, 207/9, 212/11, 269/5, 269/9, 271/9, 288/11, 289/11, 289/11, 296/7, 298/3, 175/9, 183/13, 183/13, 186/4, 186/5, 188/7, 188/7, 192/4, 192/5, 196/1, 196/2, 196/10, 196/11, 198/2, 198/2, 199/6, 199/7, 199/12, 200/1, 208/2, 211/7, 211/8, 211/12, 211/13, 222/11, 222/12, 224/7, 224/7, 231/1, 231/1, 231/10, 231/11, 232/10, 233/4, 238/12, 238/12,239/8, 239/9, 241/7, 241/12, 241/12, 243/11, 243/12, 245/5, 245/5, 247/7, 247/7, 248/6, 248/7, 249/3, 249/3, 249/10, 249/10, 251/4, 251/, 257/7, 257/8, 258/2, 258/2, 258/11, 258/12, 259/6, 261/6, 261/7, 262/4, 267/2, 267/2, 268/4, 268/8, 268/8, 269/1, 269/11, 269/12, 276/13, 277/12, 278/13, 279/12, 280/8, 281/4, 282/9, 282/10, 286/5, 286/5, 286/8, 286/12, 287/12, 293/9, 293/10, 296/13, 299/1]

sıbızġı (Kıp. sıbızġu, şıbızġı; Çağ. sıbızġu): Uzun düdük. [ETZ 8a-10]; [TA 25b/13 (H sıbırġuçı 76, K 188, C sıbızġı 90)]; [Kİ s.51]; [DM 11b/6 (Z/2 şıbızġı, şıbırġı 97, C-90, T-236)]; [İML s.161]

ota meclisinde raḳḳāṣ u semā‘-ı ḳurṣ birle

ḳopuz u sıbızġu ney tüz diyelim

“oda meclisinde yuvarlak gökyüzüyle kopuz, sıbızgı ve ney çal diyelim.” [ŞHD 164b-13]

sıbızgıçı (Kıp. sıbızġuçı): Düdükçü [İML s.156]; [TA 26a/1 (H sıbırġuçı 76, K 188)] ıslıkçı, düdükçü.

sıġır- (Kar. sıḳır-, sıġır-; Har. sıḳır-): Islık çalmak. [İML s.III; 176]

bolmadı olarnıŋ namāzları ėw üskinde meger sıġırmaḳ, aya urmaḳ “onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir” [KTİKT s.619, 28/83a2=8:35]

kişi sıkırdı. “ adam ıslık çaldı.” [DLT II, 83-13; II, 83-10; (II, 83-12)]

meger sıḳırmaḳ taḳı aya birle ün ḳılmaḳ. “sadece ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir” [HTKT 175a/3]

sıġıt: Feryat, figan [OY s.38]

KT K11: köŋülte sıġıt kelser yanturu sakıntım “gönülden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum.”

sıġıtçı: Yasçı, ağlayıcı. [OY s. 24, (38), 50]

KT K11: yogçı sıgıtçı kııtan tatabı bodun başlayu udar seŋün kelti. “Yasçı ve ağlayıcı olarak Kıtay ve Tatabı halkları başında General Udar geldi.”

sıġta-: Yas tutmak, ağlamak. [OY s. (24), 50]

KT D4: bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış. “bunca halklar gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar.

ṣıḳal: Ar. bamlık, pestlik.

bu bu‘uda ḥavādla ṣıḳali müştemil olduġından ötüri cem‘-i a‘ẓam ve cem‘-i kāmil-i bi’l-fi‘l dirler [LZE 4a/11; 7a/11; 7b/l l; 8a/4, 6; 9a/9; 9b/7; 11b/3; 17a/3, 4, 7; 19a/4, 6, 7; 19b/6; 20a/5, 6, 10, 11; 20b/l; 25a/5; (25b/10); 48a/9; 48b/2]

sıkda-: Ölen kimseye karşı mersiye söyleyerek ağladı ve ağlattı. [Kİ s.59]

ṣıḳlıḳ (sıḳlıḳ, ṣışlıḳ, ṣıtlıḳ, sıġlıḳ): Islık, ağızdan çıkarılan düdük sesi gibi ses. [TAR 198]

sığlıq birdi gibi. [Kİ s.58]

sıkrık vur-: Islık çalmak. [ETZ 22b-10]

sıkrış-: Birlikte ıslık çalmak.

olar barça sıkrıştı. “onlar, hepsi ıslık çalar gibi ses çıkardılar.” [DLT II, 213-10; (II, 213-6)]

sıla-: Düğün şöleni vermek. [ETZ 38b-3]

sılḳul-: Islık çalmak. bk. sığır-.

ärmädi namāzları ew üskindä mägär aya ura sılḳulmaḳ. “Onların, Kâ'be'nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpmaktan ibarettir.”[SAKT s. 134v,1=008/035]

şınā‘at ehli: Sanatçılar, sanatla uğraşanlar.

otuz dördinci faṣl: Şol nesneleri bildürür ki, bu ṣınā‘at ehli aŋa ‘anāṣır-ı erba‘a dirler. [ŞİE 12b/12]

şınç: Bir çeşit çalgı aleti, yani çeng.

evvel ṣınç çalan oldı. [İKT 40b/5]

sıskır- (sızgır-): Islık çalmak. [ETZ 22b-10]; [CC 26b/9; 26b/10; 26b/8]

sıyra-: Irlamak, şarkı söylemek.

ferhadnıng adem şebistanıdın vücud gülşenige kilgenin kalem tilidin sıyramak. “ferhadın yokluk gecesinden varlık bahçesine geldiğini kalem bülbülünün dilinden şakımak...” [AL s.278]

sızgurmak: Islık. [CC 26b/11]

si: (Fr. si) 1. La ile do arasındaki ses, gam dizisinin yedinci sesi. 2. Bu sesi gösteren nota işareti.

nota ḳırāatinde her perdeye i‘tā edilen isimler her yerde aynen kabul edilmiştir ki onlar da şunlardır: do-re-mi-fa-sol-la-si [HAN (23/27)]

sibsi: Kamış düdük, ney [İH s.15]

silk-i buselige çek-: “Buselik ipliğine” dizmek, buselik makamında söylemek.

medḫünüŋ dürrini silk-i buselige çeküp, ḥikāyet-i keremüŋi şolu melā idem. [ŞİE 5b/07]

simā‘: Ar. Çalıp söyleme.

yüzüŋ ṣıfātını gūyende ger simā‘ itse

kişi turup mu bolur il āh u vāyında

“senin yüzünün vasıflarını eğer okuyucu söylese (dile getirse, terennüm etse), ah vah etmeyen (halkın, ah, vayına katılmayan) kişi kalır mı?” [MSD 453]

sin: Ar. Osmanlı alfabesinin on beşinci harfidir. Metnimizde kulağa hoş gelmeyecek kadar çok tiz bir sesi temsil için kullanılmıştır.

hesābda naġme-i sin tı vāḳi‘ olur [LZE 20b/l l]

sīne keman: (F. sine ve kemān ile kemān-ı sine > sine-kemān) Musikimizde kullanılan ve göğse dayanarak çalınan bir keman çeşidi [Sine kemanı da denir]

ve taḥtında sīne-kemanda olduġu gibi… [AND 7/b]

sipihr (sipehr, sipihir): F. Musikimizde XV. yüzyıldan beri bilinen, fakat çok kullanılmayan bir birleşik makam.

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …on sekizinci sipehr,… [ŞİE (117a/08); 118b/08]

sipihr muḫayyer āġāz edüb hisār yüzünden kūçek ḳarār eder [YD 15/8]

sipihr kāide-i muḫayyer ile icrāyı seyr-i ḥiṣār ve kūçek yüzünden dügāh ḳarār ide [KTRM 176b/54; 180b/88; 7b]

sipihr oldur ki muḥāyyer āġāz ide [HBA 144b]

‘acem; çārgāh-‘acem; sipihr; ‘uṣṣāḳ-māye [KY 93]

sipihr tīz dügāhdan ḥareket idüb ḥiṣār gibi kūçek yüzünden ḳarār ider [KİM 55/3; 139/1, (151/26)]

sipsi: Düdük, boru. [TAR 200]

sirrenk: (F. “anka kuşu”) Türk musikisinde bir mürekkep makam.

sirrenk şūrī ḳāide şūrī-i ba‘de icrā-i tamām bālā būselik ‘aşīranda ḳarār ide [KTRM 181b/11b]

şofyān: (F. ṣūfyān (?)) Musikimizde bilhassa ilahilerde çok kullanılan dört zamanlı, üç vuruşlu, donanımdan sonra 4/4 ile yazılıp gösterilen bir küçük usul.

ṣofyān ḥafíf-i ṣānī ile dört ḍarbdır [AND 39/a]

ṣofyān tüm teke [YD 17/27]

Eserin “Esmā-i Uṣūl” bölümünde sadece adı geçen bir usul ismi. [KİM 161/13; 185/9, 187/5]

yürük semāī hāvī ṣofyān usūlleriyle bestelenir [HAN 44/28; (45/13); 47/28]

sol: (Fr. sol) 1. Fa ve la arasındaki ses, gam dizisinin beşinci sesi. 2. Bu sesi gösteren nota işareti.

nota ḳırāatinde her perdeye i‘tā edilen isimler her yerde aynen kabul edilmiştir ki onlar da şunlardır: do-re-mi-fa-sol-la-si [HAN (23/27)]

şoy: Destan manzumesi, manzum parça, deyiş, makamla söylenen manzume (*krş. ṣoyla-, ṣoylama*)

Dedem Ḳorḳut boy boyladı ṣoy ṣoyladı, bu Oğuz-nāmeyi düzdi ḳoşdı böyle didi.

Ṣoylamış, görelüm ḫanum ne ṣoylamış: [DK 34/10, 65/10, 121/13, 137/8, 169/9, 201/3, 212/11, 271/9, 277/12]

şoylama: Destan manzumesi, manzum parça, deyiş, makamla söylenen manzume. (krş. ṣoy, ṣoyla-) [DK 12/7, 13/10, 21/4]

suḳub: Ar. Delik.

rāsta hubūṭ ‘itibārı ile beşinci ṣabā suḳbındandır [AND 6/a; 6/b; (7a)]

sultānī ‘ırāḳ: Türk musikisinde bir mürekkep makam.

sultānī ‘ırāḳ zīrkeşīde ḥāverān ta‘bīr olunandur [KTRM 181b/15a]

dügāh perdesinde ḳarār olunub ṣulṭānī ‘ırāḳ icrā olunur [KİM 45/22; 47/14; 55/1; 103/6; 109/8, (133/5); 139/11; 157/3]

sulṭānī nevā: Türk musikisinde bir mürekkep makam.

terākib-i ġayr-ı müstā‘mel: nevāī ‘aşīrān nevāī ‘uşşaḳ sultanī nevā [KİM 61/22]

sūr (ṣūr): Ar. 1. Boynuzdan yapılmış büyük boru. 2. Kıyamette, Hz. israfil'in üfleyeceği boru. [MK 54a/9]; [MT 870; 871]; [SN 5434]; [ŞD G.CXCI/6; K.VII/4]; [TER 332a/8878; 21b/502]; [DH s. 230/11, 329/19]

yana ṣādlıġ kim yoḳ anıŋ ġamı

‘adem bolġay ol sūrnıŋ mātemi

“yine şadlık ki onun gamı yok, o surun matemi yokluk olacak.” [Sİ F409b-1042; (LG223b-1201)]

sūrnı aġzınġa urup turur. “Suru ağzına almıştır.” [DTSK 27a/11; (27a/13); 27a/15; 27b/04; 27b/06; 27b/15; 28a/01; 29a/07; 29a/08; 29a/14; 29a/15]

iy Nevāyī derdlıġ nāleŋ ḳılur ilni helāk

aytḳıl ṣur-ı ḳıyāmet yoḳsa efġandur mu ol

“ey Nevâyi, dertli feryadın elini helak eder, söyle, kıyamet suru mu yoksa senin figanının sesi midir o?” [FK 377/11; 505/4]

ḳāmetiŋ körgeç ravān körk elindin ḳoptı giriv

bolur iẓhār-ı ḳıyāmat, çün çalındı ṣūr-ı ḥüsn

“boyunu ve yürüyen güzelliğini görünce tıpkı kıyamet koptuğunda güzelliği canlandıran surun üflenmesi gibi bir feryat koptu.” [GD 184:5]

fiġānı tartıp isrāfīl tig ṣūr

ḳıyāmet künleri tig şām u saḥūr

“kıyamet günlerinde akşam ve sabah israfilin suru üflediği gibi figanı çekmiş.” [DEH 644]

emr bolġay Ḫudāydın bī-ḳīl

demni ṣūr içre sürgey isrāfil

“Allahtan sözsüz emir gelecek, İsafil nefesini sur içine üfle.” [MDF 105; (229); 232]

andan İsrāfil sūr ura ölenler yirinden tura

geçe devrān-ı rūzigār eyle yazmış Celle Celāl

“İsrafil sura üflesin ölenler yerinden kalksın, feleğin rüzgarı geçsin, Allah öyle yazmış.” [YED 2/7; 6/2; (86/6); 145/4]

yā köŋlümniŋ şādlığı közüm nūrı
yā baġrım pāresi nefsüm ṣūrı
“ey gönlümün mutluluğu, gözümün nuru; ey bağrımın parçası, nefsimin suru.” [AKY B68v7]
ṣanasıŋ ṣūr üfürüldi ḳıyāmet ḳopdı ṣandılar
niçesi deli oldılar cünūnetden diyem ey can
“sanarsın sur üfürüldü kıyamet koptu, ey can hepsi dedilikten deli oldular.” [BAT 498; (1929); 2569]
ol kün kim ṣūr ürilse, degme bir gürdan altmış yitmiş çıḳalar, maḥşer yirine bölük bölük keleler.
yine ḳaçan ṣūr ürilse ḳıyāmet küninde ʿAraṣāt yirinde başuŋ üzre bolġam isrāfil ṣūr ürġa [BEH 13a14, 57b2, 58a14]
her kimi mest idse şerāb-ı ġurūr
ol gerek ayılmaya tā nefẖ-i ṣūr [KEN 46b/4]
dā’ī şu resme ‘ışḳuŋ ile mest olup durur
kim sūr ünin işitse meger anda ayıla [ADD (137-7); 299-7]
ṣūrnı aġzıġa ḳoyup yoḳarı kökge baḳıp ürgelü turur “surunu ağzına koyup yukarı göğe bakıp üfler” [KEn 177r12]
taḳı ol gün kim ürülür ṣurġa “ve o gün ki sura üflenir.” [HTKT 367a/8]
surna (Kıp. surna, suruna; Çağ. surnā, surnāy; EAT ṣurnā): (F. nāy-ı sūr “düğün neyi”nden sūr-nāy > sūr-nā veya sur-nāy > sur-nā) Zurna, boru. krş. surnāy. [İH s.18]; [CC 45a/15]; [SN 3585; 4497]
surnā vü ney nevāda her türlü rāz aytur
sin bilmeseŋ bu sırnı ḳānūn-ı ‘ayş urar-min
“zurna ve neyin sesinde her türlü sır söylenir, sen bu sırrı bilmezsen ben eğlence kanununu çalarım.” [ŞHD 116a-12, (116a-13)]
dağı bir yaẖşı maḥalde baş ḳoyup böyle digil
surnāy ü nāyıng bile kötrüp anı mīr itke-sin
“güzel bir yerde baş koyup böyle de, zurna ve ney ile onu götürüp bey edeceksin.” [ŞHD (127a-2); 169a-11]
ṣūrnā āvāzı gibi daẖı şol sāzlar ki anuŋ ḳıllarınuŋ… [HBA 52b]
şurnaçı: Zurnacı. (F. surnā)
Beyrek ḳalḳdı ḳızlar yanına vardı, şurnaçıları ḳovdı, naḳaraçıları ḳovdı, kimini dögdi, kiminüŋ başın yardı. [DK 112/1]

sūz-dil (suzidil): (F. sūz "ateş" ve dil "gönül" ile sūz-i dil) XVIII. yüzyılın sonlarında Abdülhalim Ağa tarafından düzenlenen zengule makamının aşiran perdesi (mi) üzerindeki şeddi.

sūz-dil ḥüseynī perdesinden āġāz idüb ḥiṣār ve evç ve gerdāniyye perdesini… [AND 15/b; (23/b)]

meselā şehnāz evcārā suzidil şed'arabān ḥicāzkār maḳāmının çeşnisine benzediği gibi… [HAN 24/21; 26/16]

sūz-i dilārā: Türk müziğinde bir mürekkep makamdır. III. Selim tarafından terkib edilmiştir. Az kullanılmıştır. Muradnamede de bildirildiğine göre en az altı asırlık bulunması lazımgelen nigar makamının terkibi, suz-i dilara ile aynıdır; sonradan nigar makamının tamamıyla unutulmuş olduğu III. Selim'in suz-i dilara'yı terkibinden anlaşılmaktadır.

sūz-i dilārā o ma'den-i ma'rifetin iḫtirā'ıdır [AND 9/a; 9/b; 11/b; 14/a; 14/b; (22/a)]

sūznāk (sūz-nāk): (F. sūz "ateş" ve -nāk ekiyle sūz-nāk > sūzināk) XVIII. yüzyılın sonlarında tahmînen Vardakosta Ahmed Ağa tarafından düzenlenen, o günden bugüne sevilerek çokça kullanılan, rast beşlisiyle hicaz dörtlüsünün birbirine eklenmesinden meydana gelen ve rast perdesinde (sol) karar kılan basit makam.

mesela sūznāk maḳāmının daire-i seyrini nazar-ı dikkate alsak…[HAN (25/13); 26/12]

sūznāk hüzzām āġāze idüb ḳarārgāhı olan segāh perdesine geldikde... [AND 16/b; (32/b)]

şerḥa şerḥadur firāḳuŋdan ciger
ney bigi andan oldı nālem sūz-nāk [AD 357/5]

sünbüle: (Ar. sunbule) 1. Musikimizde beş-altı asırlık eski bir birleşik makam [XIX. yüzyıldan itibaren bazı küçük farklarla muhayyer sünbüle adıyla anılmıştır]. 2. Musikimizde muhayyer ve tiz segah arasında yer alan ve tiz sekizlideki "la" notası önüne bakiye diyezi konularak gösterilen ses, sünbüle perdesi.

nevā sünbüle muḫayyer sünbüle [KTRM 176b/54; 180b/88(2); (16b(2))]

sünbüle āġāze idüb ḥüseynī perdesine geldikde nevā perdesi gösterüb nihāvend ḳarār ider [AND 15/b; (24/a)]

sünbüle maḳāmı perde ṣāhibidir ki muḫayyer ile tīz segāhın arasında olan nīm perdedir [KİM 3/12; 11/7; 45/17; 53/18; 77/11; 83/17; (85/3), 15; 91/11; 93/1; 95/3, 12; 101/13, 113/19; 115/5; 119/7, 18, 21; 123/3, 15, 125/9, 10; 127/22; 129/1; 131/8, 139/1; 151/24, 153/4]

sünbüle muḥayyer gerdāniye evc şūrī… [HAN 24/13; (25/15)]

mizān-ı bezmi düz mey-i ‘anber-nesīm-ile

çün rāst döndi saŋa bu mizān-ı sünbüle [AD 568/2]

sünbüle perdesi (perde-i sünbüle): Türk musikisinde tiz sekizlinin 20. perdesine verilen ad.

sünbüle perdesi gösterdikden ṣoŋra muḫayyer perdesinden nihāvend şeklinde… [AND 6/a; 7/a; 19/a; 19/b; 24/a; 35/b]

sünbüle-i ḳadīm: Türk müziğinde eski bir mürekkep makamdır.

sünbüle-i ḳadīm muḫayyer perdesinden ‘uşşāḳ āġāze idüb ḥüseynī perdesine geldikde dönüb kūçek ḳarār ider [AND 15/b; (23/b)]

süreyyā: Türk müziğinde bir usul adı.

evfer düyek devr-i hindī süreyyā usūllerine muvāfıḳtır [HAN (45/7); 47/21]

sürūd: F. Şarkı, türkü, ilahi vb. türlerde sözlü musiki eserlerinin genel ismi.

ḫoş durur raḳṣ u semā‘ olduḳda ḫoş şād u sürūd

ille yārile döşek içinde ‘üryān oynamaḳ [MeN 280/6]

mūnisi hem riḳḳat ola hem sürūd

ḳıymeti yanduḳça arta hemçü ‘ūd

“Onun dostu kalp inceliği ile dildeki şarkısıdır; öd ağacı gibi yandıkça da kıymeti artar.” [GAR 113/7]

köp ėdi ḫidmetide rūd ehli

bezmide cān-fizā sürod ehli

“hizmetinde kemençe ve meclisinde ruh veren şarkı ehli ehli çoktu.” [SS R_1 313a-60; R_1 313a-61; R_1 314b-51; F_1 302a-17; (F_1 302a-18); F_2 236a-101; R_2 189b-22; R_2 190a-78; F_2 267a-88; F_2 267a-89; F_1 334b-358; R_1 349a-71; R_1 349a-74 F_2 267b-159; R_1 313a-67; R_2 190a-79; R_1 349a-84]

baḫtım uyḳusıġa gūyā kim sürūdídür ḥazīn

kūyide bu kim uyumas her tün efġānımdın il

“bahtımın uykusu hazin bir şarkıdır, her gece figanımdan köyde kimse uyumaz.” [İD 244/3; 299/6]

il sürūd-ı ‘işreti mātem fiġānıdur maŋa “elin içki, eülence şarkıları bana yaslı ağlamadır” [BV (15/8); 17/7; 64/9, 195/4; 220/5; 447/7]

vā‘iż üni sürūd irür işġāl-i ‘işġa

ḳısmet künide anı ki mey-hāre ḳıldılar

“vaizin sesi şarkıdır kısmet gününde onu alıkoyup ayyaş kıldılar.” [FK (199/5); 294/9; 286/7; 418/3; 436/6; 508/1; 688/32]

āteşín yüzlük muġanní ki ḥalḳıdın mülāyim sürūd çıḳarġay “ateşli yüzlü şarkıcı ki halktan mülayim şarkı çıkaracak” [MK 21b/9]

bolsa ol yan sürūd-ı dil-ḫāh
bolġusı bu yan figān bile āh

“o tarafa gönül isteğinin şarkısı olsa, olacağı bu tarafa figan ile ahtır” [LM (598); 2963; 3083; 3607]

çün bahār-ı ‘ıyşım olmış ġam ḫazānıġa bedel
iylerem ‘işret sürūdın nevḥa-i miḥnet gümān

“sonbaharın gamına karşılık hayatımın baharı olmuş, sıkıntılı ağıt şarkısıyla eğlenirim” [HBD 123/3]

vaṣl bezmide sürūd-ı ‘ışḳ ḳadrin bilmedim
imdi fürḳat içre yüz feryād u efġāndur ‘ivāż

“kavuşma meclisinde aşkın nağmesinin kıymetini bilmedim, şimdi ayrılıkta karşılık, yüz feryad ve figandır.” [YE 123/3]

çü tüzdi cihān bezmini Keyḳubād
sürūd-ı Keyānī bile irdi şād

“Keykubad dünya meclisini düzenlediği için Keyani şarkısı bile sevinçliydi” [AŞNR (A720b13); M794b16; M796a26]

āh u vāveylā sürūdum derd ü ġam hem ṣoḥbetim
bāde eşkim ḳanı kim kördi munıŋ dik bezm-i ḫās

“ah ve feryatlı şarkım dert ve gamlı sohbetim, içki gözyaşımın kanı. Kim bunun gibi halis meclis gördü?” [BD 98/2]

türk sürūdını tüzük birle tüz
yaḫşı ayalġu bile kögle ḳopuz

“Türk şarkısını usulü ile terennüm et, güzel ahenkle kopuz çal.” [HT 13a/125]

lebiŋ ‘işret sürūdını dimekde
min āh u nāle birlen ḳan yimekde

“dudağın içki şarkısını demekte, ben (ise) ah ve inleme ile kan yemekte(yim).” [DEH 199]

ve ol sürūd ‘A‘rābnıŋ tive sürer ḥudāları vezni bile remel-i murabba‘-ı maḫẕūfda vāḳi‘ bolur. “ve bu şarkılar Arapların deve sürerken söyledikleri şarkıların veznine

uygun olarak remel-i murabba‘-ı mahzuf veznindedir.” [MDF (BN 276a-7),18,20; SF657b-27; BN 276a-3; BN 276a-16; BN 276a-14, SF657b-21,26; BN 276a-9]

bu maḥalde çiktiler dil-keş sürūd

çalıban hūş alġuçı ḫoş-naġme rūd

“bu yerde akıl alıcı güzel nağmeli kemençe çalarak gönül çeken nağmeler söylediler.” [LT A27b-1045; A44b-2849; B24a-483; (B47b-2891)]

yolıdın ḳaçıp ẓāhir itmey sürūd

revān yaşurup çāderi içre rūd

“kemençe yoldan kaçıp örtüsüne gizlenip şarkısını zahir etmeyecek.” [Sİ (R357a-254); R364a-987; S229a-2864; B252b-3126; R397a-4435; R400a-4742; B283a-5504; F406b-720; F410a-1105; P405a-919; LG229b-1776]

Türk sürūdı bile salıp ḳolum

ḳılsam edā hey tülügüm hey tulum

“Türk edasıyla elimi oynatıp ‘hay tölügüm, hay tulum’ diye türkü söylesem.” [HE (618); 705; 709]

ve ‘andelīb-i ḫoş-nevāsı nübüvvet beyānı bile ve risālet naġme elḥānı bile sürūd körgüzür. “ve güzel sesli bülbülü peygamberlik beyanı ile risale nağmeleri ile şarkı gösterir.” [ML T775a-9]

muġanníler iştiġāli senāsı üçün sürūd tüzmek muṣannifler maḳālı du‘āsı āhengide naġme körgüzmek. “şarkıcıların meşguliyeti (onu) övmek için şarkı söylemek, yazarların sözü, duası ahengli nağme göstermek” [MK 7a/12]

sürūdnı oynadı “şarkıyla oynadı” [KE 156a/7]

sürūdī: F. Şarkıyla ilgili, şarkı gibi.

muġannī sürūdī çik andaḳ bülend

ki tüşsün sipihr ehliġa dil-pesend

“şarkıcı öyle büyük şarkı söyle ki gökyüzünün sakinleri bile gönülden beğensin.” [Sİ (S207b-8429); P405a-918; B248a-3105]

şa’ir: Ar. Şair, ozan [KTSV s. 57,8 115b,3]

şādīlıḳ perdeleri: Mutluluk, zevk veren makamlar.

ya‘nī ḳayġu ve melūllık olan yerde daĥı şādīlıḳ perdelerinden nesne çalmaya. [ŞİE 113a/05]

şagla şegle: Islık çalmak. [AL s.295]

şāh: Türk musikisinde diapazonun “la”sını (segah) itibar eden ahenk.

şāh manṣūr perdesinde ḫānendeler bu maḳāmda taṣnīf olunan nesneleri degme ḥāl ile okuyabilürler. [KİM 85/15]

şahrūz: F. Metinde şahrūz olarak geçmesine rağmen doğrusu şahrūddur. Zira "rūd" kemençe, saz kirişi, saz teli anlamlarına gelir. Şahrūd ise udun iki misli uzunluğunda, teknesi uda benzeyen ve uddan bir oktav pest ses veren beş çift telli bir müzik aletidir.

ibn-i aḥraṣ bir ālet te'līf itdügi aŋa şahrūz diyü ad virdi [LZE 20b/9]

şakı-: Nağmeli ötmek, güzel ve nağmeli konuşmak.

dostdur bizi okıyan üstümüzde şakıyan

şimdi üç buçuk oluyan derin danışman olur [YED]

şal-: bk. çal-. Düdük çalmak. [ETZ 18b-2]

şāne-perdāz: F. Türk musikisinde usul.

ve eger ḫafīf-i ṣaḳīlden ṣaḳīl-i evvele varsalar aŋa şāne-perdāz dirler. [ŞİE 80a/01]

şarḳı: (Ar. şarḳ > şarḳi "doğuyle ilgili"den) Türk musikisinin maruf composition şekli (forme). Küçük bir söz eseri formudur. Türk musikisinde en çok kullanılmış formdur.

bir şarḳıya beste olarak mesmū'dur [AND 23/a]

ta'rīf-i şarḳı: şarkı altı ve sekiz beytden olabilür [KİM 187/2]

münderic maḳāmāttan kār ve naḳış ve beste ve usūl sırasıyla… [HAN (21/24); 43/18; 44/11, 24; 45/20; 47/6, 8]

şarḳı devr-i revānı: Türk musikisinde bir küçük usul. 13 zamanlı ve 9 darblıdır (8 darblı şekli de vardır).

düyek, devr-i hindī şarḳı devr-i revanı süreyyā sofyān… [HAN (44/28), 32]

şarkı düyeği: Devr-i hindi usulüne yanlış olarak bir zamanlar verilmiş ad.

şarkı düyeği ḫafīf-i evvel ile beştir [AND 39/a; (40/b)]

şaẕılıḳ çal-: Kopuz çalmak, kopuzu ile neş'e vermek, neş'e saçmak. [DK 153/13, 253/5, 303/7]

şed 'arabān (şedd-i 'arabān): (A.b.i.) Türk müziğinde bir şed makam olup en az beş asırlıktır, ifade kudretini haiz, tahassür,tahattur gibi hissiyatın tasvirine pek müsait bir makamdır. Oldukça rağbetle kullanılmıştır.

meselā şehnāz evcārā suzidil şed'arabān ḥicāzkār maḳāmının çeşnisine benzediği gibi… [HAN 26/16]

şedd-i 'arabān revīşi üzre nihāvend icrāsı ḳā'idesindendir [AND 15/b; 21/b; 23/a; (32/b)]

şeddü'l-bükā': Safiyüddin'in rahevi makamına takdığı isim.

ve Mevlānā Ṣafiyüddīn Abdülmü'min-raḥmetu'l-laḥrāhevīye şeddü'l-bükā' ad ḳomışdur, ya'nī aġlamaḳ bağı dimek olur. [ŞİE 120b/10]

şeddü'l-cūd: Safiyüddin'in ısfahan makamına takdığı isim.

ve ışfaḥāna şeddü'l-cūd ad ḳomışdur, ya'nī cömerdliḳ bağı dimek olur. [ŞİE 121a/01]

şeddü'l-ḥasīs: Safiyüddin'in büzürg makamına takdığı isim.

ve büzürge şeddü'l-ḥasīs ad ḳomışdur, ya'nī baḥīllıḳ bağı dimek olur. [ŞİE 120b/12]

şeddü'l-ḥüzn: Safiyüddin'in zir-efkend makamına takdığı isim.

ve zīr-efkende şeddü'l-ḥüzn ad ḳomışdur, ya'nī kayġu bağı dimek olur. [ŞİE 120b/11]

şeddü'l-ḳuvve: Safiyüddin'in buselik makamına takdığı isim.

būselige şeddü'l-ḳuvve, ya'nī ḳuvvet bağı … dimek olur. [ŞİE 121a/05]

şeddü'l-leẕẕet: Safiyüddin'in ırak makamına takdığı isim.

…ve 'Irāḳ'a şeddü'l-leẕẕet ad ḳomışdur, ya'nī lezzet bağı… dimek olur. [ŞİE 121a/02]

şeddü'l-nevm: Safiyüddin'in zengule makamına takdığı isim.

… ve zengūle'ye şeddü'l-nevm ya'nī uyḳu bağı … dimek olur. [ŞİE 121a/03]

şeddü'l-ṣulḥ ve'l-'itāb: " Kavga ve barış bağı " demek olup, Safiyüddin'in hüseyni makamına takdığı isim.

…ḥüseynī'ye "şeddü'l-ṣulḥ ve'l-'itāb" ya'nī " barışmaḳlıḳ ve ḳaḳımaḳlıḳ bağı… dimek olur. [ŞİE 121a/05]

şeddü'l-şecā'a: Safiyüddin'in neva makamına verdiği isim.

...nevā'ya şeddü'l-şecā'a, ya'nī bahādurlıḳ bağı … dimek olur. [ŞİE 121a/04]

şeddü'l-tevāżu': Safiyüddin'in hicaz makamına takdığı isim.

…ḥicāz'a şeddü'l-tevāżu' , ya'nī miskīnlik bağı dimek olur. [ŞİE 121a/07]

şeddü'l-żıḥk: Safiyüddin'in rast makamına takdığı isim.

…rast'a şeddü'l-żıḥk , ya'nī gülmek bağı … dimek olur. [ŞİE 121a/03]

şehnāz: F. 1. Musikimizin en eski birleşik makamlarından biri 2. Musikimizde gerdâniye (sol) ve muhayyer (la) perdeleri arasındaki ses. [ŞD G.CXLVIII/2]

müberḳa' yüz dutar şeh-nāz içinde
nühüfte perdesi var sāz içinde

“müberka şehnaz perdesinde yüz tutar, saz içinde nühüfte perdesi var(dır).” [ÇN (610); 760]

şehnāz oldur ki āġāzı ḥüseynī ḫānesi olub ḳarārgāhı dügāh ḫānesidir [KTRM 175a/33; (179a/73(2))]

bilüş dördünci āvāze oldı şehnāz [SEM 10b/9]

bişinci āvāz şehnāzdur. Ve ol daḫı bir ṣūretdür ki naġmeleri tāḳdím ve te’ḫīr itmekden ḥāṣıl olur. [ŞİE (59b/09); 116b/09]

ḥüseynīden şehnāz āġāz ide [HBA 105b; 130a; 130b; 147b; 148a; 148b; 149a; 151b; 152a; 153a; 154a; 154b; 155a; 155b]

geldik şehnaz āvāzesinin dāiresi budur [KY 47; 50; (58); 94]

şehnāz muḫayyer perdesinden ḥicāz āġāze idüb ‘uzzāl ḳarār ider [AND 16/a; (27/a); 27/b]

büzürk ile zirefkendden şehnāz ḥāṣıl olur [YD 16/8]

şehnāzdan gerdāniyye perdesini aşub evce düşer [KİM 3/11; 11/7; 45/15; 53/18; 77/10, 16, 19, (20); 79/4, 11, 12; 81/3, 8; 83/12; 101/1, 2; 113/19; 115/5; 119/4, 8, 12, 16, 21; 121/21; 123/3, 10, 15, 17, 19; 125/2; 129/5; 137/19, 147/5; 151/33, 153/14]

meselā şehnāz evcārā suzidil şed‘arabān ḥicāzkār maḳāmının çeşnisine benzediği gibi… [HAN 24/17; (26/16)]

dördincisi şehnāzdur bu mensūbdur şemse [LZE (35a/9); 54b/5]

yana şahnāz barça boldı şeş

barınıŋ cem‘-i ḥarfi mim, nun, sin, kef, kef, şın

“yine şahnaz, hepsi altı oldu, hepsinin harfelirinin toplamı mim, nun, sin, kef, kef, şın.” [BD 552/8]

her zamān ‘uşşāḳ-ı bī-dil köŋlini avlar üçün

bang-i rūḥ-efzā durur āheng-i şehnāz eylemek

“her zaman gönülsüz aşıklar gönlünü avladığı için şehnaz makamında söylemek ruhfeza makamındadır.” [ŞHD 88a-5]

şehnāz būselik (şehnāz-būselik): Türk müziğinin en az altı asırlık bir makamıdır. Makamın 2 çeşidi vardır; birinci çeşidi basit, ikincisi mürekkeptir. Basit olanı 2 numaralı basit makamımız puselik'in inici şeklinden ibarettir.

şehnāz būselik oldur kim ḥüseynīden şehnāz āġāz ide [HBA 155b]

şehnaz-būselik muḫayyer perdesinden ḥicāz āġāze idüb ḥüseynī perdesine geldikde būselik ḳarār ider [AND 16/a; (27/b)]

şehnāz perdesi (perde-i şehnāz): Türk musikisinde tiz sekizlinin 17. perdesi.

şehnāz evç ve ḥüseynī perdesidir ki beyninde olan nisber ḥicāz nağmelerinin beyninde olan nisbetdir [AND 6/a; 7/a; (17/a); 22/a]

şehnāz-ı büzürk: Türk müziğinde birleşik bir makam.

şehnāz-ı büzürk oldur kim şehnāz āġāz ide ine [HBA 153a]

şehnāz-ı ḥicāz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında hicaz makamına şehnaz avazesinin eklenmesi ile meydana geldiğini ifade edilir.

şehnāz-ı ḥicāz oldur kim muḥāyyerden şehnaz āġāz ide [HBA 154b]

şehnāz-ı ḥüseynī: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında hüseyni makamına şehnaz avazesinin eklenmesi ile meydana geldiğini ifade edilir.

şehnāz-ı ḥüseynī oldur sigāhdan şehnāz āġāz ide [HBA 154a]

şehnāz-ı ırāḳ: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında ırak makamına şehnaz avazesinin eklenmesi ile meydana geldiğini ifade edilir.

şehnāz-ı ırāḳ oldur kim ḥüseynīde dügāh-ı şehnāz āġāz ide [HBA 152a]

şehnāz-ı küçek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında küçek makamına şehnaz avazesinin eklenmesi ile meydana geldiğini ifade edilir.

şehnāz-ı küçek oldur kim ḥüseynīden dügāh şehnāz āġāz ide [HBA 153a]

şehnāz-ı nevā: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında neva makamına şehnaz avazesinin eklenmesi ile meydana geldiğini ifade edilir.

şehnāz-ı neva oldur kim ḥüseynīden şehnaz āġāz ide [HBA 155a]

şehnāz-ı rāst: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında rast makamına şehnaz avazesinin eklenmesi ile meydana geldiğini ifade edilir.

şehnāz-ı rāst oldur kim ḥüseynīden şehnāz āġāz ide [HBA 151b]

şehnāz-ı rehāvī: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında rehavi makamına şehnaz avazesinin eklenmesi ile meydana geldiğini ifade edilir.

şehnāz-ı rehāvī oldur kim ḥüseynīden şehnāz āġāz ide [HBA 154a]

şehnāz-ı ‘uşşāḳ: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında uşşak makamına şehnaz avazesinin eklenmesi ile meydana geldiğini ifade edilir.

şehnāz-ı ‘uşşāḳ oldur kim ḥüseynīden şehnāz āġāz ide [HBA 155b]

şehnāz-ı zengūle: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında zengüle makamına şehnaz avazesinin eklenmesi ile meydana geldiğini ifade edilir.

şehnāz-ı zengūle oldur kim ḥüseyníden şehnāz āġāz ide [HBA 153b]

şehr-āşūb: F. Türk musikisinde usul.

ve eger hezec devrinden ḫafīf devrine varsa ol daḫı ġayet ḫūb olur. Ve buŋa “ şehr-āşūb ” dirler. [ŞİE 79b/06]

şehr-nāz: Türk müziğinin en az iki asırlık bir mürekkep makamı olup zamanımıza kalmış nümunesi yoktur.

şehr-nāz gerdāniyye perdesinden āġāz ve evç perdesini māhūr perdesine tebdīl ile… [AND 16/b; (35/a)]

şeşgāh: Türk musikisinde bir mürekkep makam. Birkaç asır önce kullanılmış ve zamanımıza canlı bir örneği gelmemiştir.

var ol şeşgāh evinüŋ bir ḳılın ur [SEM 9b/2]

şeşḫāne: (F. şeş “altı” ve ḫāne “yer, ev” ile şeş-ḫāne) Evliya Çelebi’ye göre çalınması zor olduğu halde bütün makamların icrasına elverişli, kolu uddan uzun, perdesiz bir saz.

ve ‘ūd şeşḫānede parmakla icrā’ etmege muhtācdur [YD 12/13]

şeştā (EAT şeştār, şeştā): (F. şeş “altı” ve tār > tā “tel” ile şeş-tār – şeş-tā) Yerini daha sonra tambura bırakan altı telli eski bir saz, çeşte. [SN 5284]; [MT 2284]

elinde boynı şeş-tānuŋ oturan gözler ü diŋler

‘acab nedür dėyeler dėr ne dīvān u ne defterden [MeN 95/18; (95/22)]

baŋa şeş-tā vü ‘ūd āheng iderler

nereye gösterürsem yol giderler

“bana şeşta ve ud nağme çalarlar, nereyi gösterirsem oraya giderler.” [ÇN 720; (797); 1142]

dā’ī göŋülde rāzını fāş itdügi içün

şeş-tāyı gör ki muṭrib aŋa güş-māl ider [ADD 138-5; 194-4; (118-7)]

yā ‘ūd yā nāy gibi yā şeştā gibi [KY 96]

kalan maḳāmāt çenk ve ‘ūd ve şeştār ve ṭanbūr ve mūsīḳārda mümkündür [YD 12/18]

şeveke: Kalçaları oynatarak yapılan raks. [TAR 210]

şevḳ-āver: Ar.+F. (Ar. şevḳ “şiddetli istek, arzu” ve F. -āver “getiren” ile şevḳ-āver’den) Musikimizin birleşik makamlarından biri.

şevḳ-āver ‘arażbār āġāze idüb neva perdesine geldikde nihāvend āġāze idüb ‘acem ‘aşīrān perdesinde ḳarār ider [AND 15/b; (23/b)]

şevḳ-engīz: Türk müziğinin en az iki asırlık bir mürekkep makamı olup zamanımıza kalmış nümunesi yoktur.

şevḳ-engīz nevā perdesinden muḫayyer perdesine dek ṣu‘ūden ve hübūṭan nihāvend āġāze idüb… [AND 16/b; (35/a)]

şevḳ-i dil: Türk müziğinde bir mürekkep makam olup en az iki asırlıktır.

şevḳ-i dil ḥicāz āġāze idüb ḳarārgāhı olan dügāh perdesine geldikde… [AND 16/b; (34/b); 44/a; 44/b]

şıdurgu: Çıturgu dedikleri saz.

rast kıl ahenk-i neva vü hicaz

tüz yatugı birle şıdurguni saz

“neva ve hicaz makamı ile şarkı söyle, şarkının sonunu şıdurgu ile ayarla.” [AL s.296]

şıḳḳ-i veter-i cemī‘: Udda mızrap vuruş şekillerinden birinin ismi.

ve bu ‘ūduŋ żarbı dörd dürlüdür ve her bir żarbuŋ adı vardur… Ve ikincisine “ şıḳḳ-i veter-i cemí‘ ” dirler. Ve bu żarb bir ve iki didükleri żarbuŋ ‘aksidür. [ŞİE 93a/05]

şıngla-: Çınlamak. [ETZ 24a-9]

şi‘r: Ar. Şiir. [KTSV s. 71,6; 32,4]

mesíḥniŋ musíḳārı tėg ḫoş āvāz bile şi‘rinde ḳıldı naġme āġāz. “mesihin çalgısı gibi haş sesle şiirine nağmeyle başladı.” [HŞ 3807; 3806]

şīrāz: Türk müziğinde eski bir mürekkep makam olup zamanımıza kalmış nümunesi yoktur. [halen Azeri müziğinde de bu isimle bir makam vardır].

ammā şöhreti şīrāz gibidir [AND 16/a; 29/a; 29/b; (30/a)]

şīrāz ḥüseynī perdesinden ḥareket idüb muḫayyere dek çıḳar [KİM 65/18; 139/10; (153/30)]

şīrīn: Türk müziğinde bir büyük usul olup şeyh Abdülbaki Dede tarafından terkibedilmiştir. Herhalde zamanında bu usul ile hiç olmazsa bestekarı tarafından birkaç eser yazılmışsa da zamanımıza bir tek nümunesi intikal etmiş değildir. 44

zamanlı ve 22 darblı olup peşrev ve beste gibi şekillere mahsustur. Muhtelif şekillerde vaz edilmiş 11 tane sofyandan mürekkeptir, darbları şöyledir: düm (4 zamanlı, kavi) te (l, nim kavi), ke (l, zayıf), te (l, nim kavi), ke (l, zayıf); düm (2, kavi), tek (2, nim kavi); tek (4, kavi), te (2, nim kavi), ke (2, zayıf); te (2, nim kavi), ke (2, zayıf); düm (2, kavi), te (l, nim kavi), ke (l, zayıf); düm (2, kavi), düm (2, nim kavi), tek (4, kavi); te (2, kavi), te (2, nim kavi); te (2, kavi), ke (2, nim kavi).

ḳarār idüb şìrìn mevṭan idindi. [SEM 12b/4]

şīrīn ḥafīf-i ṣānī ile yirmilikdir [AND 39/a; (40/b)]

şu‘be: (Ar. şū‘ba) Türk musikisinde eski klasik nazariyat kitaplarına göre makamların sınıflandırılmasında kullanılan bir terim: 6 avazdan elde edilen ve sayıları 24 olan 2. derecede makamlar.

geldik şimdi çār şu‘beniŋ şerḥine [KTRM 175a/34; 176a/51; 176b/56; (179b/79), 82; 8b]

şu‘bele āvāze neydügin tamāmı [SEM (5a/3); 7b; 8a; 11b/1, 2, 5, 8, 11; 12a/4(2); 19b(2)]

niçe āvāzenüŋ ve şu‘benüŋ evveli andan ṭoġar [HBA (16b); 30a; 83a; 83b; 84a; 106a; 110b; 111a; 134a]

yidi āvāze ve dört şu‘be [KY 46; 47; 49; 61; 62; 69; 88; (91)]

bu takdīrce şu‘be iṭlāḳı daḫī ṣaḫīḥ olur [AND 4/a; 5/a; 5/b; 10/b; (15/a)]

dāire-yi ṣāliṣ dört şu‘bedür [YD (12/3); 12/8]

dügāh şu‘besi bir miḳdār kūçek ile mürekkebdir [KİM 147/14, 15; (149/3), 6, 9]

nazariyat kitaplarında gösterilen şu‘be ve āġāze ve maḳām ve terākipten bahs olunmamıştır [HAN 32/22]

maḳāmāt u şu‘āb āvāze-i rāz [SEM (8a/6); 21a/7]

yigirmi dört şu‘be altı āvāz
on iki perdeden söyler kamu rāz

“yirmi dört şube altı ses, on iki makamdan söyler bütün aletler.” [ÇN 595; 1321]

şu‘bede terkīb ü ‘amel naḳş u ṣavt
ḳılmadım ol cümleni bir laḥża fevt

“şubede, terkip, amel, nakş ve savttan hiçbirini bir an olsun terketmedim.” [TSA (324a/4); 323a/1]

şu‘beteyn: İki şube.

düzer geh şu‘beteynī vire zeyni [SEM 12a/6]

şūr-engīz: F. Türk musikisinde usul.

ve eger gūyende ṣaḳīl-i ḫafīfden hezec devrine varsa ġayet źevḳlü olur. Ve ol naġmeye “ şūr-engíz ” dirler. [ŞİE 79b/04]

şūrī: F. 1. Neva hüseyni perdeleri arasında bulunan ve günümüzde hisar olarak zikredilen perde. 2. Örneğine pek rastlanmayan eski bir mürekkep makamdır.

ezbes ki ḳıldıŋ hecridin ay ‘andelib āh u fiġān
āh u fiġāndın her sarı şūrī salıptur ġulġuluŋ
“ey bülbül çoktandır ayrılıktan ah edip inledin, ah ve figanından her yana şuri makamında kuş seslerin gitmiştir.” [ŞHD 85b-2]

sirrenk şūrī ḳāide şūrī-i ba‘de icrā-i tamām bālā būselik ‘aşìranda ḳarār ide [KTRM 181b/11b(2)]

rāst ‘adet üzre şūrī ‘ıraḳ gibi nefḫ iledir [AND 5/b; (6/b)]

sünbüle muḥayyer gerdāniye evc şūrī… [HAN 24/15; 25/15]

Ṭ: Ebcet notasında perde göstergesi.

ve ba‘żı üstādlar B ve M ortasın dört baḫş itmişlerdür. Ve evvel baḫş dükendügi yirde ‘alāmet Ṭ ḳomışlardur. [ŞİE 17b/04]

ṭabaḳa: Ar. Her daire ses sistemini oluşturan 17 ayrı perdeye göçürülebilir. göçürülme işlemi gözönünde bulundurulduğunda bu perdeler aynı zamanda tabakadır.

ve her dāyirenüŋ onyidi yiri vardur ki anlara ṭabaḳalar dirler. [ŞİE (57b/07); 62b/01]

ṭabaḳa-i evvel: İlk tabaka, ilk perde [ŞİE 85b/01]

ṭabaḳa-i ṣānī: İkinci tabaka, ilk perde.

belki ṭabaḳa-i ṣānīde düşmişdür. [ŞİE 50a/01]

ṭabl (Kar. ṭovıl; EAT. ṭabul, tabul, ṭavul): Ar. Tef, davul. [ŞD Mus.VI/1-1; G.XCIX/6; K.V/15]; [TER 282b/7540; 282b/7541]; [ŞD G.XIX/5]; [BM 12a/7]; [İKT 78a/8]; [DK 132/7, 146/3, 285/12, 302/4]; [DLT III, 165-7]

bir ḫastalıḳdur ki sebebi baġır ṣovuḳlıġıdur ve ol üç dürlüdür, ṭablidür, her ki bu ʿillete mübtelā ola ḳarnı ḳuruldayıcaḳ ṭabl üni gibi gelür. [EM 52b/1]

beni ṭabl u duhul dāyim ögerler
duruban ḳarşuma gögsin dögerler
“beni davullarla sürekli överler, karşımda durup göğüslerini döverler.” [ÇN 801]

ol gice ṭabl-ı nübüvvet urdılar
ol gice şeytānı gökden sürdiler [SÇM II/133]

gögüs döger naḳāre vü sancaḳ saçın yolar
eydür nefír ü zār ile ṭabl u ‘alem ḳanı [ADD 24-7]

tabul kürsī naḳḳāre uruluban
tazı aṭlar körüklü ünin kişner ėmdi
“kürside davul nakkare vurdurup, Arap atları güzel sesle kişner şimdi.” [AKY D70v15]
burġu ṭabul naḳḳāre urduruban
tazı aṭlar körüklü ünin kişner ėmdi
“davul nakkare vurdurup, Arap atları güzel sesle kişner şimdi.” [AKY (B74r2); M94/18]
muḥabbet ḳulları cān begleridür
ki bunlar şāh- bí-ṭabl ü ‘alemdür
“muhabbet kulları, can beğleridir. Bunlar, alemsiz ve davulsuz padişahtır.” [MeN 131/5]
ya ṭabllarda mahirler ellerinde müşāhede olınur [LZE 43b/6]
ya bir nesne-i table urmak gibi [HBA (52b); 53a]
ḳudūm ve def ve ṭabl gibi ‘alāt-ı ẕevātu’n-naḳra olub… [AND 3/b; 38/b]
ṭabl u nefīr ma‘rekesi içre dimeŋiz “davul ve bağırtılarla dolu savaş meydanında demeyin” [BV 185/4]
‘avāmġa rāh-zenídür ṭabl u ‘alem bile. “davul ve bayrak ile halka eşkiyadır.” [MK (23a/9), 23a/11]
gerçi ḳılur ṭabl özidin bu ḫurūş
līkin urur taş ḳazan örtükli cūş
“Gerçi davul kendisi ses çıkarır, lakin örtülü olan taş kazan coşar.” [HT 11a/105]
sindin eger Türkīde bolsa nevā
ṭabl-ı tehīdin çıḳarur sin ṣadā
“eğer sen Türkçe nağme söylersen, boş davuldan ses çıkarırsın.” [KMDII 29b/15]
kilip bed-nāmlıḳ ṭablını çalmaḳ
özini tikle il tilige salmaḳ
“gelip kötü namlık davulunu çalmak, kendini parça parça el diline salmak.” [DEH 238]
ṭablı birle tācını sındurdılar
derre a‘żāsın yalaŋlap urdılar [LT B25b-645; B25b-639; B27b-798]
kim ki bī-ṭabl iter ol yatışını
sındururlar başını yā tişini

“kim ki yatışını davulcusuz, gözcüsüz yaparsa, ya başını ya dişini kırarlar.” [BD 421/1]

alnında nė ṭabl ve ‘alemler bar. “alnında ne davul ve bayraklar var” [KEn (141v14); 141v15; 188r2]

āḫır davlat ulaş bir yėrde turmaz felek iḳbāl ṭablın dāyim urmaz. “sonunda devlet daima aynı yerde durmaz, felek ikbal davulunu daima çalmaz.” [HŞ 2114]

it oġurlananda taḳı bars oġurlananda taḳı düff oġurlananda taḳı ṭabl oġurlananda taḳı berbaṭ oġurlananda taḳı mizmār oġurlananda... “Köpek çalındığında ve pars çalındığında ve def çalındığında ve davul çalındığında ve kaz çalındığında ve ney çalındığında...” [İM 417a/8]

iy böyük ünli ṭabl “ey büyük sesli davul” [GT (304/13); 340/7]

biligsiz kişi ṭabl-ı bāz bigin taşından ḫoş āvāzı üni beyük turur “bilgisiz kişi davul gibi sesi dışından büyüktür.” [GT 304/13; (340/7)]]

yine namāza dirŋeşüp ṣaf baġlamaḳ buyurdı, ġāzilıġa barsalar ṭavul urmaḳ buyurdı. [BEH 57b22, (ṭ.vur-) 57b3]

siz daḳı ḳaçan bayram küni ṭavul vursalar ve borġu çalsalar, degme maḥalleden altmış yitmiş bolup namāza barup ive varuŋ. [BEH 57b22]

taf: (Ar. taf) Tef. [CC 45a/14]

taġanni: Ar. Makamla okuma.

taġannī maḥallide Ḫāce Ḥasan Dihlevīniŋ bu şi‘rin oḳuydur irdi... “makamla okuma sırasında Hoca Hasan Dehlevinin bu şiirini okuyordu ki...” [HM 760b26]

taġsur- (taġşur-, takşur-): Şarkı söylemek, ırlamak: [EUTS s.219 U.III. 75,11 Alt.Gr. 337]; [EUTG s.604]

sıgṭayu inçä tep takşurdılar “feryat ederek şöyle ağıt yaktılar” ulug ünin ulıdılar sıgtadılar. “yüksek sesle feryat ettiler” [ABH s.230]

taġşut (taḳşut): Manzume, şiir: (Man.II,7,2)=taḳşut~taġsu (Alt.Gr.337). [EUTS s.219]; [EUTG s.605] **:** TT.VI. 39 not 295= taḳsut: USp.294 [EUTS s.221]

tāhir: (Baba Tahir adından) Musikimizde neva makamının inici şekli olup ses dizisi uşşak dörtlüsü ve rast beşlisinden meydana gelen, uşşak dörtlüsü ile dügah perdesinde karar kılan ve önceleri Baba Tahir denilen en eski basit makamlardan biri.

ḥüseynī ‘aşīrān ile tāhir muḥayyere ve būselik ile nev-eser nihavende neva ve beyāti ‘uşşāḳa benzer [HAN 26/18]

ṭāhir-i kebīr: Türk müziğinin en az iki asırlık bir mürekkep makamı olup zamanımıza kalmış nümunesi yoktur.

ṭāhir-i kebīr bir gerdāniyye ve bir muḫayyer perdesi gösterdikden ṣoŋra tīz çargāh perdesinden… [AND 15/b; (18/b)]

ṭāhir-i ṣaġīr: Türk müziğinin en az iki asırlık bir mürekkep makamı olup zamanımıza kalmış nümunesi yoktur.

muḫayyer perdesinden pençgâh-ı aṣl āġāze idüb neva perdesinde biraz mekṣ ile ‘uṣṣaḳ ḳarār ider [AND 15/b; (18/b)]

taḫḳīḳ taḳlīdi gibi ur-: Çalgı üzerinde bir naġmeyi başka bir perdeye veya pozisyona taşımak.

zīrā ki taḫḳīḳ taḳlīdi gibi urmaḳ ve daḫı A naġmesinüŋ nisbeti BA naġmesine üç-ile iki ortasında olan nisbet gibidür. [ŞİE 26a/12]

taḳsīm: Musikimizde faslın başında veya ortasında bir tek çalgı tarafından belli bir usule ve besteye bağlı olmaksızın içten geldiği gibi doğaçlama olarak çalınan parça.

ve biri daḫī gerek taḳsīm ve gerek peşrev ve gerek beste ve emsali herbirinin seyrinde ḥadd-i i‘tidāl şarṭdır [AND 41/a]

hānendenin hazīn bir sabā taḳsīmi… [HAN (20/23); 26/8; 34/2; 44/22]

sāzendeleriŋ taḳsīm(i) ḫānendeleriŋ taḳsīminden farḳı yoḳdur [KİM 113/4; 117/12, 16, 17; 127/4, 8, 9, 11, 14; 135/4, 5, 6, 7, 13, 16, 17, 19, 21; 173/7, 8, 9; (185/4); 187/15, 16, 17, 19]

taḳşutluġ (<taḳşut+luġ): Manzume halinde. [EUTG s.605]

tāle: F. Hint köçeklerinin ellerinde birbirine vurarak oynadıkları pirinçten zil ya da çalpara.

ki sāzıŋ terkidin bizge yaŋı ay boldı her tāle “ki sazını bırakmaktan her zil bize yeni ay oldu” [BV 525/8]

ta‘līm: Ar. Meşk ederek öğretme.

bundan ta‘līm itdükleri ecilden buŋa ‘ilm-i ta‘līmī daḫı dirler [LZE 3b/9]

ṭanābir: Ar. Tanburlar.

ve anıŋ nesl ol ser-zeminde çoḳ peydā bolup vaż‘-ı mezāmire ve ṭanābire ve şürb-i ḫamra ve irtikāb-ı zināya ve fevāḥişe iḳdām iyledi. [ON 033/04]

ṭanbūr: (Ar. ṭanbūr < F. tenbūr) Klasik musikimizin başlıca çalgılarından biri olan, yay ve mızrapla çalınan, ince uzun sapı perdeli, yuvarlak karınlı, telli çalgı.

eger ṭanbūr çalarsaŋ tīz rāst ḫānesiniŋ perdesin sürüb tīz dügāh ḫānesine ḳarīb idersin [KTRM 177b/61; 178a/64, 66, 67(2); 179a/68; 180a/85; (180b/88); 181a]

ḥattā ṭanbūrda būselik perdesi taḥtına nişābūr namı ile meşdūd olan perdeniŋ maḥṣ-ı ‘abes olduġu bi-lā iştibāh maḥsūsdur [AND 7/b]

kalan maḳāmāt çenk ve ‘ūd ve şeştār ve ṭanbūr ve mūsīḳārda mümkündür [YD 12/18]

ve temām ṭanbūr didikleri sāzdır [KİM (3/6); 5/5; 7/1]

āḫır rind ėrmez ėrdim ẕavḳ kütsem yā bir ṭanbūr alıp bir yol tutsam. “sonunda rind değil idim zevk gütsem ya da bir tanbur alıp bir yola girsem.” [HŞ 3375]

yana sordı kim: çeng, tanbūr, ḳopuz çalmaḳ belgürdi mü? “tekrar sordu ki: çeng, tanbur, kopuz çalmak gerçekleşti mi?” [KEn 177r7]

ve ṭanbūr perdesi dağı fitnedin helāk iter ve ‘āḳıbet perdesin çāk iter. “ve tanbur perdesi de fitneden mahvolur ve akıbet perdesini yırtar.” [MK 22a/7]

taḳı ṭanbūr oġurlamakda taḳı muṣḥaf oġurlamakda... “ve tanbu çalmakta ve kitap çalmakta...” [İM 416b/7]

ṭanbūrçı: Ar.+ T. Tambur çalan.

basıp ṭanbūrçı igri ayaġın

urup ṭanbūrını tolġap ḳulaġın

“tamburcu igri ayağına basarak tanburunun kulağını çevirip tamburunu çalmış.” [DEH 126]

ṭanbūre: bk. tanbūr. A. Tanbure, bir çeşit telli saz

tanbure bu sözü işitir işitmez dedi ki ey koca karınlı hace “tanbure bu sözü işitir işitmez dedi ki ey koca karınlı hace” [TSA 323a/3,4,10; 323b/5,6,(7); 324a/1,8,9,10; 324b/5; 325a/1,2,3,8; 325b/5,6; 326a/1,9; 326b/4,11; 327a/1,2,8,11; 327b/1,2,3; 328a/4,5,6,7; 328b/1,3]

şeh anda ṭanbūre çalıp Nevāyī dise ḳoşuḳ “o zaman padişah tanbure çalıp Nevâyi şiir okusa” [BV 321/9]

ḳulaġını ṣaḳlasun tanbūre işitmekden “tanbure dinlemekten kulağını sakınsın” [KF 218b/3]

ṭanbūrī (Uyg. timburi): (Ar. ṭanbūr ve nispet eki -i ile ṭanbūri) Tambur çalan sanatkar. [EUTS s.239]

ḫānendenin altında neyzen neyzen altında ṭanbūrī ṭanbūrīnin altında sa’ir sāzendeler [KİM 187/14]

ṭanīni: Ar. Türk musikisinde dokuz komalık ses aralığına denir.

üçincisi bu‘ud-ı ṭanīnīdür [LZE 22b/3, 9; (23b/2), 7, 8; 26b/8; 27a/6, 9; 27b/4; 28b/2, 7; 36b/2, 5; 39b/4, 9; 40a/11; 40b/8]

tar (tār): F. Kuzeydoğu Anadolu, Kars ve Azerbaycan bölgelerinde kullanılan, Afganistan, İran ve Türkistan'a da yayılmış, teknesi çanak denilen büyük ve küçük iki kısımdan meydana gelen perdeli ve mızraplı çalgı.

zār köŋlüm tüşkeli hecr otıdın ġam çengige
iy Nevāyī oḫşaşur hem ‘ūd aŋa hem tar aŋa
“Ey Nevâyi, ağlayan gönlüm ayrılık ateşinden gam çengine düşeli, hem ud hem de tar ona benziyor” [FK 9/9]

zār köŋlüm tüşkeli hecr otıdın ġam çengige
iy Nevāyī oḫşaşur hem ‘ūd aŋa hem tār aŋa
“ağlayan gönlüm ayrılık ateşinden gam çengine düşeli ey Nevâyi hem ud hem tar ona (gönlüme) benzer.” [İD 10/9]

çeng tārıġa çūn fiġān bėrdi
kim ki öltürmiş ėrdi cān bėrdi
“çeng tara figan etti, kim ki öldürmüştü ona can verdi.” [SS F_1 304b-18; (F_2 255b-196); F_1 322a-148]

bülbülüŋ sāzın işidüp bir ġazel geldi dile
kim diler zühre ki ide çengine destānın tār [AD XXV/67]

eyle düzdi perdede sāzını ney
k’itdi zühre çenginüŋ tārını tay [İSK 127/1686]

tar: F. Tel.

her bir perde ve tarında muḥkem āhenk eyleyüb… [YD (12/8); 12/11]

ṭarab-efzāī: Ar.-F. Türk musikisnde usul.

ve eger māḥūrī’den ṣaḳīl-i ṣānī’ye varsalar, aŋa ṭarabefzāī dirler. [ŞİE 80a/07]

ṭarafeyn: Ar. Ses aralığının iki tarafı.

ṭarafeyn-i bu‘ud(ı) aḳsām-ı ġayr-ı meşhūre-i ẕi’l-ḫamsdandur [LZE 33a/11; (33b/6), 10; 34a/6; 35b/7, 11; 36b/8; 38a/1, 5; 39a/5, 11; 39b/5; 40a/2, 4, 7; 40b/1; 40b/3, 9; 41a/4, 11; 41b/3, 6, 10; 42a/2, 5]

taralalla taralalla: Çalgı ifadesi.

ben ki aŋa ‘āşıḳvam, uslu iken delüvem,
delü gibi ırlarvam: taralalla, taralalla!
“ben ki ona aşığım, uslu iken deliyim, deli gibi ‘taralalla taralalla’ diye şarkı söylerim. [SVTM III/6]

ṭarīḳa: Ar. Saz eseri formu, peşrev.

ve bunda birḳaç ṭarīḳa ki anlara pīşrev dirler, ol ṭarīḳalaruŋ ṣūretin bildürmek-içün yazalum ve ol pīşrevüŋ altında zaḥmelerinüŋ ḥisāblarını Türk dilince yazalum.[ŞİE 81b/03]

ṭas: F. Bazı telli çalgıların (kemençe, rebab, ıklığ) yuvarlak olan gövde kısmı.

imdi şöyle ma'lūm olsun ki ıḳlığuŋ ṭası isbidrodan gerekdür ki ol ṭasuŋ ḳalıŋlığı igen daḫı ḳalıŋ gerekmezdür. [ŞİE 93b/11]

taṣnīf: (ç. teṣānif) Bir musiki parçası meydana getirme, besteleme. Tasnif edilmiş, kitap haline getirilmiş eserler.

isti'māl olunan taṣnīf ḳadīme-i mū'tebere iṣbātına delīl-i ḳavīdir [AND (17/b); 18/a; 20/b; 22/b]

ṭavlunbaz: Davul.

ṭavlunbaz urup yundları ürkitdi, getürüp ol ḳoruya ḳoydı. [DK 263/6, 270/8]

tavuş (Uyg. tavış, davış; Kar. tawış, tawuş; Har. tavuş) Ses. [ÇBH s.66]; [KTSV s. 37,7]

Yusūf çerig tavuşından Zelīḫā ünin işitmedi "Yusuf asker sesinden Zelihanın sesini duymadı" [KEn 108v11]

näk körür mü sän anlar hīç kim ärsä azu eştür mü sän anlarḳa tawuş. "Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?" [SAKT s. 228r,9=019/098]

te: Ar. 1. Musikideki usul vuruşu olan "ten" kelimesinin başlangıcı.

"Te" naḳrasınuŋ zamānı ve ol terk olunan nūn naḳrasınuŋ zamānı ki te zamānınuŋ yirine barābardur. [ŞİE 70b/06]

2. Osmanlı alfabesinin dördüncü harfidir. Metnimizde usullerin gösterildiği ika direklerinde nun harfiyle birlikte kullanılmıştır.

ikinci nūna ve dördinci teye naḳre ḳoşılsa daḫı... [LZE 44b/6(2); (45a/10(2)), 11]

tebdīl ve taġyīr olan naġmeler: Değişip başka hale gelebilen nağmeler.

ol şol dāyirelerdür kim, tebdīl ve taġyīr olan nağmeler ortasında nisbet bulınmaya ve ṣābit olan nağmeler içinde buluna. [ŞİE 44a/11]

tebriz: Ar. Türk müziğinde bir makam adı.

nevāyī öt nihāvend ü ṣıfāhān birle tebrīzdin

ḥüseynī bolġuça ger saŋa āheng-i ḥicāz irmiş

"Nevâyi ısfahan ve nihavend ile tebrizden geç, hüseyni oldukça sana hicaz makamı imiş." [YE 112/9]

teġannī: (Ar. ġinā' "şarkı, mûsikî"den teġanni) Nağme ile söyleme, şarkı söyleme.

bir taḳım āsār bestelenerek vaz‘-ı saha-i teġanni olunmakta olması… [HAN (21/18); 45/7; 46/7]

ol oġlana emr idüb bir ḫōş maḳām ile teġannī eyle misāfirimiz seni diŋlesün dedi [KTRM 175a/34; 175b/35; 175b/43; (176a/45(3))]

teġanniyāt: (Ar. çoğul eki -āt ile) Taganniler, nağmeler.

terennümāt ve teġanniyātın o fenn-i bedi’i mūsīḳīnin vesāid-i vecd-āverine mürāca‘at olunmuyor mu [HAN (21/11); 44/20]

tek: Musikimizde sol elle vurulan ve usullerde zayıf zamanı gösteren söz. Karşıtı: DÜM.

iki tek maḥalinde kāfı müşeddede ile tek-kā müsta‘meldir [AND (38/b); 39/a; 39/b; 40/a; 40/b]

te-ke (te-kā): Türk musikisinde usullerin vurulmasında kullanılan ve tek darbının velveleli şekli olan lafzıdır.

düm ve tek ve te-ke ve tek-kā ile taṣvīr olunub herbirleri ḍurūb-ı ṣelāṣeniŋ birinden… [AND (38/b); 39/a; 39/b; 40/a; 40/b]

tekne: Udun gövdesi.

bu didügümüz ‘ūduŋ teknesinüŋ vaż‘ınuŋ şerḥidür. [ŞİE 91b/13]

tekrār: Ar. Tekrar, tekrar itmek

zīrā ki gice tekrār çoḳ olınur. [ŞİE 110b/06]

tel (til): Birçok sazlarda kullanılan ve sesi veren ince ip.

dügāh perdesiniŋ āheng teline rāst perdesinin üzerine başub nerm çārgāh perdesi bulunur [KİM 5/4; (7/2)]

telaffuẓ olınsa daḫı tillerine naḳre żamm olınsa [LZE 46a/3; 45b/6; (45a/5)]

ve meṣleṣ didügümüz kirişüŋ tili ṣayusı ḳırḳsekiz gerekdür. [ŞİE (107b/04); 107a/10]

te’līf: Ar. Beste, musiki eseri.

biri budur ki evvel naġmelere naẓar ide ki biri birine muvāfıḳ mıdur, ya muḫālif midür, anı bile. Bu naẓara te’līf dirler. [ŞİE 15a/07]

ba‘żısı ki te’līflerde cismi mevcūd olub ismi ġayr-ı meşhūr ve… [AND 9/a; 9/b; 13/b; 14/a; 19/a; 19/b; 20/a; 25/a; 25/b; 32/b; 23/b; 36/a; 36/b; (37/b); 41/a]

şöyle ma‘lūm olsun ki, çün naġmeleri te’līf ideler, ya‘nī biri birine muvāfıḳ mıdur, muḫālif midür bileler. [ŞİE 38b/12]

te’līf-i laḥnī: Musiki bestesi.

ammā şöyle beŋzeye biri birine ki te'līf-i laḥnīde biri birinüŋ yirine ḳosalar, farḳı olmaya. [ŞİE (20a/08); 30a/11; 100a/10]

ten ten: Müzikle ilgili taklidi kelime.

min ḥüsn-i ḫūbın sivdüm kiltür sāḳīyā bāde
ay muṭrib-i ter nedür ten ten tin it sāde
"ben sevgililerin güzelliğini sevdim ey saki içki getir, ey genç çalgıcı ten ten diye ses çıkar." [ŞHD (157a-9); 157b-3]

ten, tenen, tenenen: Usul vuruşlarının çıkardığı ses.

ve ammā hezec oldur ki, anuŋ bir devrinüŋ zamanı ḫafīf-i reml devrinüŋ zamānına barābar ola ve ṣūret budur: Tenenen tenen tenen ten. [ŞİE 78b/05]

tenāfür: Ar. Kulağa hoş gelmeyen seslerin bir arada bulunması.

esbāb-ı tenāfürden iḥtirāz ḥālinde te'līf olınsa ṭoḳuz ḳısımdan artuḳ... [LZE 3a/4; 9a/2, 3; 11a/8; 15a/9; 28b/4, 5, 8; 29a/4; (29b/8)]

ve ikinci sebebden saḳınmaḳ gerekdür ki tenafür olmaya ki, üç bu'dı cem' itmege tenāfür dirler. [ŞİE 34a/06]

tendā: F. Tempo.

seniŋ bezmiŋde kiltürüp işikke Zühreni gerdūn
didi tendā idiŋ ednā kenízek medḥ-ḫān kildi
"felek senin meclisinde eşiğine Zühreyi getirip 'Tempo tutun!' dedi; en basit övücü olarak Zühre geldi." [MSD 92]

terākīb: Ar. terkibin çoğulu, terkipler, mürekkep makamlar.

terākīb içre iste aşlını bul. [SEM 13a/8]

lākin, nezāket-i terākib ve ḥalāvet-i nagme-i mūsīḳi [KİM (11/16); 13/5, 17/8; 25/7, 8; 29/10, 31/11, 12, 33/11, 17, 35/1, 4, 6; 41/6; 45/19; 47/2, 14, 16; 49/18; 53/20; 55/2, 5, 7; 61/3, 21, 22, 24; 63/5, 10; 65/16, 17, 19; 73/10; 75/2; 81/7, 10; 83/20; 85/1; 97/17; 101/20; 103/1, 4; 105/17; 109/20; 111/2, 16, 115/14; 139/9; 153/22]

'ırāḳ perdesinde kalınca dahi yeni bir taḳım terākib zuhur eder [HAN (32/16), 23]

teraḳḳuş: Ar. Raks etme, dans etme.

serv raḳş urup çemende çün teraḳḳuş başlar
ṭūbi-yi āzādeler gör ḫoş ṣalarlar başlar [MeN 262/1]

terāne: F. Nağme, ezgi, ahenk, ses. [HDD 82/05]; [ŞD Mus.II/6-9]

bir pāre ide evvel terāne ola [KY 91]

bu yandın ḫoş terāne kötürüp ay şāh ol yanda tonın yırtıp ḳılur vāy. "bu yanda hoş nağmeler söyleyip o yanda elbisesini yırtarak vay eder." [HŞ 4014]

ġazel ve terāne ki dėrsin, bi-vezn dėme ki çalduġuŋ bir dürlü olup ve eyittügüŋ bir dürlü olmasun. [KaN 75b/13, 76b/15, 77a/8]

neşīd ü ṣavt u terkīb ü terāne

basīṭ içre nevā-yı ‘aşıḳāne [ÇN 603]

didim terāne-i cān-baḫş muṭribā sin ḫōd

firāḳ sāzı tüzüp öltürü kökin çaldıŋ

“ey çalgıcı can veren nağme bizzat sensin dedim, göğü öldüren ayrılık sazı düzenleyip çaldın.” [İD (223/5); 300/6]

ol ikevdin köp velī mindin terāne az tüz “o ikisinden çok, ama benden az nağme düz” [BV 101/4; (220/4); 432/7]

bu gül-şen gülleri çun bī-vefādur

alardın çikme iy bülbül terāne

“bu gül bahçesinin madem ki vefasızdır, onlardan nağme söyleme ey bülbül.” [FK 17/1; 451/7; (559/6)]

andaḳ ki füsūn-ger yılannı terāne bile töşükdin çıḳarur. “öyle ki yılanı sihirli ezgilerle delikten çıkarır.” [MK (20b/13); 21b/4; 24b/5; 53b/8, 9; 59a/12; 73b/11; 88b/8]

aytıp savumas terānesėn sėn

alıp ḳurumas ḫizānesėn sėn

“söyleyip savmayan nağmesin, alıp kurumayan hazinesin” [LM XX; XXXVIII; 171; (281); 887; 1028; 1076; 1100; 2361; 2920; 3115]

bularnıŋ terānesi sürūdı durur. “bunların nağmesi şarkısıdır.” [AŞNR M794b14]

terāne başladı bülbül, gül oturup ser-ḫoş

maḳām tuttı birev gāh zīr ü gāhī bem

“bülbül teraneye başladı, gül de sarhoş halde oturdu; biri ise bazen yukarı bazen de aşağı perdeden makam tuttu.” [MSD 183]

içkil eger ‘āşıḳ sin ol bāde-i muġāne

ḫüsnindin ol perīniŋ urġıl besī terāne

“eğer aşıksan o meyhanenin meyinden iç, o peri yüzlünün güzelliğinden çokça nağme çal.” [ŞHD (148a-5); 148a-6]

muġannī terāne tüzet rīḫte

ḫazīn rūduŋa laḥnī āmīḫte

“ey şarkıcı hüzün dökülmüş kemençene karışık ezgiler nağme söylet.” [Sİ P459b-6002]

her ḳaçan ün çėkip terāne tüzüp
bezm ara naġme-yi muġāne tüzüp
“her ne zaman ses çıkarıp şarkı söylemiş, mecliste meyhane nağmesi söylemiş” [SS R_1 313a-76; (F_2 236a-14); R_2 189b-25; F_2 267b-137; R_1 349a-77; F_2 274a-140; F_2 274a-146; F_2 269a-286]

terāne-güster: F. Nağme yayan.

ser-ḫoş terāne-güster bolmış sin iy Nevāyī “ey Nevâyi, sarhoş ve nağme söyleyen olmuşsun” [BV 126/7]

terennüm: (Ar. renem “nağme yapmak”tan terennum) Nağme ile söyleme, güzel ve tatlı bir sesle hafif hafif şarkı söyleme. [HAN (46/3), 9, 25; 47/3; 48/11]; [ŞD K.X/17]

terennüm-i āyīnden aḫz olub bu nām-ı cedīd ile taḥrīr olundu [AND 36/b; (37/a)]

meger ṣol ḥāzıḳ ṭabib ʿilāc id-e bile ki cānuŋ ve gönlüŋ mizācından vāḳıfdur ve her dem bu nükteleri terennüm ider. [KEN (49b/10), 107b/4]

baḳdum gördüm Ḳussu`bni Saᶜıde’yi bir aġaç dibinde oturur, elinde bir çıbıḳ götürür, çıbuġ-ıla yiri dürter, āvāz-ıla terennüm idüp ırlar. [İKT 171b/4]

ḫuş-nevā ėkki ḳuş terennüm ara
ėkkisi kirdiler tekellüm ara
“güzel sesli iki kuş şarkı söylediler ve ikisi konuşmaya başladılar.” [SS F_2 251a-162]

anı oynatmaḳḳa bir dil-keş terennüm iyleŋiz “onu uyandırmak için gönül çekici bir şarkı söyleyin” [BV (217/7); 327/4]

tüşkeli ol güldin iy bülbül Nevāyī dik yıraḳ
ġayr-ı dil-keş laḥn u cān-perver terennüm ḳılmadıŋ
“ey Nevâyi o gülden uzağa düşeli gönül çekiciden başka nağme ve can besleyen şarkı söylemedin.” [FK 354/7]

andaḳ ki her maḥalda her nevʿ münāsib naẓmlardın şirín ʿibāret ve tekellüm bile, baʿżı maḥalda rengín elḥān ve terennüm bile andaḳ edā ḳılur irdi “o şekilde ki bazen bu parçalardan bazısını tatlı ibare ve tekellüm ile bazen de renkli nağme ve terennüm ile o şekilde okur idi” [HP Ü397b/22]

ni lisāngа tekellümdin ḫaber ve ni beyāngа terennümdin eśer. “ne dilde konuşmadan haber ve ne beyanda şarkı söylemeden eser var” [MK (50a/13); 59a/8]

yüz urdı ḳabīle sarı ḥālī
aġzıda terennüm viṣāli

“ağzında kavuşma şarkısıyla kabileye yüz vurdu” [LM XXXVIII; (3325)]

firāḳıda köŋül köp çiktiŋ efġān

viṣālide terennüm ḳılmadıŋ híç

“ey gönül ayrılıkta çok ağladın inledin, kavuşmada hiç şarkı söylemedin” [HBD 27/4]

ṣavt-ı dil-keş bile cān-sūz terennüm eylep

bezm ara ḳıldı mini bí-ḫōd u ḥayrān ḥāfiẓ

gönül çekici ses ile can yakan şekilde şarkı söyleyip, hafız mecliste beni çılgın ve hayran bıraktı.” [YE 126/2]

destān-serāylıġ bile ni terennüm körgüzgey “destan okuyuculuk ile ne terennüm gösterecek?” [AŞNR M788a2]

ve muṭrib başıda taŋ atġunça terennümdin tayanmadı ve şu‘mdın uyanmadı. “ve çalgıcı başında sabah olunca şarkı söylemeyi bırakmadı ve uğursuzluktan uyanmadı” [ÇG 169/11]

kim ḫalāyıḳ çün terennüm eylegey

ḳuş tili birle tekellüm eylegey

“kim cariye için şarkı söyleyecek? Kuş dili ile konuşacak?” [LT A24a-652; B22a-282; (B22a-295); B22a-283]

çun lisānu’ṭ-ṭayr elḥānı bile terennüm tüzüp min, ḳuş tili işāreti bile ḥaḳīḳat esrārın mecāz ṣūretide körgüzüp min. “kuş dili nağmeleriyle şarkı söylediğim için kuş dilinin işareti ile gerçek sırlarını mecaz suretinde gösterdim.” [ML T775a-10; T774b-6; (T779a-2)]

bezmde her muṭrib-i destān-serā

çikse terennüm bile dil-keş nevā

“mecliste bir sāzende, gönül alıcı şarkılar söylese.” [HE 568]

terennümāt: Ar. Terennümün çoğulu, terennümler.

terennümāt ve teġanniyātın o fenn-i bedi’i mūsīḳīnin vesāid-i vecd-āverine mürāca‘at olunmuyor mu [HAN (21/11); 46/8]

terennümāt ile miyān-ḫāne olur [KİM 173/12, 13, 18, 175/8, 10, 14, 15, (17), 28; 179/1, 7, 8, 9; 181/3, 4, 6, 7, 9, 10, 17; 183/3, 4, 5, 10, 11]

terennümī: Ar. Şarkı söyleme.

Nevāyī naẓmı duru yaḫşı ger ḳulaḳ salsaŋ

terennümī ki ḳılur özi birle ehl-i cünūn

“iyi dinle bu Nevâyinin nazmıdır, kendisiyle delirmişler şarkı söyler.” [İD 322/7]

terennüm-serāy: Ar.+F. Şarkı söyleyen.

ṭab‘ kec ü barça tekelüm-nümāy

naġme çap ü barça terennüm-serāy

“konuşmasalar, ayrıca şarkı da söyleyemeseler de müzik çalma arzusundalar.” [HE (625); 3875]

terkīb: (Ar. rukūb “binmek”ten terkib) Eski nazariyat kitaplarında mürekkep makam (mürekkep makamlar) yerine kullanılan terim.

dört terkībi leyl ve nehārın yigirmi dört sā‘atine teşbīh itmişdir [KTRM 175a/34; (176a/51); 176b/56]

geh ider şu‘beyi āvāzeyle terkīb [SEM (12a/4), 6; 13a/5; 13b/6, 8; 15b/1, 2; 17b/8; 18a/1; 18b/1, 4, 9; 19b]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür. [ŞİE 12b/13; (117a/02)]

bu ilme şuru idene şol terkībler ortasındaġı nisbetleri… [HBA 53b; 74a; 79b; 83a; 83b; 94a; 96b; 106a; 111b; 117b; 119a; 122a]

ve girü ḳalan terkībleri gece ve gündüz… [KY 46; 47; 73; 88; (91); 94]

terkībine sebeb cānib-i şiyāġatden def‘-i külfetdir [AND 5/b; 15/a; 15/b; 16/b; 17/b; 18/a; 18/b; 19/a; 20/a; 20/b; 21/a; 21/b; 23/a; 23/b; 24/a; 24/b; 25/a; 25/b; 26/a; 26/b; 27/a; 27/b; 28/a; 28/b; 29/a; 29/b; 30/a; 30/b; 31/a; 31/b; 32/a; 32/b; 33/a; 33/b; 34/a; 34/b; 35/a; 35/b; 36/a; 36/b; 37/a; (38/a); 41/a; 43/b; 44/a; 45/b; 46/a]

ḳırḳsekiz terkīb-i meẕkūr ve mesturdur [YD 12/23, 13/1; 13/2]

maḳām yāhūd terkīb andan icrā olunmaz [KİM (9/9), 12; 15/16; 17/6; 19/3, 11; 21/7; 25/11, 12, 18, 29/5, 8, 10; 31/5, 8; 35/17; 39/3, 7; 41/4; 49/2; 53/13; 55/15; 59/12, 14; 61/15, 16; 63/1, 6, 7; 65/8, 9; 67/18; 69/5, 8; 73/19; 75/1, 3; 77/7; 79/16; 81/7; 83/5, 11, 12; 85/11; 91/4; 103/1, 7, 12; 105/3, 17; 107/1, 10, 14; 109/19; 113/3, 11; 115/8, 18, 23; 117/2; 123/8; 125/15, 131/17; 133/2; 135/17, 18, 23; 139/2; 149/11; 161/6; 173/28, 29; 175/17, 181/15, 16, 17; 183/5, 11, 12; 185/19]

her ne ḳadar kendisini terkīb eden perdeler başka ise de… [HAN 26/14, (15)]

niteki ẕī’l-erba‘uŋ bir cemā‘atın, ẕī’l-ḫamsuŋ bir cemā‘atı-y-ıla terkīb itseler bir cem‘ ḥāṣıl olur ki bu‘d-ı ẕī’l-küll aŋa beŋzer, ve ol terkīb olan nesneye dā’ire dirler. [ŞİE 39a/03]

bu terkīblerüŋ aṣlıŋ bildürür ki neden ḳopar. [ŞİE 117b/10]

uṣūlümdür benüm her aṣla bünyād

neşíde ṣavta hem terkībe üṣtād

“benim usulüm her asla temeldir. Neşide de hem sese hem terkibe üstaddır.” [ÇN 603; (813)]

şu‘bede terkīb ü ‘amel naḳş u ṣavt

ḳılmadım ol cümleni bir laḥża fevt

“şubede, terkip, amel, nakş ve savttan hiçbirini bir an olsun terketmedim.” [TSA 324a/4]

terkībāt: Ar. Birleşik makamlar, terkipler.

terkībāt-ı muḫtelifesinden mütevellid neġāmāt ile matlūb hāsıl olur [HAN 25/12]

gel iy dil eyle terkībātı tebyīn [SEM (12a/2), 3; 22a/7]

sāfī ola tā ki terkibāt-ı perdeden ve müteṣarrıf ve müsta‘id ola [HBA 131a]

aḥvāl-i terkībātı beyān edelüm [YD 12/22; 12/24]

nezāket-i terkibāt ve ḥalāvet-i naġamāt icrā olunur [KİM (15/7); 33/12, 13, 35/18; 39/7; 41/13; 43/18, 19; 45/8; 47/2; 49/20; 59/12, 20; 61/5, 63/7, 11, 16; 73/6; 83/10; 101/18, 19; 107/13; 113/2; 125/15; 135/9; 137/5, 23, 153/28]

terkīb-i ḥicāz: Türk musikisinde bir mürekkep makam.

terkīb-i ḥicāz ḥiṣārek icrāsile ‘uzzāl yüzünden kāide-i ḥicāz ile dügāh ḳarār ide [KTRM 181b/13a]

terkīb-i ṣabā (terkīb-sabā): Türk musikisinde kullanılmış bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında izah edilir. Ayrıca Hızırağa, nevruz ve segah makamlarının birleşmesiyle meydana geldiğini ifade eder.

terkìb-i ṣabā ḳāide nevrūz ṣabā icrā-i tāmdan ṣoŋra perde-i çārgāhda ḳarār ide [KTRM 181b/12a]

terkīb-i sabā oldur ki nevrūz āġāz ide [HBA 145a]

terkīb-sabā oldur ki nevrūz āġāz ide segāh evinde ḳarār ide [KY 64; (67)]

terkīb-zemzeme: Türk musikisinde bir mürekkep makam.

terkīb-zemzeme oldur ki nevrūz āġāz ide aşaġa ine [KY 65]

ter-terāne: F. Yeni makamlı, yeni ahenkli. [ŞD G.XII/5]

tezene (F. tāzāne): Mızrap. [TAR 219]

ṭı: Ar. Osmanlı alfabesinin on dokuzuncu harfi olup metnimizde tanini aralığını temsil için kullanılmıştır.

me‘a’l-iḫtilāf ṭarafeyn(i) bu‘ud-i elif ṭıdur [LZE 41b/3; l 7b/2(2); 20b/11; 23b/8; 29a/8; (41b/10); 45a/6, 7]

tın (Uyg. tıŋ; Har. tun): Ses. [ÇBH s.68]

anta ok ėlig beg kapkara tünle tavış tıŋsanu bir üdünkiye turtı “orada hükümdar kapkara gecede (gelen) sesi (aradığı) ses sanarak bir zaman bekledi.” 227/15, 249/12. [EUDÇ s.195]; [EUTS s.237 TT.I.11,97]

kaş tıŋı teg edgüng basdı. “yeşim taşından rüzgar zilinin tınısı misali.” [KöB 104]

yā işitür mü sen anlarġa örtüglüg tun? “yahut onların bir fısıltısını duyuyor musun?” [HTKT 300a/9]

ṭın- : Ses çıkarmak, söz söylemek [BH 31A/5]

ṭıranpete: (Fr. trompette-İtal. trompetta) İki çomakla çalınan küçük davul.

Efrenc ṭıranpetesini taḳlīd idüb yalŋız revīş-i naġmesi ile farḳ olunur [KİM (97/7), 20]

tige (Uyg. tiki): Ses. [EUTG s.609]

ançada muŋḳa fāryāḏ tigä ḳıldıŋızlar. “Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz.” [SAKT s. 132r,5=008/009]

tilāvet: Ar. Kuran’ı güzel sesle ve kaideli okuma.

tilāvet-i Ḳur’ān anıŋ... “Kuran’ı güzel sesle okumak onun...” [KEn 189v4]

tīz: F. Musikimizde bazı perdelerin oktavlarının adlandırılmasında perde adının önüne getirilen kelime.

tīz rāst ḫānesiniŋ içine bir miḳdār mūm bıraġasın ṣaḥīḥ ḥicāz olur [KTRM 179a/74(2), 75(2); 179b/84; 180a/85(4); 180b/88(10), 89(3); 181a(5); 181a/92; 181b(2)]

neye dirler işit rāst-māyeyi tīz. [SEM (14a/8); 15b/9]

maḳāmlaruŋ tīzisinden ol maḳāmuŋ alādur. [HBA (38b); 53a; 53b; 68b; 83a; 94a; 112a; 114a; 115a; 121a; 144b; 150a]

ve yine tizce ḥicāz perdesiyle neva perdesine ṣu‘ūd eyledikden ṣoŋra yine… [AND 3/b; (44/b)]

muḫayyer oldur ki tīz dügāh ḥüseynī yüzünden ser āġāz edüb yine dügāh ḳarār eder [YD 14/21]

eger tīz perdelerinden ise ol daḫi tīz perdelerinden olur [KİM 3/12, 13; 5/4, 7, 8, 10, 11, 15, 16, 17, 18, 19; (7/5), 7, 8, 11, 12, 13; 9/1, 6, 7, 8, 10, 13, 16; 11/1, 3, 4; 13/15; 15/3, 17/9; 21/7; 25/4; 31/11, 12, 15; 39/12, 14, 15; 41/11, 19, 21; 43/1, 3; 45/4, 5, 12, 13, 15; 47/11; 49/12; 51/15; 55/20; 57/3, 5, 9, 10, 12, 18; 59/1, 5, 16; 61/10; 67/1, 2, 6, 7; 69/1; 71/1, 7, 8, 11, 16, 17; 73/11; 75/8, 9; 77/2, 7, 9, 17, 79/5, 11, 13; 81/8, 17; 83/10, 11; 85/8, 87/5; 89/9, 10, 20; 91/11; 97/2; 99/8, 18; 101/1,

2; 103/10, 17; 105/5, 8, 11, 12, 19; 107/4; 109/3; 119/23; 121/1; 127/17, 21, 22; 129/5, 11, 13, 131/5; 143/12; 147/15; 149/7, 15]

ne pek pest derekede ve ne de tīz derecede dolaşamaması ve hānendegānın mutavassıt sedalarda okumaları hālinde…[HAN 23/32, (34); 33/2]

ḥüseynī perdesini tīz idip iy ḥüsn-i ḥasen, Hezār ḳıṣṣasınuŋ medḥüŋi şaha eydem. [ŞİE 5b/09]

tīz bayatī: Eskiden bazı kitaplarda kullanılmış bir perde adı. Bugünki tiz nim hisar perdesi.

tīz bayatīye dek ve tīz ḥüseynīye dek çıḳmak hükmi vardır [KİM 3/13; 11/11; (75/8); 113/20]

tīz būselik: Türk musikisinde tiz sekizlinin 23. perdesi. [HAN 24/10]

ya'nī tīz būselik būselike, tīz 'uzzāl 'uzzala, tīz ṣabā ṣabāya, tīz bayatī bayatīye [KİM 3/12; (11/10); 113/19]

tīz çārgāh: Türk musikisinde en tiz sekizlinin ilk perdesi. [HAN 24/9]

tīz çārgāh perdesi muḥayyer olur [KİM 3/12; (101/14); 113/16; 131/11; 139/17]

tīz dügāh: Türk müziğinde bir perde adı.

sebahr oldur ki tīz dügāh āġāz ide [KY 67]

muḥayyer perdesi tīz dügāh perdesidir [KİM (69/10); 107/2; 139/16; 147/5, 10; 151/14, 15, 24, 26, 33, 153/2, 4, 6, 14]

tīz ḥicāz: Türk musikisinde en tiz sekizlinin 3. perdesi. [HAN 24/8]

tīz ḥüseynī: Türk musikisinde en tiz sekizlinin 9. perdesi.

andan temām perdeler ile tìz ḥüseynìye dek çıḳmaḳ ḥükmi vardır [KİM 3/13; 5/19; 23/2, 27/2; 47/12; 49/14, 55/20; 59/8, 61/18; 63/15; 69/14; (73/15); 75/8, 20; 81/3, 17; 85/8; 93/16; 95/3; 113/17; 131/14; 139/17]

tīz 'ırāḳ: Türk müziğinde bir perde adı.

ol zemān sırf tīz 'ırāḳ olub evc maḳāmı icrā olmaz idi [KİM 67/11]

tīz nevā: Türk musikisinde en tiz sekizlinin 5. perdesi. [HAN 24/5]

dügāhdan āġāze olunub tīz nevāya varınca çıḳar [KİM 3/13; 113/17; (145/12)]

tīz pençgāh: Türk müziğinde bir perde adı.

…tīz segāh, tīz çārgāh, tīz pencgāh, tīz ḥüseynī… [KİM 139/17]

tīz rāst: Türk müziğinde bir perde adı.

gerdāniyye perdesi tīz rāst perdesidir [KİM (67/19); 87/2; 139/16; 141/11; 143/6; 147/6, 9, 12, 153/9]

tīz şabā: Bazı eski nazariyat kitaplarında tiz nim hicaz perdesine verilen ad. [HAN 24/7]

ya‘nī tīz būselik būselike, tīz ‘uzzāl ‘uzzala, tīz şabā şabāya, tīz bayatī bayatīye [KİM 3/12; (11/11)]

tīz segāh: Türk musikisinde tiz sekizlinin 22. perdesi. [HAN 24/11]

tīz segāhın arasında olan nīm perdedir [KİM 3/12; (85/3), 9; 113/16; 139/17; 141/13; 147/5]

tīz ‘uzzāl: Bazı eski nazariyat kitaplarında tiz dik hisar perdesine verilen ad. [HAN 24/12]

şehnāz perdesiyle tīz ‘uzzāla ve tīz ḥüseynīye dek çıḳmaḳ hükmi vardır [KİM 11/11; (81/3); 113/20]

tīzī: Tiz olan

ve Pārs ḫalḳı ‘ibāratınca ḥiddete “ tīzī ” dirler. [ŞİE 13a/13]

tīzlik: Tiz olan

ya‘nī tīzlik ve bemlik dimek olur. [ŞİE 13b/01]

toḳı- (toḳu-): Vurmak, harekete getirmek, çıkarmak, parçalamak, karıştırmak, vurmak, çalgı çalmak, rüzgar çıkarmak. [EUTG s.611]

toḳu: Merasim, adet. [EUTG s.611]

tombur: Davul, köş. [CC 81a/4b]

toy: Düğün, şölen. [ŞT 70b/7; 70b/12; 7 lb/9; 78a/15; 78b/6; 80b/16; 86b/11; 87b/2; 89a/l]; [RS 205a/32]; [AŞNR T703b21]; [EUTS s.244 USp.297]; [EUTS s.248 TT.VII.100]; [EUTG s.611]

Semerḳandnı alġanda basa kök-sarāyıda toy ḳılıp vālidemni taḫtġa mindürüp... “Semerkandı aldıktan sonra kök sarayında toy yapıp validemi tahta oturtup...” [ŞHD (49a-9); 50a-2]

uluġ toy ḳıldılar “büyük düğün yaptılar” [KEn 109v1; (192v9)]

toylaş-: Tören, düğün yapmak. [KEn 192r21] toylaştılar, def ḳaḳtılar “düğün yaptılar, def kaktılar”

tönbük: bk. tünbek. Köş, büyük davul. [NK 258]

ṭuç bırġu: Bakır borazan [BM 12a/6]

tuğ (Uyg. tuy; Kar. tuġ): Hakan yanında çalınan köş ve davul, nöbet davulu; tuğ, bayrak, sancak. [ETY s.869]

tug taşıkır erikli yelme eri kelti “tuğ taşıyan ileri karakol adamı geldi” Ş. u. D 5 (I,170) [SVİ s.334]

tuğ uruldı. “nöbet davulu vuruldu.” [DLT (I, 194-19); III, 127-11; III, 127-12; III, 127-14; I, 195-2; III, 127-14]

tulumpata: Çalınan boru, nefir. [TAR 224]

tuman: Boru, fülüt. [ETZ 20b-1]

tülügün hey tülüm: Türkistan’da şadlık düğün mahallinde bazı kimseler ayak üzere kalkıp bir vasıfla oynayıp ve bir nevile türkü etmeye derler.

türk sürudi bile salıb kolum

kılsam eda hey tülügüm hey tülüm

“Türk şarkısı ile kolumu sallayarak hey tülügüm hey tülüm havasını tuttursam” [AL s.213]

tümrüçü: Davulcu [İML s.156]

tüŋür: Davul, şaman davulu. [EUTS s.258 (Alt.Gr.345)]

yatda tüŋürime adırıldım “kehanetde davulumdan ayrıldım” [ETY s.872; Be. C, 4 (III,72).]

türkī: F. Türk müziğinde bir usul.

ikinci revan üçüncü türkī [KY (69); 83; 86]

türkī ḍarb: (Ar. “Türk vuruşu”, F. Terkib; Arapçası Türki-darb) Arab musikisinde 29/4 ile yazılan bir büyük usule verilen ad.

geldük türkī ḍarbun harfdür [KY (72); 73; 76]

türkī darb usulünün reftārına muvafık olmadığı gibi.. [HAN 48/3, (4)]

Eserin “Esmā-i Uṣūl” bölümünde sadece adı geçen bir usul ismi. [KİM 161/11; 169/3; 171/1]

türkī ḥicāz: Ḥicāz-ı türkī’ye verilen diğer bir ad.

sāzkār türkī ḥicāz ḳarcıġār nevā-i ‘aşīrān [KTRM 176b/54]

türkī ḥicāz oldur ki ḥisār göstere yuḳarudan ine [KY 63; (65)]

türkī-ḥicāz ḥicāz āġāze iderken bir evç perdesi gösterüb iner [AND 16/a; (32/a)]

türkī ḥicāz ḥicāz gibi ḥareket idüb segāh yüzünden rāst ḳarār ḳılar [KİM 49/19; 81/11; 137/25; (151/5)]

türkü (Çağ. türkī; EAT türkü): Nevāyi’nin verdiği bilgiye göre haddinden fazla hoşa giden ve duygulandıran bir şarkı türüdür. [TAR 227]

arūzun remel-i müsemmen-i mahzūf vezniyle yazılıp bestelenir. [MDF SF 657b-26; BN 276b-5,8; TR 757b-1]

ve yana sürūdīdür kim anı türkī dipdürler ve bu lafẓ aŋa ‘alem boluptur. “ve yine bir şarkı türüdür ki ona Türki denmektedir ve bu söz ona alem olmuştur.” [SF 657b-26]

tüz-: bk. düz-. Şiir, destan, şarkı vb. yaratmak, oluşturmak, meydana getirmek.

ḥüseynī perdesi üzre tüzüp sāz
muġannī bu ġazelni ḳıldı āġāz
“çalgıcı hüseyni perdesinde saz çalıp bu gazeli söyledi.” [MuN 22]

muṭribā tüz bir sürūd-ı derd-nāk
sāḳiyā bī-derdlıġdın min helāk
“ey çalgıcı, dertli bir şarkı söyle. Ey saki dertsizlikten beni helak et.” [LT (A27b-1045); A48b-3247]

muġannī kil ü nevḥa āhengi tüz
bozuġ köŋlümizni yana dağı boz
“şarkıcı gel ve nağmeler söyle, bozuk gönlümüzü tekrar boz.” [Sİ LG229b-1776; R400a-4740; (B297b-6600); R399b-4699; S239b-3872; P405a-918]

kim körüptür çū naġmeyi tüzmek
ki ḳılıp ḳatl gāh tirgüzmek
“görmüştür ki nağme söylemek gah öldürmek gah diriltmek (olmuştur)” [SS (R_1 346a-115); F_2 236a-14]

yana tüz sāznı tüzmekke emr ḳılmaġnı ... “yine düz, sazını çalmaya emretmesini...” [ML (T776b-23); T776b-23; T779a-2]

tüzet-: Şiir, destan, şarkı vb. yaratmak, oluşturmak, meydana getirmek.

muġannī tüzet naġme-i rīḫte
anı ḳıl özüŋ birle āmīḫte
“ey şarkıcı dökülen nağmeler söyle ve onu özünle karıştır.” [Sİ (S239b-3872); F452a-5784; P459b-6002; F462b-6912]

‘ūd: (Ar. ‘ūd) Teknesi yarım armudu andıran, dilim adı verilen 17 ila 27 ahşap şeridin birbirine yapıştırılmasından meydana gelen, göğsü ladinden, perdesiz, kısa saplı, beşi çift, biri tek on bir telli, mızraplı çalgı. [HDD 50/02; 50/03; 51/02; 51/05; 95/05]

şem‘ yārından ıraḫ düşdügi-çün nāle ider
‘ūd çoḫ göynügi olduġı-çun zār iŋiler [AD (149/8); 452/1]

ne dir diŋle işit bu nağme i ʿūd
bu bünyāduŋ nedür aṣlında maḳṣūd [BH 5A/12]

ūd yandugı-y-çun oldı hoş-nefes
şöyle k'eydür cān u dil aŋa heves [İSK 128/15, 128/42, 128/484, 128/888]
bugün bu dügüne gelmiş eger çengī ve ger deffāf
çalarlar 'ūd u şeş-tālar dutup āhengi deflerden
"bugün bu düğüne çengi ve defçi gelmişse, ritmi deflerden tutup ud ve altı telli tambur çalarlar." [MeN 95/18]
kiminden düzdiler ālāt u engāz
kiminden 'ūd u şeş-tā mutelif sāz
"kimisinden aletler düzdüler, kimisinden ud, şeşta ve çeşitli sazlar (çaldılar)." [ÇN 720; 797; (1142)]
ger meclisüŋde ḳavl-i muḫālif iderse 'ūd
evc-i felekde zühre ide gūş-mālini [ADD 19-29]
'ūd işitip köydi anıŋ sözidin
örteniben başladı söz özidin.
"ud tanburenin bu sözünü işitince yanıp tutuşarak kendiliğinden söze başladı." [TSA 323a-10,(11); 323b/2]
dilerseŋ ola ṣözüŋ 'ūda hem-dem [SEM (1b/9); 5a/5; 5b/3; 14b/10; 16a/2; 22a/5]
ve 'ūduŋ kirişlerini 'ūduŋ üstine yaraşdurmaḳ bildürür ve 'uddan edvār çıḳarmaḳ bildürür. [ŞİE (52a/11); 12a/07]
amma bu 'iḳālaruŋ 'ūduŋ ḳıllarında mevzı'ın bildürmek şol [HBA 119b; 122b; 123a]
yā 'ūd yā nāy gibi yā şeştā gibi [KY 41; (96)]
ḥattā ṭabl ve 'ūd ḥażret-i Ādeme aḳrab zamanda iḫtirā' olunmuşdur [AND 3/b]
ve 'ūd şeşḫānede parmakla icrā' etmege muhtācdur [YD (12/13); 12/18]
andan ṣoŋra 'ūd devrini eydeler. [ŞİE 66a/13]
bu yazılan ḳā'ideye her kim ri'āyet idib 'ūduŋ perdelerinde saḳlar-ısa fenni içinde naẓīri olmaya. [ŞİE 90a/01]
ve bu 'ūduŋ żarbı dörd dürlüdür. [ŞİE 93a/01]
ār köŋlüm tüşkeli hecr otıdın ġam çengige
iy Nevāyī oḫşaşur hem 'ūd aŋa hem tār aŋa
"ağlayan gönlüm ayrılık ateşinden gam çengine düşeli ey Nevâyi hem ud hem tar ona (gönlüme) benzer." [İD 10/9]
ve 'ūd çalarġa ḳābiliyeti bar "ve ud çalmaya kabiliyeti var" [MN 85A/13; (93A/3)]

yā sığır sem‘ige ‘ūd ḳopsamaḳ yā közsüzler yüzige közgü tutmaḳ... “ya sığır kulağına ud çalmak ya körlerin yüzüne ayna tutmak...” [ÇG 79/10]

rebāb u ‘ūd işikiŋde meger iŋregey ü köygey

yoḳ irse yoḳ bu dünyāda köyüben iŋregen ḳaṭ‘ā

“eşiğinde rebap ve ud inleyip yanmaktadır; yoksa bu dünyada onlardan başka yanan ve inleyen yoktur asla.” [MSD (139); 376]

yaḫşı tüzet Şibānī sin bu fende ‘ūd u çengni

çalġıl ḳulaḳların burup sin-sin uşol ġāyip sürūş

“ey Şibani bu marifette sen ud ve çengi güzel çal, kulaklarını burup tam bu kayıp melek gibi çal.” [ŞHD 74a-13]

sāḳī kėtür ol āteş-i gül-reng ki ḫoştur

müşgīn nefes-i ṣubḥ bile zemzeme-yi ‘ūd

“saki o gül rengi ateşi getir ki, udun nağmeleri sabah nefesinin misk kokusuyla hoştur.” [ŞAD 36/6]

ammā ḳaçan ‘ūd çalmak daḫı ḳopus çalmaḳ kişinüŋ ‘adillikini sāḳıṭ ider. “ama ud çalmak ve kopuz çalmak kişinin adilliğini azaltır.” [KFT (256a/49); 256a/51]

ūdī: Ar. Ut çalan kişi. [MT 1964]

ulu bu‘d: Büyük aralıklar.

ve vaḳt olur ki, bu giçi bu‘dlaruŋ her birisi ulu bu‘duŋ birisinüŋ ba‘żısından sayılur. [ŞİE 27b/01]

ve her vaḳt ki bir bu‘d, iki bu‘da, veyāḫūd daḫı bu‘dlara baḫş olsa, eger bu bu‘dlardan birisini, veyāḫud ulu bu‘duŋ çoḳraġını żarūret-ile ṭarḥ itseler evvelki bu‘ddan bir bu‘d ḳalur, veyāḫūd giçi bu‘dlar ḳalur. [ŞİE 27b/01]

ur-: Çalgı aleti çalmak. [ZT T5a/3; T5a/4; T5a/5; T2b/3; T32b/2; B6a/1]

ḳamuġ kestürdi çengi barmaḳını kesip ḳıl ḳoḍtılar çeng urmaḳını. “hep kestirdi çengi parmağını kesip kıl koydular çeng vurması için.” [HŞ 355]

ol aradan dāḫı źülkarneyn-i şāh

kös urub leşkerle ḳıldı ‘azm-i rāh [İSK 3507]

isrāfil sūrmı ura tağlar depeler sürüle

bir karınca cevābını bin Süleyman virimeye

“İsrafil surunu üflesin dağlar tepeler sürülsün; (hesap gününde) bir karıncanın cevabını bin Süleyman veremesin.” [YED 2/7; 6/2; 86/6; (145/4)]

urur çengini çenge iŋledür zār

iŋildesem gerekdür ben de nā-çar

“çengini çalar inletir, ben de çaresizim inlemem gerekir.” [ÇN 659; (1053)]

il ayaġıŋnı köterip ey denī

ignige salıp ḫoş urarlar sini

“ey alçak, halk ayağını uzatıp, seni omuzlarına alıp güzelce vururlar.” [TSA (324b/2); 325b/4,8; 326b/2,3]

vaḳt-i ḥareketi aġır alub iki mıżrābıŋ yerine bir mıżrāb urur [KİM 15/3, 6; (17/4), 6, 17, 23/3, 6, 7, 10, 11, 25/1, 29/16]

āvāze-i viṣālini kūsın uray disem

ḥüsnüŋ naḳāresi bile ṣubḥ-ı ezel bolur

“kavuşma sesinin davulunu çalayım desem güzelliğinin davulu ile erken sabah olur.” [ŞHD 36b-6; 48b-10; 92a-3; 116a-13; 148a-5-8]

hemīn kim urdı ol kūs-ı nübüvvet

cihāngа yitti andın biş nevbet

“işte bu kim peygamberlik davulunu çaldıysa ondan beş vakit nevbet davulu dünyaya ulaştı.” [DEH 28]

urıl- (urul-): Vurulmak, çalınmak (müzik aleti için).

borı çalındı kös urıldı. [DK 301/10]

günde biş kez nevbet-i Ḥaḳ urılur

leşker-i din cümle anda dirilür

“Hakk’ın sesi günde beş kez davet eder ve dinin askerlerinin hepsi orada toplanır.” [GAR 573/9]

ḳatı na‘re urub baṭṭāl lālasını gördi derḥāl

ṣankim ṣūr uruldı derḥāl irişdi sā‘at-i eşrāṭ

“battal çok bağırınca lalasını gördü. Sur üflenmiş gibi hemen alametler vakti geldi.” [BAT 498; (2569)]

uruldı canda nevbet-i şer‘-i Muhammedi

ṭoldı cenan cinānına ezhār-ı Mustafā [SÇM I/279]

iki mıżrābıŋ arasında bir mıżrab daḫi urılmaḳ mümkin olmaya [KİM (13/16); 17/9, 13; 21/15; 27/4, 5, 9, 10, 17, 29/7, 9; 31/3]

uṣūl (usūl): Ar. Musikimizde belli düzümlerden yapılarak kalıp halinde tespit edilmiş ölçülere verilen isim.

zamānuŋ ehl-i ‘amelleri buŋa revān uṣūl dirler [LZE 37a/5; 37b/4; (48a/1); 49a/l, 2, 8; 49b/8, 11; 50a/4, 6, 8, 11; 50b/l, 5; 51a/3, 4, 8, 9, 11; 51b/2, 7, 10; 52a/7; 52b/l l; 53b/l, 6; 57a/6]

ṭoḳuz dürlü ḍarb ve usūl peyda eyledi [KY (41); 71; 88; 89; 90]

uṣūl neġamāt-ı mevzūnenin vezni olan ḍurūbun ‘aded-i mu‘ayyen üzre hey’et-i maḥṣūṣasından ‘ibāretdir [AND 9/b; (38/a); 38/b; 40/a; 40/b]

münderic maḳāmāttan kār ve naḳış ve beste ve usūl sırasıyla… [HAN (21/24); 33/6, 21; 34/3, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 25, 28, 29; 35/4; 36/2, 3; 43/14, 15, 16, 18, 19; 44/6, 11, 33; 45/7, 9, 13, 15, 23, 28; 46/13, 21, 26, 28, 29; 47/3, 5, 10, 11, 22, 27; 48/3, 4, 5]

lākin uṣūl veznini bilmedikleri sebebi ile anlarda mūsīḳī kör ve ṭopaldır [KİM (13/5), 7, 9, 10; 15/17, 18; 17/10, 11, 14, 15, 18; 19/2; 25/4; 37/5, 11; 39/3; 135/7, 21; 159/1, 2, 3, 5, 7, 15, 19; 161/3, 4, 6, 9, 10, 14, 15; 163/1, 2; 169/1, 3, 4; 171/1, 6, 8; 173/8, 18; 185/13; 187/5]

ḫoş vaḳttur imdi sizge ay şi‘r-hān-ı raḳḳās

tipret iliŋni defge uṣūl-ı dām-ı dem düm

“ey şiir okuyan rakkas, şimdi size güzel zamandır, elini tefe değdir usulüne göre çal.” [ŞHD 107a-2]

semā‘ī uṣūldın taşḳarı, vecd ü sa‘ḳası ta‘rîf āhengidin narı. “semai usulünden fazla, vecdi ve baygınlığının tarifi ahenginden ötedir.” [MK 35a/7]

uşdūd: Ar. “ Şedd ” kelimesinin çoğulu olup, bir makamın başka bir perdeye göçürülerek orada yeni bir makam hüviyetine bürünmesi halidir.

bu ṣanā‘at ehli devrlere “ uşdūd ” dirler. [ŞİE 56a/07]

‘uşşāḳ: (Ar. ‘uşşāḳ “aşıklar”dan) Musikimizde uşşak dörtlüsüne buselik beşlisi ilavesiyle meydana gelen ve dügah (la) perdesinde karar kılan basit makam. [ŞD G.CXXXII/4]

‘uşşāḳ ve nevā ve būselīk bunlar nefse ḳuvvet ve şecā‘at ve basṭ-ı tamm verür [LZE 34b/l; 39b/3, 4; (54a/8); 55b/1; 55a/2]

işte ‘uşşāḳın daḫı seyri böylece olur [KTRM 25, 31(2), 37; (178b/67(2)); 179b/84; 180a/85(2); 180b/89; 5a; 14b]

onikinci maḳām oldı çü ‘uşşāḳ [SEM (10a/5), 6; 14b/3]

ammā ‘uşşāḳ evvel da’iredür. [ŞİE 56a/12]

zīrā ki ’uşşāḳ naġmeleri bulardur: Ā D V Ḥ YĀ YD YH YV. Ammā YḤ’yı bundan ḥaẕf iderler. Tā āḫiri A irişür ki YḤ’nüŋ naẓīridür, anuŋ-ıla devr tamām olur. [ŞİE 61a/04]

‘uşşāḳ perdesi evveldür [HBA (104a); 106b; 107a; 107b; 110b; 129b; 130a; 130b; 131b; 132a; 133a; 134a; 145a; 149a; 149b; 150b; 151b; 155b; 156a]

‘uşşāḳ maḳāmının dāyiresi tīz ber tīz nerm ber nerm [KY 47; 48; 50; 55; (56); 58; 63; 93]

‘uşşāḳ ve beyātī ve hüzzāmda mebde’ olan neva perdesinden evvel… [AND 9/a; 9/b; 13/b; 14/b; 17/b; 18/b; 19/a; 19/b; 21/b; 22/b; 23/b; 24/a; 29/a; 29/b; 30/a; 31/b; 34/b; 35/b; (41/a)]

‘uşşāḳ çārgāh perdesini segāha ḳarīb idüb nevā perdesinden ḥareket ider [KİM 51/16, 19; 53/2, 4, 5,7, 8, 9, 17, 131/4; 137/16; (145/14); 153/10]

‘uşşāḳ-māye ‘uşşāḳ gösterüb māye ḳarār eder [YD (13/21); 15/24; 16/10]

nevā ve beyāti ‘uşşāḳa benzer [HAN 26/12, (19)]

göŋül ṣafāsı-y-ıla rast idüp ‘uşşāḳı, senüŋ medḥüŋi iy menba‘-i ṣafā idem. [ŞİE 5b/03]

tüzüp ‘uşşāḳ perdesinge ol sāz köterdi sanduvaç yaŋlıġ ḫoş āvāz. “bülbül gibi güzel sesle uşşak perdesinde saz çaldı.” [HŞ 2086]

cānları ḳıldı muḥayyer saçlaruŋ

daḫı nedür ḳinesi ‘uşşāḳ-ıla [AD (564/4); 665/5]

ne yüz kim naġme-i ‘uşşāḳ ider ol

işiden ṭāḳatını ṭāḳ ider ol

“ne yüz ki uşşak makamı çalar, duyanın gücünü arşa çıkarır.” [ÇN 611]

kavl-i muhalif oldugı-çün guş-mal ider

her çend kim düzülmedi ‘uşşak sazına [ADD 142-5; (304-6); 132-5; 166-5; 104-4; 89-7]

tā dil-i dīvāne ol aynı hevāsın ḳıldı sāz

perde-i ‘uşşāḳ ara ḥayret nevāsın ḳıldı sāz

“divane gönül o aynı hevesini düzenledi, uşak perdesinde hayret nağmesini düzenledi.” [YE 61/3; 65/2; 76/4; 97/1]

bar ṣafāhān nevā büzürg ‘ırāḳ

rāhevī rāst zengüle ‘uşşāḳ

“isfahan, neva, büzürg, ırak, rahevi, rast, zengüle, uşşak makamı var.” [BD 45/4; 86/2; (552/2)]

işitkil aytayın köŋlüm niyāzın

ḳopuz ḳopsap tüzüp ‘uşşāḳ sāzın

“dinle, kopuz çalıp uşak makamında saz çalıp gönlümün isteğini söyleyeyim.” [SAMT 192]

muṭribā bizge kitür tuḥfe-i‘uşşāḳ u ‘ırāḳ

būselik rāst ḳılıp mürġ-ı ḫoş-elḥān birle

“ey çalgıcı, buselik ve rast makamını güzel söyleyen kuşlarla bize uşak ve ırak makamlarından hediye getir.” [ŞHD 92a-6; 107a-3; (160a-13)]

gedāyım bir nevāġa yėtgey ėrdim

eger ‘uşşāḳ ḳadrin bilseŋizler

“eğer aşıkların-aşık makamının kadrini bilseniz, fakirim bir sese ulaşacak idim.” [ŞAD 53/3; (64/2); 103/2; 167/7; 252/2]

‘uşşāḳ māye (‘uşşāḳ-ı māye): Türk musikisinde bir mürekkep makam. Maye makamının segah perdesinde ve segah makamı ile kalan şekline eskiden verilmiş ad.

‘uşşāḳ māye oldur kim ‘uşşāḳ göstere ine māye ḳarār ide [KY (67); 93]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …elli dördinci ‘uşşāḳ-māye,… [ŞİE (117b/09); 120b/04]

‘uşşāḳ-māye ‘uşşāḳ gösterüb māye ḳarār eder [YD 13/21]

‘uşşāḳ-ı māye oldur kim evvel ‘uşşāḳ āġāz ide [HBA 149b]

‘uşşāḳ-ı gerdāniyye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, uşşak makamı ve gerdaniye avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

‘uşşāḳ-ı gerdāniyye oldur kim ḥüseynīden çārgāh-ı ‘uşşāḳ āġāz ide [HBA 151b]

‘uşşāḳ-ı güvāşt: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, uşşak makamı ve güvaşt avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

‘uşşāḳ-ı güvāşt oldur kim ḥüseynīde çārgāh-ı ‘uşşāḳ āġāz ide [HBA 146b]

‘uşşāḳ-ı nevrūz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, uşşak makamı ve nevruz avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

‘uşşāḳ-ı nevrūz oldur kim ḥüseynī çārgāh-ı ‘uşşāḳ āġāz ide [HBA 147b]

‘uşşāḳ-ı şehnāz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah’ın edvarında, uşşak makamı ve şehnaz avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

‘uşşāḳ-ı şehnaz oldur kim ḥüseynīden çārgāha ‘uşşāk āġāz ide [HBA 148b]

‘uzzāl: (Ar. ‘uzzāl’den) Musikimizde hicaz beşlisine uşşak dörtlüsü ilâvesiyle meydana gelen, hicaz makāmına çok yakın ve dügâh (la) perdesinde karar kılan basit makam. [HAN 24/12]

ḥicāz u māye vü nev-rūz u kūçek
rekīb ü zāvül ü ‘uzzāl u selmek
“hicaz, maye, nevruz ve kuçek; rekib, zavül, uzzal ve selmek.” [ÇN 606]
pes bu ‘uzzāldur ki maḥaṭṭı segāh ola [LZE 38a/3; 41b/9(2); 54b/7]
‘uzzāl oldur ki ḥüseynī ḫānesinden āġāze idüb aşaġa gidüb ḥicāz ḳarār idersin [KTRM 175a/33, 176b/54; (180b/88); 181b; 6b; 14b; 15b(2)]
inüb ‘uzzāl yüzinden geçse rāhuŋ. [SEM (13b/9); 16b/8, 10; 17a/1, 11; 18a/9; 19a/4]
‘uzzāl oldur ki ḥüseynī evinden başlana, ammā ḥicāz tamām ide. [ŞİE 118b/09]
evvelki ışfahān ‘uzzāl olur [HBA 117b; 143a; 143b; 144a; 144b; 145b]
nühüft ve ‘uzzāl cem‘ ola adın sebzender sebz ḳoyalar [KY 53; 55; 62; 65; 66; 67; (68); 94]
‘uzzāl āġāze idüb segâh perdesine geldikde… [AND 15/b; 19/b; 21/a; 24/b; 27/a; 30/a; 30/b; 31/b; (36/a)]
‘uzzāl perdesinden gelür ise ol zemān būselik āġāzesini żāi‘ idüb nişābūr perdesi olur [KİM (9/15); 11/1, 11; 45/15; 53/18; 55/15; 67/17; 75/2; 77/10, 21; 79/20; 81/9; 83/11, 13; 89/3, 7, 11, 16, 17, 18; 91/1, 7, 10; 101/2, 3, 6; 103/7, 8, 9, 16, 17, 18; 105/1, 5, 16; 107/21; 115/4, 5, 11; 117/6; 119/3, 6, 11, 16, 17, 20; 121/21; 123/4, 6, 7, 8, 10, 13, 15, 17; 125/1, 4; 129/4; 131/16; 133/1, 9, 12, 15, 16, 139/1; 151/28; 153/2, 20, 31; 157/9, 11]
‘uzzāl yüzünden inüb segāh ḳarār eder [YD (13/14); 15/4; 15/12; 15/18]
‘uzzāl ‘acem (‘uzzāl-ı ‘acem, ‘uzzāl-i ‘acemī): Türk musikisinde bir mürekkep makam: ‘uzzāl+‘acem. Durağı dügah (la)dır. [HBA 145a]
‘uzzāl ‘acem oldur ki ‘uzzāl āġāz ide ḥicāz yüzünden ine [KY 64; (68); 94]
‘uzzāl-‘acem ‘ırāḳ āġāz edüb ‘acemde ḳarār eder [YD 13/12]
işit bunı ki ‘uzzāl-ı ‘acemdür. [SEM 18a/8]
‘uzzāl-ı ‘acem oldur ki ‘uzzāl başlana ve ‘acem karar ide. [ŞİE (118b/11); 117a/08]
‘uzzāl-i ‘acemī ‘uzzāl yüzünden ‘acem icrā idüb... [KTRM 15b]
‘uzzāl perdesi (perde-i ‘uzzāl): Eskiden bazı nazariyat kitaplarında dik hisar perdesine verilen ad.
“dügāh perdesine varmadan ‘uzzāl perdesi gösterür” [AND 19-b; 21-a; (36-a)]
ün: Ses, ün, san. [KTSV s. 29b,3; 39,12; 97,6; 97,6; 29b3]; [EKK 61/18]; [CC 25b/4; 29a/8]; [TA 23b/2 (H 54, K 213)]; [Kİ s.23]; [İM 53a/4]; [KİP 4a, 191, 55, 203, 204, 205]; [TMEM s.44 (101b 14)]; [ABH s.243]; [ÇBH s.71]; [EUTG s.618];

[EUTS s.272 (Suv.346,21)]; [TAR 235]; [MaN 29b.9; 39a.1; 44b.3; 66a.7]; [MT 398; 870; 871; 1343; 1562; 1814; 2722; 2924; 3059; 3137; 3815; 3817; 3819; 3830; 4303; 4399]; [SN 51; 148; 513; 796; 918; 1121; 1360; 1361; 1379; 1430; 1438; 1482; 1539; 1553; 1622; 1639; 1837; 1929; 2244; 2553; 3371; 3376; 3431; 3585; 4019; 4069; 4862; 5356; 5434; 5506]

negü asġı bar bu ökünçüm bu kün

ölüm tuttı kesti bu söz birle ün

“Bugün bu peşimanlığımın ne faydası var; ölüm yakaladı, sözümü ve sesimi kesti.” [KB s. (1132), 4842, 5030, 5866, 5954, 4964, 74, 78, 376, 4114, 4963, 5644, 5677, 5972, 6292, 6363, 6369, 3634, 77, 1692, 2168, 3095, 3422, 5153, 5314, 6145, 6405, 6483, 75, 76, 95, 2458]

körer mü sen olardın kimerseni azu eştür mü sen olarda ün “Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emâresi) hissediyor veya cılız da olsa bir ses işitiyor musun?” [KTİKT s.722, 31/36a2=19:98]

tu(t)tı anlarnı ḳatıġ ün taŋ başında boluġlılar. “Onları da sabaha çıkarlarken o korkunç uğultulu ses yakalayıverdi.” [SAKT s. (195r,7=015/083); 210v,9=017/064; 214r,8=017/110]

ärmädi mägär bir ün ança “Sadece korkunç bir ses olur.” [SAKT2 s. (323v,3=036/053); 330r,5=038/015; 416r,1=067/007; 390r,6=054/031; 250r,6=023/041; 321r,5=036/029; 300v,4=031/019; 379v,5=049/002; 383v,5=050/042; 300v,3=031/019; 379v,7=049/003; 379v,4=049/002; 300v,3=031/019]

ėŋdürdi başını ḳatıġ ḳıḳırdı, ün ėtti “başını indirdi, çok bağırdı, ses çıkardı” [ME (97/5), 232/1, 233/7; 117/8; 168/6, 217/4, 227/8, 228/2, 229/1, 229/3, 230/7, 231/5; 118/1; 18/5; 50/7, 80/4; 193/4; 80/4; 195/2]

muṣībet ya igdin ünin ıġlamaḳ “ağrı veya hastalık yüzünden sesli ağlamak da namazı bozar.” [MM (119/3); 320/2]

uçmaḫ havāsından ün işitildi “cennet havasından ses duyuldu” [KEn (20v17); 30r9,12,17; 34v15; 36v20; 41v18; 48v7; 51v12,19; 52r2; 52v10; 5v4;83r5; 84r15; 116v5; 118v1; 126r9; 134r19,20,21; 135v21; 136r3; 156v15; 157r8,14; 158r2; 162r1; 169r14; 170r19; 171r13; 177r16; 183v5; 192v3; 199v11; 202r8; 204r21; 204v1; 209r2; 213r17; 219r9,10; 221v13; 227v11,12; 231v1; 237v2; 238v4; 239r5,9; 240v12; 241r10,11; 30v21; 32v10; 33r1; 33v1; 38r17; 39r5; 69v5; 121r5,14;121v16; 127v7; 130r8; 152v18; 154r12; 160r6; 168v3; 202r12; 26r1;

32r15; 33v13; 35v17,19,20; 36v6; 37r16; 44r17; 53v6; 61r14; 64r13,15,18; 64v6; 71r9; 71v10; 75r19; 79v4; 91r12,13; 98v11,16; 103v21; 112v9; 114v20; 139r3; 141v15; 142v3; 142v17; 154r1; 219r10; 220r5; 225r5; 237r9; 240v9; 245v6; (ü. çoġı) 26r15; 33r2; 247r1; 29r7; 70r4; 121r16; 136r6; 215v15; 223v13; 233v2; 242v16; 248v1; 121r4; 16v21; 17r19; 68v3; 83r13; 68v5; 77r13; 131v4; 198r2; 111r10; 91r13; 126v8; 44r17; 64r15; 71r9; 244v6; 168v10; 64r15; 77r6; 91v16; 94r20; 103v21; 157r14; 171r14; 221v12; 232v16,18; 31r6; 48v12; 61r9; 71r8; 91r15,18; 108v11,12; 119r18; 136v12; 141v4; 159v10; 192v3; 198r4; 232v15; 237r9; 157r13; 178r7; 98v15; 17r1,3; 64r14; 75r11; 223v9; 226r18; 231r21; 233v4; 239r14; 247r20; 247v10,17] ḥaḳīḳat üze ünlerning körksüzreki, eşekler üni "çünkü seslerin en çirkini herhalde eşeklerin sesidir." [HTKT (393b/7); 318a/6] av avlarda ün ėştip utru baḳtı körer kim nāgāhān bir toz çıktı. "av avladığında ses duyup o tarafa baktı gördü ki aniden bir toz çıktı." [HŞ 1284; 1503; 2993; 3779; 3780; 3804; 3824; 4015; 4024; 412; 566; 1441; 1771; 2087; 2089; 3123; 3806; 3815; 4158; 1267; 1768; 349; 4159; 4501; 4563; 1503; 1623]

ḥüseynīden çıkuban eyleseŋ ün. [SEM 13b/2]

ġonçe dik köŋlüm çiker ün ġarḳ olup ḫūn-āb ara

söz digende aġzıŋ ikki la'l ara pinhān bolup

"gonca gibi gönlüm kanlı göz yaşına batıp ses çıkarır, konuşunca ağzın iki dudağın arasında gizlenmiştir." [İD (70/3); 87/6; 123/3; 276/2; 349/7; 276/6; 348/3; 220/7; 278/5; 57/3; 299/6; 171/4]

üni ve usūli ḫūb irdi "sesi ve usulü güzeldi" [MN (44B/13); 102A/1]

ün çiker min 'ışḳ ara bir nergis-i cādū körüp "aşk arasında büyüleyici bir göz görüp ses çıkarırım" [BV 21/7; (60/1); 136/5; 171/5; 229/7; 302/5; 388/2; 392/5; 539/3; 698/2]

ḫūblar luṭf iylep ol ḳatlimġa gerçi ḥükm iter

hīç ün kilmes ḳulaġımġa ol aynıŋ üni dik

"sevgililer lutf edip katlime hüküm verirler, o gözün sesi gibi kulağıma hiç ses gelmez." [FK 1/2; 74/6; 135/7; 185/3; 199/5; 241/5; 278/4; 285/5; 346/4; (346/6); 365/5; 393; 414/1; 436/6; 462/1; 462/17; 500/7; 527/6; 628/9; 642/6; 668/7; 682/14; 687/25; 689/127; 689/168]

ve rūḥı ṭā'at ẕevḳıdın bíḫaber ve üni ṣavtü'l-ḥamírdin enker. "ve ruhu ibadet zevkinden habersiz ve sesi eşeklerin sesinden daha çirkin." [MK 7a/1; 7a/3; (21a/3); 21b/6, 22a/4; 22a/6; 23b/1; 35a/4; 63b/3; 64a/9; 84b/10]

tīre ḳılıban künin ḳara tün
kim nāgeh ėşitti bir ḥazīn ün
“aniden gündüzünü karanlık kılan bir hazin ses duydu” [LM XIV; 953; 1008; 1009; 1099; (1128); 1129; 1215; 1510; 1696; 2830; 3261; 3560]
iy Ḥüseynī il işitmes irdi tesbīḥim ünin
‘ışḳ efġānımnı gerdūn ṭāḳıdın aşurdı la
“Ey Hüseyin, el tesbihimin sesini duymazdı, ah aşk feryadım feleğin kubbesinden aştı” [HBD 71/1; 152/3; 169/7; 196/1]
niçün maḫmūrlıḳdın çikmeyin ün
ḳılur sāġar tehī bolġanda āvāz
“sarhoşluktan (dolayı) ses çıkarmayın, kadeh boşalınca ses çıkarır.” [YE 46/1; (98/4); 154/9]
bularnıŋ ünleri biri biriŋe ḥíç mėŋzemez oḫşamaz ve tesbíḥleri biri biriŋe oḫşamaz. “bunların sesleri birbirine hiç benzemez ve tesbihleri de birbirine benzemez.” [DTSK (5b/11); 6a/01; 7a/15; 10b/01; 10b/03; 16b/03; 18b/02; 18b/08; 20a/08; 21a/11; 25b/08; 27a/03; 35a/07; 35a/11; 35b/06; 43b/07; 49a/03; 50a/02; 50a/15; 58b/06; 66a/07; 70a/01; 70a/02]
daġı āsmāndın ün kildi “ve gökyüzünden ses geldi” [AŞNR (T696b27); T697a23; T705b12-14; T708a7; T714b25; T717a6; A726b7; A729b5; M784a10; M784b19; M785a19]
barur gerçi üni ferseng ferseng
velī öz ünige ol bīş āheng
“sesi fersah fersah ulaşır, lakin kendi sesine o nağme fazladır.” [BD 4/162; 47/5; 51/3; 62/2; 171/1; (530/4)]
rıḥlet ünin ėşitip olturġan “göç sesini duyup oturan” [ÇG 3/9; 13/10; 57/10; 86/9; 87/3; 90/12; 92/5; 143/13; 198/5; 202/7]
türk ẓuhūrıdur acunda bu kün
başla uluġ yır bile türkāne ün
“Bugün Türkün dünyada meydana çıktığı gündür, Türke yakışır ses ile büyük şarkıya başla.” [HT 12b/123]
āh urup feryād iter min sinsizin
bu vücūdumdın ḳalıptur yalġuz ün
“ben sensiz ah edip feryat ederim, sesim vücudumdan ayrılmıştır.” [LD 1392; 1468; (2648)]

ay ki ilgiŋdin kilür zinhār taḳsīr eyleme
ehl-i dilni yaḫşı ünler birle āvāz eylemek
“gönül ehlini güzel sesler ile bağırmak elinden gelirse sakın eksik kalma” [ŞHD 26a-12; 73a-7; 73a-8; (88a-3); 134a-8; 186a-10]
kelím ilin kötergeç şükr itti
ki kiçe bir yıġaçtın ün işitti
“Kelim elini götürüp şükr etti, gece bir ağaçtan ses duydu.” [DEH (21); 39; 60; 116; 208; 215; 424; 509; 624; 591; 649; 824; 830]
budur ednāsı ġayr işitse
üni ilniŋ ḳulaġıġā yitse
“başkası işitse sesi başkasının kulağına ulaşsa en aşağısı budur.” [MDF 117; 223; (785); 949; 950; 1018; 1914]
ün çikip nāḳūs āhengi bile
küfr iliniŋ şīve vü rengi bile
“çan sesi ile, kafir ilinin şive ve rengiyle ses çıkarıp” [LT B32b-1330; (A31-1395); B47b-2871; B52a-3334; A50a-3477; A31-1393; B37b-1857; A44b-2851; A48b-3318]
muġannī sürūd-i ḥarīfāne çik
bir ün birle tik turmaġıl yana çik
“ey şarkıcı harifane şarkılar söyle, bir sesle dik durma yana çek.” [Sİ F400a-62; (F406b-720); LG221b-1015; B237a-2023; R381a-2767; B251a-3007; LG243a-3074; S254a-5236; R406a-5346; R406a-5347; LG221b-1016; LG226a-1436; S221a-2117; S221a-2125; F427a-2991; B255b-3360; F462b-6913; LG221b-1017; F462b-6912; S207b-843]
ki üniŋdin tenimġa cān kėldi
cismime mijde-yi revān kėldi
“sesiyle tenime can geldi, bedenime akan bir müjde geldi.” [SS F_2 236a-14; F_1 319b-336; F_1 319b-337; F_1 327b-285; R_1 349a-77; R_1 349a-77; F_2 237a-8; R_1 320a-45; F_1 323b-335; R_2 181a-414; F_2 258b-28; R_2 189b-21; (F_1 323b-338); F_2 268a-197]
ra‘dnı dip bezmide tünbek üni
berḳ kebābı otınıŋ uçḳunı
“gök gürültüsü eğlence meclisinde davul, şimşekse kebabından çıkan kıvılcımdır.” [HE 3079]
üni karıldı “sesi kısıldı” [CC (80b/40b); 70a/13]

ol doğan oğlanuŋ üni işidüldükine...”o doğan oğlanın sesinin duyulduğuna...” [KFT 218b/2]

ün birle ıġladı ḫatun “kadın sesli şekilde ağladı” [KE 51a/9]

oğlanlar ün ḳıldılar “çocuklar ses çıkardılar” [KE 45b/4; 51a/9; 139a/9; 12b/4; 79a/9; 112b/5; 47b/5; 4a/7; 11b/9; 12b/2; 12b/3; 12b/8; 15a/7; 120a/7; 133b/5; 139a/9; 168a/2; 168a/7; 168a/8; 168b/2; 168b/5; 168b/9; 169a/1; 169a/4; (169b/5)]

kerīh ün bilen öz boġazın yırtıp “çirkin ses ile kendi boğazını yırtıp” [GT 33/13; (119/3); 128/6; 220/12; 222/6; 223/7,9; 196/3; 221/11; 119/9; 121/4; 224/1; 121/6; 223/6; 122/4; 126/5; 296/12; 340/7; 341/8; 127/8; 220/11; 304/13]

öng ünü yıd tatıġ-ta ulatı-l(a)r [Üİ s.198; 118a 9]

öng ünü yıd tatıġ böritig-te ulatı-l(a)r [Üİ s.198; 118b 6]

öng ünü yıd tatıġ böritmek-te ulatı-l(a)r [Üİ s.198; 118b 8]

yakın beliŋ teg yavlak ün yaŋku teg èşidilti “...yakın (yerden) korkutucu ses işitildi.” [EUDÇ s.203 (61/16, 297/08, 302/13, 711/30, 226/14, 228/16, 232/20, 2/02, 17/09, 178/08, 203/17, 300/11, 301/12, 358/32, 408/05, 554/04, 559/09, 571/21, 618/01, 638/14, 687/06, 864/15]

uluġ tolun üni isigi toyı ḳuvraġ-ı “kuvvetli dolgun sesi, sıcaklığı, topluluğu...” [ETŞ 12-93, s.76]

anıŋ tikisinte nom üni “onların cıvıltısında töre sesi...” [ETŞ 38-146, s.204]

...tgülüg ünler eksi... “...duyulan sesler...” [ETŞ 3-7, s.164]

bir bir ünte uz taḳşut-luġ taluylar öntürüp “ayrı ayrı her seste güzel şiir denizlerini meydana getirip...” [ETŞ 3-11, s.134]

ün tizligi gibi ün żaʿif-lıġı gibi ḳarnı ḳuruldamaḳ ve gegirmek gibi kim bu nesneleri işitmekile. [TM 11a-D, 26b-15]

bir ḫastalıḳdur ki sebebi baġır ṣovuḳlıġıdur ve ol üç dürlüdür, ṭablidür, her ki bu ʿillete mübtelā ola ḳarnı ḳuruldayıcaḳ ṭabl üni gibi gelür. [EM 52b/1]

Melik celle celāluhu ḳarınçaya ün işiddürdi. [BEH 8b10, 40b7, 43b21, 43b22, 53a23, 71b20, 89a12, 89a13, 97b1, 111b18, 113b19, 113b21, 119b15, 119b16, 119b18, 135a12, 139a16, 139b1, 146b18, 150a7, 150a17, 151a5, 150b19, 158b16, 171a15, (ü.kaldur- ‘sesini yükseltmek, seslenmek’) 117a17, 118a2]

ünüm aŋlaŋ bigler sözüm diŋlen bigler, yata yata yanumuz ağrıdı, ṭura ṭura bilümüz ḳurıdı, yorıyalum a bigler, av avlayalum ḳuş ḳuşlayalum, şıgın geyik yıḳalum, ḳayıdalum otağumuza düşelüm, yiyelüm ḫoş kiçelüm. [DK 36/10, 47/6, 71/6, 75/3, 95/7, 101/2, 110/6, 124/1, 130/5]

cānuma ol bāb içinden dürlü ün
ni‘met olup irişüdur dün ü gün
“O bölümün içinden sayısız ve çeşit çeşit sesler, nimet olup gece gündüz ulaşmaktadır.” [GAR 711/11]
her ṭaraf zülfi ünin Nāmūsi yėlden gāş ėder
şāḥibin derdile saḳlar ḥalḳalar kim derdedür [MeN 328/7]
ol yemişden vāḳvāḳ üni gelür
bu ne ḳudretdür bu ne ḥikmet olur [İSK 1568, (3302)]
yarınum bugün bana hoş bayram düğün bana
düşde gelür ün bana işidün ahbārnı
“yarınım bugün oldu, bayram düğün oldu, düşde bana ses gelir haberlerini dinleyin.” [YED 2/7; 77/9; 109/5; 140/7; (182/2)]
anasınıŋ gürından bir ün keldi
‘azīz oġlum yūsuf saŋa ne ḥāl degdi
“annesinin mezarından bir ses geldi: “aziz oğlum yusuf sana ne oldu?” [AKY A21v13; M53/8; B12r1; B14v7; (B19v1); D32v17; MK10v12; B12r11; D11v/8; A4r11; M16/4; B53v13; B45v6; A67r12; MK50r16; A7v10; B74r2; K60r14; B54r12; B30r10; B18v6; B67r13; B54r13; M91/19; A10v4; A63r3; A45v5; K52r10; D15r2; K15r1; MK14r4; M21/3; B67r5; B15v12; K52r11; D50v4; A43v10; K50v/3]
ḥüseyn ġāzī çün işitdi ol üni
dört yaŋaya baḳdı görmedi bir er
“hüseyin gazi o sesi duydu dört tarafa baktı kimseyi görmedi.” [BAT (92); 499; 1615; 2088; 2360; 2992; 4328]
nāgehān bir ün işitdi kulaġum
gitdi aḳlum bilmezem solum saġum [SÇM (II/169), II/397, I/630]
sen eyle uyı yatıcaḳ bir yire
ki maẓlūm üni ḳulaġuŋa gire
“sen yatınca öyle bir yerde uyu ki mazlumun sesi kulağına girsin.” [FN 7/82; (10/118); 11/127; 38/458; 39/472; 42/509; 62/763]
tıŋladım ol ḥālnı ḥayret tüni
yitti felek bāmıda ġavġā üni
“hayret gecesinde o hali dinledim; kavga sesleri gök kubbesine yükselmedeydi.” [TSA 322b/6]

ünlüg: Sesli.

ünlüg aḍḳağ-tın önmiş ertmiş “ses bağlantılarından çıkmış, geçmiş...” [ETŞ 13-104, s.90]

amrançıġ ünlüg ḳuşlarnıŋ “ güzel sesli kuşların” [ETŞ 38-145, s.204]

ilig ḳan atlıġ kükürt ünlügke yükünürmen “hükümdar adlı, gür sesli önünde hurmetle eğilirim” [ETŞ 4-39, s.86]

üntedeçi: Ses verecek.

üntedeçi til ağız tapġay “ses verecek dil, ağız bulur” [ETŞ 32a-78, s.294]

ür-: Çalınmak, üfürülmek, seslenmek [KTSV s. 63b,14; 34,9; 63b,14]

ür(ü)l-: Üflenmek. [KTSV s. 24,10]

ol kün kim ürlür borġu içiŋe, tėrermiz yazuḳluġlarnı “O gün sūra üfürülür ve günahkarları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız.” [KTİKT s.725, 31/69b3=20:102]

ol kün kim ṣūr ürilse, degme bir gūrdan altmış yitmiş çıḳalar, maḥşer yirine bölük bölük keleler.Yine ḳaçan ṣūr ürilse ḳıyāmet küninde ʿAraṣāt yirinde başuŋ üzre bolġam. [BEH 13a14, 57b2]

ḳaçan kim borġu ürülse… “ne zaman ki sur üflense…”[NF 177/3]

üstād: F. Üstad (burada: musiki bilginleri).

zīrā ki aṣıl onbiş faṣl-ıdı ve yigirmi bir faṣl daḫı bu anılan ustādlar kitābından alıb derc eyledüm. [ŞİE 91a/01]

ve üstādlar ḳatına varıcaḳ miskínlik ṣūretile varalar. [ŞİE 110a/07]

ammā bir ḳaçı dahı vardur ki üstādlar ḳatında ol sāzlara eksük saz dirler. [ŞİE 98b/11]

V: Ebcet notasında perde göstergesi.

andan YV ve M iki baḫş itmişlerdür ve iki baḫşuŋ biri ḳadarı daḫı bu YV ve M üzerine ziyāde itmişilerdür. Ve ol ṣoŋra üstine ḳoyulan baḫş tamām olduġı yirde ʻalāmet V ḳomışlardur. [ŞİE 17b/09]

vav: Ar. Osmanlı alfabesinin yirmi dokuzuncu harfi olup metnimizde “fa diyez” ırak sesini temsil etmektedir.

pes ṭarafeyn-i buʻud, bunuŋ daḫı elif vavdur [LZE 17b/3(2), 5(2), 8; 24a/8; 26b/9; 40b/1; 46b/3; 24a/4; 32b/1; 33a/11; 36b/8; 40a/2; (42a/3)]

ve ʻArab naġme-i ḥadd didüğine, ʻAcem naġme-i tīz dir. [ŞİE 13b/01]

vech-i ʻarażbār: Türk müziğinde bir mürekkep makamdır. Kemani Hızır Ağa tarafından terkib edilmiştir.

vech-i ‘arażbār ‘arażbār āġāze idüb segâh perdesinde ḳarār ider [AND 15/b; (23/a)]

vech-i ḥüseynī: Türk musikisinde bazı eski eserlerde hüseyni-aşiran makamına verilen ad.

vech-i ḥüseynī dedikleri terkībdir [AND 24/b]

vech-i ḥüseynì ḥüseynìden pençgāh maḳāmda seyrle dügāh ḳarār ide [KTRM 176b/55; 181b/13b]

nedür vech-i ḥüseynī aŋla dilden. [ŞİE 16b/1]

terkībleri bildürür ve ol elli altı terkībdür …on üçinci vech-i ḥüseynī,… [ŞİE (117a/06); 118b/01]

vech-i ḥüseynī oldur ki ḥüseynī evinden ḳarciġār āġāz ide [KY 63; (66); 94]

vechi-ḥüseynī ḥüseynī āġāz edüb ḳarcıġār gösterüb yine ḥüseynī ḳarār eder [YD 14/23]

vech-i ḥüseynī ḥüseynī gibi ḥareket idüb ‘acem yüzünden ḳarār ḳılar [KİM 55/1, 65/17; 139/6; (153/16)]

vereşān: F. bk. Berefşān

geldük vereşān on iki naḳarātdur [KY 69; (72); 76; 83; 86]

veted: Ar. İkanın direklerindendir. ikanın aruzda olduğu gibi temelini, heceler oluşturur ve bir hece, sonundaki harfin sesli veya sessiz olmasına yani “müteharrik” veya ”sakin” bulunmasına göre değerlendirilir. Açık heceler bir kapalılar iki zamana eşdeğerdir. Kendi arasında üçe ayılır: Sebeb, veted, fāsıla. Veted de kendi arasında ikiye ayrılır. Veted-i mecmu‘, üç harflidir. ilk iki harfi müteharrik sonuncusu sakindir.Veted-i mefrūk, bu da üç harflidir ilk ve son harf müteharrik ortadaki harf sakindir.

gine buncılayın veted-i mecmū‘ki ṣülāsī sākinü’l-āḫirdür [LZE 45b/3, (4); 49a/7; 49b/5]

ve eger telaffuẓa getüren kişi vetedlerden iki naḳranuŋ ortasından bir naḳrayı ḥaẕf eyleseler, ya‘nī şol naḳra ki TY yanında olur, onı veted urur ve şol naḳra ki TY’ye yaḳındur, bir veted daḫı olur, anı ḥaẕf ideler. [ŞİE 71a/01]

sebebleri ve dahı vetedleri ve fasılaları birbirine muhālifdür [HBA (50a); 50b; 55b; 63b; 68a; 68b; 69a; 70a]

ya‘nī şol naḳra ki TY yanında olur, onı veted urur. [ŞİE 71a/02]

veted-i mecmū‘: Veted çeşidi. (bk. veted)

ve eger üç ḥarf bir yirde düşse ve iki evvel müteḥarrik olsa, aŋa veted-i mecmū‘ dirler, demet gibi. [ŞİE 68a/08]

veted-i mefrūḳ: Veted çeşidi. (bk. veted)

Veger üç ḥarf bir yirde düşse ve evveli ve āḫiri müteḥerrik olsa ve ortası sākin olsa aŋa veted-i ma‘rūf dirler, “ḳāle” gibi. [ŞİE 68a/12].

veted-i ṣānī: Veted çeşidi. (bk. veted)

Ve daḫı veted-i ṣānīnüŋ, ya‘nī ikinci vetedüŋ nūn’ınuŋ naḳrası. [ŞİE 78b/07]

veter: Ar. Saz teli, çalgı.

her cins kim ẕi’l-küll ola nışf-ı veterden müstaḫrec olur [LZE 7b/l0; 8a/8; 9b/10; 11b/4, 6, 7; 16b/2, 7, 9; 17a/1, 2, 4, 7; 18a/8; 18b/2, 4, 5, 6, 8; 19a/1; 19b/3, 5; 21a/11; 21b/4; 22b/11; 25a/2(2), 8; 25b/1(2), 5(2); 26a/4(2), 6; 32b/2, 4, 5, 11; 33b/3, 11; 34b/11; (35a/1)]

veter-i ḥādd: Ud tellerinden biri.

ve bişinci kirişüŋ adı veter-i ḥādddür. [ŞİE 92b/04]

veter-i meṣnā: Ud tellerinden biri.

üçinci kirişüŋ adı veter-i meṣnādür. [ŞİE 92b/01]

veter-i müṣelleṣ: Ud tellerinden biri.

ikinci kirişe veter-i müṣelleṣ dirler. [ŞİE 92a/09]

veter-i zīr: Ud tellerinden biri.

bu daḫı veter-i meṣnāya nisbet yoġun gerekdür ve veter-i zīre nisbet ince gerekdür. [ŞİE 92b/05]

vezn: Ar. Usûlde ikanın zamanı.

ve īḳā‘dan bu ma‘lūm olur ki şol zamanlar ki nağmeler arasında düşe, ol zamān ne ṣūret-ile düşicek, tabī‘at anuŋ rastlığına ve ṣıḥḥatına ḥükm ider. Bunuŋ gibi nesneye vezn dirler. [ŞİE 15b/05]

vusṭā-yı Fürs: F. Orta parmak ya da uda göre uddaki ikinci parmak yeri anlamında.

biz daḫı dilersevüz ki rast devrini istiḫrāc idevüz, bir zaḫmeyi muṭlaḳ bem didükleri kiriş üzerine uralum…Andan ṣoŋra bunuŋ mücennebi üzerine, andan ṣoŋra vusṭā-yı fürs didükleri yir üzerine. [ŞİE 65a/13]

Y: Ebcet notasında perde göstergesi.

andan ṣoŋra bu C ve M ortasını dört baḫş itmişlerdür. Ve ol baḫşuŋ dükendügi yirde ‘alāmet Y ḳomışlardur. [ŞİE 18a/01]

YA: Ebcet notasında perde göstergesi.

ortasına YḤ ‘alāmet ḳomışlardur. Andan ṣoŋra bu kirişi üç baḫş itmişlerdür. evvel baḫşınuŋ dükendügi yire ki cānibü’l-muşṭ dirler, anda YA ‘alāmet ḳomışlardur. [ŞİE 16b/11]

yaḳ-: Türkü ağıt vb. düzenlemek, söylemek.

nė ḫoş yaḳar şeker-ėrin bolsa ḫōş-āvāz

nė naġme kim ol ḳılsa müferriḥ taḳı dem-sāz

“ne güzel şarkı söyler şeker dudaklı güzel sesli olsa, ne de nağme ki sırdaşı ferahlatsa” [ÇG 88/6]

ġu kim adına bilicilik yaḳar

özini belādan belāya ṣoḳar [BDM 193]

yanġġu (ET. yangḳu, yangku, yaŋḳu; EAT yanḳu, yanġı, yanġu, yanḳı, yaŋḳu, yaŋu; Osm. yanḳu; TT. yankı): Aks-i sada, ses yansıması. [EUTS s.283 (İnd.54)]; [EUTS s.284 (Suv.642,2)]; [UÜH s.115 (C 162)]; [ÇBH s.72]; [TAR 246]

on kat kaş oyun yangkusı ėşidülir. “on çeşit, yeşim taşından rüzgar yankısı işitilir.” [KöB (102); 143]

yil iyin eşidilür küzki iġaç yaŋḳusı “rüzgardan dolayı son baharın ağaç sesi duyulur” [ETŞ 33b-93, s.296]

yanġġur- (yangḳır-, yangḳur-): Ses çıkarmak, şakırdatmak, çınlatmak. [EUTS s.283 (TT.I.12,135)]; [EUTS s.284 (TT.X.53)]

yangḳuluġ: Akseden, çınlayan, ses çıkaran. [EUTS s.284 (Suv.346,21)]

yangḳuruş: Seda, ses. [EUTS s.284 (TT. I.11.95)]

yankula-: Yankılamak. [İML s.125; 176]

yanḳulan- (yanġılan-, yanḳılan-, yanḳula-): Aks-i sada çıkarmak, ses yansımak. [TAR 246]

yanḳulat- (yanḳulandur-): Yankı ile çınlatmak. [TAR 246]

yanḳurt-: Ses aksettirmek. [EUTS s.284 (U.II.22,1)]

yaŋra-: Çınlamak, ses çıkarmak.

uzuntonlu gı küzüŋüsin kölke ıçkınmış yarın yaŋray ur “(bir) papaz çanını göle düşürmüş sabah hafif hafif çalar” [ETY s.884; Ir. 34 (II,80)]

yatug (yatuk): Sazda ve seste ahenk.

rast kıl ahenk-i neva vü hicaz

tüz yatugı birle şıdurguni saz

“neva ve hicaz makamı ile şarkı söyle, şarkının sonunu şıdurgu ile ayarla.” [AL s.399]

yatuġan: Santura benzer telli bir çeşit müzik aleti.

iy yırav sin hem işikni körgüz

yatuġan birle uluġ yırnı tüz

“ey hanende, sen hem kapıyı göster, hem de santur ile yüce şarkını söyle” [FK 689/167]

rāst ḳıl āheng-i nevā vü ḥicāz

tüz yatuġan birle şudurġunı sāz

“Yatugan ile udu ayarlayıp, neva ve hicaz ahengini doğru olarak çal.” [HT 12b/124]

yatuġan özin ta‘rīf ḳılıp ṭanbūreni ta‘rīż ḳılġanı “yatuğan kendisini tarif kılıp tanbureye tarizde bulunması” [TSA (325a/8), 9; 325b/5,6,10]

yatuġançı: Santur çalan, sazende.

yatuġançı vü yırav tüzgeç ün

sin ḳadeḥ al u toḳuz ḳatla yükün

“çalan ve söyleyen ses düzünce sen kadeh al ve dokuz defa ibadet et.” [FK 689/168]

yay: Iklıg çalmak için kullanılan alet.

ve ol ıḳlıġı çalacaḳ nesne bir yay gerekdür. Ġāyet berk aġacdan ve ol yaya at ḳılın yay kirişi gibi dakmaḳ gerekdür. [ŞİE 94b/09]

yay bağrı: Kemanın göğsü. [DK 252]

YB: Ebcet notasında perde göstergesi.

andan ṣoŋra B ve M ortasını üç baḫş itmişlerdür. Ve evvel baḫşuŋ dükendügi yire ‘alāmet YB ḳomışlardur, andan ṣoŋra B ve Ḥ. [ŞİE 17b/01]

YC: Ebced notasında perde göstergesi.

ve andan ṣoŋra V ve M dört baḫş itmişlerdür. Ve ol baḫş dükendügi yirde ‘alāmet YC ḳomışlardur. [ŞİE 18a/05]

YD: Ebcet notasında perde göstergesi.

ve andan ṣoŋra Z ve M dört baḫş itmişlerdür. Ve ol baḫş dükendügi yirde YD ‘alāmet ḳomışlardur. [ŞİE 18a/06]

ye: Ar. Osmanlı alfabesinin otuz birinci harfi olup metnimizde “la bemol” dik zengūle sesini temsil etmektedir.

bu‘ud-ı ḥāşeteyni bu‘ud-ı elif yedür [LZE 17a/2, 3, 6; 17b/3(3), 7(2), 8, 9, 10, 11; 18b/2, 5; 21b/11; 22a/1; 23a/8; (35a/5); 35b/4; 39a/11; 40a/4, 7; 41a/15, 11; 41b/6]

yedi āġāze: Yedi yanaşık sesin ardarda gelmesinden müteşekkil dizi (dizi yedilisi) dāire-yi ṣānī yedi āġāze [YD 12/3]

yegāh (yekgāh, yikgāh): (F. yek “bir” ve yer bildiren -gāh ekiyle yek-gāh > yegāh) 1. Musikimizde yegah perdesinde karar kılan birleşik makam. 2. Kaba çargah ve aşiran perdeleri arasında bulunan portenin ilk çizgisinin altına yazılan “re” sesinin adı, yegah perdesi.

yegāh oldur ki cüz‘-i rāst ola bu daḫı vardır [KTRM 175a/34; (179b/80(2)); 14a]
bu āġāze yegāh terkībidir deyu mesmū‘um olduġu bu resm üzredir ki beyan olunur [AND 16/a; (25/a); 25/b]
bunlardan mā‘adā bir perde daḫi yegāhın üzerinde vaż‘ olunur [KİM 3/9; (5/4), 14, 15, 16, 18; 7/17, 19, 47/7, 8; 49/15; 55/8, 9; 59/9; 61/7, 19; 63/15; 65/3; 75/11; 77/1; 79/2; 83/1; 89/13; 97/9; 99/13, 15, 17; 101/11; 111/11; 113/15, 133/7; 137/22; 147/15; 149/2]
‘acem ‘aşīrān ḥüseynī ‘aşīrān yegâh [HAN 24/27; (26/2)]
isti‘māl olındugı taḳdīrce ḫazzan-ı vaşfa yekgāh dirler [LZE (36b/4); 36a/8, 11]
şu‘beler evvel yekgāh dügāh segāh çārgāhdur [KY 45; (47); 49; 51; 52; 53; 54; 55; 57; 58; 59; 60; 61; 62]
didi evvel şu‘beye üstāẕ yikgāh [SEM (11b/2), 4]
şol nesneleri bildürür ki anlara bu ṣanā‘at ehli “‘anāṣır-ı erba‘a” diyü ad ḳomışlardur ve anlar dörddür: Evvel yikgāh, ikinci dügāh, üçinci segāh ve dördinci çahargāh. [ŞİE 116b/13]
üsti yikgāh dahı üsti dügāh ola aŋa ışfahan dirler [HBA 110a; 111a; 112a; 112b; 114b; 115a; 116b; 117a; 117b; 118b; 119a; 119b]
yegāh perdesi (perde-i yegāh): Türk musikisinde orta sekizlinin 5. perdesi.
‘aşīrān şeklinde yegāh perdesinde varub anda ḳarār ider [AND 5/b; 6/a; 8/a; 8/b; 9/b; 10/a; 10/b; 12/a; 13/b; 21/b; 23/a; 25/a; (25/b); 29/a; 29/b; 32/a; 32/b; 33/b; 34/a; 34/b;36/b; 37/a]
yek-tāre: F. Tek telli.
sāz içide fitne-i ‘ayyāre min
cümledin āzāde vü yek-tāre min
“sazlar içinde hilekar kadın fitnesiyim; her şeyden azade ve tek telliyim.” [TSA 327a/10]
yelteme: Şevke getiren (saz havası). [TAR 254]
YḪ: Ebcet notasında perde göstergesi.
ve bunuŋ gibi kirişe elif ve mim kirişi dirler. Üstādlar bunuŋ gibi kirişi iki ḳat itmişlerdür. Ortasına YḪ ‘alāmet ḳomışlardur. [ŞİE 16b/09]
YH: Ebcet notasında perde göstergesi.
andan ṣoŋra bu Ḥ ve M ortasın dört baḫş itmişlerdür. Evvel baḫşuŋ dükendügi yire ‘alāmet YH ḳomışlardur. [ŞİE 17a/02]
yır: bk. ır. [EUTG s.624]; [EUTS s.294 (P.P. 71,3)]; [ÇBH s.73]; [SN 1648]

iy yırav sin hem işikni körgüz
yatuġan birle uluġ yırnı tüz
“ey hanende, sen hem kapıyı göster, hem de santur ile yüce şarkını söyle” [FK 689/167]
türk żuhūrıdur acunda bu kün
başla uluġ yır bile türkāne ün
“Bugün Türkün dünyada meydana çıktığı gündür, Türke yakışır ses ile büyük şarkıya başla.” [HT 12b/123]
ḥikāyet ulaşıp bir birige
ḳulaḳ salmay yıravçılar yırıge
“hikaye birbirine ulaşınca şarkıcılar şarkıyı dinlemeyecek.” [DEH (125); 605]
immā ḳocalar işi ṭāʿat ḳılup aġlamaḳ
yine yigitler işi oyun külü yır durur. [BEH 33b8]
ança yorıyu ırakdın koŋkyu üni yır üni èşidilti “öylece yürürken uzaktan saz ve şarkı sesleri işitildi.” [EUDÇ s.210 (226/14, 228/16, 231/19)]
yırıy˝taŋlayu esirkäyü ıglayu tägrä tolı tururlar “şarkıyı beğenen, acıyan ve ağlayan (insanlar) etrafı doldurup duruyorlardı.” LXXI.3. [İKPÖ s.236]
ol yır yırladı. “o, bir ır, şarkı söyledi.” [DLT II, 14-9; II, 135-19; (III, 3-25); III, 3-26; III, 131-4; III, 143-4]. Ol yır yırladı. “o, bir ır, şarkı söyledi.” [DLT III, 4-3]
yıragu: Çalgıcı; şarkıcı, çağırıcı [DLT III, 36-6]
yırav: Koşukçu, hanende, āşık.
yatuġançı vü yırav tüzgeç ün
sin ḳadeḥ al u toḳuz ḳatla yükün
“çalan ve söyleyen ses düzünce sen kadeh al ve dokuz defa ibadet et.” [FK 168; 689/167]
yıravçı: Şarkıcı, hanende.
nigeh-bān u ṣenā-ḫān u ʻadū-rān u irür ṭabbāḫ
ayaḳçı vü yıravçı vü irür suçı vü ḫunyā-ger
“gözcü, övücü, düşmanı dağıtan ve aşçıdır; saki, yırcı, sucu ve şarkıcıdır.” [MSD 243]
yıravçıġa diŋiz yaḫşı yasalsun
aġırlap ünini yoḳarı alsun
“şarkıcıya söyleyin iyi hazırlansın, sesini ağırlayıp yukarı alsın.” [DEH 125; (830)]

yırla-: bk. ırla-. [ÇBH s.73]; [EUTG s.624]; [ETZ 27a-8]; [ZT T32a/14d]; [KaN 31b/5]; [SN 1293; 1611; 1640; 1648; 3446]

neẓāyīr-ḫān bile sürgüçi maḳāl, destyār bile yırlaġuçı ḳavvāl. “nazire okuyucu ile söz çıkarıcı, yardımcı ile geveze şarkı söyleyici” [MK 24a/6]

yoḳarı aşurup mini aġırlap
ayaġ ilige alıp tuttı yırlap
“beni yukarı çıkarıp ağırlamış, eline kadeh alıp şarkı söyleyip tutmuş.” [DEH (113); 388]

saki alıb kil kadeh-i hoş-güvar
yırlay alıb tartay anı hace-vār
“ey saki, o tatlı kadehi al da gel, şarkı çağırarak efendi gibi onu içeyim.” [AL s.413]

taḳı Ḳur‘an oḳumaḳ birle yırlamaġay “ve Kuran okurken şarkı söylemeyecek” [İM 192b/3]

yırlayı başladı “şarkı söyleyerek başladı” [GT 119/4]

biri bülbül meŋiz ün yırla sayrar çiçek tėg biri çimgen üzre oynar. “biri bülbül gibi sesli şarkı söyleyerek öter, biri çiçek gibi çimen üzerinde oynar.” [HŞ 566]

er yırladı. “adam bir ır ırladı.” [DLT (III, 308-19); III, 3-26, III, 308-17] barı boldu şeksiz maŋa belgülüg/köŋül bütti yırlar tilim ülgülüg “Onun varlığına gönülden iman ettim; gönlüm inandı ve dilim şevkle onu zikreder.” [KB s.478-4779]

yırlayıcı: Tağanni eden, hanende. [İML s.157]

yik ü yik: Udda mızrap vuruş şekillerinden biri.

ve bu ‘ūduŋ żarbı dörd dürlüdür ve her bir żarbuŋ adı vardur… Ve üçinci żarba “yik ü yik” , ya‘nī “bir bir” dirler. [ŞİE 93a/09]

yürük semāī: Türk musikisinde bir küçük usul. 6 zamanlı ve 5 darblıdır.

çünki bunlar yalnız yürük semāī sengin semāī ve aḳsaḳ semāī usulleriyle bestelenir [HAN 44/29; 45/4, 8, 10, 13; (46/29); 47/21]

YV: Ebcet notasında perde göstergesi.

andan Ṭ ve M ortasını dört baḫş itmişlerdür ve evvel baḫş dükendügi ‘alāmet YV ḳomışlardur. [ŞİE 17b/05]

YZ: Ebcet notasında perde göstergesi.

ve andan ṣoŋra Y ve M dört baḫş itmişlerdür.Ve ol baḫş dükendügi yirde ‘alāmet YZ ḳomışlardur. [ŞİE 18a/03]

Z: Ebced notasında perde göstergesi.

A ve M telinde D naġmesi ile M naġmesini dokuz kısma ayırdıktan Andan D ve M arasını daḫı ṭoḳuz baḫş itmişlerdür ve evvel baḫşına ‘alāmet Z komışlardur. [ŞİE 17a/05]

żāhiretü’t-tenāfür: Uyumsuz.

ve her dāyire ki ṣevābıt naġmelerinüŋ ortasında ola, ya‘nī taġyīr ve tebdīl olan dāyirenüŋ nağmeleri ortasında olmaya, aŋa żāhiretü’t-tenāfür dirler. [ŞİE 40b/13]

zaḫme: F. Mızrap vuruşu. [ŞD G.LX/2]

andan ṣoŋra fikr idib baḳa göre ki naġmeler nireden intiḳāl eylemişdür, zaḫmeyi ol yire uralar. [ŞİE 64b/06]

ve kiriş üzerine zaḫme urasın ve eydesin ki: Tenenen tenenen tenenen tenenen. [ŞİE 69a/09]

biri biri ardınca, biri biri yanında işbu ṣūret-ile ki kiriş üzerine zaḫme urasın ve eydesin ki “tenen tenen tenen tenen”. [ŞİE 69a/08]

ve daḫı şöyle gerekdür zaḥmeyi devr ide. [ŞİE 81a/13]

zamān: Ar. Musikide belirlenmiş süre.

ve şol zamān ki üçinci naḳra-y-ıla, dördinci naḳra ortasındadur, bişinci naīra-y-ıla evvelki naḳra ortasında olan zamān gibidür. [ŞİE 72a/08,09]

ve iki devrüŋ arasındaġı zamān dal zamānı olur. [ŞİE 78a/05]

żarb: Ar. Dövme, vurma.

anıŋ üni ḳulaġına işidülmez
żarb naḳḳār burġu üküş çalınur ėmdi
“onun sesi kulağında duyulmaz, şimdi davullar vurulur.” [AKY B53v13]

ve bu żarbı ekṣer rebābda isti‘māl iderler. [ŞİE 93b/07]

ekseri ve kâmillerī żarb ilmin ve maḳāmāt ilmin ögrenmişdür. [HBA (32a); 39b; 92a; 92b; 93a; 93b; 94a; 96b; 97a; 97b; 98a; 98b; 109a]

żarb-ı faḫtī: Türk musikisinde usul ismi.

ve ‘Acem ehli, ḳatında bir żarb daḫı vardur ki aŋa żarb-ı faḫtī dirler, ya‘nī ögeyik żarbı dimek olur. Bu żarb üzerine taṣnīf az eydürler. [ŞİE 79a/04]

żarb-ı faḫtī [ŞİE 79a/09]

zāvil (zāvül): (F. Zābul > Zāvil ülkesinin adından zāvil - zāvil) Musikimizde mahur makamıyle karara doğru nikriz beşlisinden meydana gelen bir birleşik makam.

zāvil oldur ki segāh āġāz ide dügāh evinde ḳarār ide [KY (65); 93]

zāvil gerdāniyye perdesinden rast ba‘dehū ḥicāz āġāze idüb… [AND 16/a; (25/a)]

zāvīl evc perdesinden ḥareket idüb dügāhda ḳarār ḳılar [KİM 55/3; (153/11)]

ḥicāz u māye vü nev-rūz u kūçek

rekīb ü zāvül ü ‘uzzāl u selmek

“hicaz, maye, nevruz ve kuçek; rekib, zavül, uzzal ve selmek.” [ÇN 606]

zāvilī (zāvulī): (zāvil ve nispet eki -i ile zāvili) Musikimizde eski bir birleşik makam. Zavil makamının eski adı.

…nevā-yı ‘uşşāḳ zāvilī nişābūr baḥr-ı nāzik… [KİM 139/6]

zāvil gerdāniye ve nìm māhūr bilā evc ḥüseynì ḳāide-i nikrìz ile rāst ḳarār ide [KTRM 176b/54; (181b/9a)]

aŋa zāvilī didi üstāẕ-ı kāmil. [SEM 14b/5]

bir(i) daḫı zāvilī segāhdur [LZE (40a/8); 40b/1; 54a/7]

zāvulī oldur kim segāh başlana ve dügāh ḳarār ide. [ŞİE 117a/13; (119b/03)]

zāvil-i ısfaḥān: Türk müziğinde en az beş asırlık bir mürekkep makam olup nümunesi kalmamıştır.

(tablo içinde) zāvil-i ısfaḥān [KY 63]

ẕāyid meṣleṣ: Çalgı teli çeşidi.

ve biz dilerüz ki rast devrini andan çıḳaravuz, evvel zaḫmeyi muṭlaḳ bem üzerine uralum…ṣoŋra ẕāyid meṣleṣ didüklerine uravuz. [ŞİE 64b/12]

zāyid zīr: Çalgı teli çeşidi.

ve biz dilerüz ki rast devrini andan çıḳaravuz, evvel zaḫmeyi muṭlaḳ bem üzerine uralum …andan ṣoŋra zāyidüŋ zīrine uravuz. [ŞİE 65a/04]

zāyid-i meṣnā: Çalgı teli çeşidi.

ve biz dilerüz ki rast devrini andan çıḳaravuz, evvel zaḫmeyi muṭlaḳ bem üzerine uralum… andan ṣoŋra zāyid-i meṣnā didükleri yire. [ŞİE 66a/11]

ze: Ar. Osmanlı alfabesinin on üçüncü harfidir. Metnimizde geveşt “sol bemol” sesini temsil eder.

meṣelā zamān-ı vav veya zamān-ı ze veya ġayrısın isti‘māl itmediler [LZE 17a/9; 17b/8; (46b/4)]

ẕelūl: Ar. Ẕelzel. Udda perde ismi. Mansur Zelzel (ö.175- 791), bir çeşit ut icra etmiş, udun perdelerine bir perde daha eklemiş, sonraları bu perde onun adıyla anılmıştır.

andan ṣoŋra ẕelūl didükleri yir üzerine, andan ṣoŋra muṭlaḳ meṣleṣ didükleri yir üzerine, zīrā ki ikisi bir naġmedür. [ŞİE 65a/09]

zemr: Ar. Düdük, çalgı.

bundan sonra müfsidler, ḫamr u zemr çeng ü piyāle bola. [BEH 56a19]

ḫamr u zemr [İKT 56a19]

zemzem: Ar. Türk musikisinde bir mürekkep makam. XV. yüzyılda kullanılmıştır. Zamanımıza gelen örneği yoktur. Durağı rast (sol) perdesidir.

bi'l-ittifāḳ bir(i) daḫı zemzemdür [LZE 41a/8]

dilerseŋ bilesin zemzem nedür key. [SEM 14b/10]

zemzem oldur kim nevrūz başlana ve rāhevī ḳarār ide. [ŞİE 117b/01; (119b/05)]

zemzeme: (F. zemzeme < Ar. zemzeme, ses taklidi kelime) 1. Nağmeli ses, nağme, ezgi. 2. Musikimizde bazı makam adlarının sonuna getirildiğinde bu makamda bir kürdi dörtlüsü ile karar kılındığını belirtir.

zemzeme oldur ki nevrūz āġāze idüb rehāvī ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (180b/86)]

ṣadā vü zemzemeyle toldı gūş [SEM (3a/4); 11a/11; 15b/4]

zemzeme oldur kim nevrūz āġāz ide [HBA 143b]

nigār zemzeme gerdaniye… [KY 63; (94)]

'aşīrān perdesi göstermekle zemzeme edā idüb ḳarār ider [AND 16/a; 28/a; 28/b; (29/a)]

zemzeme nevrūz gibi ḥareket idüb rehāvī gibi ḳarār ḳılar [KİM 75/3; 81/11; 137/27; (151/19)]

her zemzemesi 'alem-i vahdeti ve her naġmesi bir hissi 'aşḳı iḫtār eder [HAN 47/15]

zemzeme nevrūz āġāz edüb rehāvī ḳarār eder [YD 14/2]

nerm nerm iy muṭrib-i ḫoş-gūy ḳılġıl zemzeme

sāḳi-i gül-rūḫ ṣun anı ki ide ṭa'ne zemzeme [AD 608/1]

ışḳun zemzemesinden āşık boynı zencirlü

āzādlık istemezler şöyle kaldılar dutsak

"aşkın nağmesiyle aşığın boynu zincirlidir ve özgürlük istemezler, tutsak kaldılar." [YED 74/6]

zemzeme: Ar. Ezgili, nağmeli ses.

'ışḳıŋ Nevāyī iyler ulustın nihān velīk

fāş iyler özge zemzeme-i bī-ḫōdānesi

"Nevâyi aşkını herkesten gizler, çılgınca nağmeleri kendisini ifşa eder." [İD 367/7]

fāş iyler ile zemzeme-i bī ḫōdānesi "çılgınca nağmesini herkese duyurur" [BV 21/7; 604/7]

ança saçtı ġam 'ışḳıŋda müjem ḳanlıġ yaş

ḳıldı ṭūfān-ı cünūn zemzemesin her efşān
“kirpiğim aşkın gamıyla öyle kanlı yaş döktü ki delilik tufanı ezgilerini her yana saçtı.” [YE 262/3]
anlar ol ṭarîḳde bir zemān zemzeme ḳılurlar ėrdi. “onlar o yolda bir zaan terennüm ederlerdi.” [ÇG 92/8]
tuttı cihān zemzeme-i ḥaydarī
toldı ṣadā günbed-i nilūferī [HT 11b/113]
kildi uşal lemḥada rāz işitip
zemzeme-i nāz u niyāz işitip
“işte o anda sır duyup, nazlı nağmeler duyup geldi” [KMDII 31a/32]
saŋa ol zemzeme bī-ḫāst irmiş
merāmıŋı ki ḳıldıŋ rāst irmiş
“sana o nağme isteksiz olmuş, isteğini yaptın ki doğru olmuş.” [DEH 398]
sāḳī kėtür ol āteş-i gül-reng ki ḫoştur
müşgīn nefes-i ṣubḥ bile zemzeme-yi ‘ūd
“saki o gül rengi ateşi getir ki, udun nağmeleri sabah nefesinin misk kokusuyla hoştur.” [ŞAD 36/6]
zühre ṭarab ber-baṭını sāz itip
zemzeme-i tehniyet āġāz itip
“zühre mutluluk sazını çalıp hoş geldin nağmeleri seslendirdi.” [HE (400); 871]

zencīr: F. Türk musikisinde bir büyük usul. 120 zamanlı 63 darblıdır.
zencīr aḳsaḳ semāī yürük semāī hāvī sofyān usūlleriyle bestelenir [HAN 44/30, 33; (45/13)]
eserin “Esmā-i Uṣūl” bölümünde sadece adı geçen bir usul ismi. [KİM 161/13]

zengūle (zīrgūle, zengüle): (F. zengūle – zengule “çıngırak, def pulu”ndan) 1. Musikimizde zenguleli hicaz da denilen bir basit makam [Son zamanlarda zirgüle de denilmektedir]. 2. Rast ve dügah perdeleri arasında rasttan beş koma daha tiz, dügâhtan dört koma daha pest olan ve rasta küçük mücennep diyezi veya dügaha bakıye bemolü konarak gösterilen ses, zengûle perdesi.[HAN 24/16]; [ŞD G.CXLVIII/2]
pes bu ba‘żı naġāmāt zengūledür ki rehāvī ḳarār eyleye [LZE 33b/4; 41a/4; (41b/2); 54b/1, 8; 55a/3; 55b/1]
çalınsa altıncı zengūle maḳāmı [SEM (9a/5), 7; 10b/8; 19a/1]

ve oniki dāyirenüŋ ṭoḳuzıncısı daḫı zengüle'dür. Ve ol dördinci ḳısmı evvelki ṭabaḳaya yapışdurmaḳdan ḥāṣıl olur. Ve bu zengüle naġmeleri işbulardur: A D V Ḥ Y YC YH YḤ. [ŞİE 57a/03].

zengüle ḳırḳ ikinci dāiredür [HBA (104a); 105a; 106a; 106b; 107b; 110b; 129b; 130a; 130b; 131b; 133a; 133b; 143a; 145b; 146b; 147a; 149a; 150a; 151a; 153b; 154a]

temam zengüle göstere ine rehāvī evinde ḳarār ide [KY 44; 47; 48; 50; 53; (65); 93]

zengüle rāst perdesinden āġāz idüb zirgüle ve yine rāst perdesi ve yine zirgüle… [AND 16/a; (32/a)]

zengüle gösterüb rehāvī ḳarār eder [YD 15/13; 16/6; 16/9]

nīm perdede başarsaŋ zengüle perdesi olur [KİM (9/10); 45/16; 53/19; 77/10; 79/2; 81/5, 9; 83/6, 12; 97/10; 101/3, 6; 111/10; 113/19; 115/4; 119/4, 7, 12, 16, 19, 21; 123/13; 133/13, 14; 137/15; 143/12; 147/3, 9; 147/9; 151/20; 153/33]

...'ırāḳ, rehāvī (nīm), rāst, zīrgüle (nīm), dügāh, nihāvend (nīm)… [KİM 3/9]

zirgüle oldur ki āġāzı ve ḳarārgāhı çārgāh ḫānesidir [KTRM 175a/33, 35; (177b/61(2)); 179a/73; 179b/82(2); 180b/86; 5b; 8b(2); 9a(2); 14a; 14b]

oldı 'ışḳı perdesinde nālişüm
geh muḥayyer geh nevā geh zengüle [AD 587/4]

bar ṣafāhān nevā büzürg 'ırāḳ
rāhevī rāst zengüle 'uşşāḳ

"isfahan, neva, büzürg, ırak, rahevi, rast, zengüle, uşşak makamı var." [BD 552/2]

zengüle māye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, zengüle makamı ve maye avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

zengüle māye oldur kim zengüle āġāz ide [HBA 149a]

zengüle selmek: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, zengüle makamı ve selmek avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

zengüle selmek oldur kim kūçekden zengüle āġāz ide [HBA 150a]

zengüle-i gerdāniyye: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, zengüle makamı ve gerdaniye avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

zengüle-i gerdāniyye oldur kim kūçekden zengüle āġāz ide [HBA 151a]

zengūle-i güvāşt: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, zengüle makamı ve güvaşt avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

zengūle-i güvāşt oldur kim nevrūz yüzinden zengūle āġāz ide [HBA 146a]

zengūle-i nevrūz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, zengüle makamı ve nevruz avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

zengūle-i nevrūz oldur kim dügāhda zengūle āġāz ide [HBA 147a]

zengūle-i şehnāz: Günümüzde örneği bulunmayan eski bir mürekkep makamdır. Hızır bin Abdullah'ın edvarında, zengüle makamı ve şehnaz avazesinin birleşmesinden meydana geldiği ifade edilir.

zengūle-i şehnāz oldur kim kūçekden zengūle āġāz ide [HBA 148a]

ẕevāl: Ar. Lugatta kişiler, şahıslar olarak manalandırılan zevat, metinde "ālāt-ı zevātü'l-evtār" ve "ālāt-ı zevātü'n-nefh" olarak geçmekte, sesli ve telli çalgılar manasını taşımaktadır.

ya'ni destānlar şol 'alāmetlerdür kim ālāt-ı ẕevātü'l-evtāruŋ ḳollarına baġlanur [LZE 7b/9, 10; 8a/1, 8, 10; (18a/6)]

zevālī (zāvilī): (zāvil ve nispet eki -i ile zāvili) Musikimizde eski bir birleşik makam.

zevālī (zāvilī) segāh āġāz edüb dügāh ḳarār eder [YD 13/23]

zīl: (Ar. dhīl) Mağrib Arab musikisinde kullanılan bir makam.

bu yirde banbu zīl yā tīzīyi. [SEM 13a/3]

zīlkeş-i ḥavārān (zilkeşīhevārān, zīrkeş-ḫāverān, zīrkeşḫāverān): bk. dilkeşhāverān / zilkeşhāverān.

zīr ü bem: Ar. müzik aletlerinin en ince ve en kalın teli. [SN 1432]

yatma yatasın besī ṣubḥ sāzın it

zühre çü dizdi perdede rāst-nevāyı zīr ü bem [AD (683/8); 434/8]

zīr: Ar. 1.Tiz ve ince ses. [ŞD G.CXVIII/3; K.VIII/5; K.X/14]

evvelinci faṣl: Naġme ve naġmenüŋ zírin ve bemin bildürür. [ŞİE 11b/05]

anıŋ birine naġme-i bemm ve birine naġme-i zīr dirler. [SEM 22b]

2. Sazın en ince teli.

ve bu rebāb daḫı altı ḳılludur… Evvel ḳılına zīr dirler. [ŞİE 96a/05; 52b/04]

ammā biri zīr ola, biri bem ola ve eger ikisi daḫı bu ṣūret-ile olsa bu'd olmaz. [ŞİE 19b/04]

ḫarāb ḳıldı ol āheng-i zīr ü bem bizni “o ince ve kalın telin çıkardığı uyumlu sesler bizi harab etti” [BV 627/7]

bel mey isi birle mest boldı

ġam ḫaylıġa zīr ü pest boldı

“belki şarap kokusuyla mest oldu, gam halkına ince ve kalın tel oldu” [LM 216; (807); 1514; 3024]

tartıp efġān āh urup hicrānda Bābür yıġlasaŋ

nevḥa tüzgey bezm-i ġam ehli bu zīr ü bem bile

“Ey Babür ayrılıkta figan ve ah edip ağlasan, gam meclisnin sakinleri sazın en ince ve en kalın teliyle ağıt yakarlar.” [BD 74/6; (104/5)]

terāne başladı bülbül, gül oturup ser-ḫoş

maḳām tuttı birev gāh zīr ü gāhí bem [MSD 183]

meclis tüzüldi sāḳī kiltür cām-ı cem cüm

muṭrib tüzüp sāzıŋ çal zīr ü bām-ı bam bum

“ey saki meclis toplandı cem cüm diye ses çıkaran kadehleri getir. Çalgıcı bam bum eden kalın ve ince tellerle sazını çal.” [ŞHD 106b-13]

ipek ḳıllar ki gördüŋ sāz iderler

çalıcaḳ zír ü bem āvāz iderler

“gördün ki ipek telleri çalarlar, çalınca ince ve kalın tellerden ses çıkarırlar.” [ÇN 401; 604; 612; (775); 1052; 1080; 1148; 1221; 1318]

ne-var çalġuda aŋlamazsa bām u zīr

ḳuş ünin işitse iŋiler faḳīr

“çalgıda en ince ve en kalın telleri anlamasa ne olur? Zavallı, kuş sesini duysa inler.” [FN 38/458]

zirefkend (zīrefken, zīr-efkend, zīr- efkende): (F. zirefkend “döşek”ten) Musikimizin en eski birleşik makamlarından biri. [MT 1561; 3824]

zirefkendüŋ işitgil menşe‘ini [SEM (8b/10); 9a/3; 10b/10; 15b/1]

zirefkend elli ṭoḳuzuncu dāiredür [HBA 104a; 104b; 106b; 110b; 129b; 130a; 130b; 131a; 131b; 132a; 132b; 133a; 134a; 134b; 144a]

kūçek ve zīrefkend tesmiyeleridir [AND 12/b]

zīrefkend büzürg evinde segāh gösterüb māye ḳarār eder [YD 14/7; 16/7]

zirefkende şedd-i ḥüzn dirler” [LZE 33a/7; 54b/1, 6, (11); 55b/4]

ve zīr-efkend elli ṭoḳuzıncı dāyiredür. Ve bu daḫı bişinci ḳısmı evvelki ṭabaḳaya ve on birinci ḳısmı ikinci ṭabaḳaya yapışdurmaḳ ḥāṣıl olur. Ve zīrefkendüŋ daḫı naġmeleri işbulardur: A C H Ḥ Y YB YC YV YḤ. [ŞİE 56a/11; (56b/10); 119b/12]

zīr-efken(d) eger būselik perdesi ile ‘aşīrān ḳarār idüb ve būselik ‘aşīrānının şūretine girer [KİM 45/18; 55/2; 93/1, 15; 95/10, 15; (125/7)]

zīr-efkend pūselik yana
çün ḥüseynī ḥicāz on ikki sana

“zir-efkend, buselik, hüseyni, hicaz on iki sana...” [BD 552/3]

zīrefkend büzürg: Türk müziğinde vaktiyle kullanılmış en az beş altı asırlık bir mürekkep makam olup zamanımıza kalmış nümunesi yoktur.

zīrefkend büzürg oldur ki büzürg yüzünden segāh göstere ine māye ḳarār ide [KY 65]

zīrefkend kūçek (zirefkend-i kūçek): (F. “küçük zirefkend” Türk musikisinde bir mürekkep makam. Zirefkendin bir çeşidi.

zīrefkend kūçek oldur ki āġāz ve ḳarārgāhı dügāh ḫānesidir [KTRM (177b/60); 3b]

çü dördüncü oldı zirefkend-i kūçek [SEM 8b/9]

dördünci zīrefkend-i kūçekdür [KY (47); 48; 50; 53]

zīr-efken(d)-i kūçek dügāhdan ḥareket ider ve segāh perdesini aşub birden çārgāha ve pencgāha ve ḥüseynīye çıḳar [KİM 137/15; (143/5)]

zirgüle perdesi (perde-i zirgüle): Türk musikisinde orta sekizlinin 18. Perdesi.

amma ḳarārda zirgüle perdesi iltizamı ve ḳarāra aḳreb maḥalde neva perdesi teşānifde mesmū‘dur [AND 5/b; 6/b; 7/a; 11/b; (20/b); 23/b; 26/a; 28/b; 32/a; 44/b]

zirkeş: (F. dilkeş “gönül çeken” ve ḫāverān “doğu ile batı” veya “Horasan’da bir vilâyet” ile dilkeş-ḫāverān) (bk. dilkeşhāverān/zilkeşhāverān) Zirkeşhaveran makamının metindeki diğer şekli. Musikimizde hüseyni makamı dizisine ırak perdesinde segâh dörtlüsünün veya ırak makāmı dizisinin bir kısmının (meselâ pest dörtlüsünün) eklenmesinden meydana gelen, ırak perdesinde karar kılan, beş asırlık veya daha eski en güzel birleşik makamlardan biri [Sadece dilkeş de denir].

nedür zirkeş ya zīrkeşḫāverān bil. [SEM 13a/8]

ḳaçan kim zīr-keşde bem dutar ol
maḥabbet ehlini ḫurrem dutar ol

“nasıl ki zirkeş makamını en kalın telden çalar, sevgi ehlini mutlu eder.” [ÇN 612]

zirkeşḫāver: (bk. dilkeşhāverān/zilkeşhāverān) zirkeşhaveran makamının metindeki diğer şekli.

budürür zirkeşḫāver ki dirler. [SEM 13a/10]

zīrkeş-ḫūzān: Türk musikisinde bir makam adı.

terākib-i ġayr-ı müsta‘mel zīrkeş-ḫūzān beste-ışfahān mūsīḳār [KİM 47/16]

zīrkeşīde (zīr-keşīde): (F. zir “alt” ve keşide “çekilmiş” ile zir-keşide’den) Musikimizde eski bir birleşik makam.

zīrkeşīde oldur ki ḥüseynī tamām āġāze idüb rehāvī ḳarār idersin [KTRM 176b/54; (180a/85); 15a]

nedürür zirkeşīde aŋla iy yār. [SEM 13a/11]

zirkeşīde oldur kim ḥüseynī āġāz ide [HBA 143a; 149b]

zīrkeşīde oldur ki ḥüseynī āġāz ide ine rehāvī evinde ḳarār ide [KY 62; (64); 94]

zīrkeşīde ḥüseynī āġāz edüb yine rehāvī ḳarār eder [YD 13/10]

zīr-keşīde ḥüseynī gibi ḥareket idüb rehāvī yüzünden ḳarār ḳılar [KİM 75/2; 137/27, (151/18)]

Zīr-keşīde oldur ki ḥüseynī başlana rāḥevī ḳarār ide. [ŞİE 117a/04; (118a/06)]

zurnā (zurnay): bk. surna. [DM 11b/4 Z/2-104, T zurnay 292)]; [ETZ 18a-11]

zurna: (bk. ṣurnā) (F. nāy-ı sūr “düğün neyi”nden sūr-nāy > sūr-nā veya sur-nāy > sur-nā)

zurna ṣadāsı gibi kesilmeyüb dükenecek ḥāli olmaya [KİM 15/11]

zühre: Ar. Yunan mitolojisine göre aşk ve müzik tanrıçası Afrodit veya Venüs Çobanyıldızı, Çulpan, Kervankıran. [SN 1221]

çalardı raks uruben zühre çengi [SEM (3a/3); 7; 19a/7; 22a/2]

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKÇE MÜZİK TERİMLERİNİN KÖKENBİLİMSEL İNCELEMESİ

Çalışmanın bu bölümünde yapılan tüm taramalar sonucunda tespit edilen müzik terimlerinden Türkçe olan kelimelerin kökenbilimsel incelemesi yapılmıştır.

3.1. Alka-

alka-: alkayu "alkışlayarak" [ETŞ 50-198, s.48].
ağızınta sizni öge alḳayu "ağızları sizi öğüp alkışlayarak..."

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy adlı eserinde "alka-: kutsamak, bir lütufta bulunmak" kelimesini "Kam alkap ayttı. Kam nimetsiz (kurbansız) bir kutsamada bulundu" Örneği ile birlikte göstermiştir. (Radloff, 1893)

Drevnetyurkskiy Slovar'da Alkış: 1. övgü, nimet, tesbih etme: begke alqış alqaldı (MK I 249). meniŋdin miŋ alqış uvutlug üze (QBN 106-4). Kişi eḍgü aṭın kör alqış bulur (QBH 18-25) 2. dua, övgü ilahisi. Sevig köŋülün amranmaq. [biligin alqış alkayu sevinç teginür biz teŋrikenim.] anlam ve örnekleriyle verilmiştir. Alka- ise kutsamak, korumak, övmek, dua etmek anlamıyla ve "Barqın bedizin bitig taşın biçin yılqa yetinç ay yeti otuzqa qop alqadımız" örneğiyle birlikte yer almaktadır. (Nadelyaev vd., 1969)

Clauson sözlüğünde alka- kelimesi için "hem dinî hem de sıradan anlamda; bu nedenle, daha yakın zamanda kutsamak, birisine bir lütuf için dua etmek" anlamı verilmiş ve alkış ile alakalı olduğu söylenmiştir. Ayrıca Kuzeydoğu, Güneydoğu, Kuzey, Güney ve Kuzeybatı lehçeleri olmak üzere neredeyse tüm modern dillerde yaşayan kelime Moğolcaya makta- olarak geçmiştir. Ve Güneybatı lehçelerinde Arapçanın da etkisiyle isim şekli et- yardımcı fiili ile kullanılır. Uygur Türkçesinden "ağızınta sizni öge alkayu" ve "kılmışların yeme tutup ögdüm alkadım erse" örneklerini vererek ög- ve alka- kelimelerinin hendiadiodin olarak kullanıldığı belirtilmiştir. 15. Yüzyıl ve sonrası Çağatay Türkçesinde kullanılan alka-, *alkış etmek* örneği ile verilmiştir. (Clauson, 1972)

Eyüboğlu, alkamak kelimesinin Eski Türkçeden geldiğini belirtmiş; övmek, beğenmek anlamlarına gelen al-k-a-mak/alkamak kelimesinin al köküyle bağlantılı

olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca sözcüğün kökünün al/el olduğunu, gövdenin bilinen iki üyesinin (sağ el, sol el gibi) adı olduğunu söylemiştir. Alkış denen kutlama, övme el çırparak yapıldığından el'le bağlantılıdır demiş; alma/ elma (bilinen yemiş) sözcüğünde olduğu gibi, eI/al, al/el dönüşmesinin olağan olduğunu açıklamıştır. (Eyüboğlu, 1991)

Hasan Eren alkış maddesinde kelimenin Uygurca, Orta Türkçe ve eski Kıpçakçada alkış şeklinde geçtiğini söyler ve alkış kelimesinin, 'övmek' anlamına gelen alka- (*alkı-) kelimesinden geldiğini ifade eder. (Eren, 1999)

Tietze alkış maddesinde alkış kelimesinin alḳa- 'medhetmek' fiilinden geldiğini ifade eder. (Tietze, 2002)

Gülensoy, alkış kelimesini açıklarken "bir şeyin beğenildiğini anlatmak için el çırpma" anlamını vererek, Eski Türkçede de alkış 'medhetme' şeklinde görüldüğünü ve kelimenin *alka- 'alkışlamak' + -ş şeklinde oluştuğunu belirtmiştir. Alkışla- maddesinde ise Kutadgu Bilig'de alka- fiilinin olduğunu göstermiş, kelimeyi alka-(ş)-la- şeklinde tahlil etmiştir. (Gülensoy, 2007)

Jens Wilkens Handwörterbuch des Altuigurischen adlı sözlüğünde alka- kelimesini övmek, methetmek anlamıyla açıklamıştır. (Wilkens, 2021)

Tüm bu verilere bakıldığında bugün kullandığımız manada alkış ve alkışlamak kelimeleri övmek, methetmek anlamına gelen alka- kelimesinden türediği görülebilir.

3.2. Atız-

atır- (atız-, ıtız- itiz- (ya da etiz-?)): bir musiki aleti çalmak: [bk. ayrıca ätizmäk] [EUTS s.24, 101 (P.P. 70, I; 71,1)]

"TYZ-, 'YTYZ-: titretmek, çınlatmak, (telli bir çalgı) çalmak. [İKPÖ s.138]

[← at-, "titremek, fırlatmak" + ettirgen –z- (AG, 167)? Krş. N. LXX.1.]

elgim a. –u LXX.1. elgim atızu agzım yırlayu "elim çalar, ağzım şarkı söyler"

'elgi qopuz ı.-u LXXI.1. elgi qopuz ıtızu agzı yırlayu olurdı "eli kopuz çalıp, ağzı şarkı söyleyip oturuyordu"

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar'da atız-: müzik aleti çalma anlamıyla ve "Eligi qopuz atızu agızı yırlayu olurdı. (prens) oturdu ve eliyle kopuz çaldı, ağzıyla şarkı söyledi." örneği ile birlikte geçmektedir. (Nadelyaev vd., 1969)

Clauson kelimeyi atız- olarak madde başına almış, enstrüman çalmak olarak anlamlandırmış fakat kelimenin kökeninin şüpheli olduğunu, en olası olanın ė:t- kökü olduğunu söylemiştir. (Clauson, 1972)

Sertkaya kelimeyi etiz- şeklinde okumuş, Hamilton'un atız- şeklinde okuyuşuna ve at- fiili ile ilişkilendirmesine katılmadığını belirtmiştir. Eski Uygur Türkçesi'nde et- fiili ve müştaklarının imlalarını göstermiş, etin-lig ve etiz-gü örneklerindeki –lig ve –gü eklerinin ince sıralı olmasını kelimenin kökünün de ince sıralı olduğunu desteklediğini söylemiştir. Tuva ağzında "ses vermek, ses çıkarmak" anlamında et- fiilini ve bugünkü Doğu Türkçesi'nde yetguz- "çınlatmak" fiilini örnek göstermiştir. Et- ve etiz- fiilinin müzik aletleri ile kullanıldığını ifade etmiştir. (Sertkaya, 1982: 10-14)

Erdem Uçar, "Eski Türkçe'de Et- ve Öt- Fiilleri Üzerine" adlı makalesinde, et- ve türevlerinin öt- ve türevlerinden daha yaygın kullanıldığını örneklerle göstermiştir. Eski Türkçe'de hem et- hem de öt- kelimelerinin bulunduğunu söyler ve tarihî dönem içerisinde et- fiilinin daha az kullanılarak yerini öt-'e bıraktığını ifade etmiştir. (Uçar, 2018)

Jens Wilkens ätiz- kelimesini, çalmak, müzik aleti çalmak, müzik yapmak, tınlatmak anlamıyla açıklamıştır. (Wilkens, 2021)

Bu durumda müzik aleti çalmak anlamına gelen ve yukarıda belirtilen eserlerde atız-/etiz-/ätiz-/ėtiz- şekillerine rastlanan kelimenin ses vermek, ses çıkarmak anlamına gelen bir et- kökünden –z/-r eki ile türetildiği söylenebilir. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'ndeki (1993: 101) itig kelimesinin de it-i-g şeklinde fiilden isim yapan –g+ eki ile "ses çıkaran, ses veren (şey)" yani "müzik aleti" anlamı kazandığı görülebilir.

3.3. Aya yapın-/Aya ur-/aya karş-

aya yapın-: elleri birbiri üzerine koymak, alkışlamak. [EUTG s.554]

aya ur-: el çırpmak, alkışlamak.

bolmadı olarnıŋ namāzları ėw üskinde meger sıġırmaḳ, aya urmaḳ "onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir" [KTİKT s.240; 28/83a2=8:35]

aya ḳarṣ-: Alkış yapmak. [ŞİE 69a/12]

Ya'nī lafẓuŋ-ıla aya ḳarṣmaġuŋ veyāḫūd kiriş üzerine urduġuŋ zaḫme biri birine muvāfiḳ ola.

Kökenbilimsel İnceleme

Clauson, aya kelimesini "avuç içi, (daha sonra bazı genişletilmiş anlamlarla birlikte) Moğolca 'alakan' ya da Arapçadan alıntı kelime" şeklinde açıklamış, metinlerdeki örnekleri şu şekilde göstermiştir: "Uygur Türkçesi ve Budist metinlerinde: iki ayalarnı kavşurup. "iki avuç içini bir araya getirmek" U II 46, 70. Suv. 168, 77 .(aḍut) TT V 12, 119; PP 6, 7-8: hukuk metinlerinde: sekiz yanıda ayada "ayın sekizinde avucunun içinde" TT VII 20, 8; 27,8. Hakani Lehçelerinde (11.yy) aya: avuç içi. Kaşgari DLT: I 85; I 348. Kutadgu Bilig: ayada tutarsen "avuç içinde tutarsın" 717; 864. Tefsir'de aya aynı anlam 44; 230. (uvun-) Çağatay Türkçesi 15.yy aya "el içi" Senglah 56; 28. Kuman Türkçesi 14.yy keff-i dest "avuç içi" aya Codex Cumanicus, K. Gronbech. Kıpçak Türkçesi 13.yy el-keffü'l-maftūḥ "avuç açmak" aya: Houtsuma 20, 13; 14.yy aya: el-keff. Aya ur-: ṣaffaḳa ay ḍaraba'l-yed "el çırpmak, alkışlamak, elleri birbirine vurmak" Kitābü'l-İdrāk1 27; 15.yy al-keff aya: Kavaninü'l-Külliye 61, 2. Osmanlı Türkçesi 14.yy, aya (I) avuç içi (II) terazi kefesi (birkaç metinde) Tarama Sözlüğü 54; III 50". (Clauson, 1972)

Ayrıca Clauson, ayala- fiilinin aya isminden türediğini ve güney-merkez dil grubu dışındaki tüm modern dillerde 'alkış, tokatlamak, okşamak, kavramak' anlamında çeşitli anlamlar ile yaşamakta olduğunu dile getirerek şu örneği vermiştir: "11. yy Hakani dillerde kız ayaladı 'kız ellerini çırptı' DLT III 328 (aya:la:r, aya:la:ma:k)". (Clauson, 1972)

Eyüboğlu aya kelimesini şu şekilde açıklamıştır: Eski Türkçe aya (avuç, avuç içi)dan aya (avuç, avuç içi. Bu sözcüğün kökü ay/ai'dır, düz-açık-yuvarlakça anlamındadır. Nitekim Uygurcada ayaça sözcüğü de aya demektir.) aya (avuç, el içi, aya, ünlem, Uygurca), aya (aya, el ayası, Kitābü'l-İdrāk), aya (aya, avuç, Kaşgari DLT), aya (avuç, terazi kefesi, Tarama Sözlüğü)" (Eyüboğlu, 1991)

A. Tietze, Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı adlı eserinde aya kelimesinin anlamını "el içi" olarak vermiş Eski Türkçede de aynı manada kullanıldığını belirtmiştir. (Tietze, 2002)

T. Gülensoy, aya kelimesinin el, avuç içi anlamına geldiğini; Eski Türkçe'de (Uygur Türkçesi) aya; Orta Türkçe'de (Divanü Lugati't-Türk) < *hāya (T.Tekin) şeklinde yer aldığını söylemiştir. Ayrıca kelimenin Türkmen Türkçesi'nde āya; Sarı Uygurca'da haya, hayan<*hāŋa; Tuvaca'da adış< *aduç; Yakutça'da ıtıs< *aduç [Eski Türkçe adut "avuç"] şeklinde olduğunu belirtmiştir. (Gülensoy, 2018)

Jens Wilkens aya kelimesinin anlamını el içi, avuç içi olarak verdikten sonra aya ıgačı el odunu "ezberlemeye eşlik etmek için kullanılan alet, enstrüman" kullanımını göstermiştir. Ayrıca aya "çıngırak" anlamında bir kelime bulunduğunu söylemiştir. (Jens Wilkens, 2021: 85)

Bu durumda avuç içi, el içi anlamlarına gelen aya kelimesi ile ur- fiilinin birleşmesinden meydana gelen bu kelime grubu el çırpmak, alkışlamak anlamlarıyla tarihî birçok metinde yer aldığı görülmektedir.

3.4. Ayalgu

ayalġu: nağme, ses, ahenk, şarkı.

ayalġu sadā-yi ġūyendeye ve āheng-i fürūdaşte ve sadā-yı bülbüle ve hoş avazla ırlamaġa derler. Ammā bazı ehlinden isitma olundı ki mutlak bir hoş sadāya derler ki kalb andan haz ala ve meyl eyleye. [AL s.31,32]

ayalgung nice yar yar olgusı
minik yıglarım zar zar olgusı
"senin sesin yar yar türküsü olabilir, benim ağlayışım da zar zar olacaktır."

savururda dōst cevrin nevḥam içre derc itip
dōstlar bī-dād u żulmin hem ayalġu kiltürüŋ
"dost sıkıntısını ağlamama karıştırıp savurduğunda dostlar işkence ve zulmla nağme getirin" [FK 350/6]

türk sürūdını tüzük birle tüz
yaḫşı ayalġu bile kögle ḳopuz
"Türk şarkısını usulü ile terennüm et, güzel ahenkle kopuz çal." [HT 13a/125]

körüŋüz Benāyī işiŋ ki neydür mūsiḳīdür
tüz ilig ayalġu Özbek diyelim bolum bola lāy
"bakın Benayinin işi ney ve müziktir, Özbekçe şarkı söyle de bolum bola lay diyelim." [ŞHD 164b/11]

ol ḳıla almasa hem-āvāzlıḳ
ḳılsa ayalġu bile dem-sāzlıḳ
"benim türküme eşlik edemeseler, ancak tatlı bir sesle katılmaya uğraşsalar." [HE 619]

ayalġuçı: şarkıcı, şarkı söyleyen.

tiŋri sözin ayalġuçı bolmay diy almaġan
bir sāz bolsa hem kirek ol ḳılgay iḫtiyār

“Tanrı sözünü şarkıcı olmadan diyip almayan, onu seçecek bir saz olsa gerek” [MK 24a/7; (24a/8)]

Kökenbilimsel İnceleme

Doerfer, ayalgū olarak gösterdiği kelimenin anlamının şarkı, melodi, makam olduğunu söylemiştir. Moğolca’dan Türkçe’ye geçtiğini; Çağatay Türkçesi’nde ayalgu şeklinde ve anlamının usul, ölçü, hoş ses olduğunu belirtmiştir. (Doerfer, 1963: 195, 196)

Bahaeddin Ögel Türk Kültürü Tarihine Giriş (2000) adlı eserinin 9. Cildinde ayalgu ve ayalgılama kelimelerine yer vermiştir:

Ayalgı, ayalgu:-ayalgı: (Teleüt, Kırgız) 1. Sesin tonu ve düzeni 2. Güzel ses 3. Bülbülün ötmesi.- (Kırgızca) söz ve üslub

Ayalgu: (Çağatay Bugadov, s. 175): 1. Musikide geçiş, ritm, modülasyon, şarkı, bülbül ötüşü, melodi, güzel ses 2. Müzikte ton işaretleri.

Ayalgıla-ma: Koro halinde şarkı söyleme. Ayatma: sesini yükseltme, şarkı söyleme, ses, ton, melodi. (Ögel 2000: 446-447)

Ayalgu kelimesi ile ilgili, Lessing’in (2003: 38) sözlüğünde ayalgu, ayalgula- ve ayalgutay olmak üzere üç madde başında bulunmaktadır. Ayalgu, “melodi, nağme, ezgi; ses perdesi, ses ahengi; makam; oynak şarkı, kıvrak makam; vurgu; telaffuz, ağız, aksan, şive, lehçe; nida, ünlem; *(AT* 32) kelime, söz” şeklinde açıklanmıştır. Moğolca’da aşağıdaki kelimelerle birlikte kullanıldığı görülmektedir:

-- *abhu:* vurgulu bir biçimde heceleri uzun ve üstüne basarak söylemek, vurgulamak

-- *gargahu:* nağme veya melodi çıkarmak, ezgi söylemek

aman --: ağız, diyalekt; söyleyiş, telaffuz

salburi --: dal şive, ağız, alt diyalekt

ayalgula- fiili ise ahenkli sesler çıkarmak, mırıldanmak, ezgilemek, terennüm etmek; bir müzik aleti çalmak anlamlarına gelmektedir. (Lessing, 2003)

ayalgutay kelimesi ise ezgili, ahenkli, ritimli; ezgisi veya ahengi olan, melodik anlamlarını taşımaktadır. (Lessing, 2003)

Araştırmacılar tarafından bir nota sistemi olarak da değerlendirilen ayalgu (Ekrem, 2012) kelimesi, muhtemeldir ki Moğolca’da ses, gürültü anlamına gelen ay (Lessing, 2003) kelimesinden türemiş Moğolca bir kelimedir. Yine Moğolca’da

ses, nağme, ezgi, melodi; telaffuz, söyleyiş anlamlarına gelen aya (Lessing, 2003) kelimesi bulumaktadır.

3.5. Bar

bar: bir çeşit çalgı, saz. [ETZ 31a-6]

Kökenbilimsel İnceleme

Mahmut Ragıp Gazimihal bar kelimesini Orta Asya'ya dayandırmaktadır. Moğol şamanların davuluna bar adı verildiğini, Boret, Halhal " Moğollarında ve "Tannu- Oranha" Türklerinde de davula "Par" denildiğini; Altay Türkçesinde, "par"ın pars derisi demek olduğunu, Altay Şaman "Tüngür" yani davullarındaki bir surete de (Bar) dediklerini kaydetmiştir. (Gazimihal, 1930)

Ayrıca Şaman davulunun sapına, hatta kendisine Altayların kimi kabilelerinde bar denildiği de söyler ve bar oyunlarında" tutmak yardımcı fiili ile "bar tutmak" denilmesini de "el ele bağlanmak" anlamıyla paralel olduğunu belirtir. (Gazimihal, 1960)

Hasan Eren bar kelimesini el ele tutuşularak oynanan bir halk oyunu olarak açıklamıştır ve Dankoff'un Ermenice bar (<par) dans anlamındaki kelimeden alındığını söylediğini aktarmıştır (Eren, 1999).

Tietze de bar için halka şeklinde oynanan bir milli oyun anlamını vermiş ve Eren gibi o da Dankoff'un açıklamasını aktarmıştır. (Tietze, 2002)

Türkçe'nin Alıntılar Sözlüğü'nde bar İngilizce'den dilimize geçmiş, danslı, içkili eğlence yeri anlamı ile yer almaktadır. (Karaağaç, 2015)

Gülensoy, bar kelimesini Erzurum yöresinde oynanan halk oyunu olarak açıklamış ve Orta Türkçe'de (DLT) 'büyük' anlamına geldiğini yazmıştır. Eren'in yukarıda bahsettiğimiz açıklamısına ve Nişanyan'ın (SS, 60), "Ermenice bar 1. Grup topluluk, insan çemberi; 2. Çember halinde yapılan dans." açıklamasına yer vermiştir. Fakat bu görüşün tersine Ermeniceye Türkçe'den geçmiş olabileceğini söylemiş, DLT'deki bar kelimesini kanıt göstermiştir. Ayrıca, DLT'deki barış 'sulh yapmak' (IM barlaş-, Az. TT. barış-, Trkm. barlış-; barlışık, barşık 'sulh') sözcükleri de bar'ın Ermenice olmadığını göstermektedir demiştir. (Gülensoy, 2018)

Kıpçak Türkçesi dönemine ait sözlüklerden olan Et-tuhfe't-üz-Zekiyye Fi'l-Lugat-it Türkiyye'de karşılaşılan bar kelimesine Moğolca sözlükte (Lessing,

2003) ve Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde (Starostin vd., 2013) rastlanmasa da Gazimihal'in açıklamalarının, kelimenin kökenini aydınlatıcı nitelikte olduğu söylenebilir. Şaman davuluna, sapına ve üstündeki bazı resimlere de bar deniliyor olması "bar tutmak"ın müzik aletini eline almak anlamının yanı sıra o müzik aleti eşliğinde toplanarak oyun oynamak anlamı kazandığı da söylenebilir.

3.6. Başık/Paşık

basḳuḳ (başıḳ, paşik): 1.kaya parçası: TT. X. 42; 2. milli marş, türkü, şarkı; diğer telaffuzu paşık: [EUTS s.34 (TT. IX. S. 22)]; [EUTS s.35 (Man.III. 26, 11)]; [EUTS s.157 (TT.III.20,161)]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar'da başık (Soğd. p'šyk), ilahi, şarkı anlamları ile geçmektedir (Nadelyaev vd., 1969).

Clauson, başık (paşık) kelimesini Maniheist metinlerden ilahi, milli marş anlamına gelen Soğdça bir kelime olarak açıklamış ve Maniheist metinlerde ortaya çıktığını söylemiştir. "Paşık: (ETY II 177): Uygurca 8.yy ve sonrası Maniheist metinlerde: alkış paşık sözlegüg " dua ve marş söylemek" TT III 161; M II 9, 1; 10, 1 (i); 10, 1 (ii); M III 26, 11 (ii)" (Clauson, 1972).

Jens Wilkens, başik kelimesini "bašik < Sogd. pʾšyk ~ bʾšyk (Maniheizm'de) ilahi" şeklinde madde başı olarak göstermiştir. (Wilkens, 2021)

Bu açıklamalara bakıldığında görülüyor ki tarihî metinlerde karşımıza çıkan "ilahi, şarkı, marş" anlamlarına gelen başik/paşik kelimesi, Soğdca'dan alıntı bir kelimedir.

3.7. Borgu(y)

Boru: (bırġı, burḳu. borġı, borı, burġa, burġa, borġu, borġuy, burġu, burḳu): boru, bir çeşit çalgı aleti. [EUTS s.54 Man.Erz. 9. 34 ve 11]; [KTİKT s.291]; [DLT III, 241-12]; [KTSV s. 24,10; 103b,14]; [DM 11b/4 (Z/2 burġı 81, B/1 bırġu16, C burġu 23, T borı 154, burga 158)]; [ETZ 8a-1]; [BM 12a/5]; [CC 45a/21]; [İH s.21]; [Kİ s.29]; [TAR 52, 49]

ḳaçan ürilsä borġu içinẹ... "Sura üfürüldüğü zaman..." [SAKT2 (253r,3=023/101); 279,7=027/087; 232v,1=036/051; 340v,6=039/068; 427v,6=074/008; 433v,4=078/018; 420v,7=069/013; 382v,4=050/020]

Qaçan kim borġu ürülse… “ne zaman ki sur üflense…”[NF 177/3]
Ol gün ürülür boruġa “o gün sura üflenir.” [HTKT 307b/5; 132b/2; 554b/5]
Çalındı burgu körüler uruldı ‘ālamlar hem havālarḳa kötrüldi. “Boru çalındı davullar vuruldu alemler havalara götürüldü.” [HŞ 3193]
kėliyir ay altundan ėlçi kėliyir altun bırgı tarta. “ geliyor ey altından elçi geliyor altın boru çalarak.” [CC 60a/11, (60a/12)]
Siz daḳı ḳaçan bayram küni ṭavul vursalar ve borġu çalsalar, degme maḥalleden altmış yitmiş bolup namāza barup ive varuŋ. [BEH 57b4]
Gümbür gümbür davullar çalındı, altun tuç borılar ağarıldı.
Gümbür gümbür naḳaralar dögildi, burması altun tuç borılar çalındı.
Borı çalındı kös urıldı. [DK 63/6, 132/8, 271/2, 283/9, 301/9, 301/12, 302/4]
burġu ṭabul naḳḳāre urduruban
tazı aṭlar körüklü ünin kişner ėmdi
“davul nakkare vurdurup, Arap atları güzel sesle kişner şimdi.” [AKY B53v13; (B74r2); MK50r16]
Siz daḳı ḳaçan bayram küni ṭavul vursalar ve borġu çalsalar, degme maḥalleden altmış yitmiş bolup namāza barup ive varuŋ. [BEH 57b4]
Gümbür gümbür davullar çalındı, altun tuç borılar ağarıldı.
Gümbür gümbür naḳaralar dögildi, burması altun tuç borılar çalındı.
Borı çalındı kös urıldı. [DK 63/6, 132/8, 271/2, 283/9, 301/9, 301/12, 302/4]
burġu ṭabul naḳḳāre urduruban
tazı aṭlar körüklü ünin kişner ėmdi
“davul nakkare vurdurup, Arap atları güzel sesle kişner şimdi.” [AKY B53v13; (B74r2); MK50r16]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar’da (1969) Uygurca’da ‘üflemek için düdük, boru’ anlamıyla burku; Orta Türkçe’de ‘trompet’ anlamıyla burguy, burga, burgu türevlerinin Osmanlıca’da ise boru şekliyle, ‘boru’, ‘trompet’ anlamlarıyla yer aldığı söylenir. (Nadelyaev vd., 1969)

Rasanen, borgu kelimesini “boru, nefesli çalgı” anlamı ile, borgu tart- şeklini de “trompet çalmak” anlamı ile göstermiştir. (Rasanen, 1969)

Clauson boru kelimesi için şu izahı yapmıştır: “Bo:rğu:y ‘trumpet’: fonetiği düzensizdir, alıntı kelime olabilir. Divanü Lügati’t-Türk’te sonda y ile yer alır

(borguy). İlk ünlüsü İbn-i Muhennā Lugati'nde 'o' ile, Kuman Türkçesinde 'u' ile yazılır fakat bazı Kuzeydoğu ve Kuzeybatı lehçelerinde bırğı/pırğı olarak; Güneybatı lehçeleri, Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde boru olarak yer alır. ... (Osmanlı (18.yy) Rumi'de burğu ve ardından Senglah ı32v 25'teki birkaç çevirinin bu kelimeyle hiçbir ilgisi yoktur, ancak bur- bür-'den gelen bir fiilden türemiş isimdir ve hala aynı anlam yelpazesiyle günceldir." (Clauson, 1972: 361)

Sertkaya, burgu kelimesinin Kuman-Kıpçak, Kırgız, Kazak gibi Kuzey şivelerinde burġu ve burġı şeklinde; Yakut, Hakas, Tuva, Altay diyalektleri gibi Kuzey-doğu lehçe ve şivelerinde murġu, mırġı, pırġı ve pırġa şeklinde; Çuvaş, Kumuk, Nogay, Karakalpak, Kazan Tatarcası, Karaim, Kırım gibi Kuzey-batı grubu lehçe ve şivelerinde burġu, bırġı, pırġı/pirgi şeklinde; Çuvaşça'da paraḫ şeklinde; Çağatay, Özbek gibi Güney grubu şivelerinde burġu, burġı, burġa ve bırġı şeklinde; Doğu Türkistan, Sarı Uygur gibi Güney-doğu şivelerinde pıra şeklinde; Türkmen, Azeri, Anadolu, Rumeli gibi Güney-batı grubu şivelerinde burġu>buru>burı>borı>boru şeklinde kullanıldığını ifade etmiş ve bur- "burmak, bükmek, kıvırmak" fiilinden –ġu partisip eki ile oluştuğunu söylemiştir. (Sertkaya, 1986: 114, 115)

Eyüboğlu (1991), kelimenin Grekçe poros (gerçek yol)dan Anadolu Türkçesine, Anadolu'da konuşulan Rumca yoluyla geçtiğini ve anlam değişmesiyle poru/boru şeklini aldığını söyler. Farsça lūle, şipūr, Arapça būk, Almanca rohr, Fransızca tuyau, İspanyolca tubo, İngilizce trumpet, Latince porus, tubus (tuba da denir), canalis, fistula (değişik anlamda), İtalyanca tubo... kelimelerini örnek göstermiştir. (Eyüboğlu, 1991: 96)

Eren (1999), boru kelimesinin ikinci anlamı olarak nefesle çalınan perdesiz madeni çalgı olarak tanımalmış, *"Az.boru – TatK. Tara bırğı "trompet"- Bşk bırğı. –bar pırığı "trompet".- Koy. Kaça pırğı "düdük".- Sag. Şor pığı "ağaçtan yapılmış boru". –Hak pırğı. –Soy. murğu "düdük" eski çağlardan başlayarak kullanılır (borğu "trompet") Orta Türkçede borğuy olarak geçer. Sonundaki –y düşündürücüdür. Kumancada burgu biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada borğu, borğa gibi biçimler göze çarpar. Eski ve yeni diyalektlerde kullanılan biçimler ses açısından düşündürücüdür. O bakımdan komşu dillerden kalma bir alıntı olduğu düşünülebilir. Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir. Joki: LwSS 83-84; Doerfer: TMEN 735; Rasanen: MSFOu 67: 361-362; V 89 b, 345a; Clauson: ED*

361 a: Kakuk: AOH 32: 140: Littmann: Tschudi Arm 114/60; Sevortyan: ESTJa 1978, 194-196." açıklamasını yapmıştır. (Eren, 1999: 58)

Tietze ise boru için 'perdesiz madenî nefessiz çalgı' anlamını vermiş ve Eski Türkçe'de borğu/borğuy şeklinin bulunduğunu söylemiştir. (Tietze, 2002)

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'ne (2003) bakıldığında kelimenin Altay dillerindeki varyantları görülür: *"**pure** boru: Moğolca: ***bürije-n**; Türkçe: ***burgu**; Japonca: ***patiku**. Ana Moğolca: ***bürije-n** trompet, trumpet boru: Moğolca yazı dili: burije(n) (L 149), burege; Kh. burē(n); Buryat: buŕē; Kalmuk: burē; Ordos: burē; Dagur: burē (Тоð. Даг. 128); Mongr. būraG (MGCD 177). ◊ KW 67. Moğolca > Mançu buren. Ana Türkçe: ***burgu** 1 trompet 2 boru (bitkiden) Eski Türkçe: buryu 1 (Eski Uygurca.); Karahanlıca: boryuj (DLT) 1; Türkçe. boru 1; Gagavuz boru 1; Azerbaycan boru 1; Orta Türkçe buryu 1 (Pav. C.); Özbek buryu 1; Karaim bori 1; Tatar biryi (Tobolsk) 1; Başkurt boryo 1; Karaçay-Balkar biryi 1; Kumuk biryi 1; Sarı Uygur pira 1; Hakas piryi 1, 2, miryi 1; Şor piryi 1; Tuva muryu 1, 2; Tofalar muryu 1, 2; Çuvaş pirih 1. ◊ EDT 361, TMN 2, 286, ЭСТЯ 2, 194-195. Türkçe > Moğolca. : Halha burguj 'boru temizleme teli', Buryat burgi 'matkap'. Türkçe > Rusça Sibirya borga (Аникин 134-135). Ana Japonca ***patiku** bambu (trompet yapımı için kullanılır) Orta Japonca fatiku; Tokyo hachiku."* (Starostin vd., 2003: 1112)

Gülensoy (2018) ise boru için "içi boş, uçları açık, uzun ve dar silindir" = Orta Türkçe borguy "üflenerek öttürülen boru" (Divanü Lügati't-Türk); Eski Kıpçakça borğu, borğa < *bo 'yansıma'+r+gu(y)" açıklamasını yapmış ve diğer dillerdeki durumunu şu şekilde göstermiştir:

"Türkiye Türkçesi: boru + (cu/msu)
Anadolu Ağızları: bori (DS. II, 740)
Boru (Azerbaycan Türkçesi)
Buru (Kuman Türkçesi)
Bırğı 'trampet' (Kazan Tatar Türkçesi, Tara Türkçesi); (Başkurt Türkçesi)
Pırğı 'düdük' (Koybal Türkçesi, Sagay Türkçesi, Şor Türkçesi, Hakas Türkçesi)
Pırığı (Baraba Türkçesi)
Murğu (Soyon Türkçesi)
B(>p, m)O(>ı, u)R[I]GU(>ı)[Y]" (Gülensoy, 2018: 104)

Wilkens borguy kelimesini madde başı olarak göstermiş, "nefesli müzik aleti" olarak anlamlandırmıştır. (Wilkens, 2021)

Müzik aleti olarak yüzyıllardır kullanılan boru, görüldüğü gibi Ana Altayca'dan itibaren görülmektedir. Hece başındaki ġ sesinin düşmesiyle borġu>boru şekline dönüşmüştür.

3.8. Buçı

buçı: inliyen utlardan bir ut. Bu, kaz göğsü (barbat) adı verilen sazlardan bir sazdır. [DLT (III, 173-2, 219-4)]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar'da buçi ve buçi kopuz olarak iki şekilde görülür. buçi "telli bir müzik aleti" anlamıyla, buçi kopuz da "telli müzik aleti, yüksek ses çıkaran bir kopuz türü" anlamıyla gösterilmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 119)

Clauson (1972), buçı (po:çı) kelimesinin şüphesiz Çince'den alıntı bir kelime olduğunu ve p'a tzũ 'kopuz, gitar' dan geliyor olabileceğini ifade etmiştir. (Giles 8, 551 12,317). DLT, 11.yy Hakani lehçelere özgü olduğunu; po:çı'nın *kopuz al-arann mina'l-a'wād, wa huwa naw' mina'l-barābiṭ* "koparılmış bir ut (?), bir gitar türü"; poçı: *al-kirān wa huwa'l-arann mina'l-mazāhir* "kopuz, kopmuş bir telli enstrüman (?)" şeklinde anlamlandırılabileceğini söylemiştir. (Clauson,1972: 293)

Clauson'un açıklamaları doğrultusunda kelimenin Çince'den anlıtı bir müzik aleti ismi olduğu söylenebilir.

3.9. Büdi-

büdi- (büdhi-): dans etmek. [EUTS s.56; TT.X.144.]

Kız büdhidi "cariye oynadı, raksetti" [DLT (III, 259-16; (III, 259-14); III, 259-16)]

biyi- (bėyi-): oynamak, raksetmek [İM s.109; 120]; [CC 5a/13; 5a/12; 5a/14]

biyiçi: oynayıcı, raksedici [İM s.156]

büdik (büdhik): oynayış; zıplayış; raks [DLT (I, 412-7)]

sevinç körse tüşte oyun ya büḍig

saḳınç ḳaḍġularḳa açıldı kezig

"Bir kimse ruyasında neşe, oyun ve raks görürse, keder ve kaygılar başlayacak demektir." [KB s.597-6025]

Kurtga büdik bilmez yėrim tar tėr. "kocakarı oyun bilmez yerim dar der." [DLT (III, 259-19)]

büdhüş-: oyunda ve raksta yarışmak. [DLT (II, 93-12; II, 93-10; II, 93-12)]. Oglan büdhüşdi. "çocuklar oyunda (raksta) yarıştılar." (II, 93-10)

bühüt-: oynatmak. [DLT (II, 302-9; II, 302-7; II,302-9)]. Ol oglını büdhütti. "o oğlunu oynattı." (II, 302-7)

bėyin-: oynamak, keyiflenmek, sevinmek.

utru bėynip tabunmış... "karşı oynayıp şükretmiş..." [CC 76a/9]

bey-: raksetmek, oynamak. [TA 36b/1 (H 60, K 94)]

bük-: raksetmek, oynamak. [SN 3445; 3601]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar'da (1969) dans etmek anlamına gelen büdi- kelimesi için Eski Türkçe'den örnekler verilmiştir:

"*Büdı-: Dans etmek, dans: teŋriler ırın oyunın ırlayu büdiyü ... ıraktın teŋri burhanıg öge yıva turdılar "tanrılar şarkı söylüyor ve dans ediyor, ... ilahi Buda'yı uzaktan övdü" (TT X145)*

huasın alıp büdiyü barıp "bir çiçek alıp dans ettim" (TT X409)

büdık: dans (MK I 412)

sevinç körse tüşte oyun ya büdik "Birisi bir rüyada oyun oynamanın veya dans etmenin eğlencesini görürse"

büḏı-: dans etmek: kız büḏiti "kız dans etti" (MK III 259)

büḏık: dans: kurtga büḏık bilmes yerim tar ter "yaşlı kadın dans bilmez, yerim dar der" (MK III 259)

büḏüş- oglan büḏüşdi "çocuklar dans etti" (MK II 93)

büḏüt- ol oglını büdütti "oğlunu dans ettirdi" (MK II 302)" (Drevnetyurkskiy Slovar, 1969: 131)

Rasanen, Alttürkische Grammatik'ten büdi 'dans' kelimesini alıntılamış, Orta Türkçe'de dans anlamıyla büḏi kelimesinin; İbnü Mühenna Lugatı'nda biyi, Kumanca'da bī, Kumukça'da biy, Kazakça'da beyi, Yakutça'da bitī 'çiğnemek, dans'; İbnü Mühenna Lugatı'nda biyi-çi 'oynayıcı'; yine Kazakça'da bī-le 'dans; bī-giş 'dansçı'; Oyrot Türkçesi'nde piye-le 'dans' ve Moğolca'da (Kalmückisches Wörterbuch, 54) böḏi, büḏ, 'dans' kelimelerinin bulunduğunu ifade etmiştir. (Rasanen, 1969: 91)

Clauson kelimeyi bödi- şeklinde yuvarlak ünlü ile yazmış, Moğolca'dan alıntı bir kelime olduğunu belirterek şunları söylemiştir: *"Moğolcada, ilk sesli harfi*

genellikle kopyalandığı gibi -ü- değil -ö- olarak sabitleyen, ancak orijinal biçimin bödi olduğunu öne süren böci olarak ödünç alınan bir kelime. (Kow. 1220, Haltod 311). Bu, DLT'de bödi- yazıldığından bu kelimenin -D altında indekslenmesiyle bağlantılıdır, bkz bedü-, ancak bu form, eğer orijinalse, bir lehçe telaffuzu olmalıdır. Yalnızca birkaç Kuzeybatı dilinde biyi- olarak varlığını sürdürür; Kuzey Merkezli dillerden Kırgızcada biyle-, Kazakçada bile-, biy isminden türemişlerdir (bkz. bödig). Uygurca vıu Budist Uygurica I 41, 21; 1v 8,36 (ırla-); TT X 144-5 (ı:r); diğer oluşumlar 469; Uygurica II 24, 4; 25,1: Hakaniye Türkçesi xı kı:z bödi:di: raḳaṣati'l-cāriya 'hizmetçi kız dans etti' DLT III 259 (bödi:r, bödi:me:k, atasözü alıntıları içeren örnekler aşağıdadır bödi:g): xıv İbn-i Mühenna Lugatı raḳaṣa böyi:- Melioransky 26, 11; Kilisli Rıfat 109; al-raḳṣ böyimek 120: Kuman xıv 'dans etmek, alkışlamak' beyi-/biyi- Codex Cumanicus, Grönbech: Kıpçak xıu raḳaṣa be:y- Houtsouma 34, 14: xıv böy- raḳaṣa Kitābü'l-İdrāk 37 (bkz. 1. bük-)."
(Clauson, 1972: 300)

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde (2003) *Böde: zıplamak, hızlı yürüyüş* şeklinde madde başı alınan kelime ve türevleri, *Tunguzca *buduri-; Moğolca *büdüri-; Türkçe büdi-; Japoca *bəntər-; Korece *ptùi-.*

*Ana Tunguzca: *buduri- 'acele etmek'*

*Ana Moğolca: *büdüri- 'yanılmak, tökezlemek'*

*Ana Japonca *bəntər- 'zıplamak'*

*Korece *ptùi- 'zıplamak'*

*Ana Türkçe: *büdi- '1. dans etmek 2. ayak diremek 3. dans' Eski Türkçe büdi- (Eski Uygurca). 1; Karahanlı büḏi- (DLT) 1; Tatar bey- 1; Başkurt beye- 1; Kırgız biy 3, biy-le 1; Kazak biy 3, biy-le 1, büyi- 1; Karakalpak biy 3; Kuman biy 3, biyi- 1; Nogay biyi-; Oyrot piye-le- 1; Yakut bitij- 1, 2, bitī 'dans'"* şeklinde verilmiştir. (Starostin vd., 2003: 365-366)

Lessing'in Moğolca Sözlüğü'nde (2003) kelimenin fiil şekilleri, büci-/bücigle- "oynamak, dans etmek" ve isim şekilleri bücig "oyun, oynama, dans, dans etme; bücigçi(n) "oyuncu, dansöz, dansör"; büciglel "dans, oyun, dans etme, oynama" şeklinde gösterilmiştir. (Lessing, 2003: 246)

Wilkens Eski Uygurca'nın El Sözlüğü'nde (2021) kelimeyi Moğolca ile ilişkilendirerek şu örnekleri vermiştir:

"büdi-: dans etmek; jest yapmak, el kol hareketi yapmak (s./bk. Mo. büǰi-)

büdig: dans, oyun (s./bk. Mo. büǰig)

büdigči: dansçı kadın, dansçı (Skt. naṭa'nın da eş değeri) (s./bk. Mo. büjigči(n))
büdimäk: dans etme (Skt. nṛtya'nın da eş değeri)
büdit-: dans ettirmek
büditmäk: dans ettirme" (Jens Wilkens, 2021: 211)

3.10. Çal-

çal-: (müzik aleti) çalmak [DH s. 385/13]; [KTSV s. 89b,11]; [CC 25b/1; 25b/2; 25b/3]; [TA 43a/7 (H 74, K 217)]; [ZT T18b/1; T18a/13]; [MT 922; 1810; 3907]; [SN 510; 844; 855; 1176; 1201; 1221; 1229; 1253; 1254; 1259; 1293; 1360; 1427; 1431; 1547; 1638; 1799; 1800; 1820; 1924; 2527; 3446; 3450; 3452; 3480; 4497; 5284; 5447]; [SN 1378; 1429]; [HDD 01/08; 59/05]; [ŞD G.XCIX/6; G.CXCI/6; K.XIV/33; K.X/16]

yana sordı kim: çeng, tanbūr, ḳopuz çalmaḳ belgürdi mü? "tekrar sordu ki: çeng, tanbur, kopuz çalmak gerçekleşti mi?" [KEn (177r7); 221r15]

oḳıdılar kelip tapġınga kirdi 'āşıḳlar perdesin çal tėp buyurdı. "çağırdılar gelip hizmetine girdi, aşıklar perdesini çal diye emretti." [HŞ (2084); 4130; 2091; 339; 3982; 4007; 1032; 1442; 1501; 1608; 4097]

def vesair aleti musikiyeyi çaldı. [Kİ s. 45]

Taḳı kim kim ündenilse bir toyġa anıŋ öze ḳopuz çalmaḳ oynamaḳ bolsa... "ve kim bir toya çağırılsa onun üzerine kopuz çalmak oynamak olsa..." [İM 450b/1]

ol kişi kim sini çalar bilgüçe
ḳaldı belā destide ol ölgüçe

"seni bilerek çalan kişi belā pençesinde ölecek gibi kaldı (ölecek demektir)." [TSA 327a/3]

aytḳuçı ve çalġuçı zārlıġ ve inelmek bile alġuçı tā buyurġuçıda şile ve in'ām bar "söyleyici ve çalgıcı ağlama ve inleme ile alıcı, emredicide para ve nimet var" [MK 21b/11; 22b/8]

çalıp felek üzre kūs-ı rıḥlet
aytıp mülk içre ders-i himmet

"felek üzerinde göç davulu çalmış, ülkede gayret dersi anlatmış" [LM (351); 633; 2842]

köp kişver ve milk aldı ve āḫir rıḫlet kösin çaldı. "çok memleket ve yer aldı ve sonunda göç davulunu çaldı." [AŞNR (A726a22); A733b5]

köŋlümni iligleding çalıp çeng iy yār

çengiŋde durur köŋül nevāziş ḳılġıl
“ey yar, gönlümü çeng çalarak ele aldın, çenginde olan gönlümü al.” [BD 40/5; (156/3)]
çalıp çeng ü çegāne bāde birle
içeli mey ḥarîf-i sāde birle
“içki ile çeng ve tef çalıp basit adamla içki içeli...” [AMT 65]
kil ay dilber içelim bāde-i gül
oḳusun ‘andelib çalsun ġıçekler
“ey dilber gel gül şarabı içelim, bülbül söylesin kemençeler çalsın.” [ŞHD (56b-10); 74b-l; 106b-13; 107a-4; l57a-7; 169a-11]
yaruġluḳda żafer kūsını çalġan
sikenderni ḳaraŋġulukḳa salġan
“aydınlıkta zafer davulunu çalan, İskenderi karanlığa salan.” [DEH (62); 127; 159; 238; 388; 727]
muġannī çalıp germ-i hengāme tüz
sürūduŋda āheng-i şeh-nāme tüz
“şarkıcı hüzünlü gürültüler çalıp şarkında şehname nağmeleri çal.” [Sİ LG229b-1776,; LG238a-2594; P444b-4631; F400a-58; LG222a-1063]
şan‘atım anda sāz çalmak işi
bilmeyin mėn kėbi işimni kişi
“sanatım saz çalma işidir, benim gibi işimi kimse bilmez.” [SS R_1 313a-57; R_1 312b-9; (F_1 331b-3); F_2 255b-194]
ḥażret-i maḫdūm ḫıred-nāmesidin kūs-ı ışlāḥ u imdād çalıpdur “Mahdum hazretleri hırednamesinden imdat ve ıslah davulunu çalmıştır.” [ML T778b-26]
çün çalınıp nevbet-i ḳadrıġa kūs
şehler olup nevbet ile ḫāk-būs
“şanı için kösler çalındığında şahlar sırayla onun toprağını öpmeye başlarlardı.” [HE 1035]
bugün bu dügüne gelmiş eger çengí ve ger deffāf
çalarlar ‘ūd u şeş-tālar dutup āhengi deflerden
“bugün bu düğüne çengi ve defçi gelmişse, ritmi deflerden tutup ud ve altı telli tambur çalarlar.” [MeN 4/20; (95/18)]
karanu yirde olasın amelün ile kalasm
ah idüben çok çalasm âhır pişmanluk çengini

“karanlık yerde ol, amelin ile kal, ah edip sonunda pişmanlık çengini çokça çal.” [YED 73/6; (163/6)]

şu yirde kim çala sāzende ḫōş-sāz

ser-āġāz eyleye muṭrib ḫōş-āvāz

“şu yerde sazende güzel şekilde saz çalsın, çalgıcı yeniden başlayarak güzel sesler çıkarsın.” [ÇN 591; 594; 617; 775; (864); 1148]

Evvel destān-ı ḫusrevāni çalarlar. [KaN 25a/2, 76b/3, 76b/4, 76b/4, 76b/6, 76b/12, 76b/13, 77a/1, 77a/8, 77a/9, 77b/1, 101a/12]

Siz daḳı ḳaçan bayram küni ṭavul vursalar ve borġu çalsalar, degme maḥalleden altmış yitmiş bolup namāza barup ive varuŋ. [BEH 57b4, 139a14]

Evvel şınç çalan oldı. [İKT 40b/6]

pişrevden sonra semā‘í çalub temām ider [KİM 101/6; 187/11, (12), 16]

[DK 3/10, 4/5, 4/6, 5/9, 6/2, 16/8, 59/13, 60/4, 60/10, 61/2, 61/6, 61/10, 62/2, 62/6, 62/11, 62/13, 63/4, 71/13, 84/10, 91/5, 91/8, 94/4, 97/3, 97/9, 103/6, 104/13, 109/9, 112/11, 113/2, 113/8, 113/11, 114/5, 114/12, 121/13, 123/11, 125/12, 126/1, 126/5, 130/10, 130/12, 139/3, 149/10, 150/2, 150/7, 150/11, 151/2, 151/6, 152/13, 153/13, 159/7, 164/10, 188/4, 189/13, 190/1, 199/9, 201/2, 203/8, 209/5, 211/4, 226/3, 228/2, 228/7, 228/12, 229/7, 234/10, 235/11, 242/13, 244/4, 253/5, 268/2, 274/1, 287/6, 289/10, 290/13, 297/12, 303/7]

çalın-: (müzik aleti için) çalınmak. [MT 2284]; [İSK 7445]

Çalındı burgu körüler uruldı ‘ālamlar hem havālarḳa kötrüldi. “Boru çalındı davullar vuruldu alemler havalara götürüldü.” [HŞ 3193]

yitişti zuḥal evciġa rif‘ati

çalındı felek ṭaḳıġa nevbeti

“yüceliği zuhalin tepesine ulaştı, çalınan davulunun sesi feleğın kubbesine ulaştı” [AŞNR A723b12]

ḳāmetiŋ körgeç ravān körk elindin ḳoptı giriv

bolur iẓhār-ı ḳıyāmat, çün çalındı ṣūr-ı ḥüsn

“boyunu ve yürüyen güzelliğini görünce tıpkı kıyamet koptuğunda güzelliği canlandıran surun üflenmesi gibi bir feryat koptu.” [GD 184:5]

Gümbür gümbür davullar çalındı, altun tuç borılar ağarıldı. [DK 63/6, 63/10, 132/7, 132/8, 132/9, 271/1, 285/12, 301/10, 302/4]

dördünci olan perdeniŋ maḳāmında çalınur [KİM (43/8), 11; 99/8; 101/16; 141/8, 157/17]

anıŋ üni ḳulaġına işidülmez

żarb naḳḳār burġu üküş çalınur ėmdi
“onun sesi kulağında duyulmaz, şimdi davullar vurulur.” [AKY B53v13]
buyurdı ḳayṣer naḳḳāre çaldılar
çıḳub şehirden çeriler ṭurdılar
“kayser emretti, davul çaldılar, askerler şehirden çıkıp durdular.” [BAT 1685; 4538]
pes buyurdı bindi kāfirler hemān
kūs-ı ḥarbiler çalındı şād-mān
“şimdi emretti kafirler hemen bindi, savaş davulları sevinçle çalındı.” [BAT (700); 2716]
çalıcı: çalgıcı, müzik aleti icracısı.
oturmış bir çalıcı sāz elinde
çalar bir sāz-ı ḫōş-āvāz elinde
“sazı elinde bir çalgıcı oturmuş güzel sesli bir saz çalar.” [ÇN 591]
gösi ḥarb urıldı çalındı nefīr
itdiler birbiriyle dār u gīr [SN 5323]
Ve çalıcınuŋ ulu hüneri oldur ki diŋleyici dilegince ola. [KaN 77a/10, 77a/15, 77b/2, 77b/3]
Ve fāsıḳ ṭanuḳlığı daḫı revā olmaz ve ribā yiyici ṭanuḳlığı ve dellāl ṭanuḳlığı daḫı revā olmaz ve kögercin oynadanuŋ ve muḫanneslerüŋ ve çalıcılaruŋ ve ırlayıcılaruŋ ve ṣaġucılaruŋ Bu ḳamularınuŋ ṭanuḳlıḳları geçmez. [KG 119b.12]
çaldır-: bir çalgıyı seslendirmek.
didi seyyid aŋa ey cān seniŋdür emrile fermān
naḳḳāre çaldırub ol ḫān geçildi bir niçe ṣaḥrā
“seyyid ona dedi ki ey can emir ve ferman senindir. O hükümdar davul çaldırıp bir çok çöl geçildi.” [BAT 2769; (4455)]
çalġu: çalgı.[SN 3446; 3447; 3601]
çalġuŋ āḫir salma bes devrāŋġa munça ṭumṭurāḳ “çalgını sona bırakma zamana bunca gösteri yeter” [BV 314/6]
bu çalıp sāz ol biri çikkeç ḫurūş
terk-i hūş eylep işitkeç ehl-i hūş
“bu saz çalıp öbürü coşacak, aklını kaybedip akıl ehlini duyacak ” [LT (A44b-2852); B27b-798; B47b-2891]
sohbetümüz ilâhidür sözümüz kevser suyıdur
şâhumuz şahlar şâhıdur çalgumuzdur dost firakı

“sohbetimiz ilahidir, sözümüz kevser suyudur. Şahımız şahlar şahıdır, çalgımız dostun ayrılığıdır.” [YED 169/2]

çalġuçı: çalgıcı, çalıcı.

yanıda bir ṭabl-ı hindí çalġuçı

Hindu-yı raḳḳaṣ ayalġu alġuçı

“yanında bir hint davulu çalgıcısı, Hint dansçı nağme alıcı” [LT (B25b-639); A44b-2849]

şal-: düdük çalmak. [ETZ 18b-2]

şeh anda ṭanbūre çalıp Nevāyí dise ḳoşuḳ “o zaman padişah tanbure çalıp Nevâyi şiir okusa” [BV 314/6; (321/9); 378/7; 660/15]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar’da (1969) 1. Vurma, dövme; nakavt. 2. atmak, yere devirmek. 3. mecaz anlam dikkat çekmek anlatmak. Anlamlarının dışında bir anlama rastlanmamıştır. (Nadelyaev vd., 1969: 119)

Rasanen, Orta Türkçe’de çal- fiilinin müzik aleti çalmak anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir. Diğer yaptığı açıklamalar müzik aleti çalmak ile ilgili değil kelimenin farklı anlamlarıyla ilgilidir. (Rasanen, 1969: 96, 97)

Clauson ise kelimenin bir şeyi yere atmak anlamının yanında yaklaşık 20 anlamı olduğunu ifade eder. *“XIII(?) Tefsir yerke çal- ‘yere atmak’; çal- ‘çalmak (bir müzik aleti)’ 356: Çağatay xv takiben çal- (ç- ile) nawāxtan ‘(bir müzik aleti) çalmak’ Senglah 208r. 16: Harezm XIV çal-; 'yere atmak' Kutb 40: Kıpçak XIII ṣabbaba bi'l-ṣabāba ‘flüt, düdük çalmak’ çal- Houtsuma 41,7: xıv çal- (c-; arka sesli harfle) naḳara‘l-daff awi‘l-rubāba 'tef, ud ve diğer müzik enstrumanlarını çalmak' (al-malāḥi) Kitābü‘l-idrāk45: Osmanlı xıv çal- geniş anamları vardır: çarpmak, vurmak, yere sermek, düşürmek, çalmak, sürmek (merhem), karıştırmak v.b. TTS I 145; II 208; III 138; IV 154-5.”* örneklerini gösterir. (Clauson, 1972: 417)

Tietze (2002) Çal- için ‘bir şeye vurarak ses çıkarmak’ anlamını vermiştir. (Tietze, 2002: 468)

Starostin vd. (2013), ön Türkçe’de *çal- kelimesinin 14 farklı anlama geldiğini belirtmiş fakat bu anlamlar içinde müzik aleti çalmak anlamının bulunmadığı görülmüştür. Bu anlamlar yere sermek, vurmak, (bıçak) bilemek, kesmek, biçmek, sokmak anlamlarıdır. (Starostin vd., 2013: 414)

Gülensoy (2018), çal- kelimesi için 12 farklı anlam vermiştir. Bu anlamlardan biri "def, davul gibi müzik aletlerini çalmak"tır. Eski Türkçe ve Orta Türkçe'de çal- şeklinde görüldüğünü ve yansıma bir *ça+ kökünden +l- eki ile oluştuğunu göstermiştir. (Gülensoy, 2018)

Kelimenin temel anlamlarından biri olan "yere atmak, hızla vurmak" zamanla anlam genişlemesi ile müzik aletinin tellerine vurmak şeklinde kullanılmaya başlayıp müzik aleti çalmak anlamını kazanmış olmalıdır.

3.11. Çanka

çanḳa: çan. Tėpretti çanḳanı "çanı salladı" [ME 230/1]
çang: çan. [ETZ 11b-2]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar'da çaŋ için sadece "gong gibi bir müzik aletinin adı ?" açıklaması yapılmış ve örnek cümleler gösterilmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 139)

Rasanen (1969), *Uygur, Çağatay, Kazak çaŋ 'zil', 'zil sesi'; Osmanlı çan; Tobol, Baraba caŋ; Oyrot şaŋ (> Çuvaş çan); Yakut çaŋ, çāŋ 'kırmızı bakır ve kalay bronz alaşımı'* şeklinde göstermiş, kelimenin Moğolca'da da bulunduğunu ve Farsça'dan geçtiğini belirtmiştir: *Moğolca (KWb. 421) çaŋ 'enstrüman'< Farsça çang.* (Rasanen, 1969: 99)

Clauson, "Hafifçe içbükey yuvarlak pirinç levhadan oluşan ve ya bir başkasına ya da bir sopayla çınlama ya da çarpma sesi çıkarmak için vurulan bir müzik aleti, zil, ve benzerleri" şeklinde tanımlamıştır. 'gong, çan sesi' anlamına gelen çeng'den veya Farsça çang (Arapça sane'nin kökeni) 'arp, ud, zil' kelimesinden geliyor olabileceğini, yerli bir kelime mi yoksa Çince'den bir alıntı mı olduğunu söylemenin zor olduğunu belirtmiştir. Hakani lehçesindeki kelimenin ödünç alınmış bir kelime gibi göründüğünü; bazı modern dillerde, Kuzey-Doğu, Güney-Doğu, Kuzey-Batı, Güney-Batı'da çan olarak varlığını çan anlamıyla sürdürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca toz anlamındaki çaŋ kelimesiyle bir bağlantısının olmadığını söylemiştir. (Clauson, 1972: 424)

Sertkaya kelimenin araştırmacılar tarafından Çince chêng kelimesinden alıntı olduğunun söylendiğini fakat Çin'de kullanıldığı bilinen çalgılar arasında chêng adı verilen bir çalgı görülmediği için kelimenin ses taklidi kökenli olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. (Sertkaya, 1982: 88)

Eyüboğlu, çan kelimesinin Eski Türkçe çang'dan geldiğini, doğal, yansıma bir ses olduğunu, çan çan diye ses çıkaran bir aracın adı olduğu için bir köken aramanın gereksiz olduğunu belirtir. (Eyüboğlu, 1991: 128)

Eren (1999), Gülensoy ve Eyüboğlu gibi kelimenin çanın çıkardığı sesten yani yansıma bir sesten türeyen bir kelime olduğunu ifade eder. Türkmen Türkçesi zaŋ 'zil, çan'; Kazan-Tatar Türkçesi çaŋ; Altay, Teleüt, Şor Türkçesi şaŋ; Sagay Türkçesi saŋ; Hakas Türkçesi saŋ şekillerini vermiştir. Orta Türkçe'de ve Eski Kıpçakça'da çaŋ şeklinde yer aldığını söyler. Eski Türkçe'de çan anlamına gelen koŋrağu kelimesinden Eren de bahsetmiştir. (Eren, 1999: 78)

Tietze, kelime için "(bugünkü manada) ses çıkaran madeni cihaz" anlamını vermiş, Eski Türkçe'deki şeklinin çaŋ olduğunu söylemiştir ve Clauson'un kelime ile ilgili görüşlerini aktarmıştır. (Tietze, 2002: 472)

Moğolca bir başka sözlükte (Lessing, 2003) kelime çang (śang) şeklinde çan, büyük zil anlamıyla yer almaktadır.

Gülensoy (2018), çan için Eski Türkçe'de çaŋ şeklinde olduğuu ve yansıma bir kelime olduğunu belirtmiştir. Kazan-Tatar'da çaŋ, Şor, Altay, Teleüt'de şaŋ, Hakas'da saŋ şekillerini göstermiş, Eski Türkçe ve Orta Türkçe'de çan anlamına gelen koŋrau/koŋraġu kelimelerinin olduğunu da söylemiştir. (Gülensoy, 2018: 152)

Eren, Gülensoy, Sertkaya ve Eyüboğlu'nun da ifade ettiği gibi yansıma bir sesten türetilmiş bir kelime olması olası görülmektedir.

3.12. Çav

çav (çaġ, cav): ses [İM s.79]; [Kİ s.47]; [TAR 63]
Orta çaġlı olġay. "orta sesli olacak" [BAY 39/2]
du'ā alḳa ḳarġış boved bed-du'ā
begū çav avāze açkin guşā [NK 218]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar'da "ses, gürültü" anlamlarında çağ çuğ şeklinde bir ikilemenin örneği verilmiştir: *Çağ çuğ koptı. 'gürültü koptu' (MK 498/16)*
Ses anlamındaki çak kelimesinin örneği de şu şekilde gösterilmiştir: *Ol anı urdı çak etmedi. 'ona vurdu, ses çıkmadı'* (Nadelyaev vd., 1969: 140)

Çav kelimesini ise "şöhret, ün, söylenti" anlamlarıyla ve *Eşittim yırakdın elig çavını 'uzaktan hükümdarın ününü duydum'* örneği ile birlikte vermiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 142)

Clauson, kelimenin "ün, itibar, söylenti, gürültü" gibi anlamlara geldiğini; Kuzey-doğu grubundan Altay, Teleüt Türkçelerinde çap; Teleüt Türkçesinde çu (aynı anlam); Güney-batı grubu Anadolu Türkçesi (20. yy) çav; Hakaniye lehçesi (11. yy) çav, Kutadgu Bilig'de kü ya da at kelimeleri ile birlikte ikileme şeklinde kullanıldığını; Çağatayca'da (15. Yy) çaw 'ses'; Harezm (14. yy) çav 'ün'; Kıpçak (14. yy) çaw 'koşuşturma, kargaşa'; Osmanlı (14-17. yy) çav ilk olarak ün, şöhret; sonradan daha çok 'haberler' anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. (Clauson, 1972: 393)

Eyüboğlu kelime ve kökeni ile alakalı şu cümleleri yazmıştır: *"Çav: çağ/çav (yansıma ses. Ün, ses, san. Anlam genişlemesiyle duyuru, bildiri, bir yerden bir yere aracıyla ulaştırılan buyruk, açıklanan düşünce). Çav sözcüğünün, Moğolca çin ile benzerliği olsa bile, doğal bir ses niteliğini taşıdığı, bir yansıma sesten olduğu açıktır. Bunun doğal biçimi çağ'dır, ğ/v dönüşmesiyle çav olmuştur. Nitekim çavlan'ın doğrusu, ilk biçimi de çağlayan'la eşkökenli olan çağlan'dır. Çağ/çav bağlantısının en açık örneği, bu iki sesin göze, ele, dokunma duyularına değil de yalnız kulağa yansımasıdır. Türk dilinde somut karşılığı olmayan, yalnız kulakla bağlantısı olan seslerin çoğu yansıma sestir. Yazının kullanılmadığı yerlerde, dönemlerde, bir buyruğun bir yerden başka bir yere, birinden birine ulaştırılmasında ses denen iletişim aracı geçerliydi. Türkçede seslenmek eylemi birine söz söylemek, çağrı çıkarmak, düşüncesini bildirmek anlamına gelir. Ses vermek ise söylenene, çağırana karşılık vermektir. İşte çav sözcüğü bu ses'in taşıdığı anlamı içerir."* (Eyüboğlu, 1991: 134)

Tietze de şöhret, nam anlamında olduğunu belirtmiştir. (Tietze, 2002: 484)

Moğolca sözlükte ise çauray (śūray) "yankı, yankılanma; şöhret, nam, ün anlamına gelen bir kelimeye rastlanmıştır. (Lessing, 2003: 268)

3.13. Çeşte

çeşte: Uzun saplı büyük tenekeli bir çeşit musiki aleti. [İH s.13]

Eger bir gişi ḳuş uġurlasa ya odun uġurlasa ya dümir (demür) ya çeşte ya çeng çaġana uġurlasa ya baġdan yimiş uġurlasa ya aġac ya buġday ya arpa ya ṭaru ya

mercimek ya nohûẕ ya baḳla uġurlasa el kesmek vācıb olmaz, Şāfiʿî ḳavlinde vācib olur. [KG 111b.3]

Kökenbilimsel İnceleme

Tietze kelime ile ilgili şunları yazmıştır: *"Çeşta/çeşte: 'Bir cins telli saz' TS 870, R. Dankoff 1991 s. 27 < Farsça şeş-tā (aynı anlam). Şeş 'altı' ve tār 'tel' kelimelerinin birleşimiyle oluşmuştur. Kelime başında ş-ç gelişmesi söz konusudur."* (Tietze, 2002: 500)

Farsça altı telli anlamına gelen şeş-tā adlı müzik aletinin adından, kelime başında ş>ç değişimi ile oluşmuş bir kelimedir.

3.14. Çıngratġu

çıngratġu (çıŋraġu, çıngrat-ġu, çıŋratẏu, çıŋraġı, çıŋır): çıngırak, çan. [EUTG s.565]; [EUTS s.62; P.P. 79,5]; [İM s.161]; [MaN 38a.13; 38b.4]; [TAR 67]
qaç käräklig yemiş sögüt üzä birär çıŋraygu asıŋ "bir kaç elverişli meyve ağacının üstüne birer çıngırak asın" [İKPÖ s.177; LXXIX.6.]
çıŋraġu āvāz ḳıldı. "çıngırak ses çıkardı." [KE 169a/2]
çıŋırdı (çiŋirdi): Çın ya da tın sesi. [TAR 67]
çıŋra- (çiŋre-): çınlamak, çıngırak çalmak. [MaN 38b.4]; [TAR 67]
şıngla-: çınlamak. [ETZ 24a-9]

Kökenbilimsel İnceleme

Rasanen kelimenin İbnü Mühenna Lugatı'nda çıŋır 'bir çeşit müzik aleti', Osmanlı'da çıŋgır 'çan', çıŋgırak 'küçük çan'; Orta Türkçe'de çıŋra 'ses, çınlama', çıkra 'çatırtı' yansıma söz (karşılaştırma), Kazakça'da çıŋ 'ses' şeklinde yer aldığını ifade etmiştir. (Rasanen, 1969: 109)

Drevnetyurkskiy Slovar'da çıŋartġu, zil, çan anlamında "bir sögüt üze birer çıŋartġu asıŋ 'her ağaca bir çan asın'" örneğiyle birlikte yer almaktadır. (Nadelyaev vd., 1969: 150)

Clauson ise kelime ile ilgili çıŋra:k çıŋra- dan türemiş bir isimdir demiş Güney merkezli dil grubundan Özbekçede çinkirok şeklinde ve 'tiz, gıcırtı' anlamında olduğunu belirtmiştir. Güney-batı dillerinden Osmanlıcada çıŋirak 'küçük zil' anlamında olduğunu; Hakaniye lehçesinde (XI.yy) çıŋrak ü:n 'yüksek, net ses' DLT III 383: XIV İbnü Muhenna Lugatı'nda 'ziller' anlamına geldiğini

söylemiştir. Çağatayca (XV.yy) Senglah'ta çınkırak/çınkıraw 'zil' anlamındaki kelimeyi örneklemiştir. (Clauson, 1972: 426)

Ayrıca çıŋra:- çıŋır isminden türemiş bir fiil olduğunu, Kuzey-doğu dillerinden Teleütçede (R III 2068) çıŋ şeklinde kaydedilmiş bir yansıma kelime bulunduğunu ifade etmiştir. Güney-batı dillerinden Osmanlıcada çıŋır; Kuzey-doğu, kuzey-merkez, kuzey-batı ve güney-batı dillerinden Türkmencede çıŋır-/çıŋkır-/çinkir- şeklinde olduğunu göstermiştir. DLT'den (XI.yy) ol koŋra:ğu çıŋradı: 'atın boynundaki çan çınladı ve dizgin şıngırdadı.' (DLT III 402) örneğini vermiştir. Kıpçakça (XIV.yy) (konraw'la birlikte) çınradı: 'çalmak, vızıldamak' anlamında kullanıldığını, Osmanlıca'da (XIV-XVIII. yy) 'çalmak, çınlamak' (TTS I 160; II 231; III 151; IV 171) anlamında çıŋra- fiilinin bulunduğunu söylemiştir. Çıŋartğu kelimesinin çıŋratġu olarak yanlış okunduğunu, çıŋrat- fiilinden türemiş 'zil' anlamında bir isim olduğunu ifade etmiştir. (Clauson, 1972: 426)

Sertkaya kelimenin çıŋratġu olarak transkripsiyonlanması gerektiğini, çıŋ ince ses taklidi isim kökünden –ra- isimden fiil yapma eki ile isimden yapılmış "çın sesi çıkarmak, çınlamak, zil, çan çalmak" anlamına gelen bir fiil gövdesi olduğunu; -t- fiilden fiil yapma eki ile faktitif ve geçişli hale geldiğini; -ġu gelecek zaman partisip eki ile fiilden yapılmış isim olduğunu ifade etmiştir. (Sertkaya, 1982: 101)

Eyüboğlu, çıngırak kelimesinin yansıma ses çıngır'dan çıngır-a-k/çıngırak şeklinde oluştuğunu yazmıştır. Bu aletin çın çın, çıngır çıngır gibi sesler çıkarması nedeniyle "çın-gır-ak" şekliyle açıklamıştır. bıçmak'tan bıç-ak/bıçak, tutmak'tan tut-ak/tutak örneklerini vermiştir. Çıngırdak kelimesinin ise "çıng-g-g-ı-r-dak>çıngırdak" şeklinde; ğ sesinin düşmesiyle, y ya da g sesine dönüşmesiyle birlikte oluştuğunu belirtmiştir. (Eyüboğlu, 1991: 145)

Erdal Old Turkic Word Formation'da, çıŋra-: çıŋra- 'çınlamak' kelimesinin sadece DLT'te görüldüğünü söylemiştir. (Erdal, 1991: 469)

Tietze, çıngırak için bugün bilinen manada küçük çan anlamını vermiş, Eski Türkçe'de çıŋra- '(çıngırak gibi) çıŋır çıŋır sesini çıkarmak' fiilinden çıŋraḳ kelimesinin oluştuğunu Clauson'dan alıntılamıştır. kaşağı, sargı, yaygı örneklerini vererek çıŋra- + fiilden nomen insrumenti yapan –ġu eki ile oluştuğunu söylemiştir. (Tietze, 2002: 509)

Gülensoy, kelimenin *çıng yansıma köküne +ra-k eklerinin gelmesi sonucu oluştuğunu söyler. Eski Uygurca'da çıŋratġu [çıŋrat-ġu], Orta Türkçe'de çıng, çing, çıngrak ve çıngra- şekillerinde görüldüğünü söylemiştir. Ayrıca Talat Tekin'in

"*çıŋğıra- > *çıŋŋıra- > * çıŋıra- > DLT çıŋra-" şeklindeki izahını da eklemiştir (Bk. T. Tekin Mak. I, 159). (Gülensoy, 2018: 169)

Wilkens ise çıŋratgu'nun Sanskrit khakkara kelimesinin karşılığı olduğunu göstermiş ve madde başı olarak şu kelimelere yer vermiştir:

"čıŋratgu: çıngırak (Skt. khakkara), çıngırdak
čıŋratgusın: (rahip) çıngırdağını sallamak
čıŋratgu(lug): çıngıraklı
čıŋratgu tayaklıg: çıngıraklı ve bastonlu
čıŋırčak: zil, çıngırak. čıŋırčak koŋragu ıragu "zil, çan ve şarkı" (bir tanrı kızının adı)" (Wilkens, 2021: 230)

Tüm açıklamalara bakıldığında kelime çıŋır>çıŋır-a->çıŋır-a-t->çıŋır-a-t-ġu şeklinde oluşmuştur denilebilir.

3.15. Çinge

çinge: düğünde söylenen bir tür şarkı
muganni çü ser menziling cingedür
sürudınıng dagı bezm ara çingedür
muġanni tüzüp çinge vezni de cenk
neva tüz ki hey hay ölenk hay ölenk
"ey şarkıcı, gittiğin yer çindir. Mecliste dahi şarkın çingedir. Ey şarkıcı sazını cinge havasına uydur. Hey ölenk hey ölenk." [AL s.238]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff kelime ile ilgili şunları yazmıştır: *"Çinge (Çağatay Türkçesi): 1. El çırpma eşliğinde bir şarkı. (Çağatay adetinde düğün olduğu erler ve avratlar ellerin tarsup? Makam-ı nevaya mahsus bir suretle ırladıklarına derler. 2. Gelinin damadın yurduna yaptığı düğün alayı sırasında eski Türklerin söylediği dokunaklı bir şarkı; bu şarkı ilki ölçüsüz ve ölçülü olmak üzere iki şekilde icra edilmektedir, her mısranın sonuna yap yap eklenir."* (Radloff, 1893: 2116, 2117)

3.16. Düdük

Düdük (tütük, düdü): düdük, kaval, ney gibi üflemeli çalgı. [Kİ s.48]; . [RS 205d/15]; [NK 116]; [DM 11b/6 (Z/2-83, C-36, M-103, T-166)]; [TAR 86]

Anuŋ bir boġazı vardur aŋa türkçe ḳuru boġaz dėrler ol düdük gibidür ol yaluŋuz [TM 15a-5]

İmdi Yaʿḳūb aġlamaġından düdükde munça aġlamaḳ ḳalsa, bilgil kim Yaʿḳūb aġlamaġı nite erdi. [BEH 139a13,14, 15, (16)]

Lāyān ḳavmı-y-ıla bunlaruŋ artlarından irişdi, destūrsuz gitdüg-içün Yaʻḳūb'a 'ıtāb itdi, eyitdi: ''Niçün baŋa bildürmedüŋ ḳızlarumı feraḥ-ıla ṭallar-ıla, düdükler-ile gönderey-idüm?'' Ve daḫı eyitdi: ''Niçün putlarumı alduŋuz?'' didi. [İKT 78a/8]

düdükci: Neyzen [TAR 86]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff Kırgızca'da tütük şeklinde kamış, boru anlamlarıyla yer aldığını, Çağatay, Kırım ve Osmanlı sahasında düdük ve Osmanlı sahasında düdük çalmak kelimelerinin bulunduğunu yazmıştır. (Radloff, 1893: 1572, 1811)

Rasanen kelimenin Çağatay Türkçesi'nde tüte 'çoban kavalı'; Azerbaycan Türkçesi'nde tütek; Kazak Türkçesi'nde tütük 'kamış, boru, düdük'; Çağatay, Osmanlı, Kırım Türkçesi'nde düdük 'çoban kavalı, flüt, düdük' şeklinde görüldüğünü ifade etmiştir. (Rasanen, 1969: 507)

Clauson da kelimenin diğer dillerdeki şekillerini ve anlamlarını göstermiş, tüte-k şeklinde bir oluşumun olduğunu söylemiştir: *''Tütek: tüte- fiilinden türemiş bir isimdir. Etimolojik olarak 'akan veya tüten bir şey', pratikte 'emzik' veya daha genel olarak 'bir boru; müzik aleti olarak düdük; nargile' ve benzerleri. Kuzey-merkezli dil ailesinden Kırgız Türkçesinde tütük; Kazak Türkçesinde tütik; Kuzey-batı dil grubundan Karakalpak Türkçesinde tüte/tütik; Kırım Türkçesinde düdük; Nogay Türkçesinde düdik; Güney-batı dil grubundan Azerbaycan ve Osmanlı Türkçesinde düdük; Türkmen Türkçesinde tüydük; Rusçada dudka olarak yer almaktadır. Hakas Türkçesinde (xı) DLT'de olduğu gibi tütek ibrik ağızlığı anlamındadır. (xıv) İbnü Muhenna Lugatında 'kaval, flüt' düdük. Kıpçak Türkçesinde (xıı) düdük; (xv. yy) def 'tambur' (dümri); Türkmen Türkçesinde düdük; Osmanlı Türkçesinde düdü/düdük.''* (Clauson, 1972: 455)

Eyüboğlu, düdük'ün Eski Türkçe tütek (emzik)'ten geldiğini, Anadolu Türkçesine, Doğu Türkçesinden, tüdek (soluklu bir çalgı, tulum) şeklinden geçerek düdük biçimine girdiğini söyler. 15. yüzyılda düdü, 16. yüzyılda düdük (kaval, ney) olarak kullanıldığını ve Türkçe'de üflemek, tüttürmek anlamına gelen tüt kökünün varlığından bahseder ve tütek, düdük kelimelerini tütmek (üflemek)le bağdaştırır.

Çeşitli dillerden düdük anlamına gelen kelimeleri gösterir: Rusça'da dudha, dudeşka; Almanca'da Dudelsack; Sırpça'da dudka, dudak; Fransızca'da sifflet; İtalyanca'da zufolo; İspanyolca'da silbar; Latince'de sibilum, sibilus; Farsça'da nāy, ney; Arapça'da safferetü'n-nida… (Eyüboğlu, 1991: 208)

Tietze de Eski Türkçe tütek'ten düdük olduğunu ve bunun nefesli bir çalgı olduğunu belirtmiştir. (Tietze, 2002: 668)

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde kelime ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır: *"**-tūti** boru, yuvarlak alet.: Tunguzca ***doda-ka(n)**; Türkçe ***dūtük**; Japonca ***tútú**. Ana Tunguzca ***doda-ka(n)** huş ağacından yapılmış bir alet. Negidal dodoxon; Orok dodo, dụdụ; Oroh dodō, dodoko. ◊ TMC 1, 212.*

*Ana Türkçe ***dūtük** düdük. Karahanlı Türkçesi tutek 'ibrik ağzı' (MK), duduk 'kaval, flüt' (IM); Türkçe duduk; Gagavuz Türkçesi duduk; Azerbaycan Türkçesi duduk; Türkmen Türkçesi tujduk; Salar Türkçesi tutulux (ССЯ); Orta Türkçe (Eski Kıpçak) duduk (AH); Özbek Türkçesi tutak; Kırgız Türkçesi tutuk; Kazak Türkçesi tutik; Kara Kalpak Türkçesi tute; Kumuk Türkçesi duduk; Nogay Türkçesi dudik. ◊ VEWT 507, EDT 455.*

*Ana Japonca ***tútú** boru; Eski Japonca tutu; Orta Japonca tutu; Tokyo tsutsu, tsutsu; Kyoto tsutsu; Kagoşima tsutsu."* (Starostin vd., 2003: 1388)

Gülensoy, kelimenin Eski Türkçe'de ağızlık, emzik, kaval anlamında tütek kelimelerinin olduğunu ve DLT'de emmek anlamında tüt- fiilinin bulunduğunu söyler. Anadolu Ağızlarında düdük, '1. Islık; 2. Boru; 3. Kaval; 4. Boğaz, gırtlak; 5. İncik kemiği' (Derleme Sözlüğü IV, 1617) ve düdeyh 'kamıştan yapılan düdük' şeklindedir. Çağatay Türkçesi'nde tüte, Azerbaycan Türkçesi'nde tütek, Kazak Türkçesi'nde tütük, Çağatay, Osmanlı, Kırım Türkçelerinde düdük şeklinde gösterilmiştir. (Gülensoy, 2018: 232, 233)

3.17. Ekeme/İkeme

Ekeme (ikeme): bir çeşit saz, kubuz gibi çalınan bir çalgı. [DLT III, 174-11; I, 137-14]

Kökenbilimsel İnceleme

Yalnızca DLT'de karşımıza çıkan bu kelime Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde açıklanmıştır. Ana Türkçede eke- (~i-) şeklinde 'kavga etmek, küstah olmak' anlamında bir fiilin yer aldığını, Ana Tunguzcada ise 'şarkı söylemek,

müstehcen şarkı söylemek' anlamlarında ike- fiilinin görüldüğü söylenir. Altayca'da sık kullanılan duygu fiillerinden biri olduğu ifade edilir. "küstah, müstehcen olmak" > "müstehcen şarkılar söylemek, müstehcen" (Mançu) şeklinde anlam değişmesine uğradığı; diğer dillerde daha genel anlamda "şarkı söylemek" şeklinde yer aldığı söylenmektedir. (Starostin vd., 2003: 580,581)

3.18. Ezgi

ezgi (egzi, ekzi, ezgü): ezgi, makam. [ŞD Mus.II/7-9]; [TAR 100]
ezgilendür- (ezgülendürmek): Sesi ezgili yapmak. [TAR 100]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff ezgi kelimesinin Osmanlı Türkçesi'nde "melodi, şarkı söyleme, şarkı, köylüler arasında yanlış ve kaba şarkı söyleme tarzı." anlamında kullanıldığını belirtmiştir. (Radloff, 1893: 899)

Rasanen Balkar Türkçesinde kelimenin ezū̄ şeklinde "melodi, mırıldanma" anlamıyla; Karaçay Türkçesi'nde "dinleyicilerin sunum yapan kişiye eşlik etmesi." Anlamıyla yer aldığını söylemiştir. (Rasanen, 1969: 53)

Sertkaya kelimenin egzig şeklinde olduğunu, *egzi- fiilinden isim yapma eki olan –g ile oluştuğunu söylemiştir. Gz>zg metatezi ile ezgig şeklini de aldığını kelimenin son sesi olan –g'nin düşmesi ile egzi~ezgi şeklini aldığını belirtmiştir. (Sertkaya, 1982: 31)

Eyüboğlu ezgi'nin kökenini, eytmek (söylemek) kelimesine dayandırır, doğru şeklinin de eygi (söylenen, dile getirilen) olduğunu belirtir. Y/z dönüşmesiyle, eygi/ezgi biçimine girdiğini, Eski Türkçe'de görülen ezgünün de eytmek/aytmak (söylemek)tan ses değişmesiyle oluştuğunu ifade eder. Halk ağzında ezginin "sıkıntı, üzüntü, yorgunluk, çaba, oyalama, cilve, ince düşünerek yapılan iş" anlamlarına ve ezgilemek kelimesinin (bir işi çok ince düşünerek yapmak, kılı kırk yarmak, SDD) anlamlarına geldiğini söylemiştir. (Eyüboğlu, 1991: 254)

Tietze Eski Türkçe egzig için nağme anlamını vermiş, ezgi/eğzi şekline dönüştüğünü söyleyerek ikinci varyantta metatez (göçüşme) vardır demiştir. (Tietze, 2002: 761)

Gülensoy da kelimenin Eski Türkçe egzig'den geldiğini, Eski Anadolu Türkçesi'nde ezgü, Anadolu ağızlarında ezgi, ezginlik, ezği, ezgü 'eziyet, sıkıntı'

(DS. V, 1829) şeklinde yer aldığını belirtmiştir. Ez- + -gi/ği/ğü şeklinde, ez- köküne gelen –gi ekiyle oluştuğunu göstermiştir. (Gülensoy, 2018: 269-270)

Wilkens, Moğolca'da egsig, egesig şeklinde bulunduğunu ve kelimenin ses, ezgi, melodi, seda, ton anlamlarına geldiğini ifade etmiştir. (Wilkens,2021: 102)

Ölmez'in de (2011) belirttiği gibi sıkıntı anlamındaki ezgi ve nağme anlamındaki ezgi birbirlerinden farklıdır çünkü nağme anlamındaki ezgi Eski Türkçe egzig'den gelmektedir. Bu durumda nağme anlamındaki ezgi kelimesinin, ez- köküne gelen –gi ekiyle oluştuğu söylenemez.

3.19. Iklık

ıḳlıḳ (ılıq, ıḳlığ): kemençeye benzer üç telli, eski yaylı bir çalgı. [ETZ 16b-13]; [TA 26a/2 (H yaḳlıḳ 106, K yaḳlıḳ 121)]; [İH s.4]; [TAR 121]
Iqlıq imiş. [Kİ s.16]
ıḳlığı düzmek ḳā'idesin bildürür. [ŞİE (93b/09); 94b/01; 94b/08]
ıḳlıḳçı: saz çalan. [TA 26a/1 (H yaḳlıḳçı 106, K yaḳlıḳçı 121)]

Kökenbilimsel İnceleme

Rasanen kelimenin Moğolca (KWb. 206) jekeli 'telli enstrüman' kelimesinden geçtiğini gösterir. Koybal Türkçesi'nde ik 'keman'; Hakas Türkçesi'nde ȳχ 'keman'; Soyon Türkçesi'nde igil 'yaylı müzik aleti' ; Teleüt Türkçesi'nde ikkili; Çağatay Türkçesi'nde ik-lik 'telli bir enstrüman' şeklinde geçtiğini söylemiştir. (Rasanen, 1969: 170)

Bir başka sayfada ise *"Sagay Türkçesi'nde yk 'keman yayı'; Koybal Türkçesi'nde ik̄ 'telli bir enstrüman'; Kitābü'l-İdrāk li-lisān al-Atrāk'ta ylyk 'rebap'; El-İdrāk Hāşiyesi'nde yklyk; Çağatay Türkçesi'nde ik-lig 'keman'; Teleüt Türkçesi'nde ikkili 'keman benzeri bir enstrüman"* şeklinde göstermiştir. (Rasanen, 1969: 165, 170)

Bahaeddin Ögel ıklığı "en eski Türk kemençesi" olarak göstermiş, diğer Türk lehçelerindeki isim ve anlamlarını da vererek etraflıca bir açıklama yapmış fakat kelimenin kökenine dair ok-lu şeklinde olabilme ihtimalini belirtip kesin bir şey söyleyememiştir. (Ögel, 2000: 270-275)

Tietze ıklığ/ıklık için "kemençeye benzeyen bir nevi eski zaman çalgısı" anlmaını vermiş Çağatay Türkçesi'nde de ıḳlığın aynı anlamda olduğunu söylemiştir. (Tietze, 2009: 346)

3.20. Ir

Ir (ıru): şarkı, müzik; bk.yır [EUTG s.571]; [EUTS s.86; TT.X.44]; [İM s.161]; [CC 6a/18]; [Kİ s.10]; [KaN 76b/8, 77a/9]; [TAR 122]

Ġazel aytdı, lāġ ḳıldı, ırladı, ır aytdı. “gazel söyledi, şaka yaptı, şarkı söyledi” [ME 178/5]

öygünç ırın saa aytalım. “övünçlü şarkıyı sana söyleyelim.” [CC 69a/18]

Türkāne ır ırlaġınça, anıŋ

Köydürdi mini yalay-bolası

“Türke has (Türk tarzında) şarkı söyleyince, yalay bolası beni yaktı.” [MSD 579]

ır içinde bu naġmeler laʻnet ḳıldı aŋa “şarkı içinde bu ezgiler ona lanet kıldı.”, ...ülüşlüg boldı ʻilmdin taḳı ırdın... “ilmden ve şarkıdan bahtlı oldu.” [KE 57b/2; 98b/6]

bu ne füsūn u bu ne efsānedür

bu ne ırdur u naġme-i mestānedür

“bu ne sihir ve bu ne efsanedir, bu ne şarkıdır ve mest edici nağmedir.” [HT 11b/112]

Ḳurʾān oḳıyu muḳriler oturur erdi, imdiden kirü fāsıḳlar ileyinde ır ırlayu muṭribler oturalar. [BEH 56a18, 100a9]

Ḳahr u luṭf u şādi vü ġam bir aŋa

Mūnis olmış aġlamaḳla ır aŋa

Kafır lütuf, neşe ve keder onun için aynıdır; ır denen çalgının çıkardığı sesler bile, ağlamak yönüyle, ona arkadaşlık etmiştir. [GAR 113/3]

Yā ilāhi bu ne ḳudretdür ki takdir eyledüŋ

Fikrümi efġāna düzdüŋ ẕikrümi ır eyledüŋ [MeN 380/1]

yır: şarkı, müzik; bk.ır. [EUTG s.624]; [EUTS s.294; P.P. 71,3]; [ÇBH s.73; 164,166, 169]; [SN 1648]

yırıy˜taŋlayu esirkäyü ıglayu tägrä tolı tururlar “şarkıyı beğenen, acıyan ve ağlayan (insanlar) etrafı doldurup duruyorlardı.” [İKPÖ s.236; LXXI.3]

ança yorıyu ırakdın koŋkyu üni yır üni èşidilti “öylece yürürken uzaktan saz ve şarkı sesleri işitildi.” [EUDÇ 226/14, 228/16, 231/19]

Ol yır yırladı. “o, bir ır, şarkı söyledi.” [DLT II, 14-9; II, 135-19; (III, 3-25); III, 3-26; III, 131-4; III, 143-4]

iy yırav sin hem işikni körgüz

yatuġan birle uluġ yırnı tüz

“ey hanende, sen hem kapıyı göster, hem de santur ile yüce şarkını söyle” [FK 689/167]

türk żuhūrıdur acunda bu kün

başla uluġ yır bile türkāne ün

“Bugün Türkün dünyada meydana çıktığı gündür, Türke yakışır ses ile büyük şarkıya başla.” [HT 12b/123]

ḥikāyet ulaşıp bir birige

ḳulaḳ salmay yıravçılar yırıge

“hikaye birbirine ulaşınca şarkıcılar şarkıyı dinlemeyecek.” [DEH (125); 605]

İmmā ḳocalar işi ṭāʿat ḳılup aġlamaḳ

Yine yigitler işi oyun külü yır durur. [BEH 33b8]

ırla- (irle-): şarkı söylemek bk. yırla- [EUTG s.571]; [EUTS s.87; TT.X.44]; [EUTS s.97; U.III:46,13]; [KTSV s. LIII 60,61]; [İM s.113]; [TA 44b/4 (H 46, K 139)]; [Kİ s.10]; [KaN 76b/8, 76b/15, 77a/2]; [BEH 56a18, 100a10, 123a19, 123a20]; [SN 1229; 1378; 1429; 1640]; [MT 1046]

Irladı aŋa, ırlayu bėrdi aŋa “ona şarkı söyledi, şarkı söyleyiverdi” [ME 107/1; 178/5; 193/3]

kökge sėni uzattılar ırlap tėŋrini ögdiler. “ seni göğe uzattılar şarkı söyleyerek tanrını övdüler.” [CC 6a/16; 6a/17; 6a/15 (72a/2); 61b/7-8]

Ni saḳınur sen anıŋ birle ırlamaḳ ḳatında, ol ırlamaḳ kim attarlar aŋar ḥāl tutdı tip “onun ile şarkı söylemeyi ne sanarsın, şarkı söylemeyi hal tuttu diye adlandırırlar.” [İM 451a/5]

ol kişinüŋ ırladuḳı birle fısıḳ idmek içün. “o kişinin şarkı söylediğiyle fısık etmek için.” [KFT 256a/37]

...ırladı, aḳru sözledi. “...şarkı söyledi, yavaş söyledi.” [KE 10a/7]

Türkāne ır ırlaġınça, anıŋ

Köydürdi mini yalay-bolası

“Türke has (Türk tarzında) şarkı söyleyince, yalay bolası beni yaktı.” [MSD 579]

Eger ʿavrat bir gişi kiriye dutsa ki ṣaġucılıḳ eyle diyü ya ırlayıcı ırlamaġ-ıçun bu ḳamusına hîç nesne vācıb olmaz. [KG 132b.9]

Aġaç eyle bezene kim müʾmin diler, yapraḳlar eyle ırlaya kim müʾmin diler ve sever. [BEH 56a18, 100a9]

Benū İsrā‘il anuŋ çevresinde durup raḳṣ iderler-idi, ve ırlarlar-ıdı; feraḥ olup eydürler-idi: ‘‘Sizüŋ ve Mūsā’nuŋ taŋrı’sı budur; Mūsā bunı bizüm ḳatumuzda unutdı, gendü ayruk yire isteyü gitdi’’ dirler-idi. [İKT 104b/2, 171b/4]

yėmiş u yapraḳ anda söylerler,

ırlayuban budaḳda oynarlar.

“yemiş ve yaprak orada söylerler, şarkı söyleyerek dalda oynarlar.” [SVTM (I/37); III/6]

yırla-: şarkı, söylemek; bk.ırla- [EUTG s.624]; [ÇBH s.73; yırlayu (36)]; [ETZ 27a-8]; [KaN 31b/5]; [ZT T32a/14d]; [SN 1293; 1611; 1640; 1648; 3446]

Er yırladı. “adam bir ır ırladı.” [DLT (III, 308-19); III, 3-26, III, 308-17]

barı boldu şeksiz maŋa belgülüg

köŋül bütti yırlar tilim ülgülüg

“Onun varlığına gönülden iman ettim; gönlüm inandı ve dilim şevkle onu zikreder.” [KB s.478-4779]

biri bülbül meŋiz ün yırla sayrar çiçek tėg biri çimgen üzre oynar. “biri bülbül gibi sesli şarkı söyleyerek öter, biri çiçek gibi çimen üzerinde oynar.” [HŞ 566]

Taḳı Ḳur‘an oḳumaḳ birle yırlamaġay “ve Kuran okurken şarkı söylemeyecek” [İM 192b/3]

yırlayı başladı “şarkı söyleyerek başladı” [GT 119/4]

Saki alıb kil kadeh-i hoş-güvar

Yırlay alıb tartay anı hace-vār

“ey saki, o tatlı kadehi al da gel, şarkı çağırarak efendi gibi onu içeyim.” [AL s.413]

neẓāyír-ḫān bile sürgüçi maḳāl, destyār bile yırlaġuçı ḳavvāl. “nazire okuyucu ile söz çıkarıcı, yardımcı ile geveze şarkı söyleyici” [MK 24a/6]

yoḳarı aşurup mini aġırlap

ayaġ ilige alıp tuttı yırlap

“beni yukarı çıkarıp ağırlamış, eline kadeh alıp şarkı söyleyip tutmuş.” [DEH (113); 388]

yıragu: çalgıcı; şarkıcı, çağırıcı [DLT III, 36-6]

ırlat-: şarkı söyletmek.

ün tüzüp ırlatırlar “ses düzenleyip şarkı söyletirler” [KEn 198r3]

Irlattı anı “ona şarkı söyletti.” [KE 142b/5]

ıravçı: şarkı söyleyen, şarkıcı. bk. yıravçı.

ıravçı tapġasen bir canġa rāḥat zührege bėrgey āvāz-ı ḥalāvet. “şarkıcı, bir canda rahat bulacaksın zühre yıldızına hoşluk sesi vereceksin.” [HŞ 399]

yırlayıcı: tağanni eden, hanende. bk. ırlayıcı. [İM s.157]

ırçı: şarkıcı, türkücü. [CC 45a/11]

ırlayıcı: şarkıcı. bk. yırlayıcı. [TA 25b/11 (H ırlayçı 46, K 139)]

Eger ʿavrat bir gişi kiriye dutsa ki ṣaġucılıḳ eyle diyü ya ırlayıcı ırlamaġ-ıçun bu ḳamusına hîç nesne vācıb olmaz. [KG 132b.9; 119b.12]

ırlaġuçı: şarkıcı. Ammā ırlaġucı kişi eger ol ırlaġucı kişinüŋ üstine kişiler cemüʿ olınsa... ”ama şarkı söyleyen kişi eğer o kişinin üstüne, yanına kişiler toplansa...” [KFT 256a/35]

yırav: koşukçu, hanende, āşık.

yatuġançı vü yırav tüzgeç ün
sin ḳadeḥ al u toḳuz ḳatla yükün
“çalan ve söyleyen ses düzünce sen kadeh al ve dokuz defa ibadet et.” [FK 168; 689/167]

yıravçı: şarkıcı, hanende bk. ıravçı.

nigeh-bān u ṣenā-ḫān u ʿadū-rān u irür ṭabbāḫ
ayaḳçı vü yıravçı vü irür suçı vü ḫunyā-ger
“gözcü, övücü, düşmanı dağıtan ve aşçıdır; saki, yırcı, sucu ve şarkıcıdır.” [MSD 243]

yıravçıġa diŋiz yaḫşı yasalsun
aġırlap ünini yoḳarı alsun
“şarkıcıya söyleyin iyi hazırlansın, sesini ağırlayıp yukarı alsın.” [DEH 125; (830)]

ırın düz-: dudak oynatmak, şarkı söylemek, konuşmak.

Şaṭranc u nerd ola vü güzeller ırın düze
Her ne ki itseler ne ḫaṭā kim sevāb ola [HDD 82/04]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff, ır kelimesine Soyon, Koybal, Ktsch’de rastlandığını ve yır, cır, ir şekillerinde şarkı anlamında yer aldığını söylemiştir. (Radloff, 1893: 1365)

Rasanen kelimenin ır ve yır biçimlerinin olduğunu göstermiş şarkı, çalgı, müzik anlamlarını vermiştir. (Rasanen, 1969: 201)

Clauson yır şekli için Uygurca ve Hakasçada y- protezinin ikincil olduğunu söylemiştir. Kuzey-doğu dillerinden Hakasça, Tuvaca’da ır; Kuzey merkezli

dillerden Kazakçada ır; Kuzey-batı dillerinden Kumuk ve Nogaycada yır; Güney-batı dillerinden Osmanlıcada ır; sadece Kuzey merkezli dillerden Kırgızca ve Kuzey-batı dillerinden Karakalpakçada yır şekillerini göstermiştir. Bazı modern dillerde ezgi, destan, halk masalı anlamlarıyla yer aldığını belirtmiştir. (Clauson, 1972: 192)

Sertkaya kelimenin şarkı, türkü anlamına geldiğini, y- ön sesini alarak yır şeklinde de görüldüğünü söylemiştir. Ir isim köküne +A- isimden fiil yapan ekin gelmesi ile "şarkı, türkü söylemek" anlamındaki ıra- fiilinin; bu fiile gelen –ġu partisip eki ile oluşturulan ırağu kelimesinin de "şarkı, türkü" anlamına geldiğini belirtmiştir. Besim Atalay'ın DLT'de geçen yırağu kelimesini "çalgıcı; çağırıcı, şarkıcı" şeklinde tercüme ettiğini fakat ırağu'nun metinlerde şarkı, türkü anlamına geldiğini ifade etmiştir. Irla- fiili de ır isim köküne gelen +lA- isimden fiil yapma eki ile oluştuğunu ve "şarkı-türkü söylemek" anlamına geldiğini eklemiştir. (Sertkaya, 1982: 57, 58)

Eyüboğlu ır'ın yansıma bir ses olduğunu söylemiştir. Birçok sözcüğün oluşmasında köken durumuna gelen yır/ır'ın anlam genişlemesine uğrayarak: ayrılık, türkü, kopma, uzaklaşma, üzülme, kırılma, salınma, vurma, sarsma, bağırma anlamlarını kazandığını ifade etmiştir. Yır/ır kökünden ırlamak/yırlamak eylemleri doğarken, anlamı ses değişikliğinin yarattığı seziliyor demiş, türkü, koşuk anlamını içeren ır/yır kökünden ırak/yırak (uzak), ırmak/yırmak (ırmak), ırgamak/yırgamak gibi ayrı anlamları içeren sözcüklerin doğduğunu söylemiştir. Türkçede ır sesini içeren, yansıma seslere şu örnekleri vermiştir: *cırlamak (c-ır-köküyle), hırlamak (h-ır köküyle), zırlamak (z-ır köküyle), mırlamak (m-ır köküyle), dırlanmak (d-ır köküyle)*. (Eyüboğlu, 1991: 332)

Tietze, ır için 'türkü, şarkı' anlamını vermiş ve bazı örnekler alıntılamıştır. (Tietze, 2009: 350)

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde Tunguzca'da **íru** şarkı ve ***ir-ke-**; Moğolca'da ***ira-ɣu**; Türkçe'de ***ir**; Japonca'da ***útà** ve Korece'de ***irp-** kelimelerinin varlığından bahsedilmiş, Ana Tunguzca'da ***ir-ke- "**1 şarkı söylemek, şiirleştirmek 2 ağlamak, inlemek" anlamları verilmiştir. Ana Moğolca'da ***ira-ɣu "**melodik ses, ahenk" Orta Moğolca'da *Jira'u* (MA); Moğolca yazı dilinde *irayu* (L 413); Korçin. *jarū*; Buryat *iragū* (< lit.); Ordos *iraGū*; Mongr. *joro* 'bruit, son, voix' (SM 494) kelimeleri gösterilmiştir. Ana Türkçe'de ***ir** "şarkı" kelimesi şu şekillerde görülmektedir: *Eski Türkçe ir (Eski Uygurca); Karahanlıca*

ır (MK); Türkçe ır (dial.); Türkmence ır (dial.); Orta Türkçe ır (Pav. C., AH); Tatar ır (dial.); Kırgızca ır;Hakasça ır; Oyrotça ır; Tuvaca ır; Yakutça ırıa; Dolganca ırıa. Kelimenin Türkçe'den Moğolca'ya geçmiş olabileceği vurgulanmıştır. (Starostin vd., 2003: 591)

Gülensoy, kelimenin Eski Türkçe (Uygurca) ve Orta Türkçe'de ır ~ yır 'şarkı, türkü, müzik' (DLT); Anadolu Türkçesi'nde *īr, yırla- ~ ırla- 'şarkı, türkü söylemek'; Çuvaşça'da yuri, yur 'şarkı'; Kazan-Tatar Türkçesi'nde yırav 'şarkıcı'; Yakutça'da ırıa; Kırgızca'da cır; Kazakça'da jır şeklinde kullanıldığını göstermiştir. Ayrıca Moğolca'da 'melodik ses, kulağa hoş gelen ses; uyum, ahenk; uyumlu, melodik' anlamıyla iraġu; Halha Moğolcası'nda yarū kelimelerinin olduğunu da belirtmiştir. (Gülensoy, 2018: 327, 328)

Wilkens, Uygurca'da yır, ır 'şarkı, melodi, müzik'; Kuman, Azeri, Karaim, yır; Soyonik, Koço, Koybal Türkçelerinde ır; Karaçay, Kazak, Kazan-tatar Türkçelerinde Cır; Balkar Türkçesinde Zır; Yakutçada ırga, ıllā 'şarkı söylemek'; Kuman ve Oyrot Türkçesinde Yır-ga 'eğlence, ziyafet' kelimelerinin bulunduğunu ifade etmiştir. (Wilkens, 2021: 289, 900)

3.21. Kak-

ḳaḳ-: vurmak; davul çalmak. [MT 2910]; [ŞD K.V/15]

Kökenbilimsel İnceleme

Rasanen, kak- fiilinin Teleüt, Altay, Lebet, Şor, Soyon, Koybal, Kara Kırgız, Kırgız, Küerik, Tarançi, Kazan, Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinde bulunduğunu ve,

1. *Vurmak, çalmak, dövmek, enstrüman çalmak. Komus kaktı 'kopuz çaldı' (Sagay Türkçesi)*
2. *Vurmak, çakmak*
3. *Vurmak, dövmek (dayak atmak)*
4. *Hayvan kesmek*
5. *Kurutmak*
6. *Aramak, araştırmak* anlamlarında kullanıldığını söylemiştir. (Radloff, 1893: 57, 58)

Gülensoy, kak- fiilinin itmek, vurmak anlamlarına geldiğini, DLT'de kak- şeklinde kullanıldığını ve Türkiye Türkçesi'nde de yer aldığını dile getirmiştir. (Gülensoy, 2018: 360)

Eyüboğlu, kak- için *"Kakmak: kak-mak (vurmak)tan kakmak (vurmak, birini kızarak dövmek). Kak kökünde itmek, sokmak, bir nesne ile delmek, kakmak bg. anlamlar saklıdır. Nitekim birini kakmak denince, bir nesneyle dürtmek, incitmek, tedirgin etmek, dövmek anlaşılır... Uygur Türkçesinde kagıl, kagal kamçı, kırbaç gibi vurma araçlarına denir."* şeklinde semantik bir açıklama yapmıştır. (Eyüboğlu, 1991: 362)

Clauson, kak- kelimesinin, vuruş, vurma, kapıyı çalmak anlamlarına geldiğini ve muhtemelen yansıma köklü bir kelime olduğunu belirmiştir. Karahanlı Türkçesi'ndeki "anı başda kakdı 'hafifçe kafasına vurdu'. (DLT II 293 kakar, kakmak)"; "yaşnat kılıç başı üze kakkıl yara 'kılıcını kafasına geçir, vur ve parçala'" örneklerinde kelimenin vurmak anlamında kullanıldığı görülmektedir. Çağatay Türkçesi'nde kak- 'bir şeyi diğerine vurmak'; Harezm Türkçesi'nde kak- '(kapıyı) çalmak'; Kıpçak Türkçesi'nde kak- '(kapı) çalmak' veya 'bir pazarlıkta el sıkışmak'; Osmanlı Türkçesi'nde kak- (kapı) çalmak anlamında, bazı metinlerde de kalk- şeklinde kullanıldığını söylemiştir. (Clauson, 1972: 609)

Rasanen kelimenin, Orta Türkçe, Çağatay, Osmanlı, Kara Kırgız Türkçelerinde kak- 'vurmak' şeklinde; Eski Türkçe ve Kazak Türkçesi'nde 'kurutmak' anlamında; Osmanlı Türkçesi'nde 'aramak, araştırmak' anlamında; Hakas Türkçesi'nde χaχ 'vurmak' anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. (Rasanen, 1969: 223)

3.22. Kakratgu

kakratgu: doğan davulu [İM s.146]

Kökenbilimsel İnceleme

Clauson kakrıtğu'ya sadece DLT'de rastlandığını ve kakrıt- fiilinden türemiş bir isim olduğunu söylemiş, 'nöbet davulu' anlamına geldiğini belirtmiştir. (DLT II 234 kakrıt-) kakrıt- için ise muhtemelen kak- ve *kakır-'ın ettirgen formudur demiştir. Onu da vurma, vuruş, (kapıyı) çalmak, tıklatmak anlamına gelen kak- köküne götürmüş, kökeninin yansıma sözcük olabileceğini belirtmiştir. (Clauson, 1972: 609, 613)

Drevnetyurkskiy Slovar'da kakratgu, kuşları ekinlerden uzaklaştırmak için bir çıngırak, davul olarak yer almaktadır. (Nadelyaev vd., 1969: 422)

Rasanen de kelimenin kökünü kak- "vurmak" kelimesine dayandırmış, Orta Türkçe'de kakrat- 'davulla korkutmak', İbnü Mühenna Lugatı'nda kakratgu 'doğan davulu' şeklinde yer aldığını söylemiştir. (Rasanen, 1969: 224)

Wilkens sadece kakrıt- kelimesi için (çan, rahiplerin işaret aleti) çalmak anlamını göstermiştir. (Wilkens, 2021: 320)

Sagay Türkçesi'nde de enstrüman çalmak anlamıyla görülen kak- kelimesi, Teleüt, Altay, Lebet, Şor, Soyon, Koybal, Kara Kırgız, Kırgız, Küerik, Tarançi, Kazan, Çağatay, Osmanlı Türkçesi'nde kullanılmıştır. (Radloff, 1893: 57, 58)

Clauson kak- kelimesinin, DLT'de "anı başda kakdı 'hafifçe kafasına vurdu'" ve "yaşnat kılıç başı üze kakkıl yara 'kılıcını kafasına geçir, vur ve parçala'" örneklerinde görüldüğünü belirtmiştir. (DLT II 293 kakar, kakmak). Çağatay Türkçesi'nde kak- 'bir şeyi diğerine vurmak'; Harezm Türkçesi'nde kak- '(kapıyı) çalmak'; Kıpçak Türkçesi'nde kak- '(kapı) çalmak' ve 'bir pazarlıkta el sıkışmak'; Osmanlı Türkçesi'nde kak- (kapı) çalmak; bazı metinlerde de kalk- şeklinde olduğunu ifade etmiştir. (Clauson, 1972: 609)

Bu durumda davul anlamına gelen kakratgu, "kak-(ı)r-at-gu" şeklinde kak- vurmak kökünden türemiştir denilebilir. Mantıku't-Tayr ve Şeyhi Divanı'nda da rastladığımız kak- kelimesi bu metinlerde davul çalmak anlamında kullanılmıştır. (bkz. MT 2910 ve ŞD K.V/15)

3.23. Kam

ḳam: kam, şaman, kahin. [RS 205c/30]

İdiŋ ni'mäti birlä ḳam azu tälwä. "Rabbinin nimeti sayesinde, sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli." [SAKT2 s. 386r,4=052/029]

Kam arwaş arwadı. "kam, şaman arpağ arpadı, afsunladı." [DLT (I, 283-19); III, 157-9; III, 443-7; I, 236-27)]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff, kam'ın şaman anlamına geldiğini ve Teleüt, Altay, Lebet, Şor, Sagay, Koybal, Katşinzen, Küerik, Soyon, Kuman, Uygur Türkçelerinde yer aldığını belirtmiştir. (Radloff, 1893: 476)

Drevnetyurkskiy Slovar'da kam, şaman (Şifacı, falcı, kahin, sihirbaz, büyücü) şeklinde yer almaktadır. (Nadelyaev vd., 1969 II/I: 413)

Rasanen, Orta Türkçe'de kām 'şaman'; Uygur ve Kuman Türkçesi'nde kam; Soyon ve Hakas Türkçesi'nde χam 'şaman'; Baraba Türkçesi'nde kam-aj 'kahin'; Çağatay ve Osmanlı Türkçesi'nde kam-la; Yakutça'da χamnā, χamnan 'hareket etmek' şeklinde kelimenin nasıl yer aldığını göstermiştir. (Rasanen, 1969: 228)

Clauson büyücü, kahin, sihirbaz gibi anlamları olduğunu söyler ve Doerfer'e (III 1409) göre Farsçadan alıntı bir kelime olduğunu ifade eder. Uygur Türkçesi Maniheist metinlerde kamla-; Budist metinlerde kam; Hakaniye lehçesinde kam; Çağatay Türkçesi'nde kam; Kuman Türkçesi'nde kam katun 'kadın büyücü'; Kıpçak Türkçesi'nde kam şeklinde yer aldığını belirtir. (Clauson, 1972: 625)

Wilkens kam'ı, büyücü, şaman, dinî mütehassıs olarak açıklamıştır. (Jens Wilkens, 2021: 324)

3.24. Kıl

ḳıl: saz teli. [SN 511; 511; 1293; 1432; 1473; 1546]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff kıl için 1. Uzun at kılı 2. At kılından yapılmış balalayka telleri, bir müzik aletinin telleri, keman telleri. 3. At kılından yapılmış kuş tuzağı. 4. At kılından yapılmış ip. 5. Kanat, kuyruk. Şeklinde beş farklı anlam vermiştir. Bu anlamlardan biri de müzik aletinin telleridir. (Radloff, 1893: 766)

Mertol Tulum'un 17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı eserinde kelimenin saç, tüy anlamlarının yanı sıra kiriş, sazların kirişi anlamı da verilmiştir. (Tulum, 2011: 1121)

Gülensoy kıl kelimesi için "insan ve hayvanların derisinden çıkan ipliksi uzantı; keçi tüyü anlamını vermiş, müzik aletinin telleri anlamını vermemiştir. (Gülensoy, 2018: 406) Zaten kelime bu temel anlamından ve hayvan kıllarının müzik aleti teli olarak kullanılmasından dolayı bu anlamı kazanmıştır.

3.25. Kırtık

ḳırtıḳ (ḳırṭıḳ, qurtaq, qartaq): boynuzdan yapılıp üflenerek çalınan boru. [ETZ 8a-1]; [Kİ s.70; 70-5]; [BM 12a/6]

Kökenbilimsel İnceleme

Rasanen kurtak kelimesinin Kitābü'l-İdrāk li-lisān al-Atrāk'ta, 'boynuzdan yapılma boru' anlamına geldiğini belirtmiş, A. Zajakowski'nin Memlük-Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde kyrtyk 'cor' şeklinde yer aldığını söylemiştir." (Rasanen, 1969: 304)

3.26. Kiriş

kiriş: sazlara tel yerine takılan sinir yahut bağırsak [İM s.173]
kirişçi: kiriş yapan yahut satan [İM s.158]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff sadece Altay Türkçesi'nde kiriş kelimesini göstermiştir. (Radloff, 1893: 744)

Drevnetyurkskiy Slovar'da kiriş için kiriş, yay anlamı verilmiş ve şu örnek gösterilmiştir: *"Kurug yıgaç egilmes/ kurmış kiriş tügülmes 'kuru ağaç eğilmez/ gergin kiriş, yay bağlanmaz'(MK I 198)."* (Nadelyaev vd., 1969: 309)

Rasanen, kelimeyi kiriş (<*kiril') şeklinde göstermiş; Orta Türkçe'de kiriş 'kiriş'; Kuman, Çağatay, Osmanlı, Oyrot Türkçelerinde kiriş, Osmanlı Türkçesi'nde 'hayvan bağırsağından yapılan tel dizisi' anlamında; Çağatay Türkçesi'nde 'ip'; Kazak Türkçesi'nde kərəš kiriş anlamında; Yakutça'da kiris, kyrys 'kiriş'; Çuvaşça'da χirlü 'yay şeklindeki ip' şeklinde yer aldığını; ger-ve gir- ile karşılaştırılabileceğini söylemiştir. (Rasanen, 1969: 272)

Clauson Çuvaşça Uygurca Maniheist metinlerde, Karahanlı, Kıpçak, Harezm, Çağatay Türkçesi ve Çuvaşça'da kelimenin görüldüğünü örnklerle göstermiş, kökeni hakkında bir açıklama yapmamıştır. (Clauson, 1972: 747)

Eyüboğlu, kirişin Eski Türkçe kermek-kirmek (uzatmak, germek, genişletmek, yaymak)ten kiri-ş/kiriş (kök anlamı bir yere sokulan, uzatılan, gerilen) kelimesinin oluştuğunu söylemiştir. Anlam genişlemesiyle çalgılarda bir aygıt olan kiriş, yay, yapılarda tabana konulan kalın direk, kiriş anlamlarını kazandığını

belirtmiştir. k/g, e/i seslerinde dönüşme olduğunu ifade etmiştir. (Eyüboğlu, 1991: 418)

Wilkens, madde başında kiriš kelimesi için ok kirişi, yay teli, tel, kiriş anlamlarını; kiriš oyunı için ise yaylı saz (için) müzik anlamlarını göstermiştir. (Wilkens, 2021: 383)

Kelime muhtemelen germek anlamındaki kir- kökünden –ş isim yapma ekiyle oluşmuştur.

3.26. Konkyu

ḳunġḳau (ḳunḳu, quŋqayu, quŋqau, koŋkyu, ḳoŋḳyu): çalgı, musiki aleti, harfe<Çin. ḳ'ōnghevu: [EUTS s.186; P.P. 70,3]; [EUTS s.187; TT.X.48]; [ÇBH s.59; 164]

bir quŋqayu tiläp kälürüŋ "bir kopuz isteyip getirin." [İKPÖ s.189; LXIX.7, LXX.3]

ança yorıyu ırakdın koŋkyu üni yır üni èşidilti "öylece yürürken uzaktan saz ve şarkı sesleri işitildi." [EUDÇ s.173; 226/14]

ḳunḫauçı (ḳunġḳauçı): musikişinas, ḳunḫauçı, harfe çalan. [EUTS s.186; Pfahl. 12,20]; [EUTS s.187]

Kökenbilimsel İnceleme

Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş 9. Cildin sonundaki sözlük kısmında kongragı ve kunkau kelimelerini ayrı değerlendirmiştir. Eski Uygur Türkçesinde karşımıza çıkan kungkau, Çince K'ung-hou'dan alınmış olup harp veya arp, bir musiki aleti olarak gösterilmiştir der. (Ögel, 2000: 461)

Rasanen de kuŋkiu şeklinde gösterdiği kelimenin arp anlamına geldiğini ve Çince k'ung-hou'dan alındığını söyler. (Rasanen, 1969: 301)

Sertkaya incelediği metinlerden yola çıkarak kelimenin ḳunḳu, ḳoŋḳiu, ḳuŋkayu, ḳuŋḳau, ḳuŋḳau şekillerinde transkripsiyonlandığını ve Çince k'ung-hou'nun Uygur Türkçesindeki çeşitli imlalarla yazılmış şekilleri olduğunu söyler. Müzik aletini telleri ses kutusuna dikine inen ve Güney Türk kavimleri arasında (Yeni Uygur, Doğu Türkistan, Özbek vs.) çang/çeng adı ile tanındığını ifade eder. (Sertkaya, 1982: 186)

Görüldüğü gibi kelime Çince k'ung-hou kelimesinden alıntı bir kelimedir.

3.27. Konragı

ḳongraġı (konğragu, ḳoŋraġu, koŋrov, ḳonġuraḳ, qumrawu): çan, zil, çıngırak. [EUTS s.181]; [CC 82b/24b]; [ZT T33a/1]; [Kİ s.75]

Ol konġragu çınğradı. "o çan çınladı." [DLT II, 358-7; III, 387-10; (III, 402-9)]

yoluŋdın azma her dem ey şāh-ı çīn yanıŋġa bağla bir ḳoŋraġu āhındın. "hiçbir zaman yolundan çıkma ey çin şahı yanına ahından bir çıngırak bağla." [HŞ 3498,3499]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff, kelimenin Türkçe'de kullanımlarını şu şekilde açıklamıştır:

"Konkuruw (Kar. T.): 'çan'
Koŋrā (Şor) 'çan'
Koŋra-: (Şor, Sagay, Koybal, Katşinzen) 'çan çalmak, şıngırdamak'
Koŋrau: (Kuman, Baraba, Kırgız) 1. Zil, çıngırak 2. (Kırgız) çan
Koŋraula-: (Baraba konrau+la) 'zilçalmak, şıngırdamak, çıngırdamak'
Koŋrauda-: (Kırgız) 'zil çalmak'.
Koŋraudat-: (Kırgız koŋrauda+t) 'zil çalmak'.
Koŋrak: (Doğu Türkçesi koŋra+k) 'hayvanın boynuna asılan çan, çıngırak'
Koŋraġu: (Doğu Türkçesi koŋra+ġu) 'çan'
Koŋran-: (Kuman koŋra+n) mırıldanmak.
Koŋrat-: (Şor, Sagay, Koybal, koŋra+t) 'zil çalmak'
Koŋracak: (Sagay) 'çan'
Koŋro-: (Altay, Teleüt) 'çan çalmak, şıngırdamak'
Koŋrot-: (Altay, Teleüt) 'zil çalmak'" (Radloff, 1893: 913)

Rasanen, kelimeyi koŋka, (Oyrot koŋo) 'çan' şeklinde göstermiş, Moğolca (Kalmukça Sözlük 186) qoŋqa, qoŋqu 'çan' ve koŋra 'çan çalmak' ile karşılaştırılabilir demiştir. Şor, Sagay, Kaça, Koybal Türkçeleri'nde koŋra 'zil, çan çalmak, seslenmek (geçişsiz)'; Oyrot koŋro; Kuman koŋara; Hakas xoŋra 'çalmak, şıngırdamak'; Orta Türkçe'de koŋra-k 'çan', koŋra-gu (eş anlamlı), 'kulağın arkasındaki çıkıntılı kemik'; Doğu Türkçesi'nde koŋragu, kuŋragu, koŋrak, kuŋrak 'çan'; Kuman, Baraba, Kazak Türkçeleri'nde koŋrau; Tara Türkçesi kuŋrau; Şor koŋrā; Kuman koŋara, koŋdra; Oyrot koŋrū 'şaman davulundaki zil'; Kazak kuŋraun'çan'; Hakas xoŋro, xogdro şeklinde tespit edildiğini ve yansıma bir sözcükten türemiş olabileceğini belirtmiştir. (Rasanen, 1969: 280)

Clauson kelimeyi koŋra:ğu: şeklinde yazmış ve koŋra- fiilinden türemiş bir enstrüman ismi olduğunu, ayrıca bazı fonetik farklılıklarla bazı modern dillerde zil anlamıyla yaşamakta olduğunu söylemiştir. Koŋra:k ile eş anlamlı olduğunu; Güney-doğu Türkçesi her iki kelimenin de hayatta kaldığı tek dil olabileceğini ifade etmiştir. 11.yy Hakani Lehçesinde koŋrağu 'ziller (özellikle hayvanların boynuna asılan zil anlamında)'; koŋrağu: 'kulağın arkasındaki çıkıntılı kemik' (DLT III 387) DLT II 358 (çıŋrat-); III 402 (çıŋra-). 14.yy Harezm Türkçesi'nde koŋrağu 'deve çanı' (Hüsrev ü Şirin 144); 14.yy Kuman Türkçesi'nde 'küçük çan' koŋrov (Codex Cumanicus, Grönbech); 14.yy Kıpçak Türkçesi'nde konraw (?koŋraw kastedilmiş olabilir) 'çan' ve çıŋrağu (Kitābu'l-İdrāk 75) olarak da kullanıldığını söylemiştir. (Clauson, 1972: 640)

Serkaya ḳoŋraġu kelimesinin Kuman-Kıpçak, Kazak-Kırgız gibi Kuzey şivelerinde –ra-ġu>-rov gelişmesi ile ḳoŋrov şeklini aldığını söylemiştir. Codex Cumanicus'ta kelime bu şekilde geçer. –ġu>-wu gelişmesi ve kelime kökündeki –ŋ->-m- geliişmesi ile Memlük Kıpçakçası'nda ḳumrawu şeklindedir. –ra-ġu>-rau diftongu ile Kuman, Baraba, Kırgız şivelerinde ḳoŋrau, Kazak şivesinde ise ḳıŋrau olarak görülmektedir. Şor şivesinde –ra-ġu>-ra gelişmesi ile ḳoŋra; Altay şivesinde –ra-ġu>-rū gelişmesi ile ḳoŋrū şeklindedir. Yani Türk dilinin Kuzey ve Kuzey-doğu şivelerinde –ġu ekli ḳoŋraġu şekli, ġüney ve ġüney-doğu grubu şivelerinde ise -ḳ ekli ḳoŋraḳ şekli kullanılmıştır. Kelimenin ḳoŋ ses taklidi isim kökünden +ra- eki ile isimden fiil yapıldığını, -ġu gelecek zaman partisip eki ile fiilden yapılmış isim şeklini aldığını söylemiştir. (Sertkaya, 1982: 95-97)

Erdal, koŋra-'nın sadece DLT'de, ergenlik çağında gelişen erkeklerin sesi olarak tanımlandığını, koŋra-gu'nun bir zil çeşidi olduğunu; öte yandan Codex Cumanicus'ta koŋranır men 'mırıldanıyorum' olarak çevrildiğini ifade etmiştir. (OTWF, 1991: 470)

Eren Eski Türkçe'de koŋrağu 'çan'; Kazak Türkçesi'nde koŋrau; Karakalpak Türkçesi'nde koŋırau; Şor Türkçesi'nde koŋrā şeklinde göstermiştir. (Eren, 1999: 78)

Gülensoy, kelimeyi kongurak olarak almış 'hayvanların boynuna takılan küçük çan, çıngırak' anlamını vermiştir. Kong yansıma kökten +ur-(a)k ekiyle oluştuğunu söylemiştir. Koŋ (yansıma kök)+gu(-ı)r-(yansıma addan fiil yapan ek) –ak (-a-o-av) şeklinde izah etmiştir. Eski Türkçe'de kongrağı 'çan', kongrul-

‘sallanmak, kanrılmak’; Anadolu ağızlarında kongurdak, konguldak, konkuldak, kongrak, kankuldak, kankavur şeklinde olduğunu belirtmiştir.

koŋrau ‘çan’ (Kazak)<Eski Türkçe, Orta Türkçe kongrağu ‘çıngırak’ (DLT) < kong+ra-

Koŋırau (Karakalpak)

Koŋrā (Şor)

Koŋdrau (Kuman)” (Gülensoy, 2018: 152)

~konğırak (Özbek)

Konğurak (Uygur)

Koŋğurō (Kırgız)

Koŋırav (Kazak)

Koŋğırav (Başkurt, Kazan-Tatar)

=caŋ (Türkmen) < yansıma” (Gülensoy, 2018: 434)

Wilkens, koŋragu kelimesine sözlüğünde yer vermiş, “çan, çıngırak” anlamında olduğunu söylemiştir. (Wilkens, 2021: 392)

Kelime ḳoŋ ses taklidi isim köküne +ra- isimden fiil yapma eki ve –ġu partisip eki ile yapılmış bir müzik aleti ismidir.

3.28. Kopuz

ḳobuz (qopuz, ḳubuz, ḳopuz) bir tür çalgı, kopuz. [EUTS s.179; TT. 71,1=ḫobuz]; [İM s.161]; [TA 26a/3 (H 87, K 163)]; [Kİ s. 71]; [İH s.21]; [MT 2003; 2673; 3192; 4428]; [SN 503; 510; 513; 1176; 1176; 1177; 1201; 1220; 1259; 1275; 1292; 1293; 1293; 1297; 1360; 1365; 1427; 1430; 1431; 1432; 1467; 1473; 1501; 1510; 1539; 1546; 1547; 1610; 1621; 1638; 1797; 1799; 1807; 1820; 1828]; [TAR 156]

tegin qopuzqa ärtiŋü uz erti “prens kopuzda son derece ustaydı.” [İKPÖ s.187; LXX.1]

elgi qopuz ıtızu elgi qopuz ıtızu agzı yırlayu olurdı “eli kopuz çalıp, ağzı şarkı söyleyip oturuyordu.” [İKPÖ s.187; LXX.1]

kubuz, uda benzer bir çalgı [DLT I, 19-14; (I, 365-21); II, 235-15; III, 173-2, III, 283-15]

yana sordı kim: çeng, tanbūr, ḳopuz çalmaḳ belgürdi mü? “tekrar sordu ki: çeng, tanbur, kopuz çalmak gerçekleşti mi?” [KEn 177r7]

Taḳı işitmek ḳopuzlarnı ḥarām turur. “Ve kopuzlarını dinlemek haramdır.” [İM (448a/3); 450b/1]

ortada keldi ḳobuz-ı bí-ḳarār
didi miniŋ tig ḳanı bir pír-i kār
“kararsız kopuz ortaya atılarak dedi ki benim gibi bir iş ustası nerede?” [TSA 324b/5,(6); 325a/3]
anda kim rebāb başın yerge ḳoyup niyāz körgüzgey ve ḳopuz ḳulaḳ tutup ‘ıyṣġa tergìb āhengin tüzgey. “o zaman rebab başını yere koyup niyaz edecek ve kopuz kulak verip yaşama arzulandıracak nağmeler düzecek.” [MK 22a/10]
hecrdin öldi Nevāyī sākiyā tut cām-ı mey
iy muġannī sin nevā āhengide kopsa ḳopuz
“Nevâyi ayrılıktan öldü ey saki sen içki kadehi tut, ey şarkıcı sen de neva makamında kopuz çal” [FK 215/9]
işitkil aytayın köŋlüm niyāzın
ḳopuz ḳopsap tüzüp ‘uṣṣāḳ sāzın
“dinle, kopuz çalıp uşak makamında saz çalıp gönlümün isteğini söyleyeyim.” [AMT 121; (192)]
ve ḳobuznı ‘asrıda kişi ança çala “ve kopuzu zamanda kişi öyle çalsın” [MN 85A/13]
...istesең her laḥża bí-ḥāl iylemek tüzgil ḳopuz “...her an halsiz eylemek istersen kopuz çal” [BV 219/9]
Şibānī mest olur ferrūh ḳopuz çal
açılsun köŋlide türlüg çiçekler
“Şibani sarhoş olur neşeli kopuz çal, gönülde türlü çiçekler açılsın.” [ŞHD (57a-7); 87b-9; 164b-l3]
ḳopuz şud be-ma‘nī çeng der-yāb
çeçen hest dānā-yi ḥāżır-cevāb [NK 227]
Ḳopuzuŋ kulaġın burmış meger muṭrib ġazel söyler
İşiden āferin ėder dükeli ‘avrat u erden [MeN 95/21]
iy kopuz ile çeşte aslun nedür ne işde
sana suāl soraram eydivir bana uşda
“ey kopuz ile çeşte aslın nedir? Sana soru sorarım işte bana söyleyiver.” [YED 62/8; (143/1); 143/13]
Mere ozan ḳopuzuŋ maŋa virgil atumı saŋa vireyim, şaḳla gelem bahasın getürem alam didi. [DK 5/7, 31/12, 32/1, 95/3, (100/13), 101/3, 101/4, 112/11, 113/2, 113/8, 114/5, 181/4, 183/11, 188/4, 267/1, 268/1, 268/2, 268/3, 276/12, 290/13]

kupsal- (kupzal-): kubuz çalınmak.

س harfiyle kubsaldı da lugattir. [DLT II, 235-17]

Kubuz kubzaldı kubuz çalındı. [DLT II, 235-17; (II, 235-15); II, 235-16]

kupza- (ḳopsa-): kubuz çalmak

"ut çaldı" demek olan "kubzadı" . ol kubuz kupzadı. "o, kubuz, ut çaldı." [DLT III, 283-17; I, 19-13; III, 283-15; III, (283-17)]

yā sıġır semʿige ʿūd ḳopsamaḳ yā közsüzler yüzige közgü tutmaḳ... "ya sığır kulağına ud çalmak ya körlerin yüzüne ayna tutmak..." [ÇG 79/10]

kil iy sāḳí kitür cām-ı leb-ā-leb

ḳopuz ḳopsaḳ içeli külüp oynap

"ey saki gel de dolu kadeh getir, kopuz çalıp gülüp oynayıp içelim" [AMT (121); 192]

ger oḳur ḫānende meclisde Atāyī şiʿrini

zühre çeng ḳopsar ḳılur şems ü ḳamer ẕevḳ ü cürāḥ

"şarkıcı mecliste ātayinin şiirini söyler, zühre çeng çalar güneş ve ay zevk ve yara yapar." [ŞAD 30/7]

barça birge kopsap turur "hepsi birlikte ilahi söylerler" [CC 71a/9]

kupzaş-: kubuz çalmakta yarış etmek

Kızlar kubzaşdı. "kızlar, cariyeler kubuz çalmakta yarıştılar." [DLT (II, 220-13); II, 220-11]

kupzat-: kubuz çaldırmak.

Ol anı kupzattı. "o, ona kupuz çaldırdı." [DLT (II, 335-22); II, 335-20]

ḳopuzçı (kobuzçu, ḳobuzçı, ḳubuzçu): kopuzcu. [İM s.155]; [TA 26a/3 (H 87, K 163)]; [İH s.21]; [CC 45a/12]; [RS 205c/29]

şarāb-ı arġuvānı nūş ḳıldı taŋ atġınça ḳopuzçı çeng çaldı. "Erguvan rengi şarabı içti, şafak sökünce kopuzcu çeng çaldı." [HŞ 339, 3823, 4013, 1626]

çalıp muṭrib ḳopuzçı çeng u çaġāne yėmek içmekke ol bahane boldı. "çalgıcı, kopuzcu çeng ve çagane çalıp yemek ve içmeye o bahane oldu." [HŞ 1608]

ḳopuzçı başına salıŋ hevānı

ki tutsun boz turġay tig nevānı

"kopuzcu başına hevesi salın ki boz çayır kuşu gibi ses çıkarsın." [YED 114; (829)]

kabur: kemançe [İM s.161]

kopsagan: ilahi (mezmur).

tolsun daud kopsaganı agaç bolġay dėp sebebi. “Davud ilahileri dolsun ağaç olacak diye” [CC 74a/6]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff, komıs şeklinde madde başı olarak verdiği kelimenin, Altay, Teleüt, Şor, Sagay, Koybal, Baraba Türkçelerinde görüldüğünü ve kobus, kobuz’un karşılığı olduğunu söyler. Anlamları için ise aşağıdaki açıklamaları yapar:

“1.Bir müzik aleti; müzik. Yahudi arpı; (Altay) uzun arp- yatay duruşlu yaylı bir çalgı; keman (Altay). (Teleüt) mızıka; iki telli bir gitar türü; (Altay) balalayka çalmak (Teleüt) O bir müzik aleti çalmıştı. Bir müzik aleti eşliğinde şarkı söylemişti.

2.(Baraba) Yahudi arpı. Yahudi arpını çalmak.

Kobus: (Şor) balalayka. (s. 661)

Kobus: (Uygurca) müzikal yaylı çalgı. (s. 662)

Kobuz: (Kırgız, Kara-kırgız, Tarançi, OT., Karayim, Kırım.) (s. 662)

1. *(OT.) Yaylı bir müzik enstrümanı.*
2. *(Karayim) keman*
3. *(Kırgız, Kara-kırgız) Kırgız kemanı.*
4. *(Tarançi) Uğultu.*

Kopuz: (Osmanlı, OT.)

1. telli bir müzik aleti.

2. karpuz. (s. 654)” (Radloff, 1893: 670)

Rasanen kelimeyi şu şekilde açıklamıştır: “Uygurca, Orta Türkçe kobuz ‘ut’ Doğu Türkçesi veya Yeni Uygurca, Osmanlı türkçesi’nde kopuz ‘telli bir müzik aleti’, Doğu Türkçesi veya Yeni Uygurca, Tarançi, Kırım., Karaim, Kazak, Karakırgız Türkçelerinde kobuz, Balkar Türkçesi’nde kobuz ‘keman’; Karaçay Türkçesi’nde kobuz ‘mızıka’; Şor Türkçesi’nde kobus ‘balalayka’; Karakırgız Türkçesi’nde komus; Kumuk Türkçesi’nde komuz ‘akordeon’; Baraba, Oyrot Türkçesi’nde komus ‘müzik aleti, müzik’; Hakas Türkçesi’nde ḫomus, Soyon Türkçesi’nde ḫomus; Kazak Türkçesi’nde kubuz, koboz ‘keman’ (> çer. TLÇ 40 kobez ‘ağız tamburası’, komez ‘balalayka’; Çuvaşça kobes, kubes ‘keman, viyolin’; Ostyakça (TLO 121) ḫomus; Macarca koboz; Samoyetçe (Joki 191-2) kōmus; Rusça kobza; Orta Türkçe kobz-a ‘ud çalmak’, Kuman ve Çağatay Türkçesi kops-a ‘şarkı söylemek’ ~Moğolca (KWb. 201) qugur, quur ‘telli enstrüman’ < (Poppe 18) *kopur (>? Ung. Hur ‘tel’)” (Rasanen, 1969: 281)

Drevnetyurkskiy Slovar'da kobuz "komuz, müzikal yaylı çalgı" (MK I 365), buçı qobuz "telli müzik aleti" olarak geçer. Kelimenin fiil şekilleri de aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

"Kobza-: komuz çalmak: ol qobuz qobzadı. 'o kopuz çaldı.' (MK III 283)

Kobzal-: qobuz qobzaldı. 'kopuz çalındı.' (MK II 235)

Kobzaş-: qızlar qobzaşdı. 'kızlar kopuz çaldılar.' (MK II 220)

Kobzat-: ol anı qobzattı. 'ona kopuz çaldırdı.' (MK II 335)" (Nadelyaev vd., 1969: 451)

Clauson, kopuzu gitar türünden telli bir çalgı olduğunu fakat çok çeşitli enstrüman türleri için kullanıldığını söylemiş, Moğolca'da kuur, kuġur şeklinde olduğunu göstermiştir. Kelimenin kökeni hakkında bir açıklama yapmamıştır. (Clauson, 1972: 588, 589)

Sertkaya çalışmasında kelimenin kökenine dair birçok farklı görüşe yer vermiştir. Ahmet Caferoğlu ve İbrahim Kafesoğlu'nun kopuzu, Çin kaynaklarında geçen hyu-pu kelimesinin Çince'deki imlası olarak kabul ettiklerini söyler. Türkçe –z, Moğolca –r ses kanununa göre kelimenin Eski Moğolca'da ḳuġur, kuhūr; Yeni Moğolca ve halk dilinde ḳūr, ḳuur şeklinde yer aldığını ifade eder. Gerhard Doerfer'in kelimenin incelemesini *qopur>ḳopuz; Öntürkçe *qopur>Moğolca ḳuhur şeklinde yaptığını aktarmıştır. Talat Tekin'in z~r değişmesinden dolayı kopur- fiilinden getirdiğini söyleyerek destekleyen örnekler (kör-/gör-'den köz/göz; kudur->kuduz; semir->semiz) vermiştir. (Sertkaya, 1982: 199)

Gülensoy 'ozanların çaldığı telli Türk sazı' olarak açıkladığı kopuzun DLT'de kubuz şeklinde olduğunu belirtmiş; Uygurca, Orta Türkçe'de kobuz; Şor Türkçesi'nde kobus; Kazan-Tatar Türkçesi'nde kubız ve kӨbӨz; Çuvaşça'da koßes ve kußes; Kırgız Türkçesi'nde komus; Kumuk Türkçesi'nde komuz; Baraba ve Oyrot Türkçesi'nde komıs; Hakas Türkçesi'nde homıs; Soyon Türkçesi'nde homus ve Moğolca'da (KWb. 201) kuġur, kuur <(Poppe, 110) *kopur şeklinde göstermiştir. Kökeni ile ilgili ise *kop- '(sesle ilgili olarak) patlamak, yankı vermek' + -z şeklinde açıklama yapmıştır. (Gülensoy, 2018: 436)

Wilkens, kopuzun Moğolca karşılığı olan quγur kelimesine göndermiş, "telli Orta Asya çalgısı" şeklinde tanımlamış, "kopuzlı kıšaklı: kopuz ve keman." örneğini vermiştir. (Wilkens, 2021: 393)

3.29. Koş-

koş-: koymak, katmak; türkü düzmek.

Ol yır koşdı. "o, koşma, türkü düzdü." [DLT (II, 14-11); II, 14-5; II, 14-9; II, 14-11]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff, koş- için *"1. Birleştirmek, bir araya getirmek. 2. (Uygur, Çağatay) şiir oluşturmak. Bağlı konuşmada kelimeleri yapay olarak birleştirmek. Ölü bir kişinin yasını söylemek veya şarkı söylemek. Kitebni koşuban tügel kılgalı (KB 7, 8) 'Bu kitabı yazmak ve bitirmek için' 3. Arabayı koşmak, hazırlamak. 4. Emretmek 5. Koşmak 6. Bir yere gitmek."* açıklamasını yapmıştır. (Radloff, 1893: 637-638)

Drevnetyurkskiy Slovar'da koş-: 1. Birleştirmek, katılmak, eklemek. 2. Birleştirmek, düzmek (şiir, şarkı) şeklinde tanımlanmıştır. (Nadelyaev vd., 1969: 460)

Clauson, koş- fiilini bağlamak, (iki şeyi) birleştirmek şeklinde tanımlamıştır. "bir araya getirmek, bestelemek (bir şiir), dizginlemek, koşum takmak (hayvanlar için)" gibi anlamlara geldiğini de belirtmiştir. (Clauson, 1972: 670-671)

Eyüboğlu koş kökünün bütün Türk ağızlarında olduğunu ve "düzenleme, düzen, bağlama, yanyana getirme, belli bir ilkeye-kurala uydurma; kurala bağlama; yönlendirme; ölçüye vurma; denge sağlama; dizi oluşturma; atı arabaya, öküzü sabana bağlayıp çalıştırma; öküzle tarla sürme; hızlı yürüme, seğirtme; bir işe başlama, uğraş edinme, kışkırtma, özendirme gibi anlamlara geldiğini ifade eder. (Eyüboğlu, 1991: 431)

Gülensoy, 'birleştirmek, yanyana getirmek' kōş- şeklinde yazdığı kelimenin DLT'de koşlan-, koşlun-, koşulgan, koşul- şeklinde yer aldığını belirtmiştir. (Gülensoy, 2018: 439)

Wilkens, koš- bağlamak, katmak, eklemek, birleştirmek; koşum vurmak, (atları arabaya) koşmak anlamlarının yanısıra şiir yazmak anlamını da vurgulamıştır. (Wilkens, 2021: 396)

3.30. Koşuk

ḳoşuḳ(ġ): şiir, kaside, raks havası. [ZT T35a/3]

Terken katun kutınğa tegür mendin koşuğ

Aygıl sizinğ tapuğçı ötnür yenği tapuğ “Sultan hatunun huzuruna benden koşma sun, sizin hizmetçi yeni hizmetler umuyor, de.” [DLT (I,376-7)]

şeh anda ṭanbūre çalıp Nevāyí dise ḳoşuḳ “o zaman padişah tanbure çalıp Nevâyi şiir okusa” [BV 321/9]

ḳoşuḳ: orguştek usulünde söylenen türkü [AL s.333]

ḳoşuḳ: Orguştek usulünde ırlanan türkü. [NSÇT 965]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff kelimeyi koş+k şeklinde açıklamış, “1.Birleşik, bir arada. 2. (Çağatay) Şarkı, oyun müziği” anlamlarını vermiş ve Çağatay Türkçesi’nde orguştek adı verilen bir türün adı olduğunu söylemiştir. (Radloff, 1893: 640-641)

Rasanen, kelimenin Orta Türkçe ve Çağatay Türkçesi’nde koşug ‘şiir’; Kuman, Tarançi Türkçelerinde koşak ‘tarihî bir şarkı’; Karakırgız Türkçesi’nde koşok ‘şiir’; Çağatay, Osmanlı Türkçelerinde koşuk ‘oyun havası’; Oyrot Türkçesi’nde kožoŋ; Soyon Türkçesi’nde kodjun, kodjun, akut χosōn ‘uygun ifade, aliterasyon’; Kuman lehçesinde koşuçu ‘şarkıcı, yazar’ şeklinde kullanıldığını aktarmıştır. Koş- ‘birleştirmek’ kökünden geldiğini belirtmiştir. (Rasanen, 1969: 284)

Drevnetyurkskiy Slovar’da koşug: “şiir” (MK I 376) ve koşug tüzet- “şiir yazmak” şeklinde açıklanmış, *“bu türkçe koşuglar tüzettim saŋa ‘bu türkçe şiirleri senin için yazdım’ (QBK 7/15)”* örneği verilmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 460)

Clauson koşuk için şiir anlamına geldiğini; Kuzey-batı grubundan Karakalpak Türkçesindeki koşak; DLT2de koşuğ ‘şiir, ölçü, gazel’ (DLT I 376). Çağatay Türkçesi’nde koşuk ‘orguştek usulunde söylenen şarkı’ (Vel. 342) ve ‘bir tür kompozisyon’ (Senglah 288v5) anlamında olduğunu belirtmiştir. Kelimenin de geçişsiz fiilden türeyen bir isim olduğunu belirtmiştir. (Clauson, 1972: 671)

Erdal kelimeyi koş-ug: ‘nazım, şiir’ koş- ‘bağlamak, birleştirmek’ fiilinden yapılmış bir isim olarak değerlendirmiştir. (Erdal, 1991: 194)

Eyüboğlu koşuğ (koş-mak)tan koşug/koşuk (türkü, şiir) açıklamasını yapmış, Kaşgarlı sözlüğünde koş kökünün birlik, düzenleme, devinme gibi anlamlar içerdiği, bundan türkü (şiir) karşılığı koşuğ (koşuk) sözcüğünün türediğini bildirildiğini söylemiştir. (Eyüboğlu, 1991: 431)

Gülensoy, koşuk için “nazım, manzume; koşma, şiir, türkü” anlamlarını vermiş, Eski Türkçe ve Orta Türkçe’de koşuġ ‘şiir, kaside’ (DLT) şeklinde

olduğunu söylemiştir. Rasanen'in *koş 'birleştirmek' +(u)k tahlilini göstermiştir. Türkiye Türkçesi ve Anadolu Ağızlarında koşuk; çağatay Türkçesi'nde koşug Kuman, Tarançi Türkçelerinde koşak; Özbek Türkçesi'nde koşık; Oyrot Türkçesi'nde kocoŋ; Soyon Türkçesi'nde kodyun; Yakutça'da hosōn şeklinde yer aldığını belirtmiştir. Kelimenin tahlilini "KOŞ (>c,s,dy)+U(>ō,a,ı)K(>g,ŋ,n)" şeklinde yapmıştır. (Gülensoy, 2018: 545)

Wilkens de koşug için "koşuk, şiir, mısralar; bağ, bağlantı." anlamlarını vermiştir. (Wilkens, 2021: 397)

3.31. Köbürge

Köbürge (kövrüg, köwrüg, kövrüg, küβrüy̑, küvrüg, küwrüg, kömrük, körü, köri, köwrüw, kevürge) davul. [EUTG s.585, 587] [EUTS (TT.III.10,56) s.118]; [ÇBH s.60]; [DLT I, 479-7]; [İM s.146]; [BM 12a/6]; [DM 11b/4 (Z/2 köri, kövri 90)]; [RS 205a/9]

k.+si BK B4 köb(ü)rg(e)si (e)t(e)rçe (a)nç[a]

"davulu gümbürder gibi, öylece" [OY s.70; OA s.62]

…yay bolsar, üze t[e-nri] köbürgesi terçe ad…

"…[Her] ilkbahar oldukça yukarıki gök davulu…"

y(a)y bols(a)r : üzä : t[(ä)ŋri] köb(ü)rg(ä)si : (ä)t(ä)rçä (a)nç[a] t(a)gda :sıgun : (ä)ts(ä)r : [(a)nça] s(a)k(ı)nur m(ä)n. [ETY s.813; II Ş 4 (I,72)]

"yaz olsa üstte gök davulu gürler

gibi, öylece ve dağda yabani geyik gürlese öylece mateme gark oluyorum" [SVİ s.334; BK B 3-4-5-6]

uluy̑ kübrüg toqıtıp "büyük davulu çaldırıp" [İKPÖ XXXI.8.]

munçulayu kübrüg toqıtıp yarlıg yarlıgqap "böyle davul çalınıp buyruk tekrarlanıyordu" [İKPÖ XXXIII.1.]

miŋ artok küvrügler üninte üstünrek yavlak ün turtı "binlerce davulun sesinden daha korkutucu sesti." [EUDÇ s.177; 301/12 [=1]]

vezirlıḳ aŋar birdi tamġa ayaġ

tuġı kövrügi birle birdi ḳuyaġ

"Ona vezirlik, unvan ve mührü ile tuğ, davul ve zırh verdi." [KB s.121-1036]

kömrük urur erdiler "davul vururlardı" [KEn (234r11),12]

çalındı burġu körüler uruldı 'ālamlar hem havālarḳa kötrüldi. "boru çalındı körüler vuruldu alemler havalara çıkarıldı" [HŞ 3193]

kevürge dehr ara salıb gırivi
niçük kim mest bolgay nerre divi
“büyük davullar yeryüzünde o kadar gürültü yaptı ki erkek develer bile sarhoş oldular.” [AL s.340]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar’da küvrüg olarak yer alan kelime baraban “davul” olarak anlamlandırılmış; Divanü Lügati’t-Türk, Altun Yaruk, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi ve Kutadgu Bilig’den örnekler verilmiştir (Nadelyaev vd., 1969: 331).

Rasanen, köbrüg madde başında kelimenin davul anlamına geldiğini ve Memlük Kıpçakçasında kövrüv; Orta Türkçede küvrük; İbn-i Mühennā Lugatında köfrük, küvrük, Turkische Turfantexte’de kövrüg, köprüg olarak yer aldığını belirtmiştir. (Rasanen, 1969: 285)

Clauson küvrüg şeklinde madde başı olarak aldığı kelimenin, erken bir dönemde Moğolca ke’ürge/kö’ürge *(Haenisch 100-5)*/ körge *(Studies, p. 239)*’den alınmış olabileceğini, sonra keŋgerge *(Kow. 2447; Haltod 181)* şeklini aldığını söylemiştir. Önceki şeklinin Çağatay Türkçesi’nde yeniden ödünç alındığını, daha sonra Kuzey-Doğu Grubundan Tuvacada tümrüg karşılığı olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Eski Türkçe’de küvrügsi olarak okunan kelimenin yanlış okunmuş olabileceğini belirtmiş ve Eski Uygur Türkçesi’nden “küvrüg üni teg yaŋkulug “davul sesi gibi çınlıyor” örneğine yer vermiştir. Orta Türkçe’de küvrüg; Harezm Türkçesi’nde küwrü; Kıpçak Türkçesi’nde kewrü; Çağatay Türkçesi’nde kewürge; Osmanlı Türkçesi’nde kevrüg; şeklinde yer aldığını ifade etmiştir. (Clauson, 1972: 690-691)

Sertkaya kelimenin abidelerde köbr(ü)g~kübr(ü)g şeklinde; Eski Uygur metinlerinde kübrüg~küvrüg şeklinde; Karahanlı Türkçesi metinlerinde küwrüg, köwrüg şeklinde; arap harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde –g>-v Kuzey Türkçesi’ndeki değişimden dolayı küvrüv şeklinde; Arap harfli Çağatay Türkçesi metinlerinde Moğolca’dan kevürge şeklinde ödünç kelime olarak; Osmanlı Türkçesi’nde yine Moğolca’dan doğruca Osmanlı Türkçesi’ne geçen gehürge ya da düzeltilmesi gereken şekli köhürge olarak kullanıldığını açıklamıştır.

Lessing’in Moğolca-Türkçe Sözlüğünde kenggerge(n) “davul” kelimesi madde başı olarak yer almaktadır. (Lessing, 2003: 723)

Kelime, Starostin'in Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde "*kubirgV (~k-) Moğolcada *keyürge/*köyürge; Türkçede kübrüg; ana Moğolcada *keyürge/*köyürge; orta Moğolcada ke'urge, ko'urge (SH), korge (HY 19); yazılı Moğolcada kögerge, kögürge (L 480); Moğolcadan Çağatay Türkçesine kewürge olarak geçmiştir" şeklinde açıklanmıştır.* (Starostin vd., 2013: 730)

Ana Türkçede kübrüg, Eski Türkçe'de (Eski Uygurcada) kübrüg; Karahanlı Türkçesi'nde küvrüg (DLT); Osmanlı Türkçesi'nde kewrüg; Orta Türkçe, Harezm Türkçesi'nde küwrü (Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i); küvrüg (İbn-i Mühenna Lugatı) olduğu söylenmiş; Türkçe-Moğolca isoglos bir kelime olduğu, muhtemelen Türkçe'ye Moğolca'dan geçmiş olabileceği söylenmiştir. (Starostin vd., 2013: 730)

Jens Wilkensen Handwörterbuch des Altuigurischen adlı eserinde küvrüg kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

"küvrüg Trommel, Pauke || davul, kös; (Tantrizm'de) bir Vajra tanrı kızının adı (s./bk. Mo. kögerge)
küvrüg tigisi Trommel-Ton || davul sesi
küvrüg üni Trommel-Ton || davul sesi
küvrügüg yaŋkurtı tokı- die Trommel widerhallend schlagen || davulu yankılandırarak çalmak
küvrük ünlüg (br) mit dem Klang einer Trommel || davul sesli." (Wilkens, 2021: 447)

Moğolca ke'ürge/kö'ürge kelimesinden alıntı bir kelime olduğu söylenebilir.

3.32. Kök/Kökte-

kök: saz çalmak; ahenk, vezin
zühre uşatıb def ile çenkini
nevha köki de tüzüp ahenkini. Nevha vezninde ahenkin düzüb demektir.
"Zühre, def ile çengiyi oynatarak inleme ahenkini çaldı." [AL s.360]

kökle- (kökte-): saz çalmak.
Türk sürudun tüzük birle tüz
Yahşı ayalgu bile köngle kopuz
"Türk türküsünü kendi düzeni ile düzelt. İyi nağme ile kopuz çal." [AL s.360]
sakiya, mey tola bir, arbede ister könglüm
ey kalender çala başla ögür ve kökte kopuz.

“Saki! İçki dolu kadeh ver, gönlüm kavga istiyor, ey kalender çalmaya başla, yüksek sesle şiir oku ve kopuzu çal.” [AL s.360]

Kökenbilimsel İnceleme

Clauson, kügle- fiilinin küg isminden türemiş, şarkı söylemek anlamında olduğunu söylemiştir. Kırgız Türkçesi’nde külö-/küylö- ‘(bir müzik aletini) akort etmek’; Güney-Batı dil grubundan Osmanlı Türkçesi’nde kökle- (aynı anlamda) kullanıldığını ifade etmiş; DLT’de “er kügledi ‘adam şarkı söyledi ve şarkı söylerken melodiyi çıkardı’” örneğini göstermiş; Çağatay Türkçesi’nde de kükle- fiilinin ‘saz çalmak, akort etmek’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. (Clauson, 1972: 711)

Radloff kökle- fiilinin Çağatay Türkçesi’nde akort etmek, melodi çalmak olarak kullanıldığını belirtmiş (Radloff, 1893: 1227); Lessing kögle- fiilinin anlamını Moğolca’da müzik çalmak, nağme çıkarmak olarak göstermiştir. (Lessing, 2003: 763)

3.33. Küde-

küde-: bağırmak, şarkı söylemek. [EUTG s.586]

yekler oyunın oynayu küdeyü yırlayu ayaların “o şeytanlar oyunlar oynayarak, dans ederek yumruklarını sıktılar.” [EUDÇ s.176; 44/36]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar’da küde- fiili *“küdeyü yırlayu ayaların yapınıp ‘dans edip şarkı söyleyerek elleriyle alkışlayarak’ (Uigurica IV A36)”* örneğiyle gösterilmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 324)

Rasanen, küde- fiilinin ‘bağırmak, çağırmak, gürültü etmek’ anlamında olduğunu; Şor, Sagay Koço, Koybal Türkçesi’nde küzre ‘gürlemek’; Oyrot Türkçesi’nde küzürt ‘gürleme’; Hakasça’da kügürt, küzüre, kügdüre, kügre ‘gürlemek’; Oyrot, Kazak Türkçelerindeki kükürt ‘gürleme, gök gürültüsü’ kelimesinin karşılığı olduğunu ve yansıma sözcük olduğunu ifade etmiştir. (Rasanen, 1969: 306)

Clauson, Uygurcada 8.yy Budist metinlerde küḍe- şeklinde kullanıldığını fakat U IV 8, 36’da böḍu:- olarak hatalı okunduğunu belirtmiş, *“oyun oynayu*

böḏiyu yırlayu ayaların yapınıp 'oyun oynayarak, dans ederek, şarkı söyleyerek, elleriyle alkışlayarak'" örneğini vermiştir. (Clauson, 1972: 7002)

3.34. Küg

küg (kög, kü, küy) ses, melodi, müzik. [EUTG s.587]; [EUTS s.114; Alt.Gr.317=küg]; [UÜH s.103]

gürültü, ses: [EUTS s.120; USp.55,8]

türkü, şarkı: [EUTS s.120; Man.II7,2]

Er köğlendi. "adam sesini alçalta yükselte şarkı çağırdı." [DLT III, 131-3; III, 131-5; (III, 131-8); III, 131-20]

ve küyi yaḫşı ḳıldı "ve müziği güzel icra etti" [MN 7A/13; 88A/7]

il ulus resmine kügüŋni tüzgin

bu ḫarıḫ naġmedin köŋlüŋni üzgin

"milletin adetine ezgini düz, bu eski nağmeden gönlünü üz." [YED 668]

kögle-: ırlamak, taganni etmek.

Er kögledi. "adam ırladı, teganni etti; adam ırlarken bir takım ezgiler çıkardı." [DLT III, 301-6; II, 255-10; (III, 301-3); III, 301-6]

türk sürūdını tüzük birle tüz

yaḫşı ayalġu bile kögle ḳopuz

"Türk şarkısını usulü ile terennüm et, güzel ahenkle kopuz çal." [HT 13a/125]

köglen-: şarkı söylemek, ırlamak, taganni etmek, sesi yükselte alçalta şarkı çığırmak.

er köglendi "adam şarkı söyledi, şakıdı, ırladı." [DLT (I, 253-20; (II, 253-18); II, 253-21; II, 255-9; III, 131-9; II, 253-20)]

Kökenbilimsel İnceleme

Rasanen kelimenin Uygur Türkçesi'nde küg 'şarkı'; Kumuk, Karaçay Türkçelerinde küy, 'ağıt'; Azeri, Kazak, Baraba Türkçelerinde küy 'ses, ton, melodi, feryat'; Karakırgız, Baraba, Teleüt Türkçelerinde kū̄ 'melodi', 'ton, ses, gürültü, yaygara, yüksek sesle şarkı söylemek'; Kazak Türkçesi'nde küy 'melodi'; Çuvaşça'da keve şeklinde kullanıldığını belirterek Türkçe'ye Moğolca (KWb. 236) kög 'uyum, nağme, müzik' kelimesinden kōg olarak alındığını ifade etmiştir. (Rasanen, 1969: 307)

Drevnetyurkskiy Slovar'da kelime, kög şeklinde gösterilmiş, melodi anlamına geldiği ve Çince tsyuy, khyog kelimesinden Türkçe'ye geçtiği söylenmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 502)

Clauson kelimeyi küg şeklinde, 'şarkı, melodi' anlamıyla göstermiş, Çince ch'ü kelimesinden alıntı bir kelime olduğunu belirtmiştir. Çoğu Kuzey-Doğu dillerinde yaşamaktadır demiş, Kırgız, Kazak ve Özbek Türkçesi'nde kü, küg, küy şeklinde olan kelimenin Farsçadan kūk olarak alıntılandığını söylemiştir. Uygur 8.yy Maniheist metinlerden "tükedi Afrin Çor Tegin kügi 'Afrin Çor Teginin ilahisi, şarkısı bitti.' M II 8, 19; 7, 1-2" örneğini vermiştir. Hakas Türkçesi'nde 11.yy kü:g (-g ile) şiir ölçüsü anlamında görülen "bu yır ne küg üze ol 'bu şiirin, şarkının ölçüsü nedir?'" örneğini de eklemiştir. DLT'de kü:g şeklinde *"'şarkının melodisi, nağmesi' er küglendi 'adam melodisiyle bir şarkı söyledi'. Kügler kamuġ tüzüldi 'şarkıların ezgileri arasında uyum sağlanmıştır.' DLT III 131.*" örneklerinde yer aldığını ifade etmiştir. Çağatay Türkçesi'nde kük 'saz çalmak' (Vel. 369) ve kük 'bir müzik aletinin akortu' (Senglah 307v) şeklinde kullanıldığını söylemiştir. (Clauson, 1972: 709)

Ayrıca kükle- [< küg + le-, küg < Çin . ch'u Orta Çince k'iok 2593] "saz çalmak" ve kükte- [< küg + te-, küg < Çin . ch'u Orta Çince k'iok 2594] "saz çalmak." şeklinde Çince'den alıntı küg isim köküne +le- ekinin geldiğini göstermiştir. (Clauson, 1972: 711)

Gerhard Doerfer, kelimeyi kōk şeklinde göstermiş, kelimenin Çince'den Türkçe'ye geçtiğini söylemiştir. (Doerfer, 1975: 303)

Sertkaya, kelimenin kög, küg, kök, kük gibi farklı şekillerde transkripsiyonlandığını; araştırmacılarca melodi, ilahi, gürültü, lid, vezin, nağme gibi anlamlandırmalar yapıldığını belirmiştir. Ayrıca isimden fiil yapma eki +lA- ile bir musiki aletini seslendirmek anlamına gelen bir fiil yapıldığını, bu fiilin –n- eki ile kendi kendisine şarkı söylemek anlamında yer aldığını açıklamıştır. (Sertkaya, 1982: 34, 35)

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde ses anlamına gelen kelimenin diğer dillerideki şekli aşağıdaki gibi gösterilmiştir: *"K'iube: ses. Tunguzca *xū- (*xüb-); Moğolca *küw-; Türkçe *kü(b); Japonca *kewāi; Korece *kubɨi-*

Ana Tunguzca: ****xū- (*xüb-)*** *ses çıkarmak. Evenki ī-; Even ī-; Negidal ī-; Ulça ujsi-; Orok uji-; Nanay xuj-si-.*

◊ TMC 1, 293-294.

Ana Moğolca: ***küw-*** *1 konuşma, diyalog 2 sohbet. Yazılı Moğolca: kuu-ne- 1, kuur 2 (L 509); Kh. xūne- 1, xūr 2; Kalmukça kōr- 1.*

◊ KW 243." (Starostin vd., 2003: 812)

Kelime Türkçe'de ise şu şekilde incelenmiştir: *"Ana Türkçe:* ****kü(b)*** *1. ün 2. bilgelik 3 meşhur: Eski Türkçe kü (Orhun, Eski Uygurca) 1; Karahanlı. kü (MK, KB); Azerbaycan küy 'uğultu, gürültü'; Türkmen küy 2; Kırgız kü 'ses, gürültü', külük 3; Kazak külük 3; Hakas kü-lük 2; Şor küg (Radl.); Oyrot kü 'gürültü', külük 3."* (Starostin vd., 2003: 812)

Lessing kelimenin Moğolca'da şu şekilde yer aldığını göstermiştir:

"künggeris-: gümbürdemek, yüksek ses çıkarmak, gürültü yapmak; kişnemek.
Künggeriskel: yükses ses, gürültü.
Künggine- (hüngeneh): derin ses çıkarmak.
-ca çingginekü: gümbürdeyip yankılanmak, tef veya davul sesi çıkarmak.
Küngginegür (hüngenür): yankı, yansıma.
Künggirede-: yüksek sesle konuşmak, gümbür gümbür konuşmak." (Lessing, 2003: 795, 796)

Wilkens de kelimenin Çince'den alıntı olduğunu, "şarkı, melodi, nağme; ilahi; ses, ton; şarkı" anlamlarına geldiğini söyleyerek Moğolca kög kelimesine yönlendirmiştir. Sözlükte, küg kelimesinin ikileme ve ätiz- fiiliyle kullanımlarına yer verilmiştir: *küg ägzig: melodi, nağme; küg ögdir: ilahi ve övgü; küglärig ätiz-: müzik çalmak.* (Wilkens, 2021: 437)

Kelime, Çince'den alıntı bir kelimedir ve +le- ve +len- eki ile fiil şekli de "müzik yapmak, müzik aleti çalmak" anlamlarında kullanılmıştır.

3.35. Küzengü

küzäŋü (küzüŋü) çan, zil [ETY s.817]

uzuntonlugı küzüŋüsin kölke ıçkınmış yarın yanray ur "(bir) papas çanını göle düşürmüş sabah hafif hafif çalar" [ETY s.817; Ir. 33 (II,78)]

Kökenbilimsel İnceleme

Rasanen kelimenin küzüŋkü şekline "çan" anlamında Teleüt Türkçesi'nde küsege, küseŋe, küŋese şekillerinde "zil" anlamında Yakutça'da kullanıldığını söylemiştir. (Rasanen, 1969: 313)

3.36. Orguştek

orguştek: ilm-i musikide bir usul [AL s.100]

raiyetge sera ve bag andın mamur. Ve sipahige kām u ferag andın mevfur. Andın kiceler etrak zuafası işi orguştek. "onun sayesinde halk evini barkını bağını bucağını bayındır gördü. Ve askerler kazançlarını ve yenmelerini ona borçludur. Onun sayesinde Türk kadınları geceleri orguştek çalarlar."

arġuştek: musikide bir usul; bir tür oyun ve saz. [BV 321/9]

ḫoş ol ki bezmde aylar taparda arġuştek "hoş ol ki mecliste orguştek aylar bulur"

arguştek: bir musiki usulü, musikide bir usul. [MK 6b/13]

andın kiçeler etrāk żu'afāsı işi arġuştek ve eṭfāl verzişi aḳ süŋek "ondan sonra geceler türklerin güçsüzlerinin işi arguştek usulü (çalmak) ve çocukların işleri beyaz kemik."

urġuştek: Nevāyí'nin kaydına göre koşukların bestelenmesinde kullanılan bir usuldür. [MDF BN 276a-6]

yana ḳoşuḳdur kim urġuştek uṣūlıda şāyi'dür ve ba'żı edvār kütübide ol uṣūl hem ẕikr boluptur. "yine koşuktur ki urğuştek usulünde olup bazı edvār kitaplarında bu usul zikr olunmuştur."

Kelimeye etimolojik sözlüklerde rastlanmamıştır, sadece Yudahin'in Kırgızca sözlüğünde orgo- fiilinin fışkırmak; şahlanmak, yükselmek; hoplamak, zıplamak: "oynop orğup: oynayıp sıçrayarak" anlamlarına geldiği söylenmiştir. Orguşta şeklindeki madde başı yine orgu- fiiline gönderilmiştir. (Yudahin, 1998: II 599).

3.37. Oyun

oyuġ (oyun): 1. dans, oyun. [EUDÇ s.181]; [ÇBH s.62]

yekler oyunın oynayu küdeyü yırlayu ayaların "o şeytanlar oyunlar oynayarak, dans ederek yumruklarını sıktılar." [EUDÇ s.181; 44/36]

uşattı şīşe vü cām u ḳadeḫni bezm içre

oyun ṭarīḳını ṭıfl-āne iyledi ol şūḫ "o şuh mecliste kadehini kırdı ve çocuk gibi dans usulünü eyledi" [BV (111/3); 136/6; 185/5; 588/10]

2. şarkı. [EUTS s.145]

yekler neŋ alın altagın tevin kürin belgürtmiş yır oyun üni ol "şeytanların yalan, hile, aldatma amacıyla söyledikleri şarkı sesidir" [EUDÇ s.181; 231/19]

on kat kaş oyun yangkusı ėşidülir. “on çeşit, yeşim taşından rüzgar yankısı işitilir.” [KöB 101]

on ḳat ḳas oyun yaŋḳusı eşiḍilür “on kat güzel şarkı sadāsı işitilir” [ETŞ 29a-70, s.292]

oyna-: dans etmek.

bedük tag teg etözin oynayu “büyük dağa benzeyen vücutlarıyla oynayarak...” [EUDÇ s.180; 19/11]

yekler oyunın oynayu küdeyü yırlayu ayaların “o şeytanlar oyunlar oynayarak, dans ederek yumruklarını sıktılar.” [EUDÇ s.181; 44/36]

ḫalḳ ḫuş gülgeşt eterler ġunça teg oynap külüp

kunc-i miḥnat tur dagi men yıġlayu ḥasrat bile

“ben hasretle mihnet köşesinde ağlarken, halk gonca gibi gülüp oynayıp gül bahçesinde gezerler.” [GD 12:2]

Ḳızuŋ ḳaftanını geydi, çal mere deli ozan ere varan ḳız menem oynayayım didi. [DK 23/12, 98/1, 112/11, 112/13, 113/7, 113/11, 114/5, 114/7, 114/8, 114/9, 113/12, 114/6, (114/12), 135/11, 137/5, 140/7, 176/2, 176/11, 185/9, 204/10, 217/6, 248/8, 279/4; 287/13]

oyunçı: Çalgıcı, oyuncu. [EUTS s.145]; [RS 202c/3]; [TAR 177]

Periler aṭ üze bolup revāne oyunçılar çalıp çeng u çaġāne. “periler at üzerinde yola koyulup, oyuncular çeng ve çegane çalıp…” [HŞ 4097]

oynamak: oyun. ḳulaġını ṣaḳlasun oynamaḳ işitmekden, sāz işitmekden “oyun duymaktan ve saz duymaktan kulağını sakınsın” [KF 128b/2]

Kökenbilimsel İnceleme

Clauson, oyun için Türk oyunlarında deliklerin önemi göz önüne alındığında (bkz. oyma:) o:y- fiilinden türemiş olabileceği düşünülebilir şeklinde bir açıklama yapmıştır. Eski Uygur Türkçesi’nde oyun, Hakasça’da oyun ‘oyun, spor’; Karahanlı Türkçesi’nde oyun; Kıpçak Türkçesi’nde oyun; Harezm Türkçesi’nde oyun ve Çağatay Türkçesi’nde oyun şeklinde geçtiğini örneklerle göstermiştir. (Clauson, 1972: 274)

Sertkaya, kelimenin imlasının bütün metinlerde oyun şeklinde olduğunu, *oy- fiilinden, fiilden isim yapan –n eki ile oy-u-n şeklinde oluştuğunu; oyun, raks, dans anlamlarına geldiğini ifade etmiştir. (Sertkaya, 1982: 43)

Eyüboğlu, kelimenin oy (çukur)dan oy-un/oyun (gerçek anlamı çukur açma), anlam genişlemesiyle oynamak, biriyle eğlenmek, aldatmak şekline geldiğini söylemiştir. (Eyüboğlu, 1991: 520)

Eren, oyunu "vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence" olarak tanımlamış, Türkmence oyun; Karakalpakça oyun; Balkarca oyun; Kırgızca oyun 'oyun, eğlence'; Nogay oyun; Kazak oyın; Altay, Teleüt, Şor, Sagay, Tatar Kazan uyın; Tatarcada uin olarak geçtiğini söylemiştir. Orta Türkçe'de oyun 'oyun, yarış' anlamındadır demiş; Eski Türkçe'de oy- 'oynamak' + -(u)n şeklinde göstermiştir. Yakutçada oy- 'sıçramak' olarak saklandığını, fakat Doerfer'in Türkçede *oy- sözünün geçmediği yolundaki açıklamasının düşündürücü olduğunu ifade etmiştir (TMEN 671). Ramstedt'in (Lautlehre 96), oyun (:> oyna-) biçimlerinin oy- 'spielen, liebkosen' kökünden getirdiğini belirtmiştir. Poppe'nin (Lautlehre 64, 154), Türkçe oyna- (< *oyuna-) ve oyun biçimlerini Moğolca oǰu- 'küssen, geschlechtsverkehr haben' fiiline bağladığını ve Doerfer'in de (UAJb N. F. I: 98) oyun ~ Moğolca oǰo- 'küssen, koitieren' bunu desteklediğini söylemiştir. (Eren, 1999: 311)

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde kelime şu şekilde irdelenmiştir: "**oǯa** oynamak: Tunguz ***(x)oǯu**; Moğol ***oǯu-**; Türk ***oj-**; Japon ***àjà-**. Ana Tunguz ***(x)oǯu** kızgınlık: Evn. *oǯu*. ◊ TMC 2, 7. Cf. Belki de Orohça *uǯaǯina-* 'tahta bir enstrüman çalmak' (asıl anlamı 'oyun' olsaydı ('oyunbaz (hayvanlar için)' > 'oestrum'). Ana Moğolca ***oǯu-** 1 öpmek 2 penis Orta Moğolca *oǯu-* 1, *aǯoɣa* 2 (IM), *uǯa-* 1, *uǯaɣaj* 2 (MA), *uǯa-* 1, *uǯoqa*, *uǯəqai* 2 (LH); Yazılı Moğolca *oǯu-*, *oǰi-* 1, *oǯuɣui*, *oǯuɣu* 2 (L 626); Kh. *oʒo-* 1; Buryat *ozogoj* 2; Kalmuk *ozā*, *ozəɣā̄* 2; Ordos *oǯoGo*, *oǯoGō̄* 2; Dagur *oǰi-* (Тод. Даг. 159, MD 201) 1; Mongr. *oǯoGwə, ǯoGwə, ǯiGwə* (SM 72) 2.
◊ KW 292. Moğol > Mançu *oǯo-* vs. bkz. Doerfer MT 142, Rozycki 166." (Starostin vd., 2003: 1070)

Ana Türkçe'de ***oj-** 1 oyun 2 oynamak 3 zıplamak anlamlarında; diğer lehçe ve dillerde şu şekilde gösterilmiştir:
"Eski Türkçe *ojun* 1, *ojna-* 2 (Eski Uygur); Karahanlı *ojun* 1, *ojna-* 2 (MK); Türkiye Türkçesi *ojun* 1, *ojna-* 2; Gagavuz *ojun* 1, *ojna-* 2; Azerbaycan *ojun* 1, *ojna-* 2; Türkmen *ojun* 1, *ojna-* 2; Özbek *o̡jin* 1, *o̡jna-* 2; Uygur *ojun*, *ojan* 1, *ojni-* 2; Karaim *ojun* 1, *ojna-* 2; Tatar *ujɨn* 1, *ujna-* 2; Başkurt *ujɨn* 1, *ujna-* 2; Kırgız *ojun* 1, *ojno-* 2; Kazak *ojɨn* 1, *ojna-* 2; Karaçay-Balkar *ojun* 1, *ojna-* 2; Kara Kalpak *ojɨn* 1, *ojna-*

2; Kumuk *ojun* 1, *ojna-* 2; Nogay *ojın* 1; Sarı Uygur *oin, ujin* 1; Hakas *ojın* 1, *ojna-* 2; Şor *oin* 1; Oyrot *ojın* 1, *ojno-* 2; Tuva *ojun* 1, *ojna-* 2; Çuvaş *ӳъʷjъʷ* 1; Yakut *ōnńū* 1, *ōnńō-* 2, *oj-* 3; Dolgan *oj-* 3, *ōnńō-* 2." (Starostin vd., 2003: 1070)

Gülensoy kelimeyi etraflı şekilde ele almış kelimenin 7 farklı anlamını vermiştir: 1. Vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence; 2. Kumar; 3. Şaşkınlık uyandırıcı hüner; 4. Tiyatro veya sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi; 5. Müzik eşliğinde yapılan hareketlerin bütünü; 6. Piyes, temsil; 7. Düzen, hile. Kuman, Teleüt Türkçesi'nde oyın; Azeri, Kırgız, Özbek, Türkmen, Uygur Türkçesi'nde oyun; Kazak Türkçesi'nde oyın; Özbek Türkçesi'nde oyin; Koybal Türkçesi'nde öyen; Yakutça'da önnu 'oyun'; önno- 'oynamak'; Başkurt, Kazan-Tatar Türkçesi'nde uyın şeklinde yer aldığını söylemiştir. Gülensoy da Eren'in yanı sıra Ramstedt, Poppe ve Doerfer'in kelime ile ilgili yukarıda aktardığımız düşüncelerini aktarmıştır. (Gülensoy, 2018: 522)

Wilkens kelimenin anlamlarını, "oyun (Skt. līlā'nın da eş değeri), eğlence; şarkı, müzik, müzik ...; çalgı; değerli süs takısı; süs" şeklinde belirtmiş ve aşağıdaki örnekleri vermiştir:

"oyun ätiz-: müzik çalmak.
oyun ätiztür-: müzik çaldırmak.
oyun bädiz: müzik ve resim, müzik.
oyun bivlik: çalgı.
oyun ır: müzik.
oyun ır üni: müzik ve şarkının sesleri, melodinin sesi.
oyun kaŋlı: (Çin kraliyet sarayındaki) müzik arabası.
oyun kırı: zevk, eğlence.
oyun küg: müzik ve şarkı.
oyun oyna-: oyun oynamak, müzik yapmak.
oyun oynat-: müzik (parçası) çaldırmak, müzik (parçası) sunmak.
oyun üni: müziğin yankısı.
Oyunčı: müzisyen, çalgıcı, oyuncu.
oyınčı bäg: müzisyen şefi.
oyınčı harı: müzisyenler ilçesi (Tang zamanında Çin'de
orkestrası olan ilçe).
oyunčı aygučı: oynayan insanların müdürü.

oyunčı kız: kadın müzisyen.
oyunčı t(ä)ŋri: semavi müzisyen (Skt. gandharva).
oyunčılar ulugı: oynayan insanların en önemlisi." (Wilkens, 2021: 519, 520)

3.38. Sarna-

sarna-: şarkı söylemek, şarkı mırıldanmak (teganni etmek).
"E lem ta'lem" eyā ḫānum ne ṣarnar men ne bularġu
köceŋlep özüme sāḳí ne munca yutdurur aġu [MeN 47/1]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff, sarna- fiilinin, Altay, Teleüt, Şor, Kırgız Türkçelerinde görüldüğünü ve Çağatay Türkçesinde sayra- olarak geçtiğini, şarkı söylemek anlamına geldiğini, Kırgız Türkçesi'nde acıyla inlemek ve (Baksı tarafından) büyülü şarkılar söylenmesi anlamlarında kullanıldığını, Karaim Türkçesi'nde neşeyle bağırmak anlamına geldiğini ve Şor Türkçesi'nde şarkıcı anlamında sarnaçı kelimesinin bulunduğunu ifade etmiştir. (Radloff, 1893: 334)

Rasanen, Kumuk Türkçesi'nde sarın 'şarkı'; Karaçay Türkçesi'nde sarın 'ölüm için yas tutmak, ölü için ağıt yakmak'; Hakas, Teleüt Türkçesi'nde sarın 'şarkı'; Soyon Türkçesi'nde sarın 'umutsuzluk, özlem', 'hüzünlü şarkı'; Teleüt Türkçesi'nde sarın-a 'şarkı söylemek'; Çağatay, Hakas Türkçesi'nde sarn-a, saarna 'vaaz, masal' kelimelerinin yer aldığını belirtmiştir. (Rasanen, 1969: 404)

3.39. Sıbızgı

sıbızġı (sıbızġu): ıslık, düdük [İM s.161]; [TA 25b/13 (H sıbırġuçı 76, K 188, C sıbızġı 90)]; [ETZ 8a-10]; [Kİ s.51]; [DM 11b/6 (Z/2 şıbızġı, şıbırġı 97, C-90, T-236)]
ota meclisinde raḳḳāṣ u semā'-ı ḳurṣ birle
ḳopuz u sıbızġu ney tüz diyelim
"oda meclisinde yuvarlak gökyüzüyle kopuz, sıbızgı ve ney çal diyelim." [ŞHD (164b-12)164b-13]
sıbızġıçı (sıbızġuçı): ıslıkçı, düdükçü [İM s.156]; [TA 26a/1 (H sıbırġuçı 76, K 188)]
sibsi (sipsi): kamış düdük, ney [İH s.15]; [TAR 200]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar'da "sıbızgu: flüt (MK I 489)" şeklinde verilmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 502)

Rasanen flüt anlamındaki sıbızgu kelimesinin, Kitab'ül-İdrak ve İbnü Mühenna Lugatı'nda sıbızgı; Çağatay Türkçesi'nde sipuzga; Kazak, Balkar Türkçesi'nde sıbızgı; Oyrot Türkçesi'nde sıbıskı; Soyon Türkçesi'nde sımıskı; Tobol Türkçesi'nde sımızgı; Karaçay Türkçesi'nde sıbızgı 'trompet, telli bir çalgı', Çuvaşça'da šəвər 'düdük, gayda' şeklinde kullanıldığını göstermiştir. (Rasanen, 1969: 414)

Clauson sıbızğu olarak gösterdiği kelimenin 'kaval, flüt' ya da diğer benzer nefesli çalgılar anlamına geldiğini ve morfolojik olarak sıbız'dan türemiş bir isim olduğunu fakat yarı-onomatopoeik bir temeli olmadığı sürece anlam olarak bir bağlantı olmadığını söylemiştir. Kuzey-Doğu dil grubundan Altay, Şor, Teleüt Türkçelerinde sıbıskı (R IV 671); Kuzey-Batı grubundan Karakalpak, Kazak, Nogay Türkçelerinde sıbızğı; Karahanlı Türkçesi'nde sıbızğu 'flüt, düdük' (DLT I 489, 176, 217, 246) ve İbnü Mühenna Lugatı'nda sıbızğu; Kıpçak Türkçesi'nde sıbızğu; sıpızğı; sıbızğı şekillerinde kullanıldığını açıklamıştır. (Clauson, 1972: 794)

Sertkaya sıbızġu kelimesinin dikine üflenen, iki ucu açık, bir düdük cinsi olduğunu; -ġu ekinin 14-15. yy. Kaynaklarda –ġı şeklinde düz ünlülü kullanıldığını söylemiştir. Uygur metinlerinde tıġ sıpızġu; DLT'de sıbızġu; 19. Yüzyılda Kuzey-batı Türk şivelerinden Altay, Şor, Teleüt'de sıbısḳı; Kuzey-doğu Türk şivelerinden Karakırgız, Kazak, Nogay'da sıbızġı şeklinde tespit edildiğini aktarmıştır. Ayrıca Anadolu ağızlarında sıbızġı>sıbızı>sıbzı>sibsi~sipsi şeklini aldığını ifade etmiştir. (Sertkaya, 1982: 132)

Lessing'in Moğolca sözlüğünde fısıldamak, alçak sesle konuşmak konuşmak anlamına gelen sibsi- fiili ve "düdük, sıbızgu; pipo, tütün piposu" anlamına gelen sibsigür kelimesi yer almaktadır. (Lessing, 2003: 1078)

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde **sīp΄í "**boru, düdük" kelimesi Moğolca ***sib-**; Türkçe ***sīpek**; Japonca ***simpai** olarak gösterilmiştir. Ana Moğolca'da ***sib-** kökü, "delmek, dövme iğnesi, delici ve pipo" anlamlarına gelmektedir. Yazılı Moğolca'da *sibe-* 1, *sibegur* 2, *sibsiɣur* 3 (L 694, 695), *sibsirɣa* 'düzeltme çubuğunun ucu'; Horçin dilinde *šive-* 1, *šivūr* 2, *šivšūr* 3; Buryat dilinde

šebšūr; Ordos dilinde *šive*- 1; Mongr. dilinde *śiśur* ‘kırbaç fitili’ (SM 401) şeklinde görülmektedir.

Ana Türkçe’de ***sīpek** kelimesi, 1. bebeğin beşikteki pisuarı 2. çubuk, mafsal (el değirmeni, vb. 3. mısır koçanı anlamlarına gelmektedir. Karahanlı Türkçesi’nde *sibek* 1, 2 anlamlarında (MK); Türkiye Türkçesi’nde *subek* 1, 2, 3 anlamlarında; Özbek Türkçesi’nde *subak* 3 anlamında yer almaktadır (EDT 788, ЭСТЯ 7). Modern diller, Kazak, Kara Kalpak Türkçesi gibi bazı çok düzensiz refleksleri ortaya koyuyor demişlerdir. *sobıq* 3 anlamında, Türkiye Türkçesi *sumek, somek* 1, 2, 3 anlamlarında (Kuman *sumek*, Nogay *simek*, Özbek *sumak* 1, 2 etc. (m’li şekildedir); Kırgız Türkçesi gibi bazı dillerde ç veya ş’li şekiller vardır: *čomok* 3, *šimek* 1, 2) şeklinde gösterilmiştir. Bu kelimelerin az bir olasılıkla Moğolca *sibsiγur* kelimesinden ödünç alındığını, *sibe- 'çek, çıkar' kelimesi ile de ilintili olabileceğini ifade etmişlerdir. (Starostin vd., 2003: 1258)

Gülensoy, sıbızgı’nın halk dilinde kaval anlamında kullanıldığını; Orta Türkçe DLT’de sıbızġı~sıbızġu şeklinde ‘düdük, boru’ anlamında kullanıldığını yazmıştır. Kökeni ile ilgili ise “<? Orta Türkçe *subı (~söbü) ‘uzun ve sivri nesne (yuvarlak olmayan)’ (DLT) +z+ġı(u)” açıklamasını yapmıştır. (Gülensoy, 2018: 621, 622)

Wilkens, kelimeyi, ney, boru, trompet anlamıyla sıbızgu şeklinde madde başı olarak göstermiş Altayca sıbıskı kelimesine yönlendirme yapmıştır. (Wilkens, 2021: 605)

3.40. Sıgıt

sıġıt: feryat, figan

KT K11: köŋülte sıġıt kelser yanturu sakıntım “gönülden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum.” [OY s.38]

sıġıtçı: yasçı, ağlayıcı.

KT K11: yogçı sıgıtçı kııtan tatabı bodun başlayu udar seŋün kelti. “Yasçı ve ağlayıcı olarak Kıtay ve Tatabı halkları başında General Udar geldi.” [OY s. 24, (38), 50]

sıġta-: yas tutmak, ağlamak.

KT D4: bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış. “bunca halklar gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar. [OY s. (24), 50]

Radloff sıgıt kelimesinin Uygur, Teleüt, Koybal, Kuman Türkçeleri'nde bulunduğunu, feryat anlamına geldiğini ve +A- isimden fiil yapma eki ile ağlamak, sızlamak anlamındaki sıġıta- şeklinin de bulunduğunu belirtmiştir. Sıġıtçı kelimesini ise acı çeken, ağlayan olarak açıklamıştır. (Radloff, 1911: 620)

Rasanen sıgıt kelimesinin feryat, yas anlamına geldiğini söylemiş ve sıgıt (Uygur), sıgıt (Orta Türkçe), sıgıt (CC), sıgıt (Teleüt, Koybal, Soyon sıgıt, Karaim) sıyıt, (Sagay, Koybal, Hakas) sıt, (Eski Türkçe) sıgıta, (Uygur) sıgta, sıgda, sıkta, İbn-i Mühenna Lugatı'nda sıgta; (KB, Tarançi, Oyrot) sıkta, (Hakas) sıxta-, (Yakut) ıtā şeklinde göstermiştir. *sıg, *sıgı "ağlamak" kökünden geliştiğini ifade etmiştir. (Rasanen, 415: 1969)

3.41. Sıkır-

sıḳır- (sıġır-, sızgır-, sızgur-, sıskır-): ıslık çalmak. [İM s.III; 176]; [CC 26b/9; 26b/10, 11; 26b/8]; [ETZ 22b-10]

kişi sıkırdı. " adam ıslık çaldı." [DLT II, 83-13; II, 83-10; (II, 83-12)]

bolmadı olarnıŋ namāzları ėw üskinde meger sıġırmaḳ, aya urmaḳ "onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir" [KTİKT s.619; 28/83a2=8:35]

meger sıḳırmaḳ taḳı aya birle ün ḳılmaḳ. "sadece ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir" [HTKT 175a/3]

sıkrış-: birlikte ıslık çalmak.

Olar barça sıkrıştı. "onlar, hepsi ıslık çalar gibi ses çıkardılar." [DLT II, 213-10; (II, 213-6)]

sılḳul-: ıslık çalmak.

ärmädi namāzları ew üskindä mägär aya ura sılḳulmaḳ. "Onların, Kâ'be'nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpmaktan ibarettir." [SAKT s. 134v,1=008/035]

ıslıx vur-: ıslık çalmak. [ETZ 22b-10]

sıkrık vur-: ıslık çalmak. [ETZ 22b-10]

ṣıḳlıḳ, sıḳlıḳ, (sıġlık, ṣışlıḳ, ṣıtlıḳ) Islık, ağızdan çıkarılan düdük sesi gibi ses. [TAR 198]

- virmek, [ṣıtlık virmek]: Islık çalmak.

sıġlıq birdi. [Kİ s.58]

Kökenbilimsel İnceleme

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish eserinde Clauson (1972: 815, 816), "ıslık" anlamına gelen *sıkır-* kelimesine şu şekilde yer vermiştir:

sıkır-: "ıslık çalmak"; sadece Kuzeydoğu lehçesinde yaşamaktadır. *sıkır-/sıkkır-* Hakas ve Tuvacada *sıgır-* Hâkâni lehçelerde *kuş sıkırdı (kuş ıslık çaldı)* ve *kişi sıkırdı (adam ıslık çaldı)* şeklinde örnekler vardır. Kaşgarlı'da *sıkrar, sıkırmak,* 14. yy *İbn-i Mühennâ Lûgât*ında *sıkır-*, Kilisli Rıfat Bilge'de *sıkırmak* şeklinde görülür. *Sıkrış-*: Hakani lehçelerde *ular barça: sıkrışdı (hepsi birlikte ıslık çaldı.)* Yılan vb. için de "tıslamak" anlamında da kullanılır.

Ayrıca Clauson'un eserinde "ıslık çalmak" ve "tıslamak" anlamına gelen *üşkür-* sözcüğü de madde başı olarak yer almaktadır. Kuzey merkezli dil gruplarından Kırgız ve Kazak Türkçesinde üşkür- 'ıslık çalmak'; Kuzey-batı dil grubundan Kazan-Tatar Türkçesinde üşkür- 'tıslamak' R I 1351; Güney-batı dil grubundan Osmanlı Türkçesinde eşkir- 'uyarmak, dürtmek' Redhouse 122 (Söz Derleme Dergisi 553 eşger-), fakat çoğu Kuzey-merkez, güney-merkez ve güney-batı Türkçelerinde ıslık çalmak anlamında ışkır- kelimesi vardır. Hakani lehçesi (11. Yy) ol ıtığ keyikke: üşkürdi: 'o köpeği geyiğe saldırttı' (ayrıca bir adam birini bir şeye karşı kışkırttığında da kullanılır). Yılan üşkürdi 'yılan tısladı'(Clauson, 1972: 260, 261).

Rasanen sıkır 'ıslık' maddesini, Orta Türkçe Küerik sıkır, sık-kır; Türkmen sı:gır; Soyon sıgır; Çuvaş šəχər; teleüt, Şor sıgırtkı 'ıslık'; Baraba sıgırtkıc 'ıslık'; Osmanlı sıkıla, sıkla 'ıslık'; Kazak ıskır; Yakut isir; Eski Türkçe iskirt 'ıslık'; Türkmen sı:kılık; Soyon sıgırga, sıgı 'ıslık' şeklinde yazmıştır (Rasanen, 1969: 416).

Üşgür-: 1. Ateşlemek, teşvik etmek. Ol itig keyikke üşgürdi. 'Köpeği geyiğe saldırttı' (MK I 228); 2. Tıslama, ıslık: us üşgürse ölür. 'Akbaba tıslarsa (kişi başında) ölür' (MK I 228). Yılan üşgürdi 'Yılan tısladı' (MK I 228). (D.Slovar, 1969: 628)

Etimologičeskiy Slovari Tyurskih Yazıkov Etimologiçeskiy Slovar eserinde Sevortyan (1974: 674) "ıslık çalmak" anlamındaki *ışkır-* fiilini işlediği bölümde kelimenin Osmanlıca, Kırgızca, Altaycada *ışkır-*; Özbekçede *ısxır-*; Tatarca ve Başkurtçada *ıjgır-*; Kazakça ve Karakalpakçada *ıskır-*; Uygurcada *ışkırt-*, Türkmencede *izgur-* şeklinde görüldüğünü belirtmiştir.

Old Turkic Word Formation'da, +kIr- ve +kI- eklerinin incelendiği bölümde, "ıslık çalmak" anlamındaki *sıkır-* ve *üşkir-* fiilleri örnek olarak gösterilmiştir. Bu eklerin, yansıma seslerden oluşan isimlere gelen ve onları fiilleştiren ekler olduğu belirtilerek, *sıkır-* ve *üşkür-* kelimeleri dışında *alakır-, aykır-, bakır-, bırkır-, bükür-, çakrış-, kakır-, käkir-, kıkır-* kelimeleri de incelenmiştir (Erdal, 1991).

Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü'nde Eyüboğlu (1991: 334) kelimeyi, "ıs (doğal ses, yansıma ses) tan. *ıs-lık/ıslık... kış-lık, çığ-lık...* Ağızdan çıkan doğal sesten -lak ekiyle sözcük türetme, *pat-lak/patlak, par-lak/parlak, cır-lak/cırlak...*" şeklinde açıklamıştır.

An Etymological Dictionary of Altaic Languages adlı eserde (2003: 1277) Ön Türkçede "sokmak" ve "ıslık çalmak" anlamlarını taşıyan **suk-* fiilinin, Orta Türkçede *suq-*; Karahanlı Türkçesinde *suq-*; Türkmencede *soq-*; Kırgızcada *suq-*; Kazakçada *suɣ-*; Karaçay-Malkarcada *suɣ-*; Hakasçada *sux-*; Oyratçada *suq-*; Tuvacada *suq-*; Yakutçada *uk-* şeklinde yer aldığı ifade edilmiştir.

Tietze (2009: 355) ıslık sözcüğü için *"dudaklar büzülerek çıkarılan ince ve tiz ses"* açıklamasını yapmış fakat kökenine dair bir açıklama yapmamıştır.

Köken Bilgisi Sözlüğünde, ıslık sözcüğün yansıma bir ís kökünden +lık eki ile türediğini, ve *ıskır- (ıslık çalmak)* sözcüğünün de yansıma bir ís kökünden +kır eki ile oluştuğunu belirtilmiş, örnek olarak ise Anadolu ağızlarındaki *üflük* ve Altay Türkçesindeki *şınkır* sözcüklerini gösterilmiştir (Gülensoy, 2007).

Tekin "On the Structure of Altaic Echoic Verbs in (-KırA)" makalesinde, "–KırA" ekinin ses yansımalı kelime köklerine eklendiğini belirtmiş, Türkçe ve Moğolca'da hem şekil hem de anlam bakımından benzerlikler gösterdiğini örnekler vererek açıklamıştır. W. Bang'ın görüşüne katılarak "–KırA" ekinin son ünlüsünün bir biçimbirim olmadığını ve "–Kır" ekinin arkaik bir biçimi olduğunu ifade etmiştir. Ekin kökenine dair görüşleri değerlendirdikten sonra, Moğolca, Mançu-Tunguzca ve Türkçedeki kullanımlarını örneklerle göstermiştir (Tekin, 1982).[1]

Yukarıda gösterilen, çeşitli kökenbilimsel sözlüklerdeki açıklamalar değerlendirildiğinde, ses yansımalı kelimelere gelen –KIr ekinin kullanımı göz önünde bulundurularak, *sı yansıma isim köküne getirilen –KIr eki ile sıkır- kelimesinin oluştuğu söylenebilir.

[1] Ayrıntılı bilgi için bk. Talat Tekin (1982). "On the Structure of Altaıc Echoıc Verbs in -KIrA". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae,* Vol. 36, No. 1/3, pp. 503-513.

Lessing'in (2003), Moğolca-Türkçe Sözlüğü'nde yer alan, "ıslık çalmak" anlamındaki madde başları şu şekilde gösterilmiştir:

"Serçigine-: (serçigneh) Geçsz.f. : ıslık çalmak, üflemek, (yel) esmek." (2003: 1069).

"Sicigine-: (şijgneh) Geçsz.f.: ıslık çalmak, aralıktan sızan rüzgar gibi ses çıkarmak, ses çıkararak akmak." (2003: 1119).

"Surkira- (surhirah): geçsz.f.: ıslık çalmak, (ok, vb.) ıslık gibi ses çıkarmak." (2003: 1146).

"Sürkire- (sürhreh) geçsz.f.: ıslık çalmak, (yel) fısıldamak." (2003: 1154).

"Şorkira- (şorhiroh) yans.geçsz.f.: şakırdamak, yağmur sesi çıkarmak; hışırdamak; ıslık çalmak (ok, vb.); çağıldamak (akarsu, vb.)" (2003: 1170).

"Şuugi- şūgih (sigugi) geçsz.f.: ıslık çalmak, hışırdamak, ulumak veya uğuldamak, (rüzgar, fırtına, sel, vb.) fısıldamak; gürültü etmek, (kalabalık bir insan topluluğu) şamata yapmak." (2003: 1173).

"Şuugina-: şuginah (sigugina-) geçsz.f.: ıslık çalmak, gürültü yapmak, (rüzgar, dalgalar, vb) hışırdamak veya uğuldamak." (2003: 1173).

"Şuukira- şūhirah (siukira-) geçsz.f.: ıslık sesi çıkarmak, hırıltıyla solumak, ıslık çalmak, solumak, uğuldamak." (2003: 1173).

"iskire-: isgereh (iskerü-) geçl.f.: ıslık çalmak." (2003: 665).

"Sürkirel (sürhre) is.: ıslık, rüzgarın fısıldama sesi." (2003: 1154).

Jens Wilkens Handwörterbuch des Altuigurischen adlı sözlüğünde sıkır- "ıslık çalmak" madde başı olarak yer almaktadır (2021: 607).

3.42. Sıyra-

sayra- (sıyra-): şarkı söyler gibi ötmek. [NSÇT 993]

sanduwaç sayradı [DLT 240/26; 311/2, 4,6, 7; 467/9]

Sarıġ sandvaç ötti ünün sayradı

Beliŋlep oḍundı usı kelmedi [KB 4963]

ferhadnıng adem şebistanıdın vücud gülşenige kilgenin kalem tilidin sıyramak. "ferhadın yokluk gecesinden varlık bahçesine geldiğini kalem bülbülünün dilinden şakımak..." [AL s.278]

bülbül-i gōyā miṣillig sayramay miskīn gadā

neylesün, netsün, seniŋ teg çün gül-i ra'nāsı bar

“öten bülbül gibi şarkı söyleme zavallı gedai, senin gibi güzel bir gülü olduğu için ne yapsın?” [GD 77:7]

Kökenbilimsel İnceleme

Clauson sayra- fiili için (bir kuşun) ötmesi, şarkı söylemesi anlamları olduğunu belirtmiştir. Bütün modern dillerde yaşamakta olduğunu; Güney-Batı dillerinden Türkmen Türkçesi’nde öt-; Karahanlı Türkçesi’nde “sanduwaç sayradı ‘bülbül melodik bir şekilde şarkı söyledi’ (DLT III 311) ve sarığ sandvaç ötti ünin sayradı ‘sarı bülbül melodik bir şekilde şarkı söyledi’ (KB 4963) örneklerini vermiştir. Sayra- ‘çıldırış’ (I 467,9) ve ‘şarkı söylemek’ (III 240, 26) gibi iki farklı anlamda kullanıldığını ifade etmiştir. Harezm Türkçesi’nde “sanduwaç kuş sewinip sayradı ‘bülbül mutlu bir şekilde şarkı söyledi’ (Rabguzi IV 225); Çağatay Türkçesi’nde “sarāyidan wa xwandan murgan ‘kuşların şarkı söylemesi’” (Senglah 273v. 26) örnekleriyle göstermiş; Hüsrev ü Şirin (152); Muhabbetname (174), Et-Tuhfetü’z-Zekiyye (18b6) eserlerinde de kelimenin geçtiğini belirtmiştir. Kıpçak Türkçesi’nde ‘ötmek’ anlamında sayra- şeklinde yer aldığını söylemiştir. (Clauson, 1972: 859, 860)

Radloff, Uygur, Şor, Tatar, Kırgız Türkçelerinde sayra- fiilinin yer aldığını; Çağatay, Uygur, Tatar Türkçelerinde ötmek (kuşlar için) anlamında, Şor Türkçesi’nde ise cıvıldamak (saksağan) anlamında kullanıldığını açıklamıştır. (Radloff, 1893: 225)

Gülensoy, kelimeyi **“**(Ötücü kuşlar için) Ezgili ses çıkarmak, ötmek, şakramak, terennüm etmek” anlamlarına gelen şakı- fiili ile bağdaştırmış, *şa/çã/*jā yansıma köküne gelen + k+ı- ekleriyle oluştuğunu göstermiştir. Orta Türkçe’de şaġıla-, çaġıla-, jaġıla- “çağlamak” anlamlarında kullanıldığını söylemiştir. Azerbaycan Türkçesi’nde şagra-; Başkurt, Kazak, Kazan-Tatar, Türkmen Türkçelerinde sayra-; Özbek Türkçesi’nde säyrä-; Uygur Türkçesi’nde sayri-; Kırgız Türkçesi’nde sayro- şeklinde yer aldığını ifade etmiştir. (Gülensoy, 2018: 685)

3.43. Şagla-

şagla şegle: ıslık çalmak [AL s.295]

şaġala- (şıġala-): Ağız ile ıslık çalmak. [NSÇT s.1002]

Kökenbilimsel İnceleme

Clauson ş-j ve ç'li şekillerinin görüldüğünü söylediği kelimeyi çağıla-/çoğıla- şeklinde göstermiş, çağı/çoğı isminden türemiş bir fiil olduğunu ifade etmiştir. Kısa şeklinin çağla- olduğunu fakat Osmanlı Türkçesi'nde çağılda- şeklinde daha uzun olarak yer aldığını; çakılda- şeklinde de birkaç dilde bulunduğunu belirtmiştir. Karahanlı Türkçesi'nden "er çoğıladı 'adam çığılık attı ve bağırdı). Suv çağıladı 'su fokurdadı'" örneklerini göstermiş jağıladı, şağıladı, şağılar, şağılamak gibi farklı şekillerde göründüğünü söylemiştir. (Clauson, 1972: 408)

Drevnetyurkskiy Slovar'da, şagıla- "çağıldamak, çağlamak" (MK III 324) şeklinde gösteriliştir. (Nadelyaev vd., 1969: 519)

Radloff eserinde, Çağatay Türkçesi'nde ıslık anlamına gelen şagla kelimesine yer vermiş fakat bir açıklama yapmamıştır. (Radloff, 1893: 939)

3.44. Şıdurgu

şıdurġu: çıturgu dedikleri saz. [NSÇT 1002]

rast kıl ahenk-i neva vü hicaz

tüz yatugı birle şıdurguni saz

"neva ve hicaz makamı ile şarkı söyle, şarkının sonunu şıdurgu ile ayarla." [AL s.296]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff, şıdurgu kelimesinin Çağatay Türkçesi'nde telli bir enstrüman olarak kulanıldığını söylemiştir. (Radloff, 1893: 1081)

Doerfer kelimenin anlamını üç telli saz olarak vermiş, Mançuca tenggeri=Moğolca şidurġu=Çince sansian olarak göstermiş, Moğolca şidurġu'dan Türkçe'ye geçtiğini belirtmiştir. (Doerfer, 1963: 365)

Rasanen de Çağatay Türkçesi'nde kullanılan şıdurgu kelimesinin Moğolca'dan geçtiğini söylemiş, şıdurgu "telli bir enstrüman" ve şudırgu "bir tür ud" kelimelerini göstermiştir. (Rasanen, 1969: 446)

Sertkaya şıdırġu'nun "telleri, üzeri deri kaplı yarım küre biçimi bir gövde ile uzun bir sap üzerinde gerili olan, tambura tipindeki bir çalgı türü" olarak tanımlamış, Uygur metinlerinde tespit edemediğini belirtmiştir. "Eğer Doerfer'in verdiği Çin san sian "drei saiten=üç tel", G. Kara'nın san-xian transkripsiyonu ile

verdiği kelime aynı ise Çince sansian=san hian= Uygurca sam kin= Türkçe ve Moğolca şıdurġu~şudurġu olur" demiştir. (Sertkaya, 1982: 191, 192)

Lessing Moğolca'da "gitar cinsinden üç telli bir müzik aleti" anlamında şudurgu kelimesinden bahsetmiştir. (Lessing, 2003: 1171)

3.45. Takşur-

taġsur- (taḳşur-): şarkı söylemek, ırlamak: = taġşurmaḳ [EUTS s.219; U.III. 75,11]; [EUTS s.219; Alt.Gr. 337]

sıgṭayu inçä tep takşurdılar "feryat ederek şöyle ağıt yaktılar" [ABH s.230; 484]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar'da "şiir okumak, okumak" anlamındaki tagşur- kelimesinin geçtiği örnekler şunlardır: *"ötrü eliglerin örü kötürüp ulıyu sıgtayu ınçe tep tagşurdılar. 'sonra ellerini kaldırdılar, uluyarak ve hıçkıra hıçkıra ağlayarak böyle mısralar söylediler.' (Suv 626/2)"* (Nadelyaev vd., 1969: 527)

Clauson, takşut kelimesinin *takış- fiilinden türediğini, 'dize, şiir, şarkı' anlamında olduğunu söylemiştir. (kelimeler için) Birlikte dizilmiş anlamı taşıdığını ve Uygurcaya özgü küg ile benzer olduğunu belirtmiştir. Takşur- kelimesinin *takış- fiilinin ettirgen şekli; tak- 'şiir yazmak' fiilinin işteş şekli olduğunu ve (şiir) bestelemek anlamına geldiğini ifade etmiştir. (Clauson, 1972: 474)

Erdal, takşur- fiilinin 'şiir bestelemek' anlamına geldiğini ve Eski Türkçe'de muhtemelen taxşur- olarak telafuz edildiğini belirtmiştir. Clauson'un etimolojik açıdan haklı olduğunu söylmeiş, tak- 'bağlamak, iliştirmek' köküyle alakalı olmasının anlamsal açıdan mantıklı olduğunu; şiirlerin yazıldığını belirtmek için kullanılan koş- fiili de aynı temel anlama sahip olduğunu söylemiş, muhtemelen takşur-'dan gelir demiştir. (OTWF, 1991: 721)

Erdal ayrıca takşut 'şiir' (Ht VII 1832, Kuan 171, Tug 7, 26 ve 65, ETS 15, 89, 16, 112 ve 19, 14, Maitr 32 r3 vs.) kelimesinin takşur- ile ilişkili olduğunu ve tak- fiilinden türemiş olduğunu fakat takış-'ın kanıtlanmamış olduğunu söylemiştir. (OTWF, 1991: 311)

3.46. Tavış

Tavış (tawış, tavuş, tavuş): ses [ÇBH s.66; 165]; [KTSV s. 37,7]

Näk körür mü sän anlar hīç kim ärsä azu eştür mü sän anlarḳa tawuş. “Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?” [SAKT s. 228r,9=019/098]

Yusūf çerig tavuşındın Zelīḫā ünin işitmedi “Yusuf asker sesinden Zelihanın sesini duymadı” [KEn 108v11]

Kökenbilimsel İnceleme

Rasanen, kelimeyi tabuş olarak transkripsiyonlamış, Uygur Türkçesi’nde tawış ‘gürültü’; Orta Türkçe ve Çağatay Türkçesi’nde tavuş; Eski Türkçe’de dauş; Tarançi Türkçesi’nde tōş; Özbek Türkçesi’nde tavış, tavuş, tauş ‘yüksek ses, ses’; Osmanlı Türkçesi, Kazak Türkçesi’nde tauş; Türkmen Türkçesi’nde tovış; Kumuk ve Balkar-Karaçay Türkçesi’nde tauş ‘ses, ton’; Nogay Türkçesi’nde ‘tavıs; Karaim Türkçesi’nde tuwuş; Kara Kırgız Türkçesi’nde tōş, dobuş; Soyon Türkçesi’nde dāş; Oyrot Türkçesi’nde tabış; Sagay, Koybal, Hakas Türkçesi’nde tabıs ‘ses’; Yakutça’da tıas-ā ‘ses yapmak’ (LTS 127) şeklinde olduğunu ifade etmiştir. (Rasanen, 1969: 453)

Drevnetyurkskiy Slovar’da kelime *“tavış, tavuş: ses (MK III 165)”* şeklinde yer almaktadır. (Nadelaev vd., 1969: 542)

Clauson, tavış için “ses, özellikle yumuşak, alçak ses” analmını vermiştir. Kuzey merkezli dil gruplarında t-d, a/ı/o ve –b-/-v-/-w-, -ı-/-u- gibi çok çeşitli fonetik değişikliklerle tüm modern lehçelerde yaşamakta olduğunu söylemiştir. Karahanlı Türkçesi’nde tavuş ‘hafif ses, hareket’ (DLT I 367); tawuş ‘aynı anlam’ (tavış’ın lehçe formu) (III 165); Tefsir (13. yy?) tawış ‘ses’ (280) şeklinde göstermiştir. Çağatay Türkçesi’nde, tawuş ‘ayak sesi’ (Veliaminov-Zernov 180); tawuş genelde ‘ses’, özelde ‘ayak sesi’ (Senglah 165v. 18) anlamında kullanıldığını belirtmiştir. (Clauson, 1972: 446)

Doerfer kelimeyi tāvuš olarak göstermiş, Çağatay Türkçesi’nde “ses, ayak sesi” anlamına geldiğini söylemiştir. Kelimenin tavuš şeklinde Türkçe olduğunu belirtmiştir. Tawış “gürültü, şamata”, tavuş “duygu ve kımıldanma”, tawuş, tavış “hafif ses”, davış “ses, hafif gürültü, hışırtı”, davuş, tavïş “ses, ses tonu”, tauş şekillerinde farklı transkripsiyonlarını da göstermiştir. (Doerfer, 1975: 444)

Gülensoy kelimeyi tavuş olarak göstermiş, “ses, hafif gürültü” anlamında olduğunu söylemiştir. Orta Türkçe’de tawış~tawuş şeklinde, “duygu ve kımıldanma” (DLT) anlamında; Anadolu Ağızlarında tauş, tavıştı (Derleme

Sözlüğü X, 3850) şeklinde yer aldığını ifade etmiştir. Tavuş et- kullanımının "seslenmek" anlamına geldiğini belirtmiştir. (Gülensoy, 2018: 718)

Wilkens tavıš kelimesinin "gürültü, melodi, nağme, cızırdama, ıslık çalma" anlamına geldiğini göstermiştir. (Wilkens, 2021: 685)

3.47. Tın

tıŋ (tun): seda, ses perdesi, ton. [EUTS s.237; TT.I.11,97]; [ÇBH s.68; 187]
anta ok ėlig beg kapkara tünle tavış tıŋsanu bir üdünkiye turtı "orada hükümdar kapkara gecede (gelen) sesi (aradığı) ses sanarak bir zaman bekledi." [EUDÇ s.195; 227/15, 249/12]
kaş tıŋı teg edgüng basdı. "yeşim taşından rüzgar zilinin tınısı misali." [KöB 104]
yā işitür mü sen anlarġa örtüglüg tun? "yahut onların bir fısıltısını duyuyor musun?" [HTKT 300a/9]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar'da tıŋ olarak gösterilen kelimenin ses (TT I/97) ve işitme (Suv 432/6) anlamlarına geldiği belirtilmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 568)

Tınla- 'dinelemek' maddesinin altında tıŋ kelimesini açıklayan Rasanen, Uygur Türkçesinde yer alan tın 'ton, ses' kelimesinin (Menges 804), Eski Türkçe'deki diŋ 'asılı, sabit' kelimesiyle karşılaştırılabileceğini ve diŋ diŋ 'kulak' < Çince ?. t'iŋ 'dinlemek' (Menges 713) bağlantısının olabileceğini ifade etmiştir. (Rasanen, 1969: 478)

Clauson tıŋ kelimesinin anlamının ve bunun tıŋla-'nın temeli olduğunun şüpheli olduğunu söylemiştir. Uygur Türkçesi'nden *"Kaş tıŋı teg eḍgün basdı. 'İyi şeylerin kaş sesi gibi sarsıldı(?) (TT I 97-8)"* örneğini vermiştir. (Clauson, 1972: 512)

Eyüboğlu, tın (doğal ses, yansıma ses)dan tın... tıngırdak, tıngır, tıngırdamak, tıngırdatmak, tıngır mıngır, tıngırtı, tını, tınlamak, tınmak, tınmamak kelimelerinin türediğini ifade etmiştir. (Eyüboğlu, 1991: 659)

Gülensoy, tın için, tınlayan şeyin çıkardığı ses anlamını vermiş, Orta Türkçe'de tiring 'kulağın tınlamasına benzer sesi bildiren sözcük' (DLT: tiring ėt- 'tın etmek'; tiring ėttür- 'tın ettirmek') kelimesinden bahsetmiştir. Kelimeyi tī 'yansıma'+n şeklinde tahlil etmiştir. (Gülensoy, 2018: 735)

3.48. Tige

tigä: ses.

Ançada muŋḳa fāryāḏ tigä ḳıldıŋızlar. “Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz.” [SAKT s. 132r,5=008/009]

Kökenbilimsel İnceleme

Rasanen, tiki şeklinde gösterdiği kelimenin Uygur Türkçesi’nde ‘gürültü, patırtı’; Orta Türkçe’de ‘ölülerin gece çıkardıkları ses’ anlamına geldiğini belirtmiştir. (Rasanen, 1969: 480)

Clauson ise tigi şeklinde yazdığı kelimenin “ses” anlamına geldiğini ve Kaşgarlı'nın etimolojisinin yanlış olduğunu fakat ikinci ünsüzün -g- olduğunu, ilk sesli harfin -ė- olabileceğini düşündürdüğünü söylemiştir. Uygur Türkçesi’nden “yaġız yėrde tigi ündi ‘kahverengi topraktan bir ses yükseldi’ (TT I 90); süzük suv tigisi ‘temiz suyun sesi’ (TT I 135) örneklerini vermiştir. Karahanlı Türkçesi’nde tigi kelimesinin ‘gece duyulan ses’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca *“Türkler, ölülerin ruhlarının yılda bir kez geceleri toplandıklarına ve hayattayken bedenlerinin bulunduğu yerlere gittiklerine, akrabalarını ziyaret ettiklerine ve bu sesi gece duyan herkesin öleceğine inanırlar. Bu Türkler arasında yaygın olarak bilinir. Kelime tā‘ üzerinde kesre ile yazılıyor ama bence fetha ile daha doğru olur, çünkü evlendirilen bir kadın ailesini ziyaret ettiğinde tegdi: keldi: 'ziyarete geldi' demiştir (DLT III 230)”* (Clauson, 1972: 478)

3.49. Toku-

toḳı- (toḳu-): vurmak, harekete getirmek, çıkarmak, parçalamak, karıştırmak, vurmak, çalgı çalmak, rüzgar çıkarmak. [EUTG s.611]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar’da toqı- “1. Vurmak, vuruş. Ol qulın toqıdı ‘kölesine vurdu.’ (MK III 268). 2. Çakmak, çekiç. 3. Vurmak, atmak (nabız, kalp). 4. Dövmek (demir vs.). 5. Vurmak, paramparça etmek, gök gürültüsü. 6. Koymak. 7. Dikmek. 8. Vurmak, çarpmak” anlamlarında kullanıldığı söylenmiştir. Toqu- şeklinde u ünlüsü ile yazılan şeklinin de “vurma, vuruş, vurmak” anlamına geldiği “Anta yana bir braman kelip ol altun küvrüküg yaŋgurtu toquyur. ‘sonra başka bir

brahmai geldi ve altın davula vurdu ve ses çıkardı' (Suv. 96/14).'' örneği ile gösterilmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 576)

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü'nde, toklu 'bir yıllık kuzu' maddesinin altında, *tokı 'dövmek, vurmak, çarpmak' şeklinde ve tokmak 'ağaçtan yapılmış iri çekiç' anlamıyla; Eski ve Orta Türkçede tokı- 'vurmak' (EUTS, 243; DLT) şeklinde gösterilmiştir. (Gülensoy, 2018: 746)

Eyüboğlu, tok- fiiliinde, tok/tog/toğ köklerinde vurma, kalın ses çıkarma, bir nesneyi başka bir nesneyle vurarak yıkama, dövme bg. anlamlar olduğunu; tokaç/dokaç/togaç/dokuç bg. vurmak eylemiyle ilgili araçlar yanında döğüşmek (töküşmek/tokuşmak/töğüşmek/döğüşmek bg. karşılıklı olarak birbirine vurma, savaşma eylemlerinin de tok/tog/toğ/dog/dok/doğ/töğ/döğ köküyle bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. t/d/o/ö/k/g/ğ seslerinde değişmeler olduğunu, bununla ilgili Tarama Sözlüğü'ne bakılabileceğini söylemiştir. Uygur Türkçesi'nde tok ile başlayan sözcüklerin çoğunun dolmak/vurmak/savaşmak eylemleriyle ilgili olduğunu fakat Hint-Avrupa kökenli dillerde tok-dok/tog-toğ/dok-doğ kökleriyle başlayan sözcüklerde bu anlamın olmadığını belirtmiştir. Tok kökünün bir yansıma (doğal seslerden kaynaklanma) kök olduğunu açıklamıştır. (Eyüboğlu, 1991: 662)

Clauson, kelimeyi tokı- (d-) şeklinde sonda düz ünlüyle göstermiş, "vurmak, vurmak (bir şeye)", "(düşmanı) yenmek"; "(kumaşı) dokumak", anlamlandırmalarını yapmıştır. Güney-batı grubundan Azerbaycan Türkçesi'nde toxu-; Osmanlı Türkçesi'nde doku-; Türkmen Türkçesi'nde dokı- şeklinde olduğunu söylemiştir. tokıt- maddesinde Uygur Budist metinlerde "uluğ küvrüg tokıttı 'büyük davulu dövdürdü' (PP 31,8)" örneğinin davul çalmak anlamında olduğunu belirtmiş ve tokığu maddesinde kelimenin tokı- fiilinden türediğini davul çubuğu anlamına geldiğini ifade etmiştir. tokığu 'davul çubuğu' (Suv. 375, 7). (Clauson, 1972: 467)

Rasanen, *tok kökünün, Eski Türkçe'de tokı-; Uygur Türkçesi'nde tokı-, toku- 'vurmak, tokmaklamak', 'dokumak'; Orta Türkçe'de tokı- 'vurmak, dövmek', 'dokumak'; Teleüt Türkçesi'nde tok-; Çağatay Türkçesi'nde toka- 'dokumak'; Şor Türkçesi'nde toga-; Kazak Türkçesi'nde toku-; Osmanlı Türkçesi'nde doku-, Kazan-Tatar Türkçesi'nde tukı- 'işlemek, dokumak'; Tobol Türkçesi'nde tokma 'topuz'; Orta Türkçe'de tokımak 'yoğurma'; Çağatay Türkçesi'nde tokmak; Kazan-Tatar Türkçesi'nde tukmak (>Çuvaş); Kumuk Türkçesi'nde tokala-ş 'dövüş'; Osmanlı Türkçesi'nde tokaç 'tokmak' ve

Moğolca'da (KWb. 398) tog-si 'vurmak, çarpmak, dövmek' kelimelerinin bulunduğunu ifade etmiştir. (Rasanen, 1969: 484, 485)

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde, **-tʿók ʿù (~ -k-)** vurmak, dövmek: Tunguzca ***tokta-**; Moğolca ***togsi-**; Türkçe ***tokɨ-**; Japonca ***túk-**; Korece ***thí-**. Ana Tunguzca ***tokta-** 1 dövmek 2 kesmek, doğramak 3 vurma sesi anlamlarında; Ana Moğolca'da ***togsi-** dövmek, vurmak, Moğolca yazı dilinde *toɣsi-* (L 814); Kh. *togši-*; Buryat *togšo-*; Kalmuk *tokšə-*; Dagur *tokšōr* 'hammer' (Todaeva B. Kh. Dagur dili 167) şeklinde gösterilmiştir.

Ana Türkçe'de ***tokɨ-** 1 vurmak 2 tokmak vurmak: Eski Türkçe'de *toqɨ-* 1 (Orhun, Eski Uygur), *toqɨmaq* 2 (Eski Uygur); Karahanlı Türkçesi'nde *toqɨ-* 1 (DLT, KB), *toqɨmaq* 2 (DLT, IM); Türkiye Türkçesi'nde *tokuš-* 1, *doku-* 1 (diyalektik), *dokun-* 3, *tokmak* 2; Gagavuz Türkçesi'nde *doqun-* 3, *toqmaq* 2; Azerbaycan Türkçesi'nde *toGGuš-* 1, *toxun-* 3, *to χ maG* 2; Türkmen Türkçesi'nde *toqmaq* 2; Salar Türkçesi'nde *toxmax* 2 (ССЯ); Halaç Türkçesi'nde *toqu-* 1, *toqun-* 3, *toqmaq* 2; Orta Türkçe'de *toqun-* 3 (Pavet de Courteille *M.* Dictionnaire Turc-Oriental), *toqmaq* 2 (Senglah); Özbek Türkçesi'nde *tǫqin-* 3, *tǫqmɔq*; Uygur *toqun-* 3; Karaim Türkçesi'nde *toqɨš-* '(gözlük) tıklamak', *toqɨn-* 3, *toqmaq* 2; Tat. *tuqɨ-* 1, *tuqɨn-* 3, *tuqmaq* 2; Bashk. *tuqɨlda-* 1, *tuqmaq* 2; Kırgız Türkçesi'nde *toqmoq* 2; Kazak Türkçesi'nde *toqɨl-da-* 1, *toqpaq* 2; Karaçay-Balkar Türkçesi'nde *toqmaq* 2; Kara Kalpak Türkçesi'nde *toqɨlda-* 1, *toqpaq* 2; Kumuk Türkçesi'nde *toqala-* 1, *toqmaq* 2; Nogay Türkçesi'nde *toqpaq* 2; Hakas Türkçesi'nde *toɣas-* 'vurmak > karşılaşmak', *toxpax* 2; Şor Türkçesi'nde *toɣaš-* 'karşılaşmak'; Oyrot Türkçesi'nde *toqul-da-* 1, *toqpoq* 2; Tuva Türkçesi'nde *toqqu-la-* 1, *tonur-* 3 (< *dhon-ur-*), *doqpaq* 2. şeklinde izah edilmiştir. (Starostin-Mudrak, 2003: 1453)

Lessing, togsi- (=tongsi-) kelimesinin Moğolca "tokuşmak, vurmak, çarpmak; tokatlamak, dövmek, çakmak; kakmak; atmak, zonklamak, (nabız) atmak; tıklatmak, gagalamak" Anlamlarında olduğunu belirtmiştir. (Lessing, 2003: 1256)

Ayrıca yine aynı sözlükte, anlamlarından biri davul çalmak ve vurmak olan doki- (dohih) fiili bulunmaktadır. (Lessing, 2003: 409)

Erdal, tokı- fiilinin 'vurmak, çalmak, dövmek; dokumak' anlamlarına geldiğini ve tok'tan +kI- ekiyle türemiş olabileceğini söylemiş, kökün bir yansıma ses olduğunu şu örnekle göstermiştir: "tok tok etti 'sağlam bir şey bir taşın diğerine

çarpması gibi bir ses çıkardı'" (DLT 167). Bazı Türk dillerinde iki /k/'lı olduğunu söylemiştir. (Erdal, 1991: 468)

3.50. Tovıl/Davul

tovıl (ṭabıl, tabul, ṭabul): davul; avda doğan kuşu için çalınan davul [DLT III, 165-7]; [BM 12a/7]

tabul kürsī naḳḳāre uruluban

tazı aṭlar körüklü ünin kişner ėmdi

"kürside davul nakkare vurdurup, Arap atları güzel sesle kişner şimdi." [AKY D70v15]

burġu ṭabul naḳḳāre urduruban

tazı aṭlar körüklü ünin kişner ėmdi

"davul nakkare vurdurup, Arap atları güzel sesle kişner şimdi." [AKY (B74r2); M94/18]

dahulçı: davulcu.

dahulçı elgi bağlandı tutayım āḫır ülker aḏaḳın sayġuçı kim. "davulcunun eli bağlandı, sonunda ülker yıldızının ayağını sayacak olan kim." [HŞ 3140]

Kökenbilimsel İnceleme

Rasanen, kelimenin Arapça ṭabl kelimesinden alındığını ve Osmanlı Türkçesi'nde davıl, tabıl, tavıl 'davul; Kazak Türkçesi'nde dabıl şeklinde yer aldığını belirtmiştir. (Rasanen, 1969: 452)

Clauson, tawıl'ın Arapça ṭabl'dan alıntı bir kelime olduğunu ve İran üzerinden dilimize aktarılmış olabileceğini belirtmiştir. Güney-Batı grubundan Azerbaycan Türkçesi'nde tebil, Osmanlı Türkçesi'nde davul, Karahanlı Türkçesi'nde tawıl (ya da tawul, vavda hem kesre hem ötre vardır) 'avlanırken şahin, doğan için çalınan davul' şeklinde olduğunu aktarmıştır. Arapça kelimeden alındığını, iki ses birbirine yakın olduğu için ṭ-'nin t- olarak değiştirilmiş olabileceğini söylemiştir. (Clauson, 1972)

Bu kelime ile ilgili en dikkat çeken açıklama Osman Fikri Sertkaya'nın açıklamasıdır. KB'de "nevbet toġı", DLT'de "(yanlış okumayla tug) toġ kūs ve davul olarak geçtiğini söylemiş; DLT'deki tovıl~tovul eṭ-ṭabl kelimesinden yola çıkarak, toġ kelimesinin Eski Türkçe –g> Kuzey Türkçesi –v gelişmesi ile önce toġ>tov, daha sonra tov-ı-l~tov-u-l ve gelişerek tavul>davul şeklini aldığını ifade

etmiştir. Kaşgarlı Mahmut'un bu kelimeyi öz Türklerden işittim sözündeki öz Türklerin müslüman olmayan ve Arapça tabl kelimesini bilmeyen Türkler olduğunu düşündüğünü belirtmiş ve tabl>davul gelişmesinin Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra gerçekleşen bir analoji olabileceğini açıklamıştır. (Sertkaya, 1982: 175, 176)

Eyüboğlu, Arapça tabl'ın Türkçe'de t/d dönüşmesi ile (davul)dan tabıl-tabul/-davul şeklini aldığını söylemiştir. (Eyüboğlu, 1991: 170)

Tietze Meninski'den, davul kelimesinin Arapça tabl'dan alıntı olduğunu aktarmıştır (Meninski 1680 II 2016, 2087). (Tietze, 2002: 569)

3.51. Tuğ

Tuy (tuġ): hakan yanında çalınan kös ve davul, nöbet davulu; tuğ, bayrak, sancak. [ETY s.869]

tug taşıkır erikli yelme eri kelti "tuğ taşıyan ileri karakol adamı geldi" [ETY s.869; Ş. u. D 5 (I,170)]

Tuğ uruldı. "nöbet davulu vuruldu." [DLT (I, 194-19); III, 127-11; III, 127-12; III, 127-14; I, 195-2; III, 127-14]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar'da tuğ kelimesinin, "Kün tuğ bolgıl kök kurıkan 'güneş bir bayrak, gök bir çadır olsun' (LOK 12/2)"; "İki neŋ bedütür bu begler çavı/ elinde tuğı kör törinde livi 'iki şey beğin ününü arttırır/ elinde tuğu ve yurtta şerefli bir yerde yemek' (QBK 140/8)" örneklerinde görüldüğü gibi bayrak anlamında ve "Tuğ uruldı 'davul çalındı' (MK I 194)"; "Bulıt kökredi urdı nevbet tuğı 'bulut-gök gürledi, nevbet davulu çalındı' (QBN 19/3)" örneklerinde görüldüğü gibi davul anlamında kullanıldığı gösterilmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 584)

Rasanen kelimenin Türkmen Türkçesi'nde tūğ 'bayrak'; Uygur Türkçesi'nde tuğ 'sancak, amblem'; Orta Türkçe'de tūğ 'bayrak, bunlardan hakanda 9 tane bulunurdu'; Çağatay Türkçesi, Osmanlı Türkçesi'nde tuğ (Sırpça TE 179 tug); Doğu Türkçesi'nde tuk 'kötü ruhları kovmak için evin muhtelif yerlerine bağlanan/asılan düğümlenmiş, beyaz paçavralar'; Kazak, Kazan-tatar, Oyrot Türkçesi'nde tū 'bayrak, sancak'; Moğolca'da (KWb. 409) tug 'bayrak,

sancak'. Soyo tuk 'bayrak'; Nanay tuŋ; Kore tuk, tok; Çin *dug. Şeklinde kullanıldığını açıklamıştır. (Rasanen, 1969: 496)

Clauson, tuğ'un bir tür davul veya 'kraliyet amblemi' anlamına geldiğini, erken dönemde hangisinin kastedildiğinin anlaşılamadığını söylemiştir. İpek bir bayrak anlamını taşıdığı, ancak geleneksel Türk standardı bir at kuyruğu veya bir demet at kılı olduğunu ve Çince tu 'bayrak, sancak' kelimesinden alıntı bir kelime olduğunu ifade etmiştir. (Giles 12, 056; Pulleyblank, Orta Çince dok) (bkz. Doerfer II 969). Türkçe'de telaffuzun toğ olduğuna dair hiçbir kanıt olmadığından yola çıkarak, Çince'deki sesli harfin orijinal olarak -o- olduğunu ve kesin olmayan bir tarihte (muhtemelen Türkler kelimeyi ödünç almadan önce) -u- şeklini aldığını söylemiştir. Moğolca tuğ olarak erken bir alıntı kelime (tuğ/tuw) olduğunu belirtmiş; Kuzey-batı grubundan Karakalpak Türkçesi'nde tu olarak tüm modern dillerde görüldüğünü ifade etmiştir. Karahanlı Türkçesi'nde tuğ 'davul, büyük davul' kralın huzurunda dövülen davul anlamında olduğunu "Han tuğ urdı 'Han davul çaldırdı" örneğiyle göstermiştir. (Clauson, 1972: 464)

Eyüboğlu tuğ kelimesinin Çince tug (kıl, kıldan örülü bayrak, im, belirti, tüy)dan alıntı olduğunu söylemiştir. (Eyüboğlu, 1991: 669)

Lessing Moğolca'da kelimenin tug şeklinde geçtiğini ve "tuğ, bayrak, sancak; alem, manşet, başlık." Anlamlarına geldiğini söylemiştir. (Lessing, 2003: 1292)

Gülensoy tuğ için sorguç anlamını vermiş, Eski Türkçe'de tuġ 'bayrak, sancak' (EUTS, 251); Uygur Türkçesi'nde tuuġ; Orta Türkçe'de tuġ (DLT: tuġluġ 'bayraklı'); Türkmen Türkçesi'nde tūġ; Uygur, Özbek, Hakas Türkçesi'nde tuğ; Şor Türkçesi'nde tug; Kazak, Kazan-Tatar Türkçesi'nde tuw; Tuva Türkçesi'nde tuk; Kırgız Türkçesi'nde tu:; Kuman Türkçesi'nde tow ve Moğolca'da tug şeklinde yer aldığını söylemiştir. Anadolu ağızlarında kullanılan anlamlarından birinin "üstünlük belgesi" olduğunu ifade etmiştir. Kelimeyi *tū- 'tıkamak, kapamak'+-ġ şeklinde tahlil etmiştir. Clauson, Gabain, Doerfer, Eyüpoğlu, M. Ölmez'e göre Çince olduğunu ifade etmiş, Türkçe tug>Çince da'o geçişi olduğunu belirtmiştir. *"(Eski Çince d'ok/d'uok <d'u 'zehir' + xian 'vilayet, muhtar, bölge, ilçe' (bkz. Alimcan İnayet)"* şeklinde Çince kelimenin anlamını vermiştir. (Gülensoy, 2018: 765)

3.52. Tünbek/Dünbek

tünbek (dünbek, tönbük): dünbek, deblek (dümbelek). [NK 258]

ra‘dni dib bezmi de tünbek üni

berk kebabı otının uçkunı

“mecliste dümbelginin sesi, gök gürültüsüne benzer. Kebabının ateşi kıvılcımı da yıldırım, şimşek gibidir.” [AL s.218]

ra‘dnı dip bezmide tünbek üni

berḳ kebābı otınıŋ uçḳunı

“gök gürültüsü eğlence meclisinde davul, şimşekse kebabından çıkan kıvılcımdır.” [HE 3079]

yol erenleri göçüp yola girdi,

döge yorır āhır dünbeki servān

“yol erenleri göçüp yola girdi, sonunda kervan başı davulu çalıyor.” [ÇAR 12]

ra‘dni dib bezmi de tünbek üni

berk kebabı otının uçkunı

“mecliste dümbelginin sesi, gök gürültüsüne benzer. Kebabının ateşi kıvılcımı da yıldırım, şimşek gibidir.” [AL s.218]

ra‘dnı dip bezmide tünbek üni

berḳ kebābı otınıŋ uçḳunı

“gök gürültüsü eğlence meclisinde davul, şimşekse kebabından çıkan kıvılcımdır.” [HE 3079]

yol erenleri göçüp yola girdi

döge yorır āhır dünbeki servān

“yol erenleri göçüp yola girdi, sonunda kervan başı davulu çalıyor.” [ÇAR 12]

Kökenbilimsel İnceleme

Rasanen tümbek’in ‘müzik enstrümanı, bir kös çeşidi, küçük davul olduğunu; Çağatay Türkçesi, Doğu Türkçesi, Tarançi Türkçesi’nde dumbak ‘davul, kös’; Osmanlı Türkçesi’nde dümbek, Çağatay Türkçesi’nde dümbelek ‘bir müzik aleti’ şeklinde yer aldığını belirmiştir. (Rasanen, 1969: 504, 505)

Tietze, Anadolu ağızlarında yer alan tef anlamındaki dümbelek/dümbek kelimesinin Meninski’den aktardığına göre (1680 II, 2146) deblek kelimesinin labialisationlu varyantı olduğunu söylemiştir. (Tietze, 2002: 671)

Eyüboğlu kelimenin Farsça dünbek "küçük davul" kelimesinden alıntı olduğunu söylemiştir. F. dünbek> T. dünbelek, bümbelek şeklindedir demiştir. (Eyüboğlu, 1991: 209)

Gülensoy kelimenin, dümbek (~dümbelek, tümbek) şekillerinde göründüğünü ve Türkçe yansıma *tüm kökünden türeyen bir kelime olabileceğini yazmıştır. *"<? Türkçe *tüm 'yansıma' + Farsça be+(le)+k".* Anadolu ağızlarında dümbek, dümbük, dümbüldek, dünbek, dünbeldek (Derleme Sözlüğü IV, 1628) şekillerinde yer aldığını belirtmiştir. DLT'de geçen def anlamındaki tümrük kelimesine işaret etmiştir. Çağatay Türkçesi, Doğu Türkçesi, Tarançi Türkçesi'nde dumbak; Çağatay Türkçesi'nde dümbelek; Kerkük Türkçesi'nde dumbeleg, dümbeleg kelimelerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Klasik Türk müziğinde tempo için kullanılan dümtek kelimesinin de yansıma kök olan *tüm'den +tek eki ile oluştuğunu söylemiştir. Tarama Sözlüğü'nden (I, 418), Farsça dombek'ten geçerek dümbelek şeklini aldığını aktarmıştır. Nişanyan'dan (s. 118), *"dümbelek ~ Farsça tünbek/tenbük 'küçük davul, talim yayı' < tenbīden ~ Havr. *temb- 'germek'"* açıklamasını aktarmıştır. (Gülensoy, 2018: 234)

3.53. Tümrü/Dümrü

Tüŋür (tümrük, tümrü, tümri, dümrü, tombur, dumrı, dumru): davul, şaman davulu. [DLT I, 478-13]; [İM s.146, 161]; [ETZ 15b-8]; [TA 25b/12 (H 68, K 207)]; [Kİ s.50]; [TA 25b/12 (H 68, K 207)]; [SN 3241]; [CC 81a/4b]

yatda tünürime adırıldım "kehanetde davulumdan ayrıldım" [ETY s.872; Be. C, 4 (III,72)]; [EUTS s.258; Alt.GR.345]

Cevheri virme dükāndār eline

Altunı degşürme dumru pulına

"İnciyi sarraftan başkasına verme ve altını da tef çalanın kazandığı para ile değişme." [GAR 913/10]

tümrüçü: davulcu [İM s.156]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyrukskiy Slovar'da tef anlamındaki tümrük kelimesi bulunmaktadır. (MK I 478) (Nadelyaev vd., 1969: 597)

Rasanen, Orta Türkçe, İbnü Mühenna Lugatı'nda tümrük 'davul'; Houtsuma İbnü Mühenna Lugatı'nda tümrü 'def', Kitabü'l-İdrak li-lisani'l-atrak'ta

dümrü, Eski Osmanlı Türkçesi'nde dumru (>> çer. TLÇ 73 temer, tümer, tümbür, tümber 'davul') şeklinde yer aldığını ve yansıma ses kökü olduğunu söylemiştir. (Rasanen, 1969: 505)

Clauson, def anlamına gelen kelimeyi tümrüg (d-) şeklinde yazmış; küvrüg ile karşılaştırılabileceğini söylemiştir. 11. yy Oğuz Türkçesi'nde tümrüg 'tef' (DLT I 478); 14.yy İbnü Mühenna Lugatı'nda (kraliyet enstrümanları arasında) 'davul' dü:mrüg (Melioranski 51, 4); tü:mrü:g Kilisli Rıfat Bilge (146); dümri: 63, 2; tümri 161. Kıpçak (13. yy) (zanaatkarlar ve benzerlerinin enstrümanları listesinde) 'tefçi'< tümrü:çi; tümrü: (Houtsuma 24, 10). 14. yy dümrü: İd. 50: Osmanlı Türkçesi'nde dümrü 'tef' (TTS I 228; II 325; IV 246) şeklinde göstermiştir. (Clauson, 1972: 509)

Sertkaya kelimenin Uygur harfli metinlerde tespit edilemediğini, DLT'de tümrüg şeklinde yer aldığını söylemiştir. Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise tümrüv şeklinde görüldüğünü, Osmanlı Türkçesi'nde yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi kalın sıradan dumru şeklinde bulunduğunu fakat bunların dümrü(v) şeklinde ince okunması gerektiğini açıklamıştır. (Sertkaya, 1982: 151, 152)

Eyüboğlu dünür maddesinin içinde tüŋür/dünür kelimesinin şaman davulu anlamına geldiğini söylemiştir fakat kökenine dair bir açıklamada bulunmamıştır (Eyüboğlu, 1991: 209)

Gülensoy, dünür maddesinin altında Radloff'un (Die alttürkischen Inschriften s. 316, 371) tüŋ(ü)r kelimesinin şaman davulu anlamına geldiğini belirttiğini aktarmış "TÜG[>ŋ](>M)ÜR" şeklindeki tahlili göstermiştir. (Gülensoy, 2018: 235)

3.54. Tüz-/Düz-

tüz- (düz-): saz çalmak, nağme üretmek.

Çigev ḳılġa çigev ėtip tüze sāz yana ḳılġa muvāfiḳ hem ḫoş āvāz. "melodi yapacak, saz melodi yaparak sazı düzenlesin yine hoş sesle muvafık kılacak." [HŞ 3805]

ḫüseynī perdesi üzre tüzüp sāz
muġannī bu ġazelni ḳıldı āġāz
"çalgıcı hüseyni perdesinde saz çalıp bu gazeli söyledi." [MuN 22]

muṭribā tüz bir sürūd-ı derd-nāk
sāḳiyā bī-derdlıġdın min helāk

“ey çalgıcı, dertli bir şarkı söyle. Ey saki dertsizlikten beni helak et.” [LT (A27b-1045); A48b-3247]

muġannī kil ü nevḥa āhengi tüz

bozuġ köŋlümizni yana dağı boz

“şarkıcı gel ve nağmeler söyle, bozuk gönlümüzü tekrar boz.” [Sİ LG229b-1776; R400a-4740; (B297b-6600); R399b-4699; S239b-3872; P405a-918]

kim körüptür çū naġmeyi tüzmek

ki ḳılıp ḳatl gāh tirgüzmek

“görmüştür ki nağme söylemek gah öldürmek gah diriltmek (olmuştur)” [SS (R_1 346a-115); F_2 236a-14]

yana tüz sāznı tüzmekke emr ḳılmaġnı ... “yine düz, sazını çalmaya emretmesini...” [ML T776b-23; (T776b-23); T779a-2]

düz iy muṭrib nevā-yı erġanūnı

süz iy sāḳī şarāb-ı erġavānı

“ey çalgıcı, org nağmeleri çal. Ey saki, erguvan şarabını süz.” [ÇN 305; (663); 1142; 1145; 1212]

tüzet-: şiir, destan, şarkı vb. yaratmak, oluşturmak, meydana getirmek.

muġannī tüzet naġme-i riḫte

anı ḳıl özüŋ birle āmiḫte

“ey şarkıcı dökülen nağmeler söyle ve onu özünle karıştır.” [Sİ (S239b-3872); F452a-5784; P459b-6002; F462b-6912]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyurkskiy Slovar’da tüz- şeklinde gösterilen kelime, 1. Sıraya koymak; işleri düzene koymak, düzenlemek, yerleşmek anlamında “beg elin tüzdi ‘hükümdar ülkesine düzen getirdi’ (MK II 9)” örneği ile; 2. Hizalamak anlamı ise “ol yerig tüzdi ‘o yeri düzeltti’ (MK II 9)” örneği ile gösterilmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 602)

Rasanen, tüz için ‘eşit, düz, aynı, bütün’; ‘değerli, doğru’ anlamlarını vermiştir. Orta Türkçe’de tüz ‘düz, aynı’, ‘güzellik’; Çağatay, Balkar Türkçesi’nde tüz ‘düz’; Karakırgız Türkçesi’nde tüs; Osmanlı, Türkmen Türkçesi’nde düz ‘seviye, bozkır’; Kazak Türkçesi’nde tös, Yakutça’da tüs ‘mütevazı, ölçülü’; Çuvaşça’da türe ‘düz, adalet’, tür, türem ‘düze; Uygur Türkçesi ve Orta Türkçe’de tüz ‘düzenlemek, düzeltmek’; Çağatay Türkçesi’nde tüz; Kazak Türkçesi’nde töz;

Türkmen, Osmanlı Türkçesi'nde düz; Çağatay Türkçesi'nde tüz-e; Kazak Türkçesi'nde tözö 'inşa etmek, yapmak'; Kırım Türkçesi'nde düze; Eski Türkçe, Uygur, Çağatay, Karaçay, Hakas Türkçesi'nde tüzel 'eşitlemek'; Orta Türkçe'de tüz-ül, şeklinde kullanılış ve anlamları gösterilmiştir. (Rasanen, 1969: 508)

Clauson, tüz- (d-) fiilinin tüz ismi ile sesteş olduğunu ve 'düzleştirmek, düzeltmek, sıraya koymak' anlamına geldiğini belirtmiştir. Güney-doğu'da tüz-; Güney merkez grubundan Özbek Türkçesinde tuz-; Kuzey-batı grubundan Kırım Türkçesinde tüz-/düz-; Güney-batı grubundan Azerbaycan, Osmanlı, Türkmen Türkçesinde düz-; diğer dillerde tüz isminde tüze- şeklinde türeyen fiil bu anlamda kullanılmakta olduğunu ifade etmiştir. İbnü Mühenna Lugatın'da tüz-; Çağatay Türkçesi'nde tüz-; Harezm Türkçesi'nde tüz- 'düzenlemek, sıralamak'; Kıpçak Türkçesi'nde düz-; Osmanlı Türkçesi'nde düz- 'düzenlemek, sıralamak, doğru' şeklinde olduğunu açıklamıştır. (Clauson, 1972: 572)

Eyüboğlu, düzmek kelimesinin Eski Türkçe'de tüzmek şeklinde ve düzene koymak, doğrultmak, oranlamak, belli bir kurala bağlamak, biçimlendirmek, düzen vermek gibi anlamlara geldiğini söylemiştir. (Eyüboğlu, 1991: 214)

Tietze, Eski Türkçe'de tüz- şeklinde olduğunu, düz- kelimesinin anlamının "tertip etmek, tanzim etmek, yapmak" olduğunu söylemiştir. (Tietze, 2002: 680)

Gülensoy, Eski Türkçe ve Orta Türkçe tüz- (DLT; İKPÖ) şeklinde kullanıldığını, anlamının 1. Düzenlemek, düzeltmek. 2. Dizmek olduğunu belirtmiştir. Anadolu ağızlarında da düz- 'dizmek' şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir. (Gülensoy, 2018: 238)

Wilkens tüz- fiilinin düzlemek, düzeltmek; uyum sağlatmak, ayarlatmak, düzenlemek, uydurmak anlamlarına geldiğini söylemiştir. (Wilkens, 2021: 780)

Düzenlemek, düzeltmek ayarlamak gibi anlamlara gelen tüz-/düz- fiili taranılan metinlerde saz tüz-/düz- şeklinde "saz çalmak, beste yapmak" anlamında; neva tüz-/düz-, nağme tüz-/düz- şeklinde "nağme üretmek, beste yapmak" anlamlarında kullanılmıştır.

3.55. Ur-

ur-: çalgı aleti çalmak. [ZT T5a/3; T5a/4; T5a/5; T2b/3; T32b/2; B6a/1]; [İSK 3507]

ḳamuġ kestürdi çengi barmaḳını kesip ḳıl ḳoḍtılar çeng urmaḳını. "hep kestirdi çengi parmağını kesip kıl koydular çeng vurması için." [HŞ 355]

il ayaġıŋnı köterip ey denī
ignige salıp ḫoş urarlar sini
“ey alçak, halk ayağını uzatıp, seni omuzlarına alıp güzelce vururlar.” [TSA (324b/2); 325b/4,8; 326b/2,3]
āvāze-i viṣālini kūsın uray disem
ḫüsnüŋ naḳāresi bile ṣubḥ-ı ezel bolur
“kavuşma sesinin davulunu çalayım desem güzelliğinin davulu ile erken sabah olur.” [ŞHD 36b-6; 48b-10; 92a-3; 116a-13; 148a-5-8]
hemīn kim urdı ol kūs-ı nübüvvet
cihāngа yitti andın biş nevbet
“işte bu kim peygamberlik davulunu çaldıysa ondan beş vakit nevbet davulu dünyaya ulaştı.” [YED 28]
urur çengini çenge iŋledür zār
iŋildesem gerekdür ben de nā-çar
“çengini çalar inletir, ben de çaresizim inlemem gerekir.” [ÇN 659; (1053)]
isrâfil sûrmı ura tağlar depeler sürüle
bir karınca cevâbını bin Süleyman virimeye
“İsrafil surunu üflesin dağlar tepeler sürülsün; (hesap gününde) bir karıncanın cevabını bin Süleyman veremesin.” [YED 2/7; 6/2; 86/6; (145/4)]
urul-: çalınmak.
ḳatı naʻre urub baṭṭāl lālasını gördi derḥāl
ṣankim ṣūr uruldı derḥāl irişdi sāʻat-i eşrāṭ
“battal çok bağırınca lalasını gördü. Sur üflenmiş gibi hemen alametler vakti geldi.” [BAT 498; (2569)]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff, ur- fiilinin Tarançi, Altay, Teleüt, Şor, Sagay, Koybal, Çağatay, Soyo, Küerik, Kırgız, Karakırgız, Kuman, Kırım Türkçelerinde,

1. Vurmak, dövmek.
2. Koymak
3. Döndürmek
4. İçine dökmek
5. Katmak, eklemek. anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. (Radloff, 1893: 1647)

Drevnetyurkskiy Slovar'da ur- "1. Vurmak, vuruş. 2. Koymak. 3. Kazımak. 4. Bileşik fiillerin bir bileşeni olarak kullanılır." şeklinde gösterilmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 614)

Rasanen kelimenin, Uygur Türkçesi'nde ve Orta Türkçe'de ur- 'dövmek, vurmak'; (Kutadgu Bilig) 'isim vermek', 'dönmek', 'dökmek'; Hakas, Soyon Türkçesi'nde ur- 'dökmek'; Kazak Türkçesi'nde ər-; Osmanlı Türkçesi'nde vur-, Yakutça'da ūr- 'koymak'; Çuvaşça'da vâr 'büyü, büyü yapmak'; Eski Türkçe'de ur-uş 'yarışmak'; Orta Türkçe'de ur-gu 'vurmalı çalgı'; Çağatay Türkçesi'nde ur-çuk; Kazak Türkçesi'nde ərçək 'çıkrık'; Kuman Türkçesi'nde ur-çuk 'sıkıntı' şeklinde ve Moğolca'da (Poppe 80) ur-ul-du 'yarışmak' şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir. (Rasanen, 1969: 515)

Clauson, ur- için kısa ünlülü geniş zamanlı uru:r ile o:r-'dan ayırt edilebilir olduğunu ve tüm dillerde ortak olduğunu söylemiştir. Koymak, vurmak ve ad koymak anlamlarına geldiğini söylemiştir. Kutadgu Bilig'den "urdı nawbat tuğı 'nöbetçi davulunu çaldı'" (KBVP: 86) örneğini vermiştir. (Clauson, 1972: 194)

Eyüboğlu, vur- kelimesinin Eski Türkçe'de ur- şeklinde olduğunu, urmak biçiminin en eski Türk sözlüklerinde görüldüğü gibi, 13. Yüzyıldan bu yana Anadolu Türkçesinde de geçtiğini ifade etmiştir. (Eyüboğlu, 1991: 712)

Gülensoy ur->vur- fiilinin, Anadolu ağızlarında ur-, urla- 1. Vurmak. 2. Çalmak (DS XI, 404) şeklinde kullanıldığını ve ur-: kuyudan su çekmek anlamına geldiğini ifade etmiştir. (Gülensoy, 2018: 797)

Ayrıca Gülensoy, vur- fiilinin "1. Elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla indirmek. 2. Ses çıkarmak için, bir şeyi bir yere hızla indirmek. 3. Etkisi bir yere kadar uzanmak, sokulmak, girmek, duyulmak, yansımak, aksetmek. 4. Hızla değmek, çarpmak. 5. Çarpma işlemini yapmak. 6. Sürmek. 7. Kurşunla vurmak" anlamlarına geldiğini söylemiştir. Eski Türkçe ve Orta Türkçe'de ur- (EUTS 266); Uygur, Hakas, Soyon, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen Türkçesi'nde ur-; Başkurt, Kazan-Tatar Türkçesi'nde Ər-/or- ve suğ-; Yakutça'da ūr-; Çuvaşça'da vər-; Azerbaycan Türkçesi'nde vur-; Başkurt Türkçesi'nde huğ- şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir. Kelimeyi [V+] Ū (>u,ı,ə,o)R- şeklinde tahlil etmiştir. (Gülensoy, 2018: 837)

Yukarıda taranılan metinden verilen örneklerde ur- fiilinin yardımcı fiil olarak çeng ur- "çeng çalmak"; kūs ur- "davul çalmak"; sūr ur- "sur üflemek, sur

çalmak" şeklindeki kullanımlar tespit edilmiş, yardımcı fiil olarak müzik aleti ile birlikte kullanıldığında o müzik aletini çalmak anlamına geldiği görülmüştür.

3.56. Uzan/Ozan

uzan (ozan): kopuz çalarak türkü söyleyen, aşık, ozan. [Kİ s.13]

Ḳızuŋ ḳaftanını geydi, çal mere deli ozan ere varan ḳız menem oynayayım didi. [DK 5/8, 5/9, 5/9, 7/5, 7/7, 15/6, 29/6, 57/7, 100/9, 100/10, 100/10, 100/12, 100/13, 101/2, 101/3, 103/6, 103/6, 103/7, 104/4, 104/8, 104/9, 104/10, 104/11, 104/12, 104/13, 105/1, 106/6, 106/7, 106/8, 106/10, 106/11, 106/12, 106/13, 109/11, 110/13, 111/4, 111/11, 112/9, 112/13, 113/1, 113/11, 113/12, 114/12, 115/4, 169/11, 174/2, 189/13, 281/13]

Kökenbilimsel İnceleme

Gülensoy, ozan'ın halk şairi ve şiir yazan kimse, şair anlamlarında olduğunu, Eski Türkçe'deki 'kurtulmak, uzaklaşmak' anlamındaki oz- köküne –an ekinin gelmesi ile oluşmuş olabileceğini söylemiştir. Anadolu ağızlarında ozan, ozancı kelimelerinin bulunduğunu ve "'1. Geveze; 2. Sersem, aptal; 3. Şakacı, güzel ve tatlı konuşan; 4. Dedikodu, dırıltı'; ozancılık 'şakacılık'; ozanlık '1. Düşkünlük, zavallılık; 2. Gevezelik'; ozanlık et- 'şaka etmek'; ozannama '1. Tasarlamadan söylenen koşma; 2. Asılsız söz, masal' (DS IX, 3305)" anlamlarına geldiğini söylemiştir. Azerbaycan, Türkmen Türkçesi'nde ozan 'aşık'; Kazak, Kırgız, Özbek Türkçesi'nde akın; Başkurt Türkçesi'nde säsän; Kazan Tatar Türkçesi'nde çäçän şeklinde yer aldığını belirtmiştir. Uz kelimesinin Eski ve Orta Türkçe'de 'usta, mahir' anlamlarında olup, bu sözcükten uzlan- 'ustalaşmak', uzluk 'sanat' sözcüklerinin türetildiğini açıklamıştır. Orta Türkçe'de oz- ~ uz- 'başkasından ileri gitmek' anlamında olup, ozgan 'çok ileri giden', ozıtgan 'daima ileri giderek kazanan', ozıt- 'ileri sürmek', ozuk at 'koşu ve benzerlerinde ileri giden ve başka atları geçen at' sözcüklerinin yapıldığını ve buradan yola çıkarak uz adı ile UZ- ~ OZ- fiilinin birbirinden farklı kökler olduğu sonucuna varmıştır. (Gülensoy, 2018: 523)

Eyüboğlu, ozan kelimesinin Eski Türkçe ozmak (ileri geçmek, öne geçmek)tan ozgan (ilerde olan, önde bulunan), g sesinin düşmesiyle ozgan-ozan şeklinde oluştuğunu ifade etmiş ve *"Ozan sözcüğü, bir görevlinin adı olarak; dinle ilgili yazılarda da, eski sözlüklerde de geçmektedir. Bunun uzan biçiminde uzmak*

(ozmak'la eşanlamlı)tan türeyeni de vardır. O, u seslerinde dönüşme, ommak-ummak, omut-umut bg. Eskiden çoktanrıcı dinlerde, dinî törenleri yöneten kişilerin, uyumlu, ölçülü, uyaklı sözler söyledikleri, dinleyenler üzerinde böylece etkili oldukları biliniyor. Ozan, önceleri bir din görevlisiyken, sonraları yalnız koşuk düzenleyenin adı olmuştur., Farsça şair, Arapça şair." Açıklamasını yapmıştır. (Eyüboğlu, 1991: 520)

Rasanen "Uygur Türkçesi'nde oz- kelimesinin 'kaçmak, kurtarmak, özgür olmak'; Orta Türkçe'de oz'un 'yarışta öne geçmek'; Kuman Türkçesi'nde oz 'geçmek, önden girmek'; Sarı Uygur Türkçesi'nde joz 'geçmek'; Çağatay Türkçesi, Doğu Türkçesi veya Yeni Uygur Türkçesi, Kazak Türkçesi'nde oz 'birini geçmek, önden girmek, (bir yarışta) geçmek'; Kumuk Türkçesi'nde oz 'geçmek'; Karaçay Balkar Türkçesi'nde oz 'öne geçmek'; Sagay Türkçesi'nde os 'daha önce olmak', 'önce olmak, sollamak'; Kazak, Özbek Türkçesi'nde, Orta Türkçe, Tarançi Türkçesi'nde oz-a 'daha önce'; Oyrot, Teleüt Türkçesi'nde ozo; Uygur Türkçesi'nde oz-gur, oskur 'kurtarmak' anlamlarına geldiğini ifade etmiştir. (Rasanen, 1969: 367)

Hasan Eren Yer Adlarımızın Dili eserinde yer alan "Aşık olarak ve Yer Adı Olarak Ozan" adlı yazısında, uzan ve ozan şeklinde iki farklı okunuşun olduğunu Fuad Köprülü'nün bu adın ozan diye okunması gerektiğini inandırıcı bir şekilde ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Ozan kelimesinin alıntı bir kelime olduğu görüşüne katılmayan Eren bu konuda da Köprülü gibi düşündüğünü ve köken bakımından Türkçe olduğunu belirtmiştir. Köprülü'nün ozanın İbnü Mühenna Lugati'nde de yer alan ozmak 'önce gelmek, ileri geçmek' masdarından geldiği ifadelerini aktarmıştır. Yine Köprülü'nün 'Koşuda birinci gelen köpeklere verilen isimlerden biri' anlamına gelen ozgan ve ozanın, Oğuzcada ortada ve sondaki g'lerin düşmesinden dolayı, aynı kelime olduğunu söylediğini belirtmiştir. Türkmencede yer alan ozan kelimesinin yarışmalarda yenen kimse anlamıyla ozanın da saz atışması yapan diğer aşıkları yendiği ve onlardan öne geçtiği anlamını semantik çerçevede bağdaştırmıştır. (Eren, 2010)

3.57. Ün

ün: ses. [KİP 4a, 191, 55, 203, 204, 205]; [TMEM s.44 (101b 14)]; [ABH s.243]; [ÇBH s.71]; [EUTG s.618]; [EUTS s.272 (Suv.346,21)]; [KTSV s. 29b,3; 39,12; 97,6; 97,6; 29b3]; [EKK 61/18]; [CC 25b/4; 29a/8]; [TA 23b/2 (H 54, K 213)]; [Kİ

s.23]; [İM 53a/4]; [TAR 235]; [MaN 29b.9; 39a.1; 44b.3; 66a.7]; [MT 398; 870; 871; 1343; 1562; 1814; 2722; 2924; 3059; 3137; 3815; 3817; 3819; 3830; 4303; 4399]; [SN 51; 148; 513; 796; 918; 1121; 1360; 1361; 1379; 1430; 1438; 1482; 1539; 1553; 1622; 1639; 1837; 1929; 2244; 2553; 3371; 3376; 3431; 3585; 4019; 4069; 4862; 5356; 5434; 5506]

(öng ünü yıd tatıġ-ta ulatı-l(a)r) 118a 9 [Üİ s.198]

(öng ünü yıd tatıġ böritig-te ulatı-l(a)r) 118b 6 [Üİ s.198]

(öng ünü yıd tatıġ böritmek-te ulatı-l(a)r+) 118b 8 [Üİ s.198]

yakın beliŋ teg yavlak ün yaŋku teg èşidilti "...yakın (yerden) korkutucu ses işitildi." [EUDÇ s.203 (61/16, 297/08, 302/13, 711/30, 226/14, 228/16, 232/20, 2/02, 17/09, 178/08, 203/17, 300/11, 301/12, 358/32, 408/05, 554/04, 559/09, 571/21, 618/01, 638/14, 687/06, 864/15,]

uluġ tolun üni isigi toyı ḳuvraġ-ı "kuvvetli dolgun sesi, sıcaklığı, topluluğu..." [ETŞ 12-93, s.76]

anıŋ tikisinte nom üni "onların cıvıltısında töre sesi..." [ETŞ 38-146, s.204]

...tgülüg ünler eksi... "...duyulan sesler..." [ETŞ 3-7, s.164]

bir bir ünte uz taḳşut-luġ taluylar öntürüp "ayrı ayrı her seste güzel şiir denizlerini meydana getirip..." [ETŞ 3-11, s.134]

negü asġı bar bu ökünçüm bu kün

ölüm tuttı kesti bu söz birle ün

"Bugün bu peşimanlığımın ne faydası var; ölüm yakaladı, sözümü ve sesimi kesti." [KB s. (1132), 4842, 5030, 5866, 5954, 4964, 74, 78, 376, 4114, 4963, 5644, 5677, 5972, 6292, 6363, 6369, 3634, 77, 1692, 2168, 3095, 3422, 5153, 5314, 6145, 6405, 6483, 75, 76, 95, 2458]

körer mü sen olardın kimerseni azu eştür mü sen olarda ün "Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emâresi) hissediyor veya cılız da olsa bir ses işitiyor musun?" [KTİKT s.722, 31/36a2=19:98]

tu(t)tı anlarnı ḳatıġ ün taŋ başında boluġlılar. "Onları da sabaha çıkarlarken o korkunç uğultulu ses yakalayıverdi." [SAKT s. (195r,7=015/083); 210v,9=017/064; 214r,8=017/110]

ärmädi mägär bir ün ança "Sadece korkunç bir ses olur." [SAKT2 s. (323v,3=036/053); 330r,5=038/015; 416r,1=067/007; 390r,6=054/031; 250r,6=023/041; 321r,5=036/029; 300v,4=031/019; 379v,5=049/002;

383v,5=050/042; 300v,3=031/019; 379v,7=049/003; 379v,4=049/002; 300v,3=031/019]

Ėŋdürdi başını ḳatıġ ḳıḳırdı, ün ėtti “başını indirdi, çok bağırdı, ses çıkardı” [ME (97/5), 232/1, 233/7; 117/8; 168/6, 217/4, 227/8, 228/2, 229/1, 229/3, 230/7, 231/5; 118/1; 18/5; 50/7, 80/4; 193/4; 80/4; 195/2]

muṣībet ya igdin ünin ıġlamaḳ “ağrı veya hastalık yüzünden sesli ağlamak da namazı bozar.” [MM (119/3); 320/2]

uçmaḫ havāsındın ün işitildi “cennet havasından ses duyuldu” [KEn (20v17); 30r9,12,17; 34v15; 36v20; 41v18; 48v7; 51v12,19; 52r2; 52v10; 5v4;83r5; 84r15; 116v5; 118v1; 126r9; 134r19,20,21; 135v21; 136r3; 156v15; 157r8,14; 158r2; 162r1; 169r14; 170r19; 171r13; 177r16; 183v5; 192v3; 199v11; 202r8; 204r21; 204v1; 209r2; 213r17; 219r9,10; 221v13; 227v11,12; 231v1; 237v2; 238v4; 239r5,9; 240v12; 241r10,11; 30v21; 32v10; 33r1; 33v1; 38r17; 39r5; 69v5; 121r5,14;121v16; 127v7; 130r8; 152v18; 154r12; 160r6; 168v3; 202r12; 26r1; 32r15; 33v13; 35v17,19,20; 36v6; 37r16; 44r17; 53v6; 61r14; 64r13,15,18; 64v6; 71r9; 71v10; 75r19; 79v4; 91r12,13; 98v11,16; 103v21; 112v9; 114v20; 139r3; 141v15; 142v3; 142v17; 154r1; 219r10; 220r5; 225r5; 237r9; 240v9; 245v6; (ü. çoġı) 26r15; 33r2; 247r1; 29r7; 70r4; 121r16; 136r6; 215v15; 223v13; 233v2; 242v16; 248v1; 121r4; 16v21; 17r19; 68v3; 83r13; 68v5; 77r13; 131v4; 198r2; 111r10; 91r13; 126v8; 44r17; 64r15; 71r9; 244v6; 168v10; 64r15; 77r6; 91v16; 94r20; 103v21; 157r14; 171r14; 221v12; 232v16,18; 31r6; 48v12; 61r9; 71r8; 91r15,18; 108v11,12; 119r18; 136v12; 141v4; 159v10; 192v3; 198r4; 232v15; 237r9; 157r13; 178r7; 98v15; 17r1,3; 64r14; 75r11; 223v9; 226r18; 231r21; 233v4; 239r14; 247r20; 247v10,17]

ḫaḳīḳat üze ünlerning körksüzreki, eşekler üni “çünkü seslerin en çirkini herhalde eşeklerin sesidir.” [HTKT (393b/7); 318a/6]

av avlarda ün ėştip utru baḳtı körer kim nāgāhān bir toz çıktı. “av avladığında ses duyup o tarafa baktı gördü ki aniden bir toz çıktı.” [HŞ 1284; 1503; 2993; 3779; 3780; 3804; 3824; 4015; 4024; 412; 566; 1441; 1771; 2087; 2089; 3123; 3806; 3815; 4158; 1267; 1768; 349; 4159; 4501; 4563; 1503; 1623]

üni karıldı “sesi kısıldı” [CC (80b/40b); 70a/13]

Ol doġan oġlanuŋ üni işidüldükine...”o doğan oğlanın sesinin duyulduğuna...” [KFT 218b/2]

Ün birle ıġladı ḫatun “kadın sesli şekilde ağladı” (KE 51a/9)

oġlanlar ün ḳıldılar “çocuklar ses çıkardılar” (KE 169b/5)
[KE 45b/4; 51a/9; 139a/9; 12b/4; 79a/9; 112b/5; 47b/5; 4a/7; 11b/9; 12b/2; 12b/3; 12b/8; 15a/7; 120a/7; 133b/5; 139a/9; 168a/2; 168a/7; 168a/8; 168b/2; 168b/5; 168b/9; 169a/1; 169a/4; 169b/5]
Kerīh ün bilen öz boġazın yırtıp “çirkin ses ile kendi boğazını yırtıp”
[GT 33/13; (119/3); 128/6; 220/12; 222/6; 223/7,9; 196/3; 221/11; 119/9; 121/4; 224/1; 121/6; 223/6; 122/4; 126/5; 296/12; 340/7; 341/8; 127/8; 220/11; 304/13]
ġonçe dik köŋlüm çiker ün ġarḳ olup ḫūn-āb ara
söz digende aġzıŋ ikki la‘l ara pinhān bolup
“gonca gibi gönlüm kanlı göz yaşına batıp ses çıkarır, konuşunca ağzın iki dudağın arasında gizlenmiştir.” [İD (70/3); 87/6; 123/3; 276/2; 349/7; 276/6; 348/3; 220/7; 278/5; 57/3; 299/6; 171/4]
üni ve usūli ḫūb irdi “sesi ve usulü güzeldi” [MN (44B/13); 102A/1]
ün çiker min ‘ışḳ ara bir nergis-i cādū körüp “aşk arasında büyüleyici bir göz görüp ses çıkarırım” [BV 21/7; (60/1); 136/5; 171/5; 229/7; 302/5; 388/2; 392/5; 539/3; 698/2]
ḫūblar luṭf iylep ol ḳatlimġa gerçi ḥükm iter
hīç ün kilmes ḳulaġımġa ol aynıŋ üni dik
“sevgililer lutf edip katlime hüküm verirler, o gözün sesi gibi kulağıma hiç ses gelmez.” [FK 1/2; 74/6; 135/7; 185/3; 199/5; 241/5; 278/4; 285/5; 346/4; (346/6); 365/5; 393; 414/1; 436/6; 462/1; 462/17; 500/7; 527/6; 628/9; 642/6; 668/7; 682/14; 687/25; 689/127; 689/168]
ve rūḥı ṭā‘at ẕevḳıdın bíḫaber ve üni ṣavtü’l-ḥamírdin enker. “ve ruhu ibadet zevkinden habersiz ve sesi eşeklerin sesinden daha çirkin.” [MK 7a/1; 7a/3; (21a/3); 21b/6, 22a/4; 22a/6; 23b/1; 35a/4; 63b/3; 64a/9; 84b/10]
tīre ḳılıban künin ḳara tün
kim nāgeh èşitti bir ḥazīn ün
“aniden gündüzünü karanlık kılan bir hazin ses duydu” [LM XIV; 953; 1008; 1009; 1099; (1128); 1129; 1215; 1510; 1696; 2830; 3261; 3560]
iy Ḥüseynī il işitmes irdi tesbīḥim ünin
‘ışḳ efġānımnı gerdūn ṭāḳıdın aşurdı la
“Ey Hüseyin, el tesbihimin sesini duymazdı, ah aşk feryadım feleğin kubbesinden aştı” [HBD 71/1; 152/3; 169/7; 196/1]
niçün maḫmūrlıḳdın çikmeyin ün

ḳılur sāġar tehī bolġanda āvāz
“sarhoşluktan (dolayı) ses çıkarmayın, kadeh boşalınca ses çıkarır.” [YE 46/1; (98/4); 154/9]
bularnıŋ ünleri biri biriŋe ḥíç mėŋzemez oḫşamaz ve tesbíḥleri biri biriŋe oḫşamaz.
“bunların sesleri birbirine hiç benzemez ve tesbihleri de birbirine benzemez.” [DTSK (5b/11); 6a/01; 7a/15; 10b/01; 10b/03; 16b/03; 18b/02; 18b/08; 20a/08; 21a/11; 25b/08; 27a/03; 35a/07; 35a/11; 35b/06; 43b/07; 49a/03; 50a/02; 50a/15; 58b/06; 66a/07; 70a/01; 70a/02]
dağı āsmāndın ün kildi “ve gökyüzünden ses geldi” [AŞNR (T696b27); T697a23; T705b12-14; T708a7; T714b25; T717a6; A726b7; A729b5; M784a10; M784b19; M785a19]
barur gerçi üni ferseng ferseng
velī öz ünige ol bīş āheng
“sesi fersah fersah ulaşır, lakin kendi sesine o nağme fazladır.” [BD 4/162; 47/5; 51/3; 62/2; 171/1; (530/4)]
rıḥlet ünin ėşitip olturġan “göç sesini duyup oturan” [ÇG 3/9; 13/10; 57/10; 86/9; 87/3; 90/12; 92/5; 143/13; 198/5; 202/7]
türk ẓuhūrıdur acunda bu kün
başla uluġ yır bile türkāne ün
“Bugün Türkün dünyada meydana çıktığı gündür, Türke yakışır ses ile büyük şarkıya başla.” [HT 12b/123]
āh urup feryād iter min sinsizin
bu vücūdumdın ḳalıptur yalġuz ün
“ben sensiz ah edip feryat ederim, sesim vücudumdan ayrılmıştır.” [LD 1392; 1468; (2648)]
ay ki ilgiŋdin kilür zinhār taḳsīr eyleme
ehl-i dilni yaḫşı ünler birle āvāz eylemek
“gönül ehlini güzel sesler ile bağırmak elinden gelirse sakın eksik kalma” [ŞHD 26a-12; 73a-7; 73a-8; (88a-3); 134a-8; 186a-10]
kelím ilin kötergeç şükr itti
ki kiçe bir yıġaçtın ün işitti
“Kelim elini götürüp şükr etti, gece bir ağaçtan ses duydu.” [DEH (21); 39; 60; 116; 208; 215; 424; 509; 624; 591; 649; 824; 830]
budur ednāsı ġayr işitse

üni ilniŋ ḳulaġıġā yitse

“başkası işitse sesi başkasının kulağına ulaşsa en aşağısı budur.” [MDF 117; 223; (785); 949; 950; 1018; 1914]

ün çikip nāḳūs āhengi bile

küfr iliniŋ şīve vü rengi bile

“çan sesi ile, kafir ilinin şive ve rengiyle ses çıkarıp” [LT B32b-1330; (A31-1395); B47b-2871; B52a-3334; A50a-3477; A31-1393; B37b-1857; A44b-2851; A48b-3318]

muġannī sürūd-i ḥarīfāne çik

bir ün birle tik turmaġıl yana çik

“ey şarkıcı harifane şarkılar söyle, bir sesle dik durma yana çek.” [Sİ F400a-62; (F406b-720); LG221b-1015; B237a-2023; R381a-2767; B251a-3007; LG243a-3074; S254a-5236; R406a-5346; R406a-5347; LG221b-1016; LG226a-1436; S221a-2117; S221a-2125; F427a-2991; B255b-3360; F462b-6913; LG221b-1017; F462b-6912; S207b-843]

ki üniŋdin tenimġa cān kėldi

cismime mijde-yi revān kėldi

“sesiyle tenime can geldi, bedenime akan bir müjde geldi.” [SS F_2 236a-14; F_1 319b-336; F_1 319b-337; F_1 327b-285; R_1 349a-77; R_1 349a-77; F_2 237a-8; R_1 320a-45; F_1 323b-335; R_2 181a-414; F_2 258b-28; R_2 189b-21; (F_1 323b-338); F_2 268a-197]

raʿdnı dip bezmide tünbek üni

berḳ kebābı otınıŋ uçḳunı

“gök gürültüsü eğlence meclisinde davul, şimşekse kebabından çıkan kıvılcımdır.” [HE 3079]

Ün tizligi gibi ün żaʿif-lıġı gibi ḳarnı ḳuruldamaḳ ve gegirmek gibi kim bu nesneleri işitmekile. [TM 11a-D, 26b-15]

Bir ḫastalıḳdur ki sebebi bağır şovuḳlıġıdur ve ol üç dürlüdür, ṭablidür, her ki bu ʿillete mübtelā ola ḳarnı ḳuruldayıcaḳ ṭabl üni gibi gelür. [EM 52b/1]

İmdi bu düdükden çıḳan ün Yaʿḳūb aġlamaġı nişānı durur.

Melik celle celāluhu ḳarınçaya ün işiddürdi. [BEH 8b10, 40b7, 43b21, 43b22, 53a23, 71b20, 89a12, 89a13, 97b1, 111b18, 113b19, 113b21, 119b15, 119b16, 119b18, 135a12, 139a16, 139b1, 146b18, 150a7, 150a17, 151a5, 150b19, 158b16, 171a15, (ü.kaldur- ‘sesini yükseltmek, seslenmek’) 117a17, 118a2]

Ünüm aŋlaŋ bigler sözüm diŋleŋ bigler, yata yata yanumuz ağrıdı, ṭura ṭura bilümüz ḳurıdı, yorıyalum a bigler, av avlayalum ḳuş ḳuşlayalum, şıgın geyik yıḳalum, ḳayıdalum otağumuza düşelüm, yiyelüm ḫoş kiçelüm. [DK 36/10, 47/6, 71/6, 75/3, 95/7, 101/2, 110/6, 124/1, 130/5]

Cānuma ol bāb içinden dürlü ün
Ni‘met olup irişüdur dün ü gün

O bölümün içinden sayısız ve çeşit çeşit sesler, nimet olup gece gündüz ulaşmaktadır. [GAR 711/11]

her ṭaraf zülfi ünin Nāmūsi yėlden gāş ėder
şāḥibin derdile saḳlar ḥalḳalar kim derdedür [MeN 328/7]

ol yemişden vāḳvāḳ üni gelür
bu ne ḳudretdür bu ne ḥikmet olur [İSK 1568, (3302)]

yarınum bugün bana hoş bayram düğün bana
düşde gelür ün bana işidün ahbārnı

“yarınım bugün oldu, bayram düğün oldu, düşde bana ses gelir haberlerini dinleyin.” [YED 2/7; 77/9; 109/5; 140/7; (182/2)]

anasınıŋ gürından bir ün keldi
‘azīz oġlum yūsuf saŋa ne ḥāl degdi

“annesinin mezarından bir ses geldi: “aziz oğlum yusuf sana ne oldu?” [AKY A21v13; M53/8; B12r1; B14v7; (B19v1); D32v17; MK10v12; B12r11; D11v/8; A4r11; M16/4; B53v13; B45v6; A67r12; MK50r16; A7v10; B74r2; K60r14; B54r12; B30r10; B18v6; B67r13; B54r13; M91/19; A10v4; A63r3; A45v5; K52r10; D15r2; K15r1; MK14r4; M21/3; B67r5; B15v12; K52r11; D50v4; A43v10; K50v/3]

ḥüseyn ġāzī çün işitdi ol üni
dört yaŋaya baḳdı görmedi bir er

“hüseyin gazi o sesi duydu dört tarafa baktı kimseyi görmedi.” [BAT (92); 499; 1615; 2088; 2360; 2992; 4328]

Nāgehān bir ün işitdi kulaġum
Gitdi aḳlum bilmezem solum saġum [SÇM (II/169), II/397, I/630]

sen eyle uyı yatıcaḳ bir yire
ki maẓlūm üni ḳulaġuŋa gire

“sen yatınca öyle bir yerde uyu ki mazlumun sesi kulağına girsin.” [FN 7/82; (10/118); 11/127; 38/458; 39/472; 42/509; 62/763]

tıŋladım ol ḥālnı ḥayret tüni
yitti felek bāmıda ġavġā üni
“hayret gecesinde o hali dinledim; kavga sesleri gök kubbesine yükselmedeydi.” [TSA 322b/6]
ḥüseynìden çıkuban eyleseŋ ün. [SEM 13b/2]

ünlüg: sesli.

ünlüg aḍḳaġ-tın önmiş ertmiş “ses bağlantılarından çıkmış, geçmiş...” [ETŞ 13-104, s.90]
amrançıġ ünlüg ḳuşlarnıŋ “ güzel sesli kuşların” [ETŞ 38-145, s.204]
ilig ḳan atlıġ kükürt ünlügke yükünürmen “hükümdar adlı, gür sesli önünde hurmetle eğilirim” [ETŞ 4-39, s.86]

üntedeçi: ses verecek.

üntedeçi til aġız tapġay “ses verecek dil, ağız bulur” [ETŞ 32a-78, s.294]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff ün kelimesinin, Kırgız, Tarançi, Karakırgız, Altay, Teleüt, Şor, Lebed, Sagay, Koybal, Katşinzen, Küerik, Kuman, Uygur, Çağatay, Osmanlı, Karaim dillerinde yer aldığını belirtmiş hem ses, ton anlamına hem de şöhret anlamına metinlerden örnekler göstermiştir. (Radloff, 1893: 1818,1819)

Rasanen, *ün̄ şeklinde gösterdiği kelimenin, Orta Türkçe’de ün̄ ‘ses’; Türkmen Türkçesi’nde üyin ‘ses’; Uygur, Çağatay, Osmanlı Türkçesi’nde ün ‘ses, ton’, Kazan-tatar Türkçesi’nde ön; Kazak Türkçesi’nde ān̄ ‘ses, melodi’; Çuvaşça’da ən-ɛr ‘enstrüman sesi’; Karaim Türkçesi’nde in-dä ‘ses çıkarmak, söylemek’; Uygur Türkçesi’nde ün-tä ‘seslenmek’; Orta Türkçe’de, İbnü Mühenna Lugatı’nda ve Kuman Türkçesi’nde ün-de ses vermek, melodi vermek anlamlarında kullanıldığını yazmıştır. (Rasanen, 1969: 521)

Drevntyurkskiy Slovar’da ün ses anlamıyla gösterilmiş, “Er üni bütti ‘adam sesini kaybetti’ (MK II 294)”; “bir ünin sıgtaştılar ‘tek sesle ağladılar (Uig III 23/6)”; “seviglig ünin ırlayu... ınça tep tediler ‘hoş bir sesle şarkı söyleyerek... öyle dediler’ (Uig 46/13)” örnekleri gösterilmiştir. Ayrıca şarkı söylemek anlamına gelen ün tart- kullanımına “ular kuş ünin tarttı ünder eşin ‘erkek keklik şarkı söyleyerek eşini çağırır’ (QBH 14/9)” örneği verilmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 625)

Clauson, ün/ü:n için Aslen 'insan 'sesinin' sesi, dolayısıyla daha genel olarak 'ses' açıklamasını yapmış, KB'deki 'şöhret' anlamına gelen metafor sadece Güney-batı dil grubundan Osmanlı Türkçesi'nde kullanılmıştır demiştir. Tüm modern dillerde yaşamakta olduğunu belirtmiş, Eski Türkçe'de, Karahanlı Türkçesi'nde, İbnü Mühenna Lugatı'nda ü:n (Melioransky 73, 12); Kilisli Rıfat (176); Çağatay Türkçesi'nde ün 'ses' (Senglah 88v 20). Harezm Türkçesi'nde , Kıpçak Türkçesi'nde ve Osmanlı Türkçesi'nde ün şeklinde ve ses anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. (Clauson, 1972: 167)

Sertkaya ün kelimesinin Eski Türkçe'den bugüne kadar ses anlamında kullanılan bir kelime olduğunu ve ün+e- fiil şeklinin bulunduğunu söylemiş; metinlerden ün ėşit-; ün üne-; ḳuruġ ün; oġlaġu ün; edgü ün; ün egzig; kübrüg üni gibi örnekler vermiştir. (Sertkaya, 1982: 23)

Eyüboğlu, doğal ses, yansıma sesten ün olduğunu ve doğa varlıklarından çıkan üüüğ sesinden sözcük üretme, üüüğ-üüğ-üğ/ün... n/ğ seslerinde burundan çıkarma yoluyla dönüşme olduğunu açıklamış, "öğ-dül/ödül, ön-ğ-dül/önğdül-öndül/ödül...ödül sözcüğünün öndül, ögdül, önğdül" örneklerini vermiştir. (Eyüboğlu, 1991: 698)

Eren, ün için 1. Ses 2. İyi bir nitelikte bilinip tanınmış olma durumu, şöhret' anlamlarının olduğunu söylemiş; Türkmen Türkçesi'nde üyn 'ses', Nogay Türkçesi'nde ün; Kırgız Türkçesi'nde ün; Kazak Türkçesi'nde ün; Kara Kalpak Türkçesi'nde ün; Altay, Teleüt, Şor, Koybal, Kaça, Küer Türkçesi'nde ün ve Tuva Türkçesi'nde de ün şeklinde yer aldığını ifade etmiş ve şunları eklemiştir: *"Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede ün olarak geçer. Eski Kıpçakçada da ün biçimi göze çarpar. Eski uzun ünlülerin Türkmencede saklandığını biliyoruz. O bakımdan Türkmence üyn biçimi düşündürücüdür. Ancak eski ve yeni diyalektlerde yalnız ün olarak kullanıldığı göze çarpıyor. Türkçede 2. Anlamın 19. Yüzyıldan başlayarak kullanıldığı anlaşılıyor. Gadjieva-Koklyanova: İRLTJa 441-443; Rasanen V 521; Clauson ED 167; Sevortyan ESTJa 1974, 625-626."* (Eren, 1999: 427)

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde **ūnŋe:** ses şeklinde verilen kelimenin Tunguzca'da ***uŋ-**; Moğolca'da ***uŋ-si-**; Türkçe'de ***ūn** şeklinde yer aldığı gösterilmiştir. Ana Tunguzca'da ***uŋ-** 1 ağlamak 2 şarkı söylemek. Evenki *uŋa-* 2, *uŋkī-* 1; Even *ụŋā-ụŋā* 1 (onom.); Nanay *uŋgu-* 'söylemek, anlatmak' şeklindedir. Ana Moğolca'da ***uŋ-si-** okumak, ezberlemek; dua etmek; Orta

Moğolca'da *oŋši-* (HY 35), *uŋši-* 'bağırmak' (SH), *homš-* (IM), *ūngši-* 'to read' (LH); Batı Moğolca'sında *uŋsi-* (L 877), *omsi-* (SM); Kh. *unši-*; Buryat *unša-*; Kalmuk *umšə-* (KPC); Ordos *omši-*; Moğol *ɔmši-*, *umši-* 'okumak, şarkı söylemek' (Weiers); Dagur *onši-*; Dongxian *uanšə-*; Baoan *oŋše-* (Тод. Бн.), *məši-*; S.-Yukagir *onši-*; Mongr. *mošə-* (SM 242), *moši-* şeklinde gösterilmiştir. Ana Türkçe'de ***ün̄** ses, Eski Türkçe'de *un* (Eski Uygur.); Karahanlı Türkçesi'nde *un* (MK); Türkiye Türkçesi'nde *un*; Azerbaycan Türkçesi'nde *un*; Türkmen Türkçesi'nde *ün̄*; Salur Türkçesi'nde *un*; Orta Türkçe'de *un* (Бор. Бад., Pav. C.); Özbek Türkçesi'nde *un*; Uygur Türkçesi'nde *un*; Karaim Türkçesi'nde *un*; Kırgız Türkçesi'nde *un*; Kazak Türkçesi'nde *un*; Karaçay-Balkar Türkçesi'nde *un*; Kara-Kalpak Türkçesi'nde *un*; Nogay Türkçesi'nde *un*; Hakas Türkçesi'nde *un*; Oyrot Türkçesi'nde *un* ve Tuva Türkçesi'nde *un* şeklinde yer aldığı açıklanmıştır. (Starostin vd., 2003: 1500)

Gülensoy, ün kelimesi için 1. Ses 2. İyi bir nitelikte bilinip tanınmış olma durumu anlamlarının olduğunu, Eski Türkçe'de ün ve Orta Türkçe'de ün 'ses; ün, şan' (DLT) şeklinde kullanıldığını söylemiştir. ün̄[<*ǖ (/ī)- 'yansıma' + -n şeklinde tahlil etmiştir. Eski Kıpçak Türkçesi'nde ün, Türkmen Türkçesi'nde üyn/üyin; Anadolu ağızlarında ve Türkiye Türkçesi'nde de ün şeklinde yer aldığını ifade etmiştir. Uygur Türkçesi'nde ün; Kazan-Tatar Türkçesi'nde Өn; Kazak Türkçesi'nde Ä:n; Çuvaşça'da ən-ɛr; Altay Türkçesi'nde ıŋ şeklinde bulunduğunu belirtmiştir. (Gülensoy, 2018: 814)

Wilkens, ün kelimesi için ses, seda, ton, nağme, gürültü, patırtı, bağırma, (tavuk) gıdaklama, (böcek, arı) vızıltı, vızıldama anlamlandırmalarını yapmış, Eski Türkçe'de yer alan ses ezgi anlamına gelen ün ägzig ikilemesine yer vermiştir. (Wilkens, 2021: 824)

3.58. Ür-

ür-: çalınmak, üfürülmek, seslenmek [KTSV s. 63b,14; 34,9; 63b,14]

ür(ü)l-: üflenmek. [KTSV s. 24,10]

ol kün kim ürlür borġu içiŋe, tėrermiz yazuḳluġlarnı " O gün sūra üfürülür ve günahkarları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız." [KTİKT s.725; 31/69b3=20:102]

Qaçan kim borġu ürülse… "ne zaman ki sur üflense…"[NF 177/3c]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff kelimenin ür- şeklinde, Altay, Teleüt, Lebed, Kırgız, Küerik, Şor, Kuman, Tobol Türkçelerinde yer aldığını, üflemek ve havlamak, ulumak anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. (Radloff, 1893: 1825)

Drevnetyurkskiy Slovar'da ür- "üflemek" kelimesi "Ol ot ürdi 'ateşe üfledi' (MK I 164)"; "İsig aşnı ürme sen agzın bile 'sıcak yemeği ağzınla üfleme' (QBN 331/13)"; "Nara kası sokup elgep burunta ürsün 'nar kabuğunu ufalayıp eleyerek burna üfleyin' (Rach II 2/17)" örnekleriyle gösterilmiştir. (Nadelyaev vd., 1969: 626)

Rasanen, *(h)ür şeklinde gösterdiği kelimenin, Çağatay Türkçesi'nde hür 'üflemek, şişirmek'; Uygur Türkçesi'nde ür-; Osmanlı, Azerbaycan Türkçesi'nde üfür-; Şor Türkçesi'nde übür; Karaçay Türkçesi'nde ür, jür; Şor Türkçesi'nde ügür; Oyrot Türkçesi'nde ӱ; Kazan-Tatar Türkçesi'nde ө; Çuvaşça'da vər; Orta Türkçe'de ür-ül 'şişirilmek'; Orta Türkçe'de ür-üş 'birlikte üflemek' şeklinde yer aldığını, ayrıca Çağatay Türkçesi'nde 'şişirilmiş' anlamına gelen hürük, ürük kelimesinin bulunduğunu ifade etmiştir. Moğolca'da aynı anlama gelen üliye, Orta Moğolca'da hüli, Mançuca'da fulgiye; Ana Korece'de pil, pir kelimelerinin bulunduğunu söylemiştir. (Rasanen, 1969: 522)

Clauson, ür- fiilinin üflemek anlamında bazen nesnesiz de kullanıldığını ve bütün modern dillerde göründüğünü söylemiştir. Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezm, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı Türkçesi'nde üflemek anlamında kullanılan ür- fiilinin bulunduğunu örneklerle desteklemiştir. (Clauson, 1972: 195-196)

Eyüboğlu, ürümek maddesinde üflemek anlamındaki ür- fiiline de değinmiştir. Ürmek(havlamak)ten ürümek şeklini aldığını ve ürmek (DLT) sözcüğünün Anadolu ağzında ü orta ekini alarak ür-ü-mek/ürümek biçimine girdiğini ifade etmiştir. Uygur Türkçesi'ndeki ürmek (kabarmak, üfürüp şişirmek, üflemek, em sürmek); ürülmek (şişirilmek, gerilemek) kelimelerine bakarak, ürmek-ürümek eylemlerinde görülen anlam değişikliğinin kökün içeriğinden doğduğunu belirtmiştir. "Kül ürkünçe köz ürse yik 'küle üfleyeceğine köze üflese yeğdir'" alıntısında Kaşgarlı'nın ürmek sözcüğünü üflemek diye açıkladığının anlaşıldığını söylemiştir. Ürümek, havlamak anlamındaki ürmek kelimesine ise yine DLT'den "Tilkü öz yinige ürse udhuz bolur 'Tilki kendi inine karşı ürerse uyuz olur'" örneğini vermiştir. (Eyüboğlu, 1991: 699-700)

Gülensoy, ür'ün 1. Şişirmek 2. Köpek havlamak anlamlarına geldiğini; Eski Türkçe'de ür- 'üfürüp şişirmek' (EUTS, 307: yürül-, ürül-); Orta Türkçe'de ür- (DLT: ürülgen 'her zaman şişen'; ürül- 'şişmek, kabarmak, üflenmek, şişirilmek') şeklinde kullanıldığını açıklamıştır. Martti Rasanen ve Talat Tekin'in <*ūr- < (h)ūr- izahını aktarmıştır. Kelimenin Çağatay Türkçesi'nde hür-; Türkiye Türkçesi'nde ürü- 'köpek havlamak'; Anadolu Ağızlarında ür-, ürü-; Başkurt, Kazan-Tatar Türkçesi'nde Өr-; Oyrot Türkçesi'nde Ür-; Karaçay-Balkar Türkçesi'nde ür-, yür- ; Kazak, Kırgız Türkçesi'nde ürü-; Azerbaycan, Özbek Türkçesi'nde hür-; Şor Türkçesi'nde übür-, ügür-; Azerbaycan Türkçesi'nde üfür-;
Türkmen Türkçesi'nde Üyr/ ö:rŋe- 'çoğalmak, nesli artmak'; Karaim Türkçesi'nde ir-, yir-; Başkurt Türkçesi'nde örö-; Kazan-Tatar Türkçesi'ndeör- şeklinde yer aldığını belirtmiştir. (Gülensoy, 2018: 818)

Ürül- kelimesi ile ilgili ise "şişmek, kabarmak, üflenmek, şişirilmek" anlamlarına geldiğini; Orta Türkçe'de ürül- (DLT: ürülgen 'her zaman şişen, kabaran'<ür-(ü)l-) şeklinde yer aldığını; Anadolu Ağızlarında ise 'şişmek, şişmanlamak' anlamlarında kullanıldığını yazmıştır. (Gülensoy, 2018: 815-816)

Wilkens, ür- kelimesi için, "(boru, trompet, müzik aleti olarak kullanılan salyangoz kabuğu) çalmak, üflemek, şişirmek, hava vermek, (bir ilaç) (örneğin, tıbbi amaçlı olarak burun deliğinin) içine hava üflemek, (rüzgar) esmek" anlamlarını vermiştir. (Wilkens, 2021: 827)

3.59. Yanra-/Yanku

yaŋra-: çınlamak, ses çıkarmak.

kölke ıçgınmış yarın yanray ur "göle düşürmüş sabah hafif hafif çalar" [ETY s.884; Ir. 34 (II,80)]

yangġu (yangķu): yankı, ses, aksi seda, eko, şıkırtı. [EUTS s.283; İnd.54.]; [EUTS s.284; Suv.642,2=yangġu]; [ÇBH s.72; 187,189, 236]; [UÜH s.115; 162]; [EUTS s.284; Suv.346,21]

on kat kaş oyun yangkusı ėşidülir. "on çeşit, yeşim taşından rüzgar yankısı işitilir." [KöB (102); 143]

yil iyin eşidilür küzki iġaç yaŋķusı "rüzgardan dolayı son baharın ağaç sesi duyulur" [ETŞ 33b-93, s.296]

yangġur- (yangķır-, yangķur-): ses çıkarmak, şakırdatmak, çınlatmak: [EUTS s.283; TT.I.12,135]; [EUTS s.284; TT.X.53]

yangķuruş: seda, ses: [EUTS s.284; TT. I.11.95]

yanḳurt-: ses aksettirmek. [EUTS s.284; U.II.22,1]
yankula-: yanku, aksi sada [İM s.125; 176]

Kökenbilimsel İnceleme

Drevnetyrukskiy Slovar'da kelime ve türevleri şu şekilde gösterilmiştir: *"Yanḳu: eko, yankı: kaya yaŋqusında kodi bolmagıl/ seni sen tegey ol anı sen tegil.*
Yaŋkula-: ses, ses çıkarmak.
Kulak yaŋkula-: duymak
Yaŋkur-: bir şey duyuyormuş gibi olup endişelenmek.
Yaŋra-: ses çıkarmak, söylemek." (Nadelyaev vd., 1969: 234)

Clauson, yaŋku için eko anlamını vermiş, morfolojisinin belirsiz olduğunu fakat yansıma temelli olabileceğini söylemiştir. Yaŋra-, yaŋşa- şekillerini de göstermiştir. Kuzey-doğu grubundan Tuva Türkçesi'nde çaŋğı; Güney-batı grubundan Osmanlı Türkçesi'nde yankı; Türkmen Türkçesi'nde yaŋkı; diğer çoğu dilde 'eko' anlamında olduğunu belirtmiştir. Eski Uygur Türkçesi'nde yaŋku; Karahanlı Türkçesi'nde yaŋku; Çağatay Türkçesi'nde yanku; Osmanlı Türkçesi'nde yangı/yanğu/yankı/yanku şekillerinde kullanıldığını ifade etmiştir. Arapça'da ṣadā, Farsça'da peyvak ve Rumide 'bir sarayın veya binanın yanması' anlamında olduğunu ve her iki durumda da yan- 'dönmek' (ve 'yakmak') kökünden türetildiğini dile getirmiştir. Yaŋkur- fiilinin ise yaŋku-'dan türeyen geçişsiz bir fiil olduğunu ve 'yankılanmak' anlamına geldiğini söylemiştir. (Clauson, 1972: 949)

Eyüboğlu, yankı kelimesinin, yangku (yang/yan)dan yanku-yankı olduğunu ve 'sesin bir yana çarpıp geri gelmesi' anlamına geldiğini açıklamıştır. Eski Türkçe'de yanmak (geri dönmek), yangkırmak (yansımak, geri gelmek), yangkurmak (seslenmek), yangkuruş (ses), yangkurtmak (yansıtmak, geri çevirmek), yanturmak (döndürmek, geri çevirmek, geri göndermek), yangkulamak (ses vermek, yankımak) kullanılışlarını göstermiştir. Yang (yan) kökünden anlam genişlemesiyle, doğal bir olayın açıklanışı, sesin yan'dan, değişik yönlerden birinden gelişi, geri dönüşü şeklinde bir açıklama yapmıştır. Yanmak (geri dönmek, geri gelmek) sözcüğünde yan ile yangak (yanak)ın eşkökenli oluşunun, bütün yang (yan) ile başlayan, kökü bir değişikliğe uğramayan, sözcüklerin doğal bir olaydan kaynaklanışının, anlam genişlemesiyle yeni kavramların türemesini sağladığını söylemiştir. (Eyüboğlu, 1991: 727)

Gülensoy yankı kelimesinin 1. Sesin bir yere çarpıp geri dönmesiyle duyulan ikinci ses, aksiseda. 2. (mec.) Bir olgunun çevrede uyandırdığı duygu, düşünce, dedikodu gibi tepki, akis anlamlarına geldiğini açıklayarak kelimenin Eski Türkçe ve Orta Türkçe'de yangku, yanggu (EUTS, 284); yaŋgu, yaŋku, yānku 'yankı, ses, gürültü' (ETG, 308: yaŋkır- '(ses) aksetmek'; yaŋkurt- 'sesi aksettirmek'; yaŋgur- 'sesi aksettirmek, çınlamak') şeklinde kullanıldığını belirtmiştir. Orta Türkçe'de yangku 'sesin geri gelmesi'; DLT'de yangkula- 'ses vermek, yankılamak'; yangkur- 'ses duymuş gibi sağına soluna bakınmak' kelimelerinin kullanıldığını ifade etmiştir. Kelimeyi yang-/yan-/yaŋ- 'dönmek' +-ku şeklinde tahlil etmiştir. Türkmen Türkçesi'nde yaŋ; Başkurt Türkçesi'nde yaŋrav, yaŋğırak; Kazan-Tatar Türkçesi'nde yaŋğırık, tavış yaŋğıravı; Kırgız Türkçesi'nde çaŋırık; Kazak Türkçesi'nde jaŋğırık şekillerinde kullanıldığını söylemiş; Moğolca caŋu 'yankı' kelimesinin Altay Türkçesi'nde caŋılga (ATS, 53) şeklinde geçtiğini dile getirmiştir. (Gülensoy, 2018: 870)

3.60. Yatuk

yatug, yatuk: sazda ve seste ahenk
rast kıl ahenk-i neva vü hicaz
tüz yatugı birle şıdurguni saz
"neva ve hicaz makamı ile şarkı söyle, şarkının sonunu şıdurgu ile ayarla." [AL s.399]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff yatuk için "bir müzik parçasının finali, akor, müzikal ruh hali" anlamını vermiş, "rast kıl ahenk-i neva vü hicaz, tüz yatugı birle şıdurguni saz 'udunun tonunu ve şarkının sonunu uyumlu hale getirerek neva ve hicaz melodisini söyle'" örneğini göstermiştir. (Radloff, 1893: 202, 203)

Clauson, yatuk için yatay, uzanmış, bir tür yünlü kumaş, (mecazi anlamda 'yatug kişi' şekliyle) tembel gibi anlamları zikrettikten sonra, yatuk kelimesinin Rumi'de bir müzik enstrümanı olarak çevrildiğini fakat bunun yatuğan kelimesinin yanlış okunması olup Senglah'ta listelenen Moğolca bir ödünç kelime olduğunu belirtmiştir. (Clauson, 1972: 887)

3.61. Yatugan

yatuġan: santura benzer telli bir çeşit müzik aleti. [NSÇT 1040]

yatuġan özin ta‘rîf ḳılıp ṭanbūreni ta‘rîż ḳılġanı

“yatuğan kendisini tarif kılıp tanbureye tarizde bulunması” [TSA (325a/8), 9; 325b/5,6,10]

iy yırav sin hem işikni körgüz

yatuġan birle uluġ yırnı tüz

“ey hanende, sen hem kapıyı göster, hem de santur ile yüce şarkını söyle” [FK 689/167]

rāst ḳıl āheng-i nevā vü ḥicāz

tüz yatuġan birle şudurġunı sāz

“Yatugan ile udu ayarlayıp, neva ve hicaz ahengini doğru olarak çal.” [HT 12b/124]

yatuġançı: santur çalan, sazende.

yatuġançı vü yırav tüzgeç ün

sin ḳadeḥ al u toḳuz ḳatla yükün

“çalan ve söyleyen ses düzünce sen kadeh al ve dokuz defa ibadet et.” [FK 689/168]

Kökenbilimsel İnceleme

Radloff, Çağatay Türkçesi’nde (bir müzik aleti olan) yatugan kelimesine (yatık arp, Farsça santur) anlamını vermiştir. (Radloff, 1893: 203)

Rasanen, Çağatay Türkçesi’nde yatugan, çatagan şekillerinde ‘yatık arp’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Teleüt, Katça, Koybal Türkçesi’nde yadagan, tadagan; Baraba Türkçesi’nde yadugan, Soyo Türkçesi’nde çadagan, Hakas Türkçesi’nde çatχan; Sagay, Şor Türkçesi’nde çadugan şeklinde kullanıldığını ve Moğolca yatugan, yatagan kelimesinden alıntı olduğunu söylemiştir. Kalmukça’ya (KWb. 217) yatχan ‘sekiz telli bir enstrüman’ < (Poppe 12) *pitugan~ Mançuca’dan fituχan ‘arp’ geçtiğini ifade etmiştir. (Rasanen, 1969: 192, 193)

Doerfer kelimenin Moğolca olduğunu, Türkçe’ye Moğolca’dan geçtiğini belirtmiştir. (Doerfer, 1975: 546)

Sertkaya,yatuġan~yataġan~yatıġan~çatuġan~çadaġan~çadıġan şekillerinde gösterdiği kelimenin “Telleri ses kutusunun yüzü üzerinde yatay gerili bir çeng türü olan bir çalgı” olarak tanımlamış Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilemediğini söylemiştir. Kuzey Türkleri arasındaki adının yatuġan, yataġan, yatıġan; y->ç- gelişmesi ile çatuġan (Kazak), çadaġan (Altay), çadıġan (Sagay,

Şor), çattaġan (Hakas), d'adaġan (Teleüt, Koybal, Kaçar) şekillerinde geçtiğini söylemiştir. (Sertkaya, 1982: 188)

Lessing Moğolca'da "Kanun (müzik)" anlamındaki yatug-a: yatga kelimesinin bulunduğunu göstermiştir. (Lessing-Karaağaç, 2003: 687)

Gülensoy yatuğan ve yatuk kelimelerini aynı madde başında ele almış, kanun, santur gibi sazların ortak adı açıklamasını yapmıştır. Kelimenin Çağatay Türkçesi'nde yatuġan, çataġan; Anadolu ağızlarında yatağan şeklinde yer aldığını ifade etmiştir. Kelimeyi Yat-uk+an şeklinde tahlil etmiştir. Türkçe'den Moğolca'ya geçtiğini belirtmiş, Moğolca'da yatuġan, yataġan; Kalmukça'da (KWb., 217) yatxan < (Poppe 12) *pıtugan~ Mançuca'da fituxan 'arp' şeklinde kullanıldığını söylemiştir. (Gülensoy, 2018: 894)

SONUÇ

Türk müzik tarihi konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde Türk müzik tarihinin ana hatlarıyla, 1. İslamiyet öncesi Türk müzik kültürü 2. Karahanlı, Gazne ve Büyük Selçuklu Devleti dönemlerinde Türk müzik kültürü 3. Anadolu Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk müzik kültürü şeklinde tasnif edilerek değerlendirildiği görülür. İlk dönemde tamamen Orta Asya bozkır sahasında şekillenen Türk müziği Çin ve Hint kültürleriyle daha yakın bir etkileşime girmiştir. Kendilerine özgü bir nota sistemi de oluşturan Türklere, müzik hayatın her alanında eşlik etmiş; doğum, ölüm, hastalık, evlenme, savaş, dinî törenler gibi sosyal olayların her anında yer almıştır. İkinci dönemde İslamiyetin kabulu ile birlikte Arap ve daha çok Fars kültürü ile şekillenmeye başlayan Türk müzik kültürü farklı bir karaktere bürünmüştür. Daha sistemli ve daha ayrıntılı bir müzik anlayışıyla verilen eserler bu doğrultuda şekillenmiştir. Uygurlar döneminde artık belirgin bir şekilde ayrılmaya başlayan halk müziği, dinî müzik, sanat (saray) müziği ve askerî müzik, bu dönemde de gelişmeye devam etmiştir. Üçüncü dönemde artık başlıca sanat ve ilim dallarından biri olarak görülen müzik, önemli sanatçı ve bilim insanları tarafından verilen eserlerle sistemleşmiş ve gelişmiştir. Yapılan taramalardan da anlaşıldığı üzere Arap ve Fars müziğinden alınan makamların yanı sıra Türk müziğine özgü makamlar da kullanılmıştır. Temelleri, Ogün Atilla Budak, Ahmet Şahin Ak, Ali Uçan gibi araştırmacılarca Altaylılara kadar götürülen Türk müziği, olgunlaşmasını yüzyıllar içerisinde en üst seviyelere taşımıştır.

Türk müzik kültürünü Altay Türklerinden başlatan müzik araştırmacıları (Ak, 2014), (Budak, 2000) ve (Uçan, 2015) sırasıyla Hun, Köktürk, Uygur, Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere incelemeler yapmışlardır. Bu incelemelerde Türk müziğini halk müziği, askerî müzik ve dinî müzik olmak üzere üç ana kolda değerlendirmeleri dikkat çeker. Üç müzik türü de dönemlerin kültürel yapısına göre şekillenmiş ve günümüze değin uzanmıştır. Altay, Hun, Köktürk dönemlerinde dinî müziğin icracısı kamlar iken, zaman içinde dinî müzik icracılarının sayısının arttığı görülmektedir. Askerî müziğin temelleri de yine bu devirlerde atılmıştır.

İslamiyet öncesi Türk müziğine bakıldığında, yerleştikleri coğrafya itibariyle de Çin'in etkisi, siyasî ve kültürel anlamda oldukça fazla hissedilmiştir. Yalnızca Çin değil, Hindistan, İran ve Bizans'la da kültürel bir etkileşim içine

girilmiştir. Köktürkler döneminde müzik, önceki dönemlere göre daha gelişmiştir. Yukarıda değinildiği gibi bu dönemde dinî müzik, askerî müzik, halk müziği şeklinde ayrı kollar halinde ilerlemiştir. Dinî müzik, kamların davul, kopuz kullanarak icra ettiği kutsal bir müziktir. Askerî müziğin siyasî bir niteliği olmuş ve orduyu galeyana getirmek veye saldırıyı düzenlemek gibi fonksiyonları olmuştur. Tuğ takımı denen bu askerî müzik grubunda davul, zil, boru gibi vurmalı, üflemeli çalgılar yer almıştır. Halk müziği ise gündelik yaşama eşlik eden, toplantı ve törenlerde icra edilen bir müzik türü olmuştur. Uygur döneminde de bu müzik türleri devam etmiş olup sanat (saray) müziği ayrımı görülmeye başlanmıştır. Budizm ve Maniheizm'in etkileri Uygur kültüründe ve müziğinde hissedilmiş, bu da Türk müziğini zenginleştirici bir unsur olarak izlenmiştir.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ile birlikte kültürel anlamda bir değişimin de kapısı açılmıştır. Karahanlılar Dönemi'nde Türklerin 10. yüzyılda müslüman olmalarıyla birlikte, Türk müziği ve müzik yaşamı İslam kültür çevresinin bir parçası olmuş, başta Türk dinî müziği dalında olmak üzere yeni türler ve biçimler belirmeye başlamıştır. Bunda, Karahanlıların İslamlığı benimsedikten sonra Türklüklerini korumaya ve Türkçelerini kullanmaya özen gösterilmesine karşın, din ve bilim dili olarak Arapça'ya ve edebiyat dili olarak da Farsça'ya önem vermeye başlamalarının rolü olmuştur. Türk cami müziği ve Türk tekke müziğinin ilk örnekleri yine bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. (Uçan, 2015)

Diğer taraftan Türkler farklı coğrafyalarda ve farklı devletler bünyesinde 12-15. yüzyıllar arasında Harezm ve Kıpçak Türkçesi ile eserler vermeye devam etmişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti döneminde ise Türk sanat müziği hemen hemen bütünüyle makamsal bir niteliğe bürünmüş, Türk askerî müziği "Tuğ takımı"ndan "Tabılhane"ye; Türk dinî müziği ise "kam (şaman)" müziğinden "cami müziği" ve "tekke müziği"ne dönşmüştür. (Uçan, 2015)

Karahanlı dönemi edebi dili, 12. ve 13. yüzyıllarda Oğuzlar arasında, Oğuz konuşma dilinin özelliklerini almak suretiyle tedricen gelişerek Azerbaycan ve Anadolu'da yeni bir yazı diline, Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesine dönüşmüştür. (Ercilasun, 2012: 434) Bu dönemde Anadolu Selçuklu Devletinde müzik, Türk devlet, toplum ve birey yaşamının başlıca kültür-sanat öğelerinden biri olmuş; resmî-askerî müzik topluluklarından oluşturulan tabılhaneler önem kazanmıştır. Müzik saraylarda, han ve kervansaraylarda, darüşşifalarda, cami, medrese ve tekkelerde icra edilmiş; sosyal, dinî ve siyasî

hayatın merkezinde yer almaya devam etmiştir. Kökleri Orta-Asya'ya uzanan müzik kültürü, Anadolu kültürü ile harmanlanmış ve zenginleşmiştir. (Uçan, 2015)

Osmanlı Devleti Döneminde ise bu kültürün devamı olarak yine müzik devlet, birey ve toplum yaşamının her alanında yer almaya devam etmiş, devletin imparatorluk halini almasıyla birlikte genişlemiş ve zenginleşmiştir. "Bu dönemde Türk müziğinde "makamsal/monadikmodal" yapı ağırlık kazanmış, iyice belirginleşmiş, yeni makamlar ve usuller kullanılmıştır. Tabılhane mehterhaneye; saray müziği meşkhanesi, enderun meşkhanesine dönüşmüştür." (Budak, 2000: 68)

Türk müziği bu şekilde sürekli çeşitlenip genişleyerek gelişim gösterirken Türkçe ile hem müzik alanında hem diğer alanlarda birçok eser vücuda getirilmiştir. Bu çalışmada, Türk dilinin dönemsel sınıflandırmaları esas alınarak, günümüze ulaşan eserleri incelenmiş, yüzyıllar boyunca kullanılan müzik terimlerinin tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

Yapılan taramalar sonucunda genel bir değerlendirme yapmak gerekirse İslamiyet öncesi müzik terimlerinin Türkçe, Çince, Sanskrit, Toharca olduğu görülmüştür. İslamiyetin kabulünden sonra gelişen Türk müzik tarihinde kelimelerin Arap ve Fars kültürünün etkisiyle şekillendiği, bu dillerden çok fazla alıntı müzik teriminin dilimize girdiği görülmektedir. Müzik aletlerinin yanı sıra özellikle makam adlarında yoğun bir şekilde Arapça ve Farsçanın etkisi görülmektedir.

Köktürkçe için Orhun Abideleri ve Eski Türk Yazıtları eserleri taranmıştır. Köktürkçe'de müzik aleti olarak tünür, köbürge ve küzengü kelimeleri; icracı olarak dintar, sıgıtçı ve bunlar dışında askerî müzikte kullanılan tuğ; ölüm törenleri ile ilgili olarak sıgıt kelimeleri ve ses çıkarmak, çınlamak, çalmak anlamına gelen yanra- fiili tespit edilmiştir. Bu dönemde kullanılan müzik terimleri ekseriyetle Türkçe'dir.

Eski Uygurca için Eski Uygur Türkçesi Grameri, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Eski Türk Şiiri, İyi Kötü Prens Öyküsü, Eski Uygurca Dört Çatik, Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan Aç Bars Hikayesi, Uigurica IV- Çaştani Bey Hikayesi, Huastuanift, Uigurica IV- Uygurca Üç Hikaye, Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah), Türkçe Mani Elyazıları- Manichaika, Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı, Üç İtigsizler, Altun Yaruk 3.Kitap 5. Bölüm, Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Altun Yaruk VII. Kitap, Uygur Kağanlığı Yazıtları, Ötüken Uygur Dönemi Yazıtarından

Tes, Tariat, Şine Us, Köli Çor, Eski Türkçe Bayagut Oglı Otaçı Beg Hikayesi eserleri taranmıştır.

Eski Uygurca'da alka- "alkışlamak", aya yapın- "alkışlamak", etiz- "müzik aleti çalmak", büdi- "dans etmek", ırla- (yırla-) "şarkı söylemek", kalangur- "zıplamak, dans etmek", küde- "şarkı söylemek", oyna- "dans etmek", takşur- "şiir okumak, şarkı söylemek", tokı-, yankur- fiilleri tespit edilmiştir. Bu fiillerin tamamı Türkçe'dir. Müzik icracısı olarak, açita (Skr.) "semavi mızıkacı, göksel çalgıcı", kimnara (Toh.) "insan suretinde semavi çalgıcılar", kungkauçı (Çin.+T.) "saz çalan kişi", timburi (Ar.) "tambur çalan kişi", oyunçı (T.) "oyuncu, dansçı", gandharva (Skr.?) isimleri geçmektedir. Oyunçı dışında tamamı alıntı kelimedir. Müzik aleti ismi olarak burku "boru", çıngartgu "zil, çıngırak", itig "müzik aleti", kopuz "bir çeşit saz", kongragı "çan, zil", konkyu "bir çeşit saz", kübrüg (kövrüg) "davul", tüngür "davul" geçmektedir. Konkyu Çince bir kelimedir, bunun dışındaki kelimelerin tamamı Türkçe'dir. Şarkı anlamındaki kelimeler başik/paşik "marş, şarkı", ır (yır) "şarkı", küg "şarkı". Bunlardan paşik dışındaki iki kelime de Türkçe'dir. Ses anlamındaki kelimeler ün, yangkuruş, tiki, tıŋ, tavış kelimeleridir, bu kelimeler de Türkçe'dir.

Karahanlı Türkçesi için, Divanü Lügati't-Türk, Atebetü'l-Hakayık, Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası,) Kutadgu Bilig, Divan-ı Hikmet, XI. Yüzyıl Türk Şiiri Divanü Lügati't-Türk'teki Manzum Parçalar, Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r7) ve (TİEM 73 1v-235v), Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. yüzyıllar) eserleri taranmıştır.

Bu dönem eserlerinde Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımı artmıştır. Avaz (F.) "ses", çeng (F.) "müzik aleti", nāy (F.) "müzik aleti", rebab (F.) "müzik aleti", saz (F.) "müzik aleti", nevbet (Ar.) "müzik aleti", raks (Ar.) "dans", sayha (Ar.) "ses", semā (Ar.) "bir dans türü", şair (Ar.) "şair", şiir (Ar.) "şiir", sūr (Ar.) "boru". Türkçe isim ve fiillerin Arapça ve Farsça kelimelere göre daha fazla kullanılması dikkat çeker:

Fiil olarak aya urmak "alkışlamak", büdhi- "dans etmek", çal- "müzik aleti çalmak", ırla- "şarkı söylemek", koş- "şarkı söylemek", kögle- " şarkı söylemek", kubza- "kopuz çalmak", sığır-/sıkır- "ıslık çalmak", ür- "bir müzik aletini üfleyerek çalmak"; müzik aleti olarak borgu "boru", buçı "kopuz", ekeme "bir çeşit saz", konğragu "bir çeşit saz", kövrüg "davul", kubuz "kopuz", tovıl "davul", tümrük

“def”, tuğ “kös ve davul”; dans ile ilgili isimler büdig “dans”; şarkı anlamındaki kelimeler ır/yır, köğ; ses anlamındaki kelimeler tavış, tige, ün; müzik icracıları kam “kam”, yıragu “şarkıcı” şeklinde Türkçe kelimelerin diğer kelimelerden daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Harezm Türkçesi için, Mukaddimetü’l-Edeb, Kısasü’l-Enbiya, Mu’ınü’l Mürid, Hüsrev ü Şirin, Muhabbetname, Nehcü’l-Feradis, Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi, Doğu Türkçesi ile Yazilan Sirâcü’l-Kulûb, İbnü-Mühenna Lugatı eserleri taranmıştır.

Harezm Türkçesi ile yazılan eserler incelendiğinde yine Arapça ve Farsça kelimelerin çeşitlendiği, ilk defa makam isimlerinin kullanılmaya başlandığı ve bunların yanında Türkçe kelimelerin daha yüksek oranda kullanılmaya devam edildiği görülmektedir:

Kullanılan Arapça müzik terimleri şu şekildedir: Savt (Ar.) “ses”, hüseyni (Ar.) “bir müzik makamı”, muganni (Ar.) “şarkıcı”, musikar (Ar.) “bir müzik aleti”, mutrib (Ar.) “çalgıcı”, nağme (Ar.) “nağme, ezgi”, nakara (Ar.) “davul”, raks (Ar.) “dans”, rakkas (Ar.) “dansör”, rehavi “bir müzik makamı”, sema (Ar.) “bir dans türü”, sur (Ar.) “boru”, tabl (Ar.) “davul”, ‘uşşāk (Ar.) “bir müzik makamı”.

Farsça müzik terimleri şu şekildedir: Aheng (F.) “müzikte uyum”, avaz (F.) “ses”, bang (F.) “ses”, berbat (Ar.) “bir müzik aleti”, çagane (F.) “bir müzik aleti”, çeng (F.) “bir müzik aleti”, çengi (F.) “çalgıcı”, def (F.) “bir müzik aleti”, nāy (F.) “bir müzik aleti”, neva (F.) “nağme”, perde (F.) “müzikte perde”, pişe (F.) “bir çeşit saz”, rebab (F.) “bir müzik aleti”, sada (F.) “ses”, saz (F.) “müzik aleti”, tanbur (F.) “bir müzik aleti”, terane (F.) “nağme, ezgi”.

Önceki dönemlerde kullanılan Türkçe müzik terimleri bu dönemde de kullanılmaya devam etmiştir. İlk defa bu dönemde karşılaşılan Türkçe müzik terimleri ise şu şekildedir: çanka “çan”, ıgı “ağıt, feryat”, sava- “ses çıkarmak”, toylaş- “düğün yapmak”, çigev ? “melodi”, okıt- “nağme için okutmak”, çıngır “bir müzik aleti”, kabur “kemançe”, kakratgu “doğan davulu”, kiriş “müzik aletinde kiriş”. Diğer bazı Türkçe müzik aletleri ise neredeyse her dönemde görülen fakat fonetik değişimlere uğrayarak aynı terimin fonetik bir varyantı olarak kullanılmıştır: köbürge>kövrüg, kömrük; biyi- “dans etmek” gibi örnekler verilebilir.

Kıpçakça için, Kitābu Bulgatu'l-Muştāk Fi Lugati't-Türk Ve'l-Kıfçak, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selatin, Kitabu fi'l-fıkh bi Lisani't-Türki, Kitab-ı Mukaddime-i Ebü'l-Leys es-Semerkandi, Kitâb fi'l Fıkh, Şerhü'l-Menar, Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi, Kitabu fi İlmi'n-nüşşab, Kitabu Riyazeti'l fi'l-Hayl, Munyetu'l-Guzât, Baytaru'l-Vâzıh, Codex Cumanicus, Kitab al-İdrak li-Lisan al-Atrak, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye, El-Kavânînü'l-Külliye Li-Zabti'l-Lügati t-Türkiyye, Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye, Kitâbü'l-Ef'âl, Resuli Sözlüğünün Türkçe Söz Varlığı eserleri taranmıştır.

Kuman Kıpçak Türkçesi ile yazılan, Latince, Farsça, Almanca ve Kumanca kelime ve açıklamaların yer aldığı bir sözlük olan Codex Cumanicus adlı eserin 14. Yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Söz varlığı açısından Kıpçak Türkçesi için önemli bir eserdir. Bu dönemde ilk kez karşılaşılan bazı müzik terimleri tespit edilmiştir: burguça "küçük boru", koron (Yun.) "horon", kopsagan "ilahi", organa (Lat.) "org", bar "bir müzik aleti", oluk "bir müzik aleti", tuman "boru, flüt", banla- "ezan okumak", kurtak/kırtık "bir müzik aleti", uzan "ozan", mizmar (Ar.) "bir müzik aleti", musiki (Ar.) "müzik", çeşte "bir müzik aleti", dambırdı, gümbürtü. Musiki kelimesi ilk defa bu dönemde kullanılmıştır.

Çağatayca için, Çağatayca Gülistan Tercümesi, Çağatay Şâiri Atayî'nin Gazelleri, Nev'i-zade Atayi Divanı, Haydar Tilbenin Mahzenü'l-Esrar Mesnevisi, Yusuf Emiri Divanı, Yusuf Emiri Dehname, Yusuf Emiri'nin Beng ü Çagır Adlı Münazarası, Harezmli Hafız'ın Divanı, Mevlana Sekkaki Divanı, Gedâî Divanı, Seyyid Ahmed Mirza Taaşşukname, Lutfi Divanı, Yakînî'nin Ok Yay-Nıng Münâzarası, Hüseyin Baykara Divanı, Hüseyn-i Baykara Risâlesi'nin Uzak İki Nüshası, Ali Şir Nevâyi Garaibü's-Sıgar, Nevâdirü'ş-Şebab, Fevayidü'l-Kiber, Bedayiü'l-Vasat, Hayretü'l-Ebrar, Ferhad ü Şirin, Leyli vü Mecnun, Seb'a-i Seyyar, Sedd-i İskenderi, Mecalisü'n-Nefa'is, Mizanü'l-Evzan, Muhakemetü'l-Lugateyn, Lisanü't-Tayr, Siracü'l-Müslimin, Mahbubü'l-Kulub, Ali Şir Nevâyinin Risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem Münşeat, Hamsetü'l-Mütehayyirin, Ali Şir Nevâyi'nin Halat-ı Pehlevan Muhammed Risalesi, Çağatayca Yusuf u Züleyhâ Mesnevisi, Şiban Han Divanı, Şibani Han'ın Bahru'l-Hüda Adlı Eseri, Şeybanî-nâme, Babür Divanı, Babürname, Mübeyyen Der Fıkh, Risale-i Validiyye Tercümesi, Ubeydullah Han: Risâle-yi Fi- Hakk-ı Mesâil-i Vuzû, 'Ubeydu'llâh Han: Arapça ve Türkçe Hikmetler, Ubeydullâh Han'ın Bilinmeyen

Mensur Bir Eseri, Bayram Hanın Türkçe Divanı, Kamran Mirza'nın Divanı I-II, Şecere-i Terakime, Zebân-ı Türkî Kelür-name, Üss-i Lisan-ı Türki, Şeyh-zâde Atâyî Dîvânı, Çağatayca Manzum Sözlük Nisâb-ı Kutbiyye, Bahrü'l-Hakâyık eserleri taranmıştır.

Çağatay Türkçesi ile yazılan eserlere bakıldığında Arapça müzik makam isimlerinin çok sık kullanıldığı; yabancı kökenli müzik aleti isimlerinin çeşitlendiğini ve kullanımının arttığı; makam ve müzik aleti isimlerinin dışında müzik ile ilgili terimlerin de çeşitlendiği görülmektedir. Ayrıca Arapça ve Farsça kelimelerle Türkçe kelimelerin birleşmesi ile yapılan birleşik fiil ve isimlerin arttığı da söylenebilir. Bunun yanı sıra küğ, ır, kopuz, ün, köbürge (Bu devirde kövrük) gibi Türkçe müzik terimleri de yüzyıllardır kullanılmaya devam edildiği gibi bu dönemde de kullanılmaya devam edilmiştir. İncelenen eserlerde tespit edilen dikkate değer kelimeler ise şunlardır: yatugan "bir müzik aleti", yatugançı "yatugan çalan kişi", yak- "şarkı söylemek", ayalgu "şarkı, makam", sıbızgu "bir müzik aleti", igri "bir müzik aleti", orguştek "bir usul ismi", çinge "düğünde söylenen bir tür şarkı", şıdurgu "bir müzik aleti", kevürge "bir müzik aleti", yatuk "müzikte ahenk".

Eski Anadolu Türkçesi için, Yunus Emre Divanı, Sultan Veledin Türkçe Manzumeleri, Battalname, Kitab-ı Gunya, Ali Kıssa-i Yusuf, Siracü'l-Kulûb, Tuhfe-i Murâdî, Marzubân-nâme Tercümesi, Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ, Şeyyâd Hamza Yusuf ve Zeliha, Behçetü'l-Hadâik fî Mev'izâti'l-Halâik, Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizi, Dede Korkut Kitabı I-II, İshâk bin Murâd Edviye-i Müfrede, Ahmed Fakih Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe, Keykâvus bin İskender bin Veşmgîr Kâbûs-nâme, Şirvanlı Mahmud Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi, Âşık Paşa Garib-nâme I-II-III-IV, Oğuzname (Kazan Nüshası), Ahmedi İskendername, Ahmedi Divanının Tahlili, Ahmedî Tervîhü'l-Ervâh, Ahmedî Münâzara (Telli Sazlar Atışması), Ahmed-i Dâî Tıbb-ı Nebevî, Ahmed-i Dâ'î Divanı, Ahmed-i Dâ'î Çengnâme, Ahmed Fakih Çarhnâme, Mantıku't-Tayr, Süheyl ü Nev-Bahâr, Süleyman Çelebi Vesîletü'n-Necât, Ferhengnâme-i Sâdî, Yeni Tarama Sözlüğü eserleri taranmıştır.

Beylikler devri Türkçesi, 13. Yüzyılın sonlarından 15. Yüzyıl ortalarına kadar uzanan, genel çerçeve olarak, Anadolu Selçuklularının yıkılışından Osmanlı Devletinin imparatorluk temellerinin atılmasına kadarki dönemdir. Bu dönemde Türkçe bir yandan Selçuklu çağındaki Farsçanın mutlak hakimiyeti karşısında

kendini bir yazı dili olarak göstermeye başlamış, diğer yandan da klasik Osmanlı yazı dilinin oluşumuna kaynaklık etmiştir. Karahanlı, Harezm ve Kıpçak dönemi eserlerinde her ne kadar Oğuzcanın izleri görülse de Oğuzca, Beylikler devrinde bağımsız bir yazı dili olmuştur. Selçuklular dönemindeki az sayıdaki esere göre, bu dönemde pek çok eser meydana getirilmiştir. (Akar, 2015: 254, 255)

Bu dönemde yazılan eserler incelendiğinde Arapça ve Farsa kelime kullanımının sık olduğu, fakat Türkçe müzik terimlerinin de kullanılmaya devam edildiği görülmüştür. Ir, ırla-, borgu, düdük, çeşte, çıŋragu, çav, kopuz, ıklık, ün, tünbek>dünbek, kak-, ezgi, yatugan kelimeleri Eski Türkçeden beri kullanılagelen ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde rastlanılan müzik terimleridir. çırġa- "şarkı söyleyip içmek", sarna- "şarkı söylemek", bozuk "bir müzik aleti", agırt- "çalmak", düzen "akort", çögür "bir müzik aleti", karadüzen "bir müzik aleti", çağır- "bağırmak; manzum, türkü söylemek" kelimelerine ilk defa bu dönem eserlerinde rastlanmıştır.

Oğuz Türkçesi ses özelliklerinden olan kelime başı tonlulaşma sonucu Eski Türkçe'den itibaren görülmeye başlanan tıŋ "ses" kelimesinin dın isim ve dın- fiil şekillerine, tünbek>dünbek, tüz->düz- gelişmesi ile dünbek ve düz- kelimeleri görülmüştür.

Osmanlı Türkçesi için yalnızca Türkçe edvarlar yani Türkçe müzik teorisi eserleri seçilmiş ve eski harfli olan bu eserlerin transkribe edilerek çalışılmış kaynakları esas alınarak tarama yapılmıştır. Ladikli Mehmed Çelebi Zeynü'l-Elhan, Kadızâde Tirevî Musikî Risalesi, Seydî El-Matla', Bedr-i Dilşâd Murad-nâme, Şükrullah İlmü'l-Edvar, Hızır bin Abdullah Kitâbü'l-Edvâr, Kırşehirli Nizâmeddin İbn Yûsuf Risâle-i Mûsikî, Abdulbâki Nâsır Dede Tedkîk u Tahkîk, Yusuf Dede Risale-i Edvar, Dimitri Cantemir Kitâbu 'İlmi'l-Mûsîkî 'alâ Vechi'l-Hurûfât, Ahmet Avni Konuk Hânende Mecmûası şeklindedir.

Osmanlı Türkçesinin bir imparatorluk dili olması ve geniş bir coğrafyada farklı birçok dil ile karşılıklı etkileşime girerek işlenmesi, bu dönemde dilin yabancı unsurlara daha açık bir hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Türk müziği bu süreçte çok hızlı bir ilerleme kaydetmiş, bağımsız bir ilim dalı olarak kabul edilen musiki ilmi hakkında birçok eser kaleme alınmıştır. Türk müziği Arap ve Fars müziği makam ve usullerinin yanında kendine ait makam ve usuller de geliştirmiş, fakat nota dizilerinden kaynaklanan bu yenilik ve farklılık makam ve usul isimlendirmelerinde görülememiştir. Türk müziğine özgü bu makam ve usullerin

isimleri çoklukla Arapça, az da olsa Farsça olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde müzik söz varlığı açısından Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımı çok yüksek orandadır. Kol, kulak, kıl, boyun, çanak gibi müzik aletlerinin bölümlerinin isimlendirilmesinde; müzik ve dans ile ilgili fiillerde (ırla-, çal-, yak-, aya kars-) Türkçe kelimelerin kullanımı daha fazladır.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında APA 6 atıf sistemi kullanılmıştır.)

Ak, A. Ş. (2014). *Türk Musiki Tarihi*. Ankara:Akçağ Basım.

Ak, A. Ş. (1997). *Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları,* Konya:Öz Eğitim Basın Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Akar, A. (2015). *Türk Dili Tarihi.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Aksüt, S. K. (1967). *500 Yıllık Türk Mûsikîsi Antolojisi.* İstanbul:Türkiye Yayınevi.

Alpay, G. (1972). Çengname'de Musiki Terimleri (Perde, Nağme, Makam, Seyir, Şube, Terkip, Avaz). *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi (Yayınlanmıyor), 10,* 83-132. https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/60350?show=full

Anadol, C., Abbasova, F. ve Abbaslı, N. (2007). *Türk Kültürü ve Medeniyeti.* İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.

Arat, R. R. (2006). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara:TDK Yayınları.

Argunşah, M. ve Sağol Yüksekkaya, G. (2015). *Karahanlıca Harezmce Kıpçakça Dersleri.* İstanbul:Kesit Yayınları.

Arslan, M. ve Öger, A. (2008). Uygur Türklerinde Bazı Çalgılar ve Çin Kültürüne Etkisi. *E.Ü. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Dergisi, VIII/2,* 10-18.

Aslanapa, O. (2002). *İslâmiyet'ten Önce Türk Sanatı.* Ankara:Türk Dünyası El Kitabı Cilt 2.

Bakırcı, F. (2020). Bir Okçuluk Terimi: Koşa Yay (Çekmek). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Cilt: 60, Sayı: 1, 2020, 179-194.

Bartok, B. (1991). *Küçük Asya'dan Türk Halk Musıkisi*. (B.Aksoy,Çev.). İstanbul:Pan Yayıncılık.

Baykara, T. (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*. Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Bedirhan, Y. (2017). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü.* Konya:Eğitim Yayınevi.

Budak, O. A. (2000). *Türk Müziğinin Kökeni – Gelişimi (Deneme)*. Ankara:T.C. Kültür Bakanlığı.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford: Clarendon Press.

Çıvgın, İ. ve Yardımcı, R. (2007). *İslam Öncesi Türk Tarihi*. Ankara:Nobel Yayıncılık.

Çoruhlu, Y. (2002). Hun Sanatı. *Türkler Ansiklopedisi.*(Cilt. IV). İstanbul:Türkiye Yayınları.

Çoruhlu, Y. (2007). *Erken Devir Türk Sanatı – İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul:Kabalcı Yayınevi.

Deguıgnes, J. (1976). *Büyük Türk Tarihi*. İstanbul:Türk Kültür Yayınları.

Diyarbekirli, N. (1972). *Hun Sanatı*. İstanbul:Milli Eğitim Basımevi.

Diyarbekirli, N. ve Aslanapa, O. (1977). *Türk Tarihi*. Ankara:Yaygın Yükseköğretim Kurumu.

Doerfer, G. (1963, 1965, 1967, 1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, I-IV*, Wiesbaden.

Doğan, A. S. (2000). Erzurum'da Oyun Folkloru, *Sanat ve Yorum Dergisi*, Sayı: 20, s. 25-40.

Doğan, Ş. (2020). Türkiye-Moğolistan Diplomatik İlişkilerinin 50. Yılı Münasebetiyle Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar Tarih-Dil-Kültür (K. Yıldırım Haz.), *Moğolistan'daki Türk Yazıtları Üzerine,* Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, s. 93-118.

Drury, N. (1996). *Şamanizm ve Şamanlığın Öğeleri*. (E. Şimşek,Çev.). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.

Eckmann, J. (2013). *Çağatayca El Kitabı.* (G. Karaağaç,Çev.). İstanbul: Kesit Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2012). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi.* Ankara:Akçağ Yayınları.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon, Vol. 1-2.* Wiesbaden: Otto Harrasowitz.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.* Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

Eren, H. (2010). *Yer Adlarımızın Dili.* Ankara: TDK Yayınları.

Eyüboğlu, İ. Z. (1991). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü.* İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Fınch, R. (1997). Musical Instruments in Uigur Literature And Art. *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*. Ankara:Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Gabeaud, A. (1940). *Musiki Tarihi*. (M. R. Kösemihal,Çev.). İstanbul:Nûmune Matbaası.

Gazimihal, M. R. (1955). *Türk Askeri Muzıkaları Tarihi*. İstanbul:Maarif Basımevi.

Gazimihal, M. R. (1958). *Asya ve Anadolu Kaynaklarında Iklığ.* Ankara:Ses ve Tel Birliği Yayınları.

Giraud, R. (1999). *Gök Türk İmparatorluğu*. (İ. Mangaltepe,Çev.). İstanbul:Ötüken Neşriyat.

Göher Vural, F. (2011). *İslâmiyet'ten Önce Türkler Müzik-Hun, Kök Türk ve Uygur Devletleri*. Konya:Çizgi Kitabevi.

Göher Vural, F. (2011). İslamiyet'ten Önce Kurulan Orta Asya Türk Devletleri Döneminde Kullanılan Müzik Aletleri. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi – Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi, 9.*

Göher Vural, F. (2010). Kültürel ve Mitolojik Anlamlarıyla Türk Dünyasında Kam (Şaman) Davulu. *Basılmamış Ders Notu.*

Gömeç, S. (1997). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Gömeç, S. (1999). *Kök Türk Tarihi*. Ankara:Akçağ Basım Yayım Pazarlama.

Groot, J.M. De ve Asena G.A. (2011). *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgeleriyle Hunlar ve Türkistan*. İstanbul:Pan Yayıncılık.

Gumilev, L. N. (2002). *Hunlar*. (A. Batur,Çev.). İstanbul:Selenge Yayınları.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü.* Ankara: TDK Yayınları.

Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü.* İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.

Güngör, O. C. (2017). Tarihî Kıpçak Türkçesi ve Edebiyatı Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Bir Kaynakça Denemesi. *ZfWT, 9*(1),191-213.

Güvenç, R. O. (1993). *Türk Mûsikî Tarihi ve Türk Tedavi Mûsikîsi.* İstanbul:Metinler Matbaacılık Ltd.Şti.

Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri.* Ankara:TDK Yayınları

Halıcı, F. (1986). *Türk Mûsikîsinin Dünü, Bugünü, Yarını (Bildiriler)*. Ankara:Sevinç Matbaası.

Heyet, C. (1996). *Türklerin Tarihi ve Kültürüne Bir Bakış*. (M. Müderriszade,Çev.). Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hidayet Ekrem, N. (2012). Kök Türk Dönemine Ait Orta Asya Müzik Notaları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 9*(3), 25-108.

Hidayet Ekrem, N. (2012). Dunhuang Müzik Notaları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, *9*(1), 101-159.

İnayet, A. (2002). Türklerin Çin Kültürü Üzerindeki Etkileri. *Türkler Cilt 4.* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 63-80.

İzgi, Ö. (1987). *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi-Hukuk Vesikalarına Göre*. Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

İzgi, Ö. (1977). Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceler. *G.Ü. Tarih Dergisi, 31,* 29-36.

Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları-367. (Türk Kültürü Kaynak Eserleri Serisi:12)

Kafesoğlu, İ. (1995). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul:Boğaziçi Yayınları.

Kamacıoğlu, F. (2004). Türklerde Müzik. *Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara:Pegem A Yayıncılık.

Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Karaman, B. İ. (2009). Terim Oluşturma Yöntemleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* , Cilt 57 Sayı 2 , 45-59. https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/32739/363420.

Kaşgarlı, S. M. (2004). *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası.* İstanbul:Çağrı Yayınları.

Koca, S. (2002). Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*. (Cilt. 2). Ankara:Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi.

Korkmaz, Z. (2007). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar III.* Ankara:TDK Yayınları.

Kubbealtı Lugatı Online Sözlük (2023), http://lugatim.com/.

Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük 1 (A-N). (*G. Karaağaç,Çev.). Ankara: TDK Yayınları.

Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük 2 (O-C (Z)). (*G. Karaağaç,Çev.). Ankara: TDK Yayınları.

Ligeti, L. (2011). *Bilinmeyen İç Asya*. (S. Karatay,Çev.). Ankara:TDK Yayınları.

Mimaroğlu, İ. (1995). *Müzik Tarihi*. İstanbul:Varlık Yayınları.

Nadelyayev, V. M., Nasilov D. M., Tenişev E. R., Şčerbak A. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya.

Orkun, H. N. (1938). *Hunlar*. İstanbul:Burhaneddin Basımevi.

Ögel, B. (1987). *Türk Kültür Tarihine Giriş IX. Türklerde Halk Musikisi Aletleri*. Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B. (1988). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Ögel, B. (2001). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları 1*. Ankara:Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B. (1984). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ölmez, M. (2011). Türkçe'de Ezgi ve Kopuz Hakkında. *Türkiye'de Müzik Kültürü Kongresi Bildirileri* (O.M. Öztürk, O. Elbaş, M. Kalpaklı, Ed.). s. 481-484.

Özalp, M. N. (1986). *Türk Mûsikîsi Tarihi (Derleme)*. Ankara:TRT Müzik Dairesi Başkanlığı.

Öztuna, Y. (1987). *Türk Mûsikîsi-Teknik ve Tarih.* İstanbul:Kent Basımevi.

Öztuna, Y. (1990). *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi I (A-L).* Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öztuna, Y. (1990). *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi II (M-Z).* Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öztuna, Y. (2008). *Türk Tarihinden Yapraklar*. İstanbul:Ötüken Yayınevi.

Popescu-Judetz, E. (1998). *Türk Mûsikî Kültürünün Anlamları.* (S. Alimdar,Çev.). İstanbul:Pan Yayınları.

Radloff, W. (1893). *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy I.* St. Petersburg.

Radloff, W. (1899). *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy II.* St. Petersburg.

Radloff, W. (1905). *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy III.* St. Petersburg.

Radloff, W. (1911). *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy IV.* St. Petersburg.

Rasanen, M. (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuch der Türksprachen.* Helsinki: Lexica societatis Fenno-Ugricae XVII, 1.

Roux, J. P. (2000). *Türklerin Tarihi*. (A. Kazancıgil ve L.A. Özcan,Çev.). İstanbul:Kabalcı Yayınevi.

Sarıtaş, E. (2009). Hunlarda Müzik Aletleri ve Eğlence Kültürü. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 183*, 429-442.

Sarıtaş, E. (2010). *Çin'de Yapılan Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültürel Hayat*. İstanbul:Scala Yayıncılık.

Sertkaya, O. F. (1982). *Eski Türkçe'de Musiki Terimleri ve Musiki Alet İsimleri.* İstanbul Üniversitesi Doçentlik Tezi.

Sevengil, R. A. (1963, Eylül). Eski Türklerde Musiki. *Musiki Mecmuası. Eylül No:187 Sene: 15 s. 180-181.*

Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Eski Türklerde Devlet Meclisi "Toy" Üzerine Düşünceler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, *28*(45), 1-11.

Starostin, S., Dybo, A., and Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionaty of Altaic Languages.* Leiden-Boston: Brill Publishers.

Şapolyo, E. B. (1972). *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. Ankara:Güven Matbaası.

Tanrıkorur, C. (2017). *Türk Müzik Kimliği*. İstanbul:Dergah Yayınları.

Tanrıkorur, C. (1998). *Müzik Kimliğimiz Üzerine Düşünceler*. İstanbul:Ötüken Yayıncılık.

Tanrıkorur, C. (2015). *Müzik Kültür Dil*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Tanrıkorur, C. (2019). *Osmanlı Dönemi Türk Musikisi.* İstanbul: Dergah Yayınları.

Tecemen, A. (2001). *Türk Kimliği-İslam Öncesi Edebiyat Zemininde*. Niğde:Tekten Ofset.

Tekin, T. Ve Ölmez, M. (2014). *Türk Dilleri-Giriş.* Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Tıraşçı, M. (2020). *Türk Musikisi Tarihi Terimleri Sözlüğü.* Konya: Eğitim Yayınevi.

Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı 1. Cilt.* İstanbul: Simurg Yayıncılık.

Tietze, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı 11. Cilt.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı.* Ankara: TDK Yayınları.

Türk, V. (2021, Güz). Türkiye'de Ali Şir Nevâyî Çalışmaları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 52*.

Uçan, A. (2015). *Geçmişten Günümüze Günümüzden Geçmişe Türk Müzik Kültürü*. Ankara:Evrensel Müzik ve Yayınevi.

Uçar, E. (2018), Eski Türkçe Et- ve Öt- Fiilleri Üzerine, *JOTS,* 2/2, 79-97.

Uslu, R. (2001), 15. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Musiki Nazariyatı Eserleri, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* Yıl 2000, Sayı: 36, 453 - 466, 04.07.2011

Uslu, R. (2015). Türk Müziği Tarihinde Yeni Bir Dönemlendirme Önerisi. *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi,* Cilt:1, Sayı: 2, 2015, s. 91-109.

Ünüvar, D. (2016). Türk Müzik Terimlerinden Ayalgu Sözcüğünün Tarihsel Gelişimi, *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi.* Cil 3 Sayı 2, s. 28-35.

Vural, F. G. ve Vural, T. (2019). *Türk Musikisi Atlası I.* Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch - Deutsch – Türkisch)/Eski Uygurcanın El Sözlüğü (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe).* Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Ying-Shih, Y. ve Sinor, D. (Der.). (2002), *Hsiung-nu-Erken İç Asya Tarihi.* (S. Esenbal,Çev.) İstanbul:İletişim Yayınları.

Yudahin, F. F. (1998). *Kırgız Sözlüğü Cilt I-II* (A. Taymas Çev.). Ankara: TDK Yayınları.

Zieme, P. (2014). Eski Uygurcada Davul Manasında Kullanılan Sözlere Dair. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi,* 21, 1 (2014) 161-170

Zülfikar, H. (2011). Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları. Ankara: TDK Yayınları.

TARANAN ESERLER

ESKİ TÜRKÇE

Arat, R. R. (2007). *Eski Türk Şiiri.* Ankara: Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap.* İstanbul:TDK Yayınları.

Aydın, E. (2011). *Uygur Kağanlığı Yazıtları.* Konya:Kömen Yayınları.

Barutçu Özönder, S. (1998). *Üç İtigsizler.* Ankara: Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Berbercan, M. T. (2013). *Eski Türkçe Bayagut Oglı Otaçı Beg Hikayesi.* İstanbul:Derin Yayınları.

Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* İstanbul:Enderun Kitabevi.

Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk VII. Kitap,* Adana:Karahan Kitabevi.

Demirci, Ü.Ö. (2014). *Eski Uygurca Dört Çatik.* İstanbul:Kesit Yayınları.

Ekrem, N. H. (2012), Dunhuang Müzik Notaları, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 9, Sayı: 1, 101-159.

Erarslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri.* Ankara:TDK Yayınları.

Ergin, M. (2008). *Orhun Abideleri.* İstanbul:Boğaziçi Yayınları.

Gabain, A. V. ve Müller, F. W. K. (1945). *Uigurica Iv- Çaştani Bey Hikayesi.* (S. Himran,Çev.). İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi.

Gabain, A. V. ve Müller, F. W. K. (1946). *Uigurica Iv- Uygurca Üç Hikaye*. (S. Himran,Çev.). İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan Aç Bars Hikayesi.* Ankara:TDK Yayınları.

Hamilton, J. R. (2015). *İyi Ve Kötü Prens Öyküsü.* (V. Köken,Çev.). Ankara:TDK Yayınları.

Le Coq, A. V. (1936). *Türkçe Mani Elyazıları- Manichaika.* (F. Kösearif,Çev.). İstanbul:Devlet Basımevi.

Le Coq, A. V. (1941). *Huastuanif.,* (S. Himran,Çev.). Ankara:Ulusal Matbaa.

Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtarından Tes, Tariat, Şine Us.* Ankara:Belen Yayıncılık.

Mert, O. (2015). *Köli Çor.* Erzurum:Atatürk Üniversitesi

Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları.* Ankara:Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Ögel, B. (2000), *Türk Kültür Tarihine Giriş 9.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk 3.Kitap 5. Bölüm.* Ankara:Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Shogaito, M. (2014). *The Uighur Abhidharmakosabhasya*. Harrassowitz:Preserved At The Museum Of Ethnography In Stockholm.

Şen, S. (2017). *Körüm Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı.* İstanbul: Kesit Yayınları.

Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi.* Ankara:TDK Yayınları.

Tekin, Ş. (1993). *Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah).* Ankara:TDK Yayınları.

Tekin, T. (2004). *Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı.* Ankara:Öncü Kitap.

Tekin, T. (2015). *Orhun Yazıtları.* Ankara:TDK Yayınları.

KARAHANLI TÜRKÇESİ

Arat, R. R. (2006). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık.* Ankara:TDK Yayınları.

Arat, R.R. (1947). *Kutadgu Bilig I Metin.* İstanbul:Milli Eğitim Basımevi.

Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin).* Ankara:TDK Yayınları.

Atalay, B. (2013). *Kaşgarlı Mahmud Divânü Lügât-it Türk (Çeviri).* Ankara:TDK Yayınları.

Atalay, B. (2013). *Kaşgarlı Mahmud Divânü Lügât-it Türk (Dizin).* Ankara:TDK Yayınları.

Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar).* (H. İ. Usta ve E. Amanoğlu,Çev.). Ankara:TDK Yayınları.

Eraslan, K., Sertkaya, O. F. ve Yüce N. (1979). *Kutadgu Bilig III Dizin.* Ankara:TDK Yayınları.

Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/79388

Tatcı, M. (2017). *Hoca Ahmet Yesevi Divan-ı Hikmet*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

Tekin, T. (2017). *XI. Yüzyıl Türk Şiiri Divanu Lügati't-Türk'teki Manzum Parçalar.* Ankara:TDK Yayınları.

Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r7).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=T1scbVnnvhb4ANYu0YTzAg&no=NqQElJfGtPnioBr5rdB_fQ

HAREZM TÜRKÇESİ

Ata, A. (1997). *Rabguzi Kısasü'l-Enbiya II Dizin.* Ankara:TDK Yayınları.

Battal, A. (1934). *İbnü-Mühenna Lugatı.* İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.

De Courteille, A. P. (1882). *Miradjname.*, Paris: Libraire de la Societe Asiatique.

Demirci, Ü. Ö. ve Karslı, S. (2015). *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i (Dizin).* İstanbul:Kesit Yayınları.

Gandjei, T. (1958). *Harezmi Muhabbetname.* Roma:Tipografia Del Senato.

Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi.* Ankara: TDK Yayınları.

Sağol Yüksekkaya, G. (1993). *Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi.* Harvard:Harvard Üniversitesi.

Tezcan, S., Zülfikar, H. ve Ata, A. (2014). *Nehcü'l-Feradis.* Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, R. ve Argunşah, M. (2014). *İslam Mu'ınü'l Mürid*. Ankara:TDK Yayınları.

Yaman, Ü. (2016). *Doğu Türkçesi ile Yazilan Sirâcü'l-Kulûb.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=3_Iwi7_hff1_0yxReq5dHQ&no=FKqLRwvtAlscS2a9c-Zkow

Yüce, N. (2014). *Zemahşeri Mukaddimetü'l-Edeb.* Ankara:TDK Yayınları.

KIPÇAK TÜRKÇESİ

Ağar, M. E. (1986). *Baytaru'l-Vâzıh.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ağar, M. E. (1989). *Kitabu fi'l-fikh bi Lisani't-Türki.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Al-Turk, G. A. M. J. (2012). *Kitābu Bulġatu'l-Muştāḳ Fī Luġati't-Türk We'l-Kıfçāk Üzerine Dil İncelemesi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul:Kesit Yayınları.

Atalay, Besim (1945). *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye*. İstanbul:Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın, E. (1997). *Şerhü'l-Menar Grameri (Giriş-Gramer-Metin-Bibliyografya).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Caferoğlu, A. (1931). *Kitab al-İdrak li-Lisan al-Atrak.* İstanbul:Evkaf Matbaası.

Delice, H. İ. (2001). *Kitabu fi İlmi'n-nüşşa.,* Sivas:Dilek Matbaası.

Delice, H. İ. (2001). Kitabu Riyazeti'l fi'l-Hayl*. Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri I Kitabı* içinde (119-180) Sivas.

Eminoğlu, E. (2011). *Abbâs ibni Hamza es-Sabrânî Kitâbü'l-Ef'âl (Kıpçakça Satır Arası Sözlük).* Ankara:Akçağ Yayınları.

Güner, G. (2017). *Resuli Sözlüğünün Türkçe Söz Varlığı.* İstanbul:Kesit Yayınları.

İzbudak, V. (1936). *El-İdrak Haşiyesi.* İstanbul: Devlet Basımevi.

Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't Türkî).* Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kuanışbayev, E. (2006). *Kitâb fi'l Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Özgür, C. (1998). *Baytaru'l-Vâzıh (Metin-İndeks).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Öztopçu, K. (1989). *Munyatu'l-Ghuzât, A 14th Century Mamluk-Kipchak Military Treatise.* Harvard:Harvard Üniversitesi.

Toparlı, R. (1987). *Kitab-ı Mukaddime-i Ebü'l-Leys es-Semerkandi Transkripsiyonlu Metin-İndeks-Orijinal Metin.* Erzurum:Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selatin.* Ankara:TDK Yayınları.

Toparlı, R. (2018). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye (Türk Dilinde Parlak İnci).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, R., Çögenli, M. S. ve Yanık, N. H. (1999). *El-Kavânînü'l-Külliye Li-Zabti'l-Lügati t-Türkiyye.* Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, R., Çögenli, M. S. ve Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî.* Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zajaczkowski, A. (1958). *Bulgat al-Muştaq fi lugat at-Türk wa'l-Qifzaq.* Warszawa:Słownik Arabsko-Kipczacki z okresu Państwa Mameluckiego Czecs I Nomina.

ÇAĞATAY TÜRKÇESİ

Abik, A. D. (1993). *Ali Şir Nevayinin Risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem Münşeat (Metin, Gramatikal İndeks, Sözlük).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Abik, A. D. (2006). *Ali Şir Nevayi Hamsetü'l-Mütehayyirin Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin.* Ankara:Seçkin Yayınevi.

Alparslan, A. ve Eraslan, K. (1979). Kamran Mirza'nın Divanı. *I. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 23*, 37-163.

Alparslan, A. ve Eraslan, K. (1993). Kamran Mirza'nın Divanı. *II. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi , 26*, 11-78.

Alpay Tekin, G. (1994). *Ali Şir Nevayi Ferhad ü Şirin. Ankara:* Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Alpay, G. (1973). Yusuf Emiri'nin Beng ü Çagır Adlı Münazarası. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 20,* 103-125. https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38410/445374

Ateş, A. (1964). Ubeydullâh Han'ın Bilinmeyen Mensur Bir Eseri. *TDAYB 1964*, 127-135.

Barutçu Özönder, S. (2011). *Ali Şir Nevayi Muhakemetü'l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi.* Ankara:TDK Yayınları.

Berbercan, M. T. (2011). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bilkan, A. F. (2001). *Babür Risale-i Validiyye Tercümesi.* İstanbul:Kitabevi Yayınları.

Canpolat, M. (1995). *Ali Şir Nevayi Lisanü't-Tayr*. Ankara:TDK Yayınları.

Çelik Şavk, Ü. (2011). *Ali Şir Nevayi Leyli vü Mecnun*. Ankara:TDK Yayınları.

Eckmann, J. (1971), *The Divan of Gadai,* Bloomington: Indiana University Publications.

Elçin, D. (1984). *Çağatayca Yusuf u Züleyhâ Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Erarslan, K. (1991). Şibani Han'ın Bahru'l-Hüda Adlı Eseri. *Türk Kültürü Araştırmaları, TKA, XXVIII/1-2,* 103-177.

Erarslan, K. (1999), *Mevlana Sekkaki Divanı,* Ankara: TDK Yayınları.

Eraslan, K. (1977). Ali Şir Nevayi'nin "Halat-ı Pehlevan Muhammed" Risalesi. *Journal of Turkology, 19,* 99-164. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/43453/529685

Eraslan, K. (1987). Çağatay Şâiri Atayî'nin Gazelleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 113-164.

Eraslan, K. (2015). *Ali Şir Nevayi Mizanü'l-Evzan Vezinlerin Terazisi.* Ankara:TDK Yayınları.

Goca, A. A. (2000). *Haydar Tilbenin Mahzenü'l-Esrar Mesnevisi (Önsöz, Giriş, Metin ve Tercüme, Dizin).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güzeldir, M. (2002). *Abuşka Lügati (Giriş-Metin-İndeks)*. Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum.

Kaçalin, M. S. (2011). *Niyazi Nevayi'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar : El-Luġatu 'n-nevā'iyye ve'l-istishādatu 'l-Cagatā'iyye: Giriş-Metin-Dizinler-Tıpkıbaskı*. Ankara:TDK Yayınları.

Kara, F. (2011). *Muhammed Yakub Çingi Zebân-ı Türkî Kelür-name (İnceleme, Metin, Dizin).* Erzurum:Fenomen Yayıncılık.

Karaağaç G. (1997), *Lutfî Divanı (Giriş, Metin, Dizin, Tıpkıbasım),* Ankara: TDK Yayınları.

Karaköse, S. (1994). *Nev'i-zade Atayi Divanı: Kısmi Tahlil-Metin.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Karaörs, M. (2016). *Ali Şir Nevayi Nevâdirü'ş-Şebab.* Ankara:TDK Yayınları.

Karasoy, Y. (1989). *Şiban Han Divanı (İnceleme, Metin).* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kargı Ölmez, Z. (1993). *Mahbubü'l-Kulub (İnceleme, Metin, Sözlük).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kargı Ölmez, Z. (1996). *Ebu'l Gazi Bahadır Han Şecere-i Terakime Türkmenlerin Soy Kütüğü.* Ankara:Şafak Matbaacılık.

Kaya, Ö. (1989). *Ali Şir Nevayi Fevayidü'l-Kiber (İnceleme, Metin, Dizin).* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kaya, Ö. (2001). Doğu Türk Yazı Dili Araştırmaları III 'Ubeydu'llâh Han: Arapça ve Türkçe Hikmetler. *Türkoloji Dergisi, XIV*(1), 27-59.

Kocasavaş, Y. (2003). *Şeybanî-nâme Giriş-Tıpkıbasım-Metin-Tercüme.* İstanbul:Çantay Yayınları.

Köktekin, K. (2000), *Seyyid Ahmed Mirza Taaşşukname (İnceleme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım),* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Köktekin, K. (2007). *Yusuf Emiri Divanı (Giriş, İnceleme, Tenkitli Metin, Sözlük, Tıpkıbasım).* Erzurum:Fenomen Yayınları.

Köktekin, K. (2013). *Yusuf Emiri Dehname (İnceleme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım).* Ankara:TDK Yayınları.

Köktekin, K. (2019). *Şeyh-zâde Atâyî Dîvânı.* Ankara:TDK Yayınları.

Kut, G. (2003). *Ali Şir Nevayi Garaibü's-Sıgar (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin).* Ankara:TDK Yayınları.

Oral Seyhan, T. (2004). *Zahirüddin Muhammed Babür Mirza Mübeyyen Der Fıkh (Giriş, Metin, Dizin, Tıpkıbasım).* İstanbul:Çağrı Yayınları.

Oral Seyhan, T. (2005). Ali Şir Nevayi Siracü'l-Müslimin I (Giriş, Karşılaştırmalı Metin). *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 2*(4), 88-120.

Özdarendeli, N. (2002). *Ali Şir Nevai İlk Divan (İnceleme-Metin-Dizin).* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Edirne.

Sertkaya, A. (2012). Yakînî'nin Ok Yay-Nıng Münâzarası (Giriş, Metin, Çeviri, Açıklamalar ve Tıpkıbasım). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 33*(33), 159-206. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17035/178417

Şen, M. (1993). *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Baburname I Giriş-Metin (Kabil ve Hindistan Bölümleri)-Açıklamalı Dizin.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Tekcan, M. (2007). *Bayram Hanın Türkçe Divanı.* İstanbul:Beşir Kitabevi.

Toparlı, R. (1998), *Harezmli Hafız'ın Divanı (İnceleme, Metin, Tıpkıbasım),* Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, R. ve Ilgın, A. (2006). *Mehmed Sadık Üss-i Lisan-ı Türki.* Ankara:TDK Yayınları.

Tören, H. (2001). *Ali Şir Nevayi Sedd-i İskenderi (İnceleme, Metin).* Ankara:TDK Yayınları.

Tural, G. (2015). *Seb'a-i Seyyar Yedi Gezegen Giriş-Metin.* Ankara:TDK Yayınları.

Turan, F. (2019). *Kelimetullâh Hâce Pâdişâh Çağatayca Manzum Sözlük Nisâb-ı Kutbiyye.* Ankara:TDK Yayınları.

Türk, V. (1990). *Neva'i Mecalisü'n-Nefa'is Metin-İnceleme-Dizin (2 Cilt).* Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ. https://openaccess.firat.edu.tr/xmlui/handle/11508/14546

Türk, V. ve Doğan, Ş. (2015). *Ali Şir Nevayi Hayretü'l-Ebrar.* Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Türkay, K. (2002). *Ali Şir Nevayi Bedayiü'l-Vasat Üçüncı Divan.* Ankara:TDK Yayınları.

Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü.* Konya:Eğitim Yayınevi.

Yıldırım, T. (2002). *Hüseyin Baykara Divanı (Metin, İnceleme, Dizin).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım, T. (2003-Güz). Ubeydullah Han: Risâle-yi Fi- Hakk-ı Mesâil-i Vuzû. *TÜBAR-XIV* , 127-164.

Yücel, B. (1995). *Babür Divanı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım).* Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Yücel, B. (1996). Hüseyn-i Baykara Risâlesi'nin Uzak İki Nüshası. *Türklük Bilimi Araştırmaları (2)*, 69-112.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ

Akdoğan, Y. ve Kutsal, N. (2019). *Ahmedi İskendername.* İstanbul:Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya (İnceleme - Metin - İndeks - Tıpkı Basım).* Ankara:TDK Yayınları.

Alpay Tekin, G. (1992). *Çengnâme Ahmed-i Dâ'î.* Cambridge:Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.

Altıner, S. (2008). *Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-Necât Adlı Eseri Üzerine Bir Söz Dizimi İncelemesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Argunşah, M. (1999). *Muhammed b. Mahmud-ı Şirvânî Tuhfe-i Murâdî (İnceleme-Metin-Dizin).* Ankara:TDK Yayınları.

Biltekin, H. (2003). *Şeyhi Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin).* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Canpolat, M. (2018). *Behçetü'l-Hadâik fî Mev'izâti'l-Halâik.* Ankara:TDK Yayınları.

Canpolat, M. ve Önler, Z. (2016). *İshâk bin Murâd Edviye-i Müfrede.* Ankara:TDK Yayınları.

Ciğa, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-Bahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.

Cin, A. (2004). *Ali Kıssa-i Yusuf (H.630/M.1233) (İnceleme-Metin-Dizin).* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çağıran, Ö. (1992). *Ahmed-i Dâî Tıbb-ı Nebevî (İmlâ-Fonetik, Morfoloji, Karşılaştırmalı Metin-İndeks ve Sözlük.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Demir, N. ve Aydoğdu, Ö. (2015). *Oğuzname (Kazan Nüshası) (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım).* İstanbul:Kesit Yayınları.

Demirbilek, S. (2000). *Ahmedinin İskendername Adlı Eseri Üzerinde İnceleme.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Dilçin, C. (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü.* Ankara:TDK Yayınları.

Doğan, E. (2016). *Keykâvus bin İskender bin Veşmgîr Kâbûs-nâme (Giriş-Notlar-Metin-Sözlük/Dizin-Tıpkıbaskı) Tercüme eden Şeyhoğlu Sadru'd-dîn Mustafâ.* Ankara:TDK Yayınları.

Erarslan, K. (1980-1986). Ahmedi Münazara (Telli Sazlar Atışması). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 24,* 129-204. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17063/178252

Erdağı Doğuer, B. (2013). *Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizi Metin-Sözlük.* Ankara:TDK Yayınları.

Erdem Günyüz, M. (2001). *Ahmedi Divanının Tahlili.* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer*). Ankara:TDK Yayınları.

Ergin, M. (2014). *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım).* Ankara:TDK Yayınları.

Gülenç, H. (2010). *Ferhengnâme-i Sâdî İnceleme-Metin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Güvenen, E. (2016). *Mantıku't-Tayr'ın Dilbilgisel Özellikleri ve Dizini.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Karasoy, Y. (2013). *Siracü'l-Kulûb Gönüllerin Işığı.* Ankara:TDK Yayınları.

Korkmaz, Z. (2017). *Mârzuban bin Rüstem Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî Tercüme eden Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa.* Ankara:TDK Yayınları.

Mansuroğlu, M. (1956). *Ahmed Fakih Çarhnâme.* İstanbul:Pulhan Matbaası.

Mansuroğlu, M. (1958). *Sultan Veledin Türkçe Manzumeleri.* İstanbul:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Mazıoğlu, H. (1974). *Ahmed Fakih Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe.* Ankara:TDK Yayınları.

Özer, O. (1995). *Ahmedî Tervîhü'l-Ervâh (Giriş-İnceleme-Metin).* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Özmen, M. (2017). *Ahmed-i Dâ'î Divan.* Ankara:TDK Yayınları.

Paçacıoğlu, B. (1993). *Battalname (İnceleme-Metin-İndeks).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Taş, İ. (2019). *Şeyyâd Hamza Yusuf ve Zeliha Gramer-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük-Dizin-Tıpkıbaskı.* Ankara:TDK Yayınları.

Timurtaş, F. K. (1972). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul:Kervan Kitapçılık.

Timurtaş, F. K.(1990). *Mevlid- Vesîletü'n-Necât Süleyman Çelebi*. İstanbul: MEB Yayınları.

Türk, V. (2009). *Bahrü'l-Hakâyık Hatiboğlu Giriş-Metin-Dizin.* Ankara:TDK Yayınları.

Yavuz, K. (1991). *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ İnceleme-Metin-İndeks.* Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa Garib-nâme I/1.* İstanbul:TDK Yayınları.

Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa Garib-nâme I/2.* İstanbul:TDK Yayınları.

Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa Garib-nâme II/1.* İstanbul:TDK Yayınları.

Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa Garib-nâme II/2.* İstanbul:TDK Yayınları.

Yelten, M. (1998). *Şirvanlı Mahmud Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük).* Ankara:TDK Yayınları.

OSMANLI TÜRKÇESİ

Aksu, A. (1988). *Abdulbâki Nâsır Dede ve Tedkîk u Tahkîk*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Arısoy, M. (1988). *Seydî'nin El-Matla' Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Cantemir, D. (2001). *Kitâbu 'İlmi'l-Mûsîkî 'alâ Vechi'l-Hurûfât.* (Y. Tura,Haz.). İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

Çelik, B. B. (2001). *Hızır bin Abdullah'ın Kitâbü'l-Edvâr'ı ve Makamların İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Pekşen, A. (2002). *Zeynü'l-Elhan İsimli Eserin Metin ve Sözlük Çalışması (Ladikli Mehmed Çelebi).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şirinova, Z. (2008). *Şükrullah'ın "İlmü'l-Edvar'ı" (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Toz, C. (1999). *Ahmet Avni Konuk'un Hânende Mecmûası Osmanlıca'dan Türkçeye Çevirisi (Mukaddime ve 84/217 Sahifeleri).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uslu, R. (2015). *Risale-i Edvar Yusuf Dede.* Ankara:Çengi Yayınevi.

Uygun, M. N. (1990). *Kadızâde Tirevî Musikî Risalesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yaylı, G. (2019). *Bedr-i Dilşâd'ın Murad-nâme'si: İnceleme ve Söz Dizini*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin.

EKLER

Ek 1: Transkripsiyon Alfabesi

ا	a,e,ı,i,ā	س	s	م	m
ب	b,p	ش	ṣ	ن	n
پ	p	ص	ṣ	و	v,o,ö,ō,u,ü,ū
ت	t	ض	ż	ه	h,e
ث	ṣ	ط	ṭ	ی	y,ı,i,ī,ā,ė
ج	c	ظ	ẓ	ء	’
چ	ç	ع	‘		
ح	ḥ	غ	ġ		
خ	ḫ	ف	f		
د	d	ق	ḳ		
ذ	ẕ	ك	k, g, ŋ		
ر	r	ڭ	ŋ		
ز	z	ل	l		

TERİMSEL DİZİN

FİİLLER

ağırıl- (ağarıl-) 30
ağırt- (ağart-) 30
alka- 33
atır-, atız-, ıtız-, itiz-, (etiz-?) 36
aya ḳarş- 43
aya ur- 43
aya yapın- 43
banla- 47
bas- 47
bestele- 50
bestelen- 50
bey- 51
bėyi- 52
bėyin- 52
büdhi- (büdi-, biyi-) 59
büdhüş- 59
bühüt- 60
çağır- 64
çal- 64
çaldır- 67
çalın- 68
çatla- 71
çık- 77
çınġışda- 77
çınŋra- (çiŋre-) 77
çınŋrat- (çiŋrendür-, çiŋret-) 77
çırġa- 77
çik- 78
diŋlen- 90
düz- 94
düzül- 95
edvār çıḳar- 96
eyit- 101
ḥadd ol- 113
hubūṭ et- 127
ırın düz- 136
ırla- (irlä-) 137
ırlat- 137
ıslıḫ vur- 140
icrā’ et- 141
iki ḳıl üzerine āletler taṣnīf it- 142
ilmi ‘amele getür- 142
in- 142
işit- 143
kak- (ḳaḳ-) 144
kalangur- 144
ḳapla- 145
ḳıl üzerine düz- 147
ḳopsa- 150
koş- 151
kögle- 151
köglen- 152
kupsal- (kupzal-) 156
kupza-(kopsa-) 156
kupzaş- 156
kupzat- 156
küde- 156
maḳāmda eyt- 164
meşk olun- 168
mütenāfirden te’līf it- 186
oḳıt- 222
oku- 222
okun- 222

oyna- 223
perde başla- 229
perde çal- 229
perde düzet-, perde düz- 229
raḳṣ ur- 234
sava- 251
sayra- (sıyra-) 254
senc ḳaḳ- 267
sesdir- 267
sesel- 267
şeyla- 268
sıġır- (Kar. sıḳır-, sıġır-; Har. sıḳır-) 268
sıġta- 268
sıkda- 268
sıkrık vur- 268
sıkrış- 268
sıla- 268
sılḳul- 268
sıskır- (sızgır-) 269
sıyra- 269
silk-i buselige çek- 269
şakı 277
şal- (çal-) 277
şaẕılıḳ çal- 277
şıngla- 282
taġşur- (takşur-) 286
taḥḳīḳ taḳlīdi gibi ur- 287
ṭın- 298
toḳu- (toḳı-) 300
toylaş- 301
tüz- 302
tüzet- 302
ur- 304
urıl- (urul-) 305
ür 316
ür(ü)l- 316
yaḳ- 319
yangġur- (yagkır-, yangkur-) 319
yankula- 319
yanḳulan- (yangılan-, yanḳılan-) 319
yanḳulat- (yanḳulandur-) 319
yanḳurt- 319
yaŋra- 319
yırla- 323

MÜZİK ALETLERİ VE BÖLÜMLERİ

ālet 33
bām 46
bar 47
barbat (berbaṭ) 47
bem(m) 48
borġu (borġı, borı, burga, burġa, burgu, burġu, borgu, borguy, burku) 53
boyun 54
bozuḳ 54
buçı 54
burġu 56
burguça 56
celācil 62
cengi 62
ceres 63
cura 63
çaġana (çaġāne) 63
çalġu 67
çanaḳ 69

çang (çanḳa) 69
çeng (çenk) 72
çeşte 77
çıġırtma 77
çıngartġu (çıŋraġu) 77
çıŋır 77
çöğür 78
daire (daire, dā'yire) 78
def, def' (Kıp. düff) 82
defek 84
deste 87
dübelek > deplek (debelek, deblek, dübelek) 91
düdük (Çağ. tütük, EAT düdük) 91
dühül 93
dümrü (Kar. tümrük; Har. tümrü, tümrük; Kıp. dümrü, tümri, tümrü; EAT dumrı, dumru) 93
dünbek (Çağ. tünbek) 93
dü-tāre 94
ebrişīm 95
ekeme (ikeme) 96
eksük saz 96
elif ve mim kirişi 98
erbene 99
erganūn (Kıp. organa) 99
eşecük 99
eşek, eşik 100
evṭār (evtār) 101
fars zīr 102
gehürge 105
ġıcak (ġıcek, ġıçek) 108
girift 109
gümüldürük 112
harp 116
ḫazīne 116
ḫerek 117
ıḳlıġ (ıḳlıḳ, ılıḳ) 132
igri 141
itig 143
kabur 143
kakratgu 144
kāmil sāzlar 144
ḳānūn 144
ḳara düzen 145
ḳarın 146
ḳayda 146
kemān 146
kemānçe 146
kerre-nāy 147
keverge 147
ḳıl 147
ḳıllu sāz 147
ḳırṭıḳ 147
kingir 148
kingire 148
kiriş 148
ḳobuz (kubuz, kopuz) 148
ḳol 150
ḳoltuḳ sipsisi 150
ḳoŋḳyu (kungkau, kunku, kunkayu) 150
ḳongraġı (Uyg. ḳongraġı; Kar. ḳoŋğraġu; Har. ḳoŋraġu; Kıp. koŋrov, qumrawu; Çağ. ḳonġuraḳ) 150
kömrük: (Har. kömrük, körü; Kıp. köri) 152
ḳudūm 156

kös (kūs) 151
kövrüg (Uyg. köbürge, köwrüg, kövrük, kövrüg, küvrüg, küβrüγ; Kar. kövrüg, küwrüğ; Har. küvrük; Kıp. kövrük; köwrüw; Çağ. kevürge) 154
ḳulaḳ (ḳulaḥ) 156
ḳurtaḳ 156
küzeŋü 157
meṣleṣ 167
meṣnā 167
mıżrāb 168
minfaḥ 169
miṣḳāl 169
mizher 169
mizmār 169
muġnī 172
musikar (mūsiḳār) 176
muşṭ 178
muṭlaḳ bem 178
muṭlaḳ meṣleṣ 179
muṭlaḳ meṣnā 179
muṭlak veter 179
muṭlaḳ zīr 179
muṭlaḳ-ı bem 179
muynuz 183
naḳara (Kıp., Çağ., EAT naḳāre, naḳḳāre, naḳḳār; Har. naġara) 195
nāḳūs 198
nāy (ney) 198
nevbet 211
nişan 220
nīze 220
nüzhe 221
oluk 222
pīşe 230
pürgü 230
rebāb (rubāb) 237
rūd (rōd) 243
sāz 254
senc (sīc) 267
sıbızgı (sıbızġu) 267
sibsi 269
sīne keman 269
suḳub 270
ṣūr 271
surna (Kıp. surna, suruna; Çağ. surnā, surnāy; EAT ṣurnā) 272
şahrūz 277
şeşḫāne 281
şeştā (EAT şeştār, şeştā) 281
şıdurgu 282
ṭabl (Kar. ṭovıl; EAT. ṭabul, tabul, ṭavul) 284
tāle 287
ṭanābir 287
ṭanbūr 287
tanbūre 288
tar (tār) 289
tar 289
ṭas 290
ṭavlunbaz 290
tekne 291
tel (til) 291
tezene 297
ṭıranpete 298
tombur 300
tönbük (tünbek) 300
ṭuç bırġu 300

tuğ (tuy) 300
tulumpata 301
tuman 301
tünjür 301
‘ūd 302
veter 318
veter-i ḥādd 318
veter-i meṣnā 318
veter-i müselles 318
veter-i zīr 318
yatuġan 319
yay 320
yay baġrı 320
yek-tāre 321
zaḫme 324
ẕāyid meṣleṣ 325
zāyid zīr 325
zāyid-i meṣnā 325
zemr 325
ẕevāl 329
zir 329

İCRACILAR

açita 29
ayalġuçı 44
baḫşı 45
bāzi-ger 48
besteḫānlık 50
bestekār 50
biyiçi 53
çalıcı (Çağ. çalġuçı; EAT çalıcı) 68
çengī 76
çeng-zen 77
dahulçı 78
def-keşlıḳ 83
defli 84
dintar 90
dūdek-terāşlıġ 90
ehl-i mūsīḳī 96
eydici 101
fen ehli 103
gandharva 104
güyende 109
güyendelıġ 110
hānende (Çağ. hānende, ḫānende; Osm. ḫānende, ḫōnende) 115
hānendegān 116
hem-āvāz 116
ḫoş-āheng 124
ḫoş-āvāz 124
ḫoş-āvāzī 125
ḫoş-elḥān (ḫuş-elḥān) 125
ḫoş-naġme (ḥoş-naġme) 125
ḫoş-nevā (ḫūş-nevā) 126
ḫoş-nefes 125
ḫoş-nevāzlıġ 126
ḫunyā-ger 127
ıḳlıḳçı 133
ıravçı 136
ırçı 136
ırlayıcı (ırlaġuçı) 138
kam 143
ḳānuncı 144
ḳānūnīlıḳ 144
kimnara 147
ḳobuzçı (kubuzçı) 149
ḳunġḳauçı (ḳunḫauçı) 156
lūlī 159

maḳāmşināś 164
muġannī 170
muġanniye 172
muġnīci 172
muḳrī 175
murtāżīn 176
mūsīḳīşināś 178
muṭrıb (muṭrīb) 179
muṭribe 183
mü‘ezzin 184
müterennim 186
nāfiḥ 187
naġme-ger 193
naġme-perdāz 193
naġme-sāz 194
naġme-serā (naġme-serāy) 194
naġme-zen 195
naḳḳārecilıḳ 197
nevāyi (nevā’ī) 210
nevā-sāz 209
nevāzende 211
neyzen 215
oyunçı (Uyg. oyunçı; Çağ. oyunçı; EAT oyuncı) 224
ozan: (EAT ozan, ozaŋ; Kıp. uzan) 224
ötegen 224
raḳḳāṣ 231
ṣāḥib-nevā 249
sāzende 259
sāzendelik (Çağ. sāzendelıġ) 259
serāy-ende 267
sıbızgıçı (sıbızġuçı) 268
sıġıtçı 268
ṣınā‘at ehli 269
ṣa’ir 276
ṭanbūrçı 288
ṭanbūrī (Uyg. timburi) 288
terāne-güster 294
terennüm-serāy 296
ūdī 304
üstād 316
yatuġançı 320
yıragu 322
yırav 322
yıravçı 322
yırlayıcı 323
zühre 332

SES ANLAMINDAKİ / SESLE İLGİLİ KELİMELER

āġānī 29
aḥadd 30
āheng 31
āheng-i zīr 33
aṣvat 35
āvāz 36
āvāze 41
āvāzlıḳ (āvāzlıġ, āvāzlu) 42
ayalġu 43
bālā 46
bang (bāng) 46
bed-āvāz 48
bem 48
bemī 49
bemlik 49
bülbül-elḥān 59
cehāret 62

çaġ 63
çav (cav) 71
çigev 78
dambırdı 79
dāvudī 80
dem 84
dem düm 84
elhān (elḥān) 96
enġām 99
eṣḳal 99
eṣvāt 99
ġam 104
gümbürtü 112
ḥadd 113
ḫafātet 113
ḥavād 116
ḥiddet 122
ır (yır) 133
ırlayış 138
irḫa 143
laḥn 157
mābeyn 159
merġūl 167
nun be 220
pest (pes) 229
ṣadā (sedā) 246
ṣafīr 249
ṣavt 251
sayha 254
ses 267
ṣıḳal 268
tavuş (Uyg. tavış, davış; Kar. tawış, tawuş; Har. tavuş) 290
tenāfür 292
tın (Uyg. tıŋ; Har. tun) 298
tige (Uyg. tiki) 298
ün 309
üntedeçi 316
yangġu (ET. yangḳu, yangku, yaŋḳu; EAT yanḳu, yanġı, yanġu, yanḳı, yaŋḳu, yaŋu; Osm. yanḳu; TT. yankı) 319
yangḳuruş 319
yatug (yatuk) 319
zīr 329

ŞARKI/BESTE/İLAHİ VB. ANLAMDAKİ KELİMELER

āyīn-i şerīf 44
bāberg u nevā 44
balu balu 46
basḳuḳ (başıḳ, paşik) 47
beste 49
bir ḳıl üzerine olan devr 53
bu‘d-ı mütenāfir 56
bu‘d-ı müttefiḳ 56
çenge (çinge) 75
duraḳ 90
ezān 102
ezgi (egzi, ekzi, ezgü) 102
faṣıl (faṣl) 102
fürūdaşt 104
ġazel 105
ġınā 109
girant 109
gülbang (gül-bāng) 110
ḥidā’, ḥudā’ 122
ilāhī 142

kār 145
kopsagan 151
ḳoşuḳ (ḳoşuġ) 151
küg: (Uyg. kög, kü, küg; Kar. kög; Çağ. kök, küg, küy) 156
meyān 168
mi‘rāciyye 169
miyānhāne (miyān-ḫāne) 169
muhabbet-nāme 173
musī 176
mūtedil 179
muvāfıḳ nağme
muvāfıḳ te’līf 183
mülāyim 184
müstezād 185
naġāmāt (naġmāt, naġamāt, neġāmāt) 187
naġme 188
naġme-i bem 193
naġme-i ḥadd 193
naġme-i şaḳīl 193
naġme-i tīz 193
naġmelıġ 193
naġmeteyn 195
naḳarāt (naḳarat) 197
naḳış (naḳş) 197
nevā (nevāy) 202
nevbet-i müretteb 212
opera 222
oyun 223
peşrev (pīşrev) 229
şavt-ı lābiş 254
sin 269
sürūd 274
sürūdī 276
şarḳı 277
şi‘r 282
taḳsīm 287
ṭarīḳa 290
te’līf-i laḥnī 292
terāne 292
türkü (Çağ. türkī; EAT türkü) 301
yelteme 321
zemzeme 326

TÖREN ANLAMINDAKİ KELİMELER

hatunlar urunu 116
kelin doyı 146
ḳızaşı 147
toḳu 300
toy 300

MAKAM, USUL, PERDE/NOTA VE ARALIK İSİMLERİ

1. MAKAM İSİMLERİ

‘acem 27
‘acemaşīrān (‘acem‘aşirān, ‘acem ‘aşīrānı) 28
‘acem bā-zīrkeşīde 28
‘acem-būselik 28
‘acem rāst (‘acem rast) 28
‘acem-i zirkeşīde(‘acem zirkeşīde) 29
āheng-i ‘ırāk 33
āheng-i rāst 33
‘anāşır-ı erba‘a 33
‘anberefşān 34
‘arabān 34
‘arazbār (‘arażbār, ‘arazbār) 34

‘arażbār-būselik 35
‘arażbār-zemzeme 25
‘arażvārī 35
‘aşīrān (‘aşirān, aşīrān) 35
‘aşìrān-māye 36
‘aşīrān perdesi 36
‘aşīrān-zemzeme 36
āvāze-i zenbūr 42
baba ṭāhir 44
baḥr-i nāzik (baḥr-ı nāzük, baḥr-i nāzük, bahri nāzük) 45
bayati 47
bayātī ḥişār 48
beste ḥişār (beste-i ḥisār) 50
beste ışfahān (beste-i ışfaḥān) 50
bestenigār (beste-nigār) 51
beste-nigār-ı ‘atiḳ 51
beste-nigār-ı ḳadīm 51
beyātī māye 51
beyātī-‘arabān 52
bezm-ārā 52
buhārī-yi çār 57
būselik (pūselik)
būselik ‘aşīrān (būselik ‘aşīrānı) 58
būselik gerdāniyye 58
būselik-i nevrūz 58
būselik māye 59
būselik selmek 59
būselik şehnāz 59
būsitān 59
büzürg (büzürk) 60
büzürk māye 61
büzürk selmek 61
büzürk-i gerdāniyye 61
büzürk-i güvāşt 61
büzürk-i şehnaz 61
cān-fezā 61
çahārgāh 64
çahārgāh-ı ‘acem 64
çārgāh 69
çārgāh-ı ‘acem 70
çārgāh-ı ‘uşşāḳ 71
der-nihāvend 84
der-rehāvī 85
der-sıfahān 85
dilārā 88
dilāvīz 88
dildār 88
dil-güşā(y) 88
dilkeş 89
dilkeşhāverān/zilkeşhāverān (dilkeşḫāverān, dilkeş-ḫāverān, zīlkeş-i ḥavārān, zilkeşīhevārān, zīrkeş-ḫāverān, zīrkeşḫāverān) 89
dil-nişīn 89
dil-rübā 89
dil-sūz 89
dügah (dügāh) 91
dügāh-‘acem (dügāh-ı ‘acem) 92
dügāh-ı ḳadīm 92
dügāh-ı nevrūz 92
dügāh-ı şehnaz 92
evc (evç, eviç) 100
evcara 100
evc-i būselik 100
evc-i muḥalif 100
ferāḥ-fezā 103
feraḥ-nāk 103

ferāḥ-zār 103
ġazāl 104
gerdāniye nigār (gerdānīde-nigār) 105
gerdaniye-i ‘uṣṣāḳ 105
gerdāniyye (gerdānide, gerdanīde, gerdāniye) 105
gerdāniyye būselik (gerdāniyye-buselik, gerdānide-būselik, gerdāniye būselik, gerdāniyye-i būselik) 106
gerdāniyye-i büzürk 106
gerdāniyye-i ḥicāz 106
gerdāniyye-i ḥüseynī 107
gerdāniyye-i ırāḳ 107
gerdāniyye-i ısfaḥān 107
gerdāniyye-i kūçek 107
gerdāniyye-i neva 107
gerdāniyye-i rast 107
gerdāniyye-i rehāvī 107
gerdāniyye-i zengūle 107
gerdāniyye-ḳürdī 108
geveşt (gevāşt, güvaşt, güvāşt) 108
ġonca-i ra‘nā 109
gülizār (gül‘izār, gül‘iżār, gül-zār) 111
gülrūh 111
güvāşt būselik 111
güvāşt ḥüseynī 112
güvāşt ırāḳ 112
güvāşt ısfaḥān 112
güvāşt ‘uṣṣāḳ 112
güvāşt-ı büzürk 112
güvāşt-ı ḥicāz 112
güvāşt-ı kūçek 112
güvāşt-ı rast 112
güvāşt-ı revāḥī 113
güvāşt-ı zengūle 113
ḫāverān 116
ḥicāz 117
ḥicāz-‘acem (ḥicāz-ı ‘acem) 119
ḥicāz bā-‘acem 119
ḥicāz büzürg (ḥicāz-ı büzürg, ḥicāz-ı büzürk) 119
ḥicāz māye 120
ḥicāzeyn 120
hicāz-ı güvāşt:
ḥicāz-ı muhalif (ḥicāz-ı muḫālif, ḥicāz-muḫālif) 120
ḥicāz-ı muḫālifek 120
ḥicāz-ı nevrūz 121
ḥicāz-ı selmek 121
ḥicāz-ı şehnaz 121
ḥicāz-ı türk (ḥicāz-ı türkī) 121
ḥicāzī 121
ḥicāzkār 121
ḥicāz-zemzeme 121
ḥişār (ḥisār) 122
ḥişār būselik (ḥisār-būselik) 122
ḥisār eviç (ḥişār-ı evc) 122
ḥişārek (ḥisārek) 123
ḥisār-ı ḳadīm 123
ḥisār-ḳürdī 123
ḥişarnīk 123
ḫocest 123
ḫorāsān 124
ḫorāsānī ḥüseynī 124
ḫuzī (ḫūzī) 127
ḫūzī būselik 127
ḫuzīḥicazi 127

hümāyūn 127
ḥüseynī (ḫüseynī) 128
ḥüseynī ‘acem 130
ḥüseynī ‘aşīrān 130
ḥüseynī gerdāniyye 130
ḥüseynī ḳürdī 131
ḥüseynī rehāvī 131
ḥüseynī selmek 131
ḥüseynī şehnaz 131
ḥüseynī-i nevrūz 131
hüsrevānī 131
ḥüzzām (hüzzam, ḫüzzām) 131
hüzzām-ı cedīd 132
hüzzām-ı ḳadīm 132
‘ırak (‘ırāk, ‘ıraḳ, ‘ırāḳ) 133
‘ırāḳ-ı ‘acem 135
ırāḳ-ı gerdāniyye 135
ırāḳ-ı selmek 135
ırāḳ-ı şehnaz 135
‘ırāḳī 135
‘ırāḳī-vār 136
‘ırāḳ-māye (‘ırāḳ māye)136
ışfahān (ışfaḥān, ısfaḥān, ṣıfāhān, sıfāhān, sipahan) 138
ışfahānek (ısfaḥānek, ışf-hānek) 139
ışfahānek-i cedīd 139
ısfaḥān-ı gerdāniyye 139
ışfahān-ı güvāşt 139
ışfahān-ı nevrūz 139
ısfaḥān-ı selmek 139
ışfahānī 140
ışfahān-zemzeme 140
ıyd-i nazik 140
ittifāḳ-ı bi‘l-hums 143
ittifāḳ-ı bi‘l-kül merrateyn 143
ittifāḳ-ı bi‘l-kül ve‘l hums 143
ittifāḳ-ı bi‘r-rub‘ 143
ḳarcıġār (ḳarçıġār, karcīgār) 145
kūçek 154
kūçek gerdāniyye 155
kūçek māye 155
kūçek-i güvāşt 155
kūçek-i nevrūz 155
kūçek-i şehnaz 155
kūçek-zemzeme 155
kürdī 157
lāle-rūḫ 158
māhūr (māhūrī) 160
māhūrek 160
māhūr-ı kebir 160
māhūr-ı kebīr-i ḳadīm 161
māhūr-ı ṣaġīr 161
maḳām 161
maḳāmāt 163
maḳāmeyn 163
maḳām-ı zengūle 164
māye 164
māye büzürk 165
māye-i ‘atīḳ 165
māye-i būselik 165
māye-i ḥicāz 165
māye-i ḥüseynī 165
māye-i ırāḳ 165
māye-i ısfaḥān 165
māye-i kūçek 166
māye-i neva 166
māye-i rast 166
māye-i rehāvī 166

māye-i ʻuşşāḳ 166
māye-i zengūle 166
meclis-i efrūz 166
meşhūr devrler (meşhur edvar) 167
muberḳaʻ 170
muḫālif 173
muḫālifek (muḫālefek) 173
muḫālif-i ʻırāḳ 173
muhālif-i rast 173
muḫayyer (muḥayyer, muḥāyyer, muhayyer) 174
muḫayyer-sünbüle (muḥayyer sünbüle) 175
müberkāʻ (müberḳā, müberḳaʻa): mürekkeb; mürekkebāt 182
mürekkeb edvar 184
mürġāk (mürgek) 184
müsteʻar 185
nāzenīn 201
necd-i ḥüseynī 201
nevā (nevāy) 205
nevā aşīrān (nevāʻ-aşīrān, nevā-i ʻaşīrān) 207
nevā-būselik 207
nevā-i ʻacem (nevā-yı ʻacem) 208
neva-i sünbüle 208
nevā-i ʻuşşāḳ 208
nevā-ḳürdī 208
nevā-yı gerdāniyye 210
nevā-yı māye 210
nevā-yı selmek 210
nevā-yı şehnaz 210
nevrūz ʻuşşāḳ 210
nevrūz 212
nevrūz-ı ʻacem 214
nevrūz ırāḳ 213
nevrūz-ı rūmī (nevrūz rūmī) 213
nevrūz-ı būselik 214
nevrūz-ı büzürk 214
nevrūz-ı ḫārā 214
nevrūz-ı ḥicāz 214
nevrūz-ı ḥüseynī 214
nevrūz-ı neva 214
nevrūz-ı rast 214
nevrūz-ı rehāvī 215
nevrūz-ı zengūle 215
nevrūz-i kūçek 215
nigār 215
nigār-ı nīk (nigārinek, nigārīnik, nigārnīk, nigār-nīk) 216
nihāvend 216
nihāvend-rūmī (nihāvend-i rūmī) 217
nihāvend-i kebīr 217
nihāvend-i ṣaġīr 217
nikrīz (nīrīz, nīrizī, niyriz, neyrīz) 218
nīşābūr 219
nişabūrek (nişāverek, nişāvūrek, nişāvürek) 219
niyaz 219
nühüft 220
nühüft-i ḳadīm 220
on iki maḳām (oniki maḳām) 221
pençgāh 224
pençgāh-ı aṣl 225
pençgāh-ı ʻırāḳ 225
pençgāh-ı kūçek 225
pençgāh-ı zāid 225
rāḥat-fezā (raḥātfezā) 230

rāḥatu'l ervāh (rāḥatü'l-ervāḥ, rahātü'l-ervāh, rāhātü'l-ervāh) 230
rāst māye (rāst-māye)
rāst 234
rāst-'acem 236
rast māye 236
rāst-ı gerdāniyye 236
rāst-ı selmek 236
rāst-ı şehnaz 237
rehāvī (rāhevī) 239
rehāvī gerdāniyye 240
rehāvī selmek 240
rehāvī-i güvāşt 240
rehāvī-i māye 240
rehāvī-i şehnaz 241
rekb (rekib) 241
rekb-i nevrūz 241
rekb-i nevrūz-ı muḥāyyer 241
revnaḳ-nümā 242
rıḍvān 242
rūḥ-efzā 244
rūḥü'l-ḳudüs 244
rūmī nihāvend 244
rūy-ı 'ırāḳ 244
ṣabā 245
ṣabā-'uşşāḳ 245
ṣabā-zemzeme 245
ṣafāhānek 248
sāzkār (sāz-kār) 259
se-baḥr (sebahr) 261
sebz ender sebz (sebzander-i sebz, sebz-ender-sebz, sebzendersebz, sebzender sebz) 261
segāh (EAT sigāh) 262
segāh māye 263
segāh-ı 'acem (sigāh-'acem) 263
segāh-ı 'arabānī 264
selmek 264
selmek neva 264
selmek-i büzürk 264
selmek-i ḥicāz 264
selmek-i ḥüseynī 265
selmek-i ırāḳ 265
selmek-i ısfaḥān 265
selmek-i kūçek 265
selmek-i rāst 265
selmek-i rehāvī 265
selmek-i zengūle 265
sipihr (sipehr, sipihir) 269
sirrenk 270
sulṭānī 'ırāḳ 270
sulṭānī neva 270
sūz-dil (sūzidil) 272
sūz-i dilārā 273
sūznāk (sūz-nāk) 273
sünbüle 273
sünbüle-i ḳadīm 274
şed 'arabān (şedd-i 'arabān) 277
şeddü'l-bükā' 277
şeddü'l-cūd 277
şeddü'l-ḫasīs 277
şeddü'l-ḥüzn 278
şeddü'l-ḳuvve 278
şeddü'l-leẕẕet 278
şeddü'l-nevm 278
şeddü'l-ṣulḥ ve'l-'itāb 278
şeddü'l-şecā'a 278
şeddü'l-tevāżu' 278

şeddü'l-żıḥk 278
şehnāz 278
şehnāz būselik (şehnāz-būselik) 279
şehnāz-ı büzürk 279
şehnāz-ı ḥicāz 279
şehnāz-ı ḥüseynī 280
şehnāz-ı ırāḳ 280
şehnāz-ı kūçek 280
şehnāz-ı neva 280
şehnāz-ı rast 280
şehnāz-ı rehāvī 280
şehnāz-ı ʻuşşāḳ 280
şehnāz-ı zengūle 280
şehr-nāz 281
şeşgāh 281
şevḳ-āver 281
şevḳ-engīz 281
şevḳ-i dil 282
şīrāz 282
şuʻbe 283
şuʻbeteyn 283
şūrī 283
tāhir 286
ṭāhir-i kebīr 286
ṭāhir-i ṣaġīr 286
tebriz 290
terākīb 292
terkīb 295
terkībāt 296
terkīb-i ḥicāz 297
terkīb-i ṣabā (terkīb-sabā) 297
terkīb-zemzeme 297
türkī ḥicāz 301
uşdūd 306
ʻuşşāḳ 306
ʻuşşāḳ māye (ʻuşşāḳ-ı māye) 307
ʻuşşāḳ-ı gerdāniyye 308
ʻuşşāḳ-ı güvāşt 308
ʻuşşāḳ-ı nevrūz 308
ʻuşşāḳ-ı şehnāz 308
ʻuzzāl 308
ʻuzzāl ʻacem (ʻuzzāl-ı ʻacem, ʻuzzāl-i ʻacemī) 309
vech-i ʻarażbār 316
vech-i ḥüseynī 316
yegāh (yekgāh, yikgāh) 320
zāvil (zavül) 324
zāvilī (zāvulī) 324
zāvil-i ısfaḥān 325
zemzem 325
zengūle (zīrgūle, zengüle) 327
zengūle māye 328
zengūle selmek 328
zengūle-i gerdāniyye 328
zengūle-i güvāşt 328
zengūle-i nevrūz 328
zengūle-i şehnaz 328
zevālī (zāvilī) 329
zīl 329
zīlkeş-i ḥavārān (zilkeşīhevārān, zīrkeş-ḫāverān, zīrkeşḫāverān) 329
zirefkend (zīrefken, zīr-efkend, zīr-efkende) 330
zīrefkend büzürg 330
zīrefkend kūçek (zirefkend-i kūçek) 331
zirkeş 331
zīrkeş-ḫūzān 331

zirkeşḫāver 331
zīrkeşīde (zīr-keşīde) 331

2. USUL İSİMLERİ VE USUL İLE İLGİLİ KELİMELER

aġır 30
aḳsaḳ 33
aḳṣaḳ semāī 33
aḳsaḳ yürük 33
‘āşıḳ-nevāz 35
baḥr-i hezec 45
baḥr-i müctesin 45
baḥr-i recez 45
be zamanı 48
berefşān (berevşān) 49
cim zamanı 63
çahārḍarb 64
çār ḍarb (çārḍarb) 69
çenber 71
çifte ḍarb 77
çifte düyek (çifte-düyek) 77
dāire-yi ḥafîf ḍarb 78
dāire-yi sakīl 78
dal zamanı 79
ḍarb (ḍarbe) 79
ḍarbeyn 79
ḍarb-ı fetḥ (ḍarb-ı fetiḥ) 79
ḍarb-ı ḥafîf 79
ḍarb-ı hüner 80
dāyire-i evvel 82
dāyire-i ḥafîfü’ṣ-ṣaḳīl 82
dāyire-i ḫafîfü’r-reml 82
dāyire-i hezec-i evvel 82
dāyire-i hezec-i ṣānī 82
dāyire-i mużā‘fü’r-reml 82
dāyire-i reml 82
dāyire-i ṣaḳīl 82
dāyire-i ṣaḳīl-i ṣānī 82
dāyire-i żarb-ı fāḫtī 82
devr-i ḥafif (devr-i ḫafīf) 87
devr-i ḫafîf-i ṣaḳīl 87
devr-i hezec 87
devr-i hindī 87
devr-i kebīr 87
devr-i revān 87
devr-i revan-ı hindī 87
devr-i ṣaḳīl (devr-i sakīl) 87
devr-i ṣaḳīl -i reml 88
devr-i ṣānī 88
dil-ārām 88
duraḳ evferi 90
ḍurūb-ı ṣelāṣe 90
düm 93
düyek (dü-yek) 94
elif zamanı 98
evfer 100
evsāṭ (evsaṭ, evsāt) 101
evtād 101
ezec 101
F zamānı 102
fāḫte (fahte, faḫte) 102
fāṣıla 102
fāṣıla-i kübrā 102
fāṣıla-i suġrā 102
fer‘i 103
fer’-i muḫammes (fer‘-i muḥammes)103
firenkçīn 104
frengī fer’ 104

ḫafîf (ḥafîf:) 113
ḥafîf-i evvel 114
ḫafîf-i ṣaḳīl 114
ḥafîf-i ṣānī (ḥafîf-i sānī) 114
hafîfü'r-remel 114
ḥāvī 116
hezec 117
hezec devri 117
iḳā' 141
lenkfāḫte 159
ma'şūḳ-ı żarbī 164
mestāne 167
muḫaccil 172
muḫammes (muhammes,muḥammes) 174
muhammes-i kasīr 174
Mürsel 184
müşkil-güşāī 185
naḳara (naḳra, naḳre) 195
naḳış semai 197
naḳreteyn 197
nışf-u muhammesü'l-hafîf 215
nīm 218
nīm devir (nīm devr) 218
nīm sakil (nīm ṣakīl) 219
orġuştek (arġuştek, urġuştek) 222
rāh-ı kerd (rāh-ı kürd) 230
remel (reml) 241
remel-i hafīf 242
remel-i kasīr 242
remel-i sengīn 242
remel-i tavīl 242
remel-i tīz 242
revān 242
rikab 243
rub'-ı hezec 243
sāde düyek 248
ṣaḳīl (sakīl) 249
ṣaḳīl-i evvel 250
ṣaḳīl-i reml 250
ṣaḳīl-i ṣānī 250
ṣakīlü'l-hafîf 250
ṣaḳīlü'l-hezec 250
sebeb 261
sebeb-i ḫafîf 261
sebeb-i ṣaḳīl 261
seḍarb 262
semā'ī (semāī) 266
sengin semāī 266
serendāz 267
serendāz (serendāzī) 267
ṣofyān 270
süreyyā 274
şāne-perdāz 277
şarḳı devr-i revānı 277
şarkı düyeği 277
şehr-āşūb 280
şīrīn 282
şūr-engīz 283
ṭarab-efzāī 289
te 290
tek 291
te-ke (te-kā) 291
Ten, tenen, tenenen 291
türkī 301
türkī ḍarb 301
uṣūl (usūl) 305
vereşān 317

veted 317
veted-i mecmū‘ 317
veted-i mefrūḳ 317
veted-i ṣānī 317
vezn 318
yürük semāī 323
żarb 324
żarb-ı faḫtī 324
zencīr 327

3. PERDE/NOTA İSİMLERİ

A (elif) 27
‘acem perdesi (perde-i ‘acem) 28
‘acem‘aşirān perdesi (perde-i ‘acem‘aşirān) 28
‘aded 29
B 44
ba‘īd-i lāzım 46
büselik perdesi (perde-i büselik) 59
C 61
çārgāh perdesi (perde-i çārgāh) 71
D 78
destān (desātin) 85
destān-ı binṣır 85
destān-ı ḫınṣır 86
destān-ı mücenneb 86
destān-ı sebābe 86
destān-ı vusṭā-yı Fürs 86
destān-ı vusṭā-yı Ẕelūl [A. Ẕelzel] 86
destān-ı za’īd 86
do 90
dügāh perdesi (perde-i dügāh) 93
elif 98
ev 99
evc perdesi (perde-i evc) 100
fa 102
gerdāniyye perdesi (perde-i gerdāniyye) 106
geveşt perdesi 108
Ḥ 113
ḥa 113
ḫāne 114
he 116
ḥicāz perdesi (perde-i ḥicāz) 120
ḥüseynī perdesi (perde-i ḥüseynī) 131
‘ırāḳ perdesi (perde-i ‘ırāḳ) 136
ḳarār 145
ḳısm 147
ḳürdī perdesi (perde-i ḳürdī) 157
la 157
lam 159
LH 159
māhūr perdesi 160
mi 168
mim 169
muḫayyer perdesi (perde-i muḫayyer) 175
nerīme 202
nerm 202
nevā perdesi (perde-i nevā) 208
nota 220
pençgāh perdesi 225
perde 225
perde-i yegāh 228
rāst perdesi (perde-i rāst) 236
re 237
ṣabā perdesi (perde-i ṣabā) 245
segāh perdesi (perde-i segāh) 263

si 269
sol 270
sünbüle perdesi (perde-i sünbüle) 273
şādīlıḳ perdeleri 276
şāh 276
şehnāz perdesi (perde-i şehnāz) 279
Ṭ 284
ṭabaḳa 284
ṭabaḳa-i evvel 284
ṭabaḳa-i ṣānī 284
tīz 298
tīz bayatī 298
tīz būselik 299
tīz çārgāh 299
tīz dügāh 299
tīz ḥicāz 299
tīz ḥüseynī 299
tīz ‘ırāḳ 299
tīz neva 299
tīz pençgāh 299
tīz rāst 299
tīz ṣabā 299
tīz segāh 299
tīz ‘uzzāl 299
tīzī 300
tìzlik:
‘uzzāl perdesi (perde-i ‘uzzāl) 309
V 316
vav 316
Y 318
YA 318
YB 320
YC 320
YD 320
ye 320
yedi āğāze 320
yegāh perdesi (perde-i yegāh) 321
YḤ 321
YH 321
YV 323
YZ 323
Z 323
ze 325
ẕelūl 235
zirgüle perdesi (perde-i zirgüle) 331

4. ARALIK İSİMLERİ VE ARALIKLA İLGİLİ KELİMELER

AD bu’dı 29
B bu‘dı 44
baḳiyye 46
bu‘d 54
bu‘d-ı B 55
bu‘d-ı baḳḳıyye 55
bu‘d-ı bi’l-erba‘a 55
bu‘d-ı bi’l-erba‘a merrateyn 55
bu‘d-ı bi’l-ḫamse 55
bu‘d-ı bi’l-kül 55
bu‘d-ı bi’l-kül ve’l-erba‘a 55
bu‘d-ı bi’l-kül ve’l-ḫamse 55
bu‘d-ı bi’l-külli merrateyn 55
bu‘d-ı C 55
bu‘d-ı ḫaḳīḳī 55
bu‘d-ı laḫnī 55
bu‘d-ı şeşkāne 56
bu‘d-ı T 56
bu‘d-ı ṭanīnī 56

bu‘d-ı ‘uzfī 56
bu‘dü’l-leẕī bi'l-erba‘ 56
bu‘dü’l-leẕī bi'l-ḫams 56
bu‘dü’l-leẕī bi’l-küll 56
bu‘dü’l-leẕī bi’l-küll ve’l-ḫams 56
bu‘dü’l-leẕī bi’l-küll-i ve’l-erba‘a 57
C bu‘dı 61
cim 63
devir 86
devāyir 86
devvār 88
eb‘ād-ı kübrā 94
eb‘ād-ı büzürk 94
eb‘ād-ı laḥnī 94
eb‘ād-ı ṣuġrā 95
faẓla 103
giçi bu‘dlar 109
ḥafîyyetü’t-tenāfür 114
ḥāşeteyn 115
laḥnī bu‘dlar 158
mücenneb 184
mücenneb meṣleṣ 183
mücenneb meṣnā 183
mücenneb-i ḥadd 184
mücenneb-i zīr 184
müttefiḳ 186
mütenāfir dā’ire 186
ṭanīni 288
ṭarafeyn 289
ṭı 297
ulu bu‘d 304

DİĞER KELİMELER

āġāz (āġāze) 29
aranağme 34
baḥr 44
başıḳ (paşık, basḳuḳ) 47
binşır-ı bem 52
binşır-ı ḥadd 52
binşır-ı meṣnā 52
binşır-ı zīr 52
bir ve iki 52
bolum bola lāy 53
buday-buday 54
büdik (büdhik, büdig) 59
cānibü’l-enf 62
cānibü’l-muşṭ 62
edvār 95
enf 98
güfte 110
ḫaṭṭ 116
hey tülügüm hey tulum: 116
ḫoron 124
hüsn-i savt 131
hüsrevānī 131
ığı 132
ışṭıḥāb 140
ışṭıḥāb-ı ġayr-ı ma‘hūd 140
ışṭılāḥ 140
icrā 140
iḫtirā‘-ı laḥn 141
‘ilm-i edvār 142
‘ilm-i mūṣīḳī 142
intiḳāl 142
intiḳāl-ı müstaḥsen 142
istidāret 143
istimā‘ 143
ḳara‘at 145

kışkırak 147
kütüb-i edvār 157
maḥaṭṭ 159
maḫrec 159
manṣūr 164
meclis 166
medār 166
meḫāric-i neġamāt 167
meḫāric-i ney 167
mersiye 167
mıstar 168
muḥaḳḳıḳlar kitābı 173
muḫālıflıḳ 174
muṣannif 175
munaġġame 175
mūsīḳī 176
mūsīḳī ilmi 178
muṭlaḳ ḥadd 179
muvāfıḳlıḳ 183
muvaṣṣaḥ 183
mübtedi 183
müselsel 185
müṣemmer 185
müteaḫḫirīn 186
mütenāfir 186
naġme-nevāzlıḳ 193
nefḫ 201
nevḥa 212
nüvāḫte 221
on iki cedvel 221
oyun (oyuġ) 223
ozmaġ 224
pdaḳ 224
pür-laḥn 229
pür-ṣadā 230
raġşek 230
raḳṣ (raḳs) 232
reftār-ı kebg 239
revīş 242
ring-i rāk 243
ṣā'id 249
ṣanā'at, ṣınā'at 250
sebābe-i bem 260
sebābe-i ḥadd 260
sebābe-i meṣleṣ 260
sebābe-i meṣnā 260
sebābe-i zīr 260
semā' 265
sıġıt 268
şıḳlıḳ (sıḳlıḳ, şışlıḳ, şıtlıḳ, sıġlıḳ) 268
sızgurmak 269
simā' 269
şagla şegle 276
şıḳḳ-i veter-i cemī' 282
taġanni 286
taġşut (taḳşut) 286
ta'līm 287
taralalla taralalla 289
taṣnīf 289
te'līf 291
teġannī 290
teġanniyāt 290
tekrār 291
ten ten 291
tendā 292
teraḳḳuṣ 292
terāne 292
terennüm 294

terennümāt 295
terennümī 295
ter-terāne 297
tilāvet 298
tülügün hey tülüm 300
vusṭā-yı Fürs 318
yik ü yik 323
żāhiretü't-tenāfür 323
zaḫme 323
zamān 324